

İSTANBUL'UN 550. FETİH YILI İÇİN

Prof. Agostino Pertusi

İSTANBUL'UN FETHİ

C.1

ÇAĞDAŞLARIN TANIKLIĞI

Tercüme eden ve tamamlayıcı bilgileri ekleyen

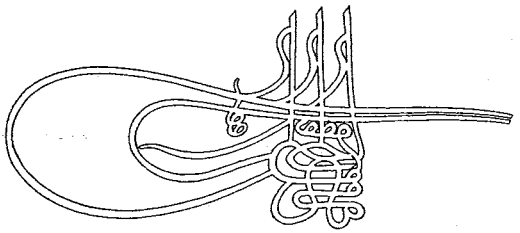
Prof. Dr. Mahmut H. Şakiroğlu

İSTANBUL
2004

İSTANBUL'UN FETHİ

C. 1

ÇAĞDAŞLARIN TANIKLIĞI

İSTANBUL'UN 550. FETİH YILI İÇİN

Prof. Agostino Pertusi

İSTANBUL'UN FETHİ

C.1

ÇAĞDAŞLARIN TANIKLIĞI

Tercüme eden ve tamamlayıcı bilgileri ekleyen

Prof. Dr. Mahmut H. Şakiroğlu

İSTANBUL FETİH CEMİYETİ

İstanbul 2004

Eserin özgün başlığı;
La caduta di Costantinopoli. Le testimonianze dei contemporanei.
A cura di Agostino Pertusi,
Verona, ilk defa 1976, ikinci baskısı 1999'da
neşredilmiştir.

*

Eserin basımına İtalyan Kültür Merkezi de katkıda bulunmuştur.

*

Bu kitap
İSTANBUL FETİH CEMİYETİ'nin
102. Yayınıdır.

*

I. Baskı: 2004

*

İSTANBUL FETİH CEMİYETİ
Kara Mustafa Paşa Medresesi
Yeniçeriler Cad. No:43
Çarşıkapı – İSTANBUL
Tel-Faks: (0212) 517 41 68
Tel: (0.212) 638 61 45

ÖZAL MATBAASI
0212 565 25 99 (PBX)
www.ozalmatbaasi.com
İSTANBUL - 2004

ISBN 975-7618-41-1

İÇİNDEKİLER

SUNUŞ

TAKDİM.....IX

Tercüme Edenin Sunuş'u .....XI-XIV

Müellif A. Pertusi ve Türkçe Metinlerin Mütercimi M. Grignaschi Hakkında.....XV-XIX

GİRİŞ

1- Dünyanın Büyük Korkusu 1-6

2- Çağdaşların Gözünde Mehmed II 8-10

3- Türk'lerin XV. Yüzyıldaki Savaş Güçlerinin Değerlendirilmesi.....11-15

4- Bir İmparatorluğun Düşüşü.....15-16

5- Konstantinopolis'in Düşüşünün Haberinin Yayılması....16-20

6- İnsanî Katılım Duyguları ve Siyasî İlgilenme.....20-37

7- İstanbul'un Fethi'nin Çağdaş Türk'ler Tarafından Görülmesi..... 37- 42

Kitabiyât Açıklaması.....43-52

Zamandizimi..... ...53-93 [31.X.1448 – 28.12.1453]

BİRİNCİ KISIM

İstanbul'un Fethi. Çağdaşların Şahitlikleri.....94-292
Konstantinopolis'in Düşüşünün Şahitleri 95-292

Nicolò Barbaro.....96-99
Konstantinopolis Kuşatması Günlük'ü.....100-120
Angelo Giovanni Lomellino.....121-124
Mektub.....125-128
Kiev'li İsidoro.....129-134
İsidoro'nun İsteği ÜzerineYazılan Mektub.....135-136
Bessarione'ye Mektub.....137-141
İsidoro'dan İsa Müminlerine.....142-144
Papa Nicolò V'ya Mek..... 144-147
Venedik Cumhuriyeti Devlet Başkanı [Doge]'na 148-149
Burgonya Dükü Filip'e.....149-151
Kiev'li İsidoro'nun "familiaris"i.....152-153
Mektub.....154-155
Sakız'lı Leonardo.....156-160
İstanbul'un Alınışına Dâir Papa Nicolò V'ya Me.....161-176
Jacopo Tedaldi.....177-179
İstanbul'un Fethi Hakkında Bilgiler.....180-189
Giacomo Campora.....190-192
Ladislao'ya Mektub.....193-194

Ubertino Pusculo.....195-197

Costantinopoli.....198-203

Georgios Sfrantzés..... 204-206

Hâtırât'ından.....207-209

Samile (veya) **Samuele**.....210-211

Osvaldo'ya Mektub.....212-214

Tomaso Eparchos ve Giosué Diplovatatzes (?).....215-216

Takrir.....217-220

Gennadios Skolarios.....221-223

İstifa Mektubu.....224-228

Ostravica'lı Konstantin.....229-230

Hâtırât.....231-234

Nestore İskinder (veya) **Iskandar**.....235-240

Konstantinopolis'in Hikâyesi.....241-264

Akşemseddin.....265-266

Mektub'u.....267-268

Tursun Beg ve İbn-i Kemal..... 269-271

Tarih.....272-291

İZAH.....292-405

Kaynaklar.....292-295 [metinde kullanılan kısaltmalar ile]

Kitabiyât.....296-298 [kısaltmalar gösterilmiştir]

Nicolò Barbaro.....299-320
Angelo Giovanni Lomellino.....321-326
Kiev'li İsidoro.....326-338
İsidoro'nun "Familiaris"i.....338-339
Sakız'lı Leonardo.....339-354
Jacopo Tedaldi.....354-361
Giacomo Campora.....362-363
Ubertino Pusculo.....363-366
Georgios Sfrantzés.....366-379
Samile.....370-372
Eparchos.....372-376
Gennadios Skolarios.....376-377
Ostravica'lı Konstantin.....378-381
Nestore İskinder.....381-391
Akşemseddin.....391-392
Tursun Beg.....392-405
HARİTALAR..... 406 - 409
DİZİN.....412 - 424

TAKDİM

İstanbul Fetih Cemiyeti, 1953'de İstanbul'un 500. fetih yılı dolayısıyle birtakım eserler ve dergiler neşretmişti. Bunlar İstanbul'un fethine dair bazı kronikler ve araştırmalar olduğu gibi, Fatih Sultan Mehmed hakkında ve onun hayatını ve devrini konu alan tetkiklerdi. Aynı zamanda bu neşriyat içinde İstanbul, İstanbul hayatı ve folkloru, Türk sanatı ve mimarîsi üzerinde yapılan çalışmalar mevcuttu.

Bu yayınların değeri daha sonra birçok ilim adamı tarafından takdir edilerek defalarca dile getirilmiş ve kalıcı eserlerin neşredilmesinin anma programı çerçevesindeki diğer kültürel faaliyetlere nazaran daha önemli olduğu vurgulanmıştır.

Bunun üzerine İstanbul Fetih Cemiyeti bu talep ve görüşlerden cesaret alarak ve kalıcı bir hizmet olmasını umduğu bazı eserleri 2003 yılında 550. fetih yılı münasebetiyle neşretmeyi programlamıştır. Bunlardan ilk olarak Prof. Dr. Ali Yardım tarafından hazırlanan *"Alanya Kitâbeleri"* neşredilmiş, diğerleri ise bir yandan hazırlanarak basım safhasına girmiştir.

Zikredilen program dahilinde takdîm edilen bu eser, müteveffa, tanınmış Bizans Edebiyatı ve Filolojisi profesörlerinden Agostino Pertusi'nin hazırladığı İstanbul'un fethine ait tetkiktir. Çağdaş kaynaklara dayanan bu eser kendisi hayatta iken Verona'da neşredilmiştir. Hazırladığı 3. cilt ise ömrü vefa etmediği için basılamamış, fakat daha sonra kendi yetiştirdiği Prof. A. Carile eserin başka bir yayınevi tarafından basılmasını temin etmiş ve böylece eser ilim âlemine sunulmuştur.

Eserin Prof. Dr. Mahmud Şakiroğlu tarafından liyakatla tercümesi yapılmış, gerekli dipnot ve açıklamalar ve indeksi hazırlanmıştır. Daha sonra neşredeceğimiz 2. cildin de aynı çapta ve değerde olacağını ümid ediyoruz. Cemiyetimiz bundan başka Prof. A. Pertusi'nin kaleme aldığı Fatih Sultan Mehmed ve devrine ait diğer eserleri de neşretme arzusunda olduğunu bildirmekten zevk duymaktadır.

İ. F. C.

SUNUŞ

Tercüme Edenin Sunuş'u

Eserin müellifi olan Prof. Agostino Pertusi, bütün İlkçağ ve Ortaçağ âlemleri mütehassısları gibi, filoloji çalışmalarına çok dikkat eden bir araştırmacı idi. Latince ve Yunanca metinlerin kendi diline tercüme edilmesiyle birlikte, esas nüshalara da dayanarak, tam bir kaynak yaratmak istemiş ve muvaffak da olmuştur. Ayrıca yazma metinlerde görülen farklılıklara da değer verip, bunların da tahlilini de ihmal etmemiştir. Fakat bunların bir tarih metni içinde tercüme edilme ve ayrı ayrı gösterilmelerine maddeten imkân yoktur. Bu titiz çalışmasını kendi lisanındaki metinler için de tatbik etmiş ve çok teferruata inen çalışmalarda bulunmuş ve bazı aşamalarda müstensih hatalarına bile işaret etmekten geri durmamıştır. Kitabiyât kayıtları ile birlikte, bu farklılıkları aynen aktardım. Bir an için bir seçme yapmak istedim ise de, müellifin eşsiz muvaffakiyetini gereği gibi yansıtamamaktan çekindiğim için vazgeçtim, her bir satırını aktardım, mümkün olmayanları da yeri gelince gösterdim.

Bu eseri tercüme ederken karşılaştığım bazı zorlukları ek notlarda işaret ettim ise de, bazılarını sunuş kısmında konu etmem lâzım geliyordu: İlk zorluk başlıkta bulunmaktadır ve bunun tercümesinde epey tereddüd geçirdim. Avrupa'lı için kolay taraf "Konstantinopolis'in Düşüşü" demektir. Türk okurları için İstanbul "feth" edildiğinden bu koyduğum başlık kaçınılmazdır. Müellifin koyduğu alt başlıkları verdiği kelimelere göre aktardım: Esas metinler içinde bulunan çok mühim kayıtları, A. Pertusi kendi

dilinde okuyacaklar için belirtmiş ise de, tercümemde bunların özelliklerine sırası gelince temas ettim: Eskiçağ ve Ortaçağ dönemi müellifleri İstanbul'un fethi üzerine eser kaleme alanları ve ayrıca tarihî şahsiyetlerin Türkçe imlâları hakkında da tereddüdler geçirdim. İtalya'da ve ayrıca Avrupa'da konu ettiğim devirlerin ve bu devirlerin şahsiyetleri için kendi dillerine geçen biçimleri konu edilir ve kullanılır. Ülkemizde ancak Tanzimat döneminden sonra alâka duyulan Batı tarihleri için Fransızca imlâ kabul edilmişti. Bu hâllerde, özellikle Yunan tarihinin eski ve orta tarih üzerinde çalışanlar bazı teklifler ileri sürmüşler ve bunların bazıları da uygun görülmüştü. Bunlar arasında en meşhuru elbette Kritovulos biçimidir: İtalyan araştırıcılar Critobulo diye bir biçim uydurmuşlar ve Georgio, Atanasio, Alessio, Costantino gibi yazılış usûlleri ortaya çıkarmışlardı. Diğer Avrupa lisanlarında da bu metot tatbik edilir. A. Pertusi'nin yazdığı imlâları aynen kabul etmekle beraber, ayrıldığım husus ve bunun yanında dilimizde kullanılan bir tutumla uyguladım: Bazı isimler ile birlikte verilen doğum veya yetişme yeri isimleri müellifler bir bütünlük yaratmış ve aynen aktarma ile bazı düzenlemeler yapılmıştır. Burada tatbik ettiğim Sakız'lı Leonardo, Kiev'li İsidoro, Ostrovica'lı Konstantin imlâlarını kabul edip, tercüme metni içinde böyle gösterdim, böylece Fransızca, Latince ve başka lisanlarda yapılan tatbikleri kabul ettim. Bazı müellifler de tarihî şahsiyetler yanında ilim âleminde çok nâdir olarak anılır ve sınırlı sayıda mütehassıs bunlardan haberdardır, bundan dolayı da A. Pertusi'nin bu kişiler için verdiği imlâları aynen koydum.

Tercüme ederken, 29. V. 1453 tarihinden evvelki zamanlar için Konstantinopolis imlâsından vazgeçmedim, ne İstanbul ne de Konstantaniyye biçimlerini burada kabul etmedim. Agostino Pertusi'nin eserinde yeri geldiği ve özellikle de 30. V. 1453 gününden sonra Fetih (Conquista) ve İstanbul kavramlarını kullanılır.

Tereddüd ederken beni uğraştıran konulardan birisi de Hz. İsâ için günümüz ve eski dönem araştırıcıları tarafından verilen sıfatların tercümesidir: Batı'lı kişiler Yesus Cristos (Gesù Cristo) başta olmak üzere, Baba, Efendimiz, Hristos, Salvador (Kurtarıcı) gibi kelimeler kullanmışlardır. Bunların büyük bir kısmını Türk okuru için Hz. İsâ tercüme ederken, aynen bıraktığım sıfatlar mevcuttur. Hz. Meryem de bazı hallerde Kutsal Bâkire, Anamız, Bâkire sıfatları ile zikredilirken, ismi ön plana çıkardım. Agostino Pertusi'nin bazı yerlerde yazdığı ve benim de ilâvelerle tercüme ettiğime göre, bütün kaynakları bir araya getiren yegâne eser olup, en çok kaynak kullanan araştırıcılar bile çeyreğinden fazlasından istifâde edememişlerdir. 1976 senesinden sonra da böyle devâsa bir teşebbüse kimse kalkışmadı, fakat teferruat üzerinde duran bazı kitaplar çıkarıldı ve eserlerin bir kısmı da Türkçe'ye tercüme edildi. Bunları sırası geldiği zaman yerli yerine koyup da gösterdim. Özel bir kitabiyât listesini vermeği bu tercüme içinde yerinde görmedim.

Kitap ve makale adlarını yeri geldikçe yazmak için Agostino Pertusi ülkesinde sâir ilmî muhitlerde kullanılan usûlleri tatbik etmiştir: makale adlarını italik olarak ve süreli yayınlar ile müşterek eserleri tırnak içinde göstermiştir. Ben burada bir değişiklik yapıp, makale adlarını tırnak içine alıp süreli yayınlar ile armağan kitapları italik yaptım, mecmuaların neşir tarihlerini yuvarlak parantez içine aldım. Kitaplar ve mecmuaların basıldığı mahal için A. Pertusi, basılı malzemenin üzerinde bulunan imlâyı aynen almış, kendi diline bir uyarlama yapmamıştır (Atina, Viyana, Venedik hangi imlâ ile yazılmış ise aynen bırakmıştır) ben de tercüme esnasında bir değişiklik yapmadım. Zarurî gördüğüm hallerde [ ] köşeli ayraç içinde tâdil veya kitabiyât ilâvelerine yer verdim.

* * *

Açıklamaktan kaçınmayacağım bir husus ise, Türkçe metinlerin tercümesinde tatbik ettiğim usûldür: bir an için aslî metinlere yerine koymak istedim ise de, Agostino Pertusi kendisine teslim edilen tercümelerini tespit ettiği metinlere göre tamamlayıcı notlar koymasından dolayı, bir İtalyanca metni tercüme eder gibi davrandım. Çok zarurî gördüğüm yerlerde müdahalelerde bulundum ve bunları da [ ] köşeli ayraç içine aldım.

* * *

Kitabiyât ilâvesinden kaçınmakla beraber, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi* ile Türkiye Diyanet Vakfı tarafından neşredilen *İslâm Ansiklopedisi* burada muhakkak zikredilmelidir. Bizans kaynaklarının tanıtımı ve yol göstericiliği, ayrıca sanat ve sosyal hayatımıza kazandırılan Bizans eserleri için çok faydalı bir kılavuz yaratmıştır. Yunan / Grek isimlerin yazılışında istifade ettiğim eserler de : Semavi Eyice, " Bizans Adlarının Dilimizde Yazılışı " *Türk Dili*, c.7 / 76 (1958) s. 160-163; Şerif Baştav, *Bizans İmparatorluğu Tarihi. Son Devir*, Ankara 1989.

* * *

Müellif Agostino Pertusi ve Türkçe metinlerin mütercimi Mario Grignaschi hakkında

Eserin müellifi olan Prof. Agostino Pertusi (1918-1979) çok iyi yetişmiş bir Bizans devri âlimi idi ve bu devleti muhtelif cepheleri ile birlikte tedkik etmişti. Bizans'ın ilk devirlerinden başlayıp bütün safhalarını inceledikten başka son devir ve özellikle Hümanizma dönemini derinlemesine çalışmış, bu arada Venedik şehrine olan tesirini de yerinde tahlilden sonra ortaya çıkarmışdı. Konu ettiğim dönemde Venedik Cumhuriyeti'nin maddî alanda bu imparatorluktan nasıl istifade ettiğini açıkladıktan sonra, kültür kalıntılarının yaptığı tesirleri de araştırmalarına dahil etti.

Bizans İmparatorluğu çöktüğü sıralarda ortaya çok kıymetli eserler çıkardı ve yaratılan kalıntılar Venedik ve bir süre sonra da Floransa şehri aracılığı ile insanlığa kazandırıldı. Eskiçağ tarihine karşı uyanan alâkanın en vazgeçilmez kaynakları evvelâ Bizans aracılığı sayesinde tanındı. Hümanizma dönemi insanları bunları çok iyi sahiplendiler. Kuru bir derleme olmayıp, tercüme, yeni tefsir, yeni lügatler ve gramerler hazırlayıp bu metinlere nüfuz ettiler ve matbaanın keşfi ve kısa bir süre sonra Venedik şehrindeki girişimciler tarafından benimsenmesi, Yunan âlemine âit çok sayıda kitabın basılmasını, bunlardan istifade eden kültürlü ve araştırıcı tipli Avrupa insanının yaratılmasında çok tesirli oldu. Venedik ve Floransa şehirleri günümüzde bile bu mirastan geniş ölçüde istifade eder. Agostino Pertusi de bu çalışmalara büyük katkılarda bulundu, esas metinlere inerek, Bizans âlemi çalışmalarını ilerletti. Bu meziyetinin tahlili muhtelif zamanlarda yapıldı. Fakat, Agostino Pertusi'yi diğer bizantologlardan ayıran mühim bir vasıf vardır: Türk tarihine büyük bir saygı duymak, Türkçe bilmemekle birlikte bir "Turkofilos" olmasıdır.XV. asır tarihini incelerken, muhakkak Türk tarihinin de katılmasını arzu eden müellif, karşılaştığı

meseleleri, büyük ölçüde temas kurduğu birinci el kaynaklar sayesinde tedkik ederken, Türk tarihini ilgilendiren meseleleri de Avrupa dillerinde kaleme alınmış eserlerden takip ederek, eğer mevcut değil ise, tercüme ettirmiştir. Bunun sonucu olarak, Türk-İslâm âlemi ile olan bağlılığı, yarattığı eserlerde belirli bir seviye tutturmasını sağladı.

Agostino Pertusi'nin çalışmalarının teferruatına girmek bir tercüme eser içinde faydalı kabul etmiyorum. Şimdi elimizde bulunan ve tercümesini bitirdiğim kitabında eserlerinin ismi mevcuttur.

Bu eserin neşrinden sonra, muhtelif ilim adamları ilmî dergilerde konu ettiler, bu devir araştırıcılarının masaüstü tabir edilen kaynakları arasında yer aldı. Bu muhteşem külliyat üzerinde tanıtma yazıları yayınlamak fırsatını buldum; *(TTK Belleten*, sayı 178 (1981) s.139-154 ve Erdem, sayı 4 (1986) s. 291-198). Ayrıca iki defa hayatı ve ilmî çalışmaları üzerinde durup, ülkesi dışında çok az olan, teferruatlı olarak tanıtmış bulunuyorum: Ankara *Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Tarih Araştırmaları Dergisi,* cild 14 (1983) s. 225-232 ve *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi,* "Pertusi, Agostino", maddesi, C.VI (1993-94), s.246-247.

Bu eser ülkemizde nedense hak ettiği alâkayı bulamadı. İtalyanca'nın az yaygın bir dil olmasının yarattığı dezavantaj kadar, Franz Babinger'in, *Fatih Sultan Mehmet ve Zamanı* adlı eserinin de, neşrinden elli sene sonra dilimize tercümesi, ancak yeni bir yıldönümü içinde neşri, başka dillerde yapılan tercümelerinin bile ihmali dikkat çekici bir durumdur. A. Pertusi'nin eserini neşriyât listesi içine alan İstanbul Fetih Cemiyeti, 500. yıldönümü çalışmaları içine, Venedik'li müellif Nicolò Barbaro'nun, *Giornale dell'assedio di Costantinopoli*, adlı eserinin kazandırılmasından sonra böyle bir külliyatı kazandırtmakla üzerine düşeni yerine getirmiş bulunmaktadır.

Agostino Pertusi'nin makaleleri muhtelif zamanlarda bir araya getirildi ve bunların başında elbette ki Bizans ve Venedik üzerine olanlar

bulunur ve İtalya'nın güney kesimlerindeki etkinlikleri konu eden makaleleri de bir cild içine alınıp neşredildi. Türk tarihi üzerine olanların da bir araya getirilmesi ve hatta dilimize kazandırılmaları faydalı bir çabadır. Onun ilim âlemine tanıttıkları, talebeleri ve meslekdaşları tarafından tahlil edildi. Bunlar arasında en kıymetli çalışma, ölümünün 10. yılı vesilesi ile adına bir mecmua sayısının armağan edilmesidir: *Rivista di Bizantinistica* I / 1 (Marzo 1991). Burada bizi yakından alâkadar eden en kıymetli araştırma şudur: Battista Parante, " Gli studi sul mondo turco nell'Umanesimo ", s.143-154.

* * *

Mario Grignaschi, 20.1.1917 – 28. 3. 2000

Trieste şehrinde dünyaya gelen ve bütün hayatı boyunca burada kalan müteveffa M. Grignaschi, doğu ve bu arada Türk âlemi ile genç yaşda ilişki kurdu. Lise sıralarında iken, Türkiye'nin bu şehirdeki konsolosu olan Nüzhet Haşim Sinanoğlu ve onun çocukları Samim ve Suat ile dost oldu ve duyduğu yakınlık sonucu da İstanbul'a geldi, o sırada henüz Darülfünun adını taşıyan üniversiteye girip mezun oldu. Akademik hayatı değil de liselerde öğretmenlik yapmağı tercih etmesine rağmen doğu ile ilgili olan konulara eğildi: Arap filozofların, Ortaçağ boyunca ilim dili olan Latince ile yazılı eserleri üzerinde durup teferruatlı

araştırmalar kaleme aldı. Türk âlemi ile ilişkisi de ilmî seviyede kaldı. İstanbul başta olmak üzere Türkiye kütüphanelerinde araştırmalar yaptı, çoğunlukla Arap filozofları üzerinde durmakla beraber, Türk âlemi ile ilişkisini ihmal etmedi ve hatta Osmanlı arşivi üzerinde de çalışmalarını yoğunlaştırdı. Onun bu kıymetli mesaisi takdir edildi ve hiç de arzu etmemekle beraber Venedik Üniversitesi Arap Dili ve Edebiyatı kürsüsünün kurucusu Maria Nallino'nun vefatından sonra bu boşluğu doldurdu. 1975 senesinde Ortadoğu siyasî ve kurumsal tarihi kürsüsü yanında Türkçe kürsüsüne de yardım etti. Böylece emekliliğe hazırlandığı bir sırada hak ettiği akademik faaliyetini tamamladı. 1992 senesinde yaş haddinden dolayı ayrılmakla beraber, çalışmalarından geri durmadı. Venedik şehrinde kurulu Giorgio Cini vakfı ile ilişkisi 1959 senesinde, Türk Tarih Kurumu ile yapılan bilim adamı mübadelesi işlemi ile başladı ve A. Pertusi ile müştereken çalışmağa girişti. Türkçe metinlerin İtalyanca'ya tercümesi ve A. Pertusi gibi kadirşinâs birisine teslimi gerçekten büyük bir himmet oldu ve sınırlı sayıda da olsa, konu mütehassısları uzak kaldıkları Türk âlemini biraz da olsa tanıdılar, bazı ehemmiyetli neşriyatın hiç değilse adını öğrendiler.

Burada Mario Grignaschi'nin bir kitabiyât listesini vermeğe lüzum görmedim. Venedik Üniversitesi'nin bu değerli araştırıcı için bir armağan kitabı neşrettiğini, böylece üzerine düşen görevi yerine getirdiğine işaret etmeliyim: *Studi Euroasiatici in onore di Mario Grignaschi*, Venezia 1988. Ölümünden sonra da kaleme alınmış bir nekroloji yazısı bekledim ise de, bu satırları hazırladığım sırada ancak şu haber / yazıya ulaşabildim: Gregorio Piaia, " In memoria di Mario Grignaschi ", *Medioevo, Rivista di Studi della filosofia medievale,* XXVI (2001), sayfa numarası olmayan kısımda.

İtalya'da yapılan Türkoloji çalışmaları içinde, M. Grignaschi'nin yerini kısa da olsa haber veren araştırma için bk. Giacomo E. Carretto,

" İtalya'da Türkoloji Çalışmaları ", çeviren M. H. Şakiroğlu, *Tarih ve Toplum*, III / 17 (Mayıs 1985) s. 51.

Türk Tarih Kurumu tarafından tertiplenen kongrelere daima katıldı ve tebliğlerini neşrettirdi. Ayrıca kısa ömürlü olan, Türkoloji kongrelerinden gelen davetleri geri çevirmedi. Bu toplantılara katılmak için, Trieste'den arabası ile yola çıkar, uğradığı şehirlerde bulunan kütüphaneleri ziyaret ederdi.

* * *

Eseri neşriyat listesi içine alan ve beni tamamlamağa teşvik eden İstanbul Fetih Cemiyeti'ne ve onun idarecileri Dr. İ. Aydın Yüksel ve her aşamada ilgilenen Prof. Dr. Kâzım Yetiş'e teşekkürü ayrı bir borç bilirim. Cemiyeti haberdar eden, genç nesil araştırıcılarından Dr. Erhan Afyoncu da tanıtma yazılarımdan hareketle, eserin tamamının kazandırılmasında katkıda bulunmuştur.

GİRİŞ

I. DÜNYANIN BÜYÜK KORKUSU

Türk'ler gerek Bizans'lılar gerek Batı'lılar tarafından çok eskiden beri tanınmakla beraber, en iyi tanıyanlar Bizans'lılardı. Selçuklu'ların Anadolu'ya ilk girişlerinden (aşağı yukarı 1065) Bizans'lıların ağır bir yenilgiye uğradıkları Malazgirt Savaşı (yıl 1071) ve Anadolu Selçuklu Sultanlığı'nın kuruluşuna (1080), hattâ Haçlı Seferlerine ve sonrası döneme kadar, Türkler tarafından gerçekleştirilen fetihler, Bizans İmparatorluğu ve Batı'lılar için büyük bir endişe kaynağı idi. Fakat sorun, özellikle güçlü Osmanlı soyunun gerçekleştirdiği iktidara gelme başarısından sonra daha da ağırlaştı. Orhan Bey tarafından Avrupa yöresine yöneltilen bu akınlar otuz yıl içinde büyük başarılarla tamamlandı: 1331 yılında İznik şehri kuşatıldı ve alındı; 1336-1337 yıllarında İzmit ve Bergama kuşatıldı ve ele geçirildi; 1340 yılında İstanbul Boğazı'na ulaşıldı; 1344-1346 yıllarında ara verildi: Orhan Bey Bizans İmparatoru Yohannes VI Kantakuzenos ile ittifak yaptı ve gene aynı Orhan Bey, Yohannes VI'nın kızı Teodora ile nişanlandı ve sonra evlendi; 1346-1348 yıllarında Türk kuvvetleri Trakya ve Makedonya'da; 1352 yılında Yohannes VI bir kere daha Orhan Bey'le yeni ittifak yaptı, oğlu da Yohannes V. Paleologos'u kaçırttı; 1352-1354 yıllarında Türk'ler Trakya'yı yağmaladılar, Çimpe kalesini aldılar ve bir zelzeleden istifade edip boğaza hükmeden Gelibolu'yu aldılar; 1358 yılında, Foça önünde bir deniz savaşında yenik çıkan Yohannes V. Paleologos, Osmanlı sultanının Trakya'da ele geçirdiği şehirlerin teslimini kabul etmek zorunda kaldı; 1359 yılında Türk'ler İstanbul surları önüne kadar geldiler; 1361 yılında Çorlu, Dimetoka, Kırklareli'yi ele geçirip Lüleburgaz savaşını kazandıktan sonra Edirne'yi fethettiler; 1364-1365 yıllarında, Anadolu'nun Bursa şehrinde bulunan devlet merkezi Dimetoka'ya ve sonra da Edirne'ye nakledildi.

Bizans İmparatorluğu -veya daha doğrusu Bizans İmparatorluğu'nun kalan kısmı- artık demir bir çember içine alınmış idi. 1356 yılından 1358 yılına kadar Yohannes V'in veziri olan Demetrius Kidones, daha o sırada durumu çok açık bir şekilde gördü. Devrin Papa'sı Urbano V'in çağrısına Batı'lıların sağır kalmalarının sebebini bir türlü anlamadı. 1364 yılında arkadaşı Simone Atumano'ya yazdığı bir mektupta, Konstantinopolis muhitlerinde dolaşan kaygıları şöyle anlatıyordu: Hiç kimse batı âleminden yardım ümit etmiyor. Papa'nın vaadleri boş sözler olarak kabul ediliyor; Bizzat Türk'ler de, Haçlı Seferi'nden haber var mı diye Bizanslılarla alay ediyorlardı; Kidones'in kendisi de bu genel ortama kapılmaktan korkmaktadır. Çok derin bir ıstırap duyar ve büyük bir siyasî basiretle şu satırları yazar:

> Şunu bil ki, eğer onlar şimdi kâfirlere karşı tehditlerini ortaya koymazlar ise, bütün yıl boyu çözümler ve hazırlıklar boşa gider, başkent alınır: bunu olaylar öğretiyor, sözcüklere de yansıyor. Ve (bizim) şehir bir kere alınacak olur ise, onlar da barbarlar (= Türkler) ile İtalya'da ve Ren'de savaşmak zorunda kalırlar ve bir tek burada değil fakat Meotide (=Azak Denizi) de, Boğaz (Cimmerio = Kerç Boğazı) ve hemen hemen bütün Asya'da olanlara karşı da. Ne zaman ki (Bizans) İmparatorluğu ortadan kalkacak, bütün bu halklar galiplerin köleleri olacaklar ve bunlar (= Asyalılar) Doğu'da köle olmasından memnun olmayacaklar ve Batı'da bulunanların mutlu olduklarını görecekler; Böylece barbarlara karşı tehlikeyi görmeyenler ile birlikte intikam alacaklar ve bütün bunları yaparken, onlar da beraber köle olduklarını görecekler...

Kidones bu fikirlerini arkadaşlarına açıkladığı zaman Latinlere [Katolik âlemine] hislerinin tercüman olmasını istedi ve vatandaşlarının nasıl bir güvensizlik içinde kendi memleketlerinde bulunduklarının, 1366 yılında Savoia'lı Amadeo VI'nın başarısız geçen seferinin arifesinde kaleme aldığı *Esortazione ai Bizantini* [Bizanslılara teşvikler] ve 1371 yılında yazdığı *Esortazioni a non restituire Gallipoli* [Gelibolu'yu geri vermemeye teşvikler] adlı eserlerinde de ileri sürdü. Sonunda ise, Venedik'ten döndüğü zaman babasının ölümünden sonra varis olan Manuel II'yi tahta çıkmış gördü (1391). Siyasal ve sosyal durumdan tedirgin olan Kidones, Mora despotu Teodoros Paleologos'a şu satırları yazdı:

> Burada her şey darmadağınık ve buradaki kaos gibisi başka hiçbir yerde görülmez: Barbarlar (= Türkler) her şeye sahip oldular, bir tek

şehir surları hariçtir, bu da fakirlik sebebidir, öyle ağır vergiler koyuyorlar ki, bütün gelirleri toplasan bunu karşılamaz, bu sebepten dolayı fakir halka da vergiler konacak, böylece düşmanlarımızın doymazlığının ancak bir kısmının karşılandığını göreceğiz. Maamafih her bunun için olanaksız diyor ve onların bu tamahkârlığına bir engel yaratmayı başaramayacaklarını düşünürler. Dahili kötülüklerden kurtulabilmek için köle olmanın daha iyi olacağına bakıyorlar... Bu arada her şeyi tahrip eden eski bir kötü gene hüküm sürmeye devam ediyor. İktidar hayalini elinde tutmak için imparatorlar arasındaki dalaşma ve özellikle de bu mücadele için barbarın hizmetinde yer alıyorlar, çünkü ancak böyle ayakta durabilirler...

Bu yıllarda, Konstantinopolis'te bulunan Venedik temsilcisi de, Bizans'ın Türk'lerin eline geçme olanağını ve Batı'dan gerçek bir yardım bekleyen şehir halkının genel bir huzursuzluk içinde bulunduğunu, hükümetine haber verdi. Gerçekten de, Türk'lerin Bizans'ın başkentine sahip olma girişimi hiçbir zaman eksik olmadı, hatta Yıldırım Bayezid, Niğbolu zaferinden sonra 1397-1399 yıllarında Konstantinopolis'i abluka altına aldı - ve tarihçi Dukas'ın bize haber verdiğine göre açlık derdine düşen şehir halkı, Türk'ler tarafından fethini istedi-, fakat şans eseri büyük bir felâket yaşanmadı; Çok daha sonra da, Manuel II'nin saltanat müddeisi Mustafa'ya verdiği desteğin intikamını almak isteyen Murad II, 1422 yılında Konstantinopolis'i kuşattı ve surlara saldırarak şehri ele geçirmek istedi, fakat Bizans'ın şansından olacak ki, ordusu böyle bir girişim için çok yetersizdi. Giovanni Canano adında, bu son girişimin görgü tanığı -zaferden sonra- Murad II'nin surların önüne gelişini şöyle anlatır:

Gazaplı, vahşi, farfaracı, mağrur, kibirli, gururlu bir şekilde geldi; Kaşlarını hep yukarı kaldırarak, herkesin üstünde olduğunu, her şeyin kendisine ait olduğunu ve âlemin kendi emri altında bulunduğunu zannediyordu...

Fakat biraz sonra da, bombardıman altındaki Konstantinopolis halkının hâlet-i rûhiyesini açıklarken şöyle haykırır:

Bizanslılar tam bir yılgınlık içindeyken ve müslümanlar böyle bir cürete sahipken, o gün kim korkudan titremez, kim o zaman korkmaz? Kim ne kadar cesur olsa korkuya kapılmaz? Demek istediğim ölümden değil, zira doğal bir olaydır, fakat şehrin alınışı, halkının da köle haline getirilmesi, kadınların şereflerinin yok olması... ibadethânelerin tahribi,

kutsal resimlerin alaya alınması, Yüce Allah'a ithaf edilen Aya Sofya kilisesinin Muhammedin övüldüğü bir mahal olması, zebanîlerin mekânı olması, Muhammed Resul (= Resulullah, Allah'ın elçisi)'un camiine dönüşmesi...

Bu çok ağır menkıbe ve bunu takip eden diğer olaylar hakkında, hattâ Murad II'nin hükümranlığı zamanında bunu izleyen olaylar[1] hakkında Batı'lıların kanaati, bazı yazılar aracılığı ile öğrenilebilir ve yakın bir geçmişte tanındı. Trabzon'lu Georgios [Giorgio di Trebisonda] adlı bu zat, genç yaşında, doğduğu yer olan Girit adasından, hümanizma devri müelliflerinden Francesco Barbaro tarafından çağrıldığı için Venedik'e göç etmiş bir Yunanlıydı. Daha 1428 yılında bir nutuk (ki şimdi kayıptır) yazdı ve bunun hakkında bize bilgi veren Francesco Filelfo bir mektubunda zikrederken, Türk deniz gücü şimdi büyük bir tehlike meydana getirmişti ve bu da yalnız Bizans'ın başkenti ile sınırlı kalmayıp fakat Venedik Cumhuriyeti'nin ticaret filosu ve bütün İtalya için geçerlidir ve bu düşüncesini *Rhetoricorum libri* adlı eserinde ispat edilecek bir görüş olarak belirtmişti (1428-1431). Floransa konsilinin toplanmasından kısa bir süre evvel, 1438 yılında, Papa Eugenio IV'e ve Yohannes VIII Paleologos'a yazdığı nutuklarında ve gönderdiği mektuplarında, Kiliseler İttihadı'nın sağlanmasını teşvik etti, böylece Türk'lerin genişleme politikasına karşı bir cephe oluşturabilirlerdi. 1442 yılında, Sicilya ve Napoli kralı Alfonso d'Aragona'ya *de recuperandis locis sanctis* [Kutsal makamların kurtarılması] başlığı ile bir nutuk yazdı, kâfirlere karşı bir Haçlı Seferi projesini desteklerken *servilem dominatum, spercissimam tyrannidem, sordidum imperium barbararum*'un [kölelik yöneticisi, insafsız tiran, barbar imparatorlar felâketi] tahrip edilmeleri gerektiğini yazdı. En nihayet, Mehmet II Konstantinopolis'e karşı yapacağı hücuma niyet ettiği zaman Boğaziçi'nin

[1] 1423 yılında Mora yarımadası işgal edildi ve Arnavutluk ile Makedonya'ya akınlar yapıldı; Karaman ülkesi 1426-1430 yılları arasında ele geçirildi; 1428-1430 arası Sırbistan'ın güney kesimi itaat altına alındı; 1430 yılında Selânik şehri ele geçirildi; 1431 yılında Epir ele geçirildi; 1432-1437 yıllarında Eflâk himâye altına alındı; 1438 yılında Erdel'e akın yapıldı; 1439-1440 yıllarında Sırbistan'ın kuzey kesimi, Belgrad şehri dışında hâkimiyet altına alındı; 1440-1442 yıllarında Erdel'e yeni bir sefer yapıldı ve Silistre şehrinde bulunan Türk'ler tevkif edildiler; 1444 yılında Batı'lı kuvvetler Varna'da korkunç bir mağlubiyete uğradılar; 1446 yılında Yunanistan'a ve Mora'ya yeni bir akın yapıldı ve Babıâli'nin haraçgüzârı oldular; 1448 yılında Batı'lı kuvvetler Kosova polje denen mahalde yeniden ağır bir mağlubiyete uğradılar.

Avrupa kıyısında, sonradan Rumeli Hisarı denilen Boğaz-kesen kalesini, karşı kıyıda daha önceleri Yıldırım Bayezid tarafından inşa ettirilen Anadolu Hisarı'nın aşağı yukarı karşısına yaptırttı; Mehmed, sulh andlaşmalarını iptal edip Epibation halkının topluca katlini tamamladıktan sonra (1452 yılı mart-ağustos ayları), Trabzon'lu Giorgio da, ekim ayından kısa bir süre evvel, Papa V. Nicolò'ya *pro defendenda Europa et Hellesponti claustra* [Avrupa ve Çanakkale bölgesinin korunması hakkında] başlıklı bir nutuk yolladı. Türk ordularının nerelerde ilerlediklerini kısaca anlattıktan sonra, artık yeni tereddüd yollarına girilmesinin mümkün olmadığına değindi: Boğazların ve Konstantinopolis'in hürriyetinin korunması bütün Avrupa ve hristiyan dininin kaderi ile birleşik bir sorundu. Bu vesile ile zikrettiğine göre, Manuel II'nin bir mektubunda Demetrio Kidones'e açıkladığına göre, Türkler'e Boğazlar'ın kullanımına izin veremezdi, çünkü bir Büyük Konstantin halefi olarak, Avrupa'yı korumak gibi kutsal bir görevi vardı. Onların korunmasıyla ilgilenmeyenler, hristiyanlık düşmanlarına bütün Avrupa'yı ve hristiyan dinini terk ediyorlardı. Hayret ettiği bir husus da Roma'da bu işe önem vermeyen kişilerin bulunmasıydı ve Konstantinopolis'lilerin tahrip edilmelerinin doğru olduğuna değiniyorlar, Bizans İmparatorluğu'ndan kalanları korumak onların görevi olup Boğazlar'ın hürriyeti olamazdı çünkü Asya'lılar bura aracılığıyla bütün Avrupa'ya geçerlerdi. Eklendiğine göre de, elbette Bizans'lılar rafızî sayılırlar, fakat Avrupa'yı da Türkler'den bir tek onlar korur. Konstantinopolis Türk'lerin eline geçer ise Pera, Kefe, Eğriboz, Girit ve hristiyanların sahip oldukları bütün adalar ve şehirler de Türk'lerin egemenliğine girer.

Bu çağrıyı kimse dinlemedi. O sırada çok ağırlaşan tehlike hiç dikkate alınmadı ve hattâ Bizans'ın başkentinin elden çıkacağı beklentisi de belirdi. Artık faal bir etki yaratmak için zaman çok geç idi, genç padişah Mehmed II'nin hedeflerini engellemek mümkün değildi. Batı âlemi, kardinal Kiev'li İsidoro'nun topladığı iki yüz silahlı ile Cenova'lı macerâperest Giovanni Giustiniani Longo'nun komutası altında bulunan dört yüz (veya yedi yüz) kadar paralı asker yollayabildi. Venedik Cumhuriyeti tarafından silahlandırılan deniz kuvveti, 1453 yılının mart ile nisan ayları arasında, "capitano generale del mare" [deniz kuvvetlari komutanı] Jacopo Loredan komutasında giderken -ki bu donanma Mehmed II ile sulh görüşmeleri için ilişki kurması istenen elçi Bartolomeo Marcello da bulunuyordu- Eğriboz adasında durdurulacak ve Konstantinopolis'e asla ulaşamayacaktı.

2. ÇAĞDAŞLARININ GÖZÜNDE MEHMED II

Sultan Murad II 3 Şubat 1451 günü öldü. Vefat sebebi de, bir ziyafet sonrası nüzül inmesi veya Arnavutluk'ta gerçekleştirdiği son sefer esnasında kaptığı ateşli bir hastalık idi. Yerine de sonradan "Fâtih" ünvanını kazanacak olan oğlu Mehmed II geçti. Bu padişah, babasının tahttan feragat etmesi üzerine 1 Aralık 1444 gününden 1449 yılı eylül ayına kadar tahta cülûs etmişti. Mehmed, daha o sırada bile çok aktif olduğunu ispat etmişti. Söylendiğine göre, babası tarafından yanına verilen vezirlerden oluşan danışmanlarının kanaatlerine karşı, Konstantinopolis'e bir hücum planlıyordu. 30 Mart 1432 günü doğan ve ilk cülûsunda 12 ve 14 yaşları arasında olan Mehmed'in bu düşüncesi doğru veya hayali de olsa, belirli bir ehemmiyeti haizdir; Babası da, güvendiği bir vezir olan Halil Paşa'dan, feragatin yarattığı memnuniyetsizlik ve oğlunun afacanlığından dolayı, 1449 yılı eylül ayında iktidarı tekrar eline aldı.

Murad II öldüğü zaman Mehmed Manisa'da vali [Sancakbeyi] idi. Haberi alır almaz Edirne'ye doğru yola çıktı, 10 Şubat günü şehre ulaştı ve sekiz gün sonra da tahta çıktı. Cülûs töreni yapıldığı sırada, aralarında eski bir hesabı da bulunan Halil Paşa'nın da bulunduğu bütün vezirleri etrafında topladı; kısa bir süre sonra Sırbistan, Midilli ve Sakız adaları, Eflâk Voyvodası, Pera'daki Cenovalılarla, Rodos adasındaki Şövalyeler ile ve en nihayetinde Venedik Cumhuriyeti (10 Eylül 1451), Bizans İmparatorluğu ve Macaristan'la bir dizi sulh andlaşmaları ve dostlukları yeniledi. Batı âleminde yeni padişah ile ilgili bir güven havası doğdu; Henüz ondokuz yaşında bulunan padişahın karakteri hakkında daha derin bir bilgisi bulunan Bizans'da bu his daha düşüktü. Filvâki, daha 1451 yılı ağustos ayında Andronikos Leontaris Briennios adında bir Bizans elçisi önce Venedik ve sonra Roma'ya gitti, Türk'lere karşı bir yardım karşılığı olarak Kiliseler İttihadını kurma müzakerelerine girişmek istedi. Batı âleminde bu güven havası için bir ses vardı ve bu zat da Hümanizma dönemi insanlarından Francesco Filelfo idi ve bu kişi, 20 Mart 1451 günü Fransa kralı Şarl VII'ye bir mektup yazdı. Francesco Filelfo, Konstantinopolis'te yedi sene kalmıştı ve Yohannes Crysoloras'ın okulunda Yunanca öğrendi, onun kızı ile de evlendi ve Bizans devlet adamları ile de ilişki kurdu ve her zaman için durumu en iyi bilen birisi olduğunu ileri sürerdi. Fakat, Mehmed'e karşı

Fransa kralını büyük bir sefer yapmağa çağıran mektubunda -âdeta Fransa'dan Anadolu'ya kadar uzanan bir seyahat diye sunulmuştu- Mehmed'i zayıf bir çocuk, beceriksiz, hiçbir silah kullanma becerisi bulunmayan, sefih bir hayat geçiren, altmış bin kişiden fazla olmayan bir silahlı kuvvet toplayabilen kişiymiş gibi tarif eder. Batı âlemi bu tarz haberlerin doğru olmadığını ve hattâ Türk'ler hakkındaki bilgilerinin ve onların savaş gücü hakkındaki haberlerin zayıf olduğunun da çabuk farkına vardı. Konstantinopolis'in düşüşüne kadar, Batı âleminde kısır ve gereksiz bilgiler dolaştı, bu arada Venedik, Cenova, Rodos v.s. gibi ticarî ve siyasî ilişkileri sayesinde bilgi edinecek mahallerde de haberler kıttı.

Bizans İmparatorluğu'nun başkentinin düşüşünden sonra "Gran Turco" [Büyük Türk] yani Mehmed II imajı daha gerçekçi bir görünüş kazanırken hem ikonografi hem tasvir alanında görüldü. 1475 yılında Trento'da tahta üzerine yapılan kazınma ve Augsburg (Münih'teki *Staatliche Graphische Kunstsammlungen* ve Londra'daki *British Museum'da*) veya Antonio Pollaiuolo ekolüne ait olduğu iddia edilen bir hâk'da (Berlin'deki *Kupferstichkabinett* ve İstanbul'daki *Saray Kütüphanesi*) halâ hayâlî bir karakter vardır. Fakat Ferrara'lı Costanzo'ya atfedilen Topkapı Sarayı'ndaki resim (Album Muraqqa n. 1720) (aşağı yukarı 1478 tarihli), gene aynı Costanzo'nun yaptığı madalya (Berlin'deki *Numismatische Kabinett*'de bulunan, aşağı yukarı 1478-1479 tarihli), Gentile Bellini'nin meşhur tablosu (Londra'daki *National Gallery*'de bulunan eser, 25 Kasım 1480 tarihlidir) ve oğlu Cem Sultan (?) ile birlikte olduğu bir başkası aşağı yukarı aynı tarihlidir (İsviçre'de bir özel koleksiyonda bulunmaktadır) ve en sonunda ise Donatello'nun şâkirdi Bertoldo di Giovanni'nin madalyası, büyük ölçüde gerçekçi bir yapıya sahiptir.

1453 yılından başlamak üzere edebî kaynaklar Mehmed II'nin tasvirini verirken iki görüşü yansıtır: İlkleri en çok moral karakteri başta tutar sonra da maddî-manevîdir. Tedaldi, Kiev'li İsidoro, Lauro Quirini, Sakız'lı Leonardo, Soemmern'li Enrico ve Papa Nicolò V gibi kişiler özellikle onun merhametsiz, hırslı ve mutaassıb dindarlığı üzerinde ısrar ederler fakat onun "hümanizma" kültürüne ve büyük şahsiyetler üzerinde duran (İskender, Sezar v.s. gibi) antik dönem Yunan ve Lâtin eserlerine olan ilgisini açığa çıkarmaktan geri durmazlar; Batılı güçlerin coğrafya ve siyaset durumlarına olan merakını ve harp ile olan derin ilgisini, aklında bulunan sefer projelerini (Tuna havzasına ve Macaristan'a, Yunan adalarına karşı, İtalya'ya karşı, bütün dünyaya ve hristiyanlığa karşı) üzerinde dururlar ve de gücünü

açıklarken sahip olduğu büyük askerî kuvvete hem de imparatorluğun genişliğini de ve en çok üzerinde durdukları, kan dökücülüğü ve gaddar oluşudur; Neron, Tieste, Caligola ile birlikte zikredilmesi ile beraber Sennacherib, Belzebuth, Satan [şeytan] ile de devamlı karşılaştırılır; hattâ "Anticristo [İsa karşıtı, Deccal] öncüsü" diye de tasvir edildi. Halbuki Foligno'lu Nicola, Nicola Sagundino, Jacopo Languschi ve diğerleri ise cismanî tasvirini verirler ve bundan da psikolojik-manevî bir tip çıkarırlar. Şimdi bir ressam gibi çizilen tasvirlere yaklaşıyoruz: Oldukça uzun bir sima, gözler biraz çıkıntılı, kartal burunlu, kaşlar çatık, sıska, benzi sararmış, saçları kıvırcık ve uzunlamasına gelişmiş, sakalı seyrek ve sivri görüntülü, büyük gaddarlık timsali. Sonradan da öğrendiğimize göre Mehmed'in mizaç ve görüntüsü melankoliktir, orta boylu olup simasının çizgileri de belirli bir insanlık yansıtır; gaddarlığı da özellikle dinî sofuluğundan kaynaklanır; zekâsı kıvrak ve derindir, başarılı bir yönetici, iradeli, sâbit ve yenilikçidir. Zevklerine düşkün olmakla beraber, oldukça mutedil ve kanaatkâr görünür. Sagundino adlı müellif doğru olarak "hep bir şey yapar veya bir şey düşünür ve her zaman hareket halindedir: Çok olağan dışı bir şekilde ya düşünür ya karar verir veya uygulamaya koyar" diye bir ifade kullanırken, Mehmed hakkında klâsik bir imaj verip bir yetki isteği içindeki insanın bu aksiyonu nasıl sağladığını belirtir.

Böylece İtalyan hümanistlerin arasında mücadele ve zaferleri yüceltme arzusu doğmuş olup bir destan adamı yaratırlar. Gayet iyi anlaşıldığı üzere bir tablo girişimi yapmak değil fakat daha çok dalkavukluk methiye ve yüceltmeleri yapıp kendi şahsî karakterlerini ortaya koyarlar, yazdıkları da ya bir takım çıkar sağlar ya almış oldukları avantajlardan sonra bir teşekkür yerine geçerdi. Bu konuda Trabzon'lu Georgios'u örnek gösterirken 1453 yılı temmuz ayında Mehmed II'ye *Sulla verità della fede cristiana* [hristiyan imanın gerçekliği hakkında] adlı eserini ithaf edip yollarken, islâmlık ile hristiyanlığı tek bir din haline getirmeğe davet etti ve yeryüzündeki bütün topluluklara böylece hâkim olabileceğini de ekledi. Onun "yüksek otorite"sini, "güç"ünü methederken, bütün insanların "dinine ve gerçek imanına doğru" onun "yüceliğine, "insanüstü fazilet" ve sâiresine yönlendirileceğini yazdı. Daha sonradan da 1466 yılında, hiç de az olmayan bir methiye ile Mehmed'e iki tane mektup yolladı: birisi 25 Şubat günü Galata'da İtalya'ya dönmeden kısa bir süre önce diğeri de ekim ayında Roma'da, dönüşünden hemen sonra yazılmış olup ek olarak da *Comparationes philosophorum Aristotelis et Platonis* [Aristo ve Eflatun adlı filozofların karşılaştırılması] adlı eserinden bir sûret yapıp ayrıca Tolomeo

[Ptolemaios]'un *Almagesto* adlı eserinin latince bir tercümesini, çok çabuk yollayacağına söz verdi. Almagesto adlı eserin bir de Yunanca önsözünü hazırlayıp daha önceden de yolladığı *Sulla verità* adlı eserindeki iddiaların bir özetini içeren risaleyi de ekleyeceğini belirtti. Trabzon'lu Georgios, İstanbul'a Mehmed ile buluşmak için gelmişti ve ona düşüncelerini sunmak ve hizmetine de girmek istemişti; fakat ancak Yunan'lı hümanist Giorgio Amiroutzès ile görüşebildi. Bu zat Mehmed II'nin divânında Ciriaco dei Pizzicolli'nin daha önceden çalıştığı gibi ve o sırada Yakup Paşa ismi ile tanınan sultanın malî müşaviri Gaeta'lı hekim Jacobo'nun çalıştığı gibi mevcuttu.

Francesco Filelfo 11 Mart 1454 günü kayınvalidesi Manfredina Crysoloras ve iki kızının serbest kalmaları için Mehmed'e bir mektup yazdığı zaman, ilişikte bir de *A Mehmed, gran signore gran emiro dei turchi* [Türklerin büyük beyi ve büyük emiri Mehmed'e] başlıklı od yolladı ve başlangıcında: "Tanrı sana, muhteşem arazinin üzerindeki bütün yöneticilerin kralına, Nestor gibi muzaffer yıllarla dolu yaşayan sen yöneticilerin ışığı... değerin bütün âleme yayıldı...". Fakat Filelfo bir tek padişahın takdircisi olarak kalmadı; daha önceden de gördüğümüz üzere Fransa kralına da başka bir şey bile yazmıştı. Oğlu olan Gian Mario Filelfo da babasından eksik kalmayıp Mehmed II adına *Amyris* başlıklı çok sıkıcı bir destan yazdı. Türk sultanının büyük kahramanlığının farkında olmayıp bir Ancona'lı büyük tüccar ve armatör olan arkadaşı Othman Lillo Ferducci'nin hoşuna gitmesi için yazdı. Şâirin de gayretini çok cömert bir tarzda ödedi: zira elde ettiği imtiyazlar için Mehmed'e teşekkür etmek istemişti. Yunan asıllı Kritovulos da, doğduğu yer olan İmroz adası, Türk egemenliği altına girdikten sonra on yıl kadar valilik yaptı ve önceden de (büyük ihtimal 1444 ile 1453 yılları arası) Mehmed I'in kâtibliğini veya şansölyeliğini yaptı, *de rebus per annos 1451-67 a Mechmet e gestis* [Mehmed'in kahramanlıkları hakkında, 1451-67 olayları] adlı çok mühim sayılan tarihî eserinde, sultanın mücadelelerinin en büyük methiyelerini yaptı. Eserin önsözü, bir ithaf yazısıdır ve Kritovulos yazdığını Mehmed'e yolladı[2], burada padişahı şöyle tasvir etti: "Yaratıcı, kralların büyük kralı, mutlu, muzaffer, üstün gelici, yenilmez, Allah'ın isteği ile yeryüzünün ve denizin efendisi". I. Kitabın 5. kısmında da Mehmed'in kısa bir tasviri vardır, burada da batılı müelliflerin daha önceleri de yaptıkları gibi, Sultan'ın kendisine model olarak Büyük

[2] Muhafaza edilen suret özellikle Mehmed'e ithaf edilmiş olandır.

İskender, Pompeus, Sezar ve onların halefleri Roma İmparatorlarını aldığını ekler; onun gayretli bir mizaca sahip bulunduğunu, engin enerjisini, hükmetme yeteneğini, bilimini, eski devir Arab, Fars ve Yunan eserleri hakkında bilgi sahibi olduğunu da açığa çıkarır.

Mehmed'in profili hakkında, ne hâtıra yazarı Georges Sfrantzès ne de tarihçi Dukas hiçbir şey söylemezler. Birinci müellif daha çok şahsî karakterini belirten günlük mahiyetindeki eserinde böyle bir yorum vermeyi mizacına uygun bulmadı; diğer müellif ise, Murad II için olduğu gibi (*Historia*, 33, 6-8) ölümünden sonra Mehmed için bir tasvir yapmak istedi ise de, herhalde kendisi önce öldüğü için gerçekleşmedi. İşte bu tutuma benzer bir şekilde Leonikas Kalcolcondyles de Mehmed'in bir tasvirini vermez ve gene aynı şeyi de Slav hâtıra yazarları ve tarihçiler (Ostravica'lı Konstantin, Nestor İskender, *eski Rus kroniklerinin* anonimleri, İvan Semenovic Peresvetov, Jan Dlugosz), Türk'ler (Tursun Bey, Aşıkpaşazâde, Kıvamî, Cafer Çelebi, Mehmed Neşri, İbn-i Kemal, Hoca Sadeddin), Yunan-Eflak (Samile veya Samuele, "Vladick") için de söyleyebiliriz. Mehmed'in gençliği hakkında mühim bir menkıbe, İstanbul'un fethi ile ilgili bir raporda geçmekte olup, Tommaso Eparchos ve Giosuè Diplovatatzes'in (?) Yunanca bir anlatımına isnad etmektedir ki bu eser önce İtalyanca veya Fransızcaya sonra da Almancaya tercüme edildi. Babası Murad II oğluna yaptığı tembihte, Yunanlılara harp açmamasını aksi halde felâketle karşılaşacağını söylediği zaman, Mehmed de "eğer baba, sen bana lânet ediyorsan" dedi ve cevap olarak "sen öldükten sonra hemen akabinde Konstantinopolis'deki imparatora karşı savaş açacağım, çünkü onu yenersem bütün dünyanın sahibi olurum" diye ekledi. Başka kaynaklarda bulunmayan bu anektod -hatta Murad böyle bir tutuma karşı olduğu anlaşılıyor- genç padişahın mutlak hâkimiyet isteğinin altını çizmiş oluyor. Buradaki şâirane hayalin tarihî gerçekle içiçe geçtiği bellidir; bir başkentin düşüşü ve bir imparatorluğun ortadan kalkışının haberinin dünyayı dolaştıktan sonra, nasıl bir "büyük korku" yarattığını ortaya koymayı amaç edinmiştir.

3. TÜRK'LERİN XV. YÜZYILDAKİ SAVAŞ GÜÇLERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ

Bir düşmanın savaş gücünü değerlendirmek kolay değildir; casusluk ağlarının günümüzde çok iyi örgütlenmesine rağmen gene de olmaz; elbette

ki bir zamanlar da böyle değildi, her ne kadar, her iki tarafta bile (Batı âleminde ve Türk'ler arasında) daha az bir düzeyde ve biraz değişik durumda da olsa, onların girişimleri hep casusluk içindi. Elbette ki, Mehmed'in sahip olduğu bilgi toplama ağı, batılılara göre daha iyi organize edilmişti; fakat batı âlemi de hiç de iyi haber almaz değildi. Uzun zaman varılan kanaate göre batı âlemi sürprizle karşılaşırdı -ve bu da Mehmed'in Konstantinopolis önüne getirdiği güçlerin değerlendirilmesi karşısında doğrudur-; zannedildiğine göre Türk'lere karşı düşünülen seferlerin projelerinin az veya çok saçma görülmesi, onların insan ve malzeme bakımında gücü hakkında yanlış değerlendirmeden kaynaklanırdı -böyle bir kanaat Filelfo veya Bessarione gibi hümanistler için geçerli olup, değişik sebeplerden dolayı düşmanın gücünü küçümsemekte hepsinin çıkarı vardı-; en son olarak da hâtıra yazarları ile tarihçilerin düşman ordusunun gücü hakkında çok mübalağalı rakamlar vererek müdafilerin değerini yüceltmek veya Konstantinopolis'in kaderini (ki sonradan Trabzon İmparatorluğu, Mora despotluğu, Bosna Krallığı v.s. için de geçerli oldu) hiçbir şekilde kaçınılmaz hale geldiğini gösterir. Biz şimdi gerçeğin ne olduğunu aramaya çıkacağız, bize ulaşan ve bildiğimiz vesikalara dayanacağız. Şunu da göz önünde bulundurmak gerekir ki, İtalya'daki veya yabancı hükümetlere yollanan bu bilgiler çok mahrem sayılırlardı ve gizli arşivlerde korunurlardı ve belki bunlardan bazıları imha edilmişti.

Türk ordusu hakkında ilk bilgiyi veren kişi Girit adası doğumlu bir Venedik Cumhuriyeti vatandaşı olan Giovanni Torcello idi. Kendisinin belirttiğine göre on iki yıl kadar Murad II'nin sarayında idi (belki 1426 ile 1438 tarihleri arasındadır) ve sonradan Yohannes VIII Paleologos zamanında Bizans sarayının hizmetine girdi. Floransa Konsili (1439 yılında) için İtalya'ya geldi ve o günden sonra 1443 yılına kadar Papa'nın hizmetinde bulundu. 1444 ile 1446 yılları arasında "Katalanların Konsolosu" ve Sicilya konsolosu olarak yeniden Konstantinopolis'e gönderildi. Torcello, kendisinin söylediğine göre 1439 yılında halâ "chevalier, serviteur et chambellan... de l'empereur de Constantinople" iken 16 Mart 1439 günü Floransa Konsiline, Floransa vatandaşı Andrea da Palazzago aracılığı ile Burgonya dükü Filip III'e teslim edilmek üzere bir *Advis* bıraktı, burada kendisinin "la puissant dudit Grant Turc" üzerine bir tedkik (enquierire) dosyası hazırladığını, bu sırada Osmanlı Sultanı'nın yüzbin atlıya sahip olduğu, bunların yirmi bininin Sultan'ın doğrudan askeri olduğu ve on binin piyade (burada Yeniçeri diye okumalıyız) olduğunu söyler. Görüldüğü üzere Filelfo'nun 1451 yılındaki

değerlendirmesi tamamen hatalıydı. Kısa bir süre sonra yaptığı bir seyahat esnasında Türk'lerle ve Osmanlı Sultanı ile doğrudan ilişki kuran Burgonyalı Bertrandon de la Brocquière, 1440 ile 1455 yılları arasında yazdığı *Advis et advertissement* adlı çok etkili eserinde, Torcello'nun *Advis* adlı eserine cevap vererek, Türk ordusunu o sırada altmış-seksen bin süvari, kırk bin piyade ve on bin kişilik seçkin bir ordu olan "Jehaniceres"den olmak üzere toplam yüz on-yüz otuz bin kişiden oluştuğunu ileri sürer. Konstantinopolis'in düşüşünden hemen sonra hiç de inanılmayacak rakamlar verilir, çünkü Barbaro'nun verdiği yüz altmış bin kişilik, Sfrantzès, Tedaldi, Della Tuccia ve Pesaro'lu bir haberci olan Nicola da Foligno'nun iki yüz bin rakamına kadar çıkarken, *Lamento greco su Constantinopoli* [İstanbul hakkında Yunan hüznü] adlı eserde, iki yüz yirmi yedi bine, Quirini ve Montaldo'nun eserlerinde iki yüz kırk bine, Dukas'ın tarihinde iki yüz altmış bin ve fazlasına, Kritovulos, Kiev'li İsidor, Sakız'lı Leonardo, Soemmern'li Enrico'da üç yüz bin ve daha fazlasına, Antonio Ivani tarafından üç yüz seksen bine, Kalkokondiles, Paolo Dotti ve gene Dukas dört yüz bin rakamı verilirken Ankara'lı Abraham'ın eserinde yedi yüz bin gibi çok hayalî bir rakam verilir. Türk tarihçiler rakam önermiyorlar: "demirden bir nehir", "engin denize akan nehir" (Tursun Bey), "yıldız sayısı kadar savaşçı" (Hoca Sadeddin), "deniz kadar çok, sayısız yetenekli asker" (Kıvamî) gibi genel ifadeler kullanırlar. Nestore İskinder adlı Rus hâtıra yazarı da, savaşlarda veya kale alınışlarında ölen Türk'ler hakkında verdiği rakamlar tamamen gerçek dışı olduğundan dolayı, aynı şeyi de bu zat için de söyleyebiliriz.

1454 ile 1480 yılları arasında, bazı vesikalarda gördüğümüz rakamların daha gerçekçi olduğu belirleniyor. Sagundino adlı müellif, *Oratio ad Alfonsum regem* [Kral Alfonso'ya nutuk] başlıklı eserinde, toplanan en az yüz yetmiş bir bin kişilik bir ordu derken, bunun seksen bini düzenli süvari, altmış bininin yardımcı süvari, Sultan'ın korunmasındaki dokuz bin süvari, on iki bin piyade ve on bin de Yeniçeri diye sıralar. Quirini adlı müellif, Lodovico Trevistan Scarampo adlı Kardinal'e 22.XI.1458 tarihli ve devrin Papa'sı Pio II'ye gönderdiği 1.3.1464 tarihli mektubunda, Türk'e karşı bir harp girişiminde bulunmak isteyenlere, kendisinde bulunan bilgileri yollamak istediğini belirtirken, bunun kaynağının Sultan'ın yetkili makamlarından yani "kitaplar"ında (sayım defterleri) bulunan kıymetli kayıtlardan aldığını, burada Türk ordusunun "Asya [Anadolu] Ordusu", "Avrupa [Rumeli] Ordusu" ve Sultan'ın muhafız ordusu diye sınıflandırıldığını söylerken, toplam olarak 158.250 rakamını verir (ve burada her bir eyaletin ne kadar

süvari ve piyade çıkarması gerektiğine dair rakamları da verir). Jacopo da Promontorio adlı müellif, Türk resmî makamlarının gizliliklerine çok daha yakın biri olarak, 1475 yılında, Türk İmparatorluğu'nun kuvvetlerini daha değişik bir şekilde değerlendiriyor, çünkü toplam bir rakam olarak süvari ve piyade sayısı yetmiş bin kişi kadardır der. Novo Brdo (Sırbistan) doğumlu olup, Ülgün (Arnavutluk) şehri episkoposluk makamında bulunan Martino Segono adlı din adamı, Türk egemenliğine yakın bir mahalde bulunurken, 1480 yılında Sultan Mehmed -ki o sıralarda İtalya'ya bir ordu yollayıp ele geçirmeyi planlıyordu- yüz doksan dört bin kişiden fazla çıkabilecek süvari ve piyadeye sahipti der.

Bu az veya çok "iyi bilgilenmiş" bir şekilde sunulan veriler arasındaki büyük farkı izah etmek zordur. Türklerin askeri güçlerinin tam bir toplamının verilme zorluğu, orduda büyük çaplı "gönüllüler" varlığını Sagundino adlı müellif konu eder ve değişken bir rakamdır derken, duruma göre hizmete çağrıldıklarına değinir. Kanaatine göre, bütün bunların toplamı en az yüz elli bin ve biraz fazla bir rakam olup, süvari ve piyadelerden başka altı-yedi binden on bine ulaşan "Yeniçeriler" derken doğruya yaklaşabiliriz. Şunu unutmamak gerekir ki, o devirde böyle bir ordu içindeki oranlar korkutucu boyutta idi.

Bu rakama bir de donanmanın mahiyetini katarken, 1453 yılında da çok değişik şekilde değerlendirilen[3] bu gücü Sultan Mehmed, Konstantinopolis'i fethettikten sonra özellikle değer verdi, yüz elli kadar muhtelif tonajda gemi bulunduran Sultan'ın bu alanda da inanılmaz bir güce sahip bulunduğu söyleniyordu. Jacopo da Promontorio adlı müellife göre, Sultan Mehmed'in en büyük deniz seferi 1475 yılında Karadeniz'de bulunan Kefe şehrine yapılandır: burada yüz yirmi gemi ve ayrıca yüz altmış yük gemisi veya muhtelif tonajdaki nakliye gemileri olup, gene de bu gemiler hakkında vardığı kanaate göre, bu gemilerin hepsinin "yeterli ve denizde bir savaşa hazır olduğu" söylenemezdi.

---

[3] Sphrantzès, Kritovulos, Dukas gibi müelliflerin verdikleri dörtyüzotuz gemi sayısından başlayıp, Sakız'lı Leonardo, Lauro Quirini, Kalkokondyles, Kiev'li Isidoro, Samile adlı müellifler tarafından verilen ikiyüzelli ile iki yüz arası bir rakama ve daha hakikate yakın rakamlar veren müellifler olan Pusculo (yüz altmış der), Barbaro (yüz kırk beş der), Tedaldi (doksan iki ile yüz on sekiz arası diye bir sayı verir) ile devam eden rakamlar Aşıkpaşa-zâde tarafından verilen yetmiş gemi sayısına kadar uzanır.

Türk ordusunun silahlanması hakkında geniş bir şekilde hem Lauro Quirini daha önceden de konu ettiğimiz iki mektubunda, hem de şimdiye kadar yayınlanmayan fakat çok iyi bilgi topladığı anlaşılan Lampo Birago adlı kişi olup 1453-1455 yılları arasında yazılmış olabilecek *Strategicon adversum Turcos* [Türk'lere karşı strateji] adlı eseridir. Bu metinlerde çok isabetli bir şekilde, Türk'lerin XV. yüzyılın ortalarından başlayarak kullandıkları zırhlar, saldırı ve savunma silahları, at kalitesi, eyer tipleri, askeri tedbirleri ve sair tutumları açıklanır.

Birago için en hayret edilecek husus, topçulara dair çok az dikkat etmesidir. Bununla beraber İstanbul'un fethinin tarihçileri ve hâtıra yazarlarında çok kıymetli şahitliklere sahibiz. Benim yaptığım hesaplara göre, top dökümcüsü Urban tarafından yapılan meşhur büyük bombardıman topu, 3,51 metre uzunluğunda, 81,1 (veya 89,4) kalibrelik, kalınlığı da 28,6 veya 37,2 cm. idi, ağırlık olarak da Kritovulos'a göre toplam ağırlık veya tonajı 48,90, Hoca Sadeddin'e göre 16,920 ton idi. Savrulan gülleler de bu durumda 2,50 m.lik çapı vardı ve ağırlığı da dört kental veya biraz fazla olması da kullanılan taş cinsine göre idi[4]. Bununla beraber orta kalibre bombardıman sayısı hakkında güvenilir bir rakam yoktur (elli diyen yanında otuz altı ve hattâ yirmi dört diyen de vardır: Samile, Ivani, Nicola da Foligno gibiler) ve arkebüz kullananlar da azdı (Kiev'li İsidoro bin rakamını verir); elbette ki, Sultan Mehmed Bizans'ın başkentini ele geçirdiği sırada, devrine göre inanılmayacak bir ateş gücüne sahipti. Şehrin düşüşüne dair yazılmış

[4] Bu topların uzunluğu ve kalibresi hakkında hayret edilecek hiçbir şey yoktur. XV. Asırda İtalya'da, İskoçya'da ve daha başka yerlerde bile çok büyük ebatta toplar imal edildiğini topçuluk tarihi çalışmalarında görebiliyoruz. Şimdi, Londra'daki Tower Museum denilen mahalde muhafaza edilen Mehmed II'nin topu "Çanakkale sınıfı" diye bilinir ve karakteristik verileri şöyledir; kalibresi 64 cm: uzunluk 5,18 (kalatı 2,6 m ve kanısı 3,12 m): ağırlığı 17,727 ton: mermisi 544,32 kg: tarihlemesi 1464 yılı ve imzası "Münir Ali"dir. Edimburg kalesinde muhafaza edilmekte olan meşhur "Mons Meg"in kalibresi 45,72 sm., uzunluğu 4,572 m., ağılığı 7,0471 ton olup kullanılan merminin ağırlığı 136,08 kg. Karlılaştırın: W.Y. Carman, *A History of firearmes from earliest time to 1914,* London 1955, s.26 vdd.: M. Borgatti tarafından kaleme alınan "Artiglieria" ve "Bombarda" adlı maddeler İtalyan Ansiklopedisi [Enciclopedia Italiana]'nın c.IV s.705-709 ve C.VIII s.366-367'de sıra ile bulunmaktadır. Oxford'daki Exeter College denen yerde bulunan meslektaşım C.Mango, Mehmed'in topu hakkındaki bilgileri derlemiş ve bu buluntuyu benim için tedkik ettikten sonra fotoğrafını da çekmiştir.

raporlarda bulunan, bombardımanın yarattığı korkunç gürültü ve müdâfilerin üzerinde bunu yarattığı korku etkisi, satırlarında anlaşılıyor.

4. BİR İMPARATORLUĞUN DÜŞÜŞÜ

Fuerunt Itali rerum domini, nunc Turchorum inchoatur imperium: "İtalikler evrenin sahipleri idiler, şimdi Türklerin imparatorluğu başlıyor." Bu satırları Enea Silvio Piccolomini 25 Eylül 1453 günü, Venedik Cumhuriyeti nezdindeki Siena şehri temsilcisi olan, arkadaşı Leonardo Benvoglienti'ye yazdığı ve şimdi çok iyi tahlil edilmesi gerekli bir mektupta kaleme almıştı. İstanbul'un Türk'lerin eline geçmesi, bir tek Akdeniz'in doğu taraflarının tarihinde bir temel dönüm noktası olmakla kalmadı, sonraki asırlarda Türk egemenliği altına giren bütün doğu Avrupa'da etkisini gösterdi ve bu yöre batı Avrupa medeniyeti çerçevesinden ayrıldı.

Konstantinopolis'in düşüşünün sebeplerini tartışmak şimdilik gereksizdir. Burada tek söylenecek husus, uzun süren bir gelişmenin doğal sonucu olduğudur: evvelâ, ilk söylenecek şey Bizans İmparatorluğu'nun askerî gücü ve ekonomisinin durdurulamaz düşüşü olup, sürekli bir üretim gerilemesi içine girmişti ve vergi kaynakları da çok kısa bir süre içinde, dağıtılmış olan çok sayıda imtiyaz ve ihsanlardan dolayı âdeta bir korku yaratıyordu; ikinci bir aşama ise, Türk askerî gücünün olağanüstü bir tarzda doğması ve yayılması üzerine, bir asırdan az bir zaman içinde hemen hemen bütün Bizans ülkesine sahip olmasıydı. Buna bir de eklenecek husus Batılı güçlerin derinleşen umursamazlıkları olup, Orta Doğu ticaret alanında doğrudan büyük çıkarları bulunan Venedik ile Cenova Cumhuriyetleri de dahildi; bu devletler sermayenin en gelir getirici kaynaklarına yöneldiler ve aralarında bir üstünlük savaşı devam etmekteydi; ve ayrıca, Roma Kilisesi tarafından ortaya konulan dinî durum batılı güçlerce desteklendi, Türk gücünün yayılmasına karşı askerî ve maddî bir yardım sağlamayı hedefliyordu. Diğer bir taraftan Bizans -son ânına kadar dünyadaki "şehirlerin kraliçesi" sayılır, kendi medeniyetinin Batı âlemine karşı sonsuz bir üstünlüğe sahip bulunduğu iddiasını taşır fakat bu arada da kendi içinde devlet, ekonomi ve sosyal alanlarda bir yenilik yapmaya yeterli olmadığını da ortaya koydu- dinî açıdan çok temel ayrılıklar içinde çalkalanıyordu ve bir

taraftan Roma ile birleşme taraftarı olanlar batı tarafından büyük bir ordunun geleceğini ümid ederken, bağımsız Ortodoks Kilisesi taraftarları da, âdeta mucize beklentisi içinde bulunuyorlardı.

En fazla korkulan ve daima ertelenen bir olay, temelde mümkün görülmüyordu: herkes başkenti üç taraftan saran savunma surlarına çok güveniyor ve fakat tahrip gücü çok yüksek bir topçu ateşinin nasıl bir sonuç alacağını hesaplamiyordu. Fakat bu olay 29 Mayıs 1453 günü şafak vakti gerçekleşti. Çok az kişi kurtulmayı başardı; bu çok az kişi de hüzünlü haberi bütün dünyaya yaydılar.

5. KONSTANTİNOPOLİS'İN DÜŞÜŞÜNÜN HABERİNİN YAYILMASI

Bir şehrin, hatta bir imparatorluğun başkentinin düşüşü haberi, her ne kadar Bizans İmparatorluğu bu arada çok küçük bir arazi parçası içinde bulunsa bile, büyük ses getirecek mahiyetteydi. Elbette ki Ortaçağ devrindeki "haber yayma" kavramı çağdaş bir zamandakinden çok farklı idi. Günümüz gazeteciliği için *flaş* sayılabilecek bazı olaylar (bir deprem, bir sel baskını, kural dışı bir kara haber), Ortaçağ zamanında çok az dikkate alınan hususlardı. Hâtıra yazarı, tarihçi, kronik yazarlarının dikkati büyük ölçüde, kendi ülkelerinin başka topluluklar üzerine başardıkları siyasî, askerî, diplomatik, idarî olayları en başa alarak yoğunlaşırlardı; ve bunların da üstüne dinî mevzuları, özellikle de *respubblica christiana* yani o devrin katolik toplumu ve hristiyanların hayatî saydıkları unsurlara yönelikti.

Burada şuna dikkat edilmelidir: Yunan'lılar ve Latin'ler elbette ki eski Bizans İmparatorluğu'nun şimdi birkaç kilometre kare bir alan içine girdiğini biliyorlardı; diğer taraftan da, şimdiki bu durumu çok iyi bilmelerine, Türk'lerin kıskacı içinde bulunduklarının farkında idiler, fakat gene de Doğu İmparatorluğu'nun başkenti olup, Roma İmparatorluğu'nun tek, tabiî ve yasal vârisidir, büyük bir medeniyeti ve büyük bir kültür geleneğinin emanetçisi, cihanşümul sayılan bir patrikliğin makarrıdır. İmdi, elimizde bulunan vesikalara göre İstanbul'un fethinin haberinin dünyaya yayılma konusu tahlil edildiği zaman, bunun dalgalar halinde olduğu, yani haberin buluşma yeri ve muhtelif kanallardan gelen haberlerin kesiştiği

yerlerde çarpıcı bir şekilde buluştuğu fark ediliyor. Genel olarak, bir haberin yayılması, bir yeniden yayma merkezinin hızı ile orantılıdır, böylece ilk haber çıkış kaynağının gücünün çok büyük bir aracı ile mühim bir yer tutmasıdır. Bunun da manası, İstanbul'un fethi üzerine olan muhtelif raporlar, tam bilgiye sahip oldukları (bütünlük, değişiklik, anlatma becerisi v.s.), fakat çok az yerde tanındıkları görülüyor, çünkü mühim bir haber merkezinden kaynaklanmıyordu; diğeri ise daha az bir bilgi olmakla beraber mühim merkezlerden yayıldığı görülüyor, hiç de hak etmedikleri bir tarz da, önemli bir yayılma alanı buldular.

Elimizdeki vesikaları göz önüne alarak, bir tablo meydana getirdik; böylece XV. yüzyılın ortasındaki bir "büyük haber"in yayılma mekanizmasını da göz önüne serdik. Görüleceği üzere haberlerin çok büyük bir kısmının kaynağı doğrudan Konstantinopolis şehridir ve sonra Eğriboz, Girit, Korfu, Venedik, Sakız, Cenova v.s. gibi muhtelif eyaletler, adalar, mühim şehirler de haberin ulaştığı mahallerdir. Bu noktalardan bazısından da haberler daha sonra diğer mühim merkezlerden olan Padova, Venedik, Napoli, Floransa, Roma, Bolonya v.s. gibi mahallere ulaştı: Eğriboz ve Korfu'dan Venedik'e; Rodos adasından Kudüs'e, Almanya'ya, Alvernia'ya ve Roma'ya; Sakız adasından Cenova, Padova, Roma'ya; Sırbistan'dan Graz'a -o sırada batı imparatorluğunun merkezi idi- ve daha başka yerlere yayıldı. Bazı zamanlarda bu büyük haber merkezleri, yeniden yayının çok mühim merkezleri oldular. Venedik'ten Roma'ya Napoli, Cenova, Milano, Floransa, Siena v.s. mahallere doğru haber iletildi; Roma'dan da Graz, Milano, Napoli, Cenova, Venedik, Fransa (Avignon ve Burgonya), Macaristan v.s. mahallere iletildi; Cenova'dan Milano, Venedik, Roma, Napoli v.s. mahallere de aktarıldı; Graz'dan da Napoli, Pavia, Roma, Burgonya, Venedik v.s. mahallere doğru haber gitti; Rusya'dan Bulgaristan, Sırbistan ve Romanya'ya bilgiler gitti. Belirli bir noktaya gelince ilişkiler öyle sabit ve karşılıklı kalır ki, artık grafik içine konulmaz, fakat gerçekte de çok büyük bir etki yaratır; şimdi ise Türk'lere karşı, yeni bir Haçlı Seferi fikri, eskisinden daha çok gelişiyor.

Bazı raporlarda iyi haberler bulunmakla beraber, yayılmaları hep mahallî kaldı (meselâ: Nicolò Barbaro'nun *Giornale* adlı eseri, Montaldo'lu Adamo'nun hikâyesi, Ubertino Puscolo'nun şiiri, Foligno'lu Nicola'nın, Antonio Ivani, Rimini'li Filippo'nun raporları v.s.); bazıları da aynı kalitede olmamakla beraber, daha geniş bir yayılma alanı buldular (meselâ: Rus yorumunun ikiliği, bunlar da Nestore İskinder ve

müellifi belli olmayıp da Rusya'da Bulgaristan'da, Sırbistan'da ve Romanya'da yayılan metin; Sırbistan, Bohemya ve Polonya'da v.s.'de yayılan Ostrovica'lı Kostantino'nun *Hâtıralar* adlı eseri içinde aktarılan hikâye); gene başkaları da vardı ve rapordan öte ileti mahiyetindeydi ki bu bilgiler, yayanların gayreti sonucu daha geniş bir alana, kısa bir zaman zarfında yayıldı (meselâ: Kiev'li İsidoro'nun Kandiya şehrinden mektupları, Sakız adalı Leonardo'nun mektup-raporu, Jacopo Tedaldi adlı kişinin *Infórmations* adlı eseri, Rodos Şövalyeleri'nin iletileri, v.s.). Bazı hallerde de, bu haber yayıcılar, bir tek rapor içine çok sayıda vesika koydular: bunun da misalleri Soemmern'li Enrico, Jacopo Languschi, gene aynı Lampo Birago, Nestore İskinder adlı kişiye atfedilen takrir sayılır ki, olayların yerine göre anlatılması ve retorik bir tarzda yaydırılması gibi birbirinden iyice ayrı en az iki yorumun birleştirilmesidir.

Konstantinopolis'in düşüşü, başlı başına mühim bir olay sayıldı. Siyasî açıdan muhteşem bir başkentin düşüşü olarak sayılır ve kendisi ile birlikte bir imparatorluk ortadan kalkar ve şimdi yerine geçen yeni bir doğulu kuvvet, bu coğrafî ve askerî yönden çok güçlü merkezi bir üs haline getirip, sonraki gücünü yayma-siyasetini uyguladı. Askerî açıdan ise, olay şimdiye kadar duyulmamış idi: o devrin en güçlü kara ve deniz kaleleri, yeni geliştirilen kuşatma tekniği karşısında yenildiler, zira hiç görülmemiş büyük toplar yapılmıştı, çok büyük sayıda insan toplulukları biraraya getiriliyordu, yeni uygulanan askerî sistemler çok devasa oranlarda gelişiyordu, bu çok korkulan düşmanın metanet ve dehası sonucu, çok sayıda gemi kara yolu ile nakledildi. Şark âleminin büyük kara ve deniz üssü artık kaybedilmişti. Devrin bütün kronik yazarları, müdafilerin kahramanlığını teslim ettiler - fakat bu arada Cenova'lı paralı asker Giovanni Giustiniani Longo ve ayrıca Pera'da bulunan Cenova'lıların tutumlarına karşı sert eleştiriler ileri sürmekten de geri durmazlar- fakat bu arada düşman tahribat ve acımasızlığını, büyük zenginliklerin yağmalanmaları, dine karşı yapılan hakaretler, binlerce kişinin köle yapılması, felâketten çok az sayıda kişinin kurtulması konularını da önemi ile birlikte ortaya koydular. En son olarak da ekonomi gözü ile bakarsak, ticaret şehirlerinde görülen büyük gemi ve mal kaybı ve özellikle de Orta ve Uzak Doğu ticaret yollarının büyük oranda kaybedilmesidir.

Şunu da not etmeliyiz: felâket haberi aynı anda İtalyan kadar Yunan'ı, Rus kadar Sırp'ı Germen kadar Eflâk'lıyı, Fransız kadar Ermeni'yi çarpar ve tedirgin eder. Hepsinde birden yarın ne olacak korkusu yeşerir.

Konstantinopolis'ten dağılan haberlerin ulaştığı mahaller;

[İlk ulaşılan merkezler]	[sonradan ulaştığı merkez]
Mısır	
Türkiye	
Ermenistan	
Trabzon	
Rodos Adası	Almanya
	Kudüs
	Roma
	Alvernia
Midilli Adası	
Peloponnesos [Mora Yarımadası]	
İmroz Adası [günümüzde: Gökçeada]	
Kıbrıs Adası	
Ancona	Marche Yöresi [İtalya'nın orta yöresi]
Urbino	
Pesaro	Foligno
Brescia	Roma
Fransa	Roma
Genova	Milano
	Venedik
	Roma
	Napoli
Sakız Adası	Padova ve Genova ile Roma
Kandiya Limanı[Girit Adası]	Napoli ve Burgonya ile Roma
Korfu Adası	Venedik
Eğriboz Adası	Venedik
Almanya	
Eflak	Macaristan
Rusya	Sırbistan
	Romanya
	Bulgaristan
Sırbistan	Bohemya
	Macaristan
	Polonya
	Graz

	buradan'da
	Napoli, Pavia, Roma, Burgonya,
	Fransa, Venedik
	Regensburg
	Wiener neustadt
Venedik	Cenova
	Milano
	Siena
	Floransa
	Napoli
Roma'dan	Graz, Milano, Napoli, Cenova, Venedik,
	Fransa, Macaristan.

Roma şehrinin haber kaynakları; Fransa, Brescia, Sakız adası, Girit adası, Venedik, Graz.

6. İNSANÎ KATILMA DUYGULARI VE SİYASÎ İLGİLENME

Ortaçağ devrindeki muhtelif ülkelerin insanî katılma ve siyasî ilgilenme tanıklıkları, değişik tarzlarda değerlendirilir ve sayılırlar. Bu aşamada coğrafî özelliği takip etmeyi faydalı görüyorum. Böylece Konstantinopolis'in düşüşünün haberinin nasıl bir yankı yarattığını kısaca göstereceğim. Bu sayede o devrin ülkeleriyle, insanlarını birbirine bağlayan ruhsal bağların gizli veya açık şeklini aydınlığa çıkarabilirim.

Yunanistan ile başlamak elbette doğrudur. Özellikle adalar fakat kara tarafı da, bu korkunç haberin ulaştığı ilk mahallerdi. Buraları tehlikeden kurtulabilen Yunan ve Latinler [Katolik mezhebi mensubu] için ilk sığınma yerleri oldu, çünkü (Peloponnesos yarımadası gibi) Bizans İmparatorluğu'na ait hür yerler veya (Midilli, Kıbrıs, Rodos v.s. adalar gibi) bağımsız yerler veyahut da (Eğriboz, Girit, Korfu, Koron, Modon v.s. gibi) Venedik Cumhuriyeti'ne ait mahaller, Cenova Cumhuriyeti'ne ait Sakız adası, Batı'lı güçlerin hâkimiyeti altındaki yerlerdi.

Nereden getirildikleri belli olmayan fakat Yunan çevresinde yazılı olan çok sayıdaki Yunanca elyazması nüshalar, şehrin düşüşü hakkında çok

kısa da olsa notlar içerirler. Bazı kereler üzüntüden dolayı beliren izler belirirken, gerçek bilgiye sıkça rastlanır. Bunlardan bir tanesinin özel bir ehemmiyeti bulunduğunu görüyoruz: Felâketten kurtulmayı başaran üç Girit gemisinin 29 Haziran günü Kandiya limanına varışı işaret edilmiştir. Hatta ikinci bir tanesi de dikkatimizi çekmekte olup, Leonzio Machariàs adlı müellifin *Chronicon* adlı eserine 1458 yılında bir not ekleyen adı bilinmeyen kişi Konstantinopolis'ten kaçan adamların Kıbrıs adasına geldiklerini, burada Giovanni II Lusinyan'ın eşi kraliçe Elena Paleologo tarafından korumaya alındıklarını bildirir. Peloponnesos yarımadasından da hâtıra yazarı Giorgio Sfrantzès'in sesi ulaşır. İmparator Konstantin XII Dragazès'in başkentin kuşatılışı ve düşüşü esnasında "büyük logothetès"i olan bu zat Türk'lerin elinde kısa bir esaret devrinden (29 Mayıs – 1 Eylül günleri arası) sonra, Konstantin'in kardeşleri olan Tommaso ve Demetrio Paleologos adlı despotların Mistrà şehrinde bulunan divanına ulaştığını eserinde (*Hâtıralar*, XXXV 11) anlatır. Felâketin giderilmesi için mümkün olan her şey yapılmış olsa idi diyen Sfrantzès uzun bir feryadnâme yazdı, böylece imparator ile vatandaşlarını mazur göstermeğe girişti ve her suçu Batılıların üzerine yüklemeye kalkıştı, zira devamlı olarak vaadlerde bulunmalarına rağmen, şehri korumak için yeterli yardımı yollamamışlardı. Gene konu ettiğimiz Peloponnesos yarımadasından, klâsikleşmiş bir tarihçi olan Laonikos Kalkokondyles'in sesi ulaşır. Bu zat büyük bir ihtimalle *Historiarum demonstrationes* adlı eserinin bir kısmını Peloponnesos'u terk etmeden evvel Mistrà şehrinde yazdı (aşağı yukarı 1460'ta). Olayların sunuşu sırasında çok dikkatli olan bu zat fazla bir telâş izi göstermez, belki de benimsediği Tukidides tarzı bir eser yazmak eğilimine aykırı sayıyordu. Tarihçi Dukas, başkentin kaybından dolayı çok büyük bir acı duyuyordu. Konstantinopolis'in düşüşü esnasında orada değildi, fakat müdafaaya katılan kişilerden, hatta savunma cephesinin kırılması sırasında şehre giren "giannizzeri" (yani Yeniçeriler arasına alınan hristiyanlardan)den de bilgi toplamıştı. Bu zat, bütün Yunanlı kalbi ve Ortodoks mezhebi duygusu (fakat Roma kilisesi ile birleşmeye yatkın tutumu ile) Konstantinopolis şehri ve ahalisi için kadere katılıyordu. Anlattıklarının sonunda, Geremia'nın *Istırapları* ve *Mezmurları* taklid eden bir gerçek ve özel solo melodi okunur, arada da şahsî görüşleriyle zenginleştirir. Kaleme aldığı *Historia turco-byzantina* adlı eseri, İtalya'da halk lehçesine (özellikle Venedik lehçesine), yazılışından otuz yıl kadar bir müddet sonra tercüme edildi; ve bu tercüme metinde, Konstantinopolis'in düşüşü ve yarattığı elem konusuna gelindiği

zaman bir Yunanlı'nın düşüncesi ile bir İtalyan'ın ruhî durumunun nasıl bir ahenk içinde bulunduğunu gösterir.

1453 yılında Yunanca olarak kaleme alınmış olan bir mektup demeti içinde bulunan tek bir vesikada, Türk'lere esir düşen insanların nasıl kurtarıldıklarını bize açıklar. Gelibolu şehri papazı tarafından "Büyük Bey (yani Mehmed II)'in kadısı ve büyük *emin*'i" olan Arhont İsidoro'ya sunulan bir istidada, imparatorun sarayının hizmetinde bulunan papazın adamı olan *protopsaltes*, "muganniler üstadı", kişinin bir Türk'ün elinde esir düştüğü ve sahibinin de kurtuluş için yüklü bir meblağ istediğini yazdı. Nasıl bir güce sahip bulunduğu pek anlaşılamayan Arhont İsidoro, şehri fethedenlerle beraber çalışan çok kişiden birisi idi, fakat talihsiz hemşehrilerinin ihtiyaçlarına nasıl karşılık verebileceklerini ve ıstırapların nasıl hafifletileceklerini hesaplarken, bulundukları makamlardan da istifade etmek isterlerdi. Aynı konu belki Gennadios Skolarios için de söylenebilir, zira Kiliseler İttihadı olayına karşı olanların en ileri gelenlerinden biri sayılan bu kişi, Mehmed II'nin iktidarı sırasında her ne kadar papazlar tarafından seçilmiş görülse de, Sultan'ın emri ile üç defa İstanbul Ortodoks Patrikliği makamında oturdu (1454–1456, 1460–1463, 1464). *Sulla presa di Costantinopoli* [Konstantinopolis'in alınışı hakkında] adlı dinî mektubunda ve 1454 yılında patriklik makamından ayrılmak istediği sırada kaleme aldığı istifanâme'de vatandaşları ve dindaşlarının ıstıraplarının karşısında nasıl bir tutum takındığı ve takınmakta olduğuna dair nasıl bir hissiyat içinde bulunduğunu yansıtır. Diğer taraftan da kendisine yöneltilen muhtelif kaynaklı eleştiriler ve muhaliflerinin karşı tutumlarının kendisinde nasıl bir etki bıraktığını de gösterir. Gennadios'a göre, eğer Roma kilisesi ile birleşmeyiniz diye yaptığı tavsiyeyi dinleselerdi olaylar elbette ki değişik bir boyutta gelişecekti: Tanrı bu günahın cezasını verdi ve şehir de felâketin acı kadehini sonuna kadar içmek zorunda kaldı. Gennadios hiç istemediği halde patriklik görevini zorla üstlendi; böyle bir makamda hemşehrilerinin zorluklarına karşı gelir ve hristiyan-ortodoks mezhebini yeniden teşkilatlandırabilirdi. Kritovulos gibi bir Yunan'lının tutumuna mazeret bulmak biraz zordur. Kaleme aldığı *de rebus per annos 1451-1467 a Mechemete gestos* [Mehmed'in faaliyetlerinin 1451-1467 yılları arası hakkında] adlı eseri Mehmed'e sunarken inanılmaz bir methiyesini da ekler ve büyük bir hayranlıkla onun fetihlerinin tarihini de anlatır. Onun bu satırları yazarken gösterdiği tutum, çıkarları için Mehmed'e övgüler yağdırmaktan geri durmayan bazı İtalyan hümanistlerinkine benzer. Bu

tarihçi İmroz [günümüzdeki Gökçeada] adası doğumlu idi, burası Türk egemenliği altına girdikten (1456-1466) sonra, vali olduğu için tutumu anlaşılır, bununla beraber çok iyi bilgiler toplaması yanında oldukça nesnel kalabildiğini de göstermiştir.

Her ne kadar bir kısım grup "işbirlikçi" diye, tam yakıştırılmasa bile, var olmasına rağmen, şehirde uğranılan felâketten, ya zamanında kaçıp veya daha evvelden hür mahallere gidip kendilerini kurtarmayı başaran Yunanlı'ların büyük bir bölümü muzaffer Sultan ile beraber çalışmak istemedi ve Konstantinopolis için çizilen kader hakkında kendi hüzünlerini anlattılar. Bu ruh halinde Konstantinopolis'in alınışına dair *Monodie* tarzı eserler doğdu: Ülkelerinde kalan bazılarının, meselâ Floransa Konsili'ne seçkin bir ilahiyatçı olan Marco'nun kardeşi Giovanni Eugenico ki Trabzon kökenli olmakla beraber Konstantinopolis'te doğmuştu ve fetih sırasında mevcuttu; Teselya kökenli olup, sonradan Konstantinopolis'e gelip Gennadios Skolarios'un talebesi olan Matteo Camariote, belâgat ve felsefe alanlarında şöhret sahibi oldu ve şehrin surlarında çarpışırken ölen babasını ve ailesinin yok olmasını çok etkili bir tarzda anlattı. *Didaskalos* sıfatı ile tanınan Manuele Cristonimo, belki de İncil üzerine eserler veren adaşı Diyakoz [papaz] ve "grande ecclesiarca" [büyük kilise adamı] ile karıştırılmıştır; bizlere eserlerinden parçalar kalmış, ismi saptanmamış yazarlar. Bu konuda daha başka Yunanlı'lar da yazdılar ve bir sığınma yeri ile geçinecek iş aramak için Batı taraflarına gidenler arasında Andronico Callisto da bulunuyordu ve bu kişi İtalya'ya geldi ve muhtelif şehirlerde Yunanca dersleri verdi ve sürgünlük yılları Londra şehrinde son buldu. Edebî karakter taşıyan bu kompozisyonlarda, geleneksel dinî metin kuralları uygulandı, gerçek ve duygusal bir vatan kaybının acısı ile yaratılırken, bildikleri formüllere göre de hislerini ortaya koydular.

Onların bu şiirsel becerileri arasında en dikkati çekici olanı, felâketten kısa bir süre sonra yazılan çok sayıdaki *Lamenti* [acıma], *Compianti* [hüzünlenme] ve *Pianti su Costantinopoli* [Kostantinopolis için gözyaşları] başlıklı eserlerdir. Bunlar arasında en güzellerinden bir tanesi "*Compianto di Costantinopoli*" olup müellifi belli değil ise de Kıbrıs adası kökenlidir. Diğer "*Lamento di Costantinopoli*" adlı güzel olanı da Venedik ile Kostantinopolis arasında bir diyalog tarzında yazılmıştır; Venedik, artık yok olan şehrin acısına katılıyor, savaşta ölen veya esir düşen veyahut da dünyaya dağılan şehir halkının bütün ıstırabını hissediyor. Şimdi ise eski Bizans'ın güzellik ve asaletini bir hayal âlemi içinde çağrıştırıyor.

La presa di Costantinopoli [Kostantinopoli'in alınışı] adlı, önce Emanuele Georgilas'a atfedilen şimdi ise anonim diye tanımlanan eser İtalya (veya daha doğrusu Batılı) *Lamenti*'lerine daha yakındır. Evvelki hüzün tarzı eserlerden ayıran husus, şairin samimi ve açık bir şekilde Roma Kilisesi destekçisi ve Venedik Cumhuriyeti'ne gerçekten sempati duyan biri olmasıdır. Bir hüzün eserinden öte, bütün hristiyan âleme yönelerek, Türk egemenliği altına giren şehrin yardımına koşulmasını ister. Geç dönemde yazılsa da, anonim olan *Pianto di Costantinopoli* [Kostantinopolis'in gözyaşı] adlı eser gene geç bir dönemde (1500 yılının sonu), Mira [şimdi Demre] metropoliti olan Matteo'ya atfedilen, yazılmış başka bir *Lamento* adlı eseri örnek almıştır: Burada Bizans tarih ve medeniyetine karşı sert bir olumsuz görüş vardır, evvelki manzum ve mensur bütün ürünlere karşı çıkar. Fakat teessürün en derin hissedildiği eserler, elbette halk şiirinde kendisini gösterir (*Santa Sofia, Costantino Paleologo, La presa di Costantinopoli v.s.*). Artık olmayan için bir şey daha zayıflama ve belki döner diye bir şey için ümid edilir. Pontus yöresinden gelenler özellikle bir anlam içerir. Burada halâ devam eden Bizans İmparatorluğu, 1461 yılında Türk egemenliği altına girdi.

Eğriboz, Korfu, Girit, Sakız ve Rodos adaları da hem firarîler için bir sığınma hem de şehrin düşüşüne dair haberlerin yayılmasının başladığı mahallerdi.

Genel olarak kabul edildiğine göre felâket ile ilgili ilk haber 29 Haziran günü Venedik şehrine ulaştığı zaman, mektuplar 17 Haziran günü Eğriboz adasından ve Korfu adası yolu ile Lepanto [İnebahtı] şehrinden yollanmıştı. Fakat daha önceden Paolo Dotti adında, Girit adasında sürgün yaşayan Padova'lı hukukçu, 11 Haziran günü Padova şehrinde bulunan kardeşine yazdığı mektubunda felâket haberini yollamıştı. Gerçekten de o yıl Arz-ı Mukaddes'i ziyaret için yola çıkan Basel'li hacı Peter Rot adlı kişinin şahitliğine göre, Peloponnesos yarımadasındaki Modon limanı civarında iken, 12 Haziranda günü gemisi Romania'lı [Doğu'lu] üç Venedik kalyonu ile karşılaştı, Venedik şehrine gitmekte olan gemi personeli hacılara Konstantinopolis'in Türk'lerin eline geçtiğini, imparatorun öldürüldüğünü, ahalisinin de katliama uğradığı veya esir edildiğini haber verdiğini, kendilerinin de 29 Mayıs günü öğlen vaktine doğru Türklerin elinden kurtulmayı başardıklarını anlattıklarını öğreniyoruz. Dotti adlı kişinin yazdığı mektubunun Padova şehrine ne zaman ulaştığını bilmiyoruz ve bu arada Girit adasındaki *regimen* [yönetici] tarafından Venedik Doge'sine [devlet

başkanı], Dotti tarafından ima edilen mektup, acaba mektuplardan evvel Eğriboz ve Korfu adaları aracılığı ile gelmiş olabilir miydi? Venedik vesikaları yalnız bu son mektuplar ile, o sırada Eğriboz adasında konuşlanan Venedik donanmasının komutanı, "capitano generale del mare", Jacopo Loredan'ın yollanan vesikalara eklediği bir refakatçi mektubunu konu ederler. Gene, Venedik kaynaklı olan vesikalar ve şahitliklerden öğrendiğimize göre Konstantinopolis'ten[5] kaçmayı başaran sekiz tane Girit konuşlu Venedik gemisi, 29 Mayıs günü kargaşalıktan gayet iyi istifade ederek, demir almak şansını yakaladılar, 3 Haziran günü de Eğriboz adasına geldiler. Burada demir atmış olan Venedik donanması ile buluştular ve komutan Jacopo Loredan'a felâket haberini ulaştırdılar.

Eğriboz adasından yollanan mektuplar bir "gripo" [Iğrıbar] yani hızlı bir gemi ile 29 Haziran günü akşama doğru Venedik şehrine ulaştı. Languschi adlı müellif şöyle anlatır: "Gripo" [Iğrıbar] tahta köprünün civarına ulaştı. Herkes pencere ve balkonlara çıkmış ümid ve endişe ile Konstantinopolis'ten gelen haberleri bekliyordu. Romania [Doğu]dan gelen gemilerde kimi babasını, kimi oğlunu, kimi kardeşini bekliyordu. Ve de geldi... Haber yayıldı. Konstantinopolis alınmıştı ve altı yaşından yaşlılar kesilmişlerdi. Bu arada büyük ve etkileyici ağlamalar, feryatlar, figanlar yükseldi, herkes ellerini birbirine vuruyor ve göğsünü yumruklayan var, saçlarını çekip ve yüzüne vuruyor, kimi babasının, kimi oğlu, kimi kardeşi için acı çekiyor, kimi de malına ağlar...". Aradan dört gün geçti ve Romania'dan gelen üç gemi, 4 Temmuz sabahı Venedik şehrinin limanına girdi, kaptanları Alvise Diedo Venedik hükümetine hitâben yazılan Loredan'ın mektubunu verdi ve Venedik Senatosu da 5 Temmuz günü cevap verdi. 4 Temmuz günü *capitaneus galearum Romanie* [Doğu'daki gemilerin komutanı] tayin edilen Alvise Diedo, hem X'lar Meclisi'ne hem de Senato'ya olaylarla ilgili gerekçeli raporunu verdi. Yazık ki A. Diedo'nun raporu kayıptır ve hatta Loredan'ın mektubu da elimizde yoktur, bununla beraber Venedik gemilerinin tabibi olan Nicolò Barbaro, 4 Temmuz günü ulaşan gemiler sayesinde kavuştuğu vatanında, *Giornale dell'assedio di Costantinopoli* [Konstantinopolis'in kuşatılmasının Ruznâmesi] adı ile

[5] Trabzon limanından gelmekte olan üç tane Romania [Şark] gemisi; iki tanesi "sottile" [ince] olup Gabriele Trevisan ile Kandiya [burada Girit adası anlamındadır] "el cavalier"i Zaccaria Grioni'nin; diğer dört tane Kandiya [Girit adası anlamındadır] gemisi de Giovanni Venier, Antonio Filomati, Antonio "el Galina" yani Hyalinas'lı ve Sgouros adlı kişilere aitti (Zamandizimine bakınız, 29.V.1453 günü)

kaleme aldığı eserinde, bu kayıp metinlerin ne olduğuna dair bir fikir verir. Şehrin düşüşü ile ilgili olarak 2 Mart 1452 ile 29 Mayıs 1453 günleri arası (maamafih 1454 yılı sonunda tamamlanır) en tam ve sağlam bir vesika olan bu eserde en manalı olayların gün be gün kaydı bulunmaktadır. Fakat belirli bir Venedik partizanlığı eseri biraz zedeler, zira müdafaa için Bizanslı'ların hiç gayret göstermedikleri ithamı ile birlikte de, Cenova'lıları da ihanet hususunda açıkça itham etmektedir. Bununla beraber Nicolò Barbaro eserinde şehrin müdafilerinin ıstırabına, Türk'lerin yarattığı katliamın dehşetine, küfürleşmelerden dolayı yayılan ürpertiye, esirlerin kaderi ile ilgili endişeli duruma, bir büyük şehrin ve büyük bir ticaret merkezinin kaybından dolayı oluşan şaşkınlığa çok canlı bir tutumla katılmaktadır.

Korfu adasında bulunan Venedik Cumhuriyeti'nin bailo'sunun cancelliere'si olan Rimini'li Filippo adlı kişi, hümanist ve siyaset adamı olan Francesco Barbaro'ya 1453 yılının sonu ile 1454 yılı başları arasındaki bir tarihte, mektup yolladı, burada *Excidium Constantinopolitanum* [Konstantinopolis katliamı] tasvirini yaparken, firarîlerin hikâyesi aracılığı ile olduğunu da ekledi.

Girit adasının da mühim bir mahal olduğunu görüyoruz, çünkü buradan yollanan çok sayıdaki ileti bütün İtalya'ya yayıldı. Paolo Dotti tarafından yazılan mektuptan sonra 5 Temmuz günü ve belki birkaç gün evvel, bir dizi mektuplar kaleme alındı ve bunları yazanlar arasında Kiev'li Kardinal Isidoro, gene bu İsidoro'nun bir *familiaris'i* [yakını], ki belki de Arezzo'lu hümanist Francesco Griffolini idi, Girit adasındaki Frati Minori Teşkilâtı'nın başkanı Floransa'lı papaz Girolamo ve kıymetli bir hümanist ayrıca Yunan kültürünü çok iyi bilen Venedik'li bir asilzade olan Lauro Quirini, Konstantinopolis'in düşüşüne dair bütün İtalya'daki güçlere bilgiler yolladılar ve tarihleme yelpazesi de 5 ile 26 Temmuz günleri arasındadır. Ne yazık ki Kardinal İsidoro'nun ilk mektuplarından bazıları kayıptır (meselâ Roma'daki Kardinaller Koleji'ne yollananlar, Aragona'lı Alfonso'ya yazılan, Bolonya, Floransa ve Venedik dışında İtalya'daki şehirlere yollananlar), fakat şansı sayesinde diğerleri günümüze ulaştırılmış ve şimdi bu eserimde bir araya getiriyorum. Kardinal İsidoro, 1452 yılının mayıs ayında, devrin Papa'sının elçisi olarak Konstantinopolis'e gönderildi ve Kiliseler İttihadını resmen ilân etmeleri için Bizans'lıları teşvik etti. Aya Sofya kilisesinde düzenlenen bir törende (12.XII.1452) çok büyük zorluklar çıkarılmadan karar ilân edildi ve imparator Konstantin XII de, şehrin korunması için her türlü çareyi aradığı için, âyinde hazır bulundu.

Şehir Türk'lerin eline geçtiği sırada başına saplanan bir ok sebebiyle ağır yaralandı ve esir edildi: fidye ödeyip kurtulunca, küçük bir gemiye atlayıp maceralı bir yolculuğa girişti ve evvela Sakız adasına oradan da Kandiya şehrine gitti. O zamandan itibaren bütün düşüncesi felâketin siyasi ve askeri ne gibi sonuçlar vereceği ve Türk tehlikesine karşı bütün Batı'lı güçleri uyandırmanın gerçekliliği üzerine yöneldi. Onun yolladığı iletilerin akisleri Floransa'lı peder Girolamo ile Lauro Quirini'nin eserlerinde görülüyor. Bütün Akdeniz havzasında büyük bir panik havası yayıldı, çünkü zaferinden dolayı kanatlanan Sultan Mehmed adalara karşı veya Tuna havzasındaki ülkelere veyahut da bizzat İtalya'ya büyük seferler hazırlıyordu. Eğer Quirini'nin eserlerinde büyük bir medeniyetin yok oluşu ve Karadenizle doğu Akdeniz'deki mihverde bulunan ülkeler ve şehirlerin üzerine gelecek cilalı görünümün yeisi var ise, İsidoro gibi Yunan asıllı ve kültürü ile yetişmiş kişi de, çok zayıf bir şekilde yardım ettiği ve bizzat gözleri ile şehri "çıplak ve iskânsız, kötü bir şekilde boşaltılan, çöl, hiçbir hayat izi olmayan" tarzda görmenin bütün tatsızlığı ve acısı bulunmaktadır.

Sakız adası da, düşüş haberinin yayıldığı bir mahal olarak, diğer mühim bir noktadır. Son büyük felâketten kurtulduktan sonra buraya dönenler arasında, Cenova'lı komutan Giovanni Giustiniani Longo, ki yarasından ve acısından dolayı fazla yaşamadı, kardinal İsidoro'nun yerine geçen Midilli arşövek'i Sakız'lı Leonardo, firarın ardından heyecanlı bir macera sonucu, ulaşmışlardı. Fakat Sakız'lı Leonardo'nun kendisi ve mektup-raporunu konu etmeden evvel, başka bir Cenovalı'nın mektubunu konu etmek benim için daha mühimdir. Felâket esnasında Pera Podestà'sı olan Angelo Giovanni Lomellino, 23 Haziran günü Pera'dan Cenova'ya, büyük bir ihtimalle Sakız adası yolu ile, bir mektup yolladı. Elbette ki bütün olayları hükümetine bildirmek için yazma cesaretini kendisinde bulamadı ve bundan dolayı da mektubunu kardeşine yolladı ve Cenova doge [devlet başkanı]sine de haber vermesini rica etti. Mektup iyi bir adam olduğunu ve mesuliyetine müdrik biri diye ortaya çıkarırken böyle zor ve tehlikeli durumları karşılayacak biri olmadığını da belirtir ve cesaret, kararlılık ve hayatını verme gibi meziyetleri bulunmadığı anlaşılıyor. Mektubu çarpıtıcı bir insanlığı gösteriyor; devamlı olarak on sekiz ay sürmüş yıpratıcı bir ortamda maddî ve manevî şaşkınlık içinde tam bir kabus, öldürücü ıstırap, korkunç şeyler seçme baskısı bütün etkinliği ile kendisini gösterir. Kaldı ki zavallı Lomellino uzun bir zaman Pera'da kalamamıştı ve onun tutumunu Cenova Cumhuriyeti'nin elçisi olarak yollanan

Franco Giustiniani, Sakız adasında iken felâketin boyutları hakkında topladığı bilgileri 27 Eylül 1453 günü devrin Genova dogesi [devlet başkanı] Pietro Campofregoso'ya gönderdiği mektupta tasvir etmişti. Franco Giustiniani'nin söylediğine göre, Pera Podestà'sı görevden uzaklaştırıldı ve Türk'ler bunun yerine bir *protogerus* yani bir yaşlılar başı seçip yanına da dört müşavir görevlendirdiler. Başkan ve müşavirler "Türk'lerin izni... ve çıkarı ile" seçilmişlerdi. Lomellino, Konstantinopolis'ten ayrıldıktan sonra 22 Eylül günü Sakız adasına geldi ve herhalde buradan da Cenova şehrine gitti ve hükümetine *de occurrentibus in illis partibus* [o yörelerde neler olduğu hakkında] bilgi verdi. Gelecek için görüşler çok karanlık olup Mehmed'in sair girişimler yapacağı korkusu devamlı bir şekilde artıyordu. Bütün hâtıra yazarları bu hususta hemfikirdiler. Midilli adası arşövek'i olan Sakız'lı Leonardo, yıkılışın görgü şahidi olarak Kardinal İsidoro ile birlikte bulunuyordu ve hatta onun gibi yaralandı ve Türk'lere esir düştü ve bu konuyu 16 Ağustos 1453 günü devrin Papa'sı Nicolò V'e meşhur bir mektup-rapor yazdı, *de urbis Constantinopoleos iactura captivitateque* [Konstantinopolis şehrinin yıkılışı ve esir edilişi hakkında] bilgi verdi. Eleştirdikleri arasında, kilseler birliğine karşı çıkan Yunanlılar, Batı'lı hristiyanlar tarafından Mehmed'e sağlanan yardım, Pera'da bulunan vatandaşlarının ürkekliği ve aşırı çıkarı, hatta Giovanni Giustiniani Longo'nun son savaş esnasındaki tutumu bulunmakta olup ve sonunda da çok iyi anladığı bir husus İstanbul'un fethi, büyük bir güç isteğinin ilk işaretidir ve bundan dolayı da bir Haçlı Seferi düzenlemeğe girişmesi için devrin Papa'sına sıcak bir çağrı yapmaktadır.

Rodos adası da yardım isteğine hemen girişen adalardan birisi idi. Burada bulunan Saint Jean Şövalyeleri, Brandenburg'lu Federico'nun kendisi, yanında bulunan adamları, hacılar (bunlar arasında Peter Rot da bulunuyordu) ve onları Kudüs'ten vatanlarına götüren Venedik donanması mürettebatı için yardım istediği zaman daha 30 Haziran günü yardıma koşmuşlardı, zira Ege Denizi'nde ve İtalya'da Türk'lerin büyük bir sefer hazırlığı içinde bulundukları haberleri yayılmış ve şimdi de Türk'lerin bu yayılma siyasetine karşı müşterek bir cephe kurma ihtiyacı doğmuştu. Aradan zaman geçip 23 Temmuz günü, büyük bir deniz gücünün hazırlandığına dair kesin haberler yayılması üzerine, buradaki teşkilâtın Üstâd-ı Azam'ı olan Giovanni de Lastic, Almanya'da bulunan başkan Johannes Losel'e hemen bir haber yollayıp biraderlerini toplamasını ve hemen acele tarafından Rodos adasına gönderilmesini istedi. Aynı yılın eylül

ayında, Üstad-ı Azam, devrin Papa'sı Nicolò V'e bir haber yollayıp Mehmed'in İstanbul'u canlandırmak için "memleketinden" yani Anadolu'dan yetmiş yedi bin ailenin şehre naklettiğini bildirmişti. Venedik donanması Eğriboz adasına yapılan bir saldırıyı püskürtmüştü ve Eğriboz önünden çekilen Türk'ler de Rodos şövalyelerine ait bir adaya ve Kıbrıs'a akınlar yapmışlar. Kıbrıs kralının bir elçisi kasım ayında Papa'yı ziyaret etti ve Türk'lerin adaya yaptığı akınlardan dolayı meydana gelen hasarın tamiri için yardım istemişti. Altı ay sonra da, gene aynı Giovanni de Lastic, Alvernia'daki biraderlerinin başkanı olana 20 Ocak 1454 günü yolladığı mektupta, Pera şehrinden sonra Sakız ile Midilli adalarının, Sırbistan despotluğunun, Trabzon krallığının ve Kefe'de bulunana koloni'nin de Türk Sultanı'nın haraçgüzârı olduğunu ve şimdi Rodos adasının bir haraç vermeğe mecbur tutulacağını bundan dolayı da harekete geçmelerini ve derhal adaya ulaşmalarını istedi.

Konstantinopolis'in düşüşü ve Türk donanmasının sonraki faaliyetleri hakkındaki haberlerin yayılması için aracılık eden bütün bu adalardan başka, bizzat Konstantinopolis'ten yola çıkıp da yayılan haberler bulunuyordu ve bununla ilgili olarak da, daha önceden de, Jacopo Tedaldi, Nicolò Barbaro, Alvise Diedo ve savunmaya katılan daha başka kişiler doğrudan haberler götürdüler. Fakat doğrudan İtalya'ya haber götüren kişiler de vardı: Meselâ, San Francesco tarikatının Osservanza frer'leri 1453 yılının kasım ayı sonuna doğru Bolonya şehrinde bulunan başkanlarına bir rapor verdiler; Brescia şehrinden olan Ubertino Pusculo da felâketi Pera'da takip etmişti ve esir de düşen bu adam, kurtulmayı başardıktan sonra doğduğu şehre döndü ve *Constantinopolis* başlıklı bir manzume yazdı ve Kardinal Angelo Caprinaca (aşağı yukarı 1455-1466)'ya ithaf etti ve elbette güzel olmayan bu eser tarih açısından dikkat çekicidir. Picena'lı Carlo adında birisi, *Expugnatio Constantinopolitana* diye bir eser yazan Antonio Ivani adlı kişinin arkadaşı ve haber getirici idi ve adı geçen bu eser 1453 yılı kış mevsimi ile 1454 yılının ilkbahar mevsimi arasında yazılmış olup, Urbino duca'sı Montefeltro'lu Federico II'ye ithaf edilmişti. Pesaro şehrinden olup adı bilinmeyen bir zat, *de expugnatione Constantinopolitana* adlı bir eseri (1453 yılı kasım ayından evvel) yazan Foligno'lu Nicola Tignosi adlı müellife bilgi vermişti ve yazanı bilinmeyen mektubun alıcısı da bulunmuyordu ve metin buna eklenmişti. Ancona'lı bir tüccar olan Angelo Boldoni adlı kişi, kuşatmadan çok az bir zaman evvel Konstantinopolis'e bir ticaret gemisi ile geldi ve Türk'lerin eline esir düştü:

Bu zat başka bir Ancona'lı tüccar olan kaynı Othman Lillo Ferducci'nin isteği üzerine bizzat Mehmed tarafından hürriyetine kavuştu. Bu son konu ettiğim Ferducci'nin babası Lillo Ferducci, Murad II zamanında Gelibolu şehrinde ticaret yapardı. Baba ve oğul sultanların medihkarı ve *Amyris* [emir] adlı, daha önceden de konu ettiğim, dört şarkıdan oluşan bir destan yazan Gian Mario Filelfo'nun cömert koruyucuları idiler. En son olarak da adı bilinmeyen, fakat Venedik'li veya Venedik vatandaşı olan şâir, en eski ve en güzel bir *Lamento de Costantinopoli* adlı eseri 1453 yılı sonlarına doğru yazmıştı. Anlaşıldığına göre müellif şehrin düşüşü sırasında orada idi ve mahallerle kiliseleri ve orada ikâmet eden Latin'lerin savunma esnasında nasıl tutum takındıklarını, stratejik ve ticari ehemmiyeti de iyi biliyordu. *Lamento*'nun son kısmında, Türk'lerin eline esir düşen şehrin kurtulması için bütün batılı güçlere âcil bir davet bulunmaktadır. Bu tema, Maffeo Pisano tarafından yazılıp da frer Bernardino tarafından manzum şekle dönüştürülen *Lamento di Costantinopoli* adlı eserde da tekrar edilir. Diğer *Lamento* benzerleri de Michele della Vedova da Pola'nın, Riccardino elyazmasındaki anonim metinde ve Yunanca yazılmış *La Presa di Costantinopoli* adlı lamento'da da vardır. Benim kanaatime göre bunun hedefi, Papa Nicolò V'i bir Haçlı Seferi'ne hazırlamaya teşvik idi.

Şehrin düşüşü ile ilgili daha gerekçeli haber, Roma şehrine ya Kardinal İsidoro veya başkaları tarafından götürüldükten sonra avam tabakaları arasında da yayıldı. Franşeskan tarikatı mensuplarından olan Lecce'li Roberto Caracciolo XV. asırda büyük bir vâiz olarak tanınırken, Konstantinopolis'in düşüşü üzerine, 1453 yılının Pentecoste [Paskalya'dan elli gün sonrası duası]'sinde muhtelif vaazlar verdi ve bu metinler sonradan *Prediche de fra Roberto vulgare* [Frer Roberto'nun halk için vaazları] adı altında toplandı. Frer Roberto'nun vaazlarında elbette ki olay, günahlarından dolayı bir toplumu düzeltmek veya cezalandırmak için Allah'ın kızgınlığına bir "misal" şekline dönüşür -fakat şunu hemen belirtmek gerekir ki bu motif, bütün batı edebiyatında, en üst düzeyindekinde de bulunmaktadır-. Bununla beraber onu vaazlarında haberin yarattığı büyük endişenin izleri bulunmaktadır. Diğer vâizleri metinleri bize ulaşmamıştır; Fakat bildiğimiz kadarı ile her ikisi de Domenikan tarikatı mensubu olan frer Bolonya'lı Alessandro ile Napoli'li frer Giovanni adlı din adamları Siena şehrinin kiliselerinde veya meydanlarında 1454 yılının Quaresima [Paskalya öncesi kırk gün duası] ve Paskalya [Hz. İsa'nın göğe çıkış duası] günlerinde aynı konu üzerine vaazlar verdiler. Gene de Roma şehrinde büyük ehemmiyeti

olan iki eser yaratıldı: Soemmern'li Enrico'nun takriri ile Lampo Birago adlı kişinin *Strategicon*'u.

Rodos adasındaki şövalyelerin Üstâd-ı Azam'ının 23 Temmuz günü Almanya'ya ilk haberleri yolladığını daha önceden konu ettim. Şimdi buna çok büyük ehemmiyeti hâiz bir vesika ilâve ediliyor. Düşüş hakkında bir rapor olan bu metin evvela Tommaso Eparchos ve Giosuè Diplovatatzes (?) tarafından Yunanca yazıldı, sonradan *Welisch* yani İtalyanca veya Fransızca'ya tercüme edildi ve böylece de Almancaya Utrecht'li Mathes Hack adlı birisi tarafından 1453 yılının sonuna doğru tercüme edildi. Almanya'ya gönderildiği kati olan bu vesikanın kime yollandığını ve bu arada hangi şehre yöneldiğini de bilmiyoruz. Takrirde oldukça iyi bir şekilde kuşatma ve düşüş ile ilgili bir takdim bulunmaktadır ve sâir hâtıra yazarlarında bulunmayan verileri dikkate almalıyız. Konstantinopolis'in düşüşü hakkındaki haberler Almanya'ya ve özellikle de İmparatorluğun o sıradaki makarrı Graz şehrine daha başka yollardan da ulaştı: Evvela bütün bilgi Sırbistan'dan ulaştı ve sonra da bir sıçrayışta Venedik'ten geldi. Bunu bize şahitlik eden kişi, Habsburg İmparatoru Frederik III'ün Graz'da cancelliere'si olan Siena episkoposu Enea Silvio Piccolomini olup, Roma yolculuğu sırasında devrin Papa'sı Nicolò V ve Kardinal Cues'li Nicola'ya yazdığı iki mektubunda kaleme almıştı. Bu son yazışmasında - Piccolomini'nin bütün mühim yazışmalarında görülen bir tutumdur- bir tek Şark'ın başkentinin acılı kaderine meraklı bir katılımcı değil fakat Konstantinopolis'in düşüşünden sonra meydana gelen ortamı parlak ve amansız bir tahlili, yani kültür düzeyinde gelen neticeler (Yunan medeniyetinin en mühim merkezlerinden birisinin ortadan kalkışı), dinî alandaki durum (Şark tarafındaki dört ortodoks mezhebi patriklerin en mühim olanı ortadan kalkıyor), siyasî durum (Akdeniz ve Adriyatik denizinde seyrüseferin durdurulması, denizde ve karada Türk'lerin gücüne karşı mücadele etmenin zorluğu, dahili dalaşma ve savaşlar yüzünden batılı hristiyanlığın süratle bir kurban olması) ve en sonunda da ticaret ve ekonomi alanında (tüccarlar artık Şark ile ticarete devam edemeyeceklerdi) görülmektedir. Konstantinopolis'in kaybı ile duyulan acı Almanya'da derinden hissedildi ve paylaşıldı. Kreyburg'lu Bernhard'ın bir mektubu vardır, 22 Temmuz 1453 tarihli, *obsecutor ecclesia Salczburgensis* [Salzburg kilisesinin yorumu], başlığı taşıyan bu metin *Chyemensi episkoposu* Silvestro'ya yollanmış olup, müellif felâket haberini duyduktan sonra kalbinin en derin köşesine kadar inen hüznü anlatır. Fakat, Latince ve

Almanca yazılmış edebi metinlerde de aynı hisler duyulmaktadır. Burada hatırlanacak olan *Occidit infelix manibus permaxima Teucrum Urbs Constantini* başlıklı şiir Hartman Schedel adlı şaire atfedilir; bir başka anonim şiir de *Graecorum gens induens cilicio dolenter* diye başlar. Özellikle de, Michael Beheim tarafından yazılan dokuz kıtalık *Von turken und vom adel* (Türkler hakkında asalet hakkında) başlıklı şiir, şair Balthasar Mandelreiss'in 1453 yılı sonunda yazılan otuz üç kıtalık *Türkenschrei* yani *Türklere karşı feryad* başlıklı şiir ve aylara ayrılmış astronomik bir horoskop tarzında yazılmış *Eyn manung der cristenbeit widder die durken* (Türklere karşı hristiyanlığa bir teşvik) başlıklı şiir, Haçlı Seferi hazırlanması için bütün Avrupa ve İtalya'daki güçlere bir davettir (1455 yılı şubat ayı).

Düşüşün haberi Fransa'ya ilk defa Avignon şehrine 1453 yılı sonunda, Floransa'lı tüccar Jacopo Tedaldi'nin takriri sayesinde ulaştı. Fransızca'ya tercüme edilen bu metin bize gelen iki nüshadan değişik bir başlıkla tanınır ise de en yaygın olanı *Informazioni inviate...a reverendissimo padre in Dio monsignor il cardinale di Avignone..sulla presa di Costantinopoli* [Konstantinopolis'in alınışı hakkında..Allah'ın muhterem per'i Avignon kardinali monsenyör'e..yollanan bilgiler] başlığı ile bilinir, çok geç bir süre sonra da olsa (1464 yılından sonra) Latince'ye tercüme edildi ve bir metni de manzum hale getirildi. Tedaldi, Türk'lerin baskın yaptığı surların üzerinde çarpıştıktan sonra, bir tesadüf sonucu denize atladı ve 4 Temmuz günü Venedik şehrine varan gemilerden birisine yüzerek ulaşmayı başardı. Hâdiselerin yeniden tasarımını ortaya koymak için en kesin ve ehemmiyetli takrirlerden biri olan bu metinde, Mehmed hakkında, Türk'lerin muharebe gücü, harp taslakları hakkında çok kıymetli bir kaynaktır. Fransa'ya ulaşan sair haberler, Papa Nicolò V'in 30 Eylül tarihli bolla [Papa'lık mühürlü mektubu]'sı aracılığı ile; İmparator Federico III'ün 25 Aralık tarihli mektubu Burgonya dükü Filippo III'e ulaştı; 1453 yılının sonunda Pera'daki Domeniken tarikatı *fratres peregrinantes* [hacı frerleri] Paris'e bir ileti yolladılar, Raffaele da Parnassio adlı bir papaz da *Tractatus..de flagellis Christianorum ad Fratres Orientales* [Şark'taki biraderlerimize felâket hakkında..bilgi] başlıklı bir metin ile cevap verdi ise de elimize ulaşmamıştır. İmparator Federico III'ün Fransa kralı Carlo III'e 9 Şubat 1454 tarihli mektubu; Rodos adası şövalyelerinin Üstâd-ı Azâmı'nın, daha önceden de konu ettiğim, Alvernia'daki başpapaza mektubu; ve şimdiye kadar neşredilmeden kalan, Kardinal Kiev'li İsidoro'nun Burgonya'lı

Filippo'ya mektubu olup, burada Cenova'lıların başkentin kuşatılması esnasında faaliyetinin açık bir müdafaasını okumaktayız, bu arada da Haçlı Seferi'ne katılmak için âcil bir teşvik de bulunmaktadır. Burgonya'lı Filippo 1451 yılından beri Türklere karşı savaşmak için gideceğine dair tantanalı yeminler yaptı ve 17 Şubat 1454 tarihli meşhur "Banquet du faisan" [sülün ziyafeti] da bu yeminini tekrarladı. O devrin en büyük musikişinaslarından olan Guillaume Dufay, Fransızca olarak, *Lamentatio sanctae matris Ecclesiae Constantinopolitanae* besteledi: Yunan Kilisesi'nin yok olmasına dair en mülhem ve duygulu bir tema olarak görülür. Jean Molinet adlı birisi de 1464 yılı başlarında *La complainte de Grece* başlıklı, devrin en tumturaklı ve süsleme zevki ile ve kıymetli bir eser yarattı. Fransa ve İngiltere Yunanistan ile hep haberleşirler ve âcilen yardıma koşacaklarını vaad ederler (Papa Pio II'nin o yıl hazırlaması istenen Haçlı Seferi'ne ima edilmektedir).

Balkan Yarımadası'ndaki ve Sırp ülkeler, felâket haberini çok sayıdaki kanallardan edindiler: önce doğrudan doğruya yani Rus, Sırp, Eflâk v.s. gibi mültecilerin, Bizans başkentinin son günlerini vatandaşlarına anlatmaları; diğeri dolaylı olarak yani XV. asırdaki bir Rus kökenli takririn muhtelif yorumlarının (Sırpça, Bulgarca, Rumence v.s.) yayılmasıdır.

Sırp'lılar haberi Almanya'ya ilk taşıyan kişiler olmaları yanında Sırbistan'da da yaydılar. 1456 yılında ölen Sırbistan despotu Brankoviç hakkında adı bilinmeyen biri tarafından düzenlenen *Elogio funebre in onore di Giorgio Brankovič* [Jorj Brankovič hâtırasına düzenlenen cenaze töreni] adlı eserde, Yunan şarkılarını yakından hatırlatan hakiki ve yakın bir Konstantinopolis hüznü vardır. Giovanni Eugenio'nun *Monodia*'sının Slavca'ya çok çabuk tercüme ettirildiğini de unutmayalım. Diğer taraftan çok sayıda Sırplı ve Sakson, Türklerin kuşatmasına katılmışlardı. Jorj Brankovič bin beş yüz süvariden oluşan müfrezeyi Jaksa di Brzezice (Jaksza Brezič) voyvoda'sının emrine göndermeye mecbur tutulmuştu; güney Sırbistan'ın mühim bir maden merkezi olan Novo Brdo'daki bazı *magistri* [becerikliler], Konstantinopolis surları altında lağımlar açan madenciler olarak çalıştılar. *Memorie di un giannizzero* [bir Yeniçeri'nin hâtıraları] adlı eserin müellifi olan Ostrovica'lı Konstantin'in anlattığına göre eğer Sırp süvariler Konstantinopolis'e karşı görevlendirildiklerinin farkında olsalardı, dönmek isteyeceklerdi; fakat hemen ulaştırılan bir habere göre, bunun karşılığı katledilebilirlerdi ve bundan dolayı da istemeden de olsa "fethetmek için Türk'lere yardım" etmek zorunda kaldılar. Bunu şöyle tamamlar, "maamafih, eğer bizim yardımıma kalmış olsalar burayı asla fethedemezler".

Demek oluyor ki Sırp'ların büyük bir çoğunluğu bu felâketin seyircisi idiler. Novo Brdo'nun Türk'lerin eline geçtiğini (1455 yılı haziran ayı) gördükten sonra ülkesine avdet eden Ostrovica'lı Kostantin iki erkek kardeşi ile beraber esir edildi ve Türk ordusunun muhtelif seferlerine katılmak zorunda kaldı. Bosna'daki Zveyač şehri komutanı iken 1463 yılında burayı tekrar eline geçiren Mattia Corvino sayesinde hürriyetine kavuştu, ömrünün kalan yıllarını Macaristan, Bohemya ve Moravia'da geçirdikten sonra en son Polonya'ya geldi ve herhalde *Hâtıra*'larını burada kaleme aldı. Hedefi açıktı: Hristiyan ahaliye yardım etmek ve Türk gücüne karşı mücadelede birlik sağlamak; onun nazarında Türk'lerin elde ettikleri zaferler, Mehmed'in ihaneti veya onun hristiyanlara karşı duyduğu kinden değil, fakat hristiyanlar arasındaki dahilî savaşların yarattığı utanılacak durumdur. Bu Sırp yazarın hangi tarafa sempati duyduğu, İmparator Konstantin XII'in ölümü için yazdıklarında açıkça görülür.

Konstantinopolis'in düşüşünün hikâyesi Jan Dlugosz adlı zatın *Historiae polonicae* [Polonya Tarihi] adlı eserinin XII kitabında bulunmaktadır ve 1480 yılı öncesi yazılan bu eser, Enea Silvio Piccolomini'nin *Cosmographia* adlı eseri dahil olmak üzere Batı'lı kaynaklardan istifade edilmiştir. Çok büyük bir ehemmiyeti olan başka bir hâtıradan bahsetmek için bunu bir kenara koyunca, "*vladick* veya episkopos" Samile (veya Samuele)'nin, iltica ettiği Eflak'tan Hermannstadt (şimdiki Sibiu) borgomastro [belde başkanı]'su Osvaldo'ya 6 Ağustos 1453 tarihli mektubudur. Gerçekte ise mektubun başında yazıldığına göre "Vladick veya episkopos Samile tarafından ve başka bir *vladick* veya Konstantinopolis episkoposu tarafından" yollandı. Fakat burada Konstantinopolis patriği konu edilmeyeceği açıktır, çünkü bilindiğine göre patriklik o sırada boştu ve yasal patrik (Gregorio Mammis) Roma'da sürgündeydi. İki Yunan episkoposunun mektubu katledilen veya esir edilen halkın ıstırapları yanında İstanbul'un yeniden iskâna açılması otuz bin kişinin mecburi nakli üzerinde durulurken, Mehmed'in kısa bir zaman zarfında Sırbistan ve Rascia üzerine işgal projesi bulunduğu ve bu yüzden bütün doğu Avrupa'da etkili olan büyük korku ve elbette haksız değildi. Kısa bir süre sonra Mehmed büyük bir hücuma başlayarak bütün Balkan ülkelerini egemenliği altına alacaktır.

Slav halkların ve özellikle de Rus'ların, felâketlerin hüznüne manevî destek sağladıklarına dair bir başka vesika bizi aydınlatmakta olup, Nestore İskinder adlı kişiye atfedilen *Racconto di Costantinopoli* [Konstantiniyye'nin hikâyesi] adlı meşhur eserdir. Bu vesikaya şimdi "uzun

hikâye" dememiz gerekli olup iki ayrı metin katmamız gerekir ve "kısa hikâye" denilen metin önceleri bazı Kronik'lerde konu edilmişti ve biri de *liričeski plač* yani bir lirik feryad olup *Cronografo del 1512* [1512 yılının yazarı] adlı eserde bulunmaktadır. "Kısa hikâye" özgün fazla bir bilgi vermez çünkü Konstantinopolis'in düşüşü ile ilgili bilgi Piccolomini'nin *Cosmographia* adlı eserinden tercümeden başka bir şey değildir. Gerçi "uzun hikâye" bize özgün şekli ile ulaşamadı ve hatta geniş ölçüde tashih görmüştü ve hatta en eski redaksiyonunda başarılı bir düzenleme sonucu iki takrir ortaya çıkmış ve birbirine uyumlaştırılırken ifade yeteneği de çok genişletilmiştir. Gerçekten de, "özgün" metin gibi çok çetrefil meseleyi daha iyi açıklayabilirsek, bu hayâli Nestore İskinder'in siyasi durumunu daha iyi belirleyip aydınlatabiliriz. Eserin sonuna koyduğu bir hâşiyede gençliğinde Türk'lerin eline esir düştüğünü, müslüman olmağa ve şehrin alınışına katılmağa mecbur tutulduğunu anlattı, kuşatma esnasında aldığı notları fetihten sonra "güvenilir ve ehemmiyetli kişilerden" aldığı malumât ile karşılaştırdığını da ilâve etmektedir. Diğer taraftan, bu konunun aydınlatılması, en son kısma ilâve ettiği notta ayrıca Patara'lı sözde Metodio ve Bilge Leone'nin kehânetlerini ima eden ifadeler acaba "Üçüncü Roma" diye bilinen ideoloji yani Rusya çevrelerinde XVI. yüzyılda özellikle oluşturulan siyasi ideolojinin Rus halkının Ortodoks mezhebinin korunması için Bizans İmparatorluğunun tekrar yaratılması görevini üstlenmesi siyaseti midir. Her ne olursa olsun Nestore'ye atfedilen bu *Racconto* [hikâye] içinde derin bir dini hissiyat içinde Bizans'lı ve Latin müdafilere bir sempati, Türk'lere ve Mehmed'e çok güçlü bir kin beslerken, Sultan için "dinsiz, ate, kâfir, hâin, kötü, kurnaz.." sıfatları ekler. İmparator Konstantin XII'nin ağzından söyletilen birden fazla nutuk, halka veya sözde patriğe atfedilen çok sayıdaki münacatlar, müellifin bir insanî dayanışma hislerini yansıtmaktadır. *Racconto* çok geniş bir alana yayıldı zira anlatım kalitesi, nüfuz etmiş iman hissi ve içerdiği hissiyât etkilidir ve geliştirilen bu yazımdan Sırpça, Bulgarca ve Romence tercümeler üretildi. Ivan Semenevič Peresvetov adlı müellif 1549 yılında buna paralel bir *Racconto di Costantinopoli* yazdı. "Kısa hikâye" ise daha az bir şansa sahip oldu ve *liričeski plač* da daha az bir şansa sahip idi, bu da *Elogio funebre di Giorgio Brankovič* gibi Bizans tipi melodilere derin bir etki bıraktığını göstermektedir.

Konstantinopolis'in düşüşüne dair yazılan hüzünler arasına Ankara'lı Abraham ve Bales'li Arakel tarafından ıstıraplar adlı iki eseri zikretmeden geçemeyiz. Bunların özel bir ehemmiyeti vardır, zira biri Ermenistan diğeri

de Pontus [Karadeniz'in doğusu] olmak üzere Şark'ın sesini getirmektedirler. Bu halktan da Trabzon'daki Yunanlı'lar gibi Konstantinopolis halkının insanî trajedisine yakından katıldığı görülüyor. Bu iki şairin de düşüş esnasında yaşadıkları çok büyük bir ihtimal içinde olup fakat Arakel'in daha sonradan yazdığı Papa Nicolò V tarafından ilân edilen Haçlı Seferi'ni konu etmesinden anlaşılmaktadır. Abraham, çarpışmanın bütün evrelerini anlattığı için daha iyi bilgi toplamıştır. Arakel ise fazla bilgi içermez, şiiri gerçek ve kesin bir ıstırap olup şimdi "pagana" [müşrik] olan Stambul ile hristiyan Bizansı karşılaştırır ve "popolo dei franchi" [Frenk halkın] gelip kurtarmasını ve bununla beraber Ermeni halkının da kurtulması ümidini taşıdığını gösterir.

Uzak yöre Ermenistan'ın bu sesleri ve Pontos [Karadeniz] yöresindeki Yunanca halk türküleri, Bizans başkentinin hüzünlü kaderi hakkında yaygın hisleri açık bir şekilde ortaya çıkarırken, Batı'dan Doğu'ya doğru işittiğimiz sesler korosunu birleştirmektedir. Konstantinopolis'in düşüşü, Ortaçağ'ın bitişinin en ses getirici olayıdır: Çağdaşlar bu olayla yalnız bir şehrin, bir başkentin ve bir imparatorluğun sonunu görmekle kalmayıp, dünya medeniyetinin tarihsel bir devrini özellikle de Türk'lerin egemenlik ve kültürü çerçevesi içine meşum bir şekilde düşen ülkeleri de gördüler. İtalya'nın da böyle bir kadere sahip olmasına ramak kaldı: bunu da çok kimse daha evvelinden gördüler, meselâ Enea Silvio Piccolomini 25 Eylül 1453 günü Leonardo Benvoglienti adlı zata yazdığı çok güzel bir mektubunda buna değindi; daha önceden Türk ordularına ganimet olan kişiler gelip İtalya'da bunu sahneye koydular ve Publio Gregorio Tifernate adlı kişi *Vaticinium Italiae* adlı eserinde çok derinden duyulan bir hüzün gösterisi yaptı.

Bütün bu edebiyat Garb'ın kötü şuurunu da kısmen aksettirir, ve bir taraftan Yunan ve Balkan'lardan oluşan Şark'ı kendi haline bırakmaktan mesul bulunduğunu bir türlü hissetti ve diğer taraftan Yunan ve Slav Şark'ı da terk etmiş görülürken, kendi medeniyetlerinin gerçek anası olan antik Bizans'ın medeniyetini kurtarmak için yeteri kadar girişim yapmadıklarını da anladılar.

7. İSTANBUL'UN FETHİNİN ÇAĞDAŞ TÜRK'LER TARAFINDAN GÖRÜLMESİ

Bu girişi Türk "tarihî" edebiyatını tahlil etmeden bitiremezdik. Burada tırnak içinde "tarihî" diyorum çünkü gerçek ve tam bir vesika mahiyetinde olan Şeyh Akşemseddin'in mektubu dışında bir veri bulunmayıp, bunlardan Tursun Bey (1460 ile 1498 yılları arasında yazılmış Târih-i Ebu'l-feth), Aşıkpaşazâde (Tevârih-i Al-i Osman), Kıvâmî (Fetihnâme-i Sultan Mehmed) adındaki müellifler Mehmed II zamanında yaşadılar, Mehmed Neşri (Cihan-nümâ), İbn-i Kemal (Tevârih-i Al-i Osman), Taci Beyzâde Cafer Çelebi (Târih-i Feth-i Kostantiniyye) adlı kişiler Bayezid II ve Selim I zamanlarında yaşadılar ve en sonunda zikredeceğim Hoca Sadeddin de (Tâc'üt Tevârih) Selim II devrinde eserini yazdı, bunlar da birer *fetihnâme* üslubunda birer edebi kitap olup, kesin tarih ve vesikalar müsned "tarihler" değillerdir. Diğer taraftan da, bu eserlerde gösterilen tutum Mehmed'in dindarlığı ve Kuran-ı Kerim'de bulunan sözleri yerine getiren biri olarak fazla methedildiği görülmektedir. Bütün bu edebiyatın ruhî durumu şimdiye kadar tahlil ettiğimiz "hristiyan" edebiyata şiddetle karşıdır. Bu gâlibin sesidir: bu ses bazen yılgınlık ve ümitsizlik içinde bulunsa bile, uzun zamandan beri hayâl edilen -adeta saplantıya çevrilmiş- isteğin sonucu, "İslâm kral ve sultanlarından çoğunun arzu ettiği genç gelin" diye Tursun Bey'in şâirane bir şekilde Bayezid (1397-1399) ve Murad II (1422)'nin girişimlerini imâ eder, başkent İslam hâdislerinde geçer ve "onu fethedecek ordu ne mutlu, ne mutlu onun emirine" tarzındaki bu düşünce, müslüman Türk'lerin şuurunda yavaş yavaş bilinçlendi. Tabii ki, İslâm imân ve hayat tarzının da sesidir. Eğer devrin hristiyan edebiyatında da devamlı olarak gerçek-hata, mümin-kafir, inanan-inanmayan, dindar-ate tarzında sürekli karşıtlıklar var ise de, İslâm edebiyatında aynı zıtlıklar yer değiştirmiştir. Hristiyan "kafir", ve "imansız"dır, müslüman ise "sâdık" ve "mümin"dir. Elbette ki hristiyanlığın "Haçlı Seferi" kavramına karşı "Kutsal Savaş" [Cihâd-ı mukaddes / Gaza] kavramı geliştirildi.

Bu edebiyat üzerinde biraz evvel durduğum sırada, Akşemseddin'in mektubu dışında, Mehmed'in dinî ruhunu yüceltmeyi amaçladığını söylemiştim. Mehmed'in İslâm imânı karşısında ne gibi bir tutum içinde bulunduğunu burada tahlil edemeyiz. Babiger'in de söylediği gibi, Mehmed "acem ve dolayısıyla rafizi herşeye özel bir alâkası", "heterodoks şiî ve hür

fikirler için açık bir eğilimi", "sünni akâidi çok aşırı bir bağlılıkla uygulayan din adamlarının görüşlerine uyum göstermeyen dini eğilim ve düşünceler" sahibi idiyse ve eğer doğru ise "o bir devlet başkanı kalitesi ile, İslâm dininin sünnî hedefini yorumlamakta enerjik ve sâbit kalabilme" karakterine sahip idi. Mehmed'in dinî tutumunun bu ikinci görünümü, çağdaşları tarafından ortaya kondu ve onların da bu tutum, Bizans'lı belâgat ustalarının son devirde imparatorlarını yüceltmek için yazdıklarının benzeri şekilde gerçek ve tam medhiyelerdir. Meselâ, Kıvamî de daha evvelden İstanbul'a dâir hadis'in gerçek olduğunu ispata kalkışır, şehri İslâm arazisi çerçevesinde "merkez noktası" (gerçekte çok daha önce idi) sayar, ikinci sırada da, Mehmed için Allah'ın isteğini yerine getiren aracı der. Tursun Bey de Farsça, Arapça ve Türkçe'yi birbirine yoğuran bir dil üslubu da seci ve şiirle karıştırdığı tuhaf hikâyesinde, Kıvamî'den hiç de aşağı olmayan bir tutumla eserini yazdı: Fetih onun için Allah tarafından verilen bir mükâfattır, çünkü sözünü imanında çok iyi hissetti. Mehmed ısrarlı bir şekilde "kalbi sağlam ve güçlü", "ruhu adalet ve fakirliği yönelik" gibi "kutsal hukukun kuralları"nı uygulayan "gerçek Kutsal Savaştan Allah için döğüşen" Kuran hükümlerini uygulayan biri diye tarif edilir. Yazdığına göre "fetih olayı bir tarihi evrede meydana geldi, senin (yani Mehmed'in) imanının vaktidir ve kılıçla vuran Allah'tır, benzersiz öncesiz bir olaydır". Mehmed, "Allah'ın takdiri"dir, yaptığı bombardıman da "takdirin uygulayıcıları"dır, muzafferiyeti "Allah'ın ihsan ettiği"dir; at üzerinde şehre girdiği zaman önünde semavi inâyet, arkasında saadet, sağında zafer, solunda iktidar bulunuyordu". Nasıl ki Hz. Muhammed zamanında "peygamberlik mührü" oldu ise, Mehmed de şimdi "İman'ın bağlılığını simgeleyen görüntü... Allah'ın iyiliğinin gölgesi" durumuna gelmişti. Tamamen katı bir ortodoks dinî görüşe sahip bulunan Tursun Bey, nasıl olur da Konstantiniyye "yüz seneden beri islâm ülkeleri arasında bulunmakla beraber, yanlış bir dine inanır" ve başkanına niçin "Rum'ların İmparatoru" [Kayser-i Rûm] denilir ve ne için "Osman'ın neslinin gerçek ve sahte ahfadının koynunda" korunmalarına hayret edip durdu[6], onların Osmanlı Devletinde kargaşa çıkarmalarını teşvik etmelerini de anlayamadı. Nasıl ki hristiyanlar düşmanları olan müslümanlar için "kâfirler" , "ateistler", "kötüler" diye tarif ediyorlar ise, Bizans'lılarla Latin'ler de çoğu kere kâfirler diye tarif edilirken "şerirler", "rezil kişiler", "cahiller" diye de tanımlanırken Tursun Bey'e göre "kendi dinlerini korumak için bir savaşa katılma hülyasına", "temelden cehaletin (burada Allah'ın

[6] Zamandizimi kısmında, 18 Şubat 1451 tarihli kısma bakınız.

kelâmı manası vardır) getirdiği aldanma" diye bir yorumlamayı seçer. İslâm imanının gerçek bir uygulaması olan Mehmed'in bu fethi, onların bu girişime karşı çıkma fikirlerinin bir iflasını oluşturur. Tâci Bey-zâde Cafer Çelebi de biraz epik bir anlam verse bile aynı tutum içinde görülüyor çünkü Mehmed burada eski *gâzi*'lerden biri, yani imanı için çarpışan biri gibi gösterilir. Konstantinopolis'e karşı yürüyüşe başlamasının arifesinde Mehmed bir nutuk (veya daha doğrusu müellif Mehmed'e bir nutuk söyletir) söyledi ve kuşatma esnasında ölmeğe hazır olduğunu belirtip "kutsal savaş" için dövüşenlere vaad edilen semavî mükafatı almağa gideceğini söyledi. 20 Nisan 1453 günü uğranılan deniz yenilgisi sonrasında "İslâm'ın şerefi için" dövüşmeğe devam etmeye kararlı olduğunu söyledi. Bu dinî davet Aşık Paşa-zâde'nin eserinde yoktur fakat üzerinde durduğu husus, müterreddit ve hain (Halil Paşa'dır) kişilere rağmen fetih isteğinin devam etmesidir. Hoca Sadettin eserinde kutsal tasavvurların bir uygulayıcısı" diye yazar, "adalet müvezzii"dir, İslam *hadis*'inde konu edilen vaadi yerine getirmekle görevlendirilmiştir, diye ekledikten sonra kuşatma esnasında "ilahî kuvvetin koluna yardım" vermesi için yakardığını belirtir.

Şeyh Akşemseddin tarafından 20 nisan günkü deniz mağlubiyetinden sonra yazılan mektup üzerinde özellikle durmak gerekir. Dinî bir önder sıfatıyla bu zatın hiçbir korku veya endişesi yoktu. Mektup da esasında kendi kehanetleri için savunmadır; fakat o sultan karşısında öyle bir söz hürriyeti gösterir ki Batı âleminde çok zor rastlanan bir tutumdur, Mehmed emirlerinin yerine getirilmesinde "kusurlu muhakeme" ve "az yetenek" vardır sözlerine sustu. Sultanını dikkat etmediği bir husus da savaşlarda görevlendirilen askerlerin büyük bir kısmının "zorla devşirildiği" ve bundan dolayı da "riyâkârlar" ve "vefasızlar" olmalarıdır. "Samimi müslüman" değillerdir, İslâm'ın şerefi için hayatlarını feda etmeğe girişenlerin sayıları çok azdı.

Akşemseddin'in mektubu sayesinde, Fatih Sultan Mehmed'in bu ilk savaşından sonra tarihçiler veya belâgatçiler tarafından yaratılan tasavvufî-dinî duvar ve hâlenin biraz sarsıldığı görülüyor. Tursun Bey'in anlattığı doğru ise, Aya Sofya kilisesinin kubbesine çıkan genç sultan etraftaki harabe ve çölleri temaşa etti, hemen de muhteşem zaferinin anında, dünya şerefinin nasıl fâni bir şey olduğunu acı bir deneyimle görmüştü. Bizans İmparatorluğu'nun yıkılışı ve bir medeniyetin ortadan kalkmasından sonra şöyle haykırdı:

Hüsrev'in sarayında örümcek kapıcılık yapıyor

Afrasyab'ın kalesinde baykuş nöbet müziği çalıyor

Firdevsî, Şehnâme adlı eserinde Hüsrev'i İran Şahı, Afrasyab'ı da Turan kağanı olarak andıktan sonra, şimdi ise Konstantin XII bir Bizans İmparatoru olarak hepsi birlikte öldüler ve ortadan yok oldular. Şimdi ancak saraylarının ve güçlerinin enkazları kaldı ve örümcekler burada ağlarını örerlerken baykuşlar da ölüm şarkısı söylüyorlar.

* * *

Konstantinopolis'in düşüşüne dair muhtelif vesikaları ve metinleri, detaylı bir seçki içinde toplama fikri, çok sayıda görüşler altında benim için çok mühim ve çok anlamlı oldu. Türk'lerin XV. ve XVI. asırlarda Batı'lılara nasıl bir imaj bıraktığı üzerinde bir süreden beri yürüttüğüm çalışmalarımda neşredilmemiş veya kötü neşredilmiş bazı metinleri de incelemeye başladım.

Bu tip bir çalışma ilk değildir, fakat benim kanaatime göre ilk defa böyle toplu bir şekilde -yani o devrin dünya edebiyatı üzerine- yürütülen bir çalışmadır ve hatta özellikle de tarihçilik açısından böyle seçici davrandım. XIX. asrın ikinci yarısında İstanbul'da Asâr-ı Atika Müzesi'nin [günümüzde Arkeoloji Müzesi] müdürü olan Jean Philippe Dethier adlı araştırıcı ve tanınmış Alman müdekkik Karl Hopf ile beraber görebildikleri bütün vesikaları toplamaya giriştiler ve bunları da *Monumenta Hungariae Historica* adlı dizinin bazı ciltlerinde neşretmek istedi (XXI 1-2: XXII 1-2). Çoğu Galata'da basılan ciltler fasiküller halinde neşredildi. Bunların bazıları da az veya çok tashih aşamasında kaldı. Böylece dört bölüm halinde neşredilmiş olan bu iki ciltlik eser bugün İtalya ve yabancı ülke kütüphanelerinde bulunmaz gibidir, çünkü Macar İlimler Akademisi neşrin ve yorumların düzeyini görünce bu ciltlerin *Monumenta* diye tanınan serinin içine girmesini kabul etmeyip imhasına karar verdi [bu ciltlerin güzel bir takımı, Roma'da, Accademia Nazionale dei Lincei bünyesinde kurulu Leone Caetani kütüphanesinde ve ayrıca, İstanbul'da Alman Arkeoloji Enstitüsü kütüphanesinde de bir seri mevcuttur]. Bu sebepten dolayı bu neşri bir kere konu eden Nicola Jorga, iyiniyetli bir yaklaşımla "Dethier adlı araştırıcının uzun ve yetersiz notları... hiç şüphesiz ki büyük hizmet veren bu neşrin imha edilmesi için yeterli açıklama değildir" dedikten sonra mahkûm edilmesinin sebebi "başkalarının hatalarından doğan çok az bir müsamaha"dır diye ekler.

Benim hazırladığım seçki, Bizans İmparatorluğu'nu nihayete erdiren felâketlerin son aşamasının bir tablosunu çizmek yanında -ki bunu Zamandizimi diye adlandırdığım kısımda yeniden geliştirdim-, böyle evrensel bir duruma gelen olayın psikolojik havası ile insanî yapısını da tekrar geliştirdim. Her ikisi de tarihe mâl olmuş bu gelişmeler münasip bir şekilde tedkik edilmelidir. Bugün için en geçerli eserler ile en yeni neşriyât bile neşredilmiş ve neşredilmemiş metinlerin üçte birinden fazlasını kullanmaz. Fakat şimdi için, Konstantinopolis'in düşüşü karşısında çağdaşlarının tutumunun ne olduğunu aydınlatmak âcil ve çok ehemmiyetli olmuştur, çünkü ancak bu sayede, yani her bir vesikanın iç yapısını açıkladıktan ve kendi özel çerçevesi içine koyabildikten sonra, tarihî açıdan yeniden inşa edebilmek için hedefe daha iyi tashih edilmiş metinlerle ulaşabiliriz.

Bu uzun süren gayretim esnasında, bana ihtisasları dairesi içinde yardımcı olup da bitirmemi sağlayan bütün müdekkiklere teşekkür etme zamanı gelmiştir: Slavca metinler için meslektaşım Prof. Angiolo Danti ve dot.Emanuela Folco; Türkçe metinler için Prof.Mario Grignaschi, Prof.Hans Joachim Kissling ve Prof.Halil İnalcık; Almanca metinler için Barbara Stein Molinelli, Fransızca metinler için Prof.Raffaelle De Cesare; halk Yunancası metinleri için Massimo Peri ve Ermenice metinler için Gabriella Uluhocayan. Samimi ve içten bir selâm da Venedik'teki Fondazione Giorgio Cini'nin sinesindeki Venezia e l'Oriente ile Istituto di Storia della Società e dello Stato Veneziano adlı bölümlere ve bunların sekreterleri Gino Benzoni ile Giorgio Ravegnani'ye metinlerin teminine, arşiv kayıtlarının tedariki ve elyazmalarının mikrofilmlerinin getirilmesindeki yardımları içindir. Her biri için en içten saygılarımı sunarken metinlerin ilk aşamadaki toplanması ve seçilmesinde faydalı olan Nuccia Lanera'ya, özellikle teşekkür ederim.

Böyle değişik ve bunun gibi çeşitlilik arzeden bir eserde yanlışlıklar ve boşluklar bulunabilir. Fakat bu eksikliğine rağmen gene de Bizans İmparatorluğu'nun sonu üzerine ve Türk İmparatorluğu'nun kuruluşunun ilk evresi üzerine ve tarih çalışmalarına büyük yakınlık duyan okurlara bazı faydalı bilgiler getireceği ümidindeyim.

Kitabiyât Açıklaması

Şimdi sunduğum bu Giriş kısmı, "III Congrès International des études du Sud Est Européen, Bucarest 4 10 Sept. 1974, sect. Hist. B.2"de verdiğim tebliğimin düzeltmeler ve ilâvelerle yaptığım bir yeniden yapılandırılmasıdır. Tebliğimin başlığı "Ripercussioni della caduta di Costantinopoli: un esempio di interrelazioni culturali nel sec. XV tra sud est europeo, il mondo mediterraneo e quello pontico" [Konstantinopolis'in düşüşünün akisleri: XV. asır esnasında Avrupa'nın güney-doğusu, Akdeniz ve Karadeniz arasında kültür temaslarının bir misali] tarzında olup, Office of Information and Documentation in Social and Politicial Sciences, Bucarest 1974 tarafından teksir edilerek yayınlanmıştı. Sunuş esnasında mezkûr her bir müellif ve her bir eser hakkında biografik [hayatları ile ilgili bilgi] ve kitabiyât ile ilgili kayıtlar için, bu derlememiz içine konulan her bir müellif ve eserleri ile ilgili giriş kısımlarına bakabilirler ve katmadığım vesikalar ile metinlerin listesini burada koyduğum zeyilde görebilirler. Bölüm I'de isimleri zikredilmiş olup da bu derlemem içinde bulunmayan metinler için şu eserler ile bir karşılaştırma yapabilirsiniz: Démétrius Cydones, *Correspondance*, metni neşreden: R.-J. Loenertz, Città del Vaticano 1956, s.127, 85-128, 95; PG CLIV, s. 961-1003; aynı yer., s. 1009-1036; *Correspondance...* II, Città del Vaticano 1960, s. 407, 32-48: Johannis Canani, *da Constantinopolis obsidione*, neşri yapan E.Pinto, Napoli 1968 , s.5 17-20 ve 15, 11-21; G. Ravegnani, "Nota sul pensiero politico di Giorgio de Trebisonda", *Aevum* XLIX (1975) s.310-329 - Fatih Sultan Mehmed II ile ilgili muhtelif tabloların reprodüksiyonları için bakınız: A. Venturi, "Costanzo medaglista e pittore", *Archivio storico dell'arte* IV (1891) s.374 vdd. ; M.Bernhart, "Die Türken im Wandel des historischen Urteils. Eine Medaillengeschichte Betrachtung", *Monatshefte für Kunst-Wissenschaft* VIII (1915) s.69-80; E, Jacobs, "Die Mehemmed-Medaile des Bertoldo", *Jahrbuch der Preussischen Kunstsammlungen* XXXVIII (1927) s.1-17; B.Gray "Two Portraits of Mehmet II", *The Burlington Magazine for Connoisseurs* LXI (1932), s.4-6; F. Babinger, "Un ritratto ignorato di Maometto II opera di Gentile Bellini", *Arte Veneta* XV (1961) s. 25-32; aynı müellif, *Maometto il Conquistatore e il suo tempo*, Torino 1967 (ikinci baskısı), baş sayfa ve ayrıca 195, 354, 355, 411-413, 554-6. sayfaların karşısı.[Türkçe tercüme içinde; s.192-193 arası, toplu haldedir].

Konstantinopolis'in düşüşü ile ilgili olarak burada zikredilen eserler okunabilir; J. Stassuljevič, *Ossada i vzjatije Vizantii Turkami*, Sanct Petersburg 1854 (bu eseri kullanmam mümkün olmadı); M. Mordtmann, *Die Belagerung und Eroberung Konstantinopels durch die Türken im Jahre 1453*, Stuttgart-Augsburg 1858 (Yunancaya yapılan tercümesi Athenai 1859, müellifin bir girişi ile birlikte Apostolos Basiadis tarafından yapılmıştır [Bu eserin bir de Karamanlıca (Yunan harfleri ile Türkçe) tercümesi bulunmaktadır: *Feth-i Konstantiniyye, mütercimi Iordanes I. Limnidis*, Derisaadet 1909]; J.-H. Krause, *Die Eroberung von Constantinopel im dreizehnten und fünfzehnten Jahrbundert durch die Kreuzfahrer, durch die nicaenischen Griechen und durch die Türken, nach byzantinischen, fraenkischen, türkischen Quellen und Berichten,* Halle 1870; E-H. Vlasto, *Les derniers jours de Constantinople*, Paris 1883; L.Fincati, "La Presa di Constantinopoli, maggio 1453",*Archivio Veneto* XXXII (1886), s. 1-36; A.G. Paspatis, *Poliorchia kai alosis tis Konstantinupoleos*, Athenai 1890; C. Mijatović, *Constantine the last emperor of the Greeks or the Conquest of Constantinople by the Turks (A.D.1453),* London 1892 (ikinci baskısı 1903); E.Pears, *The destruction of the Greek Empire and the story of the Capture of Constantinople by the Turks*, London-NewYork-Bombay 1903; A.Bernardakis, *La prise de Constantinople*, Athènes 1907; G.Pavanello "La caduta di Costantinople in mano dei Turchi e la condotta di Venezia", *Ateneo Veneto* XXX (1907) s.3-25; J.H. Mortmann, "Die Kapitulation von Konstantinopel im Jahre 1453", *Byzantinische Zeitschrift* XXI (1912) s.129-144; G. Schlumberger, *La siège, la prise et le sac de Constantinople par les Turcs en 1453* Paris 1914 (notların ve kitabiyatın bulunmadığı bir başka neşri, 1935 yılında Paris'te yapılmıştır, [eser Türkçe'ye de tercüme edildi; *İstanbul muhasarası ve fethi*, İstanbul 1330, tercüme eden M. Nahid]; O. Tafralı, "Le siege de Constantinople dans les fresques des eglises de Bucovine", *Mélanges offerts à Gustave Schlumberger*, Paris 1924 s.456-461; C.Marinescu, "Le pape Nicolas V (1447-1455) et son attitude envers l'empire byzantine", *Actes de Ier Congrès International des Etudes Byzantines,* Sofia1935, s.332-333; R.Cessi "La caduta di Costantinopoli nel 1453", *Atti del R.Istituto Veneto di Scienze, Lettere e Arti*, LXXXXVII/2 (1938) s.551-575; C. Marinescu "Notes sur quelques ambassadeurs byzantines en Occident a la veille de la chute de Constantinople sous les Turcs" *Annuaire de l'Institut de Phlilologie et d'Histoire Orientales et Slaves,*(1950) s.419-428; R. Guilland, "Ai pros tin dusin ekkleseis Konstantinou IA tou dragatos pros sotirian tis Konstantinupoleos", *Epeteris*

Hetaireias Byzantinon Spoudon, XXII (1952) s.60-74; aynı müellif, "Les appels de Constantin XI Paléologue à Rome et à Venice pour sauver Constantinople (1452-1453)", *Byzantinoslavica* XIV (1953), s.226-244; F.Dirimtekin, *Le siège et la prise d'İstanbul*, İstanbul 1953 (=İstanbul Fethi derneği Neşriyatı n.15) [Müellifin bu neşrinin bir de Türkçesini neşretmiştir; *İstanbul'un muhasarası ve fethi*, İstanbul 1948 ve 1953]; G.Jaeschke, "Die Eroberung Konstantinopels im Jahre 1453 und ihre Bedeung für Geschichte und Gegenwart", *Die Welt als Geschichte*, Stuttgart 1953, s.210-220; M.V.Levčenko "Zavoevaine Turkami Konstantinopolja v 1453 goda i istoričeskie posledsvija etogo sobytija", *Vizantijski Vremmenik*, VII (1953) s.3-8; Z.V.Udalcova, "Predatel'skaja politika feodal'noj znati Vizantii v period tureckogo zavoevanija", *aynı dergi ve sayı* s. 93-121; aynı müellif "O nvutrennych pričinach padenija Vizantii v XV veke", *Voprosy Istorii* VII (1953) s.102-120; Le Cinq- centième anniversaire de la prise de Constantinople, *L'Hellenisme Contemporaine*, II 7, fasc.hors serie, Athènes 1953 (çok alâka çekici makaleler ile dolu olan bu cilde yazı verenler: C.Amantos, N.Moschopoulos, G.Kolias, N.Tomadakis, B.Zakythinos, G.Zoras, G.Megas ve sair müelliflerdir); M.Gomez Moreno-F.Javier Sanchez Canton-F.J.Lopez Ortez, *Influencia de la caida del impero bizantino en la cultura occidental de Europa (1453)*, Madrid 1953; M. Paulova, "L'Empire byzantine et les Tchèques avant la chute de Constantinople", *Byzantinoslavica* XIV (1953) s.158-225; H.Evert- Kappesowa, "La tiare ou le turban" *aynı dergi ve sayı*, s.245-257; M. Sesan, "La chute de Constantinople et les peuples orthodoxes" *aynı dergi ve sayı* s. 271-282; G.Moravcsik,"Ungarisch-byzantinische Beziehungen sur Zeit des Falles von Byzans" *Acta Antiqua Academiae Scientiarum Hungaricae* II (1954) s.349-360; D.Zakythinos, "Die Eroberung Konstantinoples und ihre Folgen für die Welt", *Geschichte im Wissenschaft und Unterricht*, V (1954) s.385-399, (ayrıca, *Byzantinische Zeitschrift*, 43 (1955) s.236 vdd.); aynı müellif, He alosis tis Konstantinoupoleos kai he Turkokratia, Athenai 1954; S.Cirac Estupanan, *Bisancio y España. La caida del imperio bizantino y los Españoles*, Barcelona 1954; S. Runciman ve diğerleri, *The Fall of Constantinople, A symposion. Held at the School of Oriental and African Studies*, London 1955; F. Babinger, *Mehmed der Erober und seine Zeit*, München 1933 [burada bir matbaa hatası vardır, 1953 olmalıdır] ve İtalyancaya tercümesi *Maometto il Conquistatore e il suo tempo*, Torino 1957, tercüme eden E.Polacco, tekrar elden geçen ve genişletilen 2. baskısı Torino 1967 [eser Amerika'da bazı ilâvelerle neşredildi, *Mehmed and his*

time, 1977: bu tercümemin dizildiği sıralarda, dilimize kazandırıldı; *Fatih Sultan Mehmed ve Zamanı,* İstanbul, 2003, Dost Körpe'nin tercümesi, Prof.Dr.H.İnalcık'ın tanıtma yazısı tercümesi ile]]; G.Walter, *La ruine de Byzance, 1204-1453*, Paris 1958; F.Thiriet, *La Romanie vénitienne au Moyen Âge: le developpent et l'exloitation du domain colonial vénitien (XII-XV siècles),* Paris 1959, s.380 vdd.:A.E.Bakalopoulos, Historia tou neou hellenizmu, I Thessaloniki 1961, s. 247-274; J.-J.Bouquet, *Byzance et les dernièrs offensives de l'Occident contre l'Islam*, Mönnendorf 1961; K.Kekelidzé, "Répercussions provoquées en Géorgie par le chut de Constantinople", *Bedi Kartelica* XV-XVI (1963) s.72-77; M.Chavardes *La chute de Constantinople*, Paris 1963; Ch.Zalokosta, *Konstantinos Palailogos (Biografia)*, Athenai 1965; S. Runciman, *The Fall of Constantinople 1453*, Cambridge 1965 (italyanca tercümesi, Milano 1968. [A. Pertusi başlık vermemiş fakat; *La caduta di Costantinopoli* olarak basılmıştır. Eser Türkçeye: *Konstantinopolis düştü 29 Mayıs 1453* başlığı ile tercüme edildi]; D.Stacton, *The world on the Last Day. The sack of Constantinople by the Turks, may 29, 1453, its causes and consequences,* London 1965; C.Laga, "O declino de Constantinople através las obras bizantines contamporaneas" *Estudios historicos* V (1966) s.59-82; *Lectures delivered on the 511th anniversary of the Conquest of Istanbul,* İstanbul 1967 [Bu eserin bir de Türkçe neşri bulunmaktadır: *İstanbul'un fethinin 511. yılı konferansları,* İstanbul, nâşiri: İstanbul Üniversitesi Rektörlüğü'dür]; F.Pall, "Byzance à la veille de sa chute et Janco de Hunedoaro (Hanyadi)" *Byzantinoslavica* XXX (1969) s.119-126; H.İnalcık, "The policy of Mehmed II toward the greek population of Istanbul and the Byzantine building of the City", *Dumbarton Oaks Papers* XXIII-XXIV(1969-1970) S.231-249; D.M.Nicol, *The last centruies of Byzantium (1204-1461)*, [Türkçe'ye tercüme edildi; Bizans'ın son yılları] London 1972; M.Alexandrescu-Dersca Bulgaru, "L'action diplomatique et militaire de Venice pour la défence de Constantinople (1452-1453)", *Revue romain d'histoire* XIII/2 (1974) s.247-267; D.Zakythinos E.Schilbach H.İnalcık,. "L'attitude de Venice envers le declin et la chute de Constantinople" şu eserde: *Venezia centro di mediazione tra Oriente e Occidente (secc.XV-XVI): aspetti e problemi*, düzenleyen A.Pertusi, Firenze, basılmaktadır [müellifin toplantıyı büyük bir başarı ile tertiplemesine karşılık, bu cildlerin neşrini göremediği için böyle bir ifade kayda geçti. Burada konu edilmesi lâzım gelen makaleler: Denis A.Zakythinos "L'attitude de Venice face au déclin et a la chute de Contantinople", s.61-75; Erich Schilbach, "Venedigs widersprüchliche haltung zur Türkische Osmanischen

expansion", s.77-81; Halil İnalcık, "An outline of ottoman-Venetian relations", s.83-90, konferansları verenlere yöneltilen sualler ve verilen cevaplar s.91-95 arasındadır. Eser, 2 cild halinde ilim âlemine sunulmuştur, basım yılı MCMLXXVII görülmekle beraber, gecikmişti]), diğer kitabiyat ile ilgili malûmât için bk. G.Moravcsik, *Byzantinoturcica, I, Die byzantinischen Quellen der Geschichte der Türkvölker*, Berlin 1958 (ikinci baskıdır) s.158-164.

Osmanlı Türklerinin tarihi ve genişleme siyasetleri için şu eserlere bakılmalıdır: J. Von Hammer-Purgstall, *Geschichte des osmanischen Reiches,* I-X, Pest 1827-1835 (anastatik bir neşri, Graz 1964); J.W. Zinkeisen, *Geschichte des osmanischen Reiches in Europa*, I-VII, Hamburg und Gotha 1840-1865 (1962 yılında Graz şehrinde bir tıpkıbasımı yapıldı); N.Jorga, *Geschichte des osmanischen Reiches*, I-V, Gotha 1908-1913 (1962 yılında Graz şehrinde bir tıpkıbasımı yapıldı); E.Oberhummer, *Die Türken des osmanischen Reiches,* Leipzig-Berlin 1917; M.Silberchmidt, *Das orientalische Problem zur Zeit der Entstehung des türkischen Reiches nach venezianischen Quellen. Ein Beitrag zur Geschichte der Beziehungen Venedigs zu Byzans, Ungarn und Genua und zum reiche von Kiptschak (1381-1400),* Leipzig Berlin 1923 [Bu eser Türkçeye tercüme edildi: *Venedik menbalarına nazaran Türk İmparatorluğunun zuhuru zamanında Şark meseleri,* İstanbul 1930, mütercimi: Köprülüzâde Ahmet Cemal; nâşiri: İstanbul Üniversitesi, Türkiyât Enstitüsü. Almanca metnin bir yeni tıpkıbasımı yapılmış ise de senesini tespit edemedim]; P.Wittek, *The Rise of the Ottoman Empire*, London 1938 [Osmanlıların doğuşu ile ilgili bu çok kıymetli eser muhtelif kişiler tarafından Türkçeye tercüme edilmiştir: Fahriye Arık, İstanbul 1947, bazı eklerle beraberdir; Güzin Yalter, İstanbul 1971, nâşiri Türkiye Yayınevi, Batı Dillerinde Osmanlı Tarihleri adlı serinin 1.incisidir; Fahriye Berktay tercümesi 1995 ve 2000 yıllarında; İngilizce metnin 1958 senesinde bir tıpkıbasım neşri yapıldı]; P. Charanis, "The strife among the Paleologi and the Ottoman Turks (1370-1402)", *Byzantion* XVI (1942-1943) s.286-315; F.Babinger, *Beiträge zur Frühgeschichte der Türkenherrschaft in Rumelien (14.-15.Jahrhundert),* Südosteuropäischen Arbeiten, XXXIV, Brünn-Müchen-Wien 1944; G.G.Arnakis, *Oi protoi Otomanoi,* Athenai 1947; I.Macurek "Turkeckaja opasnost i Sredniaja Evropa nakanune i vo vremja padenija Konstantinopolja", *Byzantinoslavica* XIV (1935) s.130-157; H.İnalcık, *Fatih devri üzerine tetkikler ve vesikalar,* Ankara 1954 [yeni bir tıpkıbasımı 1987 yılında yapıldı]; aynı müellif,

"Ottoman Methods of Conquest" *Studia İslamica* II (1954) s.103-129 [bu makale muhtelif kişiler tarafından tercüme edildi: *Yeni Forum* 263 (1991) s.21-25, 264 (Mayıs 1991, s.17-21; *Cogito* 19 (1999) s.115-135; şu kitabın içinde: *Söğüt'ten İstanbul'a Osmanlı Devleti'nin kuruluşu üzerine tartışmalar,* Ankara 2000, s.443-472]; D.M.Vaughan, *Europa and the Turk. A pattern of alliance, 1350-1700*, Liverpool 1954; E.Werner, *Die Geburt einer Grossmacht. Die Osmanen (1300-1481). Ein Beitrag zur Genesis des türkischen Feudalismus,* Berlin 1966 [E.Werner eserini sonradan ilâvelerle yeniden neşretti; 2 Mart 1972; 3. baskısı 1978 yılında Berlin'de yapıldı; Eser, Türkçeye tercüme edildi: *Büyük bir devletin doğuşu. Osmanlı feodalizminin oluşma süreci,* İstanbul 1986, tercüme edenler: O. Esen-Y. Öner]; *The Cambridge History of İslam,* I-II, Cambridge 1970 [Bu cildler Türkçeye tercüme edilmiştir: *İslam Kültür ve Medeniyeti*, İstanbul 1988, İngilizce aslı esas alınarak dört cild halinde, metinleri aynen tercüme edilmiştir.]; V.F.Minorsky, *La Perse au XVe siècle, la Turqui et Venice*, Paris 1933; H.İnalcık, *The Ottoman Empire. The Classical Age 1300-1600*, New York-Washington 1973 [Yunan, Rumen ve Sırp dillerine tercüme edilen bu eserin Türkçe tercümesi, bu satırların hazırlandığı sırada, ilim âlemine sunuldu: İstanbul, 2003. Tıpkıbasımı da yapıldı]: J.Perényi *The Ottoman expansion and the rise of the East-European centralized states,* San Francisco 1975, XVI International Congress of Historical Sciences adlı toplantıda, teksir olarak dağıtılan metindir.

Batı'lıların, Türk'ler hakkında yarattıkları telâkki hakkında; R.Schwoebel, *The shadow of Crescent. The Renaissance Image of the Turk (1453-1517),* Nieuwkoop 1967; A.Pertusi, "Premiéres études en Occident sur l'origine et la puissance des Turcs" *Bulletin de AIESEE,* X/I (1972) s. 49-94 (daha önce, *Studi Veneziani* XII (1970) s.465-552 adlı dergide çıkan İtalyanca makalemin Fransızcaya tercümesidir); aynı müellif, "Le epistole storiche di Lauro Quirini sulla caduta di Costantinopoli e la potenza dei Turchi" şu kitabın içinde: *Lauro Quirini umanista. Studi e testi*, Firenze 1976, s.163-259, düzenleyenler: O.Kristeller-K.Krautter-C.Seno-A.Pertusi; aynı müellif, "Le notizie sulla organizzazione amministrativa e militare dei Turchi nello 'Strategicon adversum Turcos' di Lampo Birago" şu kitabın içinde: *Studi sul medioevo cristiano offerti a R.Morghen*, c.2, Roma 1974, s.671-700.

Bizanslıların tarihleri ve son vakaları hakkında: L.Bréhier, *Vie et mort Byzance-Les institutions de l'empire byzantin-La civilisation byzantine,*

Paris 1947-1950, bu eserin A.Bon tarafından ele alınarak yapılan genişletilmiş neşri, Paris'de 1969-1970'de basıldı; A.A.Vasiliev *History of the Byzantine Empire*, İngilizceye tercüme edilen metni, Madison 1952 [bu eserin 1932 yılında neşredilen iki cildlik Fransızca tercümesi Türkçeye kazandırılmak istenmiş, Arif Müfit Mansel'in yaptığı birinci cildin tercümesi: *Bizans İmparatorluğu Tarihi* I, Ankara 1943, tamamlanmış, fakat ikinci cildi bir türlü basılmamıştır]; G.Ostrogorsky, *Geschichte des byzantinischen Staates,* München 1963 (üçüncü baskı) İtalyancaya tercümesi, F.Leone, Torino 1968 [bu eser Türkçeye tercüme edilmiştir: *Bizans Devleti Tarihi,* Prof.Fikret Işıltan, muhtelif baskıları mevcuttur, nâşiri: Türk Tarih Kurumu'dur]; *The Cambridge Medieval History*, IV I, *Byzantium and his Neighbours*, 2, *Government, Church and Civilisation,* ed. By.J.M.Hussey, Cambridge 1966-1967; G.G.Litavrin- A.P.Každan-Z.B.Udalcova, ve diğerleri, *Istorii Vizantii*, I-III, Moskva 1967; D.Angelov, *Istorii na Vizantii*, I-III, Sofia 1959-1967; F.G.Maier-H.Beckedorf-H.-J.Härtel-W.Hecht-J.Herrin-B.M.Nicol, *L'impero bizantino*, İtalyancaya tercüme eden L.Sesto, Milano 1974; F.Doelger, *Byzans und die europäische Staatenwelt*, Ettal 1953; N.H.Baynes-H.St.L.B.Moss, *Byzantium. An introduction to East Roman Civilisation,* Oxford 1953 (ikinci baskı); H.Hunger, *Byzantinische Geisteswelt von Konstantin dem Grossen bis zum Fall Konstantinopels,* Baden-Baden 1958; A.P.Každan, *Byzans. Aufstieg und Untergang des oströmischen Reiches,* Berlin 1964; A.P.Každan, *Byzans und seine Kultur,* Berlin 1968; A.Guillou, *La civilisation byzantine*, Paris 1974; J.Ferluga, *Bisanzio, società e stato*, Firenze 1974; H.Ahrweiler, *L'idéologie politique de l'empire byzantin*, Paris 1975; D.Obelensky, *The Bizantine Commenwealth. Eastern Europe 500-1453*, London 1971; N.Jorga, *Byzance après Byzance,* Bucarest 1972 (ikinci baskı).-Son dönemin hususi meseleleri için: E.Stein, "Untersuchungen zur spätbyzantinischen Verfassung-und Wirtschaft-geschichte" *Mitteilungen zur Osmanischen Geschichte* II (1923-25) s.1-62; J.W.Barker, *Manuel II Paleologus (1391-1425)*, New Brunswick, 1969; G.Ostrogorsky, "Byzance, état tributaire de l'empire turc" *Zbornik radova Vizentološkog Instituta* V (1958) s.49-58; D.Zakythinos, *Le despotat grec de Morée*, I-II, Paris 1932-Athènes 1953; aynı müellif, *Crise monétaire et crise économique à Byzance du XIIIe au XVe siècle,* Athènes 1948; J.Giil, *The Council of Florence*, Cambridge 1958 (İtalyancaya tercümesi, Firenze 1967); J.Radonić, *Zapadna Evropa i balkanski narodi prema Turcima u prvoj polovini XV veka,* Novi Sad 1905; W.Heyd, *Histoire du commerce du Levant au Moyen Age*, I-II, Lipsia 1923 [Aslı Almanca olup, sonra Fransızcaya

tercüme edilen bu eserin, anastatik neşirleri de yapılmış, 1913 yılında İtalyancaya tercüme edilmiş ise de bu ülke araştırıcıları çok az kullanırlar.İki cild olan bu eserin Türkçe tercümesi: Enver Ziya Karal, *Yakın-Doğu ticaret tarihi,* Ankara 1975, ancak birinci cildi olup, ikinci cildi henüz neşredilmemiştir].

Bizans İmparatorluğu'nda XV.asırda mevcut düşünce cereyanları: F.Doelger, "Politsche und geistige Strömungen im sterbenden Byzans", *Jahrbuch der Osterreichischen Byzantischen Gesellschaft* III (1954), s.1-18; E.Ivanka, "Der Fall Konstantinopel und das byzantinische Geschichtsdenken", *aynı yer* s.19-34; F.Masai, *Pléton et platonisme de Mistra,* Paris 1956; J.Gill, "Greeks and Latins in a common council: the Council of Florence", *Orientalia christiana periodica* XXV (1959), s.265 vdd.; P.Lemerle, "La notion de décadance à propos de l'Empire byzantin", şu kitapta: *Classicisme et declin cultural dans l'histoire de l'Islam, symposium de Bordeaux,* Paris 1957, s.263-277; I.Ševčenko, "The decline of byzantium seen through the eyes of its intellectuals", *Dumbarton Oaks Papers* XV (1961) s.169-186. [Türkçeye tercümesi: "Entellektüellerinin gözüyle Bizans'ın çöküşü", *Cogito* 17 (1999) s.266-290]

Dethier adlı zatın topladığı metinler ve vesikalar toplamı *Monumenta Hungariae Historica* adlı eserden ben iki tane seri gördüm ve biri Biblioteca Vaticana (kaydı: Riserva, IV, 110, 1-2)'da eksik diğeri ise Bükreş'deki Romanya Akademisi'nde (kaydı: n.459310, dört cild olarak) tam olarak bulunmaktadır. Bu neşrin içeriğinin teferruatlı bir tarifini K.Krumbacher, *Geschichte der byzantinischen Literatur,* München 1897 (ikinci baskı) adlı eserinin 311-312. sayfalarında verir [Macaristan Bilimler Akademisi tarafından başlatılıp da sonradan vazgeçilen bu girişimin sonunda kitaplardan çok sınırlı sayıda meraklıların eline geçmiştir ve bu eserin nâdir bulunduğu Tommaso Bertelè tarafından dikkat edilmişti: *Il Palazzo degli ambasciatori di Venezia a Costantinopoli e le sue antiche memorie,* Bologna 1932, s.32'de bulunan 18 sayılı notta. Bu serinin güzel bir nüshası Roma'da Accademia Nazionale dei Lincei bünyesinde mevcut islâm âleminin müstesna araştırıcısı Leone Caetani'nin doğu kitapları kısmında korunan ihtisas kitaplığında ve ayrıca İstanbul'daki Alman Arkeoloji Enstitüsü kütüphanesinde de mevcuttur]. Philipp Anton Dethier, Köln şehri yakınındaki Kerpen adlı kasabada 25 Eylül 1804 günü doğdu ve 3 Mart 1881 günü İstanbul'da öldü. İstanbul'da Avusturya Lisesi müdürü bulunduğu sırada Andreas David Mortmann ile birlikte Bizans kitâbeleri üzerine bir

işbirliği yarattılar ve bir cild olarak neşrettiler. Eski Eserler Müzesi İstanbul'da evvelâ Aya İrini [Hagia Eirene] kilisesinde ve sonra da Topkapı Sarayı bünyesinde bir bölüm oluşturan Çinili Köşk içinde bulunurken müdürlüğüne getirildi, 1872 ile 1876 yılları arasında süren bu görevinden sonra Türk ve İslâm eserlerine hasredilen Evkaf Müzesi müdürlüğüne 1876 yılında getirildi ve ölümüne kadar bu görevde kaldı. Bu zat ve eseri için bk. S.Eyice, "İstanbul Arkeoloji Müzesinin ilk müdürlerinden Dr.Ph.Anton Dethier hakkında notlar, Notes on Dr.Dethier, one of the earlier directors of the Archaeological Museums of İstanbul". *İstanbul Arkeoloji Müzeleri Yıllığı IX* (1960) s.45-105 [buradaki sayfa numarasında bir tutarsızlık vardır: Türkçe metin s.45-52, İngilizce metin s.85-103 arasında bulunmaktadır. Prof.Dr. Semavi Eyice tarafından kaleme alınan satırlar bu kadar değildir ve Dethier adlı zatın çabaları üzerine şu çalışmaları da eklemiştir: "Philipp Anton Dethier in Constantinople" şu kitabın içinde: Philipp Anton Dethier, *Der Bosphor und Constantinopel,* Kerpen 1981, s.X-XIII. 1873 yılında yapılan neşrin bir tıpkıbasımı olup, S.Eyice'nin hususi kütüphanesinde bulunan nüshanın basımı gerçekleştirilmiştir: bu kitap türkçeye tercüme edildi: *Boğaziçi ve İstanbul (19.yüzyıl sonu),* İstanbul 1993, tercüme eden: Ümit Öztürk, ayrıca: S.Eyice, "Dethier, P.A", *Dünden Bugüne İstanbul ansiklopedisi* c.IV s.41-42]

Konstantinopolis'in düşüşünün kaynaklarının toplu listesi ve tahlili için: Pears, *The destruction...* s.IX-XIV; Mijatovič, *Konstantin the last emperor, ...*s.230-237; Schlumberger, *Le siège, et la prise et le sac...,* 1914 yılı neşri, s.365-369; Runciman, *The Fall..*s.192-198, 236-239 (fakat hiç biri tam olarak liste vermez, daha evvelden de söylediğim gibi, eldeki mevcut vesikaların ancak üçde birinden istifade etmektedirler). Metinlerin büyük bir kısmının dikkatli (kendi zamanı için) ve toplu tahlili şu araştırmada yapılmıştır: P.D.Pogodin, "Obzor istočnikov po istorii osady i vziatija Vizantii Turkami v 1453 godu (Bizans'ın 1453 senesinde Türk'ler tarafından muhasara ve alınışına dair kaynakların tahlili)" [A.Pertusi, makalenin başlığının İtalyanca tercümesini vermiştir], *Zurnal Ministeretva Narodnago Prosveščenija,* (1889), s.117-258. Slav kaynaklar için bk.İ.Dujcev, "La conquête turque et la prise de Constantinople dans la littérature slave de l'époque", şu kitabın içinde: *Medioevo bizantino-slavo* III, Roma 1971, s.333-487, 689-694. Her bir kaynağın hususi kitabiyatı giriş kısımlarına konulmuştur. [A.Pertusi'nin eseri ile aynı zamanda hazırlanan şu kitabı eklemek kaçınılmazdır: Kenneth M.Setton, *The Papacy and the Levant*

(1204-1571) v.II, *The fifteenth century*, Philadelphia 1978, s.108-137 arası; 4.The siege and fall of Constantinople (1453); s.138-160 arası: 5.Perils and problem after the fall of Constantinople (1453-1455)].

ZAMAN DİZİMİ

1448

31 Ekim. İmparator Yohannes VIII Paleologos, vâris bırakmadan öldü. Kardeşi olan Konstantin Paleologos (Dragasès) yerine geçti. Manuel II ile Elena Dragaš'ın oğluydu.

1449

6 Ocak. Konstantin XII Mistrà'da tac giydi. Evvela kardeşleri Teodoros II ve Tomas ile birlikte iken (1428-1433) sonra bir tek Tomas (1443-1448) ile Mora (Peloponnesos yarımadası)'da hüküm sürdü.

12 Mart. Yeni imparator Konstantinopolis'e ulaştı.

12 Mart- 20 Nisan. Cenova Cumhuriyeti devrin Papa'sı Nicolò V'e yolladığı bir haberde, Pera'lı Giovanni da Mare adlı bir temsilci, Bizans İmparatoru Konstantin XII'nin Kiliseler İttihadına hazır olduğuna dair haber vermişti.

17 Mart. Türk'ler Eğriboz adasını tehdit ettiler.

18 Nisan .Venedik Cumhuriyeti, Bizans İmparatorluğu'nun Türk ile (Murad II) bir sulh yaptığını fakat hala yardım beklediğini devrin Papa'sına haber verdi. Ancona limanından buğday yollayacak. Fakat bu arada Lombardia'da bir sulh yapılması faydalıdır.

1450

Mart-23 Ekim. Venedik Cumhuriyeti, Konstantin XII'nin ithal mallara yeni vergiler koyduğunu, Konstantinopolis'te bulunan bailos'u

aracılığı ile öğrendi. Ağustos ayında Nicola da Canale adında kendi bir temsilcisini yollayıp yeni konulan vergilerin kaldırılmasını ve acele tarafından 17.143 hiperporos tutarında bir borcun imparatora verileceğini talep ettiler. İsteklerinin olumsuz karşılanması karşısında Konstantinopolis'te bulunan Venedik'liler, Ereğli şehrinde bulunan Türk'lerden sığınma hakkı talep edeceklerdi. Konstantin XII, 23 Ekim günü, deniz yoluyla yollanan mallardan alınan vergiyi iptal etti ve bu verginin karadan yollanan mallara uygulanmasını da erteledi.

8 Ağustos. Türk'ler Arnavutluğa girdiler. Draç limanının korunması için Venedik Cumhuriyeti üç gemi yolladı.

12 Kasım. Venedik Cumhuriyeti, Mora'da bulunan Dimitri Palelogos'a destek vereceği kararını açıkladı. Arnavut şef Corç Skanderbeg için [Türk tarihinde, İskender Bey] sultan nezdinde girişimde bulundu.

1451

3 Şubat. Murad II öldü ve yerine oğlu Mehmed geçti. 30 Mart 1432 günü dünyaya gelen Mehmed'in annesi Abdullah kızı Hatun veya Hüma Hatun adlı, Murad'ın bir gözdesi idi. Esas eşi, İsfendiyaroğlu İsmail Bey'in kızı idi. Mehmed'in üvey kardeşleri daha önce ölmüşlerdi: Ahmed Çelebi, esrarlı bir şekilde, 1437 yılında ve Alâeddin Ali Çelebi ise 1443 yılında idam edildi.

10 Şubat. Manisa'dan yola çıkan Mehmed, Türk İmparatorluğu'nun başkenti Edirne'ye ulaştı ve padişah ilân edildi (18 Şubat). Mehmed, babasının tahttan feragat etmesi üzerine 1 Aralık 1444 ile 1449 yılı eylül ayları arasında, daha önceden de tahta çıkmıştı. Sonradan Fâtih ünvanına sahip olacaktır.

18 (?) Şubat. İmparator Konstantin XII ile Sultan Mehmed arasındaki sulh yenilendi. Konstantinopolis'e sığınmış bulunan, saltanat müddeisi, Bayezid'in sözde torunu Orhan Çelebi için üçyüz bin akçe ödemeyi, yeni sultan kabul etmişti.

Nisan, Ekim/ Kasım. Andronico Leontaris Briennio başkanlığında bir Bizans elçilik heyeti, yardım istemek için yola çıktı. Papa'ya götürülecek bir mektup ile birlikte,7 nisan günü Ferrara şehrinde Borso d'Este'ye uğradı. 11 Haziran günü Venedik şehrine geldi ve bir kere daha mallara konulan vergi mevzuu tartışıldı; Ağustos ve eylül ayları arasında Roma'dadır ve Nicolò V bir donanma ile yardım sözü verdi, karşılık olarak da Floransa Konsili'nde alınan ittihad kararının Konstantinopolis tarafından kabulü ve ayrıca Roma'da sürgünde yaşayan Patrik Gregorios III Mammis'in haklarının iadesini istedi (27 Eylül). Papa Nicolò V, yardımın nasıl yapılacağına dair Konstantin XII'ye bir mektup yazdı (11 Ekim). Leontaris ekim ayı esnasında, Napoli'ye gelip Aragon kralı Alfonso V ile görüştü. 31 Ekim günü kral Konstantin XII'e yazdı.

4 Mayıs. Venedik Cumhuriyeti, Bosna kralı için Türk [Mehmed] nezdinde şefaatte bulundu.

25 Mayıs. Venedik Cumhuriyeti, 1450 yılı jübilesinden sağlanan varidatın Türklere karşı bir Haçlı Seferi düzenlemeğe yetmiyeceğini Papa Nicolò V'e iletti.

5 Temmuz. Venedik Senato'su, Girit adasında bulunan valisine yolladığı haberde, Türklerden korunabilmek için imparator Konstantin XII'nin adadan *balistarii* ahzetmeye yetkili kılındığı bildirildi.

8-9 Temmuz. Venedik Cumhuriyeti, yeni sultan nezdinde bulunan elçisi Lorenzo Moro'ya verdiği direktifte, tahta cülûsunu tebrik etmesini ve Murad II ile Venedik Cumhuriyeti arasında yapılmış olan sulhun maddelerinin kabulünü sağlamasını istedi. Yeni maddelerin eklenmesinden sonra, Venedik Senato'su elçinin Bizans İmparatoru ile temas kurmasını istedi ve Mora'daki despotların Anabolu civarında bulunan Venedik arazilerini işgalinin protesto edilmesini de istedi. Gene 8 Temmuz günü, "Gran Caramano" (Karaman Beyi İbrahim Bey) nezdinde elçi olarak bulunan Francesco Venier'e yolladığı direktifte onun Kıbrıs Kralı ile bir sulh yapmasını sağlamasını istedi.

10 Eylül. Venedik Cumhuriyeti ile Mehmed II arasında sulhun yenilenmesi.

Eylül (?). Mehmed II ile Transilvanya voyvodası ve Macar tahtı yöneticisi Jan Hünyad arasında üç yıllık sulh.

Eylül-Ekim. İmparatorun "gran logothetes"i Georgios Sfrantzès, Gürcistan'a yaptığı elçilik görevini bitirip, bu arada kral Keorki'nin kızı ile Konstantin XII arasındaki evlilik durumunu halledince Karadeniz'den gelen Venedik vatandaşı Antonio Erizzo'nun gemisi ile döndü.

Ekim ayından sonra. "Rafizî" Yunanlılara yardım etmek doğru veya münasip midir diye Roma'da münakaşalar.

Ekim-Kasım. Papa Nicolò V'in Konstantin XII'ye cevabından sonra Konstantinopolis'te Kiliseler İttihadı'na karşı güçlü bir şekilde olan parti oluşturuldu. Bu partinin başında asiller sınıfından *megaduca* Luca Notaras, Yohannes ve Andronikos Kantakuzenos gibi kişiler, ruhban sınıfından keşiş Georgios (Gennadios) Skolarios da İmparator Yohannes VIII'in "sekreter"i olduğu sırada ittihad'a taraftar birisi olarak Ferrara ve Floransa Konsillerine katılmış ise de, sonuçları görünce müteredddid bir tavır takındı ve üstadı Marco Eugenico'nun da ölümü üzerine ittihad karşıtı partiye katıldı.

24 Aralık. Mora despotu Tomas 20 ekim günü yazdığı bir mektupta elçi göndereceğine söz vermesi üzerine Venedik Senato'su da bir cevap gönderdi.

1451-1452

Kış mevsimi. Bohemya'da bulunan Utraquisti (Ussitler) mensubu bir haber ileticisi (belki Pietro Payne idi) Konstantinopolis'e geldi ve Papalık karşıtı bir ittihad kurulması için Konstantin XII'ye bir teklif yaptı. Keşiş Gennadios Skolarios da bu fırsattan yararlanıp Floransa birliğine karşı amme heyecanını tahrik etti.

Kış mevsimi. Mehmed II ciddi bir şekilde Konstantinopolis'e doğru yürümeyi düşündü: Vezirlerinden Zağanos Paşa taraftar, Halil Paşa ise karşıt veya muhalif olarak çatışıyorlardı. Avrupa'ya casuslar gönderildi ve böylece

Batı'lı güçlerin tutumunun ne olacağının öğrenilmesi mümkün olacaktı. Halil Paşa -uzun zamandan beri münasebette bulunduğu- Bizans'lılara gizlice haber gönderip, Boğaziçi'nin Avrupa yakasında Sultanın büyük bir kale inşa etmeği düşündüğünü iletti.

1452

14 Şubat. Konstantinopolis'i kuşatmak amacı ile büyük bir hazırlık içinde bulunan Mehmed'in yaptıklarını haber vermek için Venedik şehrine dönen Bizans elçisine cevap veren Venedik Senatosu, hemen Floransa, Roma ve sair hristiyan devletlerden yardım istemesi tavsiyesinde bulundu. Venedik Cumhuriyeti yardıma hazırdır fakat buna ilişkili olan diğer devletlerin de bu girişime katılmaları şartını ileri sürdü.

Şubat-Mart. Konstantin XII bir elçisini Mehmed II'ye yolladı ve aralarında yapılan sulh maddelerine göre Boğaziçi'nin batı yakasında bir kale inşa etmesinin meşru olmadığını bildirdi. Sultan da verdiği cevapta Boğaziçi'nde yapılan deniz korsanlığına karşı bu kalenin bir emniyet merkezi olduğunu ve ayrıca Asya tarafındaki hâkimiyetinin kontrolünü sağlayacağını bildirdi; Diğer taraftan da kalenin inşa edildiği yerin kendi mülkü olduğunu da ekledi. Bizans başkentine karşı bir düşmanlık beslediğine dair her bir iddiayı reddetti.

Şubat-Mart. Aragon'lu Alfonso, İtalya'da devam eden savaş sebebiyle imparatorun hiçbir şekilde yardımına koşamayacağını Bizans elçisine bildirdi.

Mart. Mehmed ordusunu harekete geçirdi ve kalenin inşası için lâzım olan malzemenin hazırlanması için Asya kıyındaki yerlerde düzenledi. Duvarcı, arabacı, her tip işçiyi derlemek için çağrı yaptı (beş bin kadar teknisyen ve ayrıca ordusu).

13 Mart. Pera ve Kefe'den gelen bilgilere göre, Türk'ün ani bir savaş çıkarmasından korkuyorlar ve bundan dolayı da yardım istiyorlar. Gabriele Doria adında Şark meselelerinden mütehassıs olan olan kişinin kanaatlerini isteyen Doge (Pietro di Campofregoso) ve Consigli di Genova [Cenova şehri ileri gelenleri], Türk'lerin Pera'ya karşı bir savaşa girmeğe

niyetleri olmadığını fakat Boğaziçi'nde bir kale inşa edilmesinden çok korkulması gerektiğini öğrendiler. Bundan dolayı da Pera ahalisinin Mehmed ile temasa geçerek bu inşaattan vaz geçmeye çabalamaları istendi; Her halükârda *Officium Maris Chyi*, gerekirse, Pera'ya yardım etmeğe çağrılacaktı; Karadeniz'de bulunan Kefe şehrinde hiçbir savunma mekanizması ve silahlı adam bulunmadığı için, Giorgio Doria'nın gerekli malzemeleri taşıyan gemisinin en kısa zaman zarfında gitmesi istenecekti.

16 Mart. Cenova Cumhuriyeti vatandaşlarına yaptığı çağrıda, Kefe'nin savunması için asker yazılmalarını istedi.

26 Mart. Mehmed II Boğaziçi'ne bir ordu ile (ellibin kişi ?) ve otuz gemilik, içinde trirem'ler ve nakliye gemileri de vardı, beraber ulaştı. Boğazkesen diye adlandırılan ve sonradan Rumeli Hisarı adını alacak olan kalenin nerede inşa edilmesi için yer seçti: Bu noktada Boğaziçi'nde, evvelce Bayezid I tarafından Asya yakasında inşa ettirilen ve Anadolu Hisarı da denilen Güzelce Hisar adlı kalenin tam karşısında bir kesişme yeridir. İnşaat için sultan üç vezirini tayin etti: Halil Paşa, Zağanos Paşa ve Karaca Bey. İnşaatın sınırlarını çizen Mehmed, çalışmaların hemen başlamasını emretti ve idaresini de bizzat üstlendi. Bizans'lıların sonuçsuz kalan protestoları.

Mart-Nisan. Kalenin inşa edildiği yerdeki buğday ve yeme Mehmed el koydurdu. Bizanslı köylülerin protestoları. Bizanslı süvarilerin akınları faydasız kaldı, ağır kayıplara uğradılar.

12 Mayıs. Cenova devlet başkanı (Doge), Pera podestà'sı Angelo Giovanni Lomellino'ya haber yollayıp, sultanın nezdine elçi olarak Bartolomeo Doria'nın yollanmasını istedi.

20 Mayıs. Kardinal Kiev'li Isidoro, Papalık temsilcisi olarak Konstantinopolis'e gitmek için Roma'dan yola çıktı. Bizans'a her türlü yardımın sağlanması için, Kiliseler İttihadı'nın resmen ilân edilmesi için Bizans'lıları ikna etmekle görevlendirilmişti.

23 Mayıs. Cenova hükümeti, Pera'dan dönen kendi elçisi Francesco Cavallo'yu dinledikten sonra, Cenova'lılarla çok iyi geçinen Bizans İmparatoru'na bir mesaj yolladı.

Haziran-Temmuz. Kalenin inşa edildiği alanda Türklerin yaptıkları yağma hareketleri üzerine Bizanslılar ayaklandılar. Epibation ahalisine kıyam yapıldı, tahribat ve yağmalar. Bizanslı'lar da mukabele olmak üzere Konstantinopolis'de ikâmet eden Türk'leri tevkif ettiler, fakat sonradan büyük bir kısmı salıverildi. Başkentin kapıları kapatıldı.

11 Temmuz. Cenova hükümeti, Riviera di Ponente [batı tarafı kıyısı] ahalisini, paralarını almakla beraber Giovanni Giustiniani Longo'nun gemisine binmemek için kaçmalarına karşı, zorlamak kararı aldı.

16 Temmuz. Konstantinopolis'deki durum hakkında, Venedik şehrine yeni endişe verici haberler ulaştı.

18 Temmuz. Konstantinopolis'e buğday yükü ile birlikte iki tane silahlı gemi yollamak isteyen Papa isteği üzerine tartışmak için, Cenova hükümeti Giovanni Giustiniani Longo'ya çağrıda bulundu.

23 Temmuz. Giovanni Giustiniani Longo'ya acele tarafından Cenova şehrine gelmesi bildirildi.

26 Temmuz. Kardinal Kiev'li Isidoro Konstantinopolis (Latin) patriği seçilmiş, evvelki kardinal Giovanni Contarini ölmüş olduğu için patrikliğin malları şimdi yeni atanan patriğe geçecektir. Venedik hükümeti Roma'dan ulaştırılan bu haberi Duca di Candia'ya [Girit adası valisi] iletti.

Temmuz sonu. Mehmed II, Konstantinopolis'e karşı savaş ilân etti. Vassal veya haraçgüzar olan devletlerden askeri yardımlar istedi ve bahane olarak da Karamanoğlu Beyliği (İbrahim Bey idi)'ne karşı bir sefer gösterildi.

Ağustos sonu. Phoneus civarındaki Sosthenion bölgesinde inşa edilen Boğaz-kesen hisarı (kaynaklarda geçen değişik isimleri: Paskesen, Kephalokoptes, Laimokopia, Gemasar (=Yenihisar), Castello Novo [Yenikale] v.s.) tamamlandı. Bir üçgen şeklinde olan kale araziye uyumludur ve surları 250 m. kadar, yükseklik 15 m., derinlik 2,5 ile 5 arasında olup üç büyük kulesinin yüksekliği 70 m. olup dokuz tane daha küçük kule vardır. Özellikle güney kesimindeki kuleler boğaza yönelik toplarla techiz edilmiştir. Hisarın komutanlığına [Dizdar] Firuz Bey adında bir ağa getirildi,

güçlü bir kuvvet emrine ayrıldı. İnşaatın sebepleri kaynaklarda şöyle sıralanır: 1) Orduların Boğaziçi'ni geçmelerini emniyet altına alır; 2) Karadeniz'e girmek ve çıkmak isteyen batılı gemilere karşı kontrol etmek ve esasında yolu kapatmak; 3) başkentin kuşatılmasında hemen yardım edebilmesi.

30-31 Ağustos. Venedik Senatosu aldığı bir karar üzerine, Gabriele Trevisan adındaki "vice-capitano del golfo" [Körfez (Adriyatik) kuvvetleri komutan vekili]yu, Tana (Azak Denizi)'dan gelmeleri gereken üç ticaret gemisine refakat etmek için, süratli bir gemi ile Konstantinopolis'e gitmekle görevlendirdi.

31 Ağustos-3 Eylül. Mehmed II'nin ilk savaş girişimi. Elli bin kişiden oluşan bir ordu ile birlikte Konstantinopolis surları civarındaki Bizans savunmalarını teftiş etti. Bizans'lı süvariler birkaç çıkış yaptılar. Mehmed, üç gün sonra Edirne'ye dönmeğe karar verdi. Donanma da Gelibolu'da bulunan üssüne döndü. Batıya gönderilen casuslar döndüler ve Avrupalı devletlerin kendi aralarında savaş halinde olduklarını haber verdiler. Karaca Bey henüz Bizans devletinin elinde bulunan, Marmara ile Karadeniz arasındaki, Perinthos, Anchialos, Mesambria, Selimbria, Byzos v.s. kaleleri tahrip etmek için bir müfreze ile birlikte görevlendirildi. Selimbria ve biraz da Mesembria direniyor; diğerleri Türklerin eline geçiriyor.

Ağustos bitiminden sonra. Konstantin XII bir nutuk söyleyip, Mehmed'in sulh şartlarına rağmen savaş girişiminde bulunduğunu açıkladı. Yardım istemek için elçilik heyetleri görevlendirildi ve bunlardan biri İtalya'da Papa Nicolò V ve diğer devletleri ziyaret ederken diğeri Jan Hünyad'ı ziyaret için Macaristan'a gitti.

Ekimden evvel. Macaristan'a giden elçilik heyeti döndü: Jan Hünyad yardım etmeğe hazırdır fakat karşılık olarak da Mesambria üssünü ister. Bizanslıların bunu reddettikleri anlaşılıyor.

Ekim başları. Mehmed II, Mora'ya Turahan Bey komutasında bir ordu gönderdi.

Ekim başları. "vice-capitano del golfo" Gabriele Trevisan ile "sovracomito" Zaccaria Grioni'nin gemileri -süratli ve mücehhez iki gemi

konu edilir-, Tana [Azak]'dan gelmesi gerekli olan üç ticaret gemisine eskortluk etmek görevini yerine getirmek için Konstantinopolis'e ulaştılar.

26 Ekim. Sakız adasından gemiye binen Kardinal Kiev'li Isidoro beraberinde Midilli (Lesbos) arşöveki Sakız'lı Leonardo ile birlikte Konstantinopolis'e geldi. Kardinal Isidoro bu adada uzun zaman kalıp yardım ile silahları beklemişti ve bindiği Cenova gemisi erzak, ayrıca çoğu Sakız adasından toplanmış iki yüz kişi ile birlikte yola çıkarken refakatinde Kefe limanına giden bir ticaret gemisi bulunuyordu. Kardinal Isidoro şehre ulaştığı zaman bir konuşma yaptı ve Konstantin XII de saygılarını sunduktan sonra Bizanslı ruhbanın Floransa ittihadını kabul etmelerini teşvik edeceğini de ekledi. Şehir bu sırada iki hizbe ayrılmış olup, birliğe karşı olanların başına *megaduca* Luca Notaras, taraftar olanlar arasında ise saray erkânı ile birlikte Yohannes Argiropulos ve Mikalis Apostolis de bulunuyordu.

Sonbahar. Urban adında bir Macar (veya Sakson) top ustası, Bizanslı'ların hizmetinde bulunduktan sonra Edirne'ye geldi ve Mehmed'in hizmetine girdi karşılığında da hatırı sayılır bir para aldı. Kostantinopolis surlarını yıkabilecek bir top dökmesi için Mehmed emir verdi.

10 Kasım. Kefe (Karadeniz)'den gelen ve Girolamo Morosini adlı kişinin birisinde reis bulunduğu, iki Venedik gemisi Boğaziçi'ne girdikten sonra Boğazkesen'in ateş hattına düştüler, hisardaki kulelerden atılan top güllelerinin menzili içinde olmalarına rağmen saldırıdan kurtulup, Konstantinopolis'in limanı olan Haliç [A. Pertusi klâsik deyim olan Altın Boynuz demiştir]'e girmeyi başardılar.

16 Kasım. İmparator Konstantin XII adına Giovanni da Mare Venedik Senatosu nezdinde yeni bir elçilik girişiminde bulundu. Elçinin aceleci isteklerine cevap veren Venedik Senatosu, bir donanma hazırlığı için hesap hazırlığında bulunduğunu bildirdi. Papa'lık nezdinde bulunan Venedik'li kardinallere baskı yaparak Papa'yı teşvik etmelerini isteyecekti.

16 Kasım. Papa'lığın bir an evvel hazırlıklara katılması için Venedik Senatosu Nicolò V ve kardinallere mektup yazdı.

25 Kasım. Pera'daki duruma tahlil etmek için seçilen sekiz vatandaşın hazırladığı rapor, Cenova Devlet Başkanı [Doge] ile *Officium Romanie* ve iki

yüz tecrübeli kişinin yardım ettiği cumhuriyet Consigli [meclisler]'in hazır bulunduğu toplantıya sunuldu. Ertesi yılın (1453) 13 Şubat gününe kadar Azzelino Lercaro'nun gemisinin Pera'ya gönderilmesi, savunma masrafları ile burada bulunan elli tanesine katılmak için yüz tane *balistarii* yollama harcalarını karşılamak için Pera'lılar yeni vergiler konması istendi. Pera'lı iki elçinin bildirdiğine göre durum hep kötüleşmektedir; Bir taraftan Mehmed kuşatmaya hazırlanırken diğer taraftan İmparator Konstantin otoriteyi sağlamayı başaramıyor ve sultanın Konstantinopolis ve Pera'nın limanlarını alıp ordugâhını başkentin yanına kuracağını bilmelerine rağmen Yunan halkı parçalanmıştır. İki elçinin istekleri: 1) Cumhuriyet idaresi tarafından Konstantinopolis ve Pera'ya yardım yollanması için Papa ile bütün hristiyanlığa baskı yapılması; 2) şubat ayına kadar, yollanması öngörülen *balistarii*'ye ek olarak iki yüz tane dahası Pera'nın savunması ile silahlarla gönderilmesi; 3) burada bulunan cemaat böyle bir masrafı karşılayacak durumda bulunmadığı için, cumhuriyetin bunu üstlenmesi. Matteo Lomellino'nun teklifini uygun gören Consiglio, Pera'lıların isteklerini kabul ederek, Papa'ya, Fransa kralına ve diğer hristiyan devlet başkanlarına mektuplar yazıp askerlerini ve para yardımlarını istedi.

26 Kasım. Venedik'li Antonio Erizzo'nun Karadeniz'den gelen arpa yüklü gemisi, Boğazkesen hisarının komutanının dur ihtarına itaat etmemesi üzerine ağır bir bombardımana uğradı ve orada batırıldı. Komutan ve otuz kadar denizci yüzerek kıyıya ulaştılar ve hemen esir edildiler. Didimoteichos [Dimetoka] şehrine götürülen Erizzo kazığa çakıldı (8 Aralık). Saray'a yollanan gemi kâtibi Domenico Maestri ve diğer gemiciler ikiye parçalandılar. Aralık ayında Didimoteichos'da bulunan tarihçi Dukas gömülmeden bırakılan cesetleri gördü. Uygulama çok kötü karşılandı ve Venedik balyosu Girolamo Minotto şefaat dilemek için Fabruzzi Corner'i gönderdi. Corner'in binip de döndüğü Gabriele Trevisan ve Zaccaria Grioni'nin gemileri Tana (Azak denizi)dan gelen üç tüccar gemisine refakat ediyordu. Venedik Cumhuriyeti ile Mehmed arasındaki mütareke fiilen [*de facto*] sona erdi.

29 Kasım. Pera ve Konstantinopolis'deki meseleleri görüşmek için kurulan komisyon, yeniden Cenova şehrinde toplandı. Devlet Başkanı ile Konsey'e verilen bilgiye göre masraf ondörtbin lidre ve belki de fazlaya çıkacak, ayrıca Lercaro'nun gemisinden bir başka gemi daha yollamak zarureti olacaktı. Komisyon, o sırada Napoli şehrinde bulunan elçilerin

Papa'ya gönderilmelerini istedi. Bunların tatbiki için Devlet Başkanı'nın yöneteceği Commissione dei Sedici [On altı kişilik Komisyon]'ye üstün yetkiler verilmesi kararlaştırıldı.

Kasım ayı sonu esnasında. Konstantinopolis limanına ulaşanlar: şarap yüklü dört gemi ve Kandiya limanından erzak dolu başka beş gemi, dört tane Sakız adasından ve bir tane Mora yarımadasından.

Aralık ayı başı. Konstantinopolis ahalisi her türlü zorluğa rağmen surları güçlendirme hazırlıklarına başladılar, acele tarafından yollanması için de Mora'daki despotlara, Papa'ya ve İtalya ile Batı Avrupa'daki devletlerin başkanlarına yeni elçilik heyetleri gönderdiler.

2-4 Aralık. Jacopo Coco'nun Trabzon'dan gelen gemisi Boğaziçi'ne girdi ve oniki Türk "fusta" (hafif gemi) tarafından durdurulup Boğazkesen Hisarı hizasına getirildi. Fakat tutuklanmaktan kurtulmayı başardı ve bütün mürettebat sağ ve salim Konstantinopolis limanına ulaştı.

4 Aralık. Pera'nın savunması için asker olmağa niyetli olanlara bir ilân yapan Cenova hükümeti, Cancelliere Ambrogio de Senarega nezdinde hazır bulunmalarını istedi.

12 Aralık. Kiliseler İttihadı için Aya Sofya kilisesinde âyin. Hazır bulunanlar İmparator Konstantin XII, Bizans saray erkânı, episkoposlar, Kardinal Kiev'li Isidoro, İtalyan vatandaş ve tüccarlar idiler. Luca Notaras, Gennadios Skolarios, Neofito adında biri ve çok sayıda ruhban muhalif kaldılar.

14-16 Aralık. İmparator Konstantin XII'nin ısrarı ve Kardinal İsidoro'nun tavsiyesi üzerine, Konstantinopolis'te bulunan Venedik Cemaati'nin Consiglio dei Dodici [12'ler Konseyi] ve gemi komutanlarının büyük bir kısmının da muvafakati ile, bazı zorlukları da olsa, Konstantinopolis limanında bulunan Batı ülkelerinin gemilerinin ve mürettebatının müdafaa için alıkonulması kararı verildi.

15 Aralık. Cenova şehrinde kurulan bir komisyon Giovanni Giustiniani Longo hakkında tahkikat açılmasını kararlaştırdı zira bu adam Kuzey Afrikalı (Tunus'lu) bir "grippo" [ığrıp]'yu durdurduğu ve

Kuzey Afrikalılar için İskenderiye limanından Sakız adasına ticaret malı nakleden bir Cenova gemisini taciz etmişti.

Aralık ayının ortasına doğru. Galata'da bulunan Cenovalılar, beş yüz silahlının bulunduğu bir Cenova gemisinin gelmekte olduğunu Konstantinopolis'e haber verdiler.

17-19 Aralık. Konstantinopolis'te bulunan Venedik'liler toplu bir halde, Venedik şehrine karadan ve denizden mektuplar yollayarak gemileri ne için alıkoyduklarına dair sebebleri sıralayıp yardım istediler. Giovanni Diusnaigi adlı kişi Venedik'e giden geminin komutanı idi. Papa, Jan Hünyad ve sairlerinden de haberler gönderip yardım istendi.

1453

2 Ocak. Cenova'daki *Officium Romanie* [Doğu İşleri Dairesi] aldığı bir karar üzerine ikiyüz tane maaşlı askeri Pera'ya yollamak, silah (ok, zırh, miğfer v.s.) masrafı, *de Cicilia* yani Sicilya'da Pera'ya buğday taşımakla görevli kaptan Giovan Francesco Parmario'ya bin lidre ödenmesini; kaptan Battista *de Felisano* (da Feliciano) ve *socii* [mürettebat]'sine Pera'ya asker ve silah taşıması için 1750 lidre ödenmesi; ve en sonunda da, müdafaa için Pera'ya 3642 iperperos (altın mangır) ve Kefe'ye ise 401 iperperos gönderilmesi masraflarını üstlendi.

Ocak ayı başları. Mehmed II askerlerini harekete geçirmeğe başladı. Urban tarafından dökülen topun denemesi Edirne'de yapıldığı zaman hazır bulundu: Deneme olumlu neticelendi.

15 Ocak. Cenova hükümeti gecikmiş borçlarını ödemeyi ve câri masrafları karşılamak için yeni bir borçlanmaya gitme kararı aldı.

16 Ocak. Macaristan kralı, Konstantin XII tarafından gönderilen elçiler aracılığı ile Konstantinopolis'in nasıl ağır bir buhran içinde bulunduğunu öğrendi, fakat hem ülkesinin içinde bulunduğu durum ne de Mehmed ile imzaladığı sulh anlaşmasının bu işe bulaşmasını engellediğini ekleyip, bununla beraber hristiyanlığı korumakla mükellef bulunan Papa'ya bu konuyla ilgili bir mektup yazacağını ve başkentin yardımına koşacağını

ekledi. Aynı gün Konstantin XII'ye yazdığı mektupta "kâfir baskısı altında" yek ve adeta tek başına kalmış şehrin korunmasına alâkasını belirtti

22-25 Ocak. Cenova hükümeti Giovan Francesco Parmario'nun limandan ayrılıp Pera'ya gitmesine izin verdi.

26 Ocak. Konstantinopolis limanında bulunan Venedik'li gemilerin kaptanları kendi mallarını gemilerinde taşıma iznini imparatordan aldılar, fakat imparatorun müsaadesi olmadan limandan ayrılamazlar.

26 Ocak. İki Cenova gemisi yedi yüz (veya dört yüz) silahlı adam ve silahlarla Giovanni Giustinani Longo (Montaldo'lu Adamo'ya göre Maurizio Cattaneo da vardı, bunun için 20 Nisan kısmına bakın) komutasında Konstantinopolis'e ulaştı. Silahlı kişiler Sakız adasından gelen paralı askerlerdi. Giovanni Giustiniani gelişinden kısa bir süre sonra kara tarafı savunmasının *protostrator* (veya *strategos* veya *dux militiae*) [başkomutan] tayin edildi. Herhalde imparator da bu işbirliğine mükâfat olarak Limni adasını, maaşının ve paralı askerlerin ücretlerinin ödenmesini vaad etmişti.

Ocak-Şubat. Büyük Türk topu [Türk kaynaklarında Şâhi]'nun Edirne'den Konstantinopolis'e beş mil mesafeye çekilmesi. Nakliye için iki ay geçti ve çok sayıda görevli katıldı (22 Nisan bölümüne bakın).

Ocak–Şubat. Karaca Bey, henüz Bizanslıların elinde bulunan sahil kesimindeki kalelere akınlar yaptı. Selimbria [Silivri] direndi; Mesembria [Misivri] ele geçirildi (Mart).

4 Şubat. Venedik Senatosu, Bizans başkentinin nasıl bir tehlike içinde bulunduğunu Papa Nicolò V ve Aragon'lu Alfonso'ya bildirip harekete geçmelerini istedi.

Şubat ayı başları. Halil Paşa, İmparator Konstantin XII'e gizlice haber yollayıp, Mehmed'in Konstantinopolis'e saldırma niyetini haber verdi. İmparator Edirne'ye bir elçi yollayarak sulh teklifi ve bir haraç ödeme planı sundu. Mehmed ise başşehrin teslimini istedi. Bizanslı'ların bu teklifi reddetmeleri üzerine Mehmed şehrin çevresinin yağmalanmasını emretti.

12 Şubat. Mehmed'in düşmanı olan Karamanoğlu İbrahim Bey, Venedik Cumhuriyeti'ne mektup yazıp, müşterek düşmana karşı her türlü tedbirin alınması için elçi Giovanni Mocenigo'ya geniş yetkiler verdiğini bildirdi. Papa ve Napoli kralına da bu düşüncelerini açıkladığını Venedik Cumhuriyeti'ne bildirdi.

15, 17, 19 Şubat. Konstantinopolis konularını güncelleştiren Venedik Senatosu tartışmalardan sonra, 19 Şubat günü toplandı ve bazı azalarının teklifleri üzerine şu kararları aldı: 1) On beş gemi için bir kaptan ve bir "sopracomito" [kalyon komutanı] ayın 25'inde seçilecekti; 2) Venedik'de üç kalyon teçhiz edilecekti yani kaptanın ki, "sopracomito"nun ki ve Jacopo Marcello'nun ki olup biri Zara'da, biri Şibenik'te ve biri de Korfu'da idi; Leona kalyonu kaptan ile kalacaktı; Griona kalyonu ve diğer iki gemi Girit'te techiz edilecekti; Buğday ve peksimet taşımak için beş yüzden fazla "botti" [fıçı] alabilen iki gemi izleyecekti.

23 Şubat. Venedik Senatosu gemilerin yollanmaları ile ilgili kararlar da aldı. Zaccaria Grioni (Griona ile) Eğriboz'da kalıp "capitano generale" [Deniz kuvvetleri komutanı] bekleyecekti. Dalmaçya gemileri Venedik'te techiz edilecekler. Mehmed'in nezdine bir elçi gönderilecek.

24 Şubat. Venedik Senatosu Papa'ya ve aralarında imparator Frederik III, Aragona'lı Alfonso, Macar kralı ve diğerlerinin de bulunduğu hristiyan devlet başkanlarına yeni mektuplar gönderip, Konstantinopolis'e yardım etmek için tedbirleri ve hazırlıkları haber verdi ve diğer güçlerin de katılmağa acele etmelerini istedi.

26 Şubat. Bir Venedik gemisi komutanı olan Piero Davanzo, verilen yemine (14-16 Aralık kısmına bakınız) karşı çıkarak, gemisi ile birlikte Konstantinopolis limanından kaçtı. Kandiya limanına bağlı olan altı gemi daha limandan kaçtılar: İçinde bulunan yedi yüz kişi kurtuldular. Yedi gemi de birlikte Bozcaada'ya gittiler, Davanzo'nun gemisi Venedik'e giderken diğerleri Kandiya limanına gittiler.

2 Mart. Venedik Senatosu Konstantinopolis'e yollanacak donanmanın techiz edilmesine ve sonraki bir oturumunda "capitano generale" seçmeğe karar verdi. Konstantinopolis'teki durum hakkında kesin haberlerin yokluğu hakkında tartışma açıldı.

Mart ayının başı-ortası. Türk ordusunun Konstantinopolis önünde yer alması ve nakli tamamlandı. Kara tarafının abluka altına alınması tamamlandı, deniz tarafında ise bazı Bizans gemileri Cizicos [Erdek]'a kadarki sahilde akınlar ve yağmalar yaptılar. Başkentte ise Kiliseler İttihad'ına karşı olanların tahrikçi muhalefeti devam ediyordu. Konstantinopolis ahalisi hücumun kutsal hafta (25-31 Mart arası) içinde yapılmamasından hoşnut kaldılar.

9 Mart. Venedik Senatosu tersane görevlilerine haber gönderip Konstantinopolis'e gidecek gemilerin techizatının bir an evvel bitirilmesini istedi ve bin duca [Venedik parası] tahsisat ayırdı.

10-13 Mart. Genova'daki *Officium Romanie* [Şark dairesi] Pera'da 2 Ocakta beri bulunan podestàsına 3642 iperperos yolladı ve şehrin savunması için Pera'lıların beş bin lidre vermelerini isterken bunun üç bin iki yüzü adamlara ayrılırken kalanı da Battista da Feliciano ve *socii* [adamları]'ye verilecekti.

14-30 Mart. Konstantinopolis. Hebdomon sarayını bulunduğu yerin kuzeyinde (Xyloporta'dan Anemas kulesine kadar) bulunan surların tahkimi ve özellikle liman kesiminde görünen hendeklerin derinleştirilmesi. Bu işi gerçekleştirenler Alvise Diedo ve Gabriele Trevisan adlı Venedik'li kaptanların gemilerinin mürettebatı gerçekleştirmişti. Pera önünde (Perama mahallinde) demir atmış bulunan gemiler Porta di Kynegon tarafına götürüldüler.

21 Mart. Türklere karşı yardım istemek için Napoli'ye kadar gelen Michele Trapperio ve Giovanni Perera adlı elçileri dinleyen Aragona'lı Alfonso, Konstantin XII'ye mektupla cevap verdi.

22 Mart. Venedik Senatosu, Mora despotlarının Modon'a (Mora'nın batı sahilinde bulunan Venedik arazisi) verdirdikleri zararın tazmini için 1450 yılında bir elçilik heyeti yollayacaklarına dair söz vermelerine rağmen yerine getirmediklerinin farkına varınca, Rodos adasında bulunan kendi elçisi Paolo Morosini'ye yolladığı kararda, dönüş seyahati esnasında Modon şehrine uğrayacak, despotlar ile bir anlaşmaya varmaları için sıkı bir şekilde görüşmesini istedi, bu arada Venedik Cumhuriyeti'nin de Konstantinopolis'e yardım için gecikmeyeceğini bildirmesini istedi. Jacopo Loredan adındaki

"capitano generale del mare" [deniz genel komutanı]'a yollanan bir emirde, donanma ile beraber Konstantinopolis'ten döndüğü zaman, despotlar henüz aldıkları topraklarını iade etmemişler ise, Modon'a geçmesini ve her türlü imkânı araştırmasını istedi.

27 Mart. Venedik Cumhuriyeti, Konstantinopolis'e gidecek gemilerin techiz edilmesi için yeni bir üç bin duka tutarında bir tahsisat ayırdı.

31 Mart. Konstantinopolis. Surların tahkimi işi bitirildi. Gemiler, Perama önlerine gelip demir attılar.

Mart ayı sonu-nisan başı. Konstantinopolis'in kara ve deniz surlarının müdafası için kumandanlar tayin edildiler:

Porta Aurea: Andronico Cantacuzeno (Bizans'lı)
Yedi Kule: Catarino Contarini (Venedik'li)
Porta Aurea'dan Porta di Peghé'ye kadar: Maurizio Cattaneo (Cenova'lı) Latin ve Bizanslı iki yüz zemberekli ok atıcısı ile (20 nisandan sonra)
Porta di Peghé: Nicola Goudeles (Yunan) ve Battista Gritti (veya Nicolò Mocenigo) (Venedik'li)
Porta di Myriandriou (veya Polyandriou): Paolo, Troilo ve Antonio Bocchiardi (Cenova'lılar)
Porta di San Romano: Giovanni Cantacuzeno (Bizans'lı) (ve Andronico Longino (?))
Porta di san Romano'dan "Cressu" veya Charisiou veyahut da Charisios kapısına kadar: Konstantin XII ve adamları ile Giovanni Giustiniani Longo (Cenova'lı) ve yanında bulunan yedi yüz (veyahut dört yüz) Sakız adasından getirilme paralı asker
Porta di Charisios: Leontaris Briennio (Bizans'lı) ve Fabruzzi Corner (Venedik asıllı bir Girit'li)
İmparatorluk sarayı Kapısı (=Porta di Gyrolimnes delle Blacherne (?)) evvela Dolfin Dolfin sonra da Giovanni Loredan (Venedik'liler)
İmparatorluk Sarayı (Blacherne): Evvela bizzat imparator Konstantin XII (6 Nisana kadar) sonra Venedik balyosu olan Girolamo Minotto ve Cancelliere'si Giovanni Giorgi (Vicenza'lı)
Porta di Caligaria: Teodoro Caristeno (Bizans'lı), Emanuele Goudeles (Bizans'lı), Leonardo de Langasco ve Gerolamo Italiano (Cenova'lılar)

Porta di Caligaria'dan Xyloporta (Haliç üzerinde)'ya kadar: Teofilo Paleologo (Bizans'lı), Zaccaria Grioni (?) (Venedik'li) ve Giovanni Alemanno (Alman)
Xyloporta: Manuele Paleologo (Bizans'lı)
Porta di Kynegon'dan Porta Phanari'ye kadar: Gabriele Trevisan (Venedik'li) beraberinde dört yüz Venedik'li ve Giorgio di Nicolò da Drivasto
Porta Phanari: Alessio Disipato (Bizans'lı)
Porta Phanari'den Porta Basilica (veya İmparatorluk): Ludovico ve Antonio Bembo (Venedik'liler) beraberlerinde yüz elli Venedik'li
Porta Basilica (veya İmparatorluk): Luca Notaras ve beraberinde yüz kadar Bizans'lı (ve Latin) süvari
Porta di santa Teodosia: Bamblaco (veya Giovanni Vlaco) (Bizans'lı (?))
Porta "Putea" (veya Ispigas): Metochite (?) Paleologo (veya Teodoro Paleologo (?)) (Bizans'lı)
Porta Platea: Filantropeno (Bizans'lı)
Angulus sancti Demetrii adlı mahal ile Mangani [Mangan'lar] arası: Kardinal Kiev'li Isidoro (ve Sakız'lı Leonardo)
Porta (İmparatorluk) Bucoleon: Pere Julià ve Katalan'lar
Eleutheros limanı (?): Orhan ve beraberindeki Türk'ler
Bin kişilik seyyar kuvvet: Demetrio, "N.(?) Paleologos'un kayınpederi" (=Demetrio Paleologo Cantacuzeno (?)) ve Nicola Goudeles, damadı, şehrin merkezine doğru (Kutsal Havariyun'a doğru)

Kaynaklarda isimleri zikredilen diğer müdafiler: Giovanni del Carretto, Giovanni de Fornariis, Tommaso dei Selvatici, Leodisio Gattilisio, Giovanni Illirico (veya Dalmata) (Sakız'lı Leonardo). Nicolò Barbaro'nun listesinde "nobeli" [asiller] diye sıfatlandırılan altmış sekiz kişi, yukarıda isimleri verilenlerin dışında, isimleri konulacak Venedik'lilerdir.

Savaşmaya müsait kişilerin toplam sayısı hakkında kaynaklarda mütenakıs kayıtlar bulunmaktadır: Sayım yapmakla görevli bulunan İmparatorun "mega *logothetes*"i Giorgio Sphrantzès (toplam olarak 4973 kişi derken) bunun 4773'ünün Bizans'lı iki yüz kadarının "yabancı" yani Latin oldukları üzerinde durur; fakat yabancı askerler ile ilgili verdiği rakam tutarsızdır çünkü Kardinal İsidoro ile birlikte iki yüz kişi gelmişken Giovanni Giustiniani Longo ile birlikte yediyüz (veya dört yüz) kişi gelmişti. Dukas da bir yerde dört bin-dört bin beş yüz muharip derken bir yerde de sekiz bin rakamını verir. Tedaldi ise toplam olarak altı ile yedi bin arası

oldukları üzerinde durur; Della Tuccia da aynı rakamı verir. Sakız'lı Leonardo ise altı bin Yunanlı ve üç bin Latin vardı der; Antonio Ivani ise altı bin muharip Yunan'lı, altı bin *auxiliares* (=paralı asker (?)) ve seyyar kuvvetleri oluşturan beş bin kişi (süvariler (?)) rakamını verir: On yedi bin müdafiin bulunduğu rakamı Dotti tarafından verilen rakam ile uyuşmaktadır. 31 Mayıs bölümünde verdiğimiz ölenler ve esirler rakamlarına bakınız.

2 Nisan. Venedik'li Bartolomeo da Soligo, Haliç'in giriş kısmına zinciri gerdi yani San Eugenio kulesinden karşı taraftaki Galata kalesindeki bir kuleye kadar. İmparator tarafından toplanan bir konseyde hendek tarafında bulunan dış duvara da bir müdafaa hattı kuruldu.

4 Nisan. On gün önce kadar (yani 26 Mart günü) Edirne'den hareket eden Mehmed'in ordusu, Konstantinopolis yakınlarına ulaştı. Evvela iki buçuk mil, sonra bir mil ve en sonunda bir çeyrek mil yaklaştı. Sonraki düzenlemeler 5 ila 7 Nisan günleri arasında yapıldı. Artık kuşatma başlamıştı. Kara tarafındaki surlar karşısında Türk ordusu şu şekilde dizilmişti:

a) Galata sırtlarındaki tepelerden Haliç'e kadar, Xyloporta yakınına doğru: Zağanos Paşa komutasında;
b) Xyloporta'dan Porta di Charisios'a kadar: Komutanlığını Karaca Bey'in yaptığı Rumeli askerleri;
c) Porta di Charisios'dan Porta di Myriandriou (veya Polyandriou)'ya kadar: Halil Paşa ve (maiyetindeki) Yeniçeri'ler ve Sipahiler ile Mehmed II komutasında;
d) Porta di Myriandriou'dan (veya Polyandriou) Porta Aurea'ya kadar: komutanlığını İshak Paşa'nın yaptığı Anadolu askerleri.

Türk ordusunun mevcudiyetine dair rakamlar kaynaklarda çok değişik bir şekilde verilmektedir:
160.000 (Barbaro)
200.000 (Sphrantzès, Tedaldi, Della Tuccia, Nicola da Foligno'nun Pesaro'lu bir muhbiri)
227.000 (*La presa di Costantinopoli* [İstanbul'un alınışı] in Anonimi)
240.000 (Quirini, Montaldo)
260.000 ile 400.000 arası (Dukas)

300.000 ve daha fazlası (Kritovulos, Kiev'li İsidoro, Sakız'lı Leonardo Enrico di Soemmern, Nicola da Foligno, *Lamento di Costantinopoli* adlı eserin Venedik'li Anonimi)
380.000 (300.000 piyade ve 80.000 süvari) (Ivani)
400.000 (Calkokondyles, Dukas, Dotti)
700.000 (!) (Ankara'lı Abraham)

6 Nisan. Konstantin XII sarayından (Blakerne) Porta di Charisios önüne geçti. Venedik balyosu olan Girolamo Minotto, Balyos Sarayı'ndan imparatorluk sarayına geçti.

7-9 Nisan. Cenova Cumhuriyeti Napoli kralına ve Venedik Cumhuriyetine karşı gemi techiz etti. On iki bin librelik bir borç daha istedi.

9 Nisan. Konstantinopoli limanında bulunan Batılı ve Bizans donanmasının bir kısmı zincirin arkasına geçti (beş Cenova gemisi, üç tane Venedik-Girit gemisi, bir tane Ancona gemisi, bir Bizans, Barbaro'ya göre; yedi Cenova ve üç tane Venedik-Girit gemisi, Sakız'lı Leonardo'ya göre; altı Venedik ve bazı Girit gemisi, Kritovulos'a göre; beş tane Venedik çekdirisi ve oniki ticaret gemisi de Kiev'li Isidoro'ya göre bulunuyordu). Limanda (Perama bölgesinde) yedek gemi olarak diğer on yedi gemi (Barbaro'ya göre) demirliydi, sairler de Tana'dan gelen üç büyük Venedik ticaret gemisi, iki (veya üç) Venedik ince donanması (Alvise Diedo ve Gabriele Trevisan'ın) ve beş Bizans gemisi: toplam otuz yedi gemidir. Tedaldi'ye göre ise, zincir arkasında otuz dokuz gemi sıralanmıştı, bunları beşi Venedik'e, üçü Bizans'a ve biri de Cenova'ya ait bulunuyordu. Dotti'ye göre fetih esnasında limanda bulunan gemilerin satısı otuz tane büyüklü ve küçüklü (ticaret gemisidir) gemiden başka yediden az olmayan sayıda gemi Türk'lerin eline geçti.

10 Nisan. Kilise hesabından beş tane geminin techiz edileceğine dair Papalık kurulunun kararını bildiren kardinallerin mektubunu alan Venedik Cumhuriyeti cevabını veriyor: Kabul ediyor fakat, 1444 yılında Varna seferi için yollanan gemilerin parası hala ödenmedi.

11 Nisan. Mehmed II en büyük toplarını gerekli bir şekilde sıralandırdı: Üç tane imparatorluk sarayı karşısı, iki tane Porta Aurea önüne, Porta di San Romano karşısına dört tane, Porta di Peghè önüne üç tane

(Barbaro'ya göre); ve yahut da üç tane Porta di Caligaria, üç tane Porta di San Romano önüne, Peghè kapısı ile Porta Aurea arası üç tane (Puscolo'ya göre); ve yahut da bir tane imparatorluk sarayı önüne ve bir tane Porta di San Romano önüne (Calkokondiles'e göre). Anlaşıldığı üzere en büyük top Porta di San Romano önünde bulunuyordu.

En büyük üç top hakkında verilen kayıtlar şöyledir:

Mermi ağırlığı	mermi çapı	top kalibresi	Kaynak
1) 1200 libre (392 kg)	13 "çeyrek" (487,5-557,1 litre)	(81,5 cm) (83,3 cm)	Barbaro
1451 libre (493 kg)	11 karış ve dört parmak (2,59 m)		Tedaldi Kiev'li Isidoro,
14 kantar veya 14 talent (1400 libre) (456 kg)	11 aya (2,57 m)	(81,8 cm)	Sakız'lı Leonardo Enrico di Soemmern
	12 karış veya aya	(2,80 m)	(89,4 cm) (Kritovulos, Puscolo, TommasoEparchos)
2-3 talent (52,4-97,8 kg)	24 aya (!) (5,16 m)	(178,8cm) -	Nicolo da Foligno (Kalkokondilas)
2) 800 libre (263 kg)	9 "çeyrek (337,5-375,7 litre)	(71-5 cm)	Barbaro
1200-1000 libre (392-326 kg.)	-	-	Tedaldi
12 kantar veya 12 talent	10 aya (2,34 m)	(74,4 cm)	(Kiev'li Isidoro, Sakızlı Leonardo, Enrico di Soemmern)
3) 800-500 libre (263-163 kg)	-	-	Barbaro

1000-800 libre (326-263 kg.)			Tedaldi
10 kantar veya 10 talent (1000 libre) (326 kg)	9 aya (2,10 m)	(67 cm)	(Kiev'li Isidoro, Sakızlı Leonardo, Enrico di Soemmern)

En büyük bronz topun ağırlığı: 1500 talent (48,9 ton) Kritovulos'a göre;300 Türk kantarı (16,92 ton) Hoca Sadeddin'e göre.

Nakliye için kullanılan vasıta: 70 çift öküz ve 2000 personel (Kalkokondiles); 60 öküz ve 200 personel tarafından çekilen 30 araba (Dukas); 20 kızak ve 500 personel (Quirini); 150 çift öküz (Sakız'lı Leonardo)

En büyük topun uzunluğu: 40 karış (7,36 m) Kritovulos'a göre; 20 karış (4,68m) Samile'ye göre

En büyük topun çevresi, kalibresi, kesafeti: namlunun toplam çevresi: 15 aya (3,51 m) (Barbaro); namlunun toplam kalibresi: 118 cm, ateş edilen yerin kalibresi (ateş yeri): 81,8-89,4 cm, namlunun kesafeti: 28,6-37,2 cm. Samile'ye göre 17 hacimli bir fıçı kadar büyüktü (182,5litre mi?)

Mehmed tarafından açılan ateşlerin sayısı: 12 büyük (Barbaro), 9 büyük (Puscolo), 2 büyük (Kalkokondiles): 50 tane büyük ve orta arası ile500 küçük (Samile): 36 büyük (Ivani): 24 büyük (Nicola da Fologno): arkibüzlar da dahil hepsi 1000 tane (Kiev'li İsidoro)

Toplardan atılan gülleler: 55 gün zarfında günde 100-120 atış (toplam 5500-6300) (Tedaldi); en büyük toplardan 700 mermi (Kiev'li İsidoro); en büyük bombardıman esnasında 352 gülle (Samile); 7 kere gündüz ve 1 kere de gece vakti büyük bombardıman (toplam 440) (Kalkokondiles)

Kullanılan barut tozu: 55 gün süre ile her gün 1000 libre (326 kg) (=17,98 ton) (Tedaldi); günde 1000 duka altını değerinde masraf (toplam 55000 duka altını) (Quirini) [Duka altını = Venedik Cumhuriyeti'nin kullandığı para]

Müdafilerin sahip bulundukları toplar: kesin rakam yoktur. En büyüğü 3 ½ talentlik gülle atardı (48,9 kg.) (Calkokondiles)

12 Nisan. Baltaoğlu [Süleyman Bey] komutasındaki Türk donanmasının varışı ve Diplokionion (Konstantinopolis'e iki mil uzaklıkta, Boğaziçi'nde bir mahal)'da demir atması.

Kaynaklarda donanma hakkında verilen bilgiler:

400 (Sfrantzès, Neşri, Kıvâmi, İbn-i Kemâl)

350 (Kritovulos)

300 (trirem, birem, nakliye sandalları dahil: Dukas)

250 (6 trirem, 10 birem, 70 "fusta", kalanı muhtelif: Sakız'lı Leonardo)

230 (30 trirem, 200 daha küçük: Kalkokondiles)

220 (Kiev'li Isidoro, Enrico di Soemmern)

200 (Samile, Nicola da Foligno, Della Tuccia)

170 (20 trirem, 150 muhtelif: Puscolo)

145 (12 kalyon, 70-80 büyük fusta, 20-25 parandar veya nakliye gemisi, diğerleri perkende: Barbaro)

92-118 (16-18 kalyon, 60-80 kaliyata, 16-20 nakliye sandalı: Tedaldi)

70 (?) (Aşık Paşazâde)

12-18 Nisan. Surlara karşı Türk bombardımanı, gündüz ve gece; surlar civarında kısa çarpışmalar. Kritovulos'a göre, Mehmed II, Boğaziçindeki Tarabya kalesi (veya sarayı) ve Studios'u [Burgaz adası] alarak bir sapma gösterdi. Aynı sıralarda Baltaoğlu da Büyükada'yı ele geçirdi.

13 Nisan. Cenova Cumhuriyeti hükümeti "Şark'da, Karadeniz'de ve Suriye'de" bulunan bütün vatandaşlarını, tüccarlarını ve memurlarını herhangi bir alet alıp Konstantinopolis imparatoru ve Mora'daki despot Dimitrios'a yardım etmelerini istedi.

13 Nisan. Venedik Senatosu, Konstantinopolis'in müdafaası ile görevli bir mücehhez geminin "patron"u olan Alvise Longo'ya verdiği direktifte süratle Modon limanına gidecek, levâzım tedarik edecek, sonra Bozcaada'ya gidecek ve 20 mayısa kadar orada Deniz Kuvvetleri Komutanı'nın donanmasını bekleyecek. Bozcaada'da bulunduğu sırada Türk donanmasının hareket kabiliyeti ve gücü hakkında bilgi toplayacak. Eğer rotası çok fazla tehlike arz etmez ise, doğrudan Konstantinopolis'e yelken açacak fakat 20 mayıstan evvel olmayacak. Ulaştıktan sonra da Konstantinopolis'in müdafaasına katılacak ve bunun için de balyosun, Romania'daki gemilerin komutanının, sonra da Deniz Kuvvetleri

Komutanı'nın emirlerini dinleyecek. 17 Nisan günü hareket etmesi istendi ise de 19 Nisan gününe ertelendi.

18 Nisan. Gecenin ikisinden altısına kadar: Türklerin surlara karşı ilk hücumları. Genel bir saldırı olarak gören müdafiler, düşmana ağır kayıplar verdirterek püskürttüler. Giovanni Giustiniani Longo surlara yapılan atışların tesirlerini azaltmak için yün eşyalar attırdı ise de hiçbir olumlu sonuç alamadı.

20 Nisan. Maurizio Cattaneo ile Domenico di Novara ve Battista da Feliciano adlı "patron"ların komutasında içi silah, asker ve erzak dolu üç Cenova gemisi Sakız adasından hareket ettiler ve Sicilya adasından aldığı buğday ile yüklü Francesco Lecanella (Flectanella değil) komutasında bir Bizans gemisi ile beraber, başkentin yardımına koşmak için Çanakkale Boğazını geçtiler fakat tam Konstantinopolis önüne geldikleri zaman rüzgar beklenmedik bir şekilde kesildiği için durmak zorunda kaldılar. Mehmed tarafından teşvik edilen Türk donanması bunları tevkif etmek istedi, fakat üç saat süren savaştan sonra Türk amirali [Kaptan-ı Derya] Baltaoğlu'nu yaraladıktan sonra gemiler tutuklanmadan kurtuldular. Akşam olunca limandan üç gemi ile çıkan Gabriele Trevisan, gelen dört gemiyi de Haliç'e zararsız bir şekilde getirdi. Mehmed bu yenilgiyi acz içinde ve büyük bir hiddetle izledi. Şeyh Akşemseddin, Mehmed'e yazdığı mektubunda bu olayın kehânetine engel teşkil etmeyeceğini söyledi (Giriş kısmına bakınız).

21 Nisan. Yanına onbin süvariyi alan Mehmed II, surlardan Diplokionion önüne gider, amiral Baltaoğlu [Süleyman Bey]'nu azledip yerine Piero Loredan zamanında, Murad II'nin amiralinin oğlu Hamza Bey'i yeni amiral [Kapudan-ı Derya demek gerekir ise de müellifin kelimelerini kullandım] tayin etti. Porta di San Romano taraflarında yeni bombardıman. Bir kule ile surların bir kısmı tahrip edildi. Gece vakti sağlanan malzeme sayesinde zayiat giderildi.

21 Nisan. Donanmanın teçhizât masraflarının karşılanabilmesi için Venedik Senatosu girişimlerde bulundu.

22 Nisan. Mehmed II, kara yolundan bir miktar gemiyi Haliç'e indirmek için Galata tepelerinin arkasında askeri girişimlerde bulundu. Birkaç gün önce tespit ettiği yerleri tesviye ettirdi -ve Akşemseddin'e göre bu işte 20 Nisan günkü deniz savaşında yenik düşen mürettebatı görevlendirmişti-

yetmiş iki "fuste" (veya birem; Başkalarına göre ise yetmişden seksene kadardı, veya yetmiş veya yetmişyedi veya altmış; Neşri'ye göre yetmiş, halbuki Tâci Bey-zade Cafer Çelebi'ye göre ancak kırk veya elli kadar) yuvarlak kalaslar üzerinde çekilirken binlerce adam da görevlendirildi (bu arada rüzgar gücünden istifade etmek için yelkenler de açıldı) ve sonunda gemiler Haliç'e indirildi. Hareket noktası ile (Boğaziçi'ndeki Diplokionion) ile varılan menzil arasında (Altın Boynuz = Haliç) arasında üç bin adım veya üç mil (4,43 km) bulunuyordu. Kritovulos'a göre gemilerin Haliç'e indiği mahal Psychra Hydata (Soğuk sular) yani günümüzde Kasım Paşa denilen Peghé veya Krenides (Kaynaklar) idi.

22 Nisan. Türk gemilerinin naklini âciz bir şekilde seyreden müdâfiler arasında büyük bir yeis belirdi. Diplokionion önünde demir atmış duran donanmanın hareketlerini kumanda etmek için Pera dilinde ince bir gemi bırakıldı.

23 Nisan. Konstantinopolis'teki Santa Maria ve sonra da Santi Pietro e Paolo [kiliselerinde] bir toplantı yapan Venedik'liler (Giovanni Giustiniani Longo ile beraber) Haliç'e indirilen Türk gemilerinin yakılması için proje hazırladılar. İki mütalea ileri sürüldü: Ya bütün Latin ve Bizans donanması ile ertesi günü öğlen vakti bir hücum yapmak ve yahut Türk gemilerini korumak için kara tarafından bırakılan görevlileri nötralize etmek ve gemileri yakmak için yalnız iki gemi ile bir hücum yapılması. İkinci görüş benimsendi ve bu fikrin sahibi de Trabzon gemisinin "patron"u Jacopo Coco olması muhtemeldir.

24 Nisan. Bombardımanı yapmak için hazırlanan iki gemi, güçlü bir şekilde techiz edilen iki ince gemi ile birlikte olacaktı. Müdafaa donanması komutanı Alvise Diedo'nun gemisinde yapılan toplantıda hücumun 24'ü geceyarısı yapılması kararlaştırıldı. Cenova'lılar bu hücumdan haberdar olunca hücûmun bir başka gece yapılmasını önerdiler ve bu arada Faiuzo adında biri (Angelo Zaccaria değildi) aracılığı ile olayı Mehmed'e haber verdiler.

24-28 Nisan. Haliç'te bulunan Türk donanmasına karşı hücum hazırlıkları devam ettirildi. Mehmed limanda bulunan donanmanın müdafaası için adam ve dört top gönderdi.

28 Nisan. Gün doğmadan iki saat evvel, Jacopo Coco tarafından hazırlanan iki gemi ile refakatinde bulunan Gabriele Trevisan ve Zaccaria Grioni adlı kişilerin iki gemisi ve ayrıca Silvestro Trevisan, Girolamo Morosini ve Jacopo Coco tarafından kumanda edilen diğer üç "fuste" (Bizanslı) hücuma başladılar, yedeklerindeki perkendelerde bulunan barut ve zifti, yakarak Türk donanmasına atmayı planladılar. Türk'lerin tepkisi hiç de gecikmedi: Jacopo Coco'nun "fusta"sı top gülleleri ile batırıldı; Gabriele Trevisan'ın da gemisi yarı battı. Savaş sonunda Venedik'liler ricat etmek zorunda kaldılar.

28 Nisan. Papa Nicolò V, Papalık donanma (hala inşa halindeydi) amiralliğine, Ragusa [Dubrovnik] arşövek'i Recanati'li Jacopo Veniero'yu tayin etti.

29 Nisan. Jacopo Coco çarpışma esnasında yaralandığı için, Trabzon gemileri komutanlığına, evvelce "vice-patron" olan Dolfin Dolfin yerine tayin edildi. Bu zat da imparatorluk sarayı kapısının korunması görevinden ayrıldı (yerine de Giovanni Loredan getirildi). Surlara karşı bombardıman devam etti.

Nisan ayı sonu (?). Bazı kaynaklara göre (Sakız'lı Leonardo, Kalkokondyles, Ducas), Türk donanmasına karşı Latin'lerin yaptığı saldırının netice vermemesi üzerine, Mehmed şehrin teslimi için İsmail Bey (İsfendiyaroğlu)'i aracı olarak gönderdi. Bizans'lılar tartışmayı kabul ettiler fakat yüz bin altın solidi (= iperperos) veya şehrin terk edilmesi teklifi üzerine, savunmaya devam etme kararı aldılar. Kaldı ki Mehmed II'nin teminatına inanmıyorlardı:

1-2 Mayıs. Surlara karşı bombardıman ve küçük çaplı çatışmalar. Şehirde yiyecek azalmaya başladı. Ekmeğin her aile için eşit dağıtılmasına dair bir emir çıkarıldı.

3 Mayıs. Konstantin XII, Venedik'lilere bir çağrı yaparak, Eğriboz adasına bir "gripo" [ığrıp] gönderilmesini ve Venedik'ten yollanan yardım donanmasının gelmekte olup olmadığının bildirilmesini istedi. Türk tarzı bir görünüm verilen "gripo" [ığrıp] Çanakkale Boğazı'nı geçip Jacopo Loredan komutasındaki Venedik donanmasını Arşipelag [Takım adalar] civarında aramağa başladı; Fakat hiçbir ize rastlamadı, bunu üzerine biraz tereddüde düşüldü ise de, Konstantinopolis'e dönme kararı verildi. Venedik

donanmasının Konstantinopolis'e yöneldiği ve Jan Hünyadi'nin bir sefer hazırlığı içinde olduğu haberi Türk ordugâhına yayıldı. Mehmed'in danışmanları (vizir) arasında değişik düşünceler oluştu: Halil Paşa kuşatmanın hemen kaldırılmasını istedi, Zağanos Paşa ise Turahan Bey'in de desteğini (ve hatta şeyh Ahmed İbn-i İsmail Gürani ve Akşemseddin tarafından da) alıp harbe devam etmeğe taraftar oldu. Mehmed de devam edilmesine razı oldu. Halil Paşa, Mehmed II'nin niyetini Bizanslılara bildirmiş olabilir.

3-5 Mayıs. Türklerin surlara karşı şiddetli bombardımanı ve Haliç'te bulunan kıyılardan karşılıklı ateş açıldı (3-13 Mayıs). Nestore İskinder (ve daha da başka bazı kaynağa göre) saray erkânı mensupları Konstantin XII'in başkenti bırakmasını ve yeni yardımlar toplaması muhtemel mahallere (Mora ve Arnavutluk) çekilmesini ve oradan da şehri kurtarmağa gelmesini istediler. Giovanni Giustiniani Longo gemilerini imparatorun hizmetine verebilirdi. Fakat imparator, halkını böyle ağır bir zamanda terketmeyi kabul etmedi.

5 Mayıs. Mehmed, Galata arkasındaki tepelerden bazı büyük toplar taşıtıp, limanda demirli bekleyen Latin ve Bizans gemilerini vurdu. İpek ve mum yüklü olan, Cenova'lı Barnaba Centurione'nin gemisi battı. Topların menzilinden kurtulmak için zincirin arkasında sıralanmış gemiler hemen Pera surları yakınlarına çekildiler. Sahil tarafındaki surları vurmak için Türk topçuları Porta di Kynegon taraflarına konuldular.

6 Mayıs. Bombardıman devam etti. Bizans'lılar ile Latin'ler arayıp da buldukları malzemelerle zararları tamir ediyorlar.

7 Mayıs. Sabah saat dörtte, Mehmed surlara karşı ikinci saldırısını başlattı, otuz bin adamını görevlendirdi. Türk'ler ağır kayıplar vererek saldırıdan vazgeçtiler. Bizans'lılar liman tarafından nihaî saldırının yapılacağını bekliyorlardı, fakat Türk donanmasının hala Diplokionion önünde demir atıp hareket etmediğini görünce fikir değiştirdiler. Türkler bu saldırı esnasında İmparatorluk sarayının Kapısını yaktılar, fakat müdafiler güçlü bir savunma yaparak girişe engel oldular. Latin gemiler limanı kapatan zincire doğru tekrar döndüler.

7 Mayıs. Venedik Senatosu, Konstantinopolis'te yiyeceğin tükenmekte olduğunu tahmin edince, gemi mürettebatının parasını arttırdı. Gene aynı gün alınan bir karara göre, sultana beş yüz duka altını [Venedik

parası] tutarında *exenia* yani hediyeler yollanmasını veya verilmesi istendi. Konstantinopolis'e gönderilecek donanma komutanlığına, Deniz Kuvvetleri Komutanı Jacopo Loredan getirildi. Verilen direktiflere göre, Venedik'te techiz edilen beş adet Istria gemisini kendisininkilere katacak, acele tarafından Korfu ve Eğriboz adalarına gidecek orada peksimet tedarik edecek; bunlardan Korfu gemisini techiz ettikten sonra Modon limanı ve Eğriboz adasından mürettebatın parası için buradan gerekli olan tahsisatı isteyecekti. Modon limanına o sıralarda iki tane Girit gemisinin gelmesi gerekiyordu. Bu uzun yürüyüş esnasında Maffeo Leone'nin gemisi (la Leona) ile buluşabilecekti. Loredan, Eğriboz adasından ayrıldıktan sonra Bozcaada'ya gidip burada bekleyen bir başka gemiyi (Alvise Longo'nun) bulacaktı. Rotasını takip ettiği sırada hiçbir Türk arazisine veya gemisine zarar vermemeğe dikkat edecekti çünkü Venedik Cumhuriyeti Türk [Sultan Mehmed] ile sulh antlaşmasını devam ettirmek istiyordu; Fakat eğer Türk gemilerinin saldırısına maruz kalacak olur ise, karşı atağa geçecek ve onu yok edecek. Konstantinopolis'e geldiği zaman donanmasını imparator Konstantin XII'nin emrine verecekti; Romania gemilerini (Trabzon ve Tana'ya ait olanlar) ve vis-kaptan Gabriele Trevisan'ın ince gemisini Eğriboz adasına yollatacak. Eğer Konstantinopolis'e geldiği zaman imparator Türk [Sultan Mehmed] ile bir sulh yapmış ise hemen Korfu adasına dönecek ve gemilerin bir kısmını iade edecek. Eğer Modon limanına gelinceye kadar sulh haberini duyar ise aynı hareketi yapacaktı. Eğer Modon'u geçmiş ise Konstantinopolis'e gidecekti. Dönüş esnasında, Mora'daki despotların çaldıkları Venedik'lilere ait mülkleri geri almak için herşeyi yapacaktır.

8 Mayıs. Venedik Senatosu, Bartolomeo Marcello'yu sultan nezdine elçi olarak tayin etti: Loredan'ın donanması ile seyahat edecekti. Eğer Eğriboz veya Bozcaada'ya geldiği zaman Boğazlardan geçişin Türk donanması tarafından durdurulduğunu öğrenir ise, bu keresinde bir mürur tezkiresi isteyecekti. Konstantinopolis'e vardığı zaman Mora'da Türk'lerin sebep oldukları sulhu bozma işlerinden dolayı imparatora misyonunun bu şekilde geliştiğini izah edecekti; Konstantinopolis'e bir yardım donanmasının hazırlanıp yollandığını da bildirecekti. Venedik'liler şehrin (bir kısmında) hak ve kazâ selâhiyetlerini devam ettiriyorlar: En sonunda da verilen vazifenin sultan ile ilişki kurması ve imparator ile bir anlaşma sulhu yeniden kurmağa veya uzun süreli bir mütareke için iknaya çalışacağını da söyleyecekti. İmparator ile görüştüğü zaman sultan tarafından yapılan girişimlerin öyle düşündüğü kadar külfetli olmadığını inandırmaya çalışacaktı. Eğer sultan

hiçbir şekilde anlaşmaya yanaşmadığını bildirir ise bunun haberini hemen Venedik'e ulaştıracaktı. Aynı gün sultanın imparator ile bir sulh yapmadığını öğrenir ise "capitano generale del mare" [Deniz Kuvvetleri Komutanı] Jacopo Loredan Eğriboz adasının müdafası için bütün tedbirleri alacaktı.

8 Mayıs. Konstantinopolis'te bombardıman, özellikle de büyük top ile Porta di San Romano'ya doğru devam ettiriliyordu. Venedik'lilerin Consiglio dei Dodici [İstanbul'daki balyosun 12 kişilik danışma meclisi] tarafından alınan bir karar üzerine gemilerde bulunan ticaret metaının başkentteki depolara taşınması istendi ise de, gemileri kendi evleri sayan personel her zaman müdafaa için hazır bulunduklarını ileri sürüp bu kararı tatbik etmediler.

9 Mayıs. (Venediklilerin) Consiglio dei Dodici [12'ler meclisi] müdafilere daha güçlü bir şekilde yardım etmesi için dört yüz adamı ile birlikte karaya çıkmasını Gabriele Trevisan'a emretti.

10 Mayıs. (Venediklilerin) Consiglio dei Dodici [12'ler meclisi] Konstantinopolis'teki Santa Maria [kilisesinde] yeni bir toplantı yaptı. Teklif edilip de kabul gören karara göre Alvise Diedo, "capitano generale del mare" yani müdafaa için bulunan bütün gemilerin amirali seçildi. Emri alan Diedo, limanın müdafaasına göre bir tavır takındı.

11 Mayıs. Kara tarafındaki surlara karşı yeni Türk bombardımanı. Müdafaaya büyük zarar verdi.

11 Mayıs. Modon'dan gelen haber üzerine Konstantinopolis'te durumun hep vahim bir şekilde seyrettiğinden haberdar olan Venedik Senatosu Eğriboz kadırgasını Jacopo Loredan'a yollamasını emrettikten sonra Girit'e gitmekte olan Nicola Pasqualigo'ya da aynı emri verdi.

12 Mayıs. Mehmed, geceyarısı ellibin adamı ile birlikte şehre karşı üçüncü büyük saldırısını gerçekleştirdi. İmparatorluk sarayına yakın yerdeki surların altında büyük bir savaş oldu. Bizans'lı ve Batı'lı komutanlar büyük bir başarı gösterdiler. Her iki tarafın da ağır kayıplar verdiği çarpışmaya son verildi. Bazı Bizans ileri gelenleri imparatora (yeniden ?) şehri terk etmesi için tavsiyelerde bulundular ise, o reddetti.

13 Mayıs Gabriele Trevisan kara tarafındaki surlarda adamları ile birlikte (Kynegon'da mı?) siper aldı. Türk askerleriyle surlar üzerinde çatışmalar ve yeni bombardımanlar.

14 Mayıs. Galata'nın arka taraflarında daha evvelden tepe üstüne getirilen Türk topları bu kere Porta del Kynegon hizasına getirildi ve deniz tarafındaki surlara çok sayıda gülle atıldı. Mehmed mühim bir netice alınmadığını görünce, Porta di San Romano hizasına daha evvelden yerleştirilmiş olan topçuların güçlendirilmesi için topların oraya naklini istedi. Bombardımanlar gündüz ve gece her saat devam etti. Büyük güllelerin açtıkları gedikleri kapatabilmek için müdafiler ellerinden geldiği şekilde tamir etmeğe giriştiler.

15. Mayıs. Bombardıman, özellikle Porta San Romano karşısında, şiddetlendi. Surların bir kısmı orada yıkıldı. Bu sırada Porta di Peghè ve Porta Aurea arası ile Porta Caligaria yakını da zarar gördü.

15 Mayıs. Papa Nicolò V'in 1 Mayıs tarihli Papalık beratına cevap veren Venedik Senatosu, Konstantinopolis'in müdafası için Venedik'te beş tane trirem techiz edeceğini kabul etti. Gerekli paranın da Kutsal Makam [Papa'lık makamı]'ı hazinedarı Floransa'lı Roberto Martelli tarafından getirilmesini kabul etti.

16 Mayıs. Türk perkendelerinden oluşan küçük bir filo saat yirmi ikide limandaki zincir önüne dizili gemilere saldırdı; Fakat sonuç alamaması üzerine düzenli bir şekilde ricat etti. Puscolo tarafından verilen bilgiye göre filoda yirmi trirem ve yüzelli gemi daha vardı. İyi birer lağım kazıcısı olan Sırp'ların (Novo Brdo'lu) yardımı ile Türkler ilk lağımı Porta Caligaria hizasında açtılar ise de fark edilince karşı atağa geçen lağımcılar tarafından nötralize edildiler. Bizanslılara bu konuda, Giovanni Giustiniani Longo tarafından Konstantinopolis'e getirilen Alman lağım ustası Giovanni Grant (veya Alemanno) yardım etti.

17 Mayıs. Beş adet "fusta"dan oluşan bir küçük Türk filosu saat yirmiüçte, zincir karşısında dizili gemilere saldırdı. Bombardıman ateşi ile defedildiler. Kara tarafındaki surlara bombardıman devam ettirildi. Nihaî saldırı gününün yaklaştığı anlaşıldı.

17 Mayıs. Venedik hükümeti o sırada Venedik şehrinde bulunan bir Alman top ustasına yeni toplar yaptırmağa karar verdi.

18 Mayıs. Türk'ler gece vakti tahtadan bir burc (veya kule) yapıp hayvan derisi ile kapladılar ve surlardan daha yüksek olan bunun Porta di Xylokerkos karşısına getirdiler ve kapalı bir yürüyüş yeri de yapıp saldıranların hiçbir tepki görmeden ulaşmasını sağladılar. Burcun içinde faal olan Türk'ler surlar önündeki hendeklere toprak atıp doldurdular ve böylece burcun surlara yakınlaşmasını sağladılar. Burcun iç tarfından çıkılan en üst katında ise çok sayıda kancalı merdiven bulunuyordu. Bazı kaynaklara göre müdafiler bunu yakmağa muvaffak olunca girişim başarısız kaldı.

19 Mayıs. Mehmed Haliç'in kuzey tarafında fıçılar ve tahtalar üzerine bir köprü yaptırdı böylece ordularını oradan veya buradan geçirtip doğrudan temasa soktu. Kara surlarına karşı şiddetli bombardımanlar devam etti. Köprü Haliç'in batı kıyısına doğru uzanıp Porta di Kynegon yüksekliğinde, Ceramico adlı bölgenin doğu kıyısındaki Santa Galatina denen yere ulaştırdı (günümüzdeki Kasım Paşa olabilir), uzunluğu da beşyüz metreyi geçemez çünkü körfezin oradaki yeri ancak o kadardır. Böylece müelliflerin verdikleri rakamlar mübalağalı görünmekte olup Kiev'li İsidoro "1 miglio vel/3" (1973 m.) derken Sakız'lı Leonardo "otuz stadi" (5920 m.) der. Ostravica'lı Konstantin doğru olarak "iki stadi" (370 m.) der. Her halükârda köprü çok sağlam ve oldukça genişti (üzerinde beş kişilik bir sıra kişi yürüyebilirdi, demek ki 4,5 metre genişliğinde olabilir).

20 Mayıs. Bombardımanın etkisiyle meydana gelen zararları önlemek için müdafiler imkânlarına göre buldukları eşyalarla gayret gösterdiler ise de büyük bombalama her girişimi engelledi.

21 Mayıs. Türk donanmasının tümü şafak vakti Diplokionion'dan limanı kapatan zincire doğru hareket etti. Büyük saldırının başladığı korkusu sardı ve şehirde alarm verildi. Fakat donanma saldırmadı ve geri çekildi. Porta Caligaria denilen mahalde ikinci bir lağım keşfedildi. Bir karşı lağım girişimi ile akim bırakıldı. Surlara karşı ağır bir bombardıman. Toplanan malzemelerle tamir edildi.

22 Mayıs. Gene Porta Caligaria denilen mahalde üçüncü bir lağım farkına varılırken yeri tespit edilemeyen bir dördüncüsü de fark edildi ve

kazanların üstüne yıkıldı. Semaî olay: ayın kısmî küsfü; Müdafilerde korku kuşatanlarda sevinç yarattı.

23 Mayıs. Sabah vakti gene Porta Caligaria denilen yerde beşinci lağımın farkına varıldı ve hemen tesirsiz hâle getirildi. Venedik donanmasını aramak için gönderilen perkende geri döndü (3 Mayıs): Türk donanmasının saldırısından kurtulup limana sığınmağa muvaffak oldu. Surlara karşı yeni bombardıman.

24 Mayıs. Porta Caligaria denilen mahalde gene bir altıncı lağımın farkına varıldı ve def edildi. Surlara karşı yeni ağır bombardıman. Türk ordugâhından çığlıklar ve sadalar.

25 Mayıs. Gene aynı bölgede yedinci -hepsinin en tehlikelisi- bir lağımın farkına varıldı ve tesirsiz hâle getirildi. Bu Türk'lerin son girişimi oldu. Yeni bombardıman.

25-26 Mayıs. Büyük bir yeis içinde bulunan kurbanlık başkentte Hazret-i Meryem'in ikonasının bulunduğu bir âyin tertip edildi: İkona yere düştü ve bir an büyük bir şaşkınlık yaşandı; Çok kötü bir olayın geleceği yorumu yapıldı. Ertesi günü şehir kesif bir duman altında kaldı. Mehmed bu sırada nihaî hücuma hazırlandı. Amiral [Kapudan-ı Derya] Hamza Bey donanmasıyla bütün deniz surlarını (Marmara Denizine doğru) kuşatacak; Zağanos Paşa Haliç tarafındaki deniz surlarına saldıracak; Karaca Bey, İshak Paşa, Saruca Paşa ve Mehmed II kara surlarına aynı anda saldıracaklardı.

26 Mayıs. Mehmed, ilâhî yardımı sağlamak için üç günlük tantanalı bir oruç ve üç gece de şenlik ateşlerinin yakılmasını emretti. Türk ordugâhında duâlar ve haykırışlar; Şehirde duâlar ve ıstıraplar. Bütün gün bombardımanlar. Dukas'a göre Bizanslılar akşam vakti Kerkoporta denilen yani İmparatorluk sarayının altında ve gizli bir yerinde bulunan mahalden bir saldırı yapmak istediler, Türk kuvvetlerine, hiçbir sonuç almadan, tacizde bulundular.

26 ile 28 Mayıs arası. Puscolo'ya göre, akşam vakti Nicolò Giustiniani adlı bir Venedikli, verdiği sözü bozup gemisi ile kaçmak istedi. Bu adam daha önce de Konstantinopolis'te hiçbir tehlike bulunmuyor

diye Venedik'e bir mektup yazdığı için suçlu idi. Bu son hâdiseyi Languschi de tasdik eder.

27 Mayıs. Türk ordugâhında bütün gece şenlik ateşi, aydınlatma, haykırış, davul ve borazan sesleri. Müdafilerde korku.

28 Mayıs. Mehmed II münâdiler aracılığı ile yaptığı çağrıda ertesi günü saldırı başlayacak.Türk kuvvetleri kendilerine gösterilen mahallere geldiler. Surların üzerine ilk çıkanlara hediye vaad edilirken, çarpışmadan kaçmak isteyenlere ağır cezalar verilecekti Müslüman din adamları askerleri teşvik etmek için ordugâhları dolaştılar. Çok sayıda merdiven- kaynaklarda mütenakıs kayıtlar bulunmaktadır -yaptırıldı ve bunların bazılarına kare şeklinde temel ve üst taraflarına da kancalar konuldu. Türk ordugâhında duâlar. Bombardıman bütün gün sürdü. Müdafiler zarar gören surları güçlendirmeğe çalıştılar. Bizans İmparatoru ile Venedik balyosu müdafilere cesaret vermek için nutuklar söylediler. Akşama doğru atına binen Mehmed on bin süvarisi ile birlikte, donanmayı hareketlendirmek için Diplokionion'a gitti. Akşam vakti Türk ordugâhında ateş âlemi ve naralar, şehirde duâlar. Porta di San Romano'da İmparator Konstantin XII ile birlikte olan Giovanni Giustiniani Longo, *megaduca* Luca Notaras'a bu noktanın müdafaasının güçlendirilmesi için bombalar istedi ise de Notaras bunu vermeği reddetti.

29 Mayıs. Gün olmadan üç saat evvel (yani sabahın üçüne doğru) Mehmed, her biri ellibin kişiden oluşan üç gruba ayırdığı kendi ordusunu düzene koydu -önde Yeniçeriler ve piyadeler, arkalarında okçular, en arkada zemberekçiler ve arkibüzler- . Nihaî saldırı başladı. Hücum birbirini izleyen üç dalga halinde gelişti: İlk dalgada Türk'ler merdivenlerle surlara çıkmağa giriştiler fakat müdafiler ağır kayıplar verdirterek geri çevirdiler; İkinci dalgada güçlü bir Türk timi Porta di San Romano denilen mahalde, sürekli bombalandığı için ağır tahrip görmüş mahale çıkmak istediler; Üçüncü dalga esnasında Yeniçeriler şafak vaktine kadar çok sert bir mücadeleye girişip Porta di San Romano denilen yeri fethe giriştiler. Gün başlamadan bir saat kadar evvel (yani sabahın beşine doğru) Mehmed sürekli bir şekilde Porta di San Romano'yu bombardımana tuttu. Barutun yarattığı dumana saklanmayı başaran üçyüz Türk (Yeniçeri) barbakan'ı yani güçlendirme duvarını aştılar, fakat geri püskürtüldüler. Yeni gelen bir bombalama olayından sonra barbakanları otuzbin kişi (?) ile geçtiler. Müdafilerin çok

şiddetli bir şekilde karşı çıkmalarına rağmen grubun sayısı hep arttı ve yetmişbin kişilik yoğunluğunda bir sayıya ulaştı. Aşağı yukarı aynı anlarda, imparatorluk sarayının yakınlarındaki, Kerkoporta denilen yerde de sızmalar başladı ve bu grup müdafilerin sırt tarafına geçtiler; Bir başka grup da Charisios kapısının yıkılmış surlarından büyük bir güç halinde geçmeğe muvaffak oldu. Porta di San Romano denilen yerde çarpışmakta olan Giovanni Giustiniani Longo, galiba ağır bir şekilde yaralanmıştı -kaynaklarda muhtelif şekillerde anlatılır- veya yaralanmamış fakat paniğe kapılmıştı -başka kaynaklarda da böyledir- savaştan çekildi: kendisini tedavi ettirmek için gemilere gitti ve Türk'lerin şehre girmeğe başladıklarını bağırarak haber verdi. Müdafiler arasında panik havası yayıldı: bir kısmı deniz tarafına kaçtı, diğerleri Türk'leri karşılamağa kalkıştılar ise doğrandılar, diğerleri de evlerini ve ailelerini koruyabilmek için şehrin merkezine koştular. Porta di San Romano denen yerde çok korkunç bir izdiham yaşandı ve çok kimse burada öldüler. Bu ümitsiz savaşta İmparator Konstantin XII de öldürüldü ve aynı zamanda beraberinde olan çok sayıdaki Bizans'lı asilzâde kişiler hayatlarını kaybettiler. Türk'ler şehrin merkezine doğru yayıldılar ve Aya Sofya
'ya yöneldiler. Bu arada kara tarafındaki surların merkezinin çöküşünden haberdar olmayan deniz tarafındaki surların müdafileri, bir süre daha çarpışmayı sürdürdüler. Aya Sofya'ya sığınan bütün herkes esir edildi; Silahla karşı çıkmak isteyen hemen öldürüldü. Mehmed sancağını meydandaki kuleye diktirdi. Türk donanmasında bulunan mürettebat hemen karaya çıktı ve şehrin içine daha önce girmeyi başaran askerler ile beraber yağmaya katıldılar. Venedik ve Latin gemilerinin komutanları Pera'daki Cenova podestà'sından tavsiye beklediler ise de (adı Angelo Giovanni Lomellino) onun kaypak ve iki taraflı tutumu üzerine gemilerine döndüler ve limandaki zinciri kesip Boğaziçi'ndeki Diplokionion'a yöneldiler ve bir kısmı burada kaldı öğlene kadar, bir kısmı ise akşamı bekledi, böylece katliâm ve tutsaklıktan kurtulanları beklediler. Bu sayede onaltı gemi kurtarıldı: Alvise Diedo'nunki; Girolamo Morosini'ninki; Dolfin Dolfin'inki; Gabriele Trevisan'ınki (fakat komutan esir düştüğü için gelememişti); Girit adasından [müellif Kandiya der] dört gemi (Giovanni Venier, Antonio Filomati, Antonio Hyalinas ve Giorgio Sgourus'a ait olanlar); yedi tane Cenova gemisi ve en sonunda da Cenova'lı Giorgio Doria'nınki. Yedi tane olan Cenova gemisi arasında Giovanni Giustiniani Longo'nunki de vardı ve bu zat Sakız adasına geldiği zaman yarası ve istirabı yüzünden öldü. Kurtulmağı başaranlar arasında, bu düşüş olayı ile ilgili çok mükemmel hâtırat kaleme alan Barbaro ile yüzerek bir Venedik gemisine ulaşan ve bir de hâtırat bırakan Jacopo Tedaldi de vardı. Kardinal

İsidoro kafasına gelen bir okla yaralandı, kurtuldu fakat kısa bir süre sonra tutsak edildi ve hiç de az olmayan felâketlere uğradı ise de gene kurtuldu. Bu sırada "mega *logothetes*" Giorgio Sphrantzès de kurtuldu ve Peloponnes'e gitti, burada *Memorie* [Hâtıralar] adlı eserini yazdı. Türk şehzadesi Orhan da öldürüldü (veya intihar etti). *Megaduca* Luca Notaras da ailesi ile birlikte esir edildi. Şehrin her bir yerinde dehşet sahneleri görülüyor: soymalar, yağmalar, her çeşit şiddet, öldürmeler. Erkekler ve kadınlar, gençler ve ihtiyarlar, din adamları ve laikler, esir edildikten sonra ikişer ikişer bağlandılar ve Türk ordugâhına getirildiler. Mehmed, ordularının şehre tamamen hâkim oldukları haberini aldıktan sonra, atına binip şehre girdi ve Aya Sofya'ya yöneldi. Kiliseye girdi ve Allah'a imân edenlere ikindi namazı kılınmasını söyledi; Sonra bütün tapınağı dolaştı, mozayikleri ile sağlam yapısını takdir etti; sonra kubbeye çıktı ve şehrin görünümünü takdir etti, mukimlerin terk etmelerini, yıkılmaya yüz tuttuğunu, tahrip ve yağmaya uğradığını gördü. Sonra *megaduca* Luca Notaras'ı çağırdı, ona şehrin idaresini teslim etmeyi vaad etti, Notaras'ın isimlerini verdiği devlet ve saray erkânının notunu aldı, onları arattı ve bulduklarını bizzat esaretten kurtardı.

30 Mayıs. Mehmed, Notaras'ın hasta olan karısını ziyaret etti. Eski İmparatorluk sarayı civarında kurulan bir ziyafet sofrasında, şarap içip sarhoş olduğu sırada, Notaras'ın evine bir hadım yollayıp, genç oğlunu getirmesini ister. Baba bunu reddetti bunun üzerine Luca Notaras ve iki çocuğu esir edildiler ve bir süre sonra da öldürüldüler. Kritovulos tarafından verilen bilgiye göre, Notaras'ın müthiş zenginliğine el koymak isteyen muhalifleri, kızgınlık ve kinleri ile onu kurban ettiler.Daha başka Bizans'lı asilzâdeler ve Latin'ler öldürüldüler: bunlar arasında da Girolamo Minotto adındaki Venedik balyos'u ve Katalan'ların konsolosu Pere Julià ile çocukları da bulunuyorlardı. Diğer asil Venedik'liler de bin ile ikibin arasında duca altını [Venedik parası] gibi yüksek meblağlar ödeyerek kurtulmayı başardılar.

31 Mayıs. Mehmed artık yağmanın sona erdiği emrini verdi ve askerler kışlalarına çekilirken, donanma da üssüne dönme emrini aldı.

Konstantinopolis halkının (Yunanlı ve Latin) ölenleri, tutsak edilenleri ve kaybolanları hakkında bir rakam vermek çok zordur. İkibin kişi öldü diyen (Dukas) varken üç bin diyen var (Floransa'lı Girolamo ve *Cronaca di Bologna*), dört bin (Kritovulos) diyen ile birlikte on yedi bin (Dotti), on sekiz bin (Nicola da Foligno) deyip kırk bin ve daha çok diyen (Della Tuccia) diyen

de vardır. Sakız'lı Leonardo esir edilenler için altmış bin rakamını verirken, elli bin kişi diyen Kritovulos ile oldukça uyuşur: bu aynı zamanda Konstantinopolis nüfusu için verilen 65-70000 rakamının toplamıdır. Daha evvelden de söylediğim üzere Tedaldi tarafından verilen 35-40000 kişi rakamı daha gerçekçi bir rakam olup esir edilenler için de 20-25000 denilebilir. Uğranılan kayıplar hakkında Tedaldi şu rakamları verir: Türk'lerin yağmaladıkları dört milyon duca [Venedik parası]; Venedik elli bin duca kaybederken, Cenova kırkbin, Floransa yirmi bin ve Ancona şehri ise on beş bin duca kaybetmişlerdi Bence bu rakamları en az on ile çarpmak gerekir zira Barbaro'nun eserine bir not koyan adını bilmediğimiz kişi yalnız Venedik'lilerin yüzbin duca kaybettiğini katarken, Soderini adlı elçi de Cenova kaybının üç milyon duca olduğunu yazar.

31 Mayıs-1 Haziran. 29 günü kuşluk vakti, Pera Podestà'sı Angelo Giovanni Lomellino tarafından şehrin teslimi için gönderilen Babilano Pallavicino, Marchisio de Franchi ve Nicolò Pagliuzzi (mütercimdi) adlı Pera temsilcilerine Mehmed cevap verdi.

1 Haziran. Lomellino, Pera'nın teslimi için Mehmed'in yanına gitti. Cenova'lılarla yapılan mütarekenin metnini Zağanos Paşa imzaladı. Pera, Türklerin kontrolü altındadır. Cemaatin idaresi yaşlılar tarafından seçilecek bir "protogero" [Türkçe metinde: kethüda] aracılığı ile yürütülecek.

2 Hazirandan sonra. Mehmed, Pera surlarının kara tarafındakilerin büyük bir kısmını yıktırdı ve firar eden Cenova'lıların dönüşünü emretti, onların mallarının kayıplarını giderdi. Pera'lıların nüfus sayımı ve ödeyecekleri vergilerle mallarının deftere geçmesi.

3 Haziran. Konstantinopolis'teki felâketten kaçmayı başaran Venedik gemileri Eğriboz adasına ulaştılar ve Venedik donanmasının komutanı Jacopo Loredan ile orada karşılaştılar.

5 Haziran. Papalık gemileri için on dört bin duca [Venedik parası] tutarında bir paranın tahsis edilmesi Venedik Senatosunda sert bir muhalefetle karşılaştı: Bu para ancak personelin dört aylık maaşına yeterlidir.

12 Haziran. Modon limanı açıklarında Konstantinopolis'teki felâketten kaçan Venedik gemileri ile Arz-ı Mukaddes'e gitmekte olan Brandemburg'lu hacıları taşıyan gemi karşılaştı.

12 Haziran. Cenova hükümeti, Cenova'nın Galata'daki Podestà'sı Angelo Giovanni Lomellino'ya, idare ile ilgili bir mektup yazdı.

14 Haziran. Cenova hükümeti Şark'ta bulunan idarecilerine yolladığı bir tembihte, Pera'ya gelmekte olan Giovanni da Mare adlı kişinin Sakız, Pera ve Konstantinopolis'te mühim bir misyon ile mükellef olduğunu haber verdi.

17 Haziran. Konstantinopolis'in düşüşü hakkında Venedik hükümetine mesajlar göndermek için, Eğriboz adasından bir "gripo" [ığrıp] hareket etti.

22 Haziran. Mehmed, Edirne'ye döndü. Konstantiniyye'de subaşı Karışdıran Süleyman Bey'i bıraktı.

25 Haziran. Pera ile Kefe'nin korunma masraflarını karşılamak için Cenova hükümeti 1455 yılı varidatı için yirmi bin libre tutarında ipotek koydu.

29 Haziran. Venedik şehrine Konstantinopolis'in düşüşü haberi ulaştı, Eğriboz adasından gönderilen "gripo" [ığrıp] getirmiş bulunuyordu.

30 Haziran. Venedik hükümeti meydana gelen felâketi Papa Nicolò V'e ve Napoli kralı Aragon'lu Alfonso'ya ulaştırdı. Durumu öğrenen bir kısım senato üyesi, Suriye'ye hareket edecek ticaret gemilerinin durdurulmalarını istedi.

2 Temmuz. Konstantinopolis'in düşüşünden sonra ne gibi tedbirlerin alınması lâzım geldiğine dair müzakerelerin ayın 5'inde Venedik Senatosunda yapılması kararlaştırıldı.

4 Temmuz. Alvise Diedo komutasında Konstantinopolis felâketinden kaçan gemiler Venedik limanına döndü. Alvise Diedo, o sabah Konstantinopolis'teki hâdiseler ile ilgili bir rapor vermekle görevlendirildi. Yapılan bir teklife göre, Eğriboz adasında bulunan elçi Bartolomeo Marcello'ya yeni direktifler vermek için bir galiota [kalyata] tahsisi istendi.

5 Temmuz. Donanma komutanı Jacopo Loredan ile sultan nezdindeki Bartolomeo Marcello adlı elçiye yeni direktifler.

5 Temmuz. Konstantinopolis'te bir Venedik gemisine atlayıp da kurtulan Jacopo Tedaldi adlı Floransalı tüccarın memleketine dönmesi için Venedik Senatosu muvafakat verdi.

12 Temmuz. Sultan'a yollanacak hediyelerin değeri bin iki yüz duca [Venedik parası]'ya iblağ edildi.

17 Temmuz. Jacopo Loredan ve Bartolomeo Marcello'ya sâir direktifler.

17 Temmuz. Venedik Senatosu Konstantinopolis balyos'u Girolamo Minotto'nun bir oğlunun Arimondo gemisine binip, esir düşen babasını kurtarmak için gitmesine muvafakat verdi.

18 Temmuz. Türk'ün [Osmanlı Sultanı] nezdine bir elçi gönderme mazeretini, Papalık temsilcisi Recanati'li Jacopo Veniero'ya açıklayan Venedik hükümeti, Papa'nın İtalya'da sulhu sağlamak için önayak olmasını istedi. Beş adet Papalık gemisi hristiyanlığın müdafaası için techiz edilecekti.

18 Temmuz. Konstantinopolis'te ölen Jacopo Coco'nun erkek çocuklarına şeref maaşı ve kız çocuklarına çeyiz verilmesi Venedik hükümeti tarafından kabul edildi.

19 Temmuz. Venedik Aragon'lu Alfonso ile İtalya'da sulh sağlamayı ve Türk [Osmanlı Sultanı]'e karşı savaş yapmayı teklif etti.

21 ve 28 Temmuz. Papa'nın İtalya'da sulhu sağlamak ve Türk'e karşı bir savaşa girmek için attığı adımları, Venedik hükümeti Aragon'lu Alfonso'ya haber verdi. Alâkadar olmalarından dolayı da Venedik asıllı kardinallere teşekkür etti.

3 Ağustos. Türk'lerin Lepanto [İnebahtı]'ya akınları.

6 Ağustos. Konstantiniyye'ye mecburi iskânlar yapıldığına dair ilk haberler Eflâk'a ulaştı.

8 Ağustos. İtalya'da sulhu sağlamak için attığı adımları haber veren Papalık temsilcisi Kardinal Carvajal'a Venedik cevabını verdi. Mehmed nezdine bir elçi gönderilmesi mazereti bir kere daha açıklandı.

9 Ağustos. Venedik tersanesinde on dokuz tane gemi inşa ediliyor: Fakat Türk'e karşı bir sefer için kifâyetli değildir. En azından elli tane lâzımdır. Lepanto [İnebahtı]'ya mühimmat irsali.

9 Ağustos. Venedik acele ediyor çünkü techiz edilenlerden başka Kilise üç gemi daha techiz etmelidir.

10 Ağustos. Venedik, İtalya'da sulh girişimlerine hazırdır.

16 Ağustos. Venedik'e ulaşan haberlere göre, Mehmed Venedik'e karşı bir sefer hazırlamaktadır.

20-23-25 Ağustos. Elli tane geminin techiz edilmesi için vergilerden 52500 ducato [Venedik parası] tutarında bir para tahsis edildi. Zara, Şibenik, Trovgir [Dalmaçya kıyılarında Venedik Cumhuriyeti'ne ait üç liman şehri] ve Girit kendi gemilerini hazırlamak mecburiyetindedir..

28 Ağustos. Venedik hükümeti aldığı bir kararla, balyos Girolamo Minotto'nun kızına bin duca [Venedik parası] tutarında çeyiz (eğer evlenir ise) parası veya üç yüz duca tutarında rahibelik çeyizi (eğer bir manastıra girecek olursa) tahsisini muvafık buldu. Sonra da diğer erkek çocukları ile karısına yılda yirmi beş duca tutarında bir şeref aylığı bağlanmasına muvafakat etti.

28 Ağustos. Türklerin yaptıkları hareketlerle ilgili olarak Venedik Senatosu kardinal Trevisan'ı Papa'ya haber vermek için yolladı. Türk [Osmanlı Sultanı]'e karşı bir ittifak kurmak lâzımdır.

28 Ağustos, Papa'lık gemilerinin techizi için Papa yedibin duca yollayacak, Venedik de hiç değilse borçlarıyla karşılasın.

31 Ağustos. Phteleon denilen yerde onyedi tane Türk "fusta" [firkate]'sını tevkife muvaffak olan Jacopo Loredan'a Venedik Senatosu tebriklerini sundu. Venedik arazilerinin müdafaası için onsekiz gemisi ile göz kulak olmalıdır ve icab ettiği zaman da yolda olan Venedik ticaret filosundaki gemileri de ikmal için alabilir. Filonun ihtiyaçlarının karşılanması için hemen dörtbin duca [Venedik parası] yollandı ve Girit adasındaki hükümetin de ayrıca bir dört bin duca yollaması istendi.

Eylül. Papa Nicolò V'e bir elçilik heyeti ile yollanan mektupta, Rodos adasındaki şövalyelerin Üstâd-ı Âzam'ı, Konstantiniyye'de mecburî bir iskânın başladığı haberini teyid etti.

15 Eylül. Cenova, Konstantinopolis'ten firar eden bir genç olan Malatesta de Juliolis'i Borso d'Este'ye tavsiye etti.

18 Eylül. Venedik hükümeti aldığı bir karar üzerine, Konstantinopolis'te ölen Gabriele Trevisan'ın gemisinin denizcilerinin ailelerine yardımı kabul etti.

22 Eylül. Pera'nın eski podestà'sı Angelo Giovanni Lomellino Sakız adasındadır. Herhalde Cenova'ya gitmek içindi.

2 Ekim. Cenova, Konstantinopolis'ten kaçmayı başaran din adamı Nicola d'Omelia (=Omegna ?)'yı hacca gitmesi için Compostella'lı San Giacomo'ya tevdi etti.

9 Ekim. Türk'lerin bir deniz filosunu kurmalarını engellemek için Venedik Senatosu Jacopo Loredan'ı görevlendirdi. Papa'ya gönderilen haberde Türk [Osmanlı Sultanı]'ün Trabzon'a karşı büyük bir hazırlığa giriştiği, Sakız, Midilli, Rodos adalarını vergiye bağladığını iletti.

12 Ekim. İtalya'da sulh sağlamak amacıyla yapılacak toplantı için Venedik kendi elçilerine direktifler verdi.

12 Ekim. Konstantinopolis muharebesi esnasında Jacopo Coco'nun gemisinde telef olan Troilo dei Greci ve Andrea Stechi adlı denizcilerin ailelerine bir şeref aylığı verilmesini Venedik hükûmeti kabul etti.

5 Kasım. Giuliano de Lu adında, Kefe doğumlu olup Pera vatandaşı bulunan kişi, Konstantinopolis'in düşüşünden sonra Cenova'ya kaçmıştı ve şimdi kırpıcılık mesleğini yapmasına Cenova hükümeti aracılık yapıyor.

17 Kasım. Venedik Senatosu, Konstantinopolis'te Jacopo Coco'nun maiyetinde bulunurken ölen Giovanni Clareti'nin ailesine bir şeref aylığı verilmesine muvafakat etti.

24 Kasım. Venedik Senatosu, Gabriele Trevisan'ın gemisinde eski bir topçu olup da kurtulan fakat esir edildikten sonra çok kere satılan Pasquale Antonio'yu "cavallaro di Cattaro" [Kotor şehri süvarisi] olarak görevlendirmeği uygun buldu.

10 Aralık. Venedik Senatosu, Gabriele Trevisan'a üç yüz elli duca [Venedik parası] tutarında bir tazminat ödemeyi muvafık buldu zira bu zat Konstantinopolis'te büyük bir cesaretle çarpıştı ve esir edildikten sonra fidye karşılığı bırakıldı.

13 Aralık. Venedik, bir yığın kayıptan ve yapılan masraflar altında ezildikten sonra şimdilik katılmayacağı için Papa'dan özür diledi ve İtalya'ya sulhun getirilmesi için ısrar etti.

18 Aralık. Türkler nezdinde yaptığı elçilik görevini bitirip de Venedik'e dönen Nicola Sagundino, sultan'ın kötü niyetini Papa'ya haber vermek için gönderildi. Venedik, İtalya'da bir sulh için Papa'nın hakemlik yapmasında ısrar etti.

28 Aralık. Venedik hükümeti, Konstantinopolis'te Jacopo Coco'nun gemisinde telef olan Nicola da Signa, Demetrio da Drivasto ve Stefano da Saldia adlı kişilerin ailelerine şeref aylığı bağlanmasını muvafık buldu.

Kitabiyât Notu

Konstantinopolis'te vuku bulan hâdiseler ile ilgili olarak hazırlanan şimdiki Zamandizimi, elimizdeki seçkide olup ve giremeyip de ancak zeyilde sıraladığım vesikalara (hâtırat, mektup, tarihi eser v.s.) dayanır. Diğer taraftan diplomatik vesikaları da kullandım: F. Doelger, *Regesten der Kaiserurkunden des oströmischen Reiches*, 5. Teil: *Registen von 1341-1453,* unter verantvortlicher Mitarbeit von P. Wirth, München 1965, s.135-138. Venedik ve Cenova vesikaları için bkz. N. Jorga, *Notes et extraits pour servire à l'histoire des Croisades au XVe siècle* III, Paris 1902, s.262-296; F. Thiriet, *Régestes des délibérations du Sènat de Venise concernant la Romanie*, III (*1431-1463*), Paris 1961, s.166-194; G. Valentini, "*La crociata da Eugenio IV a Callisto III (dai documenti d'archivio di Venezia*)," Archivium Historiae Pontificiae" XII 1974, s.91-123. Bu son regesta'lardan ancak Konstantinopolis'in düşüşü ile doğrudan ve hemen akabinde cereyan eden hâdiselerle yakın bilgi verenler üzerinde durdum. 1453 yılından sonra orada gösterilen diğer vesikalar, özellikle Papa Nicolò V tarafından teşvik edilen Haçlı Seferi ile ilgili olup, vesikaların Liste'sinde bulunan vesikalar ve elimizdeki seçkide bulunmayan metinleri tamamlamak içindir.

İSTANBUL'UN FETHİ

Çağdaşlarının Şahitlikleri

Birinci Kısım

Konstantinopolis'in Düşüşünün Şahitleri

Nicolò Barbaro

XV. yüzyıl başında Venedik'te doğması muhtemel olan bu zatın babasının adı Marco olup, Barbaro ailesinin bir kolundan idi. Şehrin Türk'lerin eline geçtiği sırada, tabib olarak bir Venedik gemisinde bulunuyordu. *Giornale dell'Assedio di Costantinopoli* [Konstantinopolis kuşatmasının Günlüğü] adlı eserini Venedik'e döndükten sonrs (4 Temmuz) geliştirmekle beraber, gün be gün yazılan günlük mahiyetinde notlardı ve 2 Mart 1451 ile 29 Mayıs 1453 günleri arasında cereyan eden olaylara değinir ve Marco Barbaro adlı, silsile yazarlığı da yapan kişi, 18 Temmuz 1453 günü bir not eklemiştir. Anlaşıldığı kadarı ile *Giornale* [Günlük] 1454 yılında tamamlanmıştı, zira aktardığına göre, esir edildikten sonra fidye verip kurtulan Venedik'li asiller "bir yıldan az bir zaman" içinde döndüler. Şunu da not etmem lâzım gelir ki, günlük'ünde Konstantinopolis'de mukim Venedik'lilerin Consiglio [Meclis]'sunun bir kararının (14 Aralık 1452) tutanağını bu eserine almıştır ve görüldüğü üzere San Marco Kilisesi'nde toplanan bu meclis, İmparator Konstantin XII'nin yardım isteklerini yerine getirme ve limanda bulunan Venedik gemilerini kullanmağı kabul etmişti. Hâdiselerin gelişmesini anlatma bakımından çok kesin olan bu günlük, Venedik'lilerin yaptıklarını belirli bir partizan tutumu ile anlatırken, Cenova'lılara karşı sarih bir düşmanlık hissi ile yaklaşarak, ihanet ile suçlanan bu topluluk için "Hz. İsa imanının düşmanları" ifadesini kullanır. Türk'ler şehre girdikleri zaman Barbaro Venedik gemilerine kaçtı ve Romania gemileri komutanı Alvise Diedo, Azak gemileri amirali Bartolo Furian ile birlikte oluşturulan bir elçilik heyetine katılıp, sağ kalan Venedik'liler için bir sığınma yeri olması için Pera'daki Cenova podestà (Angelo Giovanni Lomellino)'sının yardımını istedi; böyle bir şey elde edemeyince gemilere binip demir aldılar sonra Venedik'e ulaştılar. Memleketine döndükten sonra bu zat ile ilgili hiçbir haber ve faaliyeti ile ilgili bilgi yoktur.

Yazma nüshalar: Venezia, Biblioteca Marciana, Ital. Supp. VII 746 (no. invent.7666), XV.yüzyıl, kendi el yazısı. Marco Barbaro'nun ekleri var. 1837 yılında Marciana kütüphanesine teslim edilen bu eser, veraset yolu ile Gritti di Santa Maria Zobenigo adlı aileye geçtikten sonra Valerio Giason Fontana di Roveroto denen birisine verilmiş ve en nihayet Barbaro ailesi eliyle

kütüphaneye geçmiş. Bu metnin bir de apokrif [sonradan yazılmış] nüshası (aynı kütüphane, Ital. Supp.VII 698, no.invent.8215) mevcut olup Ab. Bettio adlı Marciana kütüphanecilerinden biri tarafından 1835 yılından evvel yazılmış (bk.P. ve G. Zorzanello, *Inventari dei Manoscritti delle Biblioteche Italiane*, cild LXXXV, *Venezia, Biblioteca Marciana, Manoscritti Italiani, Classe VII, nn.501-1001*, Firenze 1963, s.60 ve 70). Bununla beraber Cornet tarafından yapılan neşri (Neşirler kısmına bakınız) şimdi burada okurlara belirtmem gerektiği üzere, müellifin yazdığı esaslara uymamaktadır. 1) Esas metinde başlık yoktur: "Giornale della presa di Costantinopoli dai Turchi 1453" [Konstantinopolis'in Türk'ler tarafından alınışının Günlük'ü] esas metnin koruma kağıdında bulunmaktadır (varak 11r) ve XIX. asrın başında değerli araştırıcı E.A. Cicogna tarafından yazılmıştır, Fontana'nın sahibi olduğu apokrif metinde ise "Cronica dell'assedio e della presa di Costantinopoli del MCCCCLIII" [Konstantinopolis'in 1453 senesinde muhasarası ve alınışının tarihi] başlığı vardır (varak 11r); Sonuç olarak, Cornet tarafından kullanılan başlık, Cicogna ile Fontana tarfından verilen başlıkların bir araya getirilişidir. 2) Müellif hattı Cornet tarafından yapılmak istenen uyarlamalardan farklıdır, yayıncı burada hiçbir filolojik değerlendirme yapmadan yenileştirmeğe kalkışmıştır. İşte bir örnek gösterecek olursam, Barbaro'nun yazdığı otantik metin şöyle başlar: "Ben şahsen bu talihsiz şehir Konstantinopolis'te bulunduğum için Moratto I (I?) [Murat demek istiyor, I yanlış]'un oğlu Machomet Bej'in yaptığı çarpışmadan sonraki yaptığı şeyleri yazdım, mezkur Konstantinopolis şehri nasıl çarpıştı; böylece alınışın nasıl gerçekleştirildiğini teferruatlı bir şekilde anlatacağım, öncelikle de Türk tarafından Yunan'lıya nasıl davranıldığını ve sonra da gün be gün çarpışmayı yazıp, başlangıcından bitişine kadar oranın nasıl sert ve acımasız bir şekilde alındığını belirtilir..." (varak 1r). 3) Marco bir taraftan yan notlar ve satır aralarına katmalar yapıp, Nicolò'nunkine göre daha sık ve anlaşılmaz bir yazı kullanmıştır ki nâşir Cornet bunları her zaman dikkatlice ayırmamış veyahut da ihmal etmişti. Ben burada, Marco tarafından konulan yanlardaki notları ve satır aralarına konulan bilgileri yaptığım eklemelerde kullandım. 4) En son olarak da , nâşir metinde bulunan bazı yer isimlerini noktalar halinde gösterip, metinde boşluk var demiş ise de, nâşir okuyamadığı için müellif metninde bulunan kelimeyi kullanamamıştır. Ben bunları da notlar kısmında gösterdim. Sonuç olarak, bu eserin daha çağdaş filolojik ilkelere göre tamamen elden geçirilip neşri lâzımdır.

Neşirler: E. Cornet, *Giornale dell'assedio di Costantinopoli 1453 di Nicolò Barbaro P.V. corredato di note e documenti*, Vienna 1856.

Tercümeler: Kısmen latinceye: *Nicolai Barbari Patricii Veneti Ephemeridis de Constantinopoli anno 1453 obsessa atque expugnata*, şu eserde: PL CLVIII, coll.1067-1078; İngilizcesi: Nicolò Barbaro, *Diary of the Siege of Constantinople*, translated by J.R. Jones, Jericho-New York 1969. Sayfanın yan tarafında görülen numaralandırma, Cornet neşrinin sayfalarını gösterir: [Tercümede bu rakamları tekrar etmedim].

[N.Barbaro'nun eseri Türkçeye tercüme edildi: *Konstantaniyye muhasarası ruznâmesi 1453*, İstanbul 29.5.1953 ve 1976 senelerinde, İstanbul Fetih Cemiyeti tarafından basıldı, çeviren Ş.Tâlip Diler. Çok iyi dil bilmesine rağmen konuya yabancı kalan mütercim, araştırıcıları şaşırtmıştır ve yapılmak istenen ilâveler hiç faydalı olmamıştır. "Tana"nın Tuna diye tercüme edilmesi hiç de hoş karşılanamaz. İngilizceden yapılma tercüme: N.Barbaro, *1453 Konstantinopl kuşatma güncesi*, İstanbul 2001, İngilizce metni kullanan mütercim hiç bir şekilde âşina olmadığı bir mevzudan dolayı, fayda sağlamamıştır. A.Pertusi'nin eserinden yaptığım tercümelerde bunların sayfalarına işaret etmedim].

Kitabiyât: Anonim, "Barbaro Nicolò", *Dizionario biografico degli Italiani,* VI (1954) Roma s.114-115; A. Sagredo, *Sul Giornale dell'assedio di Costantinopoli 1453 di N.B.* Venezia 1856; H. Vast, "Le siège et la prise de Constantinopole par le Turcs d'apres des documents nouveaux," *Revue historique* XIII 1880, s.2 vd.Mordmann, Mijatovic, Pears, Schlumberger tarafından etraflı bir şekilde istifade edilmiştir (bakınız Kitâbiyat açıklaması).

Ek not: Venedik lehçesi mütehassısları tarafından kullanılması tavsiye edilen bazı okuma vurguları yayımımda yer almıştır (bkz. A. Stussi, *testi veneziani del Duecento e dei primi del Trecento*, Pisa 1965, s.XII-LXXXIII) böylece omografi [yazımı aynı manası ayrı] veya Aferez [başta düşen harf veya hece] farklılıkları gösterilmiştir. Mesela: mìa = miller, dì = gün, sì = böyle veya tastik si (evet)'si (fakat si eğer zamir ise şart kipinde şahıssız ise, fakat metinde açıkça anlaşılabilir); Bundan başka fia = fiada (defa), pe = ayak

veya ayaklar, me = yarım, mo = tarz (şimdi), apri = açmak, tra = çekmek (fakat tra = ara-mesafe), intra = girmek (fakat intra = girmiş veya girdi). Yumuşatma işareti, aynı sesi veren iki sesli harfin birleşmesidir. Mesela: âchampar = bir ordugâha girmek, âricordai = tekrar hatırlamaya (hatırlamak için) ve daha başkaları. Fiiller için ise, eğer sonunda sert okuma veren vurgu var ise ya şimdiki veya gelecek zamanı gösterir (mesela posé = yapabilirsiniz, vé = görünüz, dubité = şüphelenin, sté = olunuz, voié = isteyiniz veya isteyeceksiniz, vederé = göreceksiniz, intenderé = anlayacaksınız ve daha başkaları), bunu yanında eğer sonunda ağır okuma vurgusu bulunuyor ise di'li geçmişi veya hikâye zamanını gösterir (mesela fè = yaptı, dè = verdi, cretè veya credè = inanmıştı, avè = sahipti, tré = çekiyordu ve daha başkaları). Müellifin bu sırada si (o) kullanırken 3. tekil şahıs adı bildirilmeden kullanırken manası 3. çoğul kişilerdir. Böylece misal verir isek: *si iera* = idiler (fakat aynı zamanda vardı, bulunuyordu manasındadır), *si fo* = idiler (fakat aynı zamanda bulundu, bizimleydi manasında), *si andava* = gidiyorlardı, *si durò* = devam ediyorlardı, *si debia* = olmalıydılar, *si portava* = getiriyorlardı ve başkaları: *si se messe* = koydular, *si se reduxe* = azaldılar / o şekle girdiler, *si se aldì* = hissettiler veya duydular, *si se desdigna* = darıldılar ve daha başkaları. En son olarak da, *si fo* terimi ismi meful olarak kullanılıyor ise 3. tekil şahıs veya geçişsiz çoğulu gösterir (mesela: *si fo dada* = verildi veya verilmiş bulundu, *si fo fato* = yapıldı veya yapılmış bulundu, *si fo impiantade* = konuldular ve başkaları).

Konstantinopolis Kuşatması Günlük'ü

Ben şahsen bu talihsiz şehir Konstantinopolis'te bulunduğum sırada meydana gelen bütün hâdiseleri yazıya dökmek istedim, böylece Konstantinopolis denilen bu şehirde Türk Morato'nun oğlu[1] Machomet Bej'in almak için ne gibi mücadeleler yaptığını açıklayacağım; Alınış ile ilgili uygulamaların teferruatını anlayabilmek için Türk'ün Yunanlı'lara karşı savaşı[2] nerede yaptığını evvela anlatıp ve sonra da günden güne yapılan bütün çarpışmaları düzenli bir şekilde sıralayıp burasının çetin ve ihtiraslı bir şekilde nasıl ele geçirildiğini başlangıcından sonuna kadar anlayacaksınız.

Bin dört yüz elli iki yılının mart ayında Türk Mehmed Bej, Konstantinopolis'e altı mil uzaklıkta Mar Mazor [Büyük Deniz][3] ağzı istikâmetinde çok güzel bir kalenin[4] yapılmasını başlattı. Bu kalede ondört tane kule bulunup, bu ondörtten beş tanesi mühim olduğu için kurşunla kaplıdır ve çok yüksektir. Adı geçen Türk bu konu edilen kaleyi inşa ettiği zaman Garipoli'den[5] 6 tane çok iyi donatılmış gemi ve 18 tane "fuste" [hafif gemi] ve 16 tane parandar [nakliye gemisi][6] geldi ve bu kaleyi inşa etmek için Konstantinopolis sularına girdi ve Konstantinopolis'ten 6 mil uzaklıkta olan bu kale, Eski Kale'nin yakınında Yunanistan kıyısında bulunur[7]; 1452 yılının ağustos ayında bu kale tamamlandı. Bu kale ancak Konstantinopolis şehrini almak için yapılmıştı. Düşmanından korkan imparator, ki bu da Türk idi[8], bu kaleyi yapan Türk'e her gün hediyeler yolluyordu ve her gün elçi heyetleri yolluyordu ve imparator bunları korktuğu için yapıyordu. Kale tamamlandığı zaman 1452 yılının ağustos ayı idi, o[9] kalede imparatorun iki elçisini alıkoydu ve kafa kestirdi ve bu tutumla Türk'ten Yunanlıya[10] güven kırıldı ve orada Türk 50000 kadar adamı ile Konstantinopolis'te ordugâh kurdu ve ordugâhta üç gün süre ile güvenli bir şekilde kaldı ve deniz ordusu da tekrar silahlanmak için Garipoli'ye döndü ve 6 eylül günü ulaştı ve kara tarafındaki de aynı şeyi yaptı[11]. Bu konu edilen kale, deniz tarafından çok muhkem olup hiçbir şekilde kimse sahip olamaz, deniz tarafından ve surların üstünde çok sayıda top bulunmaktadır ve kara tarafındakiler de güçlü olmakla beraber deniz tarafındaki kadar çok değildir[12]. Bu kaleden büyük topun fırlattığı ilk darbe[13], Mar Mazor'dan gelen Antonio Rizzo'nun gemisini batırdı, Konstantinopolis'e yardım için arpa dolu olan bu gemi yelken indirmek istememişti; Bu 26 Kasım 1452 günü oldu; Bu geminin kaptanı suya girdi[14] ve Edirne'de bulunan Türk Bey'e götürüldü ve hapse atıldı ve hücrede 14 gün kaldıktan sonra Türk bey

onu bir kazığa oturtturup kazıklattı ve kâtibi olan Domenego di Maistri'nin bir oğlunu sarayına koydurdu ve bazı denizcilere de Konstantinopolis'e gitmelerine izin verdi; (Diğerlerini ortadan kestirdi); ve bu adı geçen Antonio Rizzo'nun ölümünden evvel, Konstantinopolis balyos'u Türk'e elçi olarak bay Fabruzi Corner'i kurtarmak için gönderdi ve hiçbir şey yapamadı, çünkü bay Chan[15] zaten onu kazığa vurdurup öldürmüştü[16] (veya öldürülmesi için karar çıkartmıştı).

Adı geçen bay Fabruzi Corner, elçi olarak gitmişti ki, bay Chabriel Trivixan'ın gemisi ile Konstantinopolis'e geri döndü ve bu hâdise için biz Venedik'liler ile güveni kırmak için yapılan bir harekettir deyip, zaten evvelce de Yunanlılar ile güven kırılmıştı dedi[17]. Adı geçen Türk bu ocak ayında[18] hazırlığa başladı, buraya gelip Konstantinopolis'e saldıracaktı. Karada ve denizde büyük bir ordu yaptı, bu kahır dolu zavallı şehre karşı savaşacaktı. Türk, şubat ayında[19], onbin Türk eşliğinde[20] toplarını Konstantinopolis'e göndermeye başladı. Bu konu edilen ay esnasında Yunan'lılar 3 "fusta" ile Türklere karşı bir sefer yaptılar ve Türk'ün ülkesine çok zarar verdiler ve yaptıkları zarar arasında çok sayıda Türkü esir ettiler ve satmak için Konstantinopolis'e getirdiler ve bu olay Türkler arasında Yunanlılara karşı kızgınlığın doğmasına yol açtı ve Yunan'lılara karşı kötülük etmek için yemin ettiler[21]. Bu günlerde iki küçük geminin vis-kaptanı olan Chabriel Trivixan Konstantinopolis'e ulaştı ve bu gemileredn birisinin "sopracomito"su olan şövalye Zacaria Grioni bey ile birlikte iken Venedik hükümetinden gelen emre göre, bunlar Tana [Azak]'dan gelen 3 ticaret gemisine Venedik şehrine gidinceye kadar refakat edecekler ve hatta sonra gelip Konstantinopolis şehrine yardım edeceklerdi[22]. Bu olaydan sonra günler geçti ve Cenova'dan hareket eden bir gemi ulaştı, Cenova'lıların olan bu gemi otuzaltı kantar olup birlik kurmaları için Papa'nın yolladığı Rusya [metinde Rosìa] kardinali de bulunuyordu ve beraberinde bulunan 200 kişilik tüfekçi ve okçu bu Konstantinopolis şehrine yardım edeceklerdi; ve bu ay esnasında, Malvasia şarabı yüklü sekiz gemi Kandiya [Girit adası]'dan geldi ve bu şehre yiyecek sağladı[23]. Ve 10 Kasım günü, Kefe'den gelen iki büyük gemi ulaştı ve bu konu edilen gemiler Türk'ün kalesinin önünden geçerken yelkenlerini açmış bir halde idi. Türk'ler bağırmağa başladılar: "Kaptan iyiliğin için yelkeni indir"; Buna rağmen gemiler yelken açmış devam ettiler. Bunun üzerine de Türk'ler şöyle dediler[24]: "Kaptan yelken indir". Kaptan bu keresinde köşk hizasına kadar indirdi ve korumasında olan diğeri de yaptı böyle ve bunun üzerine Türk'ler şöyle dediler: "Aşağı kadar indir". Türk'ler

bunların yelken indirmek istemediklerini görünce bombardıman etmeğe başladılar ve çok mermi ve pek çok sayıda ok attılar. Böylece epey adam hırpaladılar. Epey adamın hırpalandığını gören kaptan yelkenleri aşağı kadar indirdi ve korumasında olan da aynı şeyi yaptı. Yelkenler indirilince Türk'ler de bombardımanı durdurdular ve bu sırada akıntı gemileri Konstantinopolis'e götürüyordu; ve gemiler kaleyi geçince Türk'ler de artık bombardıman etmediler, kaptan da hemen yelkeni fora etti[25] ve korumasında bulunan da öyle yaptı. Bay Bernardo'nun oğlu olan Bay Jeruolemo Morexini selâmetle Konstantinopolis'e vardı ve hepimiz bu iki geminin ulaşmasından büyük bir teselli bulduk. 10 kasım günü idi[26].

13 Aralık günü[27] Aya Sofya kilisesinde ruhbanın katıldığı çok tantanalı bir toplantı yapıldı ve hatta muhterem Rusya kardinali de hazır bulunup, Papa adına gönderilmişti ve hatta bütün erkânı ile birlikte muhteşem İmparator ve bütün Konstantinopolis halkı da katılmışlardı; ve o gün bu şehirde çok kimse ağlıyordu ve bu ittihat için anlaşılan husus, biz Frenk'ler gibi birlik olmak ve artık kilise içinde bir ayrılma olmayacak, bütün herkes bir kanun ve bir imana sahip olacak ve bizler âyinlerimizi onların kiliselerinde ve o Yunanlı'lar da âyinlerini bizim Latin kiliselerinde yapacaklar.

13 Aralık günü, büyük ticaret gemilerinin Konstantinopolis'in muhafazası için alıkonulması kararı verildi ve bu karar Aya Sofya kilisesinde verilirken, orada imparator, Rusya kardinali ve Midilli episkoposu[28], imparatorun bütün erkânı ve ülkedeki bütün tüccarlar ve bu şehrin ahalisinin büyük bir kısmı hazır bulunuyordu ve herkes birden bağırıyordu: Eğer bu Venedik gemileri şimdi limanda bulunan gemiler ile birlikte bu ülkeden ayrılacak olurlar ise, biz topluca Türk'lerin eline düşeriz; Bu yorumun yapılmasından sonra imparator bütün erkânı ile birlikte yemek yemeğe gitti ve diğer herkes de aynı şeyi yaptı ve o gün çok yorum dışında başka hiçbir uygulama yapılmadı[29].

Toplantı yapıldı ve Konstantinopolis'te kalıp şehrin savunması yapılması kararından sonra yukarda belirtilen protestolar yapıldı[30] ve alt tarafına da bizim tüccarlarımızın büyük bir kısmı imzaladı ve şimdi ise bizim muhteşem Devletimiz Venedik'e her türlü yol ve uygulama ile haber verip bizi burada gemilerimiz ile tuttuklarını bildirmeliydik ve bunun için bizim 12'ler Meclisimizi Konstantinopolis'teki Santa Maria kilisesinde topladık. Zuan Diusnaigi'nin gemisi ile Venedik'e gitmesini ve bay balyos'un mektubunu ve

de Tana [Azak] gemileri kaptanı bay Aluvixe Diedo'nun ve iki ince geminin vis-kaptanı bay Chabriel Trivixan'ınkileri götürmesini istedik. Böylece bizim muhteşem devletimiz Venedik, bizim burada Konstantinopolis'te tutulduğumuzdan haberdar olacaktı. Bu toplantı aralık ayının 17'sinde yapıldı[31].

Bu gün yani 26 Ocak gününde, Konstantinopolis'e Zuan Zustignan adında Cenova'lı geldi ve yaklaşık binikiyüz fıçılık bir gemide idi ve bir başka gemi de sekizyüz fıçılık bir gemi ve yediyüz adamla ve Konstantinopolis'e geldi. Yukarıda dediğim gibi Konstantinopolis'in ne gibi bir ihtiyacı olduğu anlamıştır ve Hristiyanlığın menfaati ve dünyanın şerefi içindi[32]. İmparator bu gemileri kendi emniyeti altına aldı ve kısa bir süre sonra imparator bu Zuan Zustignan'a ince bir gemi hediye etti... ve onu kara tarafındaki kişilerin komutanı yaptı[33]; surlarda kalıp Türk Bej Mehmed'in ordusunu bekleyecek ve o da gün be gün bekledi ki ordusu ile birlikte gelip zavallı Konstantinopolis şehrinin etrafında ordugâh kuracaktı[34].

İki nisan gününde muhteşem imparator, limanın ön tarafında yani Konstantinopolis'ten Pera'ya doğru zinciri çekmesi için bay Bortolomeo Soligo'ya emir verdi; ve adı geçen bay Bartolomio Soligo imparatorun emri üzerine zinciri limanın önüne gerdi ve bu zincir çok iri ve yuvarlak tahtalardan yapılmıştı ve birbirlerine büyük demirler ve demirden büyük zincirle bağlı olup zincirin uçları da bir ucu Konstantinopolis surlarına diğer ucu da Pera surları içinde idi, böylece konu edilen zincir daha emniyetli oldu[35]. Bu zinciri limanın giriş kısmına gerdikten sonra, kara tarafındaki askerlerin düzenini sağlamak gerekliydi ve bundan dolayı da bütün Venedikli asiller imparatora gittiler ve kara tarafındaki dört kapı için dört tane anahtar[36] yaptırılması gerektiği hatırlatıldı, yani kara tarafındaki askerler içindi. İşte bu sırada muhteşem imparator insani bir şekilde cevap verdi: Konstantinopolis artık Yunan'lılardan ziyade Venedik'lilerindir ve kendisi de Venedik'liler için iyi istediğinden dolayı kara tarafındaki dört kapının da anahtarlarını bir arada vermek istediğini söyledi ve öyle yaptı, böylece anahtarlar Venedik'li dört asile verildi; ve Venedikli asiller de 12'ler konseyine haber verip dört tane kapının birden bizim dört asilimizin tayinini istediler. Birinci kapı Cresea[37] kapı olup bay Zuane'nin oğlu bay Catarin Contarini'ye; ikinci kapı bay Zuane'nin oğlu bay Fabruzi Corner'e[38]; üçüncü kapı da bay Lunardo'nun birinci oğlu bay Nicolò Mozenigo'ya, ki bu kapının adı Elpigi'dir[39]; dördüncü ve son kapı muhteşem imparatorun sarayı olup bay Domenego'nun oğlu bay

Dolfin Dolfin'e verildi[40]. Adı geçen asiller bu dört kapının anahtarlarını aldılar ve çok iyi muhafaza ettiler.

Burada onun[41] kara tarafından ordugâhı nasıl koyduğu başlıyor ve ilerde de gün be gün göreceğiniz savaş başlıyor.

Nisan ayının 5'inde gündüz vakti birde Machomet Bej, ordugâhını Konstantinopolis'e kurdu. Türk'ler yüz altmış bin kişi kadardı. Konstantinopolis surlarından aşağı yukarı iki buçuk mil kadar uzaktaydı.

Bu ayın 6'sında Türk beyi adamlarının yarısı kadarı ile kara surlarına bir mil yaklaştı.

Bu ayın 7'sinde bey, bu kişilerin büyük bir kısmını azaltıp adı geçen surlardan[42] bir çeyrak mil kadar ordusunu yaklaştırdı ve ordu kara tarafındaki surlara karşı bir sıra olmuş Cresea'[43]dan Chinigo'ya kadar altı mil kadar uzanırdı.

Türk, büyük ordusu ile bu şehrin etrafında ordugâh kurmuş olduğu için, şimdi bunun için çok iyi tedbir almak gerekir zira hristiyan kişiliğin düşmanı olan bu dinsiz adam bizim aleyhimize yürüttüğü isteği gerçekleştiremesin ve muhteşem imparatorun emri ile her bir kişi kapı korumasında ve hatta kule korumasında böylece iş için seçilmiş kişiler belirli yere konulmuş kişilerle beraber bizim düşmanımıza karşı iyi bir müdafaa yapsın[44].

Gene bu nisan ayının on birinde Türk bey, toplarını kara tarafındaki surların karşısına, kara tarafının en zayıf taraflarına koyup, niyetini gerçekleştirmek istedi. Bu konu edilen bombardıman dört mahalde yerleştirildi; İlkine üç tane top koyup muhteşem imparatorun sarayının karşısına ve ayrıca üç tane Pigi Kapısı[45] karşısına koydu iki tane topu Porta del Cresu[46] önüne koydurdu, diğer dört tanesini Porta de San Romano karşısında konuldu, burada kara tarafının en zayıf kapısı var idi. San Romano kapısının önünde bulunan dört toptan birisinin savurduğu güllenin ağırlığı binikiyüz libre büyüklüğünde olup, taşı onüç çeyrek döndürür[47]. Ulaştığı yerde nasıl bir korkunç darbe yaptığını siz tahmin edin. İkinci topun taşı sekizyüz libredir, taşı dört çeyrek döndürür; Bu iki top Türk Han [metinde can]'ın sahip olduklarının en büyükleridir. Diğer topların ise daha değişik tiplerde olup beş yüzden iki yüz libreye ve hatta küçük çaptadır.

Gene nisan ayının on ikinci günü idi. Saat üç ortalarında Türk'ün donanması Konstantinopolis limanının önüne geldi. Bu donanmanın hep kürek çekerek geldiğini gördük ve Anadolu yakasına doğru ilerledi, çünkü Türk'ün memleketi idi, çünkü eğer bu donanma Konstantinopolis önüne gelmiş olsa idi biz Hristiyanların donanması tarafından çok zarar görürdü. Gündüz vakti saat yedide bütün bu konu edilen[48] donanma Sütunlar[49] denilen mahalde demir atacak bir yer buldu. Bu mahal Konstantinopolis'ten Karadeniz'e [metinde: Mar Mazor][50] doğru iki mil mesafededir ve demir attıkları bu mahalde büyük çapta çığlıklar ve nakkare ile ve hatta davul sesleri öyle büyük bir gürültü çıkardılar ki, donanmamız ile karada bulunanlara büyük bir korku yaratacak şekildeydi. Türk'ün bu konu edilen donanması yüz kırk beş yelkenden oluşup kalyonlar, fusta'lar, parandarlar ve perkendelerden oluşmaktaydı, fakat bunlar arasında oniki tanesi çok iyi hazırlanmıştı, yetmiş ile seksen arasında büyük fusta vardı. Paranderler de yirmi ile yirmi beş tane arasında idi. Bütün diğerleri ise perkende idi[51]; hatta bu Türk'ün donanmasında üçyüz kadar fıçı[52] taşıyan bir gemi bulunup Sinopoli'den gelen bu gemide top gülleleri ve hasırlar ve tahtalar[53] ve ordugâhın ihtiyacı olan cephanelikle dolu idi. Ordugâhların ihtiyacı olan malzemenin temini için bir alışkanlığa göredir[54].

Gene bu nisan ayının on sekizinci günü idi. Türklerin büyük bir kısmı surların önüne geldiler. Bu olay gece aşağı yukarı saat ikide cereyan etti ve gece saat altıya kadar çarpışma sürdü ve bu çarpışmada çok sayıda Türk öldü ve bu Türk'leri surlara gelmeleri karanlık zamandaydı ve bize birdenbire saldırmak için gelmişlerdi; Fakat nasıl bir gürültü ile surlara geldiklerini ve nakkarelerle[55] nasıl bir gürültü çıkardıklarını bana hiç sormayın. Sanki orada bulunanlardan daha çok Türk var zannediliyordu. Öyle bir gürültü çıkarıyorlardı ki ordugâhlarına on iki mil ötedeki Anadolu'dan bile duyuluyordu; ve bu büyük gürültü esnasında mustarib ve zavallı[56], Türklerin bu gece umumi taarruza başlamamalarından şüphelenerek imparator ağlamaya başladı, çünkü biz hristiyanlar Türklerin bir umumi savaşa başlamasına hazırlıklı değildik ve imparatorun bu büyük hüznü[57] de bundan ileri geliyordu. Fakat ebedi Allah bu keresinde fazla ıstırap çekmemizi istemedi. Gecenin altısında çarpışmalar pagan [dinsiz]'ların büyük mahcubiyeti ile bitti ve uğradıkları zarar çok büyüktü. Çünkü onlardan ikiyüzden daha fazla adam ölmesine rağmen Allah'ın inâyeti ile bizden kimse ölmedi ve hatta yaralı bile yok[58].

Gene bu nisan ayının yirmi birinci günü idi. Bütün gün San Romano kapısındaki kara surlarını bombardıman etmekten başka bir şey yapmadı ve o gün açılan top ateşinden dolayı bir kule yerle bir oldu. Duvarlardan geçilecek yerler açıldı[59]. Bu gün gelerek kara tarafındakilerde ve hatta donanmada bulunanlarda bir korku başladı. Büyük bir şüpheye düştük ve içinde bulunulan günde bir umumi taarruza başlamaması istendi; Herkes genelde kısa bir zaman zarfında kara tarafında Türk şapka [serpuş]'larının görüleceğine inandılar[60]. Fakat bizim zavallıların koruyucusu efendimiz Yesus Kristos her zamanki şefâatkâr tutumu ile kehânetin daha uzun bir zaman sonra gerçekleşmesini yani Konstantinopolis imparatoru[61] olan azize Lena'nın oğlu aziz Konstantin kehânetidir, ertelenmesini beklediler. Şimdi ise bombardıman yüzünden surlardan büyük parçalar yıkıldığı için herkes cesaretini kaybetmişti; Kısa zaman zarfında surların büyük bir kısmının yıkılacağını bekliyorlardı; Gerçekten size söylüyorum, eğer o gün Türk onbin kişi ile surların önünde görünseydi bey'in kara tarafından gireceğinden hiç kimsenin şüphesi yoktu ve alabilirdi de. Cesaretimizi işte bu kadar kaybetmiştik; Fakat teamüllere göre dünyanın her yerinde değerli insanlar vardır. Bunların da kalpleri çok iyidir. İşte bazı değerli adamların bu Konstantinopolis şehrinde de bulunduğunu ben size söylüyorum ve bunlar da Venedik'li asilzâdelerdir. Bunlar Yunan'lıların hiçbir şekilde olamayacakları tarzda çok cesurdurlar ve bu Venedik'liler hemen iyi ve güçlü tamirat yaptılar. Yıkık surlarda nerelerde lazımsa koşuşturdular. Bu tamirleri de taş ve toprak dolu fıçılarla yaptılar ve fıçıların da arkasında büyük bir çukur açtılar ve bu çukurdan başka küçük bir set[62] daha yaptılar. Bir de asma yaprakları[63] ve çalı çırpı ile bir çukur kazdılar. Daha sağlam olmaları için su ile ıslattılar, adeta bir sur gibi güçlü olmasını sağladılar; artık orası için Türk'lerden endişelenmeye gerek kalmamıştı. Fakat bu gaddar Türk gece ve gündüz bu kapıya bütün gücü ile bombalamaktan geri durmadı. San Romano diye bilinen bu kapıda konu ettiğim tamirat yapılmıştı; bu kapıyı bombardıman etmek için en büyük topunu kullandı, onbeşlik[64] çevresi olan bu top yanında daha başka topları de vardı ve ek olarak da tüfek, sayısız oklar, çok sayıda sapanlarla tamiratı yapmakta olanlara karşı boyuna atıyorlardı[65]. İşte böyle bir araya gelen Türklerin ne kadar[66] olduklarını sizin idrak etmenizi beklerim. Tamir yapılan yerlerden girmek istiyorlardı; Türkler tarafından kaplanan bu araziyi görmek mümkün değildi. Özellikle de Türk'ün askerleri olan Yeniçeriler çoğunlukta idiler. Türk'ün sahip olduğu en cesur askerler ve hatta Bey'in çok iyi kulları olup beyaz başlık giyerler, Türkler doğal olarak kırmızı başlık kullanırlar ve

bunlara Asap'[67]lar [metinde: axapi] denilir. Mezkûr günde başka bir hareket olmadı.

Bu nisan ayının yirmi ikinci günü idi. Bu Türk beyi kara tarafından hiçbir şekilde etki edemeyeceğini bütün güçleriyle saldırmasını nazarı dikkate alarak ve görerek anladı ve mamafih bu gaddar dinsiz yeni bir şey düşündü ve Sütunlar'da bulunan donanmasını Konstantinopolis limanına aktarmayı planladı, böylece kötü niyeti daha çabuk gerçekleşecekti. Bu Han [metinde: can] nasıl bir uygulama ile bu düşüncesini gerçekleştirdi, sizin bunu anlamanız için ben aşağıda bunu anlatacağım[68]. Konstantinopolis'i bütünüyle alabilmek için Konstantinopolis limanında bir donanma bulunması gerektiğini anlayınca, Sütunlar'da demirli bulunan donanması[69], ki karadan iki mil uzaktadır, bütün tayfaların karaya çıkmalarını emretti ve Pera şehri üzerinde bulunan tepelerin tesviyesini yaptırttı. Kıyı tarafından yani Sütunlar'ın bulunduğu yerden donanmayı hareket ettirdi ve üç mil uzaklıktaki[70] Konstantinopolis limanına indirtti ve herşeyin iyi gitmesi için bu adı geçen Türkler çok iyi çevreleri olan yuvarlak malzemeler koydular. Bu yuvarlak odunlara da iyi miktarda[71] yağ döktüler, itmeğe başladılar. Böylece donanmanın bu kısmının nakline başlandı. Bizim Konstantinopolis'teki limanımıza doğru evvela bazı küçük fusta'lardan başlatıldı. Konu edilen yuvarlakların üstüne konuldu ve çok sayıda Türk bu fusta'yı çekmeğe başladılar ve az bir yerden geçirip Pera limanının içine koydular; ve Türk'ler bu düşüncelerinin iyi gittiğini görünce, bu küçük fusta'ları çekmeğe devam ettiler. Bu konu edilen fusta'lar onbeş tane sırası olur ve bazen yirmi ve hatta yirmiiki de olur; fakat dünyada hiçbir zaman mezkûr fusta'ları dağ atlatıp da çekme mümkün değildir. Fakat Konstantinopolis limanına yetmişiki tane indirildi ve Pera limanındaki gemi kısmına çekildiler ve böyle oldu çünkü bu Türk'lerin Cenova'lılarla çok iyi bir sulhu var. Limanın o kısmında yetmişiki fusta olduğu için güçlendiler. Bu fustalar da çok iyi techiz edilmişlerdi ve herşeyi düzenli yürütürlerdi[72].

Bizim donanmamızda bulunanlar bu fustaları görünce hiç şüphesiz büyük bir korkuya kapıldılar ve bununda sebebi bir gece vakti bizim donanmamıza Sütunlar da bulunan donanma ile beraber saldırmalarıdır. Çünkü bizim donanmamız zincirin iç tarafındadır ve Türk'ün donanması hem zincirin iç tarafında hem zincirin dış tarafındadır. İşte şimdi bu tasviri anlayabilirsiniz, nasıl bir tehlike içinde bulunuyordu; ve hatta yangından da endişeleniyorduk. Eğer onlar zincirin arkasındaki gemileri yakmağa gelirlerse diye biz gece ve gündüz deniz tarafında silahlı bulunuyorduk ve o Türk'lerden çok korkuyorduk...[73] Bütün bu donanma güzel bir düzene konuldu[74].

Düşmanın donanmasını yakmağa gitmek içindi, sıraya konuldular, gece vakti bir saat nöbet tutuyorduk. Herkes kendi fusta'sında hazır bekliyordu. Gece yarısı ne oldu diye haber verilirdi. Gece yarısı bir saatte herkes bay Alvixe Diedo'nun, liman kaptanı olan kişidir, gemisine gidilir evet veya hayır denir. Bu giriş isteği engellenir. Büyük bir kısmı da gece vakti bir saatte gelebildi. Tedbir alınır ise Türk'ün donanmasına hemen ateş atılırdı. İşte bu sırada Pera'daki Cenova'lılar, hristiyanlık imanının bir düşmanı olarak, bizim bu donanmayı yakmak istediğimizi haber vermişler; Pera'daki podestà'lıktan acele tarafından buradaki Cenova'lılardan iki kişi Türk Bey'ine elçi olarak yollandılar. Sultan o sırada Konstantinopolis surlarında San Romano[75] civarında bulunuyordu. Bay Kaptan'ın gemisinde bir toplantı yapan Cenova'lılar, o hain köpek Cenova'lılar dediler ki: "Bay Kaptan, sizin bu gece fazla bir tereddüde düşmenize yer yoktur, fakat eğer başka bir gece diyorsan, biz Pera'lı Cenova'lılar sizinle beraber olmak isteriz, böylece onun donanmasını beraber yakarız". Bizim kaptan bu sözleri duyunca[76] bunu bir başka gece yapmayı kabul etti ve Cenova'lılar da da gün doğunca, Türk ile bir sulh yapmış[77] oldukları için, Pera kapılarından birisini açtılar ve Faiuzo adında birisini Türk'e yolladı ve bu Faiuzo Türk Bey'in çadırına geldi ve ona verdiği haberde Venedik'lilerin geçen gece bir düzen alarak donanmasını Pera limanı dışına atmak istediğini anlattı. Türk bey bu sözleri işittikten sonra Pera tarafından gelen bu elçiye ve Pera'lılara çok teşekkür etti ve bey onu hemen Pera'ya geri gönderdi. Kendisini ziyaret eden kişinin gitmesinden sonra, Türk Bey'i donanmasına hemen çok sayıda silahlı kişiyi Pera limanında gönderdi. Bu silahlılardan başka sahilde iki top koydurdu[78] ve aynı limanın etrafındaki yola çok iyi saz döşetti[79]. Böylece silahlılar göremediği gibi büyük ok atanlar [80] da göremezlerdi. Böylece onları emniyet altına aldı ve hristiyan imanına karşı gelen bu melun Pera'lı Cenova'lılar bu ihâneti yaptılar[81].

Şimdi bu savaşlardaki çekişmeler devam ederken muhteşem imparator (Konstantin) bizim kaptanlara şunları söyledi: "Bay kaptanlar, siz hepiniz Venedik'li asilzâdelersiniz. Siz açık bir şekilde görüyorsunuz ki, sizin devletiniz Venedik bu çok talihsiz şehrine yardım etmek için donanma göndermiyor asla ve bundan dolayı da Eğriboz'a bir grippo [ığrıp] gönderip sizin Venedik donanmanızı görmesi iyi olur". Ve hemen bu gün, mayısın üçünde, oniki adam alan bir brigantino [perkende] techiz edildi ve bu brigantin derhal Çanakkale aşağısından Takım Adalar'a kadar gidecek ve orada bizim donanmamız hakkında haber bekleyecek. Ve o donanmayı bulur ise bunun kumandanı Jacomo Loredan'a hemen Konstantinopolis'e gelmesini

söyleyecek ve henüz hristiyanlar tarafından korunduğunu da ekleyecek Türklerin donanmasından hiç şüphe etmeden serbestçe gelmesini isteyecek.[82] Bu brigantino [perkende] bu ayın üçünde gece vakti hareket etti. Bu brigantin Konstantinopolis limanının önündeki zincirin dışına çıktığı zaman[83] bu brigantindeki adamlar Türk gibi giyindiler ve Türk Bey'in armasını taşıyan bayrağı çekti ve Allah'ın inâyetiyle bu brigantin hiçbir engelle karşılaşmadan bu seyahatini yaptı ve Takım Adalar'a kadar ulaştı ve bizim donanmamızdan hiçbir haber alamadı veya nereye gittiğini bile öğrenemedi. Bu grippo [ığrıp]'nun gemicileri, bizim donanmamız hakkında hiçbir şey duymadılar. Vardıkları karara göre muhtelif yerlere gitmeye hazırlandılar ve bu denizcilerden biri diğerlerine şunları söyledi: "Kardeşlerim, siz açıkça gördünüz ki biz Konstantinopolis'ten ayrıldığımız sırada her saat Türk'lerin bir genel taarruza geçmeleri bekleniyordu ve sizin de gördüğünüz üzere bu imparatorluk sonunda hain Türk tarafından yenilgiye uğratılacaktır. Bunun da sebebi biz o yeri, insanların çok kötü bir zamanında bıraktık. Kardeşlerim şimdi biz en kısa zamanda hristiyan ülkeye gitmeliyiz, çünkü açıkça biliyorum ki, Türk bu saatte Konstantinopolis'e sahip oldu." Bregantin [perkende]'deki diğer dostları bu yoldaşa şöyle cevap verdiler: "Bak kardeş, imparator bizi bu iş için buraya yolladı biz de yerine getirdik. Maamafih biz şimdi Konstantinopolis'e dönmek istiyoruz. İster Türk'ün ister Hristiyanların olsun, ya ölü olsun ya da diri, biz yolumuza devam edelim". Böyle yaptılar ve Konstantinopolis'e sağ ve salim döndüler ve burasının henüz imparatorun elinde olduğunu gördüler[84].

Gene bu mayıs ayının beşi idi insafsız ve melun Türk, Pera üstünde bulunan dağın tepesinde, üst tarafa büyük toplar koydurdu ve bu toplarla bizim donanmamızı bombardıman etmeğe başladı. Donanma zincirin yanında bulunuyordu ve Pera üzerinden atış devam etti ve bu bombardıman epey zaman devam etti ve iki yüz librelik taşlar atıyordu.

Gene bu mayıs ayının yedisi idi, saat gecenin dördüydü. Surların dip tarafına otuzbin kadar Türk kara tarafından yaklaştı. Çok iyi düzenlenmiş bir şekilde kara tarafından haince giriş yapabilmek için bazı kedibaşlıkları[85] getirmişlerdi, çünkü bizler şehirde iken böyle bir savaş çıkacağını düşünmüyorduk. Fakat bize yardım ve kuvvet veren ebedi Allah sayesinde bu Türklere karşı cesaretle mücadele ettik, geri attırdık, çok rezil edip kayıp verdirdik. Aralarından çoğu öldü, büyük bir sayı olduğunu söylüyorum.

Gene bu gece bizler deniz tarafından büyük gürültüler duyarken [86] bu zavallı şehrin surları etrafında bulunan bu melun pagan [dinsiz]'ların yaptığını

gördük, ki bu gürültüler Türk'ün ordugâhına oniki mil uzaklıktaki Anadolu sahilinde bile duyuldu ve biz bunu deniz tarafından görerek ve çok büyük gürültüler duyarak bu keresinde artık bir umumi taaruza geçme isteğinde bulunduğunu zannettik ve gerçekten de o kadar çok nakkare ve davul gürültüsü vardı ki dinleyenin dışında hiç kimsenin inanması mümkün olmayan şeydi ve gene yukarda dediğim gibi biz denizden onun bir savaş başlatacağını zannettiğimiz için biz deniz tarafında bulunan hepimiz silahlara sarıldık ve herkes cesur bir şekilde yerini aldı. Aynı şeyi gemiler ve kalyonlar için de yaptık. Bu kara tarafındaki çarpışma gece saat yediye kadar sürdü ve ancak üç saatlik bir süreydi. Fakat Türk'ün deniz donanması hareket etmek istemedi, çünkü bizim donanmamızdan korkuyordu ve onu durduracak bir de zincir vardı. Böylece o gün deniz tarafından başka bir şey yapılmadı[87]. Fakat kara tarafından da o gece başka hiçbir hareket yapılmadı. Fakat bu konu edilen Türkler oradan hemen hareket ettiler. Çarpıştıkları mahaldi ve hiçbir şey yapamayacaklarını gördüler. O emir verdi ve gürültü ile gitti ve sarayın tahkimâtının kapısını ateşe verdi ve bütününün yanması ve oranın yanması üzerine bizimkiler oraya koştular ve mezkur Türk'leri geri attılar ve surun o kapısını onardılar[88].

Gene mayıs ayının on ikinci günü, gece yarısı, Türk'lerden çok iyi düzenlenmiş ellibin kişi sarayın surlarına geldi, bütün sarayı bu Türk köpekler sararken, âdetleri üzere büyük gürültüler de çıkardılar ve nakkare ile davul seslerinden oluşuyordu; mezkûr Türkler o gece bu sarayın surları altında büyük bir savaş verdiler. Kara tarafında bulunanların büyük bir kısmı bu gece şehrin kaybedileceğine gerçekten inandılar. Fakat bizim şefkatli efendimiz Yesus Kristos bu gece şehrin böyle bir şekilde kaybedilmesini istemedi ve hatta Allah da kehânetlerin uygulanmasını istedi[89]. Bu kehâneti Konstantinopolis'i ilk yapan imparator olan aziz Konstantin'in yarattığı kehânet olup buna göre Konstantinopolis ancak ayın kararması üzerine kaybedilebilir. Kendi yuvarlaklığı içinde kalır, yani ancak yarısının görünmesi üzerinedir. Bunun dışında şehrin hiçbir zaman kaybetme saati gelmeyecektir. Fakat şu da bir gerçektir ki bu değerli imparatorun kaybedilmesine yol açacak olan tahrip yaklaşıyordu.

On dördüncü gün idi... Evet bu mayıs ayının on dördüncü günü saat üçte, Türk Bey'i Pera tepesinin üstüne koydurduğu topların kaldırılmasını istedi. Buradan bizim donanmamızı topa tutardı; bu topların bizim donanmamıza attığı gülleler sayıldılar ve iki yüz on iki taş idi ve her birisinin

ağırlığı iki yüz libreden fazla idi. Pera tepesindeki bu topların kaldırılması o emrettikten[90] sonra, Chinigo[91] adlı kapının bombardıman edilebileceği bir yere konulmasını emretti. Bulunan yer muhteşem İmparatorun sarayının bulunduğu mahaldi ve bu Türk'ler oradan büyük miktarlarda gülleler attılar ise de hiçbir zarara yol açmadılar ve bunun üzerine bu topları o mahalden çektiler ve kara tarafındaki surlarda, San Romano'da, şehri bombardıman edenlerin yanına koydular[92]. Çünkü burası kara tarafının en zayıf kısmı idi ve bu toplar bu zavallı surları gece ve gündüz dövmekten geri durmadılar. Böylece epey sur parçasını yere attılar ve kara tarafında bulunan bizler de hemen iyi bir tamirata giriştik. Fıçılar ve parçalar[93] ile surların yıkılan yerlerini tamir ettik ve bu şey için lazım olan herşeyle tamir ettik. Öyle ki evvelkinden daha güçlü gibi bir hale getirdik. Böylece bu tahribat sonucu o Türk'lerden hiç şekilde korkumuz bulunmadığını gösterdik[94].

Gene bu mayıs ayının on sekizi günü saat geceyarısı Türk'ler çok güzel bir kule inşa ettiler. Aşağıda bunu nasıl yaptıklarını anlayacaksınız. Bu Türk'ler bütün gece boyunca yanlarına epey sayıda Türk alıp çalıştılar ve aynı gece içinde öyle bir kule yaptılar ki hendeklere kadar uzanıyordu[95] ve koruyucu duvarları kaplayacak kadar uzandı[96] ve bu kulenin bulunduğu yerin adı Cresca[97] idi. Bu kule o kadar mükemmel bir şekilde yapılmış idi ki hiçbir insan nasıl yaratıldığını anlayamaz ve hiçbir dinsiz böyle bir şeyi ve böyle güzel bir sanat eseri yaratmadı. Gene söylüyorum, Konstantinopolis'teki bütün hristiyanlar böyle bir şey yapmak istesek bir ay içinde bitiremezdik ve onlar ise bir gecede bitirdiler. Bu mühim kule kara tarafındaki esas surlara[98] on adım kadar mesafedeydi ve bu kuleden şüphelenen çok kişi müsellah bir şekilde surların üzerine çıktılar ve çünkü bunun bir gecede yapıldığını söyledim fakat bunun dört saat içinde yapıldığını size şimdi söylüyorum; öyle bir süratle yapıldı ki bu mahalde nöbet tutanlar da bunun inşa edilişini fark etmediler. Ancak sabah vakti yapıldığını fark edince büyük bir korkuya kapıldılar ve bu daha işi yapıyı gördükten sonra incelediler. Hemen de muhteşem imparatora gidip bu şeyin inşa edildiğini haber verdiler. İmparator da hemen erkânını yanına alıp hareket etti ve görür görmez de herkesi bir korku kapladı ve adeta ölü gibi kaldılar. Elbette ki böyle bir işin yapılması kale hendeklerini kapayıp[99] kulenin kara tarafındaki yerleri almasından endişe ettiler.

Gene bu mayıs ayının on dokuzuncu günü idi. Mezkûr ve melûn Türk'ler her türlü gaddarlık hissi ile dolu olarak bir köprü düşündüler ve yaptılar. Limanı da geçtiler yani Pera toprağından Konstantinopolis kıyısına

kadar uzandılar. Bu köprü çok büyük fıçılar ve birbirine sıkı bir şekilde bağlanmış kazık üzerindedir ve bu fıçıların üzerine kurulu yolda uzun ve birbirine iyi bağlı bir de döşeme bulunuyordu. Böylece güzel ve güçlü bir köprü haline gelmesini sağladılar ve bu köprü öyle bir şekilde yapıldı ve açıldı ki genel taarruz gününde limanda geçiş için kullanabileceklerdir. Böylece kara tarafından daha çok silah atacaklardı ve hatta kara tarafına da daha çok adam sevketmek için de yapmış olabilirler. Böylece bu Türkler niyetlerini gerçekleştirebilirler zira kara tarafındaki surlarda epey kısım yere[100] serildiği için başarabilirlerdi...

Gene bu mayıs ayının yirmi biri idi. Gün doğmadan iki saat evvel Sütunlar mahallinde demir[101] atmış olan bütün Türk donanması hareket etti. Büyük bir gayretle küreklere sarılarak limandaki zincirin önüne geldiler. Bu sırada davullardan ve nakkarelerden çıkan gürültülerden dolayı büyük bir cesarete kapılmışlardı. Bunu da bizi korkutmak için yapıyorlardı. Ve bütün bu donanma zincirin ön tarafına gelince duraladılar ve limanın orta yerinde kaldılar. Biz de hepimiz deniz tarafından cesaretle ne yapacaklar diye bekliyorduk ve onlar bize karşı cephe alırken biz de çok iyi silahlandık ve hazırlandık. Zincir önünde bulunan en fazla on tane gemi çok iyi bir düzen[102] aldı ve Türk'ün donanmasını beklemek için iyi bir sıra yaptı, saldırı bekledi. Bu gemilerde çok sayıda insan vardı. Fakat Türk'ler saldırmada geciktiler. Fakat bu zincir önünde demir atmış bulunan donanmanın ne yapacağı beklenirken bütün kara tarafında tokmaklarla çanlara vuruldu. Bugün umumî saldırıya geçmek istemediklerini düşündüler. Fakat tokmaklarla çanları daha güçlü çalınca kara tarafındaki herkesin silahlanması istendi. Hemen ardından da yerlerine gitmesi söylendi. İmparator tarafından verilen görevlerin yerine getirilmesi gerekliydi. Türk'ün bu konu edilen donanması bizim çok iyi düzen[103] aldığımızı fark edince ve hatta kara tarafında tokmaklarla çan çalındığını duyunca[104] büyük bir şüphe içine düştüler ve hemen dönüş yaptılar ve Sütunlara doğru çıkış yaptıkları yere döndüler[105].

Gene aynı mayıs ayının yirmi ikinci günü idi. Gece saat birde gökyüzünde muhteşem bir işaret peyda oldu[106] ve bu olay Konstantinopolis'in değerli imparatoru Konstantin'e hatırlattığına göre artık değerli imparatorluğunun sonu yaklaşmıştı. Nitekim de böyle oldu.Bu işaret şu durum ve şekilde gelişti; bu gece saat birde ay göründü ve tam görünüşü vardı. Bu ay daha parlak bir görüntü ile devam etmesi gerekir iken adeta üç günlük bir ay görünüyordu. Bu çok az görünmesi esnasında hava gayet açık adeta bir kristal gibi temiz ve sâkin idi. Bu ay dört saat kadar bu şekilde kaldı ve sonra da

kendi yuvarlaklığına kavuşmağa başladı. Biz bütün hristiyanlar ve pagan [dinsiz] lar bu muhteşem işareti gördük. Konstantinopolis imparatoru bundan çok korktu ve bütün erkânı da böyle yaptı. Çünkü bu konuda Yunan'lıların bir kehâneti bulunuyordu ve denildiğine göre ayın gökte tam yuvarlak iken kendisini göstermemesi dışında Konstantinopolis asla kaybedilemez. Böylece şimdi Yunan'lıları bir korku sarmıştı[107]. Türk'ler ise ordugâhta büyük bir bayram yaptılar.. Çünkü bu işaretin bir zafer getireceğini bekledikleri için sevinç içindeydiler ve bu da hakikat oldu.

Gene bu mayıs ayının yirmi altısı idi. Gece saat birdi Türkler bütün ordugâhta ateş yakıp büyük bir aydınlık yarattılar. Bu ateşleri ordugâhta bulunan her bir çadırdan iki ateş yakılarak oluşturuldu ve öyle büyük bir ateş idi ki yarattıkları büyük hararet[108] sonucu her taraf gündüz gibi aydınlandı; bu korkunç ateşler gece yarısına kadar devam etti. Türk Bey'i bu ateşleri ordugâhta yaktırırken ordugâhta bulunan halkı neşelendirmek istemişti[109], çünkü artık zavallı şehrin sonu yaklaşıyordu, sert bir savaş yapmak istiyordu. Bu pagan'lar ateşleri yaparken Türk usulü öyle bir bağırıyorlardı ki gerçekten de gökyüzü açılıyor gibiydi. Şehri büyük bir korku sardı ve herkes ağlayarak Allah'a azize Maria [Meryem]'e dualar edip paganların bu şerlerinden kurtarmalarını bekliyorlardı. Fakat siz bana toplarını bütün gün San Romano surlarına doğru nasıl atış yapıp delik açtığını ve büyük topun neler yaptığını hiç sormayın. Bu gün hepimiz çok acı çektik ve epey korku geçirdik. Deniz tarafında dikkat çekecek bir şey olmadı, yalnız donanmanın biraraya geldiğini görüyorduk[110].

Gene bu mayıs ayının yirmisekizi idi. Türk Bey'i ordugâhta davulla bir emrini yaydırdı. Bassa [Paşa]'larına ve subasì[111] [subaşı]'larına ve bütün diğer komutanlarına ve sair emri altındaki her kademedeki Türk'lere, kafalarını kestirme tehdidi ile, herkesin bugün kendi yerlerinde bulunmalarını istedi ve bunu vermesinin sebebi ise Türk Bey bu muzdarip şehre umumi taarruz emri verecekti. Bu emrin bütün ordugâhta yayılmasından sonra herkes acele tarafından[112] kendi yerine gitti[113]. Hatta aceleden de öte hareket ettiler. Fakat bu gün sabahtan akşama kadar Türkler ertesi günü kullanmak için surlara doğru yüksek merdiven getirmekten başka bir şey yapmadılar, savaşta cesaret bulmak için bu günü seçtiler[114]. Bu merdivenlerin sayısı ikibin kadardı. Bu merdivenlerden sonra da surlara doğru merdivenleri kaldıracak kişileri korumak için de büyük miktarda hasır getirdiler[115]. Bunu yaptıktan sonra Türk'ler davullar çalarak ordugâha gittiler ve nakkare ile davul çalarak

ordugâh halkını neşelendirdiler. Şöyle bağırdılar: "Muhammed'in evlatları, iyimser olun, çünkü yarın çok sayıda hristiyan elimizde olacaktır. Sonra da esir olarak iki duca'ya satacağız. Hepimiz altına kavuşup çok zengin olacağız ve Yunanlı'ların sakallarıyla köpeklerimizi bağlayacağız ve karılarıyla kızları bizim esirelerimiz olacaklar. İşte böyle, Muhammed'in çocukları, iyimser olun. Bizim Muhammed'in aşkı için ölmek için iyimser olun"[116]. Pagan'lar bu şekilde eğlenerek ordugâhlarına gittiler.

Türk Bey atına atladı ve yanına onbin süvari alarak Sütunlar'da bulunan donanmayı ziyaret etti. Böylece düzenini gördü. Ertesi günü umumi taarruza başlamak için düzenli olmasını istedi ve mezkûr Türk kaptanı [Kapudân-ı Derya] ile birlikte emir verip ne şekilde hücum edileceğini iletti. Bu da bitince mezkûr bey bir büyük ziyafet[117] verilmesini isteyip Kapudân-ı Derya'sı [metinde: capetanio da mar] ve sair Subaşı'ları ile birlikte adetleri üzere beraberce sarhoş oldular ve sonra mezkûr bey ordugâhına döndü. Bu bey güneş yerine gelinceye kadar ziyafet masasında kaldı. Bütün bu gün kara tarafında tokmaklarla çan çaldırdı ve herkesin yerinde olmasını istedi. Kadınlarla çocuklar beraberce surlara doğru taş taşıdılar. Mazgallara konan bu malzeme Türk'lerin üzerlerine atılmak içindi; kara tarafında herkes büyük bir korku içinde olduklarından dolayı ağlıyorlardı. Gece saat bire geldiği zaman ordugâhta bulunan bütün Türk'ler ordugâhın her yerinde korkunç bir ateş yaktılar. İki gece evvel yaptıklarından çok daha fazlasını yaptılar, fakat bağırışları da o kadar büyük idi ki biz hristiyanlar buna karşı duramıyorduk ve bu bağırışmalar ile birlikte büyük ölçüde bombardıman da başladı. Çok sayıda arkibuz'lar[118] sayısız miktarda ateşli oklar[119] atıyorlardı ve biz hepimiz kendimizi adeta cehennemde hissediyorduk. Bu eğlence ve bayram durumu gece yarısına kadar devam etti. Sonra ateşler söndürüldü[120], fakat bu pagan'lar ise bütün gün ve bütün gece Muhammet'lerine dua etmekten başka bir şey yapmayıp, Konstantinopolis şehrini elde etmek için zafer vermesini istediler ve biz hristiyanlar da bütün gün ve gece Allah'a ve onun vâlidesi Madonna'mız azize Meryem'e dualar ettik. Gökteki bütün aziz ve azizelere de dualar yollayıp bize zafer vermelerini büyük gözyaşları içinde çok samimi bir şekilde dua edip bu melun pagan'ın hışmından bizi kurtarmasını bekledik. Böylece her iki taraf da kendi Allah'ına zafer bağışlaması için dualar etti. Onlar kendilerine biz de kendi Allah'ımıza gökte bulunan Annesi ile bizi muzaffer kılmalarını[121] bu şiddetli savaştan kurtarmalarını bekledik. Ertesi günü bunun sonu gelecekti.

Gene bu mayıs ayının yirmi dokuzu günü savaşın son günü oldu. Efendimiz Allah Yunan'lılara karşı kesin kararını verdi. Bu gün bu şehrin merhum Türk Murat'ın oğlu Mehmet Bey'in eline geçmesini istedi. Aşağıda anlatacağım üzere umumî taarruzun nasıl geliştiğini öğreneceksiniz. Ebedi Allah bu samimi kararı verirken bütün eski kehânetlerin de uygulanmasını sağladı ve özellikle de aziz Konstantin tarafından yaratılan birinci kehânet uygulandı. Bu zat bir sütun üzerinde bir ata binmiş durumda iken bu şehirdeki Aya Sofya kilisesi yakınında bulunurken eli ile bir kehânet işareti yapmış ve der ki: "Bu taraftan gelen felâketi yaratacak", Anadolu yani Türkiye'yi göstermektedir. Diğer bir kehânete göre, Helena'nın oğlu Konstantin adlı bir imparator geleceği zaman bu imparatorun zamanında Konstantinopolis kaybedilecektir. Diğer bir kehânet der ki: "Ay semada bir iz bıraktıktan kısa bir süre sonra Türk'ler Konstantinopolis'e sahip olacaklardır"[122]. İşte bütün bu üç kehânet de gerçekleşti, yani Türk'ler Yunanistan'a geçtiler, burada Helena'nın oğlu Konstantin adında bir imparator buldular, ay da semada işaretini verdi. Bütün hepsi yerine geldi. Allah da bunun böyle olmasını isteyip hristiyanlara karşı bu kararı verdi ve özellikle de imparator Konstantin'e karşı ilerde anlayacağınız bir karara vardı. Bu gün, bindörtyüzelliüç yılının mayıs ayının yirmidokuzu olup merhum Türk Murat'ın oğlu Mehmet Bei, bu Konstantinopolis şehrinin surlarına geldi ve umumî taarruz emrini verdi. Bu savaş sayesinde Konstantinopolis'e sahip oldu. Bu Türk beyi adamlarını üç gruba ayırmıştı ve her bir grup içinde ellibin kişi bulunuyordu. Hristiyanlar bir tek grup bulunuyordu ve bunlar ordugâhta zorla bulunuyorlardı. İkinci grup aşağı tabakadan idi yani yeteneksiz ve bu gruba mensuplar. Üçüncü grup ise beyaz zerkülahlı[123] Yeniçerilerden ibaretti. Bu konu edilen Yeniçeri'ler [metinde: ianizari] paralarını gün be gün alırlardı. Hepsi seçkin kişi[124] olup savaş için becerikliydiler. Bütün bu Yeniçeri'lerin arkalarında bütün Subaşı'lar ve bunların da arkasında Türk bey vardı[125].

...ve bütün bu pagan'lar[126] savaş için çok ateşli ve taze bir kuvvet idiler. Fakat yaptıkları büyük gürültülerle ordugâhta bulunan Türk'ler bütün şehri korku içinde bıraktılar ve bütün bu haykırış ve seslerle ruhu çok etkiliyorlardı. Kara tarafında bulunanlar ise artık alındıklarını fark edince şehirdeki bütün çanlara takozla vurmağa karar verdiler ve çaldılar. Böylece surların her bir yerinden bu sesler gelmeye beşladı. Herkes de yüksek sesle şöyle bağırıyorlardı: "Şefaat, şefaat, Allah gökten Konstantin'in imparatorluğuna yardım göndersin. Bu pagan şahıs imparatorluğa sahip çıkmasın". Fakat bütün şehirde kadınların hepsi diz çökmüşler ve hatta

erkekler de aynı durumdaydılar. Herkes devamlı olarak ağlıyordu ve mutlak kudretli Allah'ımız ve onun annesi Madonna'mız azize Meryem ve bütün aziz ve azizeler gibi arşta bulunan herkese samimi bir şekilde dua edip hristiyan imanının düşmanları melûn Türk'lere karşı bu pagan [dinsiz] kişilere karşı zafer vermesini bekledik. Allah'a dua edildiği sıralarda Türk'ler de karşı tarafını bombardıman etmeğe devam ediyorlardı. Özellikle de San Romano bölgesinde imparatorun çadırının bulunduğu mahal ve erkânı ile esaslı süvarileri ve değerli adamlarıyla beraber bulunduğu yerde çok çetin mücadele oluyordu. Kara tarafının dahilindeki mahallerinde de cesur adamlar olarak çarpışmağa devam ediyorlardı. Daha da evvelden söylediğim gibi bu Türk'ler de çarpışmağa devam ettiler. Kara tarafında San Romano denilen mahalde paganlar ağır bombardımana devam ettiler. Sayısız mermi, ok attılar. Bu paganların gürültüsünden sanki gök açılıyordu. Fakat büyük top da atışa devam ediyor ve güllesinin ağırlığı da binikiyüz libreyi geçiyordu[127]. Atılan oklar ordugâhın iki mil ilerisindeki cephenin surlarına doğru idi. Hendeklerde bulunanlar seksen deve yükü[128] ve çukurlara atılanlar ise yirmi deve yükü meydana getirecek gibi idi. Bu çok çetin savaş şafak zamanına kadar sürdü.

Bizimkiler müdafaa bakımından takdir edilecek işler yaptılar, yani biz Venedik'liler seyyar kulenin bulunduğu cephede mezkûr Türk'ler ile büyük bir savaşa tutuştuk. Fakat bizim müdafaa gayretimiz hiçbir işe yaramadı, zira ebedî Allah zaten[129] hükmünü vermişti ve artık bu şehir Türk'lerin eline geçecekti. Bundan dolayı da Allah'ın verdiği bu karar karşısında artık hiçbir şey yapılamaz böylece biz bütün bu mahzun şehirde bulunan bütün hristiyanlar elimizi alicenap Yesus Kristos'umuza veriyoruz ve annesi olan Madonna'mız azize Meryem ile bizim ruhumuza şefaât etmeliydiler. Böyle bir kahredici savaşta ölmek böyle bir gün için istemiyorduk. Şimdi iyi anlaşıldığı üzere Türk Bey artık büyük bombardımana gün doğmadan bir saat önce başlayacaktı. Büyük topunu ateşletti ve yaptığımız bütün tamirâta doğru atıp yere serdi ve bu konu edilen yerde bu top büyük bir duman yayılmasına sebep oldu, hiçbir şey görünmez oldu, fakat bu konu edilen Türkler hemen dumanın arkasından ortaya çıktılar ve aşağı yukarı üç yüz kadar Türk istihkâm yerlerinden içeri girdiler ve Yunan'lılarla Venedik'liler büyük bir mücadele sonunda istihkâmlardan çıkardılar. Büyük bir kısmı da öldüler. İstihkâmları geçenlerin hemen hemen hepsi öldüler. Bu keresinde[130] Yunan'lılar bu mücadeleyi yapınca[131] pagan'lara karşı kendilerini muzaffer saymağa başladılar ve biz bütün hristiyanlar da teselli bulduk. Onların bu istihkâmlardan atılmaları[132] sonrası mezkûr Türk'ler büyük topu ile başka bir

kere ateşe başladılar ve bu pagan'lar topun dumanından âdeta bir köpeğin geçmesi gibi geldiler. Herkes heyecan içinde birbirlerini iterek[133] âdeta kurtuluş arayan vahşi koyunlar[134] gibiydiler. Bir çeyrek saat içinde otuz binden fazla Türk istihkâmlara girip gürültü çıkarmağa başladılar. Âdeta bir cehennem yarattılar. Bütün bu bağrışmalar Anadolu tarafından da duyuldu[135]. Türk'ler bütün bu istihkâmlara girince hemen istihkâm içindeki birinci engelleri[136] aştılar, fakat biraz ilerisinde bunların çoğu öldürüldü. Surların üzerlerine çıkanlar da taşlar atıp istedikleri kadar adam öldürdüler. Şimdi birinci cephenin alınmasından sonra Türkler ile azap [metinde: axapi]'lar daha güçlü bir duruma geldiler[137] ve böylece bunlar istihkâmların içine girdiler. Toplam yetmişbin olan Türk'ler öyle bir şiddetle ilerliyorlardı ki gerçekten cehennemden gelmiş gibiydiler. İstihkâmların herbiri öyle bir doldu ki Türk'ler bir baştan bir başa gelmeğe başladılar[138], tam altı mil olan mahalli doldurdular. Fakat yukarda da söylediğim üzere surların yukarı taraflarında bulunanlar bu Türklerin büyük bir kısmını taşla öldürdüler. Fakat yukardan aşağı gidip gelenler arasında o kadar çok kişi öldü ki kırk araba yükü[139] bu Türk ölüleri taşıyamazdı. Bu ölenler de kara tarafında çok ilerleyenlerdi. Şimdi biz hristiyanlar büyük bir korku içine düştük. Muhteşem imparator da şehirde bulunan çanların tokmakla çalınmasını istedi. Böylece surların önünde bulunanlar şöyle bağırıyorlardı: "Şefaât ebedî Allah"; erkekler ile birlikte kadınlar da böyle bağırırlarken rahibeler başta olmak üzere genç kızlar da katılıyorlardı; bu ağlamalar karşısında her bir berbat Musevi bile müteessir olabilirdi. Bunu gören Cenova'dan gelme Zuan Zustinian adlı Cenova'lı yerini terk etmeğe karar verdi[140] ve hemen gemisine doğru koştu. Zincir tarafında bulunuyordu. İmparator bu Zuan Zustinian adlı kişiyi kara tarafı komutanı yapmıştı; Komutan olan bu adam şimdi kara tarafından kaçarken şöyle bağırıyordu: "Türk'ler kara tarafından içeri girdiler". Halbuki onlar daha içeri girmedikleri[141] için yüzsüz bir şekilde yalan söylemiş oluyordu. Halk ise bu lafları bir komutandan duyunca Türk'lerin artık kara tarafından girdiklerine inandılar, kaçışmağa başladılar[142] ve herkes bulunduğu yeri terk etti. Bir gemi veya bir kalyon ile kaçabilmek için deniz tarafına doğru koyuldular. Güneş doğduğu sırada olan bu patırtı esnasında yüce Allah bütün kehânetleri yerine getirmek isteyerek çok sert hükmünü veriyor, zira size söylediğim üzere, güneş doğarken Türk'ler Konstantinopolis'e San Romano cephesinden girdiler. Burada top atışlarıyla surları yıkmış bulunuyorlardı. Kara tarafından daha içerilere girildikçe[143] Türk'ler ve hristiyanların yaptıkları patırtı esnasında birbirlerine karşı çıktılar. O kadar çok insan öldü ki yirmi araba yükü cesetler ancak taşıyabilirdi. İlk Türk'lerin ölmelerinden [144] sonra ikinci

grupta bulunanlar birincilerin arkasından girdiler. Bunlar da her tarafa koşuşturdular [145] ve her ne yerde kimi bulurlar ise hepsini kılıçla kestiler. Böylece kadınlar kadar erkekleri, hatta ihtiyarları ve çocukları her ne durumda olursa olsun devam ettiler. Böylece katliam [146] Türk'lerin giriş saati olan güneşin doğuşundan günün ortasına kadar sürdü. Bütün bu taşkınlık esnasında ortada bulunanlar kılıçtan geçirildi. Fakat bizim kaçabilen tüccarlarımız, yer altındaki mağaralarda gizlendiler[147]. Taşkınlık sona erince, Türk'ler tarafından yakalananlar hem mal olarak el konuldular hem de sonradan esir olarak satıldılar. Türk'ler büyük bir galeyan halinde giriş yaptıkları San Romano'nun beş mil uzağında olan meydana[148] geldiler. Meydana ulaşmış olanlardan hemen bazı Türk'ler, San Marko ve muhteşem imparatorun armasının[149] bulunduğu kulenin üzerine çıktılar ve mezkûr pagan [dinsiz]'lar hemen San Marko armasını yere attılar ve sonra da muhteşem imparatorun armasını[150] yerinden çektiler ve sonra da bu aynı kulenin üst tarafında Türk Beyi'nin arması[151] dikildi. Bu iki armanın yani San Marko'nunki ve muhteşem imparatorun armasının atılması ve Türk Han'ın[152] armasının dikilmesi üzerine böyle bir ortamda[153], biz şehirde bulunan bütün hristiyanlar, bu Türk tarafından yapılan bu mezkûr alınış için çok büyük bir üzüntü duyduk. Onların armasının çekilmesi ve bizimkilerin yerlerinden atılmaları artık kara tarafındaki her yerin alındığını gösterir artık bu olayı geriye çevirmek için hiçbir ümit kalmamıştı.

Fakat mezkur donanma gözleri ile hristiyanların Konstantinopolis'i kaybettiklerini, hem Türk Mehmet Bey'in armasının şehrin en büyük kulesine dikilişi hem de San Marko ve muhteşem imparatorun armasını yerinden alınması ve yere atılmasını da gördükleri zamanı bu kere de yetmiş tane gemi içinde bulunan herkes karaya çıktı ve Çanakkale tarafındaki donanmada bulunan herkes de aynı şekilde karaya çıktılar ve donanmayı da sahilde hiç kimsenin içeri giremeyeceği bir mahalde bıraktılar. Bunu yapmalarının[154] sebebi herkesin kara tarafında köpekler gibi çılgınca koşup altın, mücevher ve sair zenginlikler aradıkları ve tüccarların da esirlerini almakta idiler ve sıkı[155] bir şekilde manastırları da aradılar[156]. Bütün rahibeler donanmaya götürüldüler ve bütün bunlar Türk'ler tarafından utanılacak ve rezil olacak duruma düşürüldüler. Sonra da esir olarak Türkiye'deki pazarlarda açık arttırmayla satıldılar. Hatta gene bütün kızlardan utanılacak duruma düşürülen ve açık arttırma pazarlarında satılanlar oldu ise de bu kızlardan bazıları Türk'lerin eline düşmekten ise kendilerini kuyuya atmayı ve boğulmayı istediler. Evli

kadınlar da böyle yaptılar[157]. Bu Türk'ler bütün donanmalarını esirlerle doldurdular ve külliyetli miktarda mal elde ettiler.

Türk'ler bütün gün boyunca ülkedeki hristiyanları büyük bir kıtale uğrattılar; yerde akan kan âdeta bir yağmuru andırıyordu. Âdeta sokak kenarlarındaki kanallardan[158] akan su gibi her yerde kan böyle idi. Hem hristiyanların hem de Türk'lerin ölmüş vücutları Dardanelo'ya atıldılar. Bunlar da kanallarda yüzen kavunlar gibi denizde de öyle sürüklendiler. İmparatorun neler yaptığına dair hiçbir haber alınamadı. Acaba yaşıyor mu yoksa öldü mü, fakat bazılarının dediklerine göre ölü vücutlar arasında görülmüştü. Türk'lerin San Romano kapısından[159] giriş yapmaları üzerine kahır edince olduğu söylendi. Şimdi Konstantinopolis bütünüyle alındığı için artık hiçbir ümit kalmamış bulunuyordu. Limanın önünde bulunan zinciri kırıp bütün gemi ve kalyonları ile birlikte bizim donanmamızın adamları, bu ümitsizlik[160] dışında kaçmağı hedefliyorlardı...

Limanın ve Tana [Azak] gemilerinin kaptanı Bay Marco'nun oğlu misser [bay] Aluvixe Diedo, bütün Konstantinopolis'in alınmış olduğunu gördü, acele tarafından Pera'da kıyıya çıktı ve Pera podestà'sı ile görüştü. Donanmamızın ne yapması gerektiğine dair onun ne tercih ettiğini sordu. Acaba kaçmak mı acaba bütün gemi ve kalyonlar ile direniş yapılır mı. Bay Aluvixe Diedo, Pera'nın mezkur podestà'sının tavsiyesini sorunca podestà dedi ki: "Kaptan Bey, siz burada Pera'da bekleyin, ben Türk Bey'e bir elçi yollayacağım ve böylece biz Cenova'lılar mı ve siz Venedik'liler mi onunla harp veya sulh yapacak göreceğiz"[161]. Fakat bu görüşme esnasında podestà kara tarafındaki kapıları kapattırdı ve kaptan bey ile Tana [Azak] kalyonlarının amirali bay Bortolo Fiurian ve kalyonlar tabibi bay Marco'nun oğlu bay Nicolò Barbaro'yu içerde tuttu[162]. Biz içerde tutulduğumuz için kötü bir duruma düştüğümüzü anladık. Cenova'lıların bunu yapmasına sebep kalyonlarımızla mallarımızı Türk'ün eline vermekti. Fakat hiçbir elçi gönderilmedi. Şimdi biz kara tarafında kapatılmış bulunduğumuz için kalyataların içindekiler hemen yelkenleri kaldırmağa başladılar. Yelkenleri açıp[163] ve kürekleri de kancalara[164] takmağa başladılar. Böylece kaptan olmadan gitmek istediler. Fakat mezkûr kaptan adeta bir esir durumunda olduğunu görünce birçok güzel sözler söylemeyi bildi, podestà da fikir değiştirdi[165] ve derhal karaya çıktı[166], sonra da kalyonuna bindi ve kalyonuna bindikten hemen sonra da zincire doğru hedef alıp çekmeğe başladı[167]. Fakat zincire ulaştığımız zaman dışarı çıkamadık, çünkü bu iki şehir arasında yani

Konstantinopolis ve Pera arasında kalan iki kıyıya doğru çekilmiş zincir idi. Fakat iki cesur kişi zincirdeki kütük üzerine[168] atladılar ve iki tane balta[169] ile zinciri kestiler ve hemen hedefe doğru kendimizi dışarı çektik ve açık yere geldik[170]. Burası Türk'ün donanmasının bulunduğu Pera arkasındaki Sütunlar denen mahaldi. Bu Sütunlar denen yerde öğlene kadar bazı tüccarların gemiye gelebilir mi diye bekledik, fakat kimse gelmedi. Çünkü zaten hepsine el konulmuştu. Bu sebepten dolayı öğlen vakti[171] efendimiz Allah'ın inâyeti ile Tana [Azak] kaptanı bay Aluvixe Diedo kalyonunda yelkenini açtı ve sonra da bay Jeruolemo Morexini'nin kalyonu ve sonra da Trabzon kalyonu vis-patronu bay Dolfin Dolfin yelken açtı ise de bu Trabzon kalyonu yelken açmakta gecikti[172]. Çünkü adamlarından yüzaltmışdördü yoktu. Bir kısmı bombardımanda ölmüş ve savaş sırasında başka bir şekilde ölmüşlerdi. Gene de bu gemi hareket edebildi. Sonradan bay Cabriel Trivixan'ın ince kalyonu hareket ediyor, kendisi karada kalıp Türklerin eline düşmüştü; Kandiya kalyonu patronu bay şövalye Zacaria Grioni ele geçmişti[173], sonra bu kalyonların ardından bay Zuan Venier, bay Antonio Filamati ve Galina'ya[174] ait üç Kandiya kalyonu yelken açtılar ve hepimiz gemi ve kalyonlarda korumalı bir şekilde boğazın dışına[175] kadar gittik. Saatte oniki milden fazla sürat yaptıracak bir bora vardı[176]. Eğer sakin hava veya pruva[177] rüzgârı olsa idi bütün hepimiz ele geçirilirdik. Biz Konstantinopolis'ten yelken açıp giderken Türk'ün bütün donanması silahsız kalmıştı, hem bütün mürettebat hem de patron'lar kara tarafına çıkmışlar yağmaya katılmışlardı. Şuna ikna olmanız[178] gerekir ki eğer onun donanması düzenli bir şekilde olsa idi hiçbir gemimiz kaçmağı başaramazdı. Fakat o Türk'ler biz zincirin içinde tutulduk diye aldıklarını zannediyorlardı. Bundan dolayı orayı terk etmişti. Limanın içinde bulunan onbeş gemi Cenova'lıların, imparatorun ve Ankona'lıların[179] idi ve imparatorun bütün gemileri beş tane olup silahsızlandırılmıştı ve limanda kalan bütün gemiler böyleydiler. Bu gemi ve kalyonlar kaçamadılar, Türk'ler bunların hepsini aldılar. Fakat bu on beş tane gemi dışında zincirin içindeki yedi tane Cenova gemisi ve Cenova'lı Zorzi Doria'nın bir gemisi kaçabildi. İkibindörtyüz fıçılık bu gemi[180] Pera'ya yanaşmıştı; geceye doğru bu yedi gemi ile birlikte kaçtı; Savaş şafak vaktinden dokuza kadar devam etti[181], yani kara tarafında kıtal yapıldı. Bu saate kadar ölen öldü, bu saatten sonra bütün ele geçirilenler esir edildiler. Balyos'umuz bay Jeruolemo Minoto'nun kafasını bey kestirdi[182]. Böylece artık Konstantinopolis'in alınışının sonuna gelmiş bulunuyoruz, bindörtyüzelliüç yılının mayıs ayının yirmidokuzu salı günü idi[183].

Dikkatinizi çekerim ben, bay Marco'nun oğlu Nicolò Barbaro, Türk'ün Konstantinopolis'te yaptığı savaşı günü gününe anlatan bu kitabı kendi elimle yazdım. Mezkûr Türk Bey'in aldığı en son günü de yazdım çünkü alındığı zaman ben Konstantinopolis'te bulunuyordum. Böylece her şeyi düzenli bir şekilde yazdım. Burası 1453'ün 29 Mayıs Salı günü şafak vakti alındı.

<Şehrin alınışından sonra Türk münadiler çıkartıp Konstantinopolis'te ev sahibi olanların haber vermesini istedi[184], çünkü teslim edecekti ve çok sayıda Yunan ve Latin gidip evlerinin nerede olduğunu söylediler. Bunlar arasında bizim balyos, Taragonense[185] konsolosu bulunuyordu. Halbuki ev vermek yerine Türk bu konsolosun ve iki adamının ve bizim balyos ile oğlunu ve bizim iki asilzâdemizi de burada 61 sayılı varakta[186] yazılı kişilerin kafalarını kestirdi. Her kim karşısına gelir ise öldürtmek istiyordu, fakat yapılan telkinlere göre onları hayatta tutup bir fidye istemek daha faydalı olabilirdi.

Söylendiğine göre ileri gelen bir Yunan'lı asilzâde, Türk'e yaranabilmek için ellerinde para dolu tepsi bulunan iki kızını ona yolladı. Böylece Türk de asilzâdeye şeref verip çok hoşlandığını söylemiş. Bu zatın böyle bir iltifata mazhar olduğunu gören diğer Yunan'lı asilzâdeler, bulabildikleri kadar paraları toplayıp götürdüler, hediye vermekle yaranmak istediler. O da gelenleri hep kabul etti ve para getirenleri şerefli yerlere koydu. Fakat bu hediyelerin arkası kesilince getirenlerin hepsinin kellelerini kestirdi. Bunları efendilerine vermeyip de şehri kaybetmesine[187] yol açtıkları için koca köpek saydığını söyledi.>.

Angelo Giovanni Lomellino

Şehrin Türk'lerin eline geçtiği sırada, Pera'daki Cenova kolonisinin podestà'sı idi. Barbaro tarafından kaleme alınan *Giornale* adlı eserin yan tarafında bulunan hatalı bir nottan sonra (Marco Barbaro tarafından konan not, s.19) uzun bir süre Angelo Zaccaria adlı birisinin podestà olduğu zannedildi. Halbuki Barbaro'ya göre podestà tarafından Mehmed II'ye gönderilen iki Cenova'lıdan birisi olup kara yoluyla Haliç'e indirilen Türk donanmasına Venedik'lilerin bir saldırı hazırlığı yaptıklarını haber vermişti (karşılaştır, hatta Puscolo, *Constantinopolis.* IV 587). Lomellino hakkında çok az bilgimiz bulunmaktadır. Francesco Cavallo adında birisi en azından 1450 yılının mayıs ayına kadar podestà idi. Fakat Genova hükümeti 15 Nisan 1451 günü "Angelo Johanni Lomellino futuro podestati Pere"'ye yolladığı yazıda Agostino Usodimare'nin Samastro konsolosluğuna seçildiğini haber verdi (karşılaştır: L.T. Belgrano, "Prima serie di documenti riguardanti la colonia di Pera", *Atti della Società Ligure di Storia Patria*, XIII (1877) s.221). 1452 yılı başlarında göreve başlamış bulunması muhtemeldir, çünkü daha 17 Mayıs 1452 günü zaten podestà idi (Belgrano, *Prima serie...*, s.223) ve herhalde 13 Mart 1452 günü Cenova hükümeti tarafından Pera ve Kefe kolonilerine yollanan mühim mektubun alıcısı idi. Bu mektupta tehlikeler haber verilirken "Katalan'larla Venedik'lilerin harplerinin" bile Mehmet'in Boğaziçi'nde bir kale (Boğazkesen ve sonra Rumeli Hisarı diye adlandırılan) inşa ettirmeyi ruhunda duyması kadar değildi. Bundan dolayı "bir takım haklı mantıklarla onu bu kaleyi inşa ettirmekten vazgeçirtmesi gerekir, aksi halde infial ve tartışmalara yol açması mümkündü" (Belgrano, *Prima serie...*, s.221-223). Fakat 28 Haziran 1452 günü Franco Giustiniani adında Devlet Başkanı [Doge] Pietro di Campofregoso'nun "affinis"i olan, Doge'nin kızkardeşi Clemenza ile Giovanni Giustiniani'nin oğlu olan zat, 13 ay süre ile "asilzâde Angelo Giovanni Lomellino'nun görevinin bitişinden başlamak üzere" kaldı (Belgrano, *Prima serie...*, s.224). Fakat Lomellino'nun görevinin bir yıl sonra sona erdiğini kabul etmek gerekir, çünkü Franco Giustiniani 27 Eylül 1453 tarihinden kısa bir süre evvel Sakız adasına ulaştı. Maksadı da elbette podestà'lık görevine başlamaktı (karşılaştırın; ileride Franco Giustiniani hakkında verilen haber). Lomellino elbette ki "arslan yürekli" birisi olmayıp

kendisi için çok büyük sayılacak olaylar karşısında ancak iyi bir zat olarak kalabildi. Mektubunda kendi yaptığı işi müdafaa ederken mahsur kalan kişilere yardım edbilmek için mümkün olan her şeyi yaptığını, hem Kiev'li Kardinal İsidoro hem de Giovanni Giustiniani Longo ile gelen bütün Sakız adalı paralı askerleri yolladığını iddia edip, Pera'daki vatandaşların büyük bir kısmını ve varoşlardaki kişileri ve sonradan Türklerin eline esir düşen Imperiale adlı torununu da yolladığını ekledi. Lomellino'nun bu şahitliği, Kiev'li Isidoro'nun mektubu ile beklenmeyen bir uyumluluk içinde bulunur ve bu mektup 22 Şubat 1455 günü Burgonyalı Filippo III'e yazılmıştı (daha ileriye bakınız). Kendisinin bize aktardığına göre, Pera'nın düşüşünden sonra istifa etmeği ve bir yerel yöneticinin ellerine cemaatin yönetimini bırakmak istemiş, fakat vatandaşlarının ricaları üzerine yerinde kalmıştı. Fakat bu kısa sürdü, çünkü Cenova'dan yollanan yeni podestà Franco Giustiniani'nin bize verdiği bilgiye göre (bkz. 27 Eylül 1453 tarihli, Sakız'dan yolladığı mektup, daha ileride), Lomellino daha eylül ayı öncesi bile Pera'da hiçbir hukuki işlem yapmamıştı ve 22 Eylül günü de muhtemelen Cenova şehrine dönüş yapmak için Sakız adasına ulaşmıştı. Daha önce 30 Ağustos günü Cenova'ya tuhaf bir haber ulaştı: Nicola Soderini adında Floransa'nın Cenova hükümeti nezdindeki elçisi, bir dispaccio'sunda Floransa'ya şöyle yazmıştı: "Anlatıldığına göre Türk, Pera'daki Cenova'lıların bütün mallarına el koydu ve Edirne'ye getirtti ve satışa çıkardı ve bunu oralarda bir daha yapacak diyorlar. Yaptığı andlaşmaların hiçbir maddesine riayet etmiyor. Bir tanesi de Pera'da podestà olan Agnolo Lomellino idi. Değerli ve çok saygın olan kişiyi çıplak dolaştırdı (!) ve XX yaşındaki bir torunu (= Imperiale) din değiştirdi, bir hoca yaptılar. Böyle çok kişiye din değiştirttiler ve her gün daha başka kişilere de din değiştirtecekler ve büyük bir tahripten dolayı çok bir korku içindeler hep. Bu gibi şeyler onlara büyük bir korku ve endişe vermekte olup şimdiye kadar düşünülmezdi bile. Türk'ün iyi davranmasını bekliyorlardı. Söylendiğine göre onlar birmilyon duka'dan [Venedik altını] fazlasını kaybettiler ve Konstantinopolis'te olanlar üçmilyondan fazlasını kaybettiler" (Jorga, *Notes,* II, s.493).

Yazma nüshalar: Bu mektup, Cenova Cumhuriyeti'nin tarihçi sekreteri Roccatagliata'nın vesikalarının derlemesi içinde bulunup şimdi Paris'teki Bibliothèque National'de muhafaza edilmektedir.

Neşriyât: S. De Sacy, "Pièces diplomatiques tirées des Archives de la République de Genes" şu eserde; *Notices et extraits des manuscripts de la Bibliothèque du Roi*, XI (1827) s.74-79; L.T. Belgrano, "Prima serie di documenti riguardanti la colonia di Pera", şu eserde: *Atti della Società Ligure di Storia Patria* XIII (1877) s.229-233 (De Sacy tarafından yapılan neşirden alınma).

Tercümeler: İngilizce, J.R. Merville Jones, *The siege of Constantinople 1453: Seven contemporary accounts*, Amsterdam 1972, s.131-135.

Kitabiyât: Mektup daha önceden Pears, Schlumberger ve sair kişiler tarafından kullanılmış ve tahlil edilmiştir: E. Dalleggio d'Alessio, "Listes des potestas de la colonie génois de Péra (Galata), des prieurs et sous-prieurs de la Magnifica Comunità", *Revue des études byzantines* XXVII (1969) s.151-157 (fakat kaynakları hiçbir şekilde kontrol etmemiştir).

* * *

[Cenova kökenli tarihçiler ve arşiv araştırıcıları, Agostino Pertusi'nin bu derlemesini takdirle karşılamakla beraber, elde ettikleri vesikalara göre yeni değerlendirmeler yaptılar. Metin içinde göstermem ve ilgili tartışmaları sıralamam faydalı olmakla beraber, tercüme hedefimden uzaklaştıracağı için kitabiyât notu ile yetiniyorum: Gian G. Musso, " La caduta di Constantinopoli: osservazioni genovesi ", *Nuova Rivista Storica* LCI / V – VI (1977) s. 624 – 628(bir tanıtma makalesi mahiyetindedir); Giustina Olgiati, " Angelo Giovanni Lomellino. Attività politica e mercantile dell'ultimo podestà di Pera", "*La Storia dei Genovesi* c. IX (1989)Genova, s. 139 – 196; Geo Pistarino, " L'ultimo eroe di Costantiopoli: Giovanni Giustiniani Longo", *Storia dei Genovesi* c.XII (1994) parte I, Genova, s. 25 – 35; aynı müellif, " I genovesi in Pera – Galata Turca", şu kitabın içinde, *I gin dell'Oltremare*, Genova 1988 s.409 – 455; aynı müelif, " La caduta di Costantinopoli: da Pera genovese a Galata turca", şu kitabın içinde, *Genovesi d'Oriente*, Genova 1990, s. 281 – 282 (müellifin muhtelif zamanlarda çıkan araştırmalarının derlenip, yeniden yapılan ilâvelerle neşridir); Kate Fleet, *European and Islamic trade*

in the early Ottoman state. The merchant of Genoa and Turkey, Cambridge 1999, özellikle s. 122- 133]

Pera, 23 Haziran 1453

Çok aziz soylu kardeşim,[1]

Eğer bu mektubumdan önce yazamamış isem ve eğer sizden aldığım mektuplarınızı bununla da cevaplandıramıyor isem beni bağışlayın, fakat daima ıstırap ve endişelerle dolu idim ve şimdi hala devam ediyor. Böylece kendim için yaşamaktan çok ölümü tercih ederim. Eminim ki Konstantinopolis'in beklenmeyen düşüşünü, Türk Bey tarafından geçen ayın 29'unda alındığını daha önceden öğrendiniz. Bu günü biz büyük bir endişe ile bekliyorduk, çünkü artık onun nihai bir zafere ulaşacağı belli idi. Bu bey bütün gece savaştı durdu ve bununla beraber her yerde cesaretli bir direnişle karşılaştı; şafak vakti Giovanni Giustiniani "yaralı"[2] idi..., bulunduğu kapıyı[3] terk etti ve deniz tarafına çekildi. Türkler de özellikle bu kapıdan girdiler, hiçbir direnişle de karşılaşmadılar; sonuç olarak öyle bir korkaklık gösterdi ki böyle bir köy evi bile kaybedilmez. Günahlarımız için böyle bir olayın vuku bulduğuna inanmak istiyorum. Benim tabiatıma dikkat edip kalanı için iyi düşünün: Allahımız bana sabır versin. Bu şehri üç gün süre ile yağma ettiler - böyle büyük bir ıstırap görmediniz- ve çok büyük miktarda ganimet elde ettiler. Şehrin müdafası için bütün Sakız'lı paralı askerleri ve Cenova'dan gönderilen bütün herkesi yolladım ve vatandaşların büyük bir kısmını ve varoştaki kişileri de ve bunlardan en mühimi olarak da torunum Imperiale ve bütün kullarımı [latince metinde; famuli nostri]da kattım[4]. Benim açımdan mümkün olan her şeyi yaptığımı Allah bilir, çünkü hep düşündüğüme göre Konstantinopolis kaybedilir ise bu şehir de kaybedilir. İnsanların büyük bir kısmını esir ettiler. Sayıları çok az olan bazıları da korku içinde burayı bir sığınma yeri saydılar ve varoştaki mukimler ile vatandaşlar ise uzak bir yere kaçtılar[5] ve onların büyük bir kısmı da ailelerinin yanına sığındılar. Bazıları limanın sed kısmına yığıldılar, çünkü gemilerin kaptanları öyle büyük bir heyecan içinde idiler ki hiç kimseyi beklemek istemiyorlardı. Bu setin üstünde kalanları büyük bir tehlikeyle karşılaşmaksızın şehre getirmeyi başardım: Böyle bir korkunç durum asla görmediniz. Kendimi böyle bir ortam içine itilmiş görünce bu ülkeyi terk etmektense yaşama son vermek istedim. Eğer ben de çekilecek olur isem bu metrûk şehir de kendi halinde hemen yağmaya uğrar. Burasının kurtarılması için ne gibi tedbirler alınması gerektiğini tahmin etmeğe başladım ve hemen Türk Bey'e güzel hediyeler[6] [latince metinde; pulcris exeniis] ile elçiler yollayıp dedim ki: "Bizim iyi bir sulhumuz var",

diye yalvardık ve arz ettik. Böylece onun devam ettirmesini bekledik. Gerçekte ise bu dileğimize Türk'ler hiçbir cevap vermediler[7]. Gemiler ise yelkenlerini açabilecek bir yere doğru çekildiler[8]. Allah'ın aşkı ve merhamet hissiyatı için ertesi günü kalmaları için patronlara haber yolladım, çünkü Türk Bey ile <sulh> yapmamız muhakkaktı. Hiçbir şey bilmek istemediler; hatta geceyarısına doğru yelkenleri kaldırdılar[9]. Türk Beyi sabahleyin gemilerin gittiğine dair haber aldı. Elçiler bu toprağı hür görmek istediğini söyledi ve beklenmedik bir zamanda insanları ve eşyaları kurtarmayı başardık. Söylediğine göre biz Konstantinopolis'i kurtarmak için herşeyi yapmış idik ve şehre saldırının birinci günü buraya sahip olamadı ise bu bizim yarattığımız sebepten değildi. Hiç şüphesiz gerçeği söylüyordu. Büyük bir tehlike içinde idik. Onun kızgınlığını gidermek için ne ister ise yapmak faydalıydı. Siz buradaki zeyilde göreceksiniz[10]. Bütün bunlar varoşlardakiler için yapıldı. Ben hiçbir şekilde şefaat istemedim ve haklı sebepler vardı. Burayı iki defa ziyaret eden beye ziyaret yaptım[11]. Herşeyi tahrip etti, varoşları ve kalenin çukurlarını kısmen yıktırdı, Kutsal Haç Kulesi'ni[12] yıktırttı. Bu arada mazgallı yer ile arka siperler arasında kalan cephenin bir kısmı ile denize uzanan surların tamamını ayakta bıraktı[13]. Bütün toplara el koydurdu ve varoşlarda bulunanların bütün cephane ve bütün silahlarını almak niyetinde idi. Tüccarlar ile varoşlardan kaçanların bütün mallarının bir kaydını çıkarttırdı ve dedi ki: "Eğer dönerler ise iade edilecektir. Eğer dönmezler ise bey'in malı sayılacaklar". Bundan dolayı bey'den bir mektup ile birlikte bir sâi isteyip Sakız'a yolladık. Buradan firar eden varoş halkının ve tüccarların haberdar olmalarını ve dönmelerinin mümkün olduğunu ve döndükten sonra da mallarına sahip olacaklarını ilettik. Bu sâi ile birlikte Antonio Cocca'yı da yolladık ve tüccarlara yolladığımız habere göre Venedik'liler burada mal dolu bütün mahzenlerini terk etmişlerdi[14]. Aileleri ile birlikte gitmiş bulunan varoş halkı ile yakınlarına da , gene aynı haber ile birlikte, buralarda gemi ile gelebilecek[15] olan bütün Cenovalıları aydınlattım. Bey bu gece Edirne istikâmetine gitti[16]. Bu şehre [Çandarlı] Halil Paşa'yı da götürüp ondan büyük miktarda para aldı. Bu günlerde (?) Venediklilerin bailo'su (Girolamo Minotto)'yu oğlu ve yedi Venedikli ile birlikte idam ettirdi[17], gene aynı şekilde Katalan'ların[18] konsolosu (Pere Julià) ile birlikte beş veya altı Katalan'ı beraber öldürttü. Şimdi nasıl bir tehlike içinde bulunduğumuzu biraz düşünün. Saklanmış bulunan Maurizio Cattaneo[19] ve Paolo Boccardo'yu arattırdı; Buraya bir kulunu[20] [metinde; sclavum] yolladı, yöreyi himâye ettirdi. Konstantinopolis'e *subaşı* ve *kadı*[21] ile birlikte 1500 kadar Yeniçeri bıraktı; Bir kulunu Sakız adasına yolladı. Söylendiğine göre haraç[22] almak istiyordu ve burada

söylendiğine göre Kefe ve Karadeniz'deki sâir yerlere de yollamak istiyordu. Diğer taraftan Sırbistan despot'u (Jorj Brankoviç)'na yaptığı teklifte babası (Murat II)'nın sahip bulunduğu bazı yerleri istedi ve Türk beyi hiçbir şekilde despot'a vermek istemiyordu[23]. Sonuç olarak Konstantinopolis'in fethi sayesinde epey bir gurur sahibi oldu ve kısa bir zaman zarfında bütün dünyanın sahibi olabileceğini zannediyor ve onun Roma'ya[24] kadar ulaşmak için bir düşünceye sahip olması için iki yıl bile geçmeyeceğini söylüyorlar; Allah için eğer hristiyanlar kısa zaman zarfında tedbir almazlar ise çok olağanüstü işler başaracak fakat gerektiği şekilde Konstantinopolis için tedbir alınır ise bu da felâketine yol açar. Şimdi size tespit edilenler ile ilgili hesap vereceğim[25]. Bilin ki... her bir düzen hakkında gördüğünüz üzere, yapılan anlaşmaya göre, Pera cemaati üyeleri arasında adaleti sağlamak için bir başkan tarafından yönetilecek[26]. Bu anlaşmayı yaptıktan sonra podestas sarayını[27] terk edip bir eve çekilmeği uygun buldum. Cemaat ise gelip sarayda kalmamı ve ben istifa edebilecek zamana kadar yönetime devam etmemi istedi. Bir çok sebeplerden dolayı onların bu isteklerini yerine getirdim[28]. Cemaatten bir fayda sağlayacağım aklınıza gelmesin. Türk Bey gümrüklerin gelirlerini[29] kendisi için istiyor; başka da bir vergi konulmasına razı değil; ticari şirketlerin senetleri[30] artık geçerli değildir. Şimdi ise sayın bay Doge'miz parlak bir elçi heyeti yollaması gerektiği üzerinde duruyor ve övünüyorum. Yerlerimiz[31] ile ilgili zorluklar ancak böyle halledilir ve hiçbir şekilde hristiyanların yardımlarına dair itimat taşımasın, daha önceden de yaptığımızı yapmasın. Daima bir yardım arayalım: hepsi de yüz kırk sekiz adam alan küçük bir gemi bulabildik. Bunun bir ilâhi arzu olduğuna inanıyorum, çünkü ne Yunan'lılar ve ne de Venedik'lilerden hiçbir vazifesini yerine getirmedi. Allah için hristiyanlar tarafından tedbir alınmaz ise bu Türk Bey Mehmet olağanüstü işler yapacak. Savaş girişimlerinden başka hiçbir şey düşünmüyor[32]. Torunum olan Imperiale esir edildi; fidye parası için mümkün olan herşeyi yaptım. Yakalandım ve sonra da... bey hiçbir şekilde fidye istemez. Bu arada Türk Bey ondan haber aldı ve bir başka Venedik'li ile birlikte aldı. Hiçbir sebep yok iken, bey'in divanında bazı Latin'lerin bulunmasını[33] istemesinden başka bir şey değil. Bundan dolayı da büyük bir acı duydum, artık yaşamak istemiyorum. Hala genç olduğu için bunu yapacak; Şimdiki durum için epey girişimlerde bulundum, fakat onu kurtarmam mümkün olmadı[34]. Eğer dayanıklı olur ise çok zaman geçeceğini zannetmiyorum. Eğer para için ise bize kalmaz, hatta bir gömlek ile kalsam bile. Etrafımdaki herkes müteredddid duruyor. Eğer size düzenli bir şekilde yazamadım ise kusuruma bakmayın; Ruhum gayet hasta olup yaptıklarımı güçlükle yürütüyorum. On sekiz aydan

beri hep zorluklar ve kahırlar içinde bulunuyorum ve bir gün içinde bütün bu gayretimiz boşa çıktı. Ne gibi günahlar işledim diye düşünmek istedim. Lütfen bana inanınız, yakınlığım olmadığı için sayın bay Devlet Başkanı [metinde Doge]'na yazamadığım için siz iletin. Lütfen kaynanam olacak hanıma da benim için aracı olmanızı diler ve ona da yazamadığım için bu mektubumu gösteriniz ve bu arada babama ve eşinize de beni hatırlamaları için yazıyor diğerlerine de selâmlarımı yolluyorum.

Angelo Giovanni Lomellino
[Latince metin: Angelus Joes Com.rius [35]]

Kiev'li Isidoro

İtalya'ya gelmeden evvel, İsidoro Konstantinopolis'teki Aya Dimitri Manastırı'nın başkanı idi. Bizans İmparatoru tarafından Basilea Konsili'ne ilahiyât konularında mütehassıs olduğu için 1434 yılında gönderildi ve dönüşünden sonra Kiev şehri ve bütün Rusya'nın başepiskopos'u olarak takdis edildi. Kısa bir süre sonra İtalya'ya döndü ve Ferrara (1438) ile Floransa (1439) konsil'lerine katıldı. Vatandaşı olan Bessarione gibi Katolik kilisesine olan yakınlığını saklamadı ve kilise ittihadına hep yatkın kaldı. 17 Ağustos 1439 günü Papa'nın temsilcisi olarak Rusya'ya gitti ve 18 Aralık günü de Bessarione ile birlikte kardinal ünvanına sahip oldu. 1440 ile 1443 yılları arasında Rusya'da çok zor bir misyon üstlendi, çok büyük zorluklar ile karşılaşıp hapse bile atıldı. 1444 yılında Yunanistan'a ve sonra da Konstantinopolis'e (1446-1448) temsilci olarak yollandı. İtalya'ya geri geldikten sonra bu kere Papalık temsilcisi olarak tekrar Konstantinopolis'e yollandı. Aya Sofya kilisesinde Kilise ittihadının resmen ilânını sağlamasıyla görevlendirildi. 20 Mayıs 1452 günü Roma'dan hareket etti. Bir süre Sakız adasında yardımların gelmesini bekledikten sonra 26 Ekim günü Konstantinopolis'e ulaştı. Seyahat esnasında beraberinde Midilli adası başepiskopos'u Sakız'lı Leonardo ve belki adı Arezzo'lu Francesco Griffolini olan bir *familiaris* bulunuyordu. Bindiği gemiye erzak yüklenmiş ve ikiyüz müsellah adam binmişti.Kefe limanına gitmekte olan Cenova'lı bir başka tüccar gemisi de izlemekteydi. Yohannes Skolarios -Ferrera ve Floransa konsilleri çalışmalarına katılan bir başka ilâhiyatçı- ve aralarında imparatorun "büyük logothetes"i ve günlük yazarı Georgios Sfrantzès'in bulunduğu sair ittihat karşıtlarının muhalefet etmelerine rağmen, 12 Aralık 1452 günü Aya Sofya kilisesinde ittihadın ilânının yapılması kararını çıkarttı. Konstantinopolis'in müdafaasına katıldı. Latin gemilerinin tutumlarının birleştirilmesi işine katıldı. Mangan'lar yöresi veya Aya Dimitri bölgesinin müdafaasını üstlendi. Türklerin şehre girdikleri sırada kafasına gelen bir ok onu yaraladı ve sonra da esir düştü. Her ne kadar aranıyor idi ise de tanınmadı, başka tutsaklarla beraber Pera'ya götürüldü, burada fidyesi ödendi ve sonra da sekiz gün süre gizlendi. Pera'nın de Türk'lerin eline geçtiğini öğrenince Anadolu'ya gitmekte olan bir Türk gemisine binip kaçtı ve başından birkaç olay geçtikten sonra Cenova kolonisi olan Foça'ya geldi. Fakat burada bazı

kişiler tarafından teşhis edildi. Bunun üzerine korkuya kapıldı ve küçük bir İtalyan gemisine bindi ve evvela Sakız adasına sonra da Kandiya limanına gitti, haziran sonuna doğru karaya çıktı. Elbette 26 Temmuz gününe kadar Kandiya'da kaldı, sonra da kasım ayı sonuna doğru İtalya'ya geldi. Venedik şehrinde karaya çıktığı zaman Siena şehri elçisi olan Leonardo Benvoglienti ile buluştu (ileri kısma bakınız). Kandiya şehrinde iken Konstantinopolis'in düşüşü ile ilgili haberlerini yolladı. Roma'ya döndükten sonra 27 Nisan 1463 günü burada öldü.

Bu kitapta bulunan birinci mektup doğrudan doğruya kardinal İsidoro tarafından kaleme alınmış olmayıp ya Kandiya'da bulunan noter Pasio di Bertipaglia tarafından Yunanca aslından tercüme edilmişti veya noterin kendisi tarafından oldukça iyi bildiği Latince yazılmıştı. İsidoro, Latinceyi az bildiği için metne son şeklini vermek için notere itimat etmeği tercih etti. Bu mektubun mevcudiyeti biliniyordu, çünkü bizzat İsidoro kardinal Bessarione'ye yazdığı mektubun son kısmında buna değinir, fakat şimdiye kadar araştırıcıların dikkatinden kaçmıştı. Bessarione yazmaları arasında cod.Marc.496 diye bilinen nüshada bulunan mektubun İsidoro tarafından Papa Nicolò V'e yazılan birinci mektup olabileceğini düşünemediler. Kardinal Bessarione'ye gönderilen ikinci mektubun da aslının Yunanca olduğu, cod.Bonon.Univ.lat.B 52, busta 2, n.1 yaprak 40r-42v, kodu ile tanınan nüshanın içindeki mektubu baş tarafına Lianoro dei Lianori tarafından konulan bir haşiyeden anlıyoruz. Bu haşiyede şu ibare bulunmaktadır:

> Habes iam, Alberte dilectissime, grecam epistolam factam latinam, etsi satis inepte traductam. Malui enim<me>rudem ac indoctum iudicari abs te, quam pervicacem. Usus autem sum sermone facili et ilaro et, ut ita dicam, puerili, ne tibi videar alius esse quam sum, tardo scilicet ac rudi ingenio. Potuissem enim hinc inde vocabula exquisita mendicari et expiscari, sed nolui ex re minima rem maximam facere atque ostentare, quod mee tenuis ac exiguissime supellectilis non est. Ipsam ergo penes te serva nec ulli cures edere, ne in tanta doctissumorum virorum copia temararius ac presumptuosus, fuisse videar, qui tantum mihi arrogem, ut grecam profiteri scientiam aussus sim, cuius vix prima rudimenta delibarim. Tuus Lianorus de Lianoriis etc.

Üçüncüsü ise, *Universis Christi fidelibus* diye daha çok tanınmış olup burada yayınladığım nüsha basılı yazımından çok değişik olup (üslup

bakımından çok değişiklik yapılmış ve kısaltılmıştır), İsidoro'nun esas metni ile üslubunu yansıtmaz. Papa'ya yazılan dördüncü mektup burada daha doğru bir yazımla konulmuştur, Braidense metninin tekrar gözden geçirilmesi sonucudur. Hatta Venedik devlet başkanına [Doge] gönderilen beşinci de bu tarzdadır.

Yazma nüshalar:

n.1 V = Ven. Marc.lat.496(=1688), XV.asır, yaprak: 330r-331r.

n.2 F = Flor.Riccard.lat.660(M II 19), XV.asır, yaprak: 58r-61r.
U = Bonon.Bibl.Univ.lat.B 52, busta 2.n.1,XV.asır yaprak: 40r-42v.
L = Patav.Bibl.Sem.lat.126, XV-XVI. asır, yaprak: 33v-36r.

n.3 A = Mediol.Bibl.Braid.lat.AE XII 40, XV.asır, yaprak:53r-54v.
P = Paris."Nouv.Acquis." lat.546, XV.asır, yaprak:167r-169r.
C = Monac.lat.Clm.4689,XV.asır,yaprak 142r-143v.
H = Haegens.Bibl.Reg.Reg.lat.71.E.62,XV.asır,yaprak:3v-6v.
N = Paris.Bibl.Nat.lat.3127, XV.asır, yaprak: 19 2v-19 4v.
T = Mediol.Trivult.lat.I 95(=N 641), XV.asır yaprak: 27v-31v.
M = Monac.lat.Clm.4149, XV.asır, yaprak: 309v-312r.
S = Monac.lat.Clm.4143, XVII.asır, yaprak: 91r-94r.
B = Vat.Barb.lat.2682(=XXXIII 202) XV.asır, yaprak: 58r-59r.

n.4 A = Mediol.Bibl.Braid.lat.AE XII 40, XV.asır, yaprak: 54v-55v.
P = Paris."Nouv.Acquis"lat.546, XV.asır,yaprak: 169r-170v.

n.5 B = Vat.Barb.lat.2682.XV.asır, yaprak: 56v-58r.

Neşriyât: 1) neşredilmemiştir; 2) G.Hofmann, "Ein Brief des Kardinals Isidor von Kiew an Kardinal Bessarion", *Orientalia Christiana Periodica*, XIV (1948) s.405-414; 3) A.G. Welykyi, "Duae epistulae cardinalis Isidori ineditae", *Analecta Ordinis S.Basilii* = "Zapiski čina Sv. Vasili Velikogo" ser.III, I 1950 s.289-291 (fakat Vat.Barb.2682'den bozuk ve düzensiz); PG CLIX, coll.953-956 (Reusner'in neşrinden alınma, 1597) ve A.Dethier, şu eserde: *Monumenta Hungariae Historica*, XXI I, s.687-702 (dikkat ettiği metinler, Ph.Lonicerus'un 1578 tarihli, Reusner'in 1597 tarihli,

Ecuy'un 1823 tarihli, Petersburg'daki 1855 tarihli ve Migne'nin 1866'da PG'deki nüsha); fakat daha evvelden de söylediğim üzere, bütün bu metinler üslup bakımından değiştirilmiş ve kısaltılmıştır; şimdiye kadar hiç kimse ilk nâşirler olan Lonicerus ve Reusner'in metni yazma nüshalardan değil de, Floransa şehri episkoposu Antonino'nun *Chronicon* adlı eserinden (pars III, lib.XII, cap.13) alınma olduğunu fark etmedi. Bu adam çok dürüst bir şekilde Isidoro'nun mektubunu neşrettikten sonra sonunda şu ibareyi koyar: *Haec in substantia sunt in litteris praedictis, etsi aliquater verba immulata*, bu cümle Lonicerus, Reusnes ve sonraki nâşirler tarafından bir kenara konulmuştur; 4) Jorga *Notes*, II, s.522-524 (çeviri yazısı iyi olmayan metni Braidense nüshasına göre düzeltmiştir); 5) A.G.Welykyi, aynı eser, s.286-289 (Vat.Barb. nüshasındandır. Fakat müstensihin çok sayıdaki hataları, nâşirin hataları ile birleşmiştir; Elyazması nüshanın dikkatli bir düzenlenmesinden sonra burada daha iyi bir metin verdim).

Kitabiyât: P.Pierling, *La Russie et la Saint Siège*, I, Paris 1896, s.60-105; G. Mercati, *Scritti d'Isidoro il cardinale Ruteno e codici a lui appartenenti che si conservano nella Biblioteca Vaticana,* Roma 1926 (= Studi e Testi, serisi 46); A. Ziegler, "Isidoro de Kiev, apôtre de l'Union Florentine", *Irenikon* XIII (1936) s.393-410; G.Hofmann" Papst Kalixt III. und die Frage der Kircheneinheit im Osten", şu kitabın içinde: *Miscellanea G. Mercati*, III, Città del Vaticano 1946, s.118-121; A.M. Ammann, *Storia della Chiesa Russa e paesi limitrofi*, Torino 1948, s.121-123; A. Ziegler, "Vier bischer nicht veröffentlichte griechische Briefe Isidors von Kijev", *Byzantinische Zeitschrift* XLIV (1951) s.570-577; aynı müellif, "Die restlichen vier unveröffentlichten Briefe Isidors von Kijev", *Orientalia Christiana Periodica* XVIII (1952), s.135-142; V. Laurent, "Isidore de Kiev et la métropole de Monembasie", *Revue des études byzantines* XVII (1959), s.150-157; E. Winter, *Russland und Papsttum*, Berlin 1960, s.147 vdd.; J.Gill, *Il Concilio di Firenze,* İtalyanca tercümesi, A.Orsi Battagliani, Firenze 1967, s.453-462 ve türlü yerler; aynı müellif, *Personalities of the Council of Florence*, Oxford 1964, s.65-78; I.Dujčev, "Un fragment des 'Notitiae episcopatum Russiae' copié par Isidore Ruthenus", *Zbornik radova Vizantološkog Instituta*, XI (1968) s.235-240; D.A. Zakyntinos, "Manuli B'ho Paleilogos kai ho kardinalios Isidoros en Peloponneso", şu kitapta; Mélanges offerts a O. et M.Merlier, c.III, Athènes 1957, s.45-69; M.I. Manoussakas, "He

proti adeia (1456) tis venetikes Gerousios gia to nao ton Ellenon tis Venetias kai ho kardinalios Isidoros", *Thesaurismata,* I (1962) s.109-118.

Son mektup, şimdiye kadar neşredilmeden kaldı ise de Burgonya dükası Filip III le Bon'a yollanmış olup çok büyük bir ehemmiyeti bulunmaktadır. Zira şimdiye kadar kardinal İsidoro'nun prens Filip ile doğrudan mektuplaştığına dair husus bilinmediği gibi aynı zamanda Konstantinopolis'in alınışı esnasında Cenova'lıların tutumunun açık bir müdafasıdır. Böylece onların ikili oynama veya Bizans'lılarla Latin'lerin zararı için ihanet ettiklerine dair hemen yayılan şayiaya karşı çıkar. Isidoro'nun durumu çok net görünmektedir. Her ne kadar Cenova'lılar *simulatu cum Theucro viveret,* [suretâ Türklerle yaşamak] idiler ise de vaziyetleri *hocque fieret statuto consilio* [burada bir meşveret düzeninde olmak] diye uyuşuldu ve onlar mümkün olduğu zaman gece vakti kuşatılanlar için insan ve mal götürmekle kalmayıp imparator konseyinin toplantılarına da katılırlardı. Pera'nın podestà'sı olan Lomellino da 23 Haziran 1453 günü kendi kardeşine yazdığı mektubunda yazdıklarını tasdik etmiş bulunuyor. Mektubu alan İyi Filip bilindiği üzere Lille şehrinde 17 Şubat 1454 günü meşhur "Banquet de faisan" [sülün ziyafeti] esnasında Türk'e ve imansızlara karşı "de prendre croisée" [Haç'lı olmak] ilân etmişti (karş. O.Cartellieri, *Am Hofe der Herzöge von Burgund,* Basel 1926, s.143-146). Fakat o sıralardaki Fransa'nın ve hatta batı Avrupa'nın dahilî meseleleri yüzünden böyle bir temenni hiçbir zaman tatbik edilmedi. Kardinal Isidoro bu mektubu yazdığı sırada, Filip samimi bir şekilde Türk'lere karşı bir sefer hazırlamak niyetindeydi. Özellikle de 1455 yılında amirallerinden birisi olan ve Rodos adasını 1444 yılında çetin bir şekilde müdafaa eden Jeoffroy de Thoisy ile Şark'ta bir savaş yapmayı konuşmuş ve bu da bir hatırâtında ("Advis baillié par messire Joffroy de Thoisy pour recouverer Constantinople" Paris, Bibl.Nat.ms.fr.1278; Karşılaştır, Grunzweig, *Philippe le Bon,* s.57-58), imparatorluk diyetlerinin [meclis] plânını tahlil ettikten sonra, Varna'da büyük bir felâkete yol açan benzer bir tutumu gözönüne alıp, deniz tarafında bir hücum yapmayı önerir, evvela Gelibolu'ya ve sonra da İstanbul'a saldırı istedi. Filip böyle bir saldırıyı çok arzu etti ise de hiçbir zaman gerçekleşemedi. Sebebi de Şarl VII ile Fransa tahtı döfen [veliaht]'i olan oğlu ve müstakbel Louis XI arasındaki düşmanlıktı. Babasından bağımsız bir iktidar hedefi için Burgonya dükasının desteğine ihtiyacı vardı.

Mektup üslubundan anlaşıldığına göre kardinal Isidoro tarafından bizzat yazılmıştı. Altında bulunan bir kayda göre esas metne az veya çok yakın bir surettir.

Yazma nüsha: Taurin.Bibl.Nat.lat.H.VI.12, XV. Asır, yaprak: 122r-122v.

Neşriyât: yayınlanmadı ve bilinmiyor.

Kitabiyât: G.Doutrepont, "À la cour de Philippe le Bon. La Banquet du faisan et la littérature du Bourgogne", *La revue général* LXX (1899), s.787-809 ve LXXI (1900), s.99-118; aynı müellif, "Notices et extraits des manuscrits de la Bibliothèque Nationale; Le croisade projètée par Philippe le Bon contre les Turcs', *Notice et extraits des manuscrits de la Bibliothèque Nationale*", XLI (1923), s.9-28; C.Marinescu, "Philippe le Bon, duc de Bourgogne, et la croisade (1453-1467)", *Bulletin des études portugaises et de l'Institut Français au Portugal,* NS, XIII (1949), s.1-26; aynı müellif, "Philippe le Bon, duc de Bourgogne et la croisade (1419-1453)", şu kitap içinde: *Actes du VIe Congrès International des Etudes Byzantines*, I, Paris 1950, s.154-165; A.Grunzweig, "Phillippe le Bon et Constantinople", *Byzantion* XXIV (1954), s.47-61; R.Schwöbel, *The Shadow of the Crescent: The Renaissance Image of the Turk (1453-1517)*, Nieuwkoop 1967, s.82-91 ve 96-99.

Kardinal Isidoro'nun üç tane daha mektubu bulunmakta – bir tanesi kardinal Domenico Capranica'ya bir tanesi ad *Priores palatii ac communitatis dignissimae Florentiae* [çok şerefli Floransa şehrinin saray ileri gelenlerine ve topluluğuna] ve bir üçüncüsü de *ad communitatem Bononiae* [Bonn topluluğuna] - olup bu kitabıma koymadım.

Sabina episkoposu çok muhterem bay kardinal Isidoro'nun isteği üzerine, noter Pasio di Bertipaglia tarafından yazılan mektup[1]

Çok aziz peder ve cennetmekân efendi,

Meşhur şehir Konstantinopolis'in hüzün verici bir silahlı çatışma ve elîm ziyaından sonra derin bir tasa ve mutsuzluk içine düştüğümü hissederim. Dinsiz hatta Türk'lerin bu sinirli hükümdarı burayı çok sert ve acımasız bir şekilde kuşattıktan sonra ele geçirdi. Hristiyan ahalinin bu acımasız can düşmanı karşısında elbette ne yakınmalar ne de gözyaşları ile böyle büyük bir tahribi tamir edebiliriz ve gerektiği şekilde intikamını da alamayız ve çok menfur ve zalim bir tutuma cevap verebilmek için şimdi size yönelmek ihtiyacını duyuyorum, Cennetlik peder, Yesus Kristos'un vekili, bunu Efendi özellikle Yesus Kristos'u dünyaya güç ve yetkili kıldı. Ve işte siz şimdi bütün hristiyan güçleri bu büyük suçun cezalandırılmasını sağlamalısınız. Bu husus sizin sürüyü düzenleme yetkiniz olan büyük cennetliğinizden neşet eder: "İyi çoban koyunlarına çok iyi bir hayat vermelidir." Yalvarırım size, cennetlik peder beyninin en derin yerinde kendine bir görev bilmeni temenni ederim bu doğu ve büyüklüğü bu adı geçen şehri inşa eden çok meşhur Konstantin aşk ve takdisi için buna giriş. Böylece Allah'ın kilisesini yapan bu zat yalnız Roma şehri için değil Roma Kilisesi için de bu girişimini yaptı. Kendi kutsal krallığının merkezi olması yanında çok sayıda şehir ve region'ları zengin bir miras ile birlikte bıraktı ve paraları tahsis ederken kültü'nün[2] ayakta kalabilmesi için şahsi cömertliğini de beraber sundu. Kendi adını taşıyan bu çok meşhur şehri inşa ettirdi. Burası soyluluk ve parlaklık bakımından imparatorluğun doğu kesimleri arasında en önemli seviyeye çıktı. Bunu da kendisi için olduğu kadar kendisinin halefleri olabilecek Roma imparatorları[3] için de yaptı. Helena'nın oğlu Konstantin tarafından o sıralarda inşa edilen bu şehir şimdi çok mahzun bir şekilde bir başka Helena'nın oğlu[4] olan bir başka Konstantin zamanında kaybedildi. Bu kaybedilmenin de sebebi hiç şüphesiz böyle geniş surları korumak için gerekli olan müsellah askerlerin yeterince bulunmamasıydı. Düşmanın kininin böyle çılgın bir şekilde ilerlemesi sırasında ne yaş ne cins ne de başka kişilere en ufak bir acıma hissi duyulmadan ilerleyip durdu. Ey hüzünlü gün, eğer Aya Teodosia'nın doğumunu kutlayan gün için mahzun denilecek ise azra ve martir[5] olan bu kutsal kişi için hiçbir bayram da kutlanmayabilirdi. Hatta zararlı da sayılıp geçen 29 Mayıs günü uğranılan bu çok ağır mağlubiyetin daimi hatırlanacağı

gün sayılmalıdır. İşte o gün Roma'lıların son imparatoru olan mezkûr Konstantin'in ruhu hiç görülmeyen bir martir tarzında göğe doğru uçtu. Hiç şüphesiz beraberinde de dinsizler tarafından öldürülen hristiyan grubu da bulunuyordu. Çok aziz peder bana inanmanızı istirham ederim ki bu katledilenler arasında çok yüksek seviyede din adamları, çok sayıda âsil kişiler ve davranışları ve yaşamları ile tanınmış daha başka kişiler de hem vatandaş hem de yabancı olarak Şehir'in müdafaası için imkânlarının sınırları içinde kahramanca görev almışlardı...

Hatta Cenova'lılara ait bulunan çok hristiyan ve Latin Pera şehri de onların egemenliği altına girip parçalandı; burada de çok menfur ve acımasız uygulamalar yapıldı. Surlar, kuleler ve mermer süslü muhteşem evleri hep yerle bir edildi ve bir köye çevrildi[6]...

Kaldı ki cennetlik peder bu hain adamın dünya gücü ve içten gelen kibiri için farkına var ve derinden incele. Bu adam Bizans'lıların gücünü ve namını mahvetmekle övünür. Barbar gücü ile bütün hristiyanlığı tamamen yok etme tehdidi ile ortaya çıkar ve Roma şehri ile hristiyan imparatorluğunun başkentini kısa bir zaman zarfında gücü ve silahları ile idaresi altına alır. Bununla beraber hristiyan güçleri bu korkunç düşmanlarının beklenmeyen zaferi karşısında hiçbir korku duymamaları gerekir. Yeter ki gerekli tedbirleri almakta gecikmesinler. Böyle benzer bir dönemde böyle zor böyle tehlike dolu ve çok ağır durum için bir gecikme bile çok büyük zarar yol açar. Demek oluyor ki senin gücün gerekli, Ey pederlerin en azizi ve sen olayları derinlemesine bildiğin için ve anlamaktasın ve senden aşağıdaki güçler üzerinde senin çok geniş bir etkin ve tesirin bulunmaktadır. Gerekli gücü üzerine almağa giriş ve bunu engellemeye giriş. Bu Allah'ımız olan Kristos'un meselesi için yap. Onun üzerine sen güçlü hırsını yönelt. Eğer gözyaşları ile sulanmış bile olsa hemen fevkâlade elçiler yolla[7]. Kurtuluşu sağlayacak her türlü mümkün tedbirlerin alınabilmesi için sen sebatla dikkatini ona yönelt. Çok hristiyan, çok tanınmış, çok muzaffer kalıcı Roma'lıların imparatorunu[8] teşvik et, emir ver, hükmet ve yönet. Sen hristiyanlığın ve imanın başısın. Senin kutsallığını koruyan en mühim koruyucu için ve bütün sâir hristiyan kral ve prenslere yönel. Derhal savaş için hazırlığa girişsinler, denizde ve karada gerekli hazırlıklarıyla gelsinler...

Şimdi bulunmakta olduğum Girit adasındaki vatandaşlar ve ahali de yüksek sesle bunu istiyor. Hatta yakında bulunan adalardaki hristiyanlar[9]da bunu istiyorlar. En sonunda da ben, Isidoro, ıstırap dolu bir şekilde senin

kardeşlerin sayılan kardinaller meclisinde bulunurken, onlar da bu felâketin gerçek tanıkları idiler. Allah'ın inâyeti ile mucizevi bir tarzda kaçmayı başardım. Dinsizlerin elinden kurtulunca kendimi senin kutsallığının ayakları altına atıp yüksek sesle isteğimi iletiyorum. Senin kutsallığına inanarak yalvarıp ve ısrar ederek feryat ediyorum. Çünkü benim etrafımı saran bu felâketler karşısında sen benim sığınma yerim olacaksın.

Girit adasındaki Kandiya şehrinden

6 Temmuz 1453

Çok muhterem bay kardinal Ruteno tarafından, Tusculo episkoposu Niceno kardinali, Bolonya'daki papalık elçisi çok muhterem bay Bessarione'ye yazılan mektup[1]

Kristos'un ve efendinin çok muhterem pederi, en derin saygılarımı sunarım.

Geçmiş zamanda siz muhterem efendime sık sık yazdım ise de hiçbir cevap alamadım. Sebebini bilemem. Bu aşamada her şey mümkün olup ya benim mektuplarım size tevdi edilmedi veya senin mektupların bana teslim edilmedi. Belki de taşıyıcıların dikkatsizliğidir[2]. Bu aynı zamanda savaş durumu ve durumun zorluğuna da haml edilecek durumdur veya üçüncü bir faraziye de siz yüksek makamınız bize yüz çevirdi. Hatta Allah bile yüz çevirdi. Bu çok bahtsız ve talihsiz şehrin durumu esnasında sert, düşman ve muhalif görünürken bu şehrin bir zamanlar dinsizler ve gaddar kâfirler tarafından Konstantinopolis denilirken şimdi ise berbat kaderden dolayı Turkopolis [Türkün şehri] denilmekte olup ben bunun hâtırası için nehirler dolusu sürekli gözyaşı akıtırım...

Gözlerinden hiçbir şey kaçmayan ve her şeyi açık bilen ebedî Allah için beni bir manastır kapısında başımın sol tarafından bir ok ile yaralayan bu gaddar Türk'ü sıkça lanetledim ve haramladım. Gerçi o sırada beni öldürecek kadar büyük değildi, çünkü ben at üzerindeydim ve kendimi bitkin hissederken, o tarafta bir an için gücümün kaybolduğunu hissettim. Allah'ın

beni yaşatmak istediğine inandım. Çünkü bu çok talihsiz şehrin nasıl büyük tehlikeler içine düştüğünü bizzat görebildim...

Fakat şu an için her şeyi anlatmak uzun süreceği için zamanım yoktur. Sonradan sizinle görüşmek için geleceğim. Efendimizin inâyeti ile size bir mektuba sığmayacak konuları ben anlatacağım[3]. En belirli kısımları anlatarak sizin kısa zaman zarfında durumdan haberdar olmanızı sağlayacağım. İşte olaylar böyle cereyan etti.

Geçen yıl (1452) mayıs ayının sonuna doğru Roma'dan ayrıldım. Beraberimde hiçbir yardım ve destek yoktu. En mümkün şekilde kendi ihtiyaçlarımı hazırladım ve elbette de şehirden çıktıktan sonra âdeta bir mahmuz tekmesi gibi diyeyim ve ilk adımlarım bile ters ve çok talihsiz bir şekilde gitmeye başladım. Teferruatı şimdilik bir kenara bırakıyorum[4]. Kaldı ki yalnız seyahat için altı ay gerekti[5]. Sonunda zor da olsa bu çok felâketli Konstantinopolis şehrine ulaşabildim. Silahlanmış düşmanı tarafından her yönünden tutuklanmış ve çevrilmiş bulduğum zaman ekim ayının 26'sı idi. Ben ne gibi konuşmalar yaptım, ne yaptım ve aklımdan neler geçti[6], ne sözlü ne de yazılı bir şekilde özetleyebilirim. İki ay zarfında hristiyanların donanması toplandı, birleştirildi ve anlaşma durumuna getirilirken çok iyi ve sağlam bir durumda olduğu görülüyordu. Ben de bunu siz muhterem efendime iki defa[7] yazmış iken yeteri kadar geniş ve teferruatlı bir şekilde idi. Hristiyanların tutumlarının iyi ve yeterli bir şekilde yürüdüğü zannedilirken ne Türk'lerin şehre saldırma arzusu ne çok büyük istekleri ne de doymaz hırsları hiçbir şekilde dikkate alınmadı. Ben ise bütün bunları siz muhterem efendime yazdım. Bizzat da Türk'ün bütün dünyayı etkisi altına alma ve Kristos'nun adını bütünü ile mahvetme arzunu hep devam ettiren zihniyetini de anlattım. Ve bütün bu şeyler bir delinin tutumudur; güçlü bir ordu hazırlıyor, üçyüzbin kişiden oluşan arasında süvariler ve sipahiler seçkin bir güç olup çok büyük bir donanma da yaratırken aralarında trirem birem ve unirem bulunan gemileri ikiyüzyirmi tanedir ve bir gemi de tüccar veya yuvarlak [yük gemisi]'tır. Şehri kuşatmak ve elde etmek için gerekli olan bütün sanatkârları, her türlü mühimmâtı, her türlü malzemeleri, her türlü makinaları, fişekleri toplayıp bir araya getiriyor, görünüşleri devasa ve mucizevi bir tarza bürünen her türlü atış aleti, toplar, mancınıklar çok sayıda ve büyük boyutlarda yaptırıldı.En sonunda bütün bu âletlerle Konstantinopolis'e sahip çıktı. Çok sayıdaki atış aleti, mancınık veya toplar arasında üç tane vardı ki bir tanesi ondört talent ağırlığında taş atabilecek, bir ikincisi oniki ve bir üçüncüsü ise on atabilecek gibi idi[8]. Surlar kalınlıkları ve sağlamlıkları bakımından bütün diğer küçük

topların atışlarına karşı iyice direnmekle beraber devamlı bir şekilde atış yapan bu üçü karşısında yeteri kadar direnemiyorlardı. İkinci atışda surların büyük bir kısmı ve kuleleri de darbe aldılar ve yıkıldılar. Böylece bizim tarihlerimizde bulunan eski bir kehânetin bunu nasıl teferruâtlı bir şekilde anlattığını şimdi daha iyi anladık ve der ki: "Vay sana, yedi tepeli şehir, bir genç yiğit seni kuşatacak ve senin çok güçlü surların yıkılacak"[9]. Türk bu sırada Porta di San Romano denen mahaldeki surları ve hatta della Fonte (= Pe ghé) ve Aurea ve eski Porta della Ventura[10] arasında kalan yerleri de yıktı ve bir diğeri de Porta[11] di Caligaria denen yeri de kattı. Bunun civarında çok güçlü kişi Teodoros Caristenus düşmanların şehre baskın yaptıkları sırada kahramanca çarpıştı. Büyük bir cesaret ve büyük bir gayretle karşı koymağa çalışırken şanlı bir şekilde şehit düştü[12]. Surların o kısmı şehri saran duvarların en zayıf yeri idi...

Liman kapalı idi ve Galata kulesinden Porta Bella[13] (Horaia = Porta di Neorion) arasında güçlü bir zincir çekilmişti ve Venedik'lilerin beş tane triremi ayrıca oniki ticaret veya yük gemisi büyük bir istiab ile Türk'lerin limana girişini ve zincire yaklaşmasını engelliyordu[14]. Türk'ler burada durmanın hiçbir yararı olmadığını anladılar. Gemileri ile Dipplocioma (=Diplokionion)[15] limanına çektiler ve burada harp nizamına girdiler. Türk, kısa bir süre geçtikten sonra yeni bir yol açılmasını emretti. Galata arkasındaki tepeler arasında üçbin adım ve hatta daha fazla bir yer tesviye ettirdi ve hatta daha çok idi ki, Galata tepesinin bir yerinden diğer bir tarafına biremes ve uniremesden doksaniki tane geçirtti[16]. Böylece limanın içine de indirtti ve sonra sahip çıktı ve tam bir bey oldu. Sonradan da bir başka olağandışı kurnazlığını keşfettim, yani bir zamanlar Kserkses yaptı diye anlatılan bir olay vardır. Yani bir köprü inşa ettirdi ve onu deniz kısmında Santa Galatina ile Kynegon[17] surları arasında koydurdu ve bunun genişliği Kserkses zamanında inşa edilen Hellespontos [Gelibolu Boğazı]'daki meşhur köprüden iki misli idi. Bunun üzerinden yalnız piyadeler değil fakat çok sayıda süvari de geçebilirdi. Şehre karşı üçüncü bir aracı daha kullandı: Porta di Caligaria denen mahalin uzağında beş tane lağım ve maden kazdırdı[18] böylece yer altı madenleri sayesinde şehrin alt tarafından girmek istedi. Kazıcılar surların temeline ve kulelere yaklaşıp ve tam düşürmek için zaman buldukları sırada bizimkiler de şehrin içinde aynı hizada lağımlar kazdılar. Böylece düşmanlar buralardan kaçırtıldılar ve hemen ricat ettiler...

Şimdi kim atış makinalarını, edevâtı, mancınıkları şimdi şahinler[19] denilen malzemeyi nasıl tarif edebilir? Üç yüz taneden fazla merdiven

yaptırıp[20] surların karşısına da tepe gibi uzanan burçlar ve kumtepeleri yığdı. Yaptırdığı tahtadan yüksek kaleler de şehrin dış kulelerinden daha uzun idi...

Türk bütün bu hazırlıkları yaptığı sırada, elliüç gün süre ile Konstantinopolis kuşatılması devam ettirildi fakat hiçbir neticeye ulaşılamadı. Gelecek ile ilgili bilgi edinmek çok zordur: nitekim bu bizim beynimiz içinde bulunan gözlerimizi kör ederken onunki açıldı. Böylece dirâyetli bir biçimde savaş kızgınlığını, saldırının gün ve saatini kontrolü altında tuttu. Hizmetinde bulunan İran'lı müneccimler çok vesveseli idiler ve onların ikazlarını ve kanaatlerini dinleyip yüksek ve mutlak hâkimiyeti elde edeceğini ümit ediyor. Mayıs ayının 29'uncu günü güneşin doğuşundan kısa bir süre evveldi, daha güneş ışınları gözlerimize girerken Türk'ler deniz ve kara tarafından şehre saldırıya geçdiler. Tamamen tahrip olan Porta di San Romano adlı mahaldeki surlardan geçtiler. Burada çok sayıda cesaretli Latin ve Yunanlı var ise de kral ve imparatorları yoktu, kaldıki yaralanmış bulununca katledildi ve kellesi de Türk'e hediye olarak götürüldü. Görünce büyük bir zafer çığlığı attı. Sonra bir yığın hakaretler ve aşağılamalar yaptı ve hemen de bir zafer nişânesi olarak Edirne'ye yolladı[21]. Bunun yanında Giovanni Giustiniani adında paralı asker bulunuyordu ve bu adam alınışın birinci sebebin ve büyük felâketlere yol açan kişi diye çok kimse tarafından itham edildi. Fakat biz bunu bir tarafa bırakalım[22]. Surlara bu taraftan tırmanmak kolaydan da öteydi, çünkü daha evvelden de söylendiği üzere yıkılmıştı ve top ateşinden gelen darbeler sonucu tamamen haraptı. Düşmanlar için buradan şehre sızmak kolaydı. Orada düşmanın akın hırsını engellemek ve orasının korunması için hiç kimse bulunmuyordu. Şehrin bir tarafının kendisini surlar içinde müdafaa ederken[23] diğer taraftan da kuşatılmış bir şekilde görülmesi inanılmayacak bir durumdu...Bütün yollar, sokaklar ve çıkmaz sokaklar kanlanmıştı ve öldürülen cesetlerden ve parçalanmış vücutlardan akan kanlar onların hırsını simgeliyor.Kadınlar, soylu ve hür olsun evlerinden dışarı çıkarıldılar. Boyunlarından birbirlerine bağlandılar, köle kadın sahibesi ile ve çıplak ayaklarıyla hatta kızkardeşleriyle kaçırılan çocuklar, babaları ve analarından ayrılmış, her tarafta sürükleniyorlardı.Ey güneş, ey arz, siz hiç genç ve asil kızların sivil ve rahibe olsun, Türk kul ve esirlerin çok kötü bir davranışla şehirden dışarı çıkardıklarını, bunu yaparken de öküz, koyun veya evcil ve uysal hayvanlar gibi değil de gaddar ve merhametsiz tutumla onları kılıçlar, kiralık katiller, muhafızlar ve katillerle sürüklemelerini görmen mümkün olabilecek mi...

Ne zaman müsait vakit buldular, bir zamanlar adı Aya Sofya olup da şimdi ise Türk'lerin câmii [metinde masgidium][24] yapılan ibadethâne de, bütün heykeller, bütün ikonalar ve İsa'nın bütün tasvirleri, azizlerin ve azizelerin resimleri yerlere atıp parçalamağa başladılar, her türlü rezilliği yapmağa devam ettiler. Çılgın bir şekilde mihrabın sahanlığına, araslara ve altarlara çıkıp alay etmeye başladılar. İmanımız ve hristiyanlığın akîdelerini alaya alıp Muhammed için ilâhiler ve methiyeler terennüm ediyorlardı. Mabedin (ikonalar deposunun) kapılarını açıp bütün kutsal eşyaları ve kutsal rölikleri alıp munfur ve menhus şeylermiş gibi attılar. Kadehlere, kutsal vazolara, libaslar için neler yaptıklarını meskût geçmeyi tercih ediyorum. İsa'nın ve havarilerin tasvirleri ile bezenmiş altın işlemeli libaslar, adeta köpeklere ve atlara yatacak yer yapılmıştı. İncil metinleri ile kilise kitaplarını ayakları ile çiğnediler[25]. Şık ve parlak mermerlerden yapılma heykelleri kırdılar, hepsini parça parça ettiler...

Benim bu dinsizlerin ellerinden nasıl kurtulduğumu, kısa bir süre sonra İtalya'ya vardığım zaman öğreneceksin. Böylece herşeyden haberdâr olacaksın. Kaldı ki Türk elbette çok azim bir güç ve çok büyük bir ordu ile İtalya'ya geçmeği tasavvur ediyor. Anlatıldığına göre üç yüz trirem'i küçüklü büyüklü bir araya getirirken çok büyük de yirmi tüccar gemisi, çok olağandışı bir sayıda piyade ve süvari ordusu da hazırlamıştı: bu haberin tamamen doğru bir şekilde intikal ettirildiğine inanmalısın, ve ben bunun olacağına eminim. Eğer hakikat ise hergün Büyük İskender'in hayatını Arapça, Yunanca ve Latince[26] dinliyor. İşte bu sebepten naşi, hiç vakit kaybetmeden Girit adasından bir küçük gemi yolladım ve peder Giovanni'ye[27] de Papa'mız olan çok muhterem efendimize, Kardinallerin kutsal kolejine ve ayrıca Aragon kralına ve İtalya'daki en büyük şehirlerine verilmek üzere mektuplar teslim ettim. Bu arada sizin Bolonya şehrinize de gönderiyorum. Bu kâfirleri yok etmek için herkesi bu yana bakmaları ve dikkatlerini çekmeğe teşvik ediyorum, hızlandırıyorum ve sevkettiriyorum[28]. Siz sayın kutsal makamınız, uzun seneler sağlıklı ve esenlikli bir şekilde bu gerekli ve dindar iş için lüzumlu tedbiri almalıdır.

Siz, muhterem makamınızın kulu

Kardinal İsidoro

Girit, 6 Temmuz 1453

İsidoro, Kutsal Roma Kilisesi'nin ilâhi şefkati ile Sabina episkoposu, halkın Kardinal Ruteno'su,

Bizim Yesus Kristos'umuz efendi ile bütün İsa müminlerine, bizim mektubumuzu okuyacak, birleşik ve dağınık olanlarına da selâmlarını iletir.

"Dinleyin, siz bütün ahali, kulak verin, siz bütün bu âlemde yaşatanlar", tarzında peygamber Hz. Davud mezmurlarından birisinin giriş kısmında bir şey söyler. Ben onun bir nebilik sesini biraz taklit edip şu cümleyi söylüyorum: "Bütün bunları duyun, siz saygın müminler ve hâdimler, bütün İsa kiliselerinin çobanları ve başkanları, hatta siz hristiyan imânının müdâfileri ve mücâhitleri, hatta siz kral ve prensler ve siz bütün ahali de", Allah'ın hristiyanları, kâdirimutlak ve teslisin Allah'ına saf ve lekesiz olarak imân ederken, beraberce ve hatta sizin üstünüz olanlar ile birlikte, Allah'a dua ediyorsunuz ve dünyevi âlemden de ayrılarak, manastır hayatının kutsal libasını giydiniz. Geçici bütün mallardan feragat ettiniz. Siz ki müteakip ve ebedi işlere bakıp içinde bulunduğunuz zamanı batırdınız ve bu asır içinde bulunan ve geçici iyiliklerle donanmış iken, gökyüzündeki krallığın geleceği için çalıştınız, hepiniz dinleyin.

Benim efendilerim ve mümin hristiyanlarım, bilmelisiniz ki Deccal'ın öncüsü şimdi kapılarınıza dayanan Türk'lerin kralı ve beyi olup adı Mehmet [metinde Machometa] olup, rafiziliğin başı hatta tam doğru bir tabirle dinsizliğin başı ilk Muhammed diye tanınanın vârisidir. Fakat bu çok tanınmış selefinden daha berbat birisidir. O hiç olmaz ise tecrübesiz ve hazırlıksız insanlara gidip aldatıcı ve yalan sözleri ile rafiziliğine kaydırdı. Şimdiki ise büyük ordusu ile büyük gücünü kullanarak kılıcı ile hristiyanları dehşet ve ıstıraba itmektedir. Hatta âlemin her tarafında İsa'nın adını silmek istiyor. Bu adam hristiyanlara karşı öyle bir kin, nefret, gazap duyuyor ki, eğer kendi gözleri ile bir hristiyan görecek olur ise büyük bir murdarlık ve iğrençlik görmüş gibi yapıp hemen gözlerini yıkar ve ilaç sürer. Hristiyan imanın böyle bir düşmanı olmadı ve hiçbir benzeri de yoktur. Bütün hristiyan âlemi arasında hiçbir kimse böyle bir adam görmediği gibi asla da görmeyecek. Bu adam Konstantinopolis şehrini aldı ve tahrip etti. Bir zamanlar burası şehirlerin arasında en mutlu mahal iken şimdi ise ne yazik ki en bahtsız ve fakiridir[1]...

Şimdi ise şehrin içinde bir tek kişiyi bile canlı bırakmadılar: hiçbir Latin'i hiçbir Yunan, hiçbir Ermeni, hiçbir Musevi hatta başka birini bile. Günün ilk saatleri ile öğlen arasındaki zaman zarfında şehri çıplak ve ıssız bıraktılar. Çok sert bir biçimde boşaltılıp çöl haline getirildi[2]. Ben kendi gözümle onların faaliyet ve cinayetlerini gördüm. Ben de bütün diğer Konstantinopolis'liler gibi ıstıraplar içinde kaldım. Balinanın karnından kurtulan Yunus gibi Allah da beni dinsizlerin elinden kurtardı[3].

Konstantinopolis şehri öldü ve artık hiçbir hayat alâmeti yoktur. Bu arada Pera adındaki şehir de soyunmuş gibiydi: şimdi onu ele geçirdiler ve Türkler hüküm sürüyorlar. Surlarını da yerle bir ettiler[4] ve onu bir esir durumuna düşürdüler ve bundan sonra çan ve nakos[5] çalınmasına da izin vermediler, Kristos'un çok aziz naaş ve kanını bile hatırlatmak istemediler ve hatta büyük kulenin üzerinde bulunan haç'ı da tahrip edip ve kulenin kendisini de indirdiler[6]. Şehirde kurulu bulunan beledî idareyi de feshettiler ve onun yerine bir Türk'ü bey ve hâkim yaptılar[7]. Yeni oktruva vergiler koyup, en büyüğünden en küçüğüne kadar yeni vergiler ve vergi yükleri koydular[8]. Zira Türk itimat ettiği kişileri Karadeniz'e yollayıp Yunan ve Latin şehirlerine haraç konulmasını istedi. Oktruva vergileri ile vergilerin kendisine verilmesini emretti[9]. Böylece kazanç kârları ve varidâtı koyduğu kaidelere göre verilecekti. Fakat çok daha kötü olan durum hükümranlığı altındaki hristiyanların köle haline getirilerek diğer hristiyanlara karşı menfur savaşlara girişecek Türk'lerin yanında vazifelendirilmeleridir.

Demek oluyor ki bütün bunlar Türk'lerin hristiyanlara karşı şimdiye kadar yaptıkları faaliyetlerdir. Türk'ün bunlardan başka düşündüğü nedir, kim söyleyebilir? Hepsinden evvel, büyüklü küçüklü yüzyetmiş trirem hazırlattı ve onları Ege Denizi'ne yollayıp Takımadalara [Kiklad adaları] yollatıp egemenliği altına almak istedi[10]. Çok büyük bir ordu hazırlayarak Tuna nehri üstünde bulunan şehirlerden en güçlü ve sağlam üç tanesini zaptedip tahrip etmek niyetindeydi, yani bizim sırasıyla Peristeri (=Golubac), Fendorabio (=Semendre, Smederovo?) ve Bellestadium (=Belgrad?)[11] dediğimiz mahaller olup, böylece de buradan bütün Macaristan'a doğru geçip orayı zapt ve tahrip edecekti[12]. Arkasında kendisine engel olabilecek bir şey bırakmak istemiyordu, çünkü ertesi yıl İtalya'ya geçmeye niyetliydi ve daha bu yıldan itibaren bütün bu girişimlerinin programını hazırladı. Bunun için de büyüklü küçüklü üçyüz gemiyi silahlandırmak için hazırlatıyor ve arıyor, ek olarak da yirmi tane büyük ticaret gemileri, üçyüzbin kişiden teşekkül edecek piyade ve

süvari ile Draç limanından Brindisi limanına denizi aşıp geçmeği düşünüyor. Bunu düşünmekle kalmıyor, fakat yapmak için hazırlanıyor[13].

Bundan dolayı da sizlere, ey hristiyanlar yalvarıyorum, rica ediyorum ve teşvik ediyorum. Çünkü hristiyan imanı için bir gayret gösteriniz ve hürriyetinizi seviniz ve hepsinden evvel de aranızda bir sulh yapmanız için yalvarıyorum. Birleşiniz, her türlü atâleti üzerinizden atınız ve zaâf duygularınızı gideriniz. Ben bu meziyetlerin sizlerde bulunduğunu biliyorum. Kendi içinizde Allah aşkını, sulhu ve birliği canlandırın. Cesur, muannid ve cömert olmaya hazırlanın. Böylece cesur bir yürekle düşmanlar ve kâfirlere karşı savaşabileceksiniz. İşitildiğine göre eğer o adam emri altına büyük bir ordu ve çok sayıda gemi soksa bile, Allah'ın inâyeti ile sizin on tane askeri birliğiniz onlara karşı çetin bir harp ve savaş içine girer girmez ellisini yok eder. Gerçekte de sizin değeriniz çok yüksektir ve sizin savaşma beceriniz çok daha gösterişlidir. Allah'ın inâyeti ile de daha sağlam ve sâbit bir şekilde müsaittir. Demek oluyor ki yeniden size yalvarıyor ve teşvik edip bu girişimlere karşı çıkmanızı ve engellemenizi beklerim. Ben de kendi hesabıma Allah imkân verir ise sizi şahsen ziyaret edeceğim ve durumu daha iyi ilgilendiren hususları sizlere açıklayacağım. Samimiyetle inanıyorum ve Allah'a güveniyorum ki siz kısa zamanda hazırlanacaksınız ve duyduğunuz bu girişime karşı çıkmak isteyeceksiniz. Bu sebepten dolayı cesaretle girişmenizi ve hemen uygulamanızı rica ediyorum.

Selâmlarımı iletirim ve her şeyin iyi gitmesi için sizi kutlarım ve sonra da mutlu yaşamanızı beklerim. Böylece Allah'ın hediyesi olan[14] bu mükâfat bedelini ve bu büyük zafer tacını almağa hak kazanacaksınız.

<İsidoro, Ruteno kardinali>

Girit adasında, kendi makamım olan evde, kendi mührümle, Efendimizin tarihi [Milâdî tarih]'nin 1453 yılının 8 Temmuz günü, kutsal takdir ile, çok aziz Papa'mız Nicola V'in bu makama seçilişinin VII. yılında (yazdım).

Cennetmekân ve çok tatlı Peder,

Bağlılık işareti için secde edip, azizlerinizi ve saygın ayaklarınızı selâmlıyor, sizin Cennetmekânlığınıza ben de katılıyorum.

Roma şehrinden ayrıldıktan sonra, sizden gelen mektuplardan[1] öğrendiğime göre Allah'ın inâyeti ile Yunan'lılar ile Katolik Kilisesi arasında ittihat yapılmış ve bitmiş ve o zaman için makul ve makbul kabul edilebilirdi, çünkü çok atlatılmış ve geciktirilmiş idi. Demek oluyor ki Kilise ittihadı geçen 1452 yılının aralık ayının 12'si günü geliştirilmiş ve tamamlanmış, böylece bütün Konstantinopolis şehri Katolik Kilisesi ile birleşti[2]. Siz Cennetmekân efendim de dualarda bu hatırlatıldı. Bu arada çok muhterem patrik Gregorios ise Konstantinopolis'te bulunduğu sırada hiçbir kilisede hatta kendi manastırında bile kutsanmamıştı. Sonradan ittihad girişimi kutlanınca bütün şehirde dualarda anımsandığı söylendi[3]. Böylece en büyükten en küçüğüne kadar, İmparator ile birlikte ittihadın içindeler ve Allah'ın inâyeti ile de bütün katolikler[4] Konstantinopolis'in tahribi ve alınışının zamanı ve uğursuz saatine kadar oradaydılar. Tam ağlanacak bir şehirdir. Bununla beraber çok iyi tanıdığımız Georgios Skolarios ile birlikte olan sekiz sâir rahip bu ittihadı kabul etmek istemediler[5]. Bununla beraber belirli bir zaman kadar her şey iyi gidiyordu. Ne zaman ki bu Mehmet daha çok genç bir yaşta Türk'lerin Bey'i olan olup "büyük emir"[6] [latince metinde: magnus amira] denilir, islâmın dinsiz hukukunu kuran tanınmış kişinin, hem kötülük hem de fesatlıkta tam bir halefidir[7]. Hatta bu adamı daha gaddar ve tiran ruhlu biri olarak, daha büyük bir güç sağladığını ve büyük de bir ordu yarattığını bilmeliyiz. Hatta hristiyanlara karşı meşhur bir kini bulunur. Kendi içinde şeytanı barındırır. Onlara karşı kükremeğe başladı ve kükredi de, saldırır ve atılır. Niyeti de bütün âlemden silip, tahrip etmektir. Kızgınlığını gösterebilmek için herkese karşı kalkar. Hristiyanlara karşı kin ve nefreti o kadar çoktur ki ne zaman bir tanesini görse gözlerini yıkar ve temizler, görüntüsünün kirlendiğini söyler. İşte bu hislerle önce Konstantinopolis'i kuşattı ve yakındaki bir kıyıda büyük bir kale inşa ettirdi. Sonra bütün andlaşmaları yırttı ve sulh yeminlerini unuttu. İmparatora yakın iken, hiçbir sebebi yok iken kaldırdı. Konstantinopolis şehri etrafındaki muhkem yerleri ve kaleleri kuşattı. Bulduğu bütün hristiyanları öldürttü ve katliam yaptırttı. Sonradan bütün kule ve kaleleri elde etti[8]. Geçen yıl (1452)'ın ağustos ayına kadar sürdürüp sonra Konstantinopolis'i terk etti ve kendi ülkesine geri döndü. Altı ay zarfında üçyüzbin kişiden oluşan ordusunda piyade ve süvariler bulunuyor ve büyüklü küçüklü ikiyüzyirmi trirem'den oluşan bir donanma da yarattı. Toplar imal ettirdi ve mancınıklar da yaptırtıp çok daha başka savaş malzemesi de hazırlattı ve sayısını belirtmek çok zordur. Bin taneden fazla top döktürttü ve bunlardan üç tanesi diğerlerinden daha çok azîmdi: Nitekim birincisinin savurduğu taşın çapı XI palmas ve ağırlığı da XIIII kantar (yüzlerce libre) olup ikincisininki on palmas

ve oniki kantar, üçüncüsünün de dokuz palmas ve on kantar idi [Latince metindeki rakam ve terimleri aktardım]. Diğer topların kalibreleri küçük idi. Bir tanesi çok küçüktü, diğerlerinin büyük bir kısmı arkibüz idi. Fakat diğer toplar surlara hiçbir zarar verdiremedi. Bununla beraber yalnız üç tanesi toplam yediyüz büyük mermi attı ve büyük tahribata yol açtı. Zavallı şehir ellibir gün süre ile bu topların ağır darbelerine maruz kaldı. Surların kara tarafını ağırca tahrib edip gedikler açtılar. Surların tahrip edilmelerinden sonra şehir alındı ve teslim oldu. Daha evvelden söylediğim üzere diğer toplar surlara hiçbir zarar vermedi, bununla beraber oldukça büyük ve tesirliydiler[9]. Bunlardan başka yeni şeytanî plânlar tasarladı ve beni dinleyenler derinden hayrete düşeceklerdir. Konstantinopolis limanının bir süreden beri zincirle[10] kapatılmış ve iyi muhafaza edildiğine müşahade edilirken limanın Pera şehrine doğru daralan bir körfez yarattığı da görüldü. İşte böyle yapıldı. Bununla beraber bu zincirin emniyeti ve himâyesi için beş Venedikli trirem'e ve ayrıca oniki büyük ticaret gemisini bir para vererek bu işi devam ettirmelerini istedik. Bu melun emir [latince metinde: amira] bunu fark edince üç millik bir yer hazırladı ve tepeleri aşırttı ve bir dizi tahta yuvarlaklar konmasını emredip üzerlerine zincirinden çıkmış trirem'ler koydurup birbirlerine bağlattı. Bu yuvarlakların üzerinden yetmişiki tane birem geçirtti. Bu şekilde tepeleri ve adımları aşırttı ve öyle bir süratle hareket ettiler ki âdeta denizde rüzgarın etkisinde kalır gibiydiler. Sonra deniz üzerinde seyrüsefer yapar gibi kürekler yanda, sancaklar ve yelkenler açılmış gidiyorlardı. Sonunda bunları Konstantinopolis limanına indirtti[11]. Sonra deniz üzerinde bir köprü yaptırttı ve bu köprü halen durmaktadır: kara tarafı ile Konstantinopolis arası bir mil ve üçtebirdir[12]. Gene de üç yüzden fazla <merdivenler> imal ettirdi. Bunların bazılarının altında dörtgen bir temel vardı. Çok iyi endüstrileştirilmiş bir mekanizması vardı ve içerden itildiği zaman surlara kadar yanaşabilirdi. Bu merdivenlerin yukarı taraflarında kancalar vardı ve bu kancalar surlara doğru atılmak içindi[13]. Daha alt tarafından gelen destekle surlara uzandıklarında ne atılır ve ne de yıkılırlardı. Diğer taraftan merdivenler de levhalarla kaplı ve alt tarafıyla etrafında ağaç üzerleri vardı ve böylece tırmananlar kolayca atılamazlardı ve çıktıkları sırada hiçbir zarar ve yara almazlardı. Bazı noktalarda ise seviyesini kaldırttı ve burada tahtadan hisar yaptırttı. Diğer taraftan yer altında madenler kazdırttı. Diğer taraftan da doğan ve kubbelu[14] denilen yeni başka savaş malzemeleri de istedi. Bu kötü duruma rağmen biz gene de ellidört gün sonra bile dayandık. Elli beşinci gün idi. Bütün gece devam eden savaş sonucu Türk orduları artık çok yorgun bir durumda iken şafak vakti surlarda bir gedik açıp girmeği başardılar. Bir zamanlar bütün

şehirlerin en mutlu başkenti olan Konstantinopolis şehri şimdi ise çok mutsuz ve şefkate ihtiyacı var. 29 Mayıs günü idi. Burasının fethi asrımızın başından beri gerçekleştirilen şehir fetihlerini çok büyük ölçüde geçer. Kral Nabukodonosor [islâm tarihlerinde: Buhtunnasr] tarafından Kudüs'ün ele geçirilişi bile bu fetih karşısında çok küçük ve zayıf kalır, yani öylesine büyük ve ağırdır. Kudüs şehrinin zenginliği elbette alıp götürülmüştü fakat ahalisinin ayakları ve elleri bağlanmadı fakat toplu halde Babil'e sürüldüler. Onun kutsal eşyaları çalınmamış, tahkir edilmemişti. Fakat Asur'luların kralı tarafından ibadethânelerine konulmuş ve dinen saygı gördüler[15]. İşte bu şehrin alınışı ile hiçbir benzetme yapamayız. Hiçbir şey yaklaşamaz bile.

İşte bu durumda ben siz muhterem efendime yalvarıyorum, rica ediyorum ve teşvik ediyorum. Zira sizin yardımınız ile bir şeyler yapılmalıdır. Böylece her ihtimali göz önüne alarak bu yeni Muhammed'in her türlü kötü niyetine karşı çıkmalı, mücadele etmeli ve tahrip etmelidir. Allah'ın inâyeti ile eğer siz muhterem İtalya'da bir sulh yapılmayı çabuklaştırırsanız bu gerçekleşir. Allah'ın inâyeti ile elde edilecek bu sulh Allah'ın fâideleri ile ve sizin istekleriniz hedefine ulaşır[16]. Allah isterse sizi en kısa zamanda ulaşacağım, ruhumla bedenimi hristiyan imânı ve hristiyanların durumu için amâde edeceğim. Böylece kâfirlerin tahribinin nasıl mümkün olacağını ortaya koyacağım.

Abd-i hakîriniz

Kardinal İsidoro

Sizden yardım isteyen ve Cennetmekânlığınıza bağlı.

Kandiya'da tarihlendi, gün XV Temmuz LIII° (1453)

Saadetlû Prens ve Kâmil Efendi

Sizin yüksek makamınıza zamanımızda duyulmayan, inanılmaz bu yeni cinayeti size haber vermek istedim, çünkü siz çok soylu ve hristiyan imânı için her zaman iyi fırsatlar yaratan şahıssınız, Allah'ın kutsal halkını zafere götürmek ve İsa düşmanı Türk'ü[1] mahvetmek için vasıta ve sonucu elde etsin, bütün barbar halkı yok etsin. Hangi konudan başlayacağımı bilemiyorum. Çok ağır bir konu ele aldığımın farkındayım. Fakat beni dinleyeceğinizi inanıyorum, çünkü olayın ağırlığı beni harekete geçirir ve derinden etkilerken iman için de beni büyük bir aşka düşürüyor...

Dünyadaki bütün güçler arasında sizinkinden başka hiç biri yoktur ki böyle büyük bir girişim için gerekli olan yardımları müsait bir şekilde, hemencecik, daha iyi ve hatta geniş ve detaylı elde edebilsin. Deniz ötesi bazı yerlerde elde ettiğiniz zaferlerden haberim vardır. Kutsal bir el tarafından kurulan şehriniz ve onun dünyadaki büyük gücü, muhteşem devletinizin boyutlarını gösterir. Kutsal hâkimiyetinizin meşhur gücünü de parlatır. Sizin her şey için şefkat dolu, dini his dolu, ululuk dolu olduğunuzu görüyorum. Şöhretinizin şerefi ve hükümetinizin gücü için hiçbir korku sizi durduramadı. Hiçbir düşman gücü sizi yıldırmadı, külliyetli miktarlardaki masraflardan da kaçınmadınız. Fakat evrensel Kilise için ne kadar zahmet çektiğiniz, ne gibi tehlikeler atlattığınız en önemlisidir[2]!...

Şimdi ise devletiniz elbette ki bütün dünya tarafından mahkûm edilmiş böyle büyük bir cinayet karşısında düşmanı tamamen yenebilecek bir bütün orduyu ortaya çıkarmayı kabul etmez. Böyle kötü şöhretli bir girişim ve tehlike hristiyan imânına ve hatta bizzat Allah'a karşı yürütülürken mümkün müdür? Düşünülür, inanılır mı? Hristiyan dinine karşı böyle kötü girişimlerde bulunanlara karşı sizin çok hristiyan devletinizin böyle bir zamanda ortaya çıkıp da intikam alacağım demesini bekler. Hristiyanların bu hâin düşmanı sizin de ülkenizin düşmanı iken sizi Levante [Orta Doğu Toprakları]'de topraklarınızı elinizden alacağına inanabilir? Elbette ki hiç kimse böyle bir şeye inanmaz.

Bu ve sâir sebeplerden dolayı makamınız karşısında yüksek sesle söylemeyi uygun buluyorum[3]. Bu yaz ve sonbaharda hiçbir şey yapmadan duramayız. Bu dinsiz düşmanın kuvvetlerini fazlalaştırmadan elimizden gelen her şeyi yapmalıyız. Bunu çok az bir gayretle şimdi başarabiliriz. Aksi halde

geniş zaman bulduğumuzda bile hiçbir şey başaramayız. Bu projeyi gerçekleştirmek için kral ve prenslerin çoğunun orduları katılacak detayları üzerinde de duracak iken efendimiz olan haşmetli Papa'mız da destek ve yardım sağlayacağı ümidindeyim. Aklımda olan bu girişim için hareket noktası ve idare edecek kılavuz yaratmalıdır. Yoksa beklenen sonuç herkesin iyi niyeti ile beklenen sonucu veremez.

İşte böyle, hristiyan dininin aynası ve misali olan saadetlû Efendi, gücünü açıklamalı, derhal bir davet çıkararak dünyadaki bütün kral ve prensleri toplamalı ve harekete geçirmelidir. Çünkü ellerine silahı alarak güçlenecekler ve melun düşmanın karşısına dikilip onu canlılar dünyasından kaçıracaklar.Yesus Kristos'un imanına güveniniz. Onun halkını denedikten sonra müminlerinin bu melun düşmana karşı bir büyük zafere götürmesini bekleyebilirsin. Çok büyük ve tanınmış mübarek Venedik şehrinin sonsuz hâtırası olur.

Şimdi ise ruhumu dinlendirmek için duyduğum bir mecburiyeti açıklayayım. Yüksek makamınıza intikal ettireceğim husus, burası <=yani Kandiya>'nın muhteşem yöneticileri ve sâir asilzâdeleri ve vatandaşları tarafından çok iyi karşılandım. Şimdi ben onlara borçlu kaldığım için bütün kalbimle teşekkür ederim.

Ruteno kardinali İsidoro

Kandiya'da, gün, 26 Temmuz 1453

Sırt tarafında:

Aziz Roma Kilisesi'nin kutsal merhametiyle Sabina episkoposu halk arasında kardinal Ruteno denilen İsidoro'dan sayın Venedik Doge (Francesco Foscari)'sine.

Devletlû Prens ve Şevketlû Efendimiz,

Kötü bir talih sonucu insan cinsinin düşmanı[1], gücünü öyle bir noktada kullandı ki İsa'nın adını şark ve garp taraflarında sildi denilebilir[2].

Mehmed bey [latince metinde: Machomet bei] Türk'lerin kralı şimdi çok güçlendi, ordusunu kuvvetlendirdi ve daha cüretli yaptı. Hristiyanlığın ölümcül düşmanı ve çok tehlikeli bir adamdır. Emri altındaki her türlü şekiller ve her türlü araçlarla ve kuvvetlerle İsa'nın müminlerine karşı bütün şiddetini tatbik etmektedir. Konstantinopolis şehri ile yakınındaki Pera'ya karşı bir denemeye girişip ilk becerisini gösterirken kuşatma esnasında çok büyük miktarda harp makinaları ve ordular bulundurdu. Ben bu genç adamın ruhî durumunu ve gaddarlığını bilmeme ve merhametsizlik dolu bu adama rağmen ben gene de bu şehre geldim ve benim için mümkün olduğu kadar burasının kritik ve tehlikeli durumuna rağmen yardımımı yaptım. Fakat benim ve şehrin çok zayıf olan kuvvetleri bunun gücü karşısında ne yapabilirlerdi? Üçyüzbin[3] kişiden oluşan ordusu ve aralarında fusta ve kalyonların bulunduğu ikiyüzyirmi gemilik donanması ile şehri kuşattı ve bu kuvvetler öyle bir sert saldırı gerçekleştirdiler ki bizlerde inanılmayacak derecede bir korku peyda ettirdiler. Biz çok az sayıda bulunuyorduk, onun için imkânlarımız sınırları içinde çarpışırken Cenova'lıların da yardımlarını aldık. Şehri müdafaa etmek için her türlü gayreti göstermek istediler. Her ne kadar bunlar Türk ile müttefik olduklarını gösterdiler ise de öyle görünmek için kasten yapılan bir tutumdu. Çünkü onlar gece vakti gizlice bize mümkün olan kişileri yolluyorlardı ve böylece çarpışmalara katılmaları yanında imparatorluk konseyine sıkça katıldılar ve imparatorluğun müdafaası için en iyi durumları sâir kişiler ile birlikte tavsiye ederlerdi. Bazı kişiler şehrin Türk'lere teslimi hususunda itham edip, sulh halinde yaşamalarını kurtarmak için böyle bir tutum içinde oldukları üzerinde durdular; fakat bunun mantıklı olduğu söylenemez, çünkü onların da bizim gibi tehlike içinde bulundukları bellidir ve böyle bir kritik durumda oldukları için, kendi felâketlerine yol açacak bir tutum takınamazlar. Gerçekten de Konstantinopolis şehri alındıktan sonra aynı anda Pera da Türk'lerin eline geçti. Bunlar da surları yıktırdıktan sonra cumhuriyeti tamamen yok ettiler. Ben orada şahsen bulunuyordum. Durum hakkında görgü şahidi olduğumda ısrar ederim. Onlar çok cesur ve kahramanca çarpıştılar, onun için böyle bir ithamı hak etmiyorlar. Zira onların da servetleri Türklerin hâkimiyetine ve esaretine girdi. Özellikle de Sakız adası ile Midilli adası vergi ödemekle itaat altına alındı.

Şimdi ise uykumuzdandan uyanma ve gözlerimizin önündeki sisi gidermek lâzımdır. Sizin parlak devletiniz büyük şeyler ve büyük girişimleri üzerine düşecek şekilde gerçekleştirir. Şimdi ise silahları ve haç'ı kaldırma zamanıdır. Allah'a dualarımızı iletip isminin ve müminlerinin tamamen yok edilmesi için her türlü merhametini bize ihsan etmesini istemeliyiz. Çok

eminim ki sizin parlak devletiniz dünya üzerindeki diğer prensler ve beyler bu müşterek gayede birbirlerini kucaklarlar ise biz de Allah'ın inâyeti ile şimdi çok sarsılmış bir durumda bulunan hristiyan cemaatinin intikamını alabiliriz. Sizin parlak devletinizin de bu fikri takip etmesi için ben her türlü taahhütlerimi yapmaktayım. Elbette ki eğer bu girişim gecikecek olur ise düşmanın gücünü ağır ağır çoğaltmasından korkarım, çünkü o zaman istesek bile artık bu gerekli şeyi beceremeyiz.

Sizin muhteşem devletinize bu kısa satırları yazıp olayların nasıl geliştiğine dair benim sözlerimin sizin tarafınızdan anlaşılmasını istedim ve hristiyanlığın nasıl bir duruma düştüğü ve ne gibi bir tehlike içinde bulunduğunu bilmelisiniz.

Kardinal İsidoro, Sabina episkoposu

Roma, 22 Şubat 1455 günü yazıldı

Kiev'li İsidoro'nun "familiaris"i [aile yakını]

Kiev'li İsidoro'nun "familiaris"i 15 Temmuz 1453 günü, Kandiya'dan Kardinal Domenico Capranica'ya mektup yazıp, Konstantinopolis'in düşüşünden Kandiya'ya gelişine kadar İsidoro'nun uğradığı felâketleri haber verdi ise de kimliği hakkında mektupta hiçbir bilgi bulunmamaktadır. Bununla beraber, cod.Vat.gr.534 numaralı XI. asra ait bir yazma eser, Yohannes Khrisostomos'un Aziz Matteus tarafından yazılmış İncil'e eklediği *Omelia*'larının ilk kırkdördü bulunur ve Francesco Griffolini d'Arezzo bunu 1453 yılında Türk'lerden tekrar satın aldıktan sonra devrin Papa'sı olan Nicolò V'e ithaf ettiği yazısında (kendi yazısı olabilir mi?) *legato..tuo comes* yani Papalık elçisi Kiev'li İsidoro'nun yoldaşı dediği için mektuptaki *familiaris* denilen kişinin çalışkan, hümanist ve Yunan eserlerinin mütercimi olarak maruf Francesco Griffolini olduğunu ileri sürebiliriz. Griffolini denilen araştırıcı, 1457 ile 1459 yılları arasında Chrisostomos'un Aziz Yuhanna'nın İncil'ine yazdığı kırksekiz Omelia'yı Yunancadan tercüme etti ve sonradan da gene aynı kişinin, Aziz Paolo [Türkçedeki tabiri Sen Pol]'nun Korintos'lulara yazdığı Birinci Mektubuna yazdığı diğer Omelia [İncil'in tefsiri]'lardan kırkdördünü tercüme etti. Henüz yazma halindeki bu tercümeler şimdi Laurenziana ve Vaticana nüshaları diye muhafaza edilmektedir (bakınız: Vat.lat. 392, XV. asır, müellif hattı ile tashihler bulunmaktadır). Bu çalışmalarından başka 1458 ile 1460 yılları arasında, Lorenzo Valla'nın başlayıp da bitiremediği İliada tercümesini tamamladı (XVII-XXIV. Kitapları tercüme etti) ve sonradan de Odissea adlı Homeros'un eserini bütünüyle tercüme etti ve bu çalışma ilk defa 1516 yılında Venedik şehrinde basıldı.

Mercati'nin daha evvelden de açıkladığı üzere (*Scritti di Isidoro*, s.131), Enrico di Soemmern (daha ileriye bakınız) tarafından kaydedilen *ipse agens familiaris et domesticus dicti cardinalis Rutheni* [o, mezkur kardinal Rutenus'un aile ve hane yakını iken] terimi, özellikle de kendisine getirilen haberlerin kaynağının birisinin de İsidoro'nun *familiaris*'inin mektubu olduğunu kullanması mümkündür. Fakat bir hatanın bulunduğu anlaşılıyor. Çünkü burada kullanılan *agens* gerçekte çok tuhaf görülüyor ve bunun *Are(tin)us* kelimesinin bir kısaltılması sonucuna varıyorum. Bununla beraber Griffolini denilen adamın hayatından özellikle de 1452 ile 1457 yılları arasındaki devresini çok az biliyoruz, fakat elimizdeki bu vesika onun 1453 yılında Konstantinopolis'de bulunduğunu açıklar ve sonradan da kardinal

İsidoro'nun Girit adasına kadar başından geçen felâketlere de katılması, hayat hikâyesi hakkındaki bir boşluğu çok iyi doldurur.

Yazma nüshalar: C=Monac.lat.Clm.4689, XV. asır, yaprak –144^{v} –r-144v; A=Mediol.Bibl.Braid.lat.AE XII 40, XV.asır, yaprak 55v-56r.

Neşriyât:Jorga, *Notes*, II, s.519-520.

Kitabiyât: G.Mercati, *Scritti d'Isidoro il Cardinale Ruteno e codici a lui appartenuti che si conservano nella Biblioteca Apostolica Vaticana,* Roma 1926, s.128-132; J.Vahlen, "Laurentii Vallae opuscula tria", *Sitzungsberichte der kaiserlichen Akademie der Wissenschaften zu Wien, Philos.-hist.Klasse,* LXI (1869) s.384; vdd.; G.Mancini, *Francesco Griffolini cognominato Francesco Aretino*, Firenze 1890; aynı müellif, *Francesco Griffolini d'Arezzo traduttore d'Omero*, Cortona 1931; A.Pertusi, *Leonzio Pilato fra Petrarca e Boccaccio. Le sue versioni omeriche negli autografi di Venezia e la cultura greca del primo Umanesimo,* Venezia-Roma 1964, s.142 not 3, 156 not 3, 523 not 1.

İsa'nın çok muhterem papazı ve müstesna İnsan,

Bağlılığımı belli etmek için önünüzde secde ederim v.s.[1]. Mukaddes ittihad yapıldı ve çok muhterem bir kişi olan Kardinal Ruteno, Roma şehrinden ayrılmıştı ve çok zavallı kalmış Konstantinopolis şehrine yardım etmek ve İsa'nın zavallı müminlerine ihtiyaçlarını karşılamaları için elbisesine kadar her malını sattı ve bu aynı papaz efendi şehrin alınışından sonra elinden gelen gayreti göstermesine rağmen muvaffak olamayınca Aya Sofya kilisesi civarında kâfirler tarafından esir edildi. Bu kiliseye gitmesinin sebebi de müsellah kişiler bulabilip de Türk'lere karşı koymaktı. Halbuki herkesi kendi başına bir yerlere firar ettiklerini görünce kendisine çok bağlı az sayıdaki adamı ile kiliseye yöneldi. Allah şahittir[2] kanını Kristos'un imânı için akıtmak istiyordu. Esir edildi bunun üzerine Türk'leri devasa ordusunda iki gün kimliği bilinmeden kaldı. Bu tutum muhtemel kardinal efendi için çok iyi oldu. Çünkü yaşlı bir manastır keşişinin katlinden sonra kesilen kellesi Türk'lerin imparatoruna bizim muhterem kardinal efendimizinki diye götürülmüştü. Bu sırada kardinal efendimizin öldüğüne dair bir rivayet de yayıldı[3]. En nihayetinde kardinal efendi Pera şehrine götürüldü. Fidyesi verilip serbest kaldıktan sonra sekiz gün süre ile evden eve gizlenip kendisini göstermedi. Fakat Türk'ün aynı zamanda Pera'ya da sahip olduğunu öğrenince artık orada kalamayacağını anladı ve hristiyanların yoğun bulunduğu yerlerden kaçamayacağını anladığı için Türk'lerin gemilerine bindi ve üç gün süreyle orada kaldı. Başına isabet eden bir ok ile yaralandığı için yüzünü sargılarla kapattı. Bu Türk gemileri ile Bursa (?)'ya vardı[4] ve burada kendisini azad edilmiş bir zavallı tutsak tanıtıp Konstantinopolis'te esir edilen evlatlarını kurtarmak istediğini söyledi ve böylece bir Türk'ün refakatinde kısa bir süre sonra Fogis (=Foçea, Foça) denilen mahalle ulaştı. Sonradan kardinal efendimiz buradan geçerken bazı Cenova'lılar onu teşhis ettiler ve onun mevcudiyetini tedbirsizlik gösterip açıklamak istediler. Bu tutumdan dolayı kardinal efendi Türk topraklarında bulunduğu için korkuya kapıldı ve küçük bir gemiye bindikten sonra önce Sakız[5] adasına ve oradan da Girit adasına geçti. Allah'ın inâyeti ile bu şehre geldiği için çok mutludur. İsa'nın inâyetiyle hürdür[6].

Şimdi çok muhterem devletinize bu mektubu yazmakla onun serbest kaldığını bildiriyoruz. Çok muhterem kardinal efendimizin korunduğunu da

bildirmiş olup efendimizin ölü veya diri midir diye size haber vermeyi vaad ettiğimiz için bu mektubu yolluyorum.

Kandiya, 15 Temmuz 1453

Sakız'lı Leonardo.

Midilli adası arşövek [başpiskopos]'i

Sakız adasında 1395 veya 1396 yılında kendisinin *de nobilitate* [asalet hakkında]'sinde belirtmesi üzerine mütevazi bir aileden doğduğu bilinir - demek oluyor ki uzun zamandan beri zannedildiği üzere Giustiniani ailesi mensubu değildi -, tahsilini İtalya'da tamamladı ve Domenikenler Tarikatı'na intisab etti. 1426 yılında Cenova şehrinden ayrıldı ve "magister" [hoca] ünvanını elde edebilmek için Perugia şehrine nakledildi. *Fratres Peregrinantes* Cemiyeti'nin umumî nâibi ve sonra da Şark yöresi müfettişi seçilişinden sonra 1 Temmuz 1444 günü Midilli adası arşövek'i oldu. Midilli adasının idarecileri olan Gattilusio ailesi ile çok iyi ilişkiler içine girdi. Nitekim 22 Aralık 1446 günü Midilli'de bitirdiği *de vera nobilitate* [gerçek asalet hakkında] diye adlandırdığı diyalog'unda tartışma içine katılan kişiler arasında adanın idarecisi Dorino I'in (1428-1455) erkek kardeşi Luchino Gattilusi'yi de dahil etmişti. Dorino'nun oğlu için bir evlilik çıkarı sağlamak için 1449 yılında İtalya'ya gönderildi ise de hiçbir netice elde edemedi. Bu vesile ile eserini kardinal Domenico Capranica'ya hediye etti. Şu noktayı göz önünde bulundurmalıyız ki bu diyaloğun yazılmasının sebebi Cenova asaletinin müdafaası için Poggio Bracciolini'nin *de nobilitate* adlı eserine cevap olup bu sıralarda da Venedik asilzadeliğinin muhafazası için Gregorio Correr, Pietro Tomasi ve Lauro Quirini'nin benzer eserler verdikleri malumdur. Sakız adası ile iki Foça [eski Foça, yeni Foça] Latin episkoposları üzerine kaza hakkı elde ettiği sırada Konstantinopolis'e elçilik ile gönderilen Kiev'li Kardinal İsidoro da bulunuyordu. Papalık tarafından gönderilen elçilik heyetine katılınca kardinal ile birlikte 26 Ekim 1452 günü Bizans'ın başkentine geldi. Kiliseler İttihadının ilân edildiği 12 Aralık 1452 günü Aya Sofya'da hazırdı ve sonradan da şehrin müdafasına katıldı. O da esir edildi ve belki de yaralı idi (*Vinctus caesusque a Teucris*) [Türkler tarafından yakalanmış ve yaralanmış] sonra Pera'ya sığındı ve oradan da nasıl olduğunu bilmediğimiz bir şekilde Sakız adasına ulaştı ve burada iken Papa Nicolò V'e 19 Ağustos 1453 tarihli raporunu yolladı. Çok sonradan da 1458 yılında

Mehmed II'nin harp hazırlıklarına karşı yardım elde edebilmek için Nicola Gattilusi tarafından İtalya'ya yollandı. 1459 yılının şubat ve mart aylarında Cenova şehrinde iken aynı yıl öldü. Demek oluyor ki 1462 yılında kaleme alınmış olan *de Lesbo a Turcis capta* [Türk tarafından ele geçirilen Midilli hakkında] adlı eser için onundur diyemeyiz. Esas müellif Midilli Arşövekliği'nde halefi olan Benedettino tarikatı mensubu Benedetto adındaki kişi olup bu zat 3 Aralık 1459 günü Papa Pio II tarafından bu makama tayin edilmişti.

Yazma nüshalar:

M = Ven.Marc.lat.XIV 218 (n.4677) XV.asır, yaprak: 46v-68v;
T = Mediol.Trivult.lat.N 641 (I 95), XV.asır, yaprak lr-21r (kenarlarında çok dikkat çekici notlar bulunur);
V = Ven.Marc.lat 397 (n.1733) XV.asır, yaprak Ir-22r;
R = Vat.lat.4137, XV.asır, yaprak 172r-206v;
A = Mediol.Ambros.lat.C 145 inf., XV.asır, yaprak 25 v-44r;
Z = Vat.lat.5392, XV-XVI.asır, yaprak 99r-106r.
Kullanmadığım diğer yazma nüshalar:
Flor.Riccard.lat.660 (M II,119) XV.asır, yaprak 44-50;
Brixien.Querin.lat.B VII 34, XVI. asır;
Mediol.Ambros.lat.Y 178 sup., XVIII. asır.
Bir başka redaksiyon (veya musahhah nüsha mı?) şu kayıt altında:
Ticin. (Pavia) Bibl.Univ.lat 259, XVI. asır;

Burada verdiğim metin MTVRAZ diye gösterdiğim yazma metinlere dayalı olup ilk defa elyazması nüshalardan oluşmuş bir metin veriyorum. Bununla beraber gerçek ve kendi içinde bir tahlili neşir değildir. Kaldı ki kullandığım metinler de en eski nüshalara göre olsa bile sınırlı sayıda kullandım. Bununla beraber benim bildiğim nüshalardan iki katı mevcut bulunmaktadır.[Prof. A.Pertusi, Latince metnin dip notlarında filolojik karşılaştırmalar yapmıştır. Tercüme edilmeleri çok zor ve ayrıca tarih bilgilerine değişiklik getirmediği için, buraya aktarmayıp, bazı teferruata temas ettim].

Neşriyât: Lon. = Ph.Loniceri *Chron.Turc.*, Francofurti ad Moenum 1578, II, sayfa 84-102 (bu neşirden alan L.T.Belgrano şu eserinde yayınladı: "Prima serie di documenti riguardanti la colonia di Pera" şu eser içinde, *Atti della Società Ligure di Storia Patria* XIII (1877), s.233-257; Petr. = Povest'o *Carigrad*, St. Petersburg 1855 adlı eserin zeylinde (Dethier tarafından zikredilir); Migne = PG CLIX, coll.923-941 (bu metni neşreden her ne kadar Bzovius tarafından Vat.lat.4137 diye bilinen yazma metinden kontrol edilerek neşredildiğini kaydeder ise de burada çok değiştirmeler bulunup üslup olarak da düzeltilmiştir); Deth. = Ph.Dethier, şu eser içinde: *Monumenta Hungariae Historica,* XXI I, s.553-616 (fakat evvelki metinlere dayanılarak yapılmış kötü bir neşirdir).

Tercümeler: İtalyancaya: 1) Giocomo Languschi tarafından *Excidio e presa Costantinopoli* içinde XV. asırda konulmuş, G.M. Thomas neşri, "Die Eroberung Constantinopes im Jahre 1453 aus einer venetianischen Chronik" şu eserde: Sitzungsberichte der königl.Bayer.Akad. der Wiss. Zu München, II 1868, s.1-38 (Zorzi Dolfin'in *Cronica* adlı eserinden); 2) F.Sansovino, *Historia Universale dell'origine et imperio de Turchi*, Venetia 1568, III, s.304 vdd., Dethier tarafından *Monumenta Hungariae Historica*, XXI I, s.623-663 içinde neşredildi; Yeni Yunanca ile: G.Moravcsik, "Bericht des Leonardus Chiensis über den Fall von Konstantinopel in einer vulgärgriechischen Quelle", *Byzantinische Zeitschrift* XLIV (1951) s.428-436 (G.Th.Zoras tarafından neşredilen *Cron.Turc.Sult.*, Atina 1958, s.79 vdd. neşredildi); Çağdaş İngilizcede: J.R.Melville Jones, *The Siege of Constantinopole* 1453: *Seven contemporary accounts*, Amsterdam 1972, s.11-41 (fakat Vat.lat.4137 nüshasından başkasını görmemiş ondan da çok az istifade etmiştir). Languschi tarafından yapılmış olan tercümenin çok büyük bir ehemmiyeti bulunmaktadır, zira Sakız'lı Leonardo tarafından kullanılan o devrin Latincesine çok yakındır ve bunun üzerine birkaç söz söylemek istiyoruz. Hepsinden evvel 5. paragraftan başlayıp ("Excutato adunque Idio...") da sonuna kadar ulaşan yani 51. paragrafa varan kısım ("la qual Idio per sua misericordia e pietà se degni concieder per liberarne da tanti mali"): Karşılaştır: Thomas, *Die Eroberung*, s.8-34. İkinci olarak da her zaman sadık olmayıp çok sayıda yanlış anlamalara yol açar ve daha da ağırı boşluklar da vardır ve daha başka metinlerden de aktarmalar bulunmaktadır. En mühimlerini belirterek araştırıcılara şu örnekleri vereyim: Thomas, *Die Eroberung,* s.14. "Bernaba (Centurione)", Pusculo'dan, IV 508-510 (14.

paragrafa konulmuştur); s.16: "Et questo intravenne... de le mura de Pera" , Pucolo'dan, IV 585-588 (17. paragrafa konulmuştur); s.17: "Era diviso le poste... diversi probati uomini", Pusculo'dan, IV 132-196 (19. paragrafa konmuştur); s. 17-18: "Fu etiam la mente.. cum el fiato li agricoli", Pusculo'dan, IV 205-226 (19. paragrafa konmuştur); s.31: "Questo ha voluto.. el sangue dei poveri" adı bilinmeyen bir kaynaktan (Languschi olabilir mi?) (46. paragrafa konmuştur); s.31: "Da tanta victoria.. per vostra virtute" Rimini'li Filippo'nun *Epistula ad Fr.Barbarum* adlı eserinin s.157 satır 187-191'den (46. paragrafa konulmuştur); s.33: "Essendo redutto... boni citadini veneziani", adı bilinmeyen bir kaynaktan (Languschi olabilir mi?) (47. paragrafa konulmuştur); s.33: "Era Costantinopoli.. et altri misterii de la passione", Rimini'li Filipo'nun adı geçen eserinden s.155, satır 120-123 (48. paragrafa konulmuştur). Bununla beraber Languschi tarafından gerçekleştirilen Venedik lehçesindeki İtalyanca tercüme Leonardo'nun metninin tahlilinin sonuçları için hususi bir dikkati hak ediyor. İşte kısa bir metin vereyim (latince metnin 6. paragrafı ile karşılaştırın): "Accadè che la bombarda grande al principio se rompette, la qual cum faticha era tirata da 150 para de bovi da quella parte ch'el muro era simplice, ne havea fosse né antemurale, dicta la Calagarea, la qual traveza pietra, voltava XI palmi, et cum quella ruinava el muro, el qual era largo e forte, el qual tamen a tanta horribil machina cedeva. El romper de la qual dette affanno al signor, et subito ordenò fusse butada un'altra mazor de la prima, la qual per industria de Callibassai, amico de Greci, el maistro mai condusse a perfection..." (Thomas, *Die Eroberung*... s.9). [Mütercimin notu: Prof. Agostino Pertusi bu paragraflarda sıkı bir metin tahlili yaptığı için tercüme etmedim. Konu ettiği farklılıkları özellikle Latince metinde ve dipnotlarında göstermiştir. Metnin devamlılığına halel getirmemek için aslî satırlarını aynen muhafaza edip aktardım]. Her halde tercümede konu edilen Languschi adlı kişi, 1409 yılından itibaren görev yapan Venedik'li bir noter olup, Venedik Cumhuriyeti'nin bazı İtalyan şehirlerindeki işlerini (1416 yılından 1419 yılına kadar) sürdüren birisiydi.16.V.1431 günü Padova şehrinde sanat müsaadesi aldı ve sonradan Papalık divanında görev aldı ve 1441 yılındaki bu görevinde bazı Latince nutuklar kaleme alırken Traversari ile Bruni'nin de ahbabı oldu ve 1452 yılında tekrar Padova şehrine döndüğü zaman bir takım yerler satın aldı. 1464 yılında Candiano Bollani tarafından kaleme alınan *Trialogus in rebus futuris annorum XX proximorum* adlı eserde çok yaşlı bir zat olarak muhatap gösterilmiştir. En çok müteredddit kalacağımız husus ise, acaba Bizans İmparatorluğu'nun yıkılışı sırasında Languschi başkentte bulunuyor muydu

(karşılaştırın: A. Segarizzi, "Jacobo Languschi" şu eserde, *Atti dell'I.R.Accademia di scienze, lettere ed arti degli Agiati a Rovereto* seri III, X (1904) s.179-182; F.Babinger, "Johannes Darius (1414-1494), Sachwalter Venedigs im Morgenland und sein griechischer Umkreis" şu eserde, Sitzungsberichte der bayerischen Akademie der Wissenschaft Philos.-hist.Klasse, Heft 5, Münih, 1961, s. 15 not 2.

Kitabiyât: J.Quétif-J.Echard, *Scriptores Ordinis Praedicatorum*, I, Parisiis 1729, coll.816-818; M.Iustiniani, "Vita Leonardi" şu eserde, *Caroli Poggi de nobilitate liber disceptatorius et Leonardi Chiensis de vera nobilitate contra Poggium tractatus apologeticus*, Abellini 1657, s.43-84; A.Segarizzi, "Lauro Quirini umanista veneziano del secolo XV" şu eserde, *Memorie della R.Accademia delle Scienze di Torino* ser.II, LIV (1904) s.8-10; R.Loenertz, *La Société des Frères Pérégrinants. Etude sur l'Orient Dominicain,* I, Roma 1937, s.66-70. I.B.Papadopoulos, "He peri aloseos tis Konstantinoupoleos historia Leonardo tou Khiou", *Epeteris Hetaireias Bizantinon Spoudon,* XV (1939) s.85-95.

İsa'nın çok muhterem ve efendi papazlarından, Ordine dei Frati Predicatori [vâiz papazlar tarikatı] *mensubu, Midilli arşövek'i ve Kitab-ı Mukaddes hocası don* [papaz] *Leonardo'nun (İstanbul'un alınışı ile ilgili), bizim cennetmekân efendimiz Papa Nicolò V'e mektubu.*

1. ...İmdi sizlere Konstantinopolis'in son tahribini gözyaşları ve teessür içinde anlatacağım. Kendi gözlerimle gördüğüm kısa süre evvelki felâketleri yakından izledim. Ey çok kutsal Peder'imiz, hâdiselerin nasıl geliştiğine dair bilgileri yüksek makamınıza ulaştırmakta daha başka kişilerin benden evvel başardıklarından şüphe etmiyorum. Bununla beraber daha başka kişiler tarafından getirilen bilgileri tek bir takrir içinde toplamak faydalıdır. Bunun yanında konuşulduğu duyulan konuları değil de neler görüldü ise daha kesin bir ifade ile ortaya koymak gerekir. Ben de bütün bildiklerimi anlatacağım ve her ne gördüm ise mümkün mertebe daha sadık bir şekilde şahit göstererek anlatacağım[1].

2. Çok muhterem efendim, Santa Sabina'nın kardinali olan efendim (=Kiev'li İsidoro), Yunan'lılarla ittihadı ilân etmek için sizin tarafınızdan görevlendirilmesi üzerine katılmam için beni Sakız adasına davet etti, ben de Kutsal Roma Kilisesi'nin imânı için büyük bir gayretle görevim de olan koruma işine giriştim. Bütün güç ve sebatımı ortaya koydum. Yunan'lıların adetlerini ve tabiatlarını anlamağa giriştim. Kutsal ilâhiyatçılar tarafından ortaya konulan mevzular aracılığı ile onları temayülleri nedir, izanları nasıldır, ne gibi sebepleri bulunur ve <Roma kilisesine> mecbur oldukları itaate ve gerçek imanın kavranmasına uzak kalmak ve çekinmek için olan tutumları nedir. Açıkça anladığıma göre, sanat üstadı (Yohannes) Argiropulos ve Theofilos Paleologos ve ayrıca hiyeromonacos [aziz manastır keşişleri]'ların ve sivillerin çok azı dışındaki hemen hemen bütün Yunan'lılar tam bir kibirlilik hırsı ile dolu bulunuyorlardı ki, hiç biri dini gayretin düzenlenmesi veya kendi ruhunun kurtulması ile hep birinci yerde olmak ister ve hiçbir kanaat veya inatçılık gösterme gibi de bir tavır takınmaz. Kutsal Ruh'un gösterişli alayında birleşme niyetini kabul etmek için bir kısmı şuurunda tereddüt yaratırken diğeri ise gururundan dolayı sıkılıp duruyordu. Bu arada gururlarını ortaya koyarken imanın gerçeklerine derinden etki yapacaklar arasında Latin'lerin daha yetenekli olduklarını düşünmek bile istemiyorlardı[2]. Gerçekten de (Georgios) Skolarios, İsidoro ve Neofitos tarafından yaratılan

hiçbir doktrin, hiçbir tahakküm ve de düşünce sistemleri hiçbir şekilde Roma Kilisesi'nin özgün imânına hiçbir şekilde karşıt olamazdı[3]. Böylece de adını verdiğim kardinal efendimizin gayret ve dürüstlüğü sayesinde 12 Aralık günü episkopos Aya Spridon bayramı günü, İmparator (=Konstantin XII) ve Senato'nun muvafakati üzerine, Kutsal İttihadı ilân etmeyi – pek samimî olmasa bile – ve parlak bir şekilde kutlamayı başardı[4].

3. Bu olaydan hemen sonra Konstantinopolis, Galata ve diğer yakın şehirleri kuşatan Türk'ün şiddetli felâketi patlak verdi. Böylece (peygamber) İşaya'nın sözü gerçekleşti: "(Zavallı) fırtına onu fırlattı ve hiçbir teselli edicisi de yoktur". Bu girdaba ben de kendimi kaptırdım ve esir düştüm. Günahlarımdan dolayı da Türkler tarafından bağlandım ve sürüklendim. Fakat Kurtarıcım olan Hz. İsa gibi acı çekmeye lâyık görülmedim...

4. ...böylece İttihat yapıldı gibi görünmekle beraber gerçek olmadığından dolayı şehir de mukadderatı olan tahribâta doğru yöneldi. Biz de artık bugünlerde olgunlaşmış bulunan bu kutsal kızgınlığın tam zamanı olduğunu anladık[5]...

5. Demek oluyor ki bizlere çok kızgın olan Allah, Türklerin çok güçlü sultanı Mehmet'i Hristiyanlığa baş düşman olan bu genç, çok cüretkâr, şöhrete tamahkâr, gücünden dolayı da sarhoşu yolladı. Konstantinopolis önünde görünen bu adam 5 Nisan (1453) günü üçyüzbin muharipten kurulu ordusunu ordugâha ve çadırlara yerleştirdiği sırada kara tarafında da şehrin her yeri kuşatılmıştı. Askerlerinin büyük bir kısmı süvari olmakla beraber savaşa katılanlar piyadeydi. Sultanın himâyesi ile görevli bulunan piyadeler aşağı yukarı onbeşbin kişi kadar olup çok cesur savaşçılardır ve adları da Yeniçeri [Latince metinde: genizari] olup menşe itibariyle hristiyan veya hristiyanlıktan çıkıp da islâmiyeti kabul eden ters dönmelerin çocuklarıdır. Adeta Makedonyalı (İskender)'nın yanındaki Myrmidones [Teselyalı askerler] benzerleriydi. İki gün sonra (=7 Nisandı) şehrin karşı tarafında mevzie girdi, hendekler tarafına külliyetli miktarda harp makinaları (=ateşli toplar) yaklaştırdı. Siperler kazıp çalı ve söğüt dallarıyla kapattırdı. Böylece çarpışanlar yol tarafı ve hendek etrafında korunacaktı... Fakat bu şehri her taraftan çeviren kimdir? Hâin hristiyanlar dışında Türk'lerin talimlerini geliştirenler kimlerdi? Bütün hristiyan ülkelerden gelen Yunan'lılar, Latin'ler, Almanlar, Macarlar, Bohemler [6] (veya Bulgarlar?) toptan Türkler ile karıştılar ve onlara savaşma becerilerini ile imânlarını da verdiler: ve ben bu olayı

belgeleyebilirim; böyle gösterişli bir tarzda hristiyan imanlarını unutanlar şehre saldırdılar...

6. Böylece korkunç bir top ateşi alanı yarattılar. Yüzelli çift öküz tarafından[7] çekilen büyük top havaya uçandan daha büyük olduğu için Caligaria denen surların karşısında iken burası da çok sade bir yer yani ne bir hendek veya kurtuluş yolu olmadığı için onlar da benim onbir palmas diye ölçtüğüm taş mermileri attılar surları yıktılar. Şans eseri olarak da duvarlar o kesimde derin ve mukavim durumdaydılar: yoksa böyle korkunç bir tahripkâr âlet karşısında mukavemet edemezdi. Sonradan da böyle büyük bir ateşlemenin devam etmesi sultanın hüzünlenmesine yol açtı. Bunun üzerine böyle büyük bir savaşta Sultan kendisinin gururunu çoğalttı, evvelkinden daha üstün ve güçlü yerlerin yapılmasını istedi. Fakat bu sırada sultanın veziri fakat Yunanlıların dostu Halil Paşa [Latince metinde Calilbasciae]'nın müdahalesi üzerine sonuçsuz kaldı[8]... Gerçekte ise düşman hristiyanların çok az sayıda olduklarını zannediyordu ve şehri koruyamazlar diye düşünüyordu. Mütareke yapmadan da çarpışmalarda halsiz ve dermansız kalacaklar diye bekledi. Elbette ki ilk çarpışmada Türk'lerin bir engel ile karşılaşmamaları utanç verici bir durumdu; fakat bizimkiler günden güne bu işin ehli olmağa başlayınca topçu düşmanlara karşı cephe kurmağa başladılar fakat böyle bir direniş çok sınırlı kaldı. Ateş eden barut az ve mermilerin sayısı da kıttı. Diğer taraftan da toplar bulunduğu zaman karşı taraf için olumsuzluk yaratıyordu. Siperlerde ve toprağa açılan deliklerde bulunan düşmanlara karşı hiçbir zarar vermek mümkün olmuyordu. Kaldı ki bizim büyük kalibreli toplarımızı ateşleyemiyorduk zira kendi surlarımızın sarsılmasına sebep oluyorduk; fakat düşman askerlerine karşı ateşlemeyi başardıkları zaman adamları ve çadırları bulundukları yerlerden atıyorlardı...

7. Bununla beraber ne yazık ki Cenova'lı Giustiniani adlı asil bir aileye mensup bulunan Giovanni Longo iki büyük gemisi ve dörtyüz müsellah adamı ile denizlerde dolaşırken buraya tesadüfen geldi ve imparator da bir askeri vazife vermek istedi ve askerlerin komutanlığı verildi[9]. Böylece şehri büyük bir cesaretle müdafaa edebilecek seviyeye gelebileceği beklendi. Yıkılmakta olan surların tekrar doldurulması için çok hızlı hareket etti. Adeta Türk'ün gurur ve gücüne ehemmiyet vermez görülüyordu. Gerçekten de düşmanlar büyük boyutlarda taş mermiler atıp da surları yıktıkları zaman bu adam tarifsiz bir cesaret ile ortaya atılıp buraları çalıçırpıyla, toprakla ve şarap fıçıları ile dolduruyordu. Bunun üzerine Türk beklediği sonucu alamayacağını anlayınca bir taraftan top atışlarıyla bombardıman etmekten geri durmayıp yer

altından delhizler açtırarak şehre daha çabuk sahip olmak kurnazlığını göstermek istedi. Derhal emirler çıkartıp beraberinde Novo Brdo şehrinden çağırttığı lağımcı ustalarına yanına getirtti[10]. Bunlar da emirleri yerine getirerek beraberlerinde taşıdıkları tahtaları ve gerekli malzemeyi dikkatlice düzenlediler. Surların altlarına yeni lağım yerleri kazarak şehre her bir taraftan bu çukurlar aracılığı ile girmek istediler. Fakat onların büyük bir sessizlik içersinde hendek altından geçip de koruyucu surun altına kadar geldikleri zaman – gerçekten de takdire şayan bir tutum görülüyor – onların bu girişimini Alman Johannis Grant [Latince metinde: Johannis Grande Alemani] büyük bir feraset ve uyanıklılıkla keşfetti. Bu adam askeri sahada çok becerikli ve tecrübeli birisi olup, Giovanni Giustiniani de beraberinde bir askeri reis olarak getirmişti. Olay habercilerin getirdikleri bilgilerle de doğrulanınca herkesin ruhunda büyük bir etki yaptı[11]...

8. Diğer taraftan da büyük boyutlarda atışına devam eden meşhur bombardıman, Caligaria surlarına karşı girişilen ataklarda istenilen sonucun alınmasına faydalı görülmeyince çok iyi müdafaa tedbirlerinin alındığı anlaşıldı. Oradan çektirildi ve gündüz vakti Porta di San Romano yakınlarındaki Baccaturea adlı kulenin karşısına ağır mermiler atılmak için getirildi. Benim ölçüme göre mermi binikiyüz libre imiş. Onu temelinden vurup salladılar[12]. Yakıp yıkıp sonunda tahrip ettiler. Bu kulenin enkazı hendekleri doldurdu ve böylece düşmanlar da düzleştirilmiş bir yol buldular. Bunu da takip ederek şehri basabilecek duruma geldiler. Fakat Caligaria'nın tahribi sırasında olduğu gibi gerekli tamirat faslı çabuk bitirildiği için bunu başaramadılar. Aksi halde onların büyük bir azgınlıkla şehre girmelerine hiç şüphe yoktu[13]...

9. Bu sırada Galata yani Pera sâkinleri, Türk'ün Boğaziçi'nde [latince metinde: Propontide] bir kule (=yani Boğazkesen denen) inşa etmesini ihtiyatlı bir şekilde de olsa engellemeğe kalkışırken şehir içine büyük bir hevesle silah ve asker sokarken de bunun gizli olmasını isterlerdi. Zira düşmanla bir sulh içinde olduklarını göstererek böyle bir haberin yayılmasını istemezlerdi[14]... Böyle riya ile yapılmış bu sulh bile kısa bir süre için şehre nefes aldırdı. Bunun yanında benim görüşüme göre ve eğer yanılmıyorsam böyle ikiyüzlü bir sulh içinde görünmek yerine Galata ahalisi için daha birinci gün bir savaş ilânı yapmaları daha hayırlı olurdu. Elbette ki Türk bu kaleyi yaptırıp da felâketlerine yol açamayacak sonradan da böyle öldürücü bir savaşa girişmeyecekti. Ey Cenova'lılar, hâdiseleri ancak belirli bir şekilde görmüş

kişiler, ben gene de susuyorum. Kendi vatandaşlarım hakkında konuşmak istemezken diğer devletlerin haklarında söyledikleri hakikatları duyuyorum...

10. Amma biz hikâyemizi anlatmağa devam edelim. Bizimkiler artık kuvvetlerinin son haddelerine geldikleri için müdafaaya inanmiyorlardı. Kaldı ki artık -Allah'ın istemesi dışında- ne Cenova'dan ne de Venedik'ten hatta daha başka bir ülkeden de hiçbir yardım gelmesini ümid etmek artık mümkün değildi. Gücenmeden söylenecek olur ise buradan gelecek hazır yardımları kabul etmeliydik[15]...

11. Her tarafından çevrilmiş bulunan şehrin kuşatma durumu devam ederken ikiyüzelli fusta (=hafif gemi)'den oluşan bir donanma geldi ve toplandığı mahal de Asya (Anadolu), Trakya ve Karadeniz [Latince metinde: Ponto] olup şehre karşı cephe aldı. Bunlar arasında onaltı tane trirem, yetmiş birem tip gemi idi ve kalanları da bir sıra küreği olan hafif gemilerdi. Bu küçük gemilerle kayıklar okçularla doldurulup iyi bir gösteri yapmaları sağlandı. Bu gemiler Liman (Haliç)'a giremediler çünkü bir zincirle kapatılmış olan burada mahmuzlu ve çok iyi silahlandırılmış gemiler de sıralanmıştı. Bu gemilerden yedi tanesi Cenova'lı ve üç tanesi Girit'li idi. Zincirlerini de Propontidis sahiline (=Boğaziçi) yakın bir yerde, şehre yüz stadia dolayında bir uzaklıktaydı[16]... Türk artık surları bombardıman ederek yıkacağını ümid edemiyordu. Her ne kadar üç noktada taş mermilerle surları yıkmış ise de başaramayınca bu keresinde hâin bir hristiyanın ikaz etmesi üzerine tepelerin (Galata'nın) ardından belirli bir sayıda trirem'leri körfez içine geçirmeyi kendi kendine yemin etti... Bununla beraber şehri daha iyi kuşatmak ve daha ağır bir baskı altında tutmak için araziden hiç kullanılmayan bir yerin tesviyesini yaptırttı ve birem'leri tepelerden aşırtmak için yetmiş stadialık yeri kol kuvvetiyle geçirtti. Bu iş için gemilerin altlarını iyice yağlattı. Gemiler için çıkış esnasında büyük bir güç sarf etmek gerekti ise de tepenin zirvesine ulaştıktan sonra yamaçlardan kıyıya doğru büyük bir hızla indiler ve en iç taraf (Yani Haliç'in)'a kadar vardılar. Türk'lere bu askeri beceriyi kimin haber verdiği konusuna gelir isek böyle benzer bir işi yapan Venedik'liler haber vermişlerdir[17]. Zira Garda adlı gölde böyle bir iş yapmışlardı. Biz bu sırada büyük bir korku içine düştüğümüz için bunları ateş veya top ateşi ile tahrip etmek istedik. Fakat onlar kendilerini ateşten ve bombardımandan çok iyi korudukları için bu girişimi asla beceremedik ve külliyatlı miktarda zayiat verdik[18]...

12. Bununla beraber Türk bu savaş tuzağından da memnun kalmadı ve bizi daha fazla korkutmak için yeni bir kurnazlık düzenledi, yani üç stadia uzunluğunda bir köprü yaptırtıp şehrin karşı tarafına kurdurdu böylece denizin iki küçük koy haline gelmesine yol açtı. Bu köprü şarap fıçıları üzerine kurulu olup birbirlerine dipten bağlanmış durumdaydı. Böylece ordusu üstünden geçip şehrin surlarında kiliseye doğru yaklaşabiliyordu[19]...

13. Bu sırada Sakız adasından üç tane Cenova gemisi imdadımıza yetişti. İçinde silah, asker ve buğday olan gemiler ile birlikte Sicilya'dan buğday taşıyan bir imparatorluk (=Bizans'ın) gemisi bulunuyordu. Türk donanması şehrin dışında demir atmış bir durumda dikkatlice bekliyordu. Bu üç tane geminin şehre yaklaştığını görünce büyük bir davul ve trampet sesleri ile saldırıp tam hedefine ulaşacak olan imparatorluk gemisine saldırır gibi yaptılar. Biz surların üzerinde seyrederken uzaktan ,yani Pera'nın tepesinden Türklerin Sultanı olayın başarılı geçmesi için bakıyordu. Bu sırada büyük bir yaygara koptu: en büyük triremler bizim gemilerimizi yakından kuşattılar. İmparatorunkine saldırıyorlar, fakat diğer gemiler tarafından korunduğunu görünce ona yöneldiler. Kancalar atıp yanaştılar. Ateşli oklarını devamlı atarken başka oklara da devam ettiler. Böylece korkunç bir savaş patlak verdi. Cenova'lı Maurizio Cattaneo komutasındaki bizim gemilerimiz direnişlerini kırıp ricat etmelerine yol açtı. Savaş bu aşamada savaş gemilerinin "patronus"ları olan Domenico di Novara ve Battista Feliciano tarafından sürdürüldü... İmparatorun gemisi kendisini çok iyi müdafaa etti. Başka bir "patron" olan Francesco Lecanella onun yardımına koştu. Yeni bir bombardımana başlattı. Gökyüzüne epey çığlıklar yükseldi, gemilerin kürekleri kırıldı, Türkler de kurtulmaları mümkün olmayacak şekilde yaralandılar. Tepenin üstünde donanmasının böyle bir felâkete uğradığını gören Türk kralı bir yığın küfürler savurarak atını deniz kenarına sürdü. Adeta kudurmuş gibi iken elbiselerini üzerinden atıp kızgınlığına kurban etti. Kâfirler inleyip dururken savaşa katılan bütün askerler esir gibiydiler... Sonradan haberciler ve sağ kalan kişilerden aşağı yukarı onbin kadar Türk'ün öldüğünü öğrendik... Hücuma kalkışan düşman gemileri trirem ve birem olmak üzere aşağı yukarı ikiyüz taneydi... Allah'ın inâyeti ile gemilerimiz gece vakti şen ve esen bir şekilde limana ulaştılar. Hepsi çok mutlu olan bu askerlerimizden yaralılar dışında hiçbir zayiatımız yoktu[20].

14. Sultan, donanma amirali [Kaptan-ı Derya] Baltaoğlu [Latince metinde: classis praefectum Baltoglum]'na çok kızmıştı ve vezirlerinin aracı

olmaları sonucu onu makamından azledip ve mallarına el koyduktan sonra hayatına dokunmadı[21]...

16. Bununla beraber bu hâdiseden sonra Venedik'liler ile Galata'daki Cenova'lılar arasında büyük bir mücadele başladı[22]. Çünkü birileri iyiliği başa kakarken diğerleri de firar etme şüphesi yaratıyorlardı. Venedik'liler her türlü şüpheyi bertaraf etmek için dümenlerle yelkenlerin gemilerden çıkarılarak Konstantinopolis'e depo edilmelerini isterlerken bundan gücenen Cenova'lılar ise şöyle bir şey söylediler: "Türk ile biz sulh içinde görünür gibi isek de Yunan'lıların himâyesi için imparatorun emri ile bir kurnazlık içindeyiz. Bu arada kendimizi de koruruz. Biz Pera'yı terk etmek gibi bir suçu nasıl işleriz. Dünyanın en güzel şehri olan burada karılarımız, çocuklarımız ve bütün zenginliğimiz bulunduğu için kanımızın son damlasına kadar burayı müdafaa ederiz"[23]... Sonradan ortalık sakinleşti ve Venedik'liler triremleri istedikleri şekilde tanzim ettiler.

17. Durum her gün daha ağır bir şekle bürününce bizimkilerin düşman gemilerini (=Haliç'tekileri) yakmalarının mümkün olup olmadığı tavsiyesi yapıldı. Günün birinde tan yeri ağırmadan Giovanni Giustiniani'nin emri ile iki tane gemi hazırlandı, emrine birkaç birem de verilerek kıyıya kadar gitmeleri ve ateşler edib bombardıman etmeleri istendi. İstenilen şekle bürünüp de "barbote" dediğimiz kaplı gemiler hazırlanıp dışarı çıkarıldılar. Topların attıkları taş mermilerden zarar görmemek için yapağı balyaları ile kaplı olarak birbirlerini izlediler. Ne var ki şöhret ve şeref düşkünü bir Venedik'li olan Jacopo Coco kendi isteği ile imparatorun biremlerinden birisine geçmek istedi. Aldığı emre göre de Venedik'li triremlerden oluşan bir mürettebatı bulunurken hemen öne geçiverdi ve düşman hemen görüldüğü zaman ise – vay ne korkunç bir felâket patlak verdi – bir top mermisi gemisini ikiye ayırdı ve hemen denize batıp kendi tahribatı ile birlikte müsellah diğer biremleri de felâkete sürükledi[24]... Gerçekte ise böyle bir saldırının yapılacağı Türk'lere açıklanmış ve haber ulaştırılmıştı. Böylece sert bir şekilde bu düşmanı vuracak olan bizimkiler şimdi ilk vurulanlar oldular. Fakat cennetmekân Peder'im ne diyebilirim ki? Birilerini itham etmek mümkün müdür? Benim susmam en iyisidir[25]. Böyle bir başarısızlık bizlerin üzerinde ağır ve hüzünlü bir etki yarattı ve gemilerimiz büyük bir kargaşa içinde ayrıldıkları yere ricat ettiler. Su yüzüne çıkmayı başarıp da yüzerek kıyıya ulaşabilenler hemen esir edildiler ve ertesi günü de merhametsiz sultanın emri üzerine gözlerimizin önünde boyunları vuruldu. Bizimkiler de bu tutuma çok kızdıkları için hemen hapiste bulunan Türk'leri meydana çıkardılar ve

vatandaşlarının gözleri önünde surların üzerinde acımadan öldürdüler. Böylece insafsızlıkla gaddarlık birleşti ve savaş daha da korkunç oldu[26].

18. Bu hâdiselerden hemen sonra Türk bir sulh yapma girişiminde bulundu. Temsilciler gönderdi ve onlar da çok iyi bir yüzsüzlük yapıp sultanın böyle bir harbe girmekten pişman olduğunu anlatıp bu iş için Macar'ların teşvik ettiğini ileri sürüp bir yetkili temsilci istediler. Fakat bu sahtekârlık çabuk anlaşıldı çünkü Boğaziçi'nde inşa ettikleri kaleyi ne de işgâl ettikleri topraklarda yaptıkları zararları tazmin etmek gibi bir vaadde bulunmadılar. Bizi büyük ölçüde şüphelendiren tutum da Türk'lerin hiçbir sözlerini tutmamaları ve hiçbir ahd ü aman'ı itimatlı yürütmemeleri[27]... Bundan dolayı biz onun ihanetlerini sıralayıp Allah'ın bizi kurtaracağını söyledik. Günleri saymağa başladık ve büyük bir acı hissi ile kalbimizde bir pişmanlık duygusu uyanırken Allah'a uzun dualar, kutsal armağanlar verip buhurdanlık ve dualarla yaklaşmak istedik...

19. Yunan'lılar arasında da çarpışabilecek ve kılıç, kalkan ve mızrak eline alıp da çok iyi bir şekilde bu silahları kullanabilenler çok az olup büyük bir kısmı harb etmeyi beceremezdi. Komutanların da silahları miğfer, madeni zırh veya göğüs zırhı, kılıç veya mızrak idi. Bazıları da kavs ve zemberekli ok atmada biraz becerikliydi fakat sayı olarak müdafaa için lâzım olan sayıdan çok az olup becerebildikleri gibi çarpışıyorlardı... Çarpışanlar arasında Yunan'lıların sayısı altıbinden fazla değildi. Diğerleri de Cenova'lı olsun veya Venedik'li olsun hatta yardımlarına gizlice gelenlerin sayılarının toplamı ile ancak üçbine ulaşabilirdi...

20. Ey siz vazifesini yapmayı unutan Yunanlılar, mallarınıza çok düşkün olduğunuz için vatanınız karşısında hırsızlıkla mesulsünüz. Elinizde fazla mal olmayan imparatorunuz gelip de sizden istekte bulunduğu zaman gözlerinden yaşlar akarak yalvardı ve asker toplamak için ödünç para istediğinde fakir kaldığınızı söylediniz. Evvelce çıkan kıtlıkları bahane edip her şeyi harcadık dediniz. Halbuki düşmanınız sizin zengin olduğunuzu sonradan keşfetti[28]. Bununla beraber çok az kişiniz gönüllü olarak yardıma koştu. Gerçeği söylemek gerekir ise kardinal bütün gayretini ortaya koyarak yardımını yaptı ve kendi parası ile kuleleri ve surları tamir ettirdi[29].

21. Diğer taraftan da imparator tereddüd içinde kıvranıp ne yapacağını bilemiyordu. Vezirlerinden tavsiyeler sorduğu zaman onlar da zaten durumdan dolayı büyük bir sıkıntı içinde bulunan vatandaşlar üzerine yeni vergiler koymamasını ve kiliselerin elinde bulunan hazinelere yönelmesini ileri

sürdüler. Bunun üzerine kiliselerden kutsal malzemelerin alınmasını ve eritilmesini emretti..., para bastırıp bunları askerler, lağımcılara ve duvarcılara pay edilmesini emretti. Zira bu kişiler kendilerine ödeme yapılmadıkça hiçbir iş yapmayacaklarını kendi başlarının çaresine bakacaklardı. Bu buhranlardan dolayı elem içinde bulunan imparator mümkün olduğu kadar surlarda bulunan askerlere para dağıttı ve böylece şehrin ön duvarları ile hendeklerini doldurtmakla müdafaayı kafi derecede yapacağına[30] inandı.., ve bütün ümidini artık komutan Giovanni Giustiniani'ye bağladı. Kısmet bizimle olsaydı işlerimiz daha iyi gidebilirdi. İmparator San Romano civarında bulunduğu bir sırada surların üzerine çıktı. Savaşın çok yoğunlaştığı bu mahalde tamiratlar zamanında yapılmıştı ve yanında bulunan komutan (Giustiniani) ve üçyüz Cenova'lı silah arkadaşı çok cesur bazı Yunanlı seçkin askerler mücadeleyi sürdürüyorlardı[31].

22. Cenova'lı bir asilzâde olan Maurizio Cattaneo biraz ileride büyük bir şevk ile yerini aldı ve Porta di Peghé yani Fonte denen mahalden Porta Aurea kadar kısmın müdafaa komutanı olarak yanındaki ikiyüz zemberekçi ile birlikte hatta aralarında Yunanlılar da bulunurken tam karşısında <Türklerin> yaptığı tahta kule[32] sığır derisi ile kaplı idi ve surların biraz ilerisinde idi. Paolo, Troilo ve Antonio Bocciardi kardeşler müdafaanın en tehlikeli olduğu Miliandro[33] (=Myriandriou veya Polyandriou) denen kritik mahalde kendi paralarıyla masraf edip büyük bir cesaret ve kendi silahları ile gece ve gündüz daimi bir şekilde nöbet [34]tuttular...

23. Çok harab olan Caligaria'nın tamiri ve sonra da müdafaası için Teodoros Caristeno adlı yaşlı fakat çınar kadar güçlü ve hatta çok iyi bir yay çekme ustası bir Yunanlı, Paleologoslar ailesinden bir kültür adamı olan Teofilos adlı bir başka Yunanlı, ki bunların ikisi de katolik mezhebindendir, çok akıllı olan Johannes (Grant) adlı bir Alman ile birlikte tahrip edilmiş bir haldeki Caligaria'yı tamire girişip, müdafaası için birleştiler[35]. Venedik'li vatandaşlar arasında çok tanınmış bir zat olan Catarino Contarini, Porta Aurea ile deniz kıyısına (Marmara Denizi) kadar olan kalenin komutanı olarak tayin edildi. Müdafası için büyük bir mesuliyet verildiğini görünce cesaret geldi ve düşmanın geçişini engelledi[36]... İmparator Sarayı (=Blacherne)'nın müdafaası için Venedik'lilerin bailo'su Girolamo Minotto'ya verildi[37]...

24. Kardinal bu sırada denize doğru olan[38] Aya Dimitri mahallesinin müdafaasını üzerine almıştı ve tavsiyelerini vermekten de geri durmuyordu;. Katalan'ların konsolosu (=Pere Julià) ise Hipodrom'un önündeki kuleden

doğu istikametine doğru yöreyi müdafaa ediyordu[39]. Kyr Luca (=bay Luca Notaras) limanın (=Haliç) müdafaasına nezaret ediyor ve denize bakan kısım da sorumluluğunda idi[40]. Her ikisi de Cenova'lı olan Girolamo Italiano ve Leonardo di Langasco adlı kişiler beraberlerindeki askerleri ile birlikte Xyloporta ve Anemadi [Latince metinde: Anemadas] denilen kulelerin müdafaası için görevli idiler ve kardinalin verdiği düzen ve sarf ettiği paralarla bulunuyorlardı[41].

25. ...Süratli gemilerin kaptanı olan Venedik'li asilzâde Gabriele Trevisan çok makul bir kişi olarak meşhurdu ve ona mücadele mahalli olarak da Porta di Kynegon denilen mahalden başlayıp Phari kulesine kadarki yer tahsis edildi, ve beraberinde de seçkin dörtyüz Venedik'li bulunuyordu[42]; Bu Phanari denen kuleden Porta Basilica'ya kadarki mahali yani İmparatorluk yöresi büyük bir cesaretleri ile meşhur Ludovico ve Antonio Bembo adlı kardeşlere verildi ve beraberlerinde yüzelli Venedik'li bulunduruldu[43]. Büyük gemilerin komutanı olan Alvise Diedo sâir kalan kişiler ile birlikte liman ile birlikte triremleri bir korkak adam gibi korudu[44]... N(...) Paleologos'nun kayınpederi Dimitri ile damadı Nikola Goudeles bir birliğin başına getirilip yedek diye bulunduruldular çünkü şehri bir baştan diğer bir başa külliyetli miktarlarda adamlarla birlikte yardıma çağrılabilirlerdi[45]...

27. Bu sırada çıkarılan bir emir üzerine ekmeğin belirli bir oranla her bir güce eşit olarak verilmesi istendi. Gerekçesi de yiyecek bulmak bahanesi ile askerlerin bulundukları yerleri terk etmelerine mâni olmaktı[46]... İmparator da sert bir idare gösteremiyordu ve itaat etmeyenler için de kırbaç cezası verilemediği gibi idam cezası da verilemiyordu...

28. Bu sırada bütün müdafaa kaderi üzerine düşen genel komutan Giovanni Giustiniani nihaî hücumun yapılacağına dair Türk'ler tarafından yapılan ilânı duydu. Derhal büyük bir acelecilikle bombardımandan yıkılan surları tamir etmeğe girişti. İmparatorun *megaduca*'sı olan Kyr Luca (Notaras)a kendi için sorup şehrin müdafaasının bombardımandan nasıl korunabileceğini, düşmanlara karşı bir cephede tutunabileceğini de sordu. O ise büyük bir kibirle reddedince komutan şöyle bağırdı: "Ey hain, seni kendi kılıcımla öldürmek için beni kim engelliyor?". Böyle haysiyet kırıcı bir tutum karşısında özellikle de bir Latin'in onu takdir etmesi üzerine daha ihtiyatlı bir şekilde dövüşme ihtiyaçlarını karşıladı[47]... Her hâlükârda Başkomutan Giovanni <Giustiniani> komutan Maurizio Cattaneo'nun,

Giovanni del Carretto'nun, Paolo Bocchiardi'nin, Giovanni Fornari'nin, Tommaso Salvatico'nun, Leodisio Gattilusi'nin, Giovanni il Dalmata'nın ve sâir Yunanlı müttefiklerin tavsiyeleri üzerine cepheyi ve müdafaayı yeniden düzenledi[48]...

29. Bizimkiler müdafaa işine büyük gayretle giriştiler. Fakat ancak hendeklerle karşı cephede bulundular ki ben hiç karışmadım çünkü hep son kaçamak yolun en yüksek surların terk edilmemesinin olduğunu açıklamağa giriştim. Çünkü buraları tahrip edilse veya hava koşullarıyla dikkatsizlik sonucu mazgalsız kalsa bile başından beri tamir edilebilir zira daima bir harp görünüşü içinde bulunur. Hatta buraları daha evvelden tamir edip müdafiler ile techiz etmeleri gerekliydi. Böylece kaçınılmaz olan işgal gerçekleşir ise şehrin kurtarılması için çok faydalı mekân olur[49]...

30. Bütün müdafaa ümidi hendekte ve hisarda boğuldu. Bütün müdafilerin ortadan çekilmeleri üzerine en yüksek surlardan bile kapalı kalarak artık hiçbir müdafaa imkânları kalmadı[50]...

31. Bu sırada yayılan bir rivayete göre İtalya'dan bazı trirem ve gemiler imdadımıza gönderilmiş ve halk arasında Blancus [Beyaz] diye tanınan Macaristan ordusu komutanı Yohannes (Hunyadi) Türk'e saldırmak için Tuna havzasında bulundu diye bir haber ordugâh (Türk'lerin tarafından)'dan yayılmış ve bizim habercilerimiz tarafından da taşınmıştı; bu haber üzerine ordu (Türk'lerin) telaşlı bir şekilde ikiye ayrıldı[51]...

32. Bu sırada sultanın en yaşlı danışmanı ve veziri olan Halil Paşa [Latince Calilbascia], nüfuzu bakımından büyük bir tesir bırakan kişi olarak askeri konularda bilgeliğini ve tecrübesini gösterirken hristiyanlara olan temayülünden dolayı sultanını Konstantinopolis şehrine saldırmaktan vazgeçirmek istedi. Gerekçe olarak da alınamaz olduğunu, pozisyonunun çok kuvvetli olduğunu, kendi zenginliğinin çok büyük oluşu, Yunan'lılardan ziyade Latin'ler tarafından gerçekleştirilmekte olan müdafaanın sağlamlığını gösterdi... O şöyle dedi: "Ey sultan, sen kendin için sulh yap, Venedik'lilerle Cenova'lıları ve senin tebana faydalı olacak komşularını kendine düşman etme; Hristiyanların kininin senin tebana karşı temâyül ettirilmesini tahrik etme. Senin gücün çok büyüktür ve harp etmenden sağlayacağının çok fazlasını sulh sayesinde elde edebilirsin..."

33. Daha genç biri olan Zaganus (Zağanos Paşa), müşaviri ve ikinci veziri olup, hristiyanları düşmanı ve özellikle de Halil Paşa'nın hasmı olarak sultanı iknaya muvaffak oldu. Zira gücünün o kadar büyük olduğunu ve hiçbir

ülkenin karşı koyamayacağını, güçlerinin artık en azına inmiş bulunan Yunan'lılara karşı bir harp ilânı kaçınılmazdı... Trakya (=Rumeli) orduları komutanı olan Turahan (Beg) da Halil Paşa'nın görüşüne katılmayarak sultanı harbe teşvik etti. Bir hadım, başka bir danışman ve üçüncü bir veziri de bu görüşü tasdik etiler...

34. En yaşlı vezir olan Halil Paşa artık saldırıya karar verilip düşmanı Zağanos Paşa'nın tavsiyesinin sultanın hoşuna gittiğini görünce arkadaşı olan imparatoru çok itimat ettiği elçilerini yollayıp gizlice bu haberi verdi... Halil Paşa daha başka çok iletileri imparatora yolladı[52].

35. Bunun üzerine ordugâhlardan (Türk'lerinkinden) yayınlanan bir duyuruya göre bir Salı günü olan 29 Mayıs günü [Latince metinde: Mayıs takviminden dört gün evvel yani 29 Mayıs] Allah için üç gün süreyle şehrâyin yapılacak, dualar edildikten sonra bütün bir gün de oruç tutulacak, bütün herkesin savaşa katılması ve hristiyanlara karşı genel bir saldırıya katılmaları temin edilecek; münâdilerin yüksek sesle yaydıklarına göre şehir üç gün süreyle muhariplerin yağma etmeleri için terk edilmiş sayılacak diye sultan bir karar vermiş... Ey sizler, bağıranların arşa kadar uzanan "La ilahe illallah Muhammedun resulallah" [Latince metinde: Illala, Illala, Machomet Russullala] yani Allah'tan başka Rab yoktur, Muhammet Allah'ın resulüdür tarzındaki sözlerini duysaydınız aptallaşırdınız. Böyle oldu: Allah adına üç gün şehrâyin yapıldı ve bütün gün hiçbir yemek yemeyerek oruç tuttular[53]...

36. Biz büyük bir dinî hava içinde hayret dolu bir şekilde Allah'a dualar edip bize yardım etmesini niyâz ediyorduk. Gözlerimiz yaşla dolu bir şekilde kutsal resimleri büyük bir sadakat gösterisi ile surlar boyunca ve şehirde dolaştırırken ayaklarımız çıplak olup peşimizde büyük bir kadınlı erkekli kalabalık bulunuyordu ve nedâmet getirmiş bir tarzda dualar ederek Efendi'mizin mirasını tahribe müsaade etmemesini istedik ve böyle büyük bir tehlike içinde bulunan müminlerini sağ tarafına almasını niyaz ettik. Böylece biraz kendimizi teselli etmiş bularak her türlü ümidimizi Allah'a bırakıp şimdi büyük bir cesaretle savaş için tespit edilen günü bekledik[54]...

39... Savaş başladı: Bizimkiler büyük bir cesaretle karşı koydular. Top ve mancınık atışlarıyla düşmanları ricat ettirdiler ve her iki taraftan da eşit sayıda muharip ölüyor. Karanlık bir gecenin ardından tan yeri ağardı, bizimkiler hala üstün durumdaydılar. Fakat ne zaman ki yıldızlar artık kaçıyorlar ve onu Lucifer yıldızı [ilk ışıklar] ve daha sonra da güneşin doğuşu izleyince Türk ordusu büyük bir taarruza geçti ve şehrin her tarafından

saldırdı. Borazan seslerinin yayıldığı anlarda her iki taraf da mücadele içindeydi ve davulların da yaydıkları gürültü arasında yüksek sesle "La ilahe illallah" [Latince metinde: Illala, Illala] diye bağırarak adeta savaş Tanrısını çağırıyorlardı [Latince metinde: Mars'ı davet etmek].

40. Bir saatlik bir zaman zarfında şehir karadan ve denizden tamamen kuşatıldı. Önce top atışı yaptılar sonra attıkları oklarla adeta göğü kararttılar... Büyük çığlıklar her yeri kapsıyor, sancaklar açılıyor... Türkler atılan taş mermilerle öldürüldüler. Çok kimse cesetleri gördükten sonra da birbirleri üstünden surlara doğru ilerleyip tahrip edilen yerleri buldular. Bizimkiler bunları tekrar ricat ettirdiler, fakat artık çoğu yaralandıkları için savaş alanlarını terk ettiler. Komutan Giovanni (Giustiniani) direniyor ve onu gören tahkimatlardaki diğer komutanlar da direndiler. Bu işe görevli şehirdeki komutanlar onların imdadına koştular... Bu sırada ne yazık ki kötü bir talih sonucu Giovanni Giustiniani koltuk altına gelen bir okla yaralandı. Henüz genç ve az tecrübeli olan bu asker kanının aktığını görünce telaşlandı ve hayatını kaybetmekten korktu. Bu arada yaralandığını görmeyen muhariplerin cesaretleri mukavemetlerinin kırmamak için, bir hekim aramak için bulunduğu çarpışma cephesinden gizlice ayrıldı. Elbette yerine birisini bıraksaydı vatan kurtulacaktı[55].

41. Bu sırada Türk'ler öldürücü bir savaşa giriştiler. İmparator, komutanın yerinde olmadığını görünce ağlamasa boğazında tıkanık bir tarzda nerede olduğunu sordu. Bizimkiler de artık bir kılavuzlarının bulunmadığının farkına varınca bulundukları yerlerden ricat etmeğe başladılar. Türk'ler daha atak bir tavır takındılar; bizimkilerde bir korku havası peyda oldu. Tam bu tehlikeli ortamda neler vuku bulduğunu öğrenmek istediler... Bizimkiler bu sırada her şeyin ötesinde artık dermansız bir hale düştükleri için tamir ettikleri Boccatuero duvarını terk ettiler[56]. Türk'ler de bu sırada durumun farkına varınca yıkılan duvarların hendekleri düz hale getirdiğini gördüler ve artık bu düzleştirilmiş yerden geçeriz dediler... Bir kasırga hızı ile surlara tırmandılar ve onların üzerlerine sancaklarını dikerek zafer çığlıkları attılar...

42. Zavallı imparator komutanının ümitsizliğin kurbanı olduğunu görünce şöyle bağırdı: "Vay, zavallı ben, şehir kaybedildi mi? Ey kötü bahtım! Dur, yalvarırım komutan: senin firarından sonra başkaları da firar etmeğe başladılar. Ölümcül bir darbe değildi, acıya katlan ve tantanalı bir şekilde yaptığın yemini yerine getir". Fakat o ise şehrin selâmetini unutmuştu, kendisini ve şöhretini de bir kenara bırakmıştı. Halbuki ilk aşamalarda büyük

bir cesaret gösterdi bu hadiseden sonra ise nasıl korkak birisi olduğunu ortaya koydu.Halbuki pek ala yarasına katlanabilirdi ve kendi hesabı için ricat etmemeliydi. Eğer bir insan idi ise hiç değilse yerine birisini ikâme eylemeliydi.

43. Bu hadiseden sonra beraberindeki askerlerin cesaretleri kırıldı, öldürülmekten korktukları için onu takip ederek ricata başladılar. Komutan "kapının anahtarını yaverime bırak" dedi. Kapının açılması üzerine hepsi büyük bir izdiham içinde çıkış aradılar. Komutan Pera'ya sığındı; sonradan da Sakız adasına müteveccihen giderken hiçbir nam bırakmadan vefat etti[57], ya yarası veya yeisinden öldü. Bunun dışında ise düşmanını eline düşmek istemeyen imparator şöyle bağırıyordu: "Allah aşkına cesur askerlerim, biriniz kılıcı ile beni öldürsün. Benim imparatorluk onurumun kurnaz düşmanımın darbeleri altında kalmasını istemem". Bu sırada çok dindar bir katolik olan Teofilo Paleologos şöyle dedi: "Şehir zaten kaybedildi. Ben artık hiç yaşamam", sonra da çarpışmanın ağırlığına mukavemet etmek için dövüşmesi üzerine balta darbesi ile iki parçaya ayrıldı. Dalmaçya'lı [Latince metinde: İllirya'lı] biri olan Johannis Sclavus adlı kişi de Herkül gibi kahramanlıklar gösterip birçok kişiyi öldürdü ise, bir düşman kılıcı darbesi üzerine öldü. Sonradan da bizimkiler kapıyı geçmek istedikleri bir sırada yakalanıp yok edildiler. İmparator da bunların arasındaydı ve yere düştüğü bir sırada ayağa kalktı. Fakat izdiham içinde bir daha düştü ve öldü. Vatanının bir kralı olarak öldü[58]. Bizimkilere gelince bu sırada Latin'lerle Yunan'lılar birbirlerine girmişlerdi. Kapıdan çıkış aradıkları sırada aşağı yukarı sekiz yüz kişi öldü[59].

44. ...güneş tam olarak arzın yarısını aydınlatmamış iken hemen hemen bütün şehir artık dinsiz düşmanlara kurban edilmişti...

46. Bundan sonra da şehir üç gün süre ile tahripçi ve yağmacılar tarafından talan edildi. Zenginlik düşkünü bu adamlar burasını Türk sultanının idaresine verdiler.Bütün zenginlikler ve ganimetler çadırlara taşındı; hepsi altmışbin olan hristiyanlar[60] ise esir edilip birbirlerine iple bağlandılar. Kiliselerin kubbeleri ve duvarlarından aşırılan haç'lar ayaklar altında çiğnendi; kadınlara tacizler yapıldı, genç kızların bekâretleri giderildi, genç erkekler çok iğrenç durumlara düşürüldüler, manastırlardaki rahibeler ve onlara hizmet edenler de cinsel tacizlere uğradılar. Allahım, bize ne zaman darıldın, biz müminlerinden ne zaman yüz çevirmeğe karar verdin? Ne diyelim? Hristos [kurtarıcı]'umuza ve kutsal resimlerimize yapılan hakaretleri susacağım ve anlatacağım mı? Beni affet Efendim, böyle korkunç işleri

anlatabilirsem... Allah'ın ve azizlerin mukaddes ikonalarını yerlere attılar onların üzerinde zevk âlemleri yapmaktan başka şehvet girişimleri de başardılar. Sonra da Çarmıha vurulmuş İsa heykelini borazanlar çalarak ordugâhlarında dolaştırdılar, istihza ettiler ve yeniden çarmıha germe gösterisi yaparak tükürdüler, hakaretler ve küfürler edip kendilerinin zarkülâh[61] [Latince metinde: zarchula] dedikleri bir Türk beresi giydirdiler ve "İşte, bu hristiyanların Allah'ı" diye alaycı bir tarzda bağırıyorlardı...

47. Türkler zaferi elde ettikten sonra birkaç gün süren bayramları esnasında büyük eğlenceler düzenlediler, sultan da bu günlerde çok sarhoş olduğu bir sırada şarabına insan kanı karıştırmak istedi[62]. Kyr Luca (Notaras)'yı ve imparatorluğun bazı devlet adamlarını çağırttı ve bunlar da imparatoru bir sulh yapmağa ve şehri sultana vermek için teşviklerde bulunmadıkları için endişe içinde bulunuyorlardı. Kyr Luca... suçu başkalarının üstüne atmak istedi[63]... Sonra da Halil Paşa'yı suçladı... Yunanlıların dostu hatta biraz fazla samimi dostu olduğunu söyleyince hemen tutuklanıp bir kuleye kapatılmasını emretti. Her türlü makamından ve malından mahrum edilmesini, sonunda da Edirne'ye götürülüp orada öldürülmesini emretti[64]...

48. Bununla beraber Kyr Luca bu kötü tutumuna rağmen cezadan kurtulamadı, çünkü iki büyük oğlunu çarpışmaların daha ilk gününde kaybetmişti, henüz genç olan bir oğlu sultanın şehvetli arzuları için alıkonulmuştu ve hatta bu oğlu da gözleri önünde öldürüldü ve sonra da daha başka görevliler ile birlikte kendi kellesi kesildi[65]. Hatta bu sırada Venedik'lilerin bailo'su ve sâir adamları ile oğlu için de kafalarının kesilmesini emretti ve bu arada Aragon'luların konsolosu (Pere Julià) sâir iki adamı da idam edildi[66]. Hatta çok sevilen bir kişi olan Catarino Contarini de sâir altı Venedikli ile birlikte daha evvelden fidye verip de kurtulmalarına rağmen bütün evvelce yapılan yeminlere rağmen gene de idamları emredildi ise de yedibin altın verebilirler ise canlarının korunacağı söylendi[67]...

49. ...Şimdi bunları düşünün, cennetmekân Peder. Sen ki İsa'nın yeryüzündeki işlerini yürüten kişisin, şimdi İsa ile müminlerine karşı yapılan bu çok kötü tarzdaki hakaretlerin intikamını almak hissi senin kalbinde bulunmalıdır. Şimdi sen mukaddes şefkat için merhamet dilemelisin ve hristiyanlık için şefkat duymalısın. Sen biliyorsun ve yapabilirsin. Bütün hristiyan krallara vereceğin bir işaret üzerine hristiyanlığa karşı yapılan tecavüzlere karşı intikam almak için sana hiç zorluk çektirmeden itaat

edeceklerdir. Sonuç olarak bilmen gereken husus ise büyük bir kibir içinde bulunan bu Türk şimdi Adriyatik Denizi'ne çıkarak Roma'ya kadar varacağı hakkında ileri geri konuşmaktan geri durmuyor[68]...

50. Şimdi bu felâketlerden sonra gelen şu korkunç vaziyete bir de sen bak: Pera şehrinde bulunan vatandaşlar şehrin alınışını gördükten sonra âdeta çıldırdılar ve firar etmeğe başladılar. Bunlardan da gemilere ulaşamayanlar Türk'lerin eline ganimet olarak düştüler, zira Türk gemileri bunlara saldırmışlardı. Oğullarını terk etmek zorunda kalan anneler de esir edildiler, denize düşenler ise boğularak öldüler...

51. ...Ey sen Pera podestà'sı, senin vatandaşlarının aptalca ve kötü niyetleri nelere yol açtı. Korku içinde bulunan elçiler, sultanın huzuruna çıktılar ve Pera ahalisi adına şehrin anahtarlarını teslim ettiler. Sultan da Pera'lıların artık bir podestà'larının bulunmadığını öğrenince çok büyük bir sevinç içinde bulunduğunu söyleyip onları kabul etti ve kendisinin vassalı ve müttefiki olduklarını da ekledi. Buraya bir Türk idareci [Latince metinde: rector] tayin etti ve firar edenlerin mallarına el koyduğunu ilân etti. Şehrin kuleleri ile surlarının yıkılması da emredildi. Onlar da bu isteğe boyun eğip Cenova şehri ile olan ilişkilerini hiç hatırlamak istemeden kendi hayatlarını kurtarmak istediler. Sonra da İsa'nın haç işaretini taşıdığı için Kutsal Haç Kulesi adını taşıyan kuleyi temellerine kadar yıktırdı[69]. Böylece hür sayılıp da sulhun nimetlerinden istifade edenler vassal duruma geçirildiler. Fakat gene de nedamet hissini duymaktan geri kalmadılar zira ey görkemli Papa'mız, bunlar ancak senin yardımınla kurtulabilirler. Burada hepimiz bunların bağımsızlıklarının sağlanması için seni teşvik etmesi için Allah'a dualar edip yalvarmalarımızı sürdürüyoruz.

1453 yılının XVI Ağustos günü Sakız adasında tarihlendi.

Jacopo Tedaldi

Konstantinopolis'in müdafaası sırasında surlarda bulunup da katılan bu Floransa'lı tüccar hakkında çok az şey biliyoruz, fakat gene de kifâyetli kadardır diyebiliriz zira *Informations* adlı eserin bazı pasajları (26 ve 28. paragraflar) aracılığı ve ayrıca Concasty tarafından bu metnin el yazması nüshaları hakkındaki gelenek üzerinde bir dizi tahlil yapılınca bu zatın da uzun zaman çarpışmalara katılan İtalyan'lardan birisi olduğu, Türk'lerin şehre girmelerinden iki saat geçtikten sonra, artık çarpışmanın hiçbir lüzûmu kalmadığını anlayınca, kendisini denize atıp artık demir almak zamanının geldiğini anlayan Venedik gemilerinden birisine çıkarak kurtulmayı başaranlardandır. Bu olay hakkında iki tane Venedik vesikası mevcuttur: 5 Temmuz tarihli bir Venedik Senatosu'nun vesikasında Romania gemileri ile birlikte Venedik şehrine ulaşan Tedaldi'ye verilen müsaadede *potius in manibus et gratia nostra se ponere... quam capitare in manus Turcorum* [elinden tutmak ve bizim lutfumuza sığınması... Türklerin eline bir haraç verici bırakmama] tercih edip hareket ettiği belirtiliyordu (Jorga, *Notes* III 288) ve Venedik Devlet Başkanı Francesco Foscari tarafından Girit adasında idareci bulunan kişiye gönderilen elçiye verilen 7 Haziran 1454 tarihli vesikada Tedaldi için *volens servare personam suam, se in mare proiecit et ad galeas nostras transnatavit* [denizde koruduğu ve bizim gemimize yüzerek gelen kişiyi kendisi için hizmete koyma isteğindedir] denilmektedir (Jorga, *Notes* IV 99). Anlaşıldığı kadarı ile bu zat da Diedo ve sâirleri gibi Eğriboz adasına bir gün evvel ulaşmışlardı, onun da dediğine göre Jacopo Loredan komutasındaki bir donanma da oraya ulaşmıştı (yani 3 Haziran günü). Herhalde burada Jean Blanchin adında birisi ile buluştu ve Konstantinopolis'in alınışı ile ilgili hikâyeyi büyük bir ihtimalle İtalyanca olarak anlatmıştı. Herhalde Blanchin adlı bu adamın kendisi bu metni kendi dili olan Fransızca'ya tercüme etti ve 31 Aralık 1453 gününe kadarki bir zaman içinde bunu temize çekerek Jean (veya Giovanni) Colombi adında birisine teslim etti ve galiba da Avignon şehrinin kardinaline, yani Avignon episkoposu (1437-1474) olan Alain de Coëtivy'ye verdirdi. Bu takrir sonraları bir Haçlı Seferi propagandası vesikasına tahvil edilirken devrin Papa'sı Nicolò V tarafından 30

Eylül 1453 tarihinde mühürlediği emirnâmesinde bunu katarak ilan etmişti. Bu metin bir giriş kısmı eklenip daha edebî bir üslûpla Latince'ye tercüme edildi ve 1468 yılının ilk aylarından evvel olmayan bir zamandı (ve bu eserin adı *Tractatus de expugnatione urbis Constantinopolitanae* [Konstantinopolis şehrinin teshirine dair risale]dir).Yukarda konu ettiğim ikinci vesikadan anladığımıza göre, Rus asıllı, 13 yaşları civarında *vocatus Valentius* [adı Valentin olan] bir kölesi, denize atladıktan sonra yüzerek Girit'li Antonio Hyalinas adlı birisinin gemisine çıkmayı başarmıştı ve daha başka gemilerle birlikte 29 Mayıs günü yelkenlerini açmıştı (Barbaro'nun 182 sayılı tamamlayıcı notu ile karşılaştırın) ve hepsi de 29 Haziran günü Kandiya limanına ulaştılar. Bu adı geçen delikanlı, Cortatzi adında birisi tarafından Kandiya'da *indebite et iniuste* [nahakk ve gayr-i adil] alıkonulduğu için Venedik Devlet Başkanı, Girit hükümetini sahibine iadesi için ikaz etti (bkz. Jorga, *Notes* IV, s.99, M.Manoussacas, *Les derniers déferseurs*, s.337).

Yazma nüshalar: *Informations* altı aded nüshada bulunmaktadır: 1) Paris fr.2691, yaprak 264-271 (Jean Chartier'nin *Chronique* adlı eserinde kullanılmıştır); 2) Paris, fr.5036, yaprak.293-299; 3) Paris, fr.15217, yaprak 67v-72v; 4) Cambrai 1114, yaprak 28-30; 5) Brüksel.fr.19684, yaprak 253-256 (bir anonim kronik içinde bulunur); 6) Paris, fr.6487, yaprak 18-21. İlk üç tanesinde 33-44. paragrafların ekleri bulunur ise de diğerlerinde bu yoktur (Martène-Durand neşrine ve daha ileriye bakın). Herhalde Tedaldi'nin anlattıklarında özgün metinde bunlar bulunmuyordu. Son üç tane nüsha arasında Paris 6487 numaralarının özel bir yeri bulunmaktadır, çünkü başlığı değişiktir ("S'ensuit la manière de la prinse de la noble cité de Constantinoble par l'empereure thurq, le XXVIII jour de may l'an mil CCCC cinquante et trois"), bir kısım italyancalaştırılmış kelimelerden başka Giovanni Colombi'nin 31 Aralık 1453 tarihli Latince olarak yazdığı bir sayfa sonu imzası bulunur.

Neşriyât: Bu metnin yapılan bütün neşirlerinden hiç birisi için tenkitli neşir diyemeyiz. Esas metni yakından yansıtabilecek bir tanesine ulaşabilmek için en büyük zorluk geleneğin iki büyük kısma, çok derinden, ayrılmasıdır: bir tarafa Paris.fr.6487, Brüksel.19684 ve Cambrai 1114 diye bilinen nüshaları ayırır isek tahlili sonucu aslî metne çok yaklaşırız, diğer tarafa ise Paris.fr.2691, 5036 ve 15217 diye tanınan nüshaları koyar isek, metin, daha

evvelden de söylediğim üzere, eklentiler yapıldığı anlaşılıyor, hatta çok yerleri boş ve ayrıca bir yığın hatalarla doludur. Muteber bir tenkitli metin çıkarabilme vazifesi burada benim işim olmadığından dolayı, her iki tanınan metni birbirleri karşısına paralel olarak koydum: Sol tarafa ilk üç yazma nüshada bulunan metni aldım – ve bu metin üzerinde çalışanlar, C.A.Lefebvre, Cambrai nüshasının metninin neşrini "Revue des Sociétés Savantes", II sér., VIII (1862) s.500-504 de yapmış. Brüksel nüshasının neşrini yapan J.J.de Smet, "Chroniques des Pays-Bas, de France, d'Angleterre et de Tournai", başlığı ile şu eserde bastırttı; *Recueil des Chroniques de Flandre*, III, Bruxelles 1856, s.511-516; Paris.fr.6487 diye tanınan yazma nüshadan bir neşir gerçekleştirilmedi ise de J.R.Melville Jones İngilizceye bir tercümesini yaptı (daha ileriye bakınız) -, sağ tarafa ise Paris'te bulunan diğer üç yazma nüsha içinde bulunan bir nesir elde ettim -ve bu sâir metin için E.Martène-U.Durand tarafından yapılan neşirden, *Thesaurus novus anecdotorum*, I, Parisiis 1717, coll.1819-1826 (Paris.fr.5036 sayılı nüshadan), ki burada esas aldım, daha başka neşirler de bulunmaktadır. D.Godefroy, *Histoire de Charles VII...par Jean Chartier*, Paris 1661, s.271-279 (Paris.fr.2691 diye tanınan yazma nüshadan) ve Buchon, *Chroniques*.. cild XXXVIII, Paris 1826, s.323-335 (istifade ettiği yazma nüshalar Paris.fr.15217 ve Paris.fr5036 diye tanınanlardır) ve bunlara da ek olarak: Vallet de Viriville, *Chronique de Charles VII...par Jean Chartier*, III, Paris 1858, s.20-35. *Tractatus* adlı eserin Latince metni hakkında karşılaştırın: E.Martène-U.Durand, *Veterum scriptorum et monumentorum historicorum, dogmaticorum, moralium amplissima collectio*, V, Parisiis 1729, s.785-800.

Tercümeler: İngilizceye, J.R.Melville Jones, *The Siege of Constantinople 1453: Seven contemporary accounts*, Amsterdam 1972, s.1-10.

*Kitabiyât:*M.-L.Concasty, "Les <Informations> de Jacques Tedaldi sur le siège et la prise de Constantinople", *Byzantion* XXIV (1954), s.95-110. Tedaldi tarafından kaleme alınan bu takrir daha evvelden Mijatovic, Pears, Schlumberger ve daha başka müellifler tarafından da kullanıldı.

[Prof. A.Pertusi, A ve B sütûnlarını aynı sayfalarda karşılıklı koymuştur. Aynı sistemi burada tatbik edemediğim için, paragraflara aynı rakamları verip sıraladım].

A

Asil Konstantinopolis şehrinin 28 Mayıs 1453 günü Türk imparatoru tarafından nasıl alındığı burada anlatılıyor[1].

B

Konstantinopolis'in Türk imparatoru tarafından 29 Mayıs 1453 günü fethi hakkında hem Francesco di Trani (?)[2] *tarafından Allah'ın çok muhterem papazı ve monsenyör Avignone Kardinali (*Alain de Coëtivy*)'ne hem de Jean Blanchin ve Floransa'lı tüccar Giacomo Tedaldi tarafından, bu arada mezkûr Giacomo'nun şahsen mevcut bulunduğu fetih olayı hakkında olan bilgiler.*

A1) Bu yılın 4 Nisan günü Türk'ler Konstantinopolis'e doğru yola çıktılar ve ertesi günü, 5 Nisanda, orduları şehrin karşısında yer aldı.

B1) 4 Nisan günü Türk, Konstantinopolis'e yaklaştı ve gene aynı ayın 5. günü bu şehri kuşattı.

A2) Kuşatma esnasında toplam ikiyüzbin adamları vardı[3]. Bunların altmışbini asker, otuz veya kırkbini ise süvari idi. Bunları dörtte biri deri ceket veya tünik kullanır; diğerleri de Fransa'daki modaya göre, bazıları da Macaristan'daki modaya göre müsellah olup ve sâirlerinde ise hala demir miğfer, Türk yayı ve zemberekli okları vardı. Askerlerin kalan kısmında hiçbir techizat bulunmaz ise de, ayrı olarak kalkanları ve palaları vardı ki bir nevi Türk kılıcıdır...

B2) Bu kuşatma esnasında hepsi ikiyüzbin kişi olan ordu içinde altmışbin kadarı <asker>, otuz ile kırkbin arasında süvari bulunuyor, bunları dörtte biri (.....)[4] bazıları Fransa'daki modaya bazıları bir başka şekle göre müsellahtılar; bazılarında demir miğfer, bazılarında da yay ve zemberekli ok vardı, kalan kısmın büyük bir çoğunluğu silahsız idi, istisnaî olarak bazılarında ise küçük bir kalkan ve bir Türk kılıcı olan pala bulunuyordu...

A4) Kuşatma esnasında çok sayıda büyük toplar ve külliyetli bir sayıda alev saçan ince toplar [kolubrina] ve mermi fırlatabilecek sâir malzemeler de bulunuyordu. Diğer taraftan çok azim bir yekpare top vardı, ki

onbir karış ve üç parmak çapında bir taşı fırlatabilir. Diğerleri ise sekizyüz, bin veya binikiyüz librelik mermiler atarlar. Bombardıman her gün yüz ile yüzyirmi defa yapılırdı; kuşatma ellibeş gün sürdü. Hesaplandığına göre onlar her gün bin librelik barut kullanıyorlar ve böylece ellibeş gün içinde ellibeşbin librelik barut kullandılar. Bu arada toplardan başka onbin tane de alev saçan ince topların [kolubrina] bulunduğunu da hatırlamak lazımdır[5].

B4) Bu mezkûr kuşatma esnasında çok sayıda top ve surları yıkacak daha başka malzemeler de mevcut olup, bu arada madenî büyük bir top çevresi dokuz karış ve üç parmak, ağırlığı bindörtyüzellibir libre olan bir mermiyi fırlatabilir, atış yapan sâir toplar ise bin veya binikiyüz librelik mermiler atarlardı; bu toplar her gün yüz ile yüzyirmi arasında değişen atışlar yaparlardı ve bu iş ellibeş gün devam etti. Toplandığı zaman Türk'lerin her gün bin librelik atış barutu kullandığı ve sonuçta ellibeş gün zarfında ellibeşbin libre tutarında barut tüketirken, onbin tane de ateş saçan kolubrina denen ince topun bulunduğunu da belirtmeliyiz.

A5) Limanın içinde ve dışında bulunan Türk donanmasında onaltı ile onsekiz arasında değişen büyük gemiler, altmış ile seksen arasındaki kalyatalarda onsekiz ile yirmi kürek bankı ve onaltı ile yirmi arasında at taşımaya yarayan "palendins" (=paradaria[parender]) tipi küçük gemi ve muhtelif cinsten oluşan sair küçük sandallar da bir sayı teşkil eder.

B5) Limanda bulunan Türk donanması onaltı ile onsekiz arasında değişen sayıda gemi, altmış ile yetmiş arası kalyata, onsekiz ile yirmi arası nakliye gemisi[6], at ve fiçı taşımağa yarayan onaltı ile yirmi arası ufak barça'lar da vardı.

A6) Kuşatmanın başlamasından sonra, kara tarafından Zagan (=Zağanos Paşa) Pasa, Arnavut asıllı[7] bir hristiyan dönmesi, en korkulanı ve adamları üzerinde en büyük otoriteyi kuran adam, ileri gittiği sırada, beraberinde altmış ile seksen arası gemi ve sâir müsellah gemiler, şehrin iki veya üç mil ötesinde Mandraghi[8] denen iki şehrin arasındaki yerde idi. Türk donanmasının limana girebileceği tek yer burası olup, ayrıca hristiyan ordusu bunlara çok yakında ve onlar limanın ağzına gemilerden oluşan bir köprü yapmışlardı, Konstantinopolis'den Pera'ya gidiyorlar böylece lazım olduğu zaman yardım getiriyorlardı[9]...

B6) Kara tarafında kuşatma başladığı zaman, Sagan (Zağanos) Pasa, Türk'ün veziri ve adamları arasında en büyük otoriteyi sağlayan kişi, denizden

kara tarafına doğru iki veya üç mil kadar yerde yetmiş ile seksen arasında değişen gemileri ve sâir müsellah gemileri, iki şehir (Pera ile Konstantinopolis) arasında Mandrakin denen yere yani Konstantinopolis limanına, indirtti. Bu limana Türk donanması giremezdi çünkü hristiyanların donanması bulunuyor, Konstantinopolis'ten Pera'ya geçmek ve oradan yardım getirmek için hristiyanlar burada sandallardan oluşan bir köprü kurmuşlardı...

A7) Üçgen bir şekli bulunan Konstantinopolis çok iyi müdafaa ediliyordu. Kara tarafında bulunan surların uzunluğu altıbin adımdır, Denize bitişik olanların uzunluğu beşbin ve bu arada limanın karşısı ve Boğaziçi'ne doğru olanı altıbindir.

B7) Üçgen bir şekli olan Konstantinopolis çok iyi tahkim edilmişti; kara tarafındaki çevresi onaltı mil[10], deniz tarafındaki beş, limana uzanan tarafı altı ve körfeze doğru olanı beştir.

A8) Kara tarafındaki surlar daha kesif ve yüksek olup tepelerinde kale istihkâmları ve mazgallar bulunur ve bunların dış tarafında ise etraflarını bir sahte duvar ve çukurlar çevirir. Esas surların yüksekliği yirmi ile yirmiiki kulaç olup, bazı noktalarda altı kulaç iken çok azında altı kulaçtır. Dış taraftaki sahte surlar yirmi ile yirmiiki kulaç arası yükseklikte olup sıkça da üç kulaçtır. Hendekler ise otuzbeş kulaç genişliğinde ve derinlik ise onbeş[11]...

B8) Temel surlar yirmi ile yirmiiki kulaç arasında yükseklikte olup, üst taraflarda ise bazı kısımlarda altı grossa ve bazılarında ise sekiz kulaçtır ve dış taraflarında siperleri bulunup bunların en yükseği oniki kulaçtır ve alt taraftaki surlar ondört kulaç ve üç kulaç grossa, hendekler de yirmialtı kulaç genişliğinde ve on kulaç derinliktedir.

A9) Şehirde toplam olarak otuz ile otuzbeşbin arası (silah altında)[12] kişi bulunur ve altı veya yedibini çarpışacak durumdadır. Toplam karşımızda en fazla kırkikibin kişi çıkar.

B9) Bu şehirde aşağı yukarı otuz ile otuzaltıbin kişi meskûndur ve ancak altı ile yedibin arası kişi muhariptir.

A10) Limanda zinciri korumak için otuz hristiyan gemisi ile dokuz kadırga ve yani iki hafif kadırga, üç Venedik ticaret gemisi, üç tane imparatorun ve bir tanesi de Doğu İmparatoru'nun hizmetinde bulunan Cenova'lı birisi bay Giovanni Giustiniani Longo'nundur[13].

B10) Limanda, seddi müdafaa edebilmek için hristiyamlar otuzdokuz tane kadırga bulundurdular ve yani iki ince (kadırga) ve üç Venedik ticaret

(gemisi), üç tane imparatorun, bir tanesi de masrafı imparatora ait olmak üzere Cenova'lı bay Giovanni Giustiniani'nindir.

A11) Böylece Konstantinopolis karadan ve denizden kuşatıldı ve içeri ile dışarıda devamlı oklar atıldı, toplar ateşlendi ve daha başka silahlar da atılırken, kendisini ellidört gün müdafaa etti[14]...

B11) Demek oluyor ki Konstantinopolis denizden ve karadan kuşatılmıştır ve toplar atılıp ayrıca atıcı silahlar da bulunurken kendisini ellibeş gün müdafa etti...

A15) Hergün çok vahşiyane çarpışmalar cereyan ediyor her iki taraftan da adamlar ölüyordu. Öldürülen her bir müdafi için şehri dışardan kuşatan Türk'lerden bir yüz kişi ölüyordu.

B15) Böylece hergün çetin çatışmalar patlak verdi, her iki taraftan da bu sırada çok sayıda kişi öldüler. Şehir içinde ölen bir kişiye karşılık şehrin dışında yüz kişi ölüyordu.

A16) Türk'lerin taptığı bu kuşatma sırasında Yunanistan [esas anlamı "Rumeli"olmalı] daha başka ülkelerden çok sayıda hristiyan vardı. Bunlar sultan'ın tebası olmakla beraber, dinlerinden çıkmak için hiç tazyike uğramadılar ve istedikleri şekilde ibadet ve dualarını yapabiliyorlardı[15]. Diğer taraftan da başka şefler vardı ve bazıları da Zagan'ın muhaliflerinden oldukları için paşa da bunları baskı altında tutardı. Bu adamlar, şehre fırsat buldukları bir şekilde müdafilere mektuplar yolluyorlardı ve kuşatanlar ile sultan'ın divanında neler konuşulduğunu haber veriyorlardı. Hristiyanlara gönderilen haberler arasında bulunan şeyler arasında sultan'ın baronları, şehzadeleri, soyluları ve vezirleri ile dört gün süre aralıksız bir toplantı tertiplediği de bulunuyordu[16]...

B16) Türk tarafından gerçekleştirilen kuşatma hareketine Yunanistan [Rumeli] ve sâir ülkelerden hristiyanlar katılmışlardı ve bunların Türk'e teba olmalarına rağmen, hristiyan dininden çıkmaları için zorlanmadılar ve istedikleri bir şekilde yakarırlar, dua ederler ve istimdad edebilirlerdi;[15] ve bazı şefler ile Sengapsa [Zağanos Paşa]ya kin duyanlar da vardı ve paşa da bunlara çok tazyik yapardı, bunlar da kuşatma esnasında şehir içinde bulunanlara mektuplar aracılığı ile bilgiler yolladılar; edinilen bilgiler arasında Türk'ün üç gün süre ile baronlarını, şehzadelerini, beylerini ve vezirlerini devamlı istişare için tuttuğudur...

A17) Sultan son saldırıyı yapmağa karar verdiği zaman, hücumdan üç gün evvel ordugâhta büyük bir oruç gösterisi yapmayı, böylece tek taptıkları semadaki yüce Allah için bir ihtiram gösterisi ve şereflendirilmesi istenmişti... Gece vakti yaptıkları şehrâyinde kandiller ve tahtalar yakıp karada ve denizde yanmaya bıraktılar[17], deniz ve kara adeta yangın yerinde, davulların ve sair aletlerin (onların çok az sayıda borozanları vardı) çok büyük gürültü çıkarıyordu.

B17) Türk, savaşın devamına karar verdikten sonra, son saldırıdan üç gün evvel, onlara tek inâyet eden semadaki Allah için parlak bir oruç yapılmasını dualar edilmesini istedi... Gece vakti yaptıklarını şehrâyin esnasında, denizde ve karada yanan kandiller ve tahtaları ortaya attılar ve adeta kara yanıyordu, davulların çok büyük bir ses çıkardıkları işitiliyordu. Bununla beraber onların borozanları yoktur.

A18) Türkler büyük saldırıya 28 Mayıs akşamı yavaş yavaş başladılar ve sultan'ın orduları şöyle yerleştirilmişti:

B18) Türk...27 Mayıs akşamı büyük saldırıya başladı ve ordularını şu şekilde yerleştirdi:

A19) Prima Bigliardi[18] (=Beylerbeyi İshak Paşa), Türkiye (=Anadolu)'deki ordunun görevde bulunan en yaşlı generali olup, yirmibin adamı ile Porta di Pighi (=della Fonte) tarafında, büyük kulenin bulunduğu mahale gitti;

B19) Türkiye'deki genel komutan olan Bigliardi, emrinde bulunan yirmibin adamı ile, en güçlü burcun bulunduğu Porta di Pigli karşı tarafına gitti;

A20) Sultan'ın vizir'i Halil Paşa hristiyanların arkadaşı idi ve gene sultan'ın *vizir*'i olan Zagan Paşa (=Saghanos Pasa), aşağı yukarı kuşatanlar ordusunun üçüncü kısmı ile Porta di Pighi'den aşağı yukarı bin adım olan Porta di San Romano'ya geldiler;

B20) Türk'ün müşaviri ve hristiyanların arkadaşı olan Columbassa [Çandarlı Halil Paşa] ve daha önce adı geçen, Türk'ün de müşaviri olan Sengampsa (Zağanos Paşa), kuşatanların diğer bir kısmına rastlayan, Porta di Pigli'den bir mil kadar uzaklıktaki Porta di San Romano denen mahale geldiler;

A21) Sultan'ın ordusunun Yunan kısmında (=Rumeli) görevli bulunan Elbigliabé (=Beylerbeyi Karaca Beg), imparatorun sarayına yakın bir yerde bulunan Porta di Caligaria'da yerleştirildi, Porta di San Romano denen mahale ikibin adım kadar uzaklıkta olan bu mahalde lağımların büyük bir kısmı burada kazılmıştı[19].

B21) Yunanistan (Rumeli) genel komutanı olan Elbigliabé, imparatorun sarayının bulunduğu mahal olan Porta Caligaria'ya yerleştirildi, burası Porta di San Romano'ya iki mil kadar uzaklıktaydı.

A22) Kuşatma başladı ve müdafiler kendileri için her bir noktada çok iyi örnek oldular. Porta di San Romano denilen mahal, Türklerin başlangıçta büyük bir kısmını tahrip etmelerinden dolayı en hassas bir nokta ve surların en zayıf yeri olmuştu. Top atışı orada yoğunlaşmış idi ve onlar bir kuleyi yere indirdikleri gibi, surların yukarı kısmının en az ikiyüz kulaç olan kısmı[20] yıkmışlardı, en az miktara indirmişlerdi...

B22) Kuşatma başladı, şehir içinde bulunanlar fethedilmesi en kolay nokta olan San Romano'da şehri çok iyi müdafaa ettiler. Top atışları surların en zayıf yerinde yoğunlaşmıştı ve bir kısmı da evvelden yere indirilmişti; top atışları burada bir siper ile duvarın yukarı tarafının yarısı, aşağı yukarı ikiyüz kulaçlık yer yıkıldı...

A23) Bu sırada müdafiler surlardaki gedikleri tıkamağa giriştiler ve tahrip edilmiş bulunan ikiyüz gediklik kısmı fıçılar, toprakla ve sair malzemelerle doldurdular ve yeteneklerinin en son sınırını kullanarak saldırılara direndiler.

B23) Bütün kuşatılanlar tahta fıçılar, toprak ile bu boş gedikleri tıkadılar[21] ve yapabildikleri kadar müdafaa ettiler.

A24) İmparatorun hizmetinde bulunan Cenova'lı bay Giovanni Giustiniani, o noktada bulunuyordu ve büyük bir cesaretle çarpışan o idi. Bütün şehir itimat ediyor ve cesaretini biliyor.

B24) Bu noktada bay Giovanni Giustiniani cesurca müdafaa ediyordu ve bütün şehir onun faziletinde ümitlerini muhafaza ediyordu.

A25) Şimdi bu mahalde sultan son gücünü göstermek isterken, kendisini çok iyi korumak için özellikle seçilmiş onbin kişilik iki bölük[22] ile yaklaşırken, çok kimse de tahta kuleler, köprüler, merdivenler ve sair eşyalar taşıyorlardı. Bunlar çukurları doldurmağa başladılar ve surlara tırmanabilmek

için köprüleri ve merdivenleri kullandılar. Giustiniani burada bir kolubrina atışı ile yaralandı ve bir tabip arayıp tedavi olmak için oradan ayrıldı. Burasının müdafaası için, ayrılmadan evvel iki Cenova'lı soyluyu bıraktı. Bu sırada Türk'ler surların tepelerine çıkıyorlardı, şehrin içinde müdafaa için bulunan askerler, surların üstünde çok sayıda adam görüp ve Giustiniani'nin gittiğini görünce onun kaçtığını zannettiler, böylece yerlarini terk edip onlar da firar etmeğe başladılar[23]. Böylece Türkler 29 Mayıs günü bu şekilde Konstantinopolis'e girdiler ve kendilerine karşı gelenleri kılıçlarıyla öldürdüler.

B25) Türk son bir gayretini göstermek için, o noktaya doğru iki sancağını açmış ve kendisini müdafaa etmekle vazifeli onbin adamı ve daha başka kişiler de tahta kule, köprü merdiven ve sâir âletleri de taşıdılar ve kuvvetler çukurları doldurdular, köprüleri ve merdivenleri attılar ve surlara tırmandılar. Bay Giovanni Giustiniani orada iken bir hafif topun [kolubrina] ateşi üzerine yaralandı, hemen kendisini tedavi ettirmek istedi ve yerini Cenova'lı iki asilzâdeye bıraktı. İçerde bulunan müdafaa kuvvetleri, Türk'leri surlar üzerinde görünce, onun kaçtığını zannettikleri için hemen yerlerini terk ettiler ve firar etmeğe başladılar: böylece 29 mayıs günü şafak vakti Türk'ler Konstantinopolis'e girdiler ve mukavemet gösteren herkesi öldürdüler.

A26) Pera'ya saldırılmamıştı ve nüfusunun büyük bir kısmı Konstantinopolis'i müdafaa etmek için gitmişti. Pera'da kalmış olanlar hiçbir mal kaybetmediler ve şehrin anahtarlarını sultan'a hediye etmeğe karar verdiler, onu kendilerinin beyi ve koruyucusu saydıklarını temin edip, onunla İtalyanca konuşup şehri hediye ettiler[24]. Böylece altıyüz kişi[25] kalmış mahalli onun şefkatine terk ettiler. Bununla beraber çok sayıda erkek ve kadın bir Cenova gemisine kaçmak için bindiler; Pera'dan hareket edip de kadın dolu olarak yaklaşan bir gemiyi gören Giacomo, Türkler tarafından el konulduğunu zannetti.

B26) Pera'ya henüz hiçbir saldırı yapılmamıştı ve ahalisinin büyük bir kısmı Konstantinopolis'i müdafaa etmek için gitmişti. Pera'da kalmış olanlar mallarından hiçbir şey kaybetmediler, şehrin anahtarlarını Türk'e teslim etmek ve merhametine sığınmak istediler ve o sırada altıyüz kişi kalmış şehri hediye ettiler... büyük bir kadın grubu gitmek için bir Cenova gemisine bindiler. Mezkûr Giacomo Pera'lı kadınlarla dolu bu harp gemisini görünce, Türk'ler tarafından el konulduğunu zannetti[26].

A27) Konstantinopolis imparatoru öldürüldü. Bazıları kafasının kesildiğini ve bazıları da kapıda meydana gelen göğüs göğüse mücadelede öldüğünü söylediler. Her iki hikâye de gayet doğru olabilir[28].

B27) Rusya kardinali (=Kiev'li İsidoro) izdiham esnasında öldü[27]. İmparator da bu şekilde öldü. Bazıları kafasının kesildiğini veya onun da izdihamda öldüğünü söylediler ve her ikisi de firar etmek istemişler; İmparator izdiham esnasında ölmüş ve sonra da Türk'lerin kafasını kesmiş olmaları muhtemeldir.

A28) Romania [şark yöresinde]'nın ve Trabzon'un yolcusu olan büyük Venedik kalyonları, bazı hristiyanlara yardım edebilmek ümidi içinde öğlene kadar orada kaldılar. Dörtyüz kişi oraya ulaştılar ve bunlar arasında bulunan Giacomo Daldi, Türklerin girdikleri noktadan biraz ilerdeki surun üstünde duruyordu[29]. İki saat sonra, Türklerin şehrin içine sızdıkları haberi gelince, hemen limana geldi, üzerinde bulunan elbiselerini çıkarıp attı ve hemen yüzmeye başlayıp kalyonlara yaklaştı, onlar da yukarı çektiler. Bu zat Türklerin gazabına uğramaktansa burada boğulma riskini de göz önüne aldı[30]...

B28) Romania'nın ve Trabzon'un yolcusu olan Venedikli kalyonlar demir atmış bir şekilde öğlene kadar bekleyip, bazı hristiyanları kurtarabilmek ümidini taşıdılar ve bazıları da ulaşmağa muvaffak oldular ve bunların arasında Giacomo Tedaldi de vardı ve bu zat surların üzerinde müdafaa için bulunurken, Türklerin buradan girdiklerini iki saat sonra farketti. Böylece hemen deniz kenarına geldi ve soyunup kalyonlara ulaştı ve onu hemen yukarı çektiler...

A30) Eğer Giovanni (=Jacopo) Larendano (=Loredan) komutasındaki Venedik donanması, şehrin alınışından bir gün evvel Konstantinopolis'e ulaşabilmiş olsa idi, hiç şüphe yok ki kurtulabilirdi. Çünkü bu adamın komutasında dokuz tane büyük Venedik kalyonu ve toplam yirmi gemi bulunuyordu[31]. Fakat zamanında erişemediler ve ancak Eğriboz adasına geldikleri sırada, firarîler ile kurtulanların kalyonları ertesi günü limana girebildiler. Onları kaybettiklerinin ve sızlanmalarının işitilmesi, bu ulaşmanın en acı tarafıydı[32].

B30) Eğer bay Giovanni Jerdono komutasındaki Venedik donanması, Konstantinopolis'in alınışından bir gün evvel ulaşabilmiş olsa idi, hiç şüphe yoktur ki şehir kurtulabilirdi. Bu Venedik donanmasında toplam yirmi gemi mevcut olup dokuzu Venedik kalyonu idi. Fakat zamanında varamadı ve

ancak Konstantinopolis'ten kaçan kalyonların Eğriboz adasına gelişinden bir gün sonra oraya ulaşabildi.

A31) Konstantinopolis'ten gelen bu kalyonlarda..(ileriye 45. paragrafa bakınız).

B31) <Türklerin Konstantinopolis'te elde ettikleri ganimet için dörtmilyon duka derler. Venedik Cumhuriyeti'nin kaybı için ellibin duka fiyat biçildi, Cenova kayıpları için <kırkbinlik kayıp> ve Floransa için yirmibin duka denilirken; Ankona'lıların kaybı için onbeşbin duka denildi[33].>

A32) <Sultan ile konuşanlar onu hep faal olarak gördüler. Yirmiüç veya yirmidört yaşında olan bu zatın gücünün durumu ve genişliği hakkında bilgi aldılar. Neron'dan daha zalim olan bu adam kan akıtmaktan hoşlanır. Çok cesur olup bütün dünyayı fethetme ve kendisinden evvelki en büyük imparatorluklardaki gibi hüküm sürme hırsı ile doludur. Hergün eski imparatorlukların tarihlerini okuyor. Venedik şehrinin durumunu soruyor, kara tarafından ne kadar uzaklıkta, karadan ve denizden ulaşabilmek için ne kadar bir zaman gerektiğini sorar. Askerlerinin geçebilmesi için Megara (Marghera)'dan Venedik'e kadar bir köprü yapmanın çok zor olmayacağını düşünüyor.Aquileia'nın bir şehri olan Megara sahilde bulunup, Venedik'e denizden beşbin adım kadar uzaklıktadır. Roma'nın durumunu, Milano duca'sı hakkında bilgi toplayıp üçünü de öğrenmek ister; kaldı ki bu savaştan başka hiçbir şey düşündüğü yoktur. Konstantinopolis'i başkenti yapacağını söylüyor çünkü onun niyeti güzel gemiler inşa ettirmektir ve bunu da yapabilir ve sonra inandığına göre askeri güçleri ile mücadele etmek yerine, denizde olduğu kadar karada da ona teslim olmayı istemeyen kişi bulunmayacak. Bugün için de, Avrupa'nın en kuvvetli şehri Konstantinopolis'i fethetti[34]...>

B32) <Türk'ten kaçanların ve durumu ile gücü hakkında bilgi sahibi bulunanlar onun yirmiüç veya yirmidört yaşında olduğunu söylerler, Neron'dan daha merhametsizdir ve insan kanı akıtmayı çok sever, çok cesurdur ve bütün dünyaya sahip olup dinlerini değiştirmelerini ister, Büyük İskender veya Sezar veya akla gelebilen daha başka bir kuvvetli kişilerden daha büyük yapar, kendi devletinin şimdiye kadar kurulanların arasında en büyüğüdür der. Hep bu kişilerin tarihlerini okutur ve Venedik şehrini sorar, onun kara tarafından ne kadar uzaklıkta bulunduğunu sorar, denizden ve karadan nasıl girilir der. Bu arada Margara'dan Venedik şehrine büyük bir köprü yapılmasının kolay olduğuna inanır, zira buradan askerlerini geçirtecektir. Gene aynı şekilde Roma'nın nerede olduğunu soruyor ve Milano

duca'sı ve onun güçleri hakkında bilgi istiyor. Harpten başka hiçbir şey konuşmaz. Konstantinopolis'i başkenti yapmak istediğini söyler çünkü burada muhteşem gemiler inşa ettirmek ister. Böylece inandığı bir husus da, onun gelişinden evvelsinde bile denizde ve karada hiçbir kimse gelişini beklemeden anahtarlarını teslim etmemezlik edemez. Avrupa'nın en kuvvetli şehri Konstantinopolis'i fethetmekle böyle bir hesap yaparlar...>

A33) (Yoktur)

B33) <Türk'ün yaz mevsiminde hiçbir savaş saldırısı yapmayıp Konstantinopolis'e gelmek için herşeyi yapacağı düşünülüyor...; elbette karada ve denizde çok muhteşem bir şekilde hazırlanacak, böylece kendisine lazım olan günü zamanında bulabilecek[35]...>

A39) (Yoktur)

B39) <Türk bu sırada bütün gücünü ortaya koyup iyi veya kötü, ikiyüzbin adam topladı[36] ve bunların arasında külliyetli miktarda hristiyan ve hiç de hoşnut olmadan takip eden kişiler bulunur ve bunlar bir hristiyan ordusunun varlığını öğrenince, onu terk edip hemen hristiyanlarla birleşeceklerdir[37]...>

A44) (Yoktur)

B44) <Eğer çok büyük bir dikkatle tedbir alınmaz ve Türk'ü denizde ve karada her türlü hazırlıklarını sürdürmesine fırsat verilir ise bu adam hristiyanlığı büyük bir telaş içine sokacaktır[38]. Allah korusun.>

A45) <= 31. Konstantinopolis'ten ulaşan bu kalyonda sekiz Venedik vatandaşı ve otuzdört Venedik asilzâdesi bulunup bunlar ile beraber kırk kadar kişi[39], Giacomo Daldi'nin yaptığı gibi silahlarını üzerlerinden atıp da yüzerek kaçmak istedikleri sırada Türkler tarafından tevkif edilmişlerdi. Allah onlara yardım etsin[40].

B45) Bu kalyonda bulunan sekiz Venedik'li vatandaş Konstantinopolis'ten dönüş yapıyorlardı. Orada hala otuzaltı soylu ve ayrıca da kırk kadar da başka asilzade kalmıştı. Allah onlara yardım etsin.

Giacomo Campora

Kefe episkoposu

Jorga, Bohemya kralı için yazılan *Oratio ad Ladislaum* [Ladislaus'a sena] adlı eserin metnini neşrederken, bir notunda ihtiyatlı bir şekilde müellifin adı için "Jean de Caffa, qui catéchisait les Roumains" [Rumenlerin dini muallimi Kefe'li Jan] deyip, bir de araştırmasına (*Sate si preoti in Ardeal,* Bucuresti 1900, s.12 ve 316) da atıf yapmakta ise de, benim için kabul edilecek bir görüş değildir. O zaman zarfında yani 1453 ile 1457 yılları arasında, Giovanni adında bir Kefe episkoposu hakkında hiçbir haber bulunmaz. Halbuki Giocomo Campora adında bir Kefe episkoposu vardı; Domenikan papazlarının tarikatının üyesi olan bu zat 23 Nisan 1441 günü bu göreve getirildi ve 1458-9 yıllarına kadar burada kaldı, sonra da gene bir Domenikan tarikatı üyesi olan Gerolamo Panissari adında birisi bu makama getirildi ve seçimi de 21 Mayıs 1459 günü gerçekleştirildi (karşılaştırın: C.Eubel, *Hierarchia catholica Medii Aevi*, c.I (1913) Monasterii, s.154-155 ve c.II (1914) s.117; R.A.Vigna, *I vescovi domenicani liguri*, Genova 1887, s.478, 493). Gerçekte de Giacomo Campora ile ilgilidir, çünkü bu episkopos, kral Ladislao için hazırladığı sena'nın aynı içeriğini taşıyan bir başka metin hazırlamış, bir başka yazma nüshada (Vindob.lat.4322 yaprak:11-16) bulunan *coram invictissimo Cesare Romanorum imperatore Friderico tercio in Graetz die prima februarii anno Domini 1456* [Namağlup Romalıların Kayser'i, İmparator Friederik'in huzurunda, 1456 senesinin 1 Şubat günü Graz'da iken], Jorga tarafından neşri gerçekleştirilen Ladislao ile ilgili sena'dan (Vindob.lat.3520, yaprak 36 vd) farklıdır. Frederik III ile ilgili sena'yı keşfeden Loenertz (*La Société*...s.116) bunun Ladislao'ya hitâben olmasına rağmen Jorga tarafından neşredilen metin olduğunun farkına varamamıştı. Cenova'lı olan Giacomo Campora, Oxford üniversitesinde ilâhiyat üzerinde ihtisas yaptıktan sonra, ruhun ölümsüzlüğü hakkında yazdığı İtalyanca bir metin sayesinde şöhret yaptı ve 1432 senesinde Bruges şehrinde bulunduğu sırada Bernardo Giustiani adlı bir hümanist ile yaptığı diyaloğun özeti mahiyetindedir (Vigna, *I vescovi domenicani*...s.142-143;J.Quètif-J.Echard, *Scriptores Ordinis Praedicatorum,* I, Parisiis 1729, s.856). Kefe şehri

episkoposu seçilip ve ayrıca Ermenistan ile ilgili Papa tarafından yeni bir görev verilmesinden sonra 1445 yılında görevi ile ilgili yeni birçok açıklamalar yapılması için İtalya'ya dönüş yaptı. Anlaşıldığı kadarı ile Papa Nicoló V'in verdiği bir emri uygulamak için 1447 yılında kendi diocesi [bağlı olduğu episkoposluk]'sine döndü, fakat 1449 yılında tekrar Cenova şehrinde görülüyor, 1450 yılının ortalarına doğru ise Ermenistan'daki görevi vesilesiyle tekrar Şark tarafına yollandı. Loenertz tarafından (*La Société*...s.115), Konstantinopolis'in düşüşü esnasında Şark'da bulunduğu ileri sürülse de, öyle kesin değildir, çünkü Ladislao için kaleme aldığı sena'da şöyle yazar: *Audivimus haec omnia qui in illis cladibus sumus inclusi et ori nostro silentium ponimus* [bütün bu olanlar duyulurken, biz o felâket içinde mahpustuk ve ağzımıza suskunluğu koyuyoruz]. Bu terim pek anlaşılır görülmüyor, çünkü Şark'ta iken, Türk egemenliği altındaki bir mahalde bulunduğu sırada felâkete "medhaldar" kalmış olabileceği manasına gelebilir; fakat Konstantinopolis'in kuşatılması ve düşüşü ile ilgili olarak verdiği tarifte, orada alınış sırasında, yani Şark'daki görevinden döndüğü sırada olduğunu akla getiriyor. Ermeni'ler arasında gerçekleştirdiği görevi esnasında hem Ladislao hem de Friederik III ile ilgili sena'daki aynı terimleri kullanarak konuşur. İlişki kurduğu kişileri sıralarken Nahcevan, Kanbalık (Pekin), Tebriz (İran), Tiflis (Gürcistan) arşöveklerini [başpiskopos] ve bununla beraber Garabied (Karabet) [Günümüzdeki Harput] episkoposunu, "Vagharšabat patriği ve bütün Ermeni'lerin *catholicos* [evrensel/ekümenik dini lider]"unu konu eder ve bu yöreler Timurleng'in oğlu Şahruh Mirza (1404'ten 1447'ye kadar) ile Karakoyunlu Türkmen soyundan Cihanşah'ın (1438'ten 1467'ye kadar) hâkimiyeti altında bulunuyorlardı ve Papa'lık tedrisatında bulunmak isteyen müminler ile buluştuğunu da yazdı.

1454 yılının ağustos ayından evvel Kefe'ye döndü ve Cenova kolonilerinin Banco di San Giorgio'ya teslimine şiddetle karşı çıktı gerekçe olarak da Cenova Cumhuriyeti'nin yetkili makamlarının ihânetle itham edildiğini gösterdi; bunu harekete geçirmek için de 1455 yılının haziran ayında Cenova'ya döndü. Kendi esas diocesi'ne geri dönmedi, çünkü devrin Papa'sı Callisto III. tarafından, Türklere karşı bir Haçlı Seferi tertip edebilmek için Avrupa'daki kralların nezdine diplomatik bir görevle yollandı. Herhalde ilk aşamada Macaristan kralı Ladislao'yu buldu ve sonra da Frederik III. île görüştü çünkü bu zata Ladislao'nun sulh tekliflerini kabul ettirmek istiyordu. Eğer 1 Şubat 1456 günü Graz şehrinde ise, Ladislao ile Budin'de 1455 yılının sonlarında görüşme ihtimali akla geliyor. Bu son görevini hitama erdirdikten

sonra Cenova şehrine avdet etti ve burada 1458 yılında veya 1459 yılının başlarında öldü.

Yazma nüshalar: L=*Oratio ad Ladislaum*, Vindb.lat.3520, XV.asır, yaprak 36vd.; F=*Oratio ad Friedericum* III, Vindb.lat.4322, XV.asır, yaprak, 11-16.

Neşriyât: a) *Oratio ad Ladislaum*, Jorga, *Notes*, IV, s.57-63; b) *Oratio ad Friedericum* III (neşredilmedi, Loenertz tarafından kısa alıntılar, *La Société*... s.116, iyi numunelerdir).

Kitabiyât: R.A.Vigna, *I vescovi domenicani liguri*, Genova 1887, s.117,142-150, 478, 480-482; R.Loenertz, *La Société des Freres Pérégrinants, Etude sur l'Orient Dominicain*, I, Roma 1937, s.114-117.

Kefe episkoposu, kutsal ilâhiyat hocası, Frati Predicatori Tarikatı üyesi (Giacomo) efendinin, çok haşmetli Macaristan, Bohemya vesâir mahallerin efendisi ve kralı Ladislao'ya sena'ı

Aziz ve kudretli Kral

Papa'lık makamı tarafından bana verilen, aşağı Ermenistan'daki vazifeyi bitirdim ve ne zaman ki buradaki doğulu din ileri gelenleri benim batı taraflarında bir elçilik görevi yapacağıma öğrendiler, bunlardan her birisi gelip bana çok dikkatli hazırlanmış bir mektup verdiler[1], bunların içeriğinde bu dinsiz Agarenis[2]'den maruz kaldıkları acılarını, hüzünlerini ve eziyetlerini ihsas ediyorlardı. Benim bu seyahatim esnasında, Apokalips [İncil'deki Vahiy] içinde Yohannes'i gören melek gibi benim yolculuğumun bu işi deruhte etmesini asırlardan beri var olan O'nun için yakardılar, şark tarafından hareketle Allah'ın alâmetini taşırken canlı durup ve yüksek sesle haykırarak bütün hristiyan kralların duymalarını sağlayıp, artık tembel tembel oturmamaları ve asla avereliğe kapılmamalarını duyurmamı istediler... Susmayı isterdim, fakat kâdir-i mutlak Allah adına yalvarılınca artık sessiz kalamam ve siz çok muhterem kral, Konstantinopolis'in fethi esnasında bu kötü ruhların yüzünden yıkıma yol açan felâketlere ve belalara kulağınla dinlemelisin, böylece kalbinin en derin yeri hisseder...

Gerçekten de İsmailit [Arapların soyu]'ler kutsal şehre girdikleri zaman bir süre için müminleri toplu öldürülmelerini erteleddiler ise de; kutsal makamlar girdiler; burada bulunan mezarlardan ve azizlerin naaşlarının korunduğu mukaddes muhafazalıklardan çıkarılıp, sükûn içinde bulundukları medfenlerden ve kalıntılarının korunduğu mahafazalıklardan çıkarıldılar, hala ellerinden kan akmış bir halde dolaşan dinsizler bütün kıymetli taşları ve altın süslü eşyaları kutsal süslemelerle dolu olmalarına aldırmadan, utanç verici bir şekilde dolaştırıyorlardı; hiçbir süsü kalmayan kemikler denize atılıyor, bazıları da meydanlara ve sokaklara atılıp, ayaklarla çiğnemelerine yol açıyorlardı...

Sonra da imparatorların lahidlerine doğru yöneldiler ve ilk evvel Aziz Havariler [Havariyûn] kilisesine yöneldiler, menfur bir şekilde Konstantin Magnus Augustus'un muhteşem mezarına zarar verdiler; burasının hayret verici ihtişamı karşısında herkes şaşkın dururken bile mezarı tamamen

altüst ettiler, burada halâ muhafaza edilip hiç el sürülmeden bırakılmış imparatorluk süslerini buradan kaçırdılar ve ganimet olarak aralarında paylaştılar; gene bu sırada diğer imparator ve kralların da mezar taşlarını parçaladılar, buralardaki kraliyet nişanlarını kendilerine ayırdılar, cesetlerin kemiklerini de kemirmeleri için köpeklerin önüne attılar[3]...

Benim bunları işitmem felâkete medhaldâr bulunduğum sıradadır[4] ve ben sessizliği tercih ettim. Nehrin durdurulmaz akımına karşı hiç dayanacak durumda değildim; fakat her gün talihsizliğimiz için ağlıyorum ve yüksek sesle Allah'a yakararak halkının kızgınlığından uzak tutmasını ve mirasının tahribe uğramasına sebebiyet vermemesini niyaz ettim. Eğer bazı kimseler bunu hakettiğimizi söylüyorlar ise ve hareketlerimizden dolayı doğru bir karar diye ısrar ediyorlar ise de bize acıyınız; acıyınız sizler, dostlar ve komşularımız, Allah eli bize dokundu... Bundan dolayı, çok muhterem kral, şimdi sağlam bir ruh ile size söyleyeceklerimi lütfen dinleyin...

İsmaili [Arap]ler Pannonia'nın gücünü iyi bilirler, Macaristan'ın, Bohemya'nın, Polonya'nın ve her iki Almanya'nın çok meşhur ve değerli savaşçılarını da iyi tanırlar, fakat aynı zamanda bu krallıkların başlarında bulunan hükümdarlar arasındaki çok korkunç ihtilafları da bilirler, bu ihtilaflar için gerçekten de gerçek ve doğru bir ihanet denilebilir... Ey siz, aranızda anlaşamaz, birbirinize girmiş, parçalanmış kişiler şimdiden kendinizin ve başkalarının felâketi için hazırlıklı bulunun.

Böylece bütün şark'ta bulunan episkoposlar adına, özellikle de bütün Ermeni'lerin *catholicos* ve Vagharšabat patriği çok muhterem Karabet efendi'nin, Medler ve Perslerin efendisi Şahruh Mirza'nın katı idaresi altında bulunan Nahçıvan, Kambaluk, Tebriz ve Tiflis ile bütün diğer müminler adına, Türkmen soyundan olup Mezopotamya'da daha evvel Asur'luların sahip bulunduğu yerde hükmeden Cihanşah'ın da yönetiminde inlerken, bütün menfi durumlara rağmen gene de Papalığın eğitimi için sadık kişilerdir[5] ve bütün bunlar için sizlere yalvarıyorum, sizlerden merhamet bekleyen bütün bu halkları dinleyiniz...

Ubertino Puscolo

Brescia şehrinden olan bu hümanist hakkında fazla bir bilgi bulunmamaktadır. Bergamo şehri kökenli bir aileden 1431 yılına doğru dünyaya gelen bu adam, ilk tedrisatını Brescia şehrinde, Gabriele da Concorregio'nun okulunda bitirdi ve sonra da Ferrara'daki Guarino Guarini'nin okulunda sürdürdü ve Bizans'lılardan doğrudan doğruya Yunan lisanını öğrenmek için 1453 yılından biraz evvel Konstantinopolis'e geldi. Poem'inin sonunda bulunan distikos [iki beyitte] anlaşıldığı kadarı ile şehrin Türk'lerin eline geçtiği sırada özellikle Konstantinopolis şehrinde mevcuttu ve belki o da esir düşmüştü. Hayatı ile ilgili bilgileri kendi eseri olan *de laudibus Brixiae* [Brescia şehri methiyesi hakkında] (neşreden: P.Guerrini, *Cronache bresciane inedite del sec.XV-XIX,* Brescia 1927, s.3-44) da anlatırken, bir Floransa'lı tüccar tarafından azad edilebilmiş iken sonradan da bir takım korsanlara rast gelmiş ve Rodos adasına götürülmüş. Oradan da Girit adasına geçebilmiş ve sonra da İtalya'ya gelince üç sene süreyle Roma şehrinde kalmış ve galiba Santa Croce kardinali Angelo Capranica'nın hizmetinde bulunmuş ve bu zatın kardeşi olan Domenico'ya da *Constantinopolis* adlı poem'ini ithaf etmişti (I 19-32). En sonunda da Brescia şehrine dönüş yapıp bir süre tedrisatta bulundu. Bu zat 1469 yılında hayatta idi ve kısa bir süre sonra ölmüş olabilir. Şimdi elimizde bulunmayan *Carmina,* iki kitaplık bir poem olan ve aziz Simonino'nun martir'liğini metheden *Symanis* adlı eserini Trento şehri episkoposu Johannes Hinderbach'a armağan etti; Pera'da bulunduğu sırada Yunancadan *Danielis prophetde visio* [Danyal nebi'nin tecellisi] adlı eseri tercüme etti (karşılaştırın: cod.Patav.Bibl.Sem.15), yani Konstantinopolis'in düşüşü ile ilgili kehânetin Patara'lı sözde-Metodios'un bir benzeri olanıdır ve en sonunda dört kitap halinde 3007 hexametrio [altılı mısralı] tutarında geniş bir poem kaleme alıp başlığı için *Constantinopolis* dedi. Herhalde Roma şehrinde bulunduğu sıralarda (1455-1457 ?) yıllarında başladı diyebilirsek de ne zaman hitama erdirdiğini söyleyemeyiz. Çok şık hazırlanmış bir yazma nüsha vaktiyle Verona şehrindeki Saibanti kütüphanesinde bulunuyordu ve 1466 tarihini taşıyordu, fakat daha önceki bir tarih olan 1464 tarihli bir başka nüsha Bergamo şehrinde Bibl.Civ. [Belediye

Kütüphanesinde] bulunuyordu. Elbette ki bu poem üslup bakımından çok az bir itibara sahipti, fakat tarihi açıdan ehemmiyeti büyüktür çünkü başka kaynaklarda bulunmayan bir dizi haberleri içerir; bu eser "Türk'ler'in büyük zaferinin ve Katolik Kilisesi'ne karşı başkaldıran Yunanistan'a karşı sürekli bir küfür yığını" ve "Yunan âleminin çöküşü ve can çekişen imparatorluğun durumunun, Levante [Şark toprakları]'dan avdet etmekte olan Latin'ler tarafından nasıl hükmedildiklerine dair muhteşem bir vesikadır" (Zabughin, *Ubertino Puscolo*..s.25 ve 50). Bazı yazma nüshalarda, poem'in son kısmında kendi hayatı hakkında bilgi veren şu iki distikos [ikişer mısralı bir kıta] bulunur:

Brixia me genuit civem, Ubertinum Puscula honesta
gens tulit: haec ausus talia, qui cecini.
Me Constantini studiis urbs dulcis habebat,
cum cecidit bello: barbara preda fui.

"Brescia şehri beni hemşehrisi yaptı. Pusculo'ların itibarlı ailesi beni Ubertino adı ile dünyaya getirdi; böyle büyük bir hâdiseyi terennüm eden kişiyim. Çok tatlı biri olan Kostantino'nun şehri tedrisatımın semeresini almam için beni sâkini yaptı, bu şehir savaşarak düştüğü sırada barbarların esiri idim"; [Prof. A.Pertusi'nin tercümesinden aktardım].

Yazma nüshalar: Bergom.Bibl.Civ.lat.T.V.21, XV.asır ("magister" [üstad] Milano'lu Pietro'nun oğlu Giovanni Francesco'nun istinsahı, bu zat "barbitonsor" [şeştar mugannisi] idi". Yıl 1464); Ven.Marc.lat.XII 73 (4381), XV.asır (Cristoforo de Ragazzoli 1470 yılındaki istinsahı); Parmens.Bibl.Palat. "Fondo Parmense", lat.1583, XV.asır, yaprak 1-50 (1470 yılında müstensah nüsha); Bellun.Bibl.Semin.Gregor.lat 25, XV.asır, yaprak: 1-51; Patav.Bibl.Semin.lat. 125, XV.asır (ve belki bu nüshadan başkaları da mevcuttur). Mazzucchelli tarafından vaktiyle tetkik edilmiş bulunan Verona'daki Bibl.Saibanti'deki çok kıymetli yazma nüsha ne yazık ki kaybolmuştur.

Neşriyât: G.Bergantini, şu eserin içinde: *Miscellanea di varie operette,* cild I, Venezia 1740, sayfa 225-447 (Vicenza şehrindeki Minori Conventuali tarikatı mensuplarından G.M.Gervasi tarafından istinsah edilen Ven. Marc.lat.XII 73, diye meşhur nüshadan), A.S.Ellisen, *Analekten der*

mittel- und neugriechischen Literatur, III, Leipzig 1857, s.12-83 (evvelki neşirden). Bunun tenkidi bir neşri bulunmamaktadır.

Kitabiyât: C.Mazzucchelli, Pusculo'nun hayat hikâyesi için hazırladığı taslak cod.Vat.lat.9283, fasc.94'de bulunmaktadır; P.Guerrini, "Un umanista bagnolese prigioniero dei Turchi a Costantinopoli e a Rodi" *Brixia sacra*, VI 4-5 (1915) s.261-271; V.Zabughin, "Ubertino Pusculo da Brescia e la sua Constantinopolis", *Roma e l'Oriente* V 10 (1915) s.26-50; A.S.Ellissen, *Analekten*...III, s.5-10; M.Paulova, "L'empire byzantine et les Tchèques avant la chute de Constantinople", "*Byzantino-sclavica* XIV (1953) s.210-212; V.Cremona, L'umanesimo bresciano", şu eserin içinde: *Storia di Brescia*, cild 2, 1963, s.568-570.

Costantinopoli [Latince başlık: Constantinopolis]

I

37-39. Ben size korkunç hadiseleri terennüm edeceğim, zira ben de bulaştım, her ne kadar mütevazi ölçüde de olsa, şehrin tahribinin içindeydim ve kötü talihimden dolayı da pek çok mahalde savaş ganimeti olarak bulundum...

II

261-278. Gaddar Mehmed'in hayatı bu merhametsiz esaslara göre kurulu idi:...büyük bir gaddarlıkla her bir şerirliğe girişmek, hiçbir şeyin kendisine yasak olmadığını zanneder ve hatta ne isterse kendisine meşru olduğuna inanır, her şeyi hiçbir menfur şeklinden ayırdetmeden yapmayı dürüstlük saymak, tabiatın en kötü yaratıklar için bile yasak ettiği her şeyi hiçbir utanma duymadan uygulamak; adaletin düşmanı, ruhunda hiçbir merhamet ve inayet hissi bulunmayıp hep ihanete meyillidir. Sulh andlaşmalarının muhakkak tatbik edilmesi gerektiğini umursamazdı, ahidlerinde hiç güvenilir değildi, hileci, kaba, vefasız, riyâkar, kudurmuş, sinir küpü, korkunç, herkese karşı gaddar görünmeye hazır ve çocukluğundan beri insan kanı görmekten hoşlanır, mütebessim bir çehre ile insanların felâketini hazırlar bir meşguliyet içindedir. Aklına ne gelir ise onu hemen tatbik etmek hevesine girerdi, acımasız bir girişimde kılıcı ile bütününe sahip olmayı planlar. Sulh düşmanı, insanlık dışı harplerden hoşlanır ve hepsinden de çoğu dinsiz ve barbar bir putperest olan, kalbinde her zaman Hristos [Hz.İsa]'un adını en büyük bir düşman olarak taşır[1]...

III

204-214. Mehmed'in niyetlerinin Konstantin'in şehrine[2] ulaşmasından sonra, büyük bir korkunun esiri oldu; imparator, ahali ve divan korkunç bir tedirginliğin esiri oldular; düşmanların bu tutumu ruhlara tesir etmişti. Türk'ün ne için Boğaziçi [Latince metinde: Bosporeum] yöresine teveccüh

ettiğini sordular; bir kale kurmağa giriştiğini ve düşman kolonilere daha yakın olmak istediğine kanaat ettiler, fakat silahla karşı çıkmağa cesaret edemediler, vatanlarının hukukunu hiçbir şekilde muhafaza etmeğe girişmediler; daima bir sulh içinde bulunduklarını ihsas ettiler, yemin edilerek yapılmış sulh andlaşmalarının tatbik edilmesini tercih ettiler, hiçbir şekilde ihlâl edilmemeleri ve hiçbir şekilde tadil edilmemelerini istediler, hem kendilerinin hem de Mehmed'in böyle olmasını istediler; hatta bir de dostluk gösterisinde bulundular...

231-242. Mehmed ordusunun ve donanmasının toplandığını görünce kalenin (=Boğazkesen) yapılacağı yerin sınırlarını saban[3] ile işaret etti. Kapılarla kulelerin nerelerde bulunacağı noktaları gösterdi ve derin temeller kazdırdı, işleri kimlerin yürüteceğini başkanlara gösterdi ve muhtelif işleri yapacak kişilerin neler yapacağını bizzat göstermek için karşısına aldı, onları sıkıştırdı çünkü birileri duvarları göğe doğru inşa ederken, diğerleri inşa edilecek kuleler için boşluklar yaratacaklar, başkaları da inşaat için lâzım olacak taşları gemiler ile uzak yerlerden nakledeceklerdi. Kaplama işlerinde malzeme tedarik etmek için ormanları bütünüyle yıkmak için acele ettiler. Deniz üstünde gemiler yalpalanıyor, Boğaziçi'nin her iki yakasında sürekli olarak sesler yükseliyor, işi yapmaları gerekenlere teşvikler yapılırken acele etmeleri isteniyor ve yapılacak işler için de emirler verenler bulunuyordu...

400-408. Bu sırada şehrin sakinleri çok tedirgindiler. Bizans'lılar ve Latin'ler – bunlar o sıralarda ticaret amacı ile Trakya'da bulunuyorlardı – derhal surlara doğru koşup silahlarını kuşandılar ve Türk'lerle mücadeleye amâde olduklarını gösterdiler. Çok iyi silah kullanan gençlerden külliyetli bir miktarı, imparatorun ruhunu teskin ettiler. Bunlar hemen surlar boyunca mevzie girdiler ve kendilerine gösterilen yerlerde durarak Türkleri geri püskürtme işine hazırız dediler, böylece Türk'lerin surlara yaklaşmaları ve şehre zorla girmelerine mâni olacaklardı[4]...

500-505. Tan yeri ağarmaya başlayıp da pembeleşmiş kanatları ile günü getirince, Papalık elçisi de gemiden karaya çıkıyordu. Bunu karşılamak için (deniz tarafındaki surlardaki) kapıya doğru imparatorun divanı ve katolik[5] müminler yürüdüler; bu elçiyi ata bindirip imparatorun yanına gidinceye kadar refakat ettiler. İmparator bu zatın gelişini duyunca, muhteşem sarayından çıktı ve Kâdir-i Mutlak kilisesine doğru yöneldi (Aya Sofya'dır)...

520-526. Burada, tapınağın merkez kapısının önünde, çuha kaplı bir sandalye yüksek yere konmuştu ve imparator otururken etrafında da Bizans devlet adamları bulunuyordu. Temsilci ulaştığı zaman sağ el ile tokalaştılar ve yüksek sesle birbirlerini selâmladılar. Temsilci, Papa Nicolò tarafından ilân edilen sulh nâmına imparatoru selâmladı, biraz daha alt tarafta kendisi için hazırlanmış daha mütevazi bir sandalyeye oturdu[6]...

IV

132-196. Bizans'lılar ve sayıları az da olsa Latin'ler, hiç de az olmayan bir vazife ağırlığıyla[7] harbe hazırlandılar ve kuvvetli olan silahlarını alarak müdafilere katıldılar ve yüksek surlardan büyük bir savaşla şehri müdafaaya giriştiler, halâs olabilmek için harbin her türlü ölüm tehlikesini göze almak için amâde olduklarını söylediler. Kapıları kapadılar, şehre girişi olan[8] köprüleri attılar, çukurlar kazdılar, surları da toprakla tesvid ve tahkim ediyorlardı. Zemberekli oklar mazgallara yerleştirildi, kulelere de demirden yapılma atış silahları (=toplar), büyük mermiler fırlatan büyük falarica (=mancınık) konulmuştu. Surlar boyunca muhafızlar kendilerine gösterilen mahallerde yerlerini aldılar; bazılarına verilen emre göre gecenin karanlığında surların etrafında nöbetleşerek dönecekler, böylece beklenmedik akınları, tuzakları, düşmanın ihanetini engelleyeceklerdi, şehrin muhtelif mahallerini teftiş ederek nöbetçileri uyanık tutmak için devamlı sesli dolaşacaklar günlük parolayı da birbirlerine söyleyerek mahallerini değiştireceklerdi. Kapıların muhafazası şehrin en itibarlı kişilerin emanet edilmişti ve refakatlerine de en itimatlı kişiler olan Latin'leri verdiler, böylece onların da eş değerde harbin kaderlerine ve gelişmelerine katılmak isteği yerine getiriliyordu. Parlayan denizin (=Propontide [Karadeniz]) yakın olan Porta Aurea, deniz tarafında çifte duvar ile örtülü bir şekilde sana teslim edildi ey Andronikos[9] Kantakuzenos, burası emniyetli bir giriş yeridir, adeta bir şato gibi bir tarafıda iki tane kule bulunurken diğer tarafında da gene iki tane kule mevcuttur[10]. Buranın muhafazası için, eski bir Venedik'li aileden olan Catarino Contarini konuldu ve emrine de gençlerden kurulu güçlü bir birlik verildi. Ey sen, Goudeles soyadını taşıyan Nicola, Porta di Peghé girişleri sana emanet edildi; yakınında da itimat edilecek biri olan, hiç de aşağı olmayacak seviyede Venedik'li olma şerefini taşıyan Battista Gritti verildi, bu zatın simasında güzellik parlar ve güçlü göğsünde de değeri akseder[11]. Müsellah kişiler arasında parlıyor ve silahları ile mücehhez emrindeki askerlerin

etrafında tur atıyor, müttefikleri ile her zaman itimat edilecek güven içinde ruhu ve gücü ile her zaman amâde görülüyor. Porta di San Romano civarında adı Johannes olan "domesticus" Kantakuzeno ile kardeşi Andronikos bulunuyor, Kantakuzenos ailesinden bu iki zat ilerlemiş yaşlarına rağmen imparatorun gizli divanında yetkili azalardı[12]. Porta Charsea (=Charisios), Brienni ailesinden Leontaris tarafından müdafaa ediliyordu, beraberinde bulunan Fabruzzi Corner adında asil bir Girit menşeli Venedik'li ile yoldaşlık etmekten memnundu ve bu ikili şimdi imanları ve silahları ile en güç zamanı müdafaa etmeğe hazırdılar[13]. İmparatorun sarayı (=Blakerne) Girolamo Minotto'ya verilmişti ve bu zat Konstantinopolis'de o sıralarda bulunan Venedik cemaatini büyük bir gayretle idare etmişti;beraberinde de yoldaş olarak güvendiği bir kâtibi olan, Vicenza şehrinin çok sevilen hemşehrisi Giovanni Giorgi verildi[14].Emmanuel sana da Porta Caligaria itimat edildi, bu zat Goudeles[15] ailesinden meşhur bir vatandaştır. Eski bir kraliyet soylusu olan sen Manuel[16] Paleologos, liman civarında bulunan Porta Xylina (=Xyloporta)'nın girişini müdafa edeceksin. Biraz ilersinde, Yunanlıların Kynegon diye adlandırdıkları müteakip kapıyı, iki Venedik trireminin komutanı Gabriele Trevisan koruyordu. Bu zat imparatorluk sarayının muhafaza işini üstlenmeye razı olmadı, bunu üzerine imparatorun daveti üzerine limanda bulunan donanmaya gönderildi, böylece denize yakın bir yeri tercih etmesi sayesinde kaçma yolunu daha kolay bulabilecekti[17]. Gençlerden müteşekkil bir askeri birlik bunu etrafında bulunup, deniz kenarındaki surların müdafaasını yapacaklardı. Porta del Faro <Phanar> muhafızı Alessio Disipato[18] idi. Ey Aya Teodosia, sana ithaf edilen kapı Jan Vlacho[19] tarafından korunacak; Putea (=Ispigas) ise Methokite Paleologos[20]'a bırakıldı. Platea ise Filantropo[21]'ya verildi. Ey sen, Lucas Notaras, sana itimat edilen Porta Basilica'yı müdafa et[22]. Diğer saygı değer kişiler de denize bakan kapılar ile deniz surlarının müdafaası için kısmetlerine göre mahaller seçtiler...

904-911. Ve işte Türk'lerin bütün ordusu, ordugâhlarından çıkıp tek bir vücut gibi surlara saldırdılar. Bunların bir kısmı sırtlarında merdivenler ve deri ile kaplı sazlar taşırlardı. Bunların da desteğini alarak, tahtadan yaptıkları kuleleri büyük bir güç ile surları altına getirdiler, ittiler, tekerleklerden de istifade edip daha önce gelen kişilerin gelip de doldurdukları hendekleri aştılar, sonra da surların tahrip edilen mahallerinde istedikleri noktalara çıkabilmek için iskeleleri kurdular...

917-933. Türk'ler burada surların önündeki okçuları geriye püskürttüler ve oklarını daimi atarak, kurşun kaplı mızrakla da müdafileri kaçırttılar; diğerleri de surlara merdivenle çıktılar. Bu sırada müsait merdivenlerle bunu yapmak isterken, köprüler ile de surların en uç taraflarına ulaşmak istiyorlardı, çok yorgun olan öncülerin yerlerine geçerek dalgalar halinde hücumlarını gerçekleştirdiler. Müdafilere hiçbir bırakışma veya nefes alma fırsatı verilmiyordu. Müdafiler üst katlardan büyük çaplı taşlar ve tahta parçaları atıyorlardı ve surlara çıkmak için yaklaşan Türk'lere mızraklar da savurdular. Kılıçlarını çekmiş ve ellerinde tahta kazıklar ile bekliyorlardı. Korkunç baltaları amansız bir şekilde sallıyorlar ve üst taraflardan düşmanların üstlerine sönmüş ve yanmış kireç atıyorlar ve aşağı tarafta birbiri ardı gelen bu kişileri kör ediyorlardı; hem bir taraf hem de öteki taraf için korkunç bir felâket halini almıştı. Çok kişi orada veya burada oklar vaya taşlardan yaralanıp düşüyorlar, çok kişi de kurşun topların darbesiyle ölüyordu...

939-947. Mahallerinde bulunan bütün komutanlar bir noktadan diğerine koşup duruyorlar ve haykırışlarıyla teşvikleri hemşehrilerine yeni güç veriyordu; şimdi ise bunlardan ilk sıradakiler düşmanları yaraladılar, yaralıların yardımına koştular, silahlarını tamir edip ruhlarını canlandırdılar. Bunun bir hayat savaşı olduğunu açıklamak istiyorlar, ayrıca da hürriyetin muhafazası, vatan, çocuklar, karıları, kiliseleri, arazileri için de ehemmiyetliydi; şimdi bütün bunların ellerinde bulunduğunu yalvararak anlatıyorlardı...

973-995. Lucifer yıldızı sararıp beraberinde gündüzü getirirken, şehrin son günü, düşüşünü de beraberinde getirdi. Bir kurşun atımı sonucu yaralanmış olan Giovanni Giustiniani Longo, derhal yerini terk etti ve gemilere koşarak savaşı terk etti, çünkü Türk'lerden korkuyordu, ayrıca derin ve ıstırap verici şekilde yaralanmıştı[23] ve kendi mücadele etme yerini terk ederken, birliğini de korkunun içinde bırakmıştı. San Romano surları civarında bulunan Yunan'lılar ve Latin'ler büyük bir korku içine girdiler; esir düşüp de oraya buraya sürüklenmek istemeyenler yaralanmış numarasını yaparken, sağlam kişiler de artık çarpışmak istemiyorlardı. Yavaş yavaş surlardan inmeğe başladılar, kuvvetlerini kullanma vazifesini ağırlaştırdılar ve silahlarını kullanmak için de zorlandılar. Türk'ler harekete geçtiler ve yenilenmiş hırslarıyla saldırdılar. Artık tan yerinin ışıkları göğü aydınlatıyordu ve gece artık yerini terk etmişti. İşte surların en üst tarafında on kadar Yeniçeri

[Latince metinde: janizari] göründüler, sessiz bir şekilde görünen bu kişiler hiçbir kimse ile karşılaşmadan surlara tırmanmışlardı, artık mahalleri büyük bir tahribata sürüklemek için hazırdılar. İşte artık hemşehrilerin firar etme zamanı gelmişti, bu utanılacak korkuya ganimet olarak düşerken sırtlarını dönüyorlar veya ölümle burun buruna gelmek dehşete düşürmüştü, artık tatlı vatanlarını, sevdikleri şeylerin unutulması zamanı gelmişti, gökten büyük bir gürültüyle taburların ortaya yerine düşen bir yıldırım gibi idi...

Georgiyos Sfrantzès

1401 yılında İstanbul'da doğdu, çok genç yaşlarında Manuel II Paleologos'un divanına girdi (1418 yılında). Sonradan Konstantin XII adı ile imparatorluk tahtına oturan Konstantin Paleologos'un, Mora (Peloponnesos) despotu olduğu sırada 1428 yılında, hizmetine girdi ve siyasat alanında çok çabuk ilerledi: 1431 yılında Patras valisi, 1432 yılında "protovestiarite", 1443 yılında Silivri valisi, 1447 yılında ise, Mora despotluğunun idare merkezi olan Mistrà valisi seçildi. Konstantinopolis'e tekrar çağrıldığı zaman, 1451 yılında "gran logothetes" yani maliye bakanı seçildi, bu sırada tahtta bulunan Konstantin XII'nin intihabından (1448) kısa bir süre sonradır. Kendisinin anlattığına göre, Konstantinopolis'in düşüşünden sonra bir süre esir olarak kaldı, sonra Peloponnesos'a sığındı, tekrar Paleologos sülâlesinin hizmetine girmiş oldu. Tommaso Paleologos adlı despot namına, tam Türklerin 1460 yılında Paleponnesos'a akın yaptığı sıralarda, Sırbistan, Edirne ve Venedik'e elçilik faaliyeti için gitti, sonra Korfos adasına çekildi ve hayatının sonuna kadar burada yaşadı. İtalya'ya tekrar yollandığı zaman, Viterbo şehrinde kardinal Bessarione ile görüştü, sonradan da Roma'ya, Ancona'ya ve tekrar Venedik'e gitti, 1466 yılının nisan ile eylül ayları arasındaki bir vakitte Korfos adasına döndü. 1 Ağustos 1468 günü, Gregorios adını alarak keşiş oldu, son on yılını da Korfos adasında geçirirken, *Hâtıralar*'ını kaleme aldı veyahut tekrar elden geçirdi, 1477 yılında burada öldü. Bir ruznâme tarzında yazdığı *Hâtıralar* adlı eseri çok müstesna bir tarihî ehemmiyete sahiptir, bunun da sebebi hem müellifin kişiliği, hem zaman sıralaması bakımından kesin oluşu, hem kullandığı lisan bakımındandır çünkü XV. asırda konuşulan halk lisanına çok yakındır. Sphrantzès'in *Hâtıralar* adlı eseri, becerikli bir "falsario" [sahtekâr] olan, Monemvasia [Menekşe] metropolit'i Macario Melissino tarafından bir asır sonra, yani 1573 ile 1575 tarihleri arasında, tekrar istifade edildi ve Sphrantzès tarafından bırakılan kayıtları temel alarak bir *Chronicon* (*Maius* denilir) yarattı ve bunu yaparken daha başka kaynaklardan da (Sakız'lı Leonardo, Giorgio Acropolite, Nikoforas Grigoras, Nicolò Barbaro, Laonikas Kalkokondilas v.s.) ayrıca istifade etti.

Yazma nüshalar: O=Vat.Ottob.gr.260, XVI.asır, yaprak, 113r-206v; T=Taurinens, gr.246 (B VI 20) XVII.asır (yangın geçirdiği için bir kısmı hasara uğramıştır); V=Roman.Vallicell.gr. CLXXII, fasc.4,XVII. asır; C=Vat.Barber.gr.175, XVII.asır, yaprak, 1r-81v; D=Vat.Barber.gr.176, XVII.asır yaprak, 1r-97v. *Hâtıralar*'ın esas metni, sözde-Phrantzès tarafından yaratılmış olan *Chronicon* adlı eserinin, bir takım morfolojik ve üslup düzenlemeleriyle orasında veya burasında bulunmaktadır; burada kullandığım metin, *Chronicon*'un Grecu tarafından gerçekleştirilen neşrinin 378-522. sayfalarından alınmıştır.

Neşriyât: J.Franz neşri: *Georgiu Sfrantzes Kronikon mikron*, şu eser içinde: A.Mai, *Classicorum auctorem e Vaticanis codicibus editorum* tom.IX, Romae 1837, s.1-100 (A.Theiner tarafından 0 nüshasından alınma bir suretten) =PG CLVI, coll.1025-1080; Georgios Sphrantzès, *Memorii (1401-1477)*, V.Grecu tarafından gerçekleştirilen tenkidî metin, Bucuresti 1966, s.1-147. Bu eserimde konu ettiğim kısım, 94-104. sayfalardan alınmadır. *Chronicon Maius* adlı eserin metni için, K.Alter tarafından 1796 yılında yapılan Vindobonae neşri, I.Bekker tarafından *Corp.Bonn* serisi içinde yapılan Bonnae 1838 neşri=PG-CLVI, coll.637-10022 ve J.B.Papadopulos, Georgii Phrantzes *Chronicon*, I (I-II. kitaplar), Lipsiae 1935 (tam değildir), diye tanınan neşirlerden sonra, şimdi V.Gregu tarafından, daha evvelden de zikredilen eserin 149-591. sayfaları görülebilir.

Tercümeler: Romencesi, V.Grecu'nun daha evvel zikredilen neşri.

Kitabiyât: G.Moravcsik, *Byzantinoturcica*, I, *Die byzantinischen Quellen der Geschichte der Türkvölker*, Berlin 1958 (ikinci baskıdır), s.282-288 (1955 yılına kadar tamamlanmıştır); N.B.Tomadakes, *Süllavos Büzantinion Meleton kai kimenon*, Athenai 1961, s.653-681; V.Grecu, "Das Mamorienwerk des Georgios Sphrantzes", *Actes du XIIe Congrès International des Etudes Byzantines*, II, Beograd 1964, s.327-341; aynı müellif, "Georgios Sprantzes. Leben und Werke. Makarios Melissenos und sein Werk", *Byzantinoslavica* XXVI I, (1965), s.62-73; I.K.Chassiotis,

Makarios, Teodoros kai Nikeforos oi Melissenoi (Melissurgoi), Tessaloniki 1966, s.171-182; N.B.Tomadakes, *Duka-Kritovulu-Sprantzes-Kalkokondili. Peri aloseos tis Konstantinopleos (1453). Sünagogi kimenon meta prologu kai biografikon meletematon peri ton tessaron historiagrafon,* Athenai 1969 (ikinci baskı), s.137-168; R.Guilland, *Recherches sur les institutions byzantines,* II, Berlin-Amsterdam 1967, s.203-211: M.Carroll, "Notes on the Authorship of the 'siege' section of the Chronicon Maius of pseudo-Phratzes book III", *Byzantion* XLIII (1973), s.30-38.

Ben zavallı protovestiaritis Georgios Sfrantzès, Gregorios ismi ile keşiş olup, zamanımın ve özellikle de benim talihsiz hayatım esnasında vuku bulan hadiseleri bir hâtırat olarak kaleme aldım[1]

35. I. İşte bu altmışınca yılın (yani dünyanın 6960.yılı =1452)[2] 26 mart günü emir [Yunanca metinde: amiras] geldi ve bir kale inşa etmek (Boğaz-kesen'i) için Boğaziçi'ne yöneldi: biraz bakalım, bugün ve yarin, ve tehlikeli olduğu için kara tarafında hiç bir şey yapamıyacağımız için her bir konuyu denize göre halledeceğiz[3]. 2.Aynı senenin haziran ayında düşmanlıklar belirdi, ve ordu, büyük bir çeviklikle hareket ederek, surların dışında bulunanları ele geçirdi ve şehri de muhasara etti. 31 ağustos günü kalenin inşası tamamlandı ve ele geçirebilmek için şehrin kalelerine doğru yöneldi[4] 3. Altmışbirinci yılın (dünyanın 6961.yılı=1452) eylül ayının 3.günü emir Edirne şehrine çekildi, zannedildiğine göre o iki gün zarfında gizlice ve büyük bir dikkatle tahkim edilmiş şehri tarassud etti[5] ve buranın nasıl müdafaa edileceğini tahlil etti...5. aynı yılın <1453> ocak ayının 17. günü Paleologos ailesinin neslinin halefi ve veliahdı bay Andrea Paleologos doğdu[6]. 6. aynı yılın nisan ayının 4.günü emir tekrar geldi ve şehri kuşatmağa girişirken denizden ve karadan her türlü savaş malzeme ve makinelerine bıraktı[7], onsekiz mil tutan çevresini kuşatırken, deniz tarafında da büyüklü küçüklü dörtyüz gemilik bir donanma bulundurdu, ikiyüzbin adamı da kara tarafında hazır idi, halbuki şehrin bütün ebadı ise, müdafaa için dörtbinyediyüzyetmisüç kişi, aşağı yukarı ancak ikiyüz kadar yabancıdan ibaretti[8]. 7. Şu sebebden dolayı ahvalin oluştuğunu biliyorum. İmparator tarafından şehirde bulunan demarkos'lara[9] yollanan bir emre göre, her biri kendi demarkia'sının durumunu açık bir biçimde açıklamasını dinî ve sivil gücünün ne derece yoğun olduğunu ve tahkim edilmiş şehir içinde nerede bulunduğunu ve müdafaa yapabilmek için ne gibi silahları bulunduğunu bildirmelerini istedi; bunun üzerine her bir demarkos da kendi demarkia'sının tahriri ile ilgili sicili imparatora getirip teslim etti. 8.Sonra da bana şunu emretti: "Şimdi vazife senin üzerinde olup bir başkasının değildir, çünkü hesapları sen yapmayı bilirsin ve müdafaa için ne lâzımdır ve neyin gizli tutulması gerektiğini bilirsin. Sen bu tahrir ile ilgili sicilleri al ve evine götürüp hesapları iyi çıkart ve böylece ne kadar adamımız, ne kadar silahımız, ne kadar mızrağımız, ne kadar kalkanımız, ne kadar yayımız var hesapla". Bu emri yerine getirdim ve efendimle imparatoruma, ıstırap ve

hüzün dolu bir küçük sicili[10] götürdüm ve teslim ettim. Toplam gizli kaldı ve ancak o ve ben biliyorduk. 9.29 mayıs günü, Salı idi, gün ağırırken, emir şehre sahip oldu[11], şehrin alındığı sırada, çok iyi hâtıralarım olan, efendim ve imparatorum bay Konstantin düşüp öldü, ben ise onun yanında değildim, bir teftiş için bana verdiği emri yerine getirmek için şehrin öte yanında bulunuyordum[12]. Vah, vah! Takdir-i İlâhî beni ne için hayatta bıraktı bilemem. 10.Bu adamın hayatı, iyi bir hatıra bırakarak, imparator ve martir olarak devam etti, toplam olarak hayatı kırkdokuzyıl üç ay ve yirmi gün sürdü[13], bunların da dört yıl dört ay ve yirmidört günü imparator olarak geçti, Paleologos'lar ailesinden sekizinci halef idi. Birincisi Mihali, ikincisi Andronikos, üçüncüsü Mihali, dördüncüsü Andronikos, beşincisi Yohannis, altıncısı Manuel, yedincisi Yohannis ve sekizincisi de Konstantinos idi. Paleologos'ların soyu yüzdoksandört yıl on ay ve dört gün olarak bu Konstantinopolis şehrinde hükümdar ve yönetici olarak kaldı. 11.Ben ise esir düştüğüm için, köle olmanın bütün ıstırap ve kötülüklerine katlanmak mecburiyetinde kaldım, ah zavallı ben, sonunda benim fidyem ödenip serbest kaldım, altmışikinci yılda (dünyanın 6962 yılı=1453), Mistrà'ya ulaştım, bu sırada karımı ve çocuklarım çok iyi insanlar olan bazı yaşlı ve meziyetli Türk'ler tarafından esir edilmişler ve sonradan da emir'in *mirahurin* [emîr-i ahûr/imrahor][14]'a, yani atlarının bakıcısına, satılmışlar, daha başka ve güzel asilzâde kadınlar da satın alan bu adam çok büyük bir kazanç elde etmişti. 12.Benim çok iyi çocuklarımın güzellikleri daha fazla gizli kalamadığından dolayı, emir de haberdar olduğu zaman imrahor'una külliyetli miktarda aspros (=gümüş para/[akçe]) verip kendisine aldı. Bir tek benim talihsiz annem, tek başına süt annesi ile kaldı; bütün diğer kadınlar taksim edildiler.

36. 1.Belki bazı kimseler, emir'in hazırlıklarını yaptığı anlarda, savaş öncesi imparatorun ne gibi hazırlıklar yaptığını ve diğer hristiyanların da yardıma koşmak için neler yaptıklarını sorabilir[15]. 10.Benim çok iyi hâtıra bırakan, güzel efendim olan, imparator, yardım gelmesi için neler yapmadı, gizli ve âleni, ailesi ile hristiyanlar veya kendi hayatı için neler bekledi? Veyahut da firar etmek gibi kolay ve mümkün bir şeyi düşünmüş müdür? ... 14. Eğer o değil ise, kim şahsen ortaya çıkıp da keşişleri oruç ve dualar yaptırttı, onlara kim paralar verdi veya kim fakirleri gözetti veya kim Allah'a esir düşmesini engellemeğe kalkışan kimdi? Ne yazık ki, Allah bütün bu yakarışların hiç birisine dikkat etmedi: ne için böyle bir hükme gerek gördüğünü bilemem: hükmünü nasıl verdiğini bilemem? İnsanlar da bunu bilemez, her birisi de ona karşı her istediğini söyleyebilir..

37. 3.Aynı yıl (6962=1453) ve aynı aralık ayında, çok menfur ve gaddar biri olan emir, benim çok sevgili oğlum Yoannis'i kendi eliyle öldürdü, çünkü-ah ne yazık ki doğru- delikanlı ona karşı bir şey yapsın istemişti, ah ben mutsuz ve zavallı baba: o henüz ondörtyaş ve sekiz aydan bir gün eksikti, fakat vücut ve akıl gelişmesi olarak akranlarından daha olgun idi[16]. 4.Gene aralık ayında ben de Leontarin'a ulaştım ve Mora despotu, Porfiroginitos bay Tomas'ın önünde eğildim; bu zat beni hizmetine aldı ve kendi gümüş mührü ile bana Kertezi'nin mülkiyetini hediye etti[17]...

Samile (veya) Samuele
Episkopos

Samile ve Samuele diye bilinen bu adam hakkında bilinen tek konu, mektubunda söylediği bir husudur ve mektubun başlangıcı şöyledir: "Grossen Gruess von dem Hewbtzw der Erden Samile dem Bladick oder Bischoff und dem andern Bladick oder Bischoff von Constantinopolis, yecz und zusam gefügt in der Walachay..". Ve sonra, hitama doğru ise: "Wann nügen lassen.Wann wir uns giarbait haben zekömen von dem ungelawbigen Turcken und haben uns gelöst von sibenczigk Tawsent Asper". Sonuç olarak da iki episkoposu konu ederken herhalde Yunan asıllı idiler-Konstantin XII için ise "unser Kayser" yani "bizim imparator" diye konu eder-, bunların da, sâirlerine yapıldığı üzere, Türk'ler tarafından esir edilmişler ve sonradan toplam yedibin aspron (gümüş para) [Akçe, kelimesinin tam karşılığıdır] ödenerek serbest bırakıldılar ve sonunda da Eflâk'a sığındılar. N.Jorga tarafından düşünüldüğü gibi (şu eserinde: *Byzance après Byzance*, Bucurest 1971 (ikinci baskı) s.22 not.31) Samile veya Samuele'nin Eflâk episkoposu olması veyahut da M.Gyoni tarafından ileri sürüldüğü üzere (şu eserinde: "L'évêché vlaque de l'archevêché bulgare d'Achris aux XIe-XIVe siècles", *Études slaves et roumaines* I [1948] s.148-159 ve 224-232) Ohri şehri arşövekliği dahilinde bir Eflâk asıllı seçmen episkoposu'nun evvelce de bulunduğu gibi fikirleri düşünmek benim için zordur: vesikada açık bir şekilde anlaşılacağı üzere bir "Konstantinopolis arşövek'i" nin mevcudiyeti çok münakaşalı bir durum yaratmakla beraber, Eflâk'a göç eden iki tane Yunan episkoposu konu etmektedir. Her ne olur ise olsun, bu mektubun alıcısı Herrmannstadt (yani günümüzdeki Sibiu) şehrinin burgmeister [bir nevi belediye başkanı]'i Osbbalden [A.Pertusi, İtalyanca imlâsı olan Osvaldo der] adlı birisidir- hatta metinde de şu ibare bulunur. "Czibennn oder Hermanstat", sâkinlerine ve "in der heiligen Kron des Reiches zw Ungarn" yani "Macaristan İmparatorluğu'nun kutsal tacı altında" bulunan "büyüklü küçüklü, derebeyleriyle asılzâdelerine" ibâresi vardı: gerçekten de o sıralarda Transilvanya [Erdel] Macaristan'ın bir parçasıydı. Mektubun Almancaya tercüme edilmesi de bu olaydan kaynaklanmaktadır.

Yazma nüshalar: Monac. lat B5507, XV.asır, yaprak: 350 vdd.

Neşriyât: N.Jorga, *Notes*, IV, s.65-68.

Kitabiyât: N.Jorga, *Byzance après Byzance*, Bucurest 1971 (ikinci baskı), s.22.

Tercümeler: Barbara Stein Molinelli ve Agostino Pertusi bu metni şimdi İtalyancaya tercüme etmişlerdir. Sayfanın yanında bulunan rakamlar, Nicola Jorga tarafından yapılan neşrin sayfalarını göstermek içindir [tercümede metne koymadım].

Vladick veya episkopos ve şimdi Eflâk'da birleşmiş olan Konstantinopolis'deki diğer *vladick* veya episkopos Samile'den yere eğilmiş başı ile, kâdir-i mutlak Allah'ımızda gerçek bir adaletle yaşayan muhterem ve bilge, çok sevilen ve merhametli bizim devletimize, yakın dostumuz ve sulhun tatlı yüzünün taraftarı burgmeister Osvaldo'ya, Hermannstadt'ın saygılı hemşehrilerine, Macaristan İmparatorluğu'nun kutsal tacı altında yaşayan büyüklü küçüklü derebeylere ve asilzâdelere çok selâm. İsteğimiz, bizim samimi tavsiyelerimizin sizlere ve ülkemiz topraklarında yaşadığını ümid ettiğimiz bütün kardeşlerimize ve hizmetkârlarınıza selâm yolluyorum, hayatımızın son gününe kadar şen ve esen kalmanızı temenni ederim. Bizim hayatımız Allah'ın inâyetine kalmıştır ve genel kanıya göre hâlen aramızda az kişi onun korkusu ile yaşar, dinsizler yüzünden ve suçundan dolayı sefalet ve ıstırap içindeler: halbuki münkir, İsa'nın haç'ının düşmanı, Allah'ın kırbacı olarak bizim üstümüze ve kutsal şehir Konstantinopolis'e, baş Kilise'ye yolladığı Türk'lerin çok fazla kabahat ve sebebleri yoktur: ve bizim suçlarımız yüzünden Allah bu şehrin ilelebed elimizden çıkmasına için verdi ve bunun gerekçeleri de hiç bir insan ağzından çıkmayacak veya çok zor söylenecek ıstıraplı ve inanılmazla işitilmezler dolu şeylerdir. Bu noktada azizlerin naaşları ve röliklerinin durumu mühimdir ve Türk'lerin çok insafsız işkence ve felâketi de bellidir, hatta Türk'ler ikibin kiliseyi[1] tahrip ve yerlebir ettiler. Bunu size yazmamın sebebi, çünkü size de bu nasıl bir model oluşacağını anlar ve öğrenirsiniz. Allah bizleri idare etmeleri için kâfirlere bu erki verdi ise bizim günahlarımızın bire bir cezasıdır. Diğer taraftan da hristiyanlığın bütün ümidleri söndü ve bizim tahribimiz başladı, zira mezkûr Türk'ler kutsal hizmet içinde sayılan ve çok mukaddes sırlarımızın muhafaza edildiği mukaddes kaplara sahip çıktılar ve bunların içinde bulunan azizlerin naaşları kadar, imparator Konstantin ve annesi Aya Helena, Aya Sofia ve Ayios Yeorgios, büyük martir'inkiler de vardır[2]; o kadar çok mukaddes eşya çaldılar ki, bu konuda kimse konuşmak veya haber vermek istemez. Halbuki biz, Âraf'dan halâs olmayı bekleyen ruh gibi hristiyanlık âleminden teselli bekliyorduk. Halbuki biz zavallı kalmış ve hiç bir kurtuluş yolu bulunmayanlara, tavsiye ve yardımda bulunacak hiç kimse yoktu. Ve Türkler şehrimizi karadan ve denizden kuşattılar; elli tane büyük ve beşyüz tane de küçük topları vardı ve en büyüğünün çapı onyedi kurubarut alacak fıçı gibi ve uzunluğu da yirmi karış idi. Bu büyük top ile surlara ateş açtıkları zaman büyük bir kule ve bunun bulunduğu yerden onbeş metrelik duvar yıkıldı[3]. Hep bu top ile şehri karşı üçyüzelliiki taş attılar, ve hepsinden öte beşyüz

küçük topla hiç ara vermeden halkın üçerine ateş açtılar ve böylece de hiç kimse kendisini müdafaa edebilmek için bir nazar atacak kadar bile ayağa kalkamıyordu. Böyle bir top atışına karşı yapılacak hiç bir şey yoktu. Galata ile Konstantinopolis arasında bulunan denize, denizden ve karadan ikiyüz kalyon ve büyük gemiler indirdiler: bunlar gemilerini deniz tarafından ilerletemiyeceklerini görünce iki mil kadar ilerde bulunan bir kara parçasına ikiyüz kalyonu elleriyle çektiler ve sonra da iki mezkûr şehir arasında kalan denize bunları indirdiler[4]. Ve orada limanın bir tarafından diğer bir tarafına büyük fıçıları birbirine bağlayarak bir köprü de inşa ettiler, bunun üzerine külliyetli miktarda piyade ve top koydular, Bu fıçılar üzerine bir başka köprü daha inşa edip suyun üzerinden ikinci bir barikat yarattılar, en seçkin muhariplerden ellibin tanesi burayı işgal ettikten üç saat zarfında şehri işgal ettiler[5]. Burada büyük bir baskın gerçekleştirdiler ve gözlerinden hiç bir şey kaçmadı; canavarlaşmış bir şekilde insanları hunharca öldürdüler, kutsal olan her şeyi yerlere attılar atlarının nalları ile bunları çiğnediler, zira bu güçlere karşı gelebilecek ve direnecek çok az kişi şehirde kalmıştı. Şehir içinde çok hâinler de bulunuyordu ve şahısların büyük bir kısmı da hâinlik sonucu ele geçirildiler. Kiliselerden birisinin matroneo [kadınlar bölümü]'sunda dörtbin tane soylu kız ve büyük beylerin kızları emniyete alınmış ve paralı askerler de korumalarına bırakılmışlardı. Türk'ler bu kiliseye sahip oldukları zaman orada boğazladılar ve çoğunu da orada idam ettiler; ne kucağında çocuk olan kadınları, ne hâmile kadınları, ne şık giyinmiş şehir kadınlarını hiç aldırış etmeden hemen öldürdüler ve parça parça ettiler[6]. Tahrib edilmeyen kiliselerin büyük bir kısmı Türk ve putperest usule çevrildi. "Salvaria" şehri ile Galata yerle bir edildi[7] ahalisi de Konstantinopolis'e getirildi, fakat Galata'da Türk'lere yanaşanlar bundan hariç tutuldular ve mallarına da el konulmadı; Konstantinopolis'e deniz yoluyla otuzbin kişi getirildi, burada iskân edilmeleri istendi, ve bunların dörtbini şehirde kalıp yaşamaları istendi; diğer taraftan başka dörtbin kişi için Türk, Konstantinopolis eyaleti içinde görevlendirdi ve bu adamlarla şehirleri inşa ettirirken surlarını ve kulelerini de yaptırttı[8]. Daha ne diyebiliriz ki? Türk'ler bütün hristiyanlığı hâkimiyetleri altına almak istiyorlar, Allah isterse. Şimdi haber aldığımıza göre bunlar despotun yani Syrffeyn (=Sırbistan) bölgesine ve Räczen (=Rascia) a yürüyüp fethetmek[9]. Bunlar ümidlerini büyük ölçüde topçuluk üzerine yoğunlaştırdıkları için hep ve heryerde yapıyorlar: her birisi torbasının içinde bir veya iki libbra tutarında kurşun taşıyor ve saldırı yapmak istedikleri mahalde silahlarını hazırlıyorlar, yerde hazır siperlerinde toplarını koyuyorlar[10]. Czibenn veya Hermannatadt denen sizin şehriniz bunlar

tarafından çok iyi tanınır ve yolları üzerinde bulunan bir engel veya karşıt mahal olduğunu söylüyorlar[11]. Bundan dolayı da şehrinizi kaybetmemek için tahkim etmenizi ve etrafını siperlerle çevirmenizi tavsiye ederiz. Ne mutlu şimdi sulh içinde yaşayanlara.İmparatorumuz bir gemi ile arkadaşlarını yanına alıp firar etmeyi başardı[12]. Allah bilir, size verdiğimiz bu kötü haberler yüzünden siz de ağlayacaksınız ve biz bu zavallılık içinde ömrümüzün sonuna kadar yaşayacağız, bütün hristiyanlar ve hristiyan imânını benimseyenler bizi terk ettiler, gerçi biz şimdi yardım istemek için Eflâk'dayız. Türk'lerden kurtulmağa çabaladık ve yetmişbin aspron [gümüş para/ akçe] verip esaretten kurtulduk[13]. Fakat, hristiyanlık icâbı bizim nihayete kadar sizinle birlikte olduğumuza inanınız.

Allah sizi takdis etsin, baksın ve bütün kötülüklerden masun kılsın. Amin.

Tarih, 6 Ağustos 1453, Efendimizin yılı [Latince terimi: Annus Domini. Hz. İsa'nın doğumundan sonraki devir].

Tomaso Eparchos ve Giosuè Diplovatatzes (?)

Bu kişilerin isimlerini taşıyan bir *Relazione* [takrir]'in Almanca bir tercümesi bize ulaşmış bulunmaktadır ve başka kaynaklarda bulunmayan bilgiler ile bildiklerimizi tasdik eden haberleri ihtiva ettiği için belirli bir de kıymete hâizdir. Sonunda şu bilgi bulunmakdadır: "Diss Ding hat gesagt Herr Thomas Eperkus, ein Graf auss Constantinopel, und Josu Deplorentaz, eins Grafen Sun, und Thutro de Constantinopel der ir Krichisch in Welish prach hat und Dumita Exswinnilwacz und Mathes Hack von Utrecht, der ir Welisch in Teutsch hat pracht" (ilerdeki tercüme edilmiş metne bakınız.) Demek oluyor ki malûmat iki Yunanlıdan, büyük ihtimalle Bizans soylular sınıfından olup-gerçekten de soyadları tanınmış vatandaş ailelere aittir-, bunlar bilgileri Yunanca yazıp ilettiler; bu bilgiler hemencecik "welisch"e tercüme edildi yani Fransızca veya İtalyancaya Thutro di Constantinopoli ve Dumita Exswinnilwacz tercüme edilen bu metin Utrecht'li Mathes Hack tarafından Almancaya tercüme edildi (veyahut: Thutro di Costantinopoli tarafından "Welisch"e tercüme edildi ve sonra da Dumita Exswinnilwacz ve Utrecht'li Mathes Hack tarafından Almancaya tercüme edildi). Anlaşıldığına göre, bu takrir Konstantinopolis'in düşüşünden çok kısa bir süre sonra, bizzat görerek şahit olan kişiler tarafından yazılmıştı. Kime yazıldığı bilinmiyor ise de Almanya'daki sivil veya dinî bazı yetkili şahıslara gönderilmesi muhtemeldir. Bu arada da, Konstantinopolis'de bir Alman kolonisinin halâ mevcut olduğunu da unutmamalıyız. Sakız'lı Leonardo, Bizans'lıların hizmetinde bulunan Johannes Grant adlı bir Alman'ın "yunan ateşi" kullanmada maharetli olduğunu haber verir, ve bilindiğine göre Nuremberg'li Joerg adında birisi evvelâ Bosna'lı Stefan ve sonra da Mehmed II'in hizmetinde bir top ustası olarak bulundu: onun *Geschichte von der Türckey* veyahut da *Anzeygung* adlı eseri, o devrin tarihi için büyük bir ehemmiyete hâiz bir metindir.

Yazma nüshalar: Monac.lat.5274, XV.asır, yapraklar Jorga neşrinde gösterilmiştir.

Neşriyât: Jorga, *Notes*, II, s.514-518.

Tercümeler: Barbara Stein Molinelli ve Agostino Pertusi bu metni İtalyancaya tercüme ettiler. Sağ tarafa konulan numaralar, Jorga neşrinin sayfalarını gösterir; [Tercüme ettiğim metne koymadım].

Konstantinopolis'in alınışı hakkında takrir

... ve ülkeden putperestlerin dinsiz halkını ve müttefiklerini kovdular ve ülkeyi temizlediler; Şimdi bir ittihad ve kanun ve adalet eski nizama göre yeniden şekillenecek. Amin[1]. Allah, Baba'yı, Oğlu ve Ruhu'l Kudüs'e senâ, Amin, bize asırlar boyu dünyada can çekişen Efendi'ye. Amin.

Hepsinden evvel nasıl ve ne şekilde Konstantinopolis adı ile Yunan ülkesinde bulunan büyük, soylu ve çok güçlü şehr-i hümâyûn Türk imparatoru tarafından feth ve teslim alındı: Şimdi bunu burada kaydediyoruz ki bu 28 Mayıs 1452 günü yani Aziz Urban günlerinden dört gün sonra vuku buldu[2]; ertesi günü Türk'ler Pera adlı, Konstantinopolis'e çok uzak olmayan şehri de aldılar. Allah'ın inâyeti bizimle olsun.

Hepsinden evvel, ölüm döşeğinde olan ihtiyar Türk imparatoru, şimdi Türk imparatoru olan oğluna Yunan'lılar veya Konstantinopolis'e karşı harp ilân etmemesini teklif edip, aksi halde lânetleneceğini söyledi. Bu söze oğul şu karşılığı verdi: "Baba, eğer sen beni lânetlemek istiyorsan, sen son nefesini verdikten sonra Konstantinopolis imparatoruna karşı savaşı başlatacağım, bunu yenilgiye uğrattıktan sonra bütün dünyaya sahip olacağım"[3] Sonradan Konstantinopolis yakınlarında Fimiän adlı iki Alman mili uzaklıktaki bir mahale kale inşasına başladı, biçimi de Konstantinopolis sahibini kızdırmak için âdeta sehpa gibiydi, Konstantinopolis imparatorları bu mahalde ava çıkarlardı[4]. Konstantinopolis ahalisinin bundan haberi olmadı ve sanki komşuda yapılan bir inşaat gibi anladılar. Mehmed de bunun farkına varınca, asken toplama zamanın bekledi ve onlardan ele geçirebildiğini öldürdü. Bu ilân edilmemiş bir harbin başlangıcı idi. Konstantinopolis imparatoruna adamlarının Türk tarafından öldürüldükleri haberi ulaşınca, şehirden çıktı, beşyüz Türk buldu ve bunlardan üçyüz tanesini öldürdü. Böylece her iki taraf arasında da büyük bir katliâm vuku bulunca, Konstantinopolis imparatoru Türk'e bir elçilik heyeti yolladı, bu yersiz hareketin sebebini sordu, ayrıca babasının yazılı olarak, aralarında bir dostluk ilişkisi kurduğunu da hatırlattı[5]. Türk ise buna hiç bir karşılık vermedi: şarkı söyleyip bağbozumu zamanını bekledi. Hemen ellibin kişiyi

harekete geçirtti ve adamları öldürttü, bağları kökünden söktürdü ve şehri kuşatmağa başladı. Bu kuşatma ile ellibin kişilik ordusunun idaresini Czamakpegis adlı bir kul'una bıraktı ve şehri öyle bir kapattı ki ne girmek nede çıkmak mümkündü; ve sonra o, Türk imparatoru, dört günlük bir yürüyüşten sonra Vidernopel (= Edirne) şehrine geldi burada (?) 0000 kişi daha topladı ve kuşatma işine döndü[6]. Bu olay Paskalya sonrası Cuma günü vuku buldu. Türk imparatoru, Sauroman (San Romano) denilen Porta [kapı] önünde ordugâhını kurdu ve (...) top siperlere kondu[7]: birinci topun mermisinin çapı oniki karış ve diğerlerinin ki de çok fazla küçük değildi, ve bunları kapı'dan (?)0 adım kadar bir mesafede yerleştirdi[8]. Şehre belirli bir mesafe yaklaştıkları zaman, gece vakti bir harp âleti yarattılar ve içine de toplarla beraber onbin adam koydular; diğer taraftan da şehir içinde bulunan Cenova'lı muharipler ile anlaştıkları için ateş açmakta geciktiler. Harp aleti âdeta bir eve benziyor ve tekerlekler üzerinde hareket ediyordu. Türk'ler bunun içine gizlendiler ve yer altından şehri surlarına doğru yol kazmağa başladılar; burada tahta bir sundurma yaptılar ve yan taraflarda açık duran yerlere de bir siper yapıp buradan ateş açmağa başladılar: duvar üstüne çıkabilen kişiyi buldukları an hemen öldürüyorlardı. Türk bundan sonra da Ventura denilen Porta [kapı] önüne geldi ve burada deri kaplı bir kule yaptırttı, gelen taşların zarar vermesini engellemek için de burayı ağla kaplattı. Bu kulenin altına bir delhiz kazmağa başladılar ve surlar altından geçen bu delhiz sanki hendeklerin de altından geçip varoşuna ulaşacaktı[9]. Bunun da sonrasında toplarını sâbit tutmak için bir çeşit ev inşa ettiler. Bu yapı şehre doğru yönlendirilmişti;ateş etmek istedikleri zaman kapı açılıyordu. Bunun çalışma yönü şöyleydi: emirler ulaşıp da uyguladıkları zaman kapı açılıyordu ve atış yapıldıktan sonra kapı kapanıyordu[10]. Saligaria (=Caligaria) denilen bir başka Porta karşısındaki bir sipere üçü büyük biri küçük dört tane top koydular ve bir kule arkasında gizlenip beş tane yeni lağım çukuru açmağa başladılar ve şehre yönelik olan bu yolları kirişlerle tespit ettiler. Fakat şehirde bulunanlar da çıkmak istedikleri için lağımlar kazmağa başladılar ve öyle bir şey oldu ki iki lağım yolu karşı karşıya geldi: Türk'ler beraberlerinde top getirmişlerdi ve malzemeleri de çok idi fakat şehirdekiler hemen ateşlerini yaktılar ve çok sayıda Türk'ü öldürdüler[11]. Bu olaydan sonra Pera üçerindeki tepeleri ele geçirdi ve bunların üzerinden büyük gemiler, [ikibin] ikiyüz galeri ve ince gemi geçirtirken, müsellah kişilerin de korumasında öküzlerle katırların(?) silindirler üzerinde sürdükleriyle geçirtti; zirveye ulaştıkları zaman denize doğru kaymasını sağladılar, burası Pera ile Konstantinopolis arasında, su üzerinde muhkem bir

mahaldi[12]. Daha sonra da Türk, Pera yakınında muhkem mahale varınca, bulduğu bütün fıçıları bir araya getirtti bağlattı, bundan inşa ettirdiği köprü üzerinde sanki karada çarpışılacakmış gibi deniz üstü savaşı yapılabilirdi[13]. Türk'ler ellerinde bulunan bin tane merdiveni surlara getirip dayadılar, bu arada, açtıkları ateş sonucu surlarda San Sebold Mezarlığı büyüklüğünde bir gedik açıldı. Cenova'lılar bu gedikle ilgilendiler; burada, ellerinde bulunan çok sayıdaki gemi ile koruma girişiminde bulunmak istediler[14]. Türk'ün ordusunda, hücumdan onbeş gün evvel çıkartılan bir emre göre, her bir asker, ister karada ister denizde olsun, beraberinde bir merdiven taşıyacaktı. Müsellah kişiler ile dolu (...) kalyon geldi: kuşatılan kişilere yardım etmek için gelen Cenova'lı kişilere benziyorlardı, fakat Türk idiler ve hemen kapılardan sızmalara başladılar. Daha az bir mesele olduğu ve şehrin emniyette olduğu zannedildiği bir sırada Cenova bayrağı altında gelen (bazı gemiler?) Türk'le büyük kayıplar verdirerek ricat ettirdiler[15]. 29 mayıs günü Pazartesi idi, büyük saldırı başladı ve Salı gecesine kadar (?) bütün akşam vakti sürdü ve şehri de fethettiler[16]. Gedik açılmış yerde müdafaa yapan Cenova'lı komutan, yaralandığını zannedip, beraberinde sürüklediği adamları ile birlikte müdafaa yerini terk etti[17]. Türk'ler de bunu fark edince hemen gedik tarafına yöneldiler. Yunanlıların imparatoru bunu görünce, yüksek sesle şöyle bağırdı: "Allahım, ihânete uğradım" ve hemen adamları ile oraya yetişti ve kalan kişileri kalmaları ve müdafaaya devam etmeleri için teşvik etti. Bu sırada demir kapı açıldı ve öyle bir izdiham meydana geldi ki, imparatorun kendisi ve doksan [bin] adamı ile birlikte Türk'ler ve hâinler tarafından öldürüldü[18]. Türk'ler bunun akabinde Aya Sofya kilisesine doğru koştular, orada bulunanları esir ettiler, ilk kızgınlık anında öldürdüler; sonradan bulduklarını ise iple boyunlarından ve elleri arkada bağlayıp dizi halinde şehrin dışına çıkardılar. İmparatorun Konstantinopolis'de öldürüldüğü haberini alan Türk, imparatorun yerine hükmeden Megas dukası tevkif ettirdi, ve hemen bir oğlunun başını kestirtti ve sonra da megas ducas'ın kendisini de öldürttü[19]. Sonra da, çok güzel olan kız çocuklarından birisini aldı ve Aya Sofya'daki büyük altar'ın üzerinde bir ters haç tarzında yatırtıp şiddet gösterdi[20]. Sonra da kaba Türk'ler şehrin en ileri gelen asil kadınları, bâkireleri ve manastır rahibelerini aldılar ve Yunan'lıların gözleri önünde şereflerini düşürdüler ve hristiyanlığın kutsiyetini ayaklar altına aldılar. Sonradan da bütün mukaddes malları ve azizlerin naaşlarını tahrip ettiler ve neler buldular ise yaktılar, bunlar arasında İsa'nın haç'ı, öldüren çivisi ve elbisesi kurtuldu: bu rölik'lerin nerelere gittiğini kimse bilmiyor, kimse nerede olduklarını bulamaz[21]. San Luca kilisesinde bulunan Meryem

tasvirine de hakaretlerde bulundular, kudurmuş bir şekilde de burada buldukları altıyüz kişiyi birbiri ardı öldürdüler. Sonra ellerine geçen kişileri esir ettiler, hepsini boyunlarından iple bağladılar ve fiyatlarını öğrendiler. Kadınlar vücutlarını satarak fidyelerini ödediler, erkekler de elleri veya bir başka unsur ile zina yaparak kurtuldular. Kim kendisine biçilen parayı kabul eder ise kendi imanında kalabiliyordu, parası olmayanlar kalmağa razı olurken, reddedenler ise öldürüldüler. Bu sırada Konstantinopolis'e vali tayin edilen Almancadaki Süleyman[22], ibâdetini yapabilmek için Aya Sofya tapınağını gelip işgal etti. Türk'ler üç gün süre ile yağmaya devam edip şehri boşalttırdılar, herkes bulduğuna sahip çıktı, ister insan ister mal olsun bunları edinip ne istediler ise yaptılar. Ganimetin taksimi Konstantinopolis'e yürüyerek dört günlük bir mesafede bulunan Edirne'de yapıldı. Mehmed ile birlikte Helluss Pascha (=Halil Paşa) adlı bir prens vardı ve şehri fethedemessin derdi: Türk'lerin imparatoru da şöyle dedi: "Eğer ben onu fethedersem sana ne yapayım?", öteki de şu cevabı verdi: "Kellemi kesebilirsin". Ve böyle cereyan etti. Aynı tutum üçüncü de (?) Sagamispaschas (=Zağanos Paşa?) ve dördüncü Sergapascha (=Saruca Paşa?) ve Iberenpaschas (=Yakup Paşa?) için ve Lalapaschas ve Beglerpeis ve Kadiliischgris ve Jomispegis ve Massarexis ve Serisager ve Gebterbasas, Durchambegis ki bu zat 00(?) mil çapındaki yerdeki adaları tahrip etmişti, Essebegis, Turagas, Seckirhamasa, Escherkamer, Hassachmat, Jsackwegis, Marthalosch, Afa ve daha başka sâir kişiler, vesaire[23].

Konstantinopolis şehrine gelince, o kadar büyüktür ki, atla surlar üzerinde gitseniz bile bir günde tamamlıyamazsınız. Muhariplerin sayısı (...) olup kadınlarla çocukları katmadım. Çift surları bulunur, biri kara tarafına diğeri de deniz tarafınadır. Anüler şeklindeki surlarda binyüz[24] kapı olup yüz kiliseyi de kapatıyor; galiba yirmi sene evvel bu sayı ikibindi[25]. Aya Sofya kilisesi öyle büyük bir çevresi bulunur ki dörtyüz altmışüç şeref kapısı ve burayı tutan 6.000.600 ve 66 (=6.666?) tane kolonu vardır ve bizim Efendi'mizin çektiği acıları adına inşa edilmiştir[26].

Bütün bunları bana, Konstantinopolis'de bir kont olan Thomas Eperkus (=Eparchos) ve Josu Deplerentatz (=Giosuè Diplovatatzes?) tarafından iletildi. Thuro di Constantinopoli Yunancalarını "welisch" diline[27] tercüme etti ve Dumita Exswinnilwacz ve Utrecht'li Mathes Hack onun "welisch" dilini Almancaya tercüme ettiler.

Gennadios Skolarios

1405 yılına doğru, Konstantinopolis'deki iyi bir ailenin çocuğu olarak dünyaya gelen bu zat, papaz olmadan evvel Georgios Kóurteses adı ile tanınıyordu. Marco Eugenico'nun şakirdi olup, kendi kendine de hem Yunan hem de Latin felsefesiyle ilâhiyatını öğrendi. Sonra da evinde bir mektep açtı ve Yunanlılarla İtalyan öğrenciler burada ders gördüler. Bu senelerde (1420 seneleri civarında) Konstantinopolis'de Crisolara'nın evinde kalan Francesco Filelfo adındaki hümanizma dönemi araştırıcısı ile tanıştı ve tahsiline devam ettiği sırada bir Yunan dili grameri hazırlaması yanında Yunan filozofları (Aristoteles) ile Latin (Aquino'lu Aziz Tomaso) filozofları hakkında tefsir'ler de hazırladı. Sonra da divan'a katılıp ilk evvel bir *kritès* (hâkim) ve sonra da imparatorun *sekretarios*'u oldu ve çok iyi belagat sahibi olduğundan dolayı da lala ve vâizlik görevlerini de deruhde etti. Ferrara ve Firenze [Floransa] şehirlerinde yapılan konsillere katıldı ve kiliseler ittihadı için yatkın bir tutum içinde olmasına rağmen netice itibariyle müteredddid kaldı. Konstantinopolis'â döndükten sonra kiliseler ittihadı ile ilgili münakaşaların dışında kalmak istedi fakat üstadı Marco Eugenico 1444 yılında öldüğü sırada ortodoks mezhebinin müdafaasını yapacağına dair ona söz verdi. O tarihden itibaren de, Yohannis VIII Paleologos'un 1448 yılındaki ölümüne kadar, yazılarında Latinlere karşı sert bir polemik havası bulunan ibareler doludur. Konstantinos XII'un tahta çıkması üzerine şansı geri tepti ve 1450 senesinde Gennadios adını alarak Charsianites manastırına çekildi. Kardinal Kiev'li İsidoro'nun Konstantinopolis'e gelmesi esnasında, her ne kadar 12 Aralık 1452 günü ittihad ilân edildi ise de sert bir şekilde cephe aldı. Şehir düştükten sonra Gennadios ve yeğeni Teodoros Sofianos ile birlikte esir edilip Edirne şehrine götürüldüler. Maamafih, Mehmed II o sıralarda patriklik makamının boş olduğunu öğrendiği zaman birisinin seçilmesini istedi bunun üzerine toplanan ruhban gurubu Gennadios'u bu makama intihap etti ve o da hiç istemeden buna razı oldu (6 Ocak 1454) fakat bir sene sonra istifasını verdi ve gerekçe olarak da manastır hayatına geçmek istediğini gösterdi. Bununla beraber 1456 senesinin ilkbahar mevsimine kadar bu makamda kaldığı anlaşılıyor. Bu zaman zarfında Gennadios ile Mehmed II arasında üç tane hristiyan imânı ile ilgili müsahabe yapıldığını

söyleyebiliriz (karşılaştırın: iki küçük eseri olan, *L'unica via della salvezza degli uomini* [insanların kurtulması için tek yol] ve *Confessioni della fede* [imanın itirafları] ki özet halinde Türkçeye de tercüme edilmiştir). 1456 yılının yaz mevsiminde Aynaroz yarımadasındaki Vatopedi manastırındaydı ve birkaç ay sonra Serez civarındaki Meneceo dağında bulunan San Giovanni Battista manastırına çekildi (1457). İki defa daha patriklik makamına geçmesi için çağrılmasa idi hep burada kalacaktı: 1460 ile 1463 seneleri arasında ve 1464 yılında birkaç ay süre ile bu makamda bulundu. Monte Meneceo manastırına dönüş yaptıktın sonra ölümüne kadar orada kaldı (1472 senesi civarında).

Birkaç aydan beri patriklik makamında bulunduğu sırada kaleme aldığı *Lettera pastorale sulla presa di Costantinopoli* [Konstantinopolis'in alınışı hakkında dini mektub] için 1454 yılı yaz mevsiminde yazılmıştır diyebiliriz. Bu metinden aldığımız parça çok manalı olup, Gennadios'un bu felâketi Allah'ın bir cezası olarak gösterme fikrini aydınlatıyor.

Yazma nüshalar: Paris.gr.1289, XV.asır, yaprak: 81-93 (müellif hattı).

Neşriyât: *Oevres complètes de Gennade Scholarios*, neşredenler: L.Petit- X.A.Sidéridès- M.Jugie, IV, Paris 1935, s.211-230. Metnimiz burada 211-222. sayfalardan alınmadır.

Kitabiyât: *Oeuvres complétes...*, I, Paris 1928, s.IX-XIV ve VIII, Paris 1936, s.15-47 (hayat hikâyesi, yazma nüshalar, v.s.): H.-G.Beek, *Kirche und theologische Literatur im byzantinischen Reich*, München 1959, s.760-763: G.Moravcsik, *Byzantinoturcica, I, Die byzantinischen Quellen der Geschichte der Türkvölker*, Berlin 1958 (ikinci baskı), s.290-291: A.N.Diamantopoulos, "Gennadios Skolarios os historiki pigi ton peri tin alosis chronos" *Hellenika* IX (1936) s.285-308; N.B.Tomadakes, "Georgios Skolarios kai ai politikai tou analepcis", *Ekklesia* XXXI (1954) s.257-261, 292-295; J.Gill, *Personalities of the Council of Florence*, Oxford 1964, s.79-94; aynı müellif, *Il Concilio di Firenze*, İtalyancaya çeviren A. Orsi Battaglini, Firenze 1967, s.153, 198 vdd.; C.J.G.Turner, "George-Gennadios

Scholarius and the Union of Florence", *Journal of Theological Studies* NS XVIII (1967), s.83-103: aynı müellif, "The career of George-Gennadius Scholarius", *Byzantion* XXXIX (1969), s.420-455: A.Papadakis, "Gennadios II and Mehmed the Conqueror" *aynı dergi*, XLII (1972), s.88-106: C.N.Tsirpanlis, *Mark Eugenicus and the Council of Florence. A.Historical re-evaluation of his Personality*, Thessaloniki 1974, s.56-57, 69-72, 98 vdd.

Patrik Gennadios'un Şehir'in alınışı ve patriklik makamından istifasına dair mektubu.

Konstantinopolis'deki Bâkire Pammakaristos manastırında yazıldı.[1]

Gennadios, hürmetkâr keşişin, yeryüzünün her tarafında yaşayan Hristos Yosus [Kurtarıcı İsa]'un sevgili biraderlerine, O'nun ruhu ve kanununa göre yaşamaları dileğiyle.

1. Çok kimse bana iletiler göndererek, hayret ettiklerini ve benim için ağır bir mesuliyetin bulunduğunu söylediler. Ben geçmiş zamanlarda daha az ehemmiyete hâiz kişilerin ve onların bu alanda belirli bir becerileri bulunmakla beraber ben diğerlerinin toplamından fazla yazmıştım. Halbuki şimdi, dünya üzerinde bulunan şehirlerin en güzeli halen çok fakir bir duruma düşmüş hatta zamanımızın Helen halkının ülkesi ile birlikte felâkete uğrarken, ayakta durabildiği kadar kaldı, diğer kendi halinde duran çok benzerlerine rağmen, tek ve kendisine has idi, fakat buraya varan büyük felâket hakkında niye hiç bir yazılı beyanda bulunmayı neden tercih etmediğim üzerinde durdular. Bu felâketden sonra bana yakın olanlara gelişmelerin büyük kısmına şifahî olarak açıklarken, ve bazı mektuplarımda, küçük parçalar halinde olsa bile felâkete değindim: fakat o sırada kaderin yarattığı birbiri ardı hâdiseleri anlatmak, daha ağır gelişmelerden herhangi bir durumdan kaçınabilmek için yazmak mümkün değildi, halbuki şimdi kötülüklerimizi arkadaşlarımıza hatırlatarak onları fazilete teşvik etmek için zamanın geldiğine kanaat ediyorum[2]...

2. O halde, hepsinden evvel Allah'ın ebedî Kelime'sine bizde bulunan bütün iyiliklerin yaratıcısı ve muhafızı bizim İsa'mıza şükranlarımı arz ediyorum çünkü bizim fakirlik durumumuzda ona hemen verdiğimiz yeminde[3] biz böyle bir şiddetden, beklediğimizden daha az bir zararla kurtulmayı arzu ettik ve yeniden kendimize dönmeyi : bu da bizim isteğimize göre gelişti hiç bir şekilde şefkat gösterme isteğimiz için kendimizi zavallı görmedik, kendi maddî ve manevî fakirliğimize kendimizi kabul ettirdik: şimdi Allah'ın izni ile günahlarımızdan dolayı neden böyle mülâyim durumda kaldık.....

diğer taraftan biz o dürüst Hâkim için bedenimiz ile yetinilen bir sadakat değil fakat bütün hayatımızda bize yapışık duran isteğimizin tam bir bağımlılık tutumuna karşılık olarak gelişir, buna da ilâhî güce yani ilâhî adâletini bizi daha doğru acılar içine koyup da bizi yorumlara sevk eden o güç karşısında diz çöküyoruz, fakat bu arada cezanın âdeta bir tedavî mahiyetinde olmasına yalvarıyoruz ve Ebedî güce karşı gelmek sayılmamasını bekliyoruz ve bunu da bir süre için ümid ediyoruz ve bu sebebden dolayı da en tatlı şekilde bunu üstlenmeliyiz.....

3.....Artık ortalıkta görünmeyen şehrin diğer ıstırapları, bu yöreden olan bütün Yunanlıların tarafından üstlenilir ve bilinmekle de kalmaz, gerekli olduğundan daha çok iyi bilinmesi gerekir ve bir kenara bırakıyorum. Bir nutukda bunu açıklamak yerine dehşeti susarak geçiştirip acımak ve hüzün gözyaşlarımızla değil de,bu konu edilen kötülüklerin sebebleri üzerinde inanılır pişmanlığımıza ağlamalıyız. İşte bu ıstırapları konu ederken yazmayı tercih etmemin sebebi, dinlemek için hazırlanan bilgin dinleyicilerine söylemek isterim.

Kaldı ki ülkemiz artık uzun zaman yaşayamaz ve kısa bir süre için de esarete düşmek üzere idi ve herkes bunu bir süreden beri fark etmişlerdi, hatta aralarında düşmanların gücünün devamlı birşekilde artmakta olduğunu ve Asya'nın bize düşman kesildiğini görüyorlardı ve diğer taraftan da o yol eski bir korkunun gerçekleşmekte olduğu çok kimsenin dikkatinden kaçıyordu yani bir takım yersiz ümitlere dayananlar ve onların kabul edilmez ve hatta imkânsız görülen yapıları yüzünden âdeta Allah tarafından gerçekleştirilecek diye görülüyordu[4]. Fakat bazıları evvelden açık konuştular ve çok da rahat konuşurken hem zavallı imparator hem şehir ileri gelenleri dinlediler[5]. Bununla beraber vatandaşlarının hürriyet ve selâmeti ile ilgilenmeye başlayınca hiç beklemeden bir çıkış yolu aradılar ve gökten inen fırsatlar sayesinde Allah tarafından verilen cezaları buldular, bundan sonra da bu cezayı şehirden nasıl uzaklaştıracağız ve Allah'a nasıl iade edebileceğiz dediler ise de, bunlar esasında Allah tarafından verilen fırsatları geri tepip, kendilerinden uzak tutarken bu fırsatları kullanmak isteyenleri de mahrum ettiler[6]

4. Hiç kimse kehânet yapmayı kalkışanları dinlemedi, nasihat etmeğe kalkışanlar kimseyi ikna edemedi: tedrisat için çalışmalar yapanları da tam olarak eğitemediler: ithamlarını da değiştirmediler, isteklerini de kabul

etmeğe yanaşmadılar. Allah tarafından kurtuluş vaad etmeğe kalkışanlar, kendilerini ölüme atmak suretiyle Allah nezdinde bir aracılığa girişmiş göründüler, fakat vaadlerine karşı büyük bir hata işledikleri için hiç dikkate alınmadılar, konuşmaları da dinlenmedi...

Bütün bunlar zamanla büyük bir tarihî hikâyenin mevzuu olabilir. Fakat biz bu imaları yaptık çünkü herkes böyle bir nutukdan daha açık bir şekilde anlayabilir-fakat Allah'a hakarette bulunmak isteyenler dışında-ki bunların daha evvelden de, hata içinde olmadıkları bellidir. Bizim başkentimizin üzerine düşen felâketler çok sarih bir şekilde Allah'dan ve semavî adaletden neşet etmektedir. Üzerimize çullanan ve bizi imha eden düşmanlarımızın harp gücü, sanatı ve tekniği Allah tarafından ihsan edilmiş güçden başkası değildir: hatta insan gözü ile de bakılacak olunur ise, bu durumun kaçınılmaz olmadığı bundan ileri gelir. Bir tek Allah bizden istediği müsamaha lütfûnu yerine getirenleri uzak tutabilirdi, bizler de o sırada günden güne onun kanunlarını yerine getirmedi –kaldı ki bunları uygulayanlar bizim aramızdaki ciddi kişilerdi ve her türlü emirlerine kulak verirleridi- bir takım mütalaalar ortaya koyup oradan oraya gidiyorduk, fakat bu arada mütalea getireceğiz diye bir takım işaretler ve davetler de yaparlardı[7]...

5. Böylece, Efendi der ki Musevî'ler şunu veya bunu yaptılar ve kısaca söylemek gerekir ise seçkin kişilere karşı bir günah işleme fırsatını hep yarattılar, bunun için Allah da onlara bir hata yaratma ruhu aşıladı: onlara bir kadeh saf şarap içirdi ve öyle bir sarhoş etti ki yeryüzünün en uç sınırına kadar darbe indirdi. Kudüs şehrine ve arazisine harp ilân edip, koçbaşları ile sağlam surlarını yerlebir etti.

6. İşte böylece bizim başşehrimiz de artık kadehden içmeliydi ve bu kadehi de ona bağlı olan Asya ve Avrupa'daki sâir şehirler ilk evvel içmişlerdi. Bunu da tuhaf bir kötülükler sıralamasında içtiler, böylece malûl büyük şehir ona bağlı kalıp, benzer bir büyük şehrin üstüne gelen cezayı kendileri ödediler, zira Allah'ın kanununa uymamış görülürler....sonra yok edilip, düşmanlara ganimet oldular, Allah da onlar aracılığı ile isteğini yapıp birbirlerine karşı çıkardı: Böylece İsa'nın gücü hiç bir şekilde şevketin gülü dikenleri arasında kalamazdı, her bir ümidin ötesinde ve her insanî tedbirin üzerinde görünür, bunun sonucu da insanların gerçek ümidinin adını da bizim

düşüncelerimizi de unutturur, yani başşehirde imparatorluğu ve episkoposluğu uzun zamandan beri üzerlerinde tutanlar içindi...

9. Ey Efendi, senin bütün hükümlerin doğrudur, adaletin en yüksek zirvesine ulaşırsın. Biz ise düşmanların ayakları altında rezil bir duruma düşmüş bulunuyorduk, zira senin kanunların altında eğilmek istememiştik ve dahilî emniyetimizin surlarının tahribi dış emniyetimizin durumu da eklendi ve çok ıstıraplarımızın bizim köleliğin en alt düzeye indirmesi sırasında hariçde çevrilen dolapların getirdiği kötü durumu yaşatanların esareti de eklendi. Biz ancak şimdi sizin gücünüze anladık, halbuki hep insanların yarattığı imalara inanıp dururduk. Şimdi ayna karşısında kendi simalarımızın utancını görüyoruz, bu sayede kötü gidişattan ders çıkarıyoruz. İsa'nın itimadı bize kâfi gelmedi manasınà gelmez, hatta Ahd-i Cedîd'in komünyonu kanı saydığımız ona biz lâyık olamadı ve ona ihanet ettiğimiz için tahribe de uğradık! Ve senin ebedî Kelâm'ın ve Allah olan bu kişi bizim için insan şekline girdi ve tezlilin en son kertesini şanlı bir şekilde yaşadı ve bizim için de, insanların çevirdikleri dolaplardan uzak durmamızı istedi, onların nankörlük ve korkaklıklarına daha fazla tahammül edemezdi. Biz, karşı soğukluğun babalık aşkının olmayıp, günahlarımızın yarattığı puslu durumdur ve senin merhametinin de kaynağı oldu ve senin adalet mizanının kefesi bizim üzerimize doğru eğildi: sen vaktiyle bizi sınırsız derecedeki hediyelerin ile yukarlara çekerken şimdi ıstırap dolu şekilde ezdiriyorsun. Gerçi âdil bir tarzda ezildiğimizi biliyoruz, hatta böyle bir tarzda ezilmiş olmaktan da müteşekkiriz, çünkü bir ebedî tahribin keskin nümûneleri olan sel felâketi veya yangınla bizi toptan tahrip ettirirdin: halbuki acılar içinde de olsa hayatta tutuyorsun, belki bizim gibi böyle bir kader evvelisi acıya düşenlere ihtar için düzenleme fırsatı verip kısa zaman sürecek bir küçük felâket ile bizim ahmaklığımızın intikamını alabiliriz. Bize hakikat yolunu açıp bir pişmanlık arayışı vasıtasıyla kötülüklerden kurtulma için temiz ve çok hakiki bir çıkış gösterirsin. Senin önüne geçilmez ve mutlak adaletini yerine getirdikten sonra, babalık kalbinde bulunan şefkatin çok mebzul ve taşan kaynağını da serbest bıraktın, bu arada bizlerin bir kısmını sürekli hür bıraktın, başlarını ise felâketlere uğrattın hatta başkalarına da daha büyük bir hediye olması için, âtî hayatın sabırlı bir bakışına katlananlara, daha yakın olmalarına ve ona bağlanmak isteyenlere de vermeği arzuladın.En çok mükemmel ve âkil basiretli Allah, öldürülenler için de en güzel olacak şeyleri yapanlara da esirgemedin: bazıları ülkeleri sağlam ve hür iken öldüler ve mutlu bir sona ulaşmak şuurunu beraberlerin taşıdılar: bir felâketin hesabı

için ölenler, kısmet dolu hayatlarından uzaklaştırılırken düşmanlara karşı büyük bir cesaret ve kızgınlık gösterip ölümü tercih ettiler, bu arada istekli veya isteksiz de olsa savaştılar: bunlar nasıl bir ortak felâket karşısında kaldıklarını çabucak farkettiler ve üzerlerinde bulunan talihden de kurtuldular, yani uzun süreli bir ıstırap tecrübesine girmişlerdi. Her bir sebeble hayatta kalmayı başaranlar böylece bu kötülüklere katlanacaklar, kısa bir zaman için de olsa sürecek, fakat şimdiye kadar bu ıstırabı çekenler ve senin tecziyene dair içkiyi tamamen içenler, hala hak kitlelerinin eliyle yaratılan üzüntülere direnmeğe kalkışırlar[8]...

Ostravica'lı Konstantin

Konstantin Mihaliloviç, kendisinin kaleme aldığı *Hâtıralar* adlı eserinde anlattığına göre, Sırbistan'daki Ostrovica kasabasında 1430 yılına doğru doğmuştu. Despot Jorj Brankovic tarafından, Mehmed II'in isteği üzerine gönderilen binbeşyüz kişilik bir süvari birliğinin içindeydi ve ilk evvel Anadolu'da Karamanoğlu'na karşı bir sefer diye ilân edilmesine rağmen gerçekte Konstantinopolis muhasarası için görevliydiler. Böylece Konstantin, Bizans İmparatorluğu'nun başşehrinin alınışı hâdisesine katılmış oldu. Sırbistan'a dönüş yaptıktan sonra, mühim bir maden şehri olan güneydeki Novo Brdo şehrinde 1455 yılında bulunurken, Türk'ler de gelip burayı ellerine geçirdiler. Diğer iki kardeşi ile birlikte esir edilen bu adam Anadolu'ya gönderildi ve galiba Yeniceri ocağına kaydedildi. Bu tarihlerde islâm dinini kabul etti ve bir takım seferlerde de vazifeler deruhde etti. 1463 senesinde Bosna'da bulunduğu sırada Zveyač şehrinin komutanlığına getirildi ve bu esnada Matteos Korvinos bir ani sefer yapıp Bosna'nın bu kısmına sahip olunca çok memnun oldu. Tekrar hristiyanlığa geçtikten sonra Macaristan'da kendisine bir Macar sefer ordusunda vazifeler verildi ve Bohemya ile Moravya'da bulunduktan sonra en nihayetinde Polonya'ya gitti. *Hâtıralar* diye adlandırdığı eserini 1480 ile 1498 yılları arasında burada iken kaleme aldı, belki evvelâ Sırp diliyle yazıp da sonradan Leh diline ve daha sonra da Çek diline tercüme edildi. *Hâtıralar* adlı eserin bize kalan iki nüshası bahsettiğim Leh ve Çek dillerinde yazılanlardır.

Yazma nüshalar: karşılaştırın, Los, *Pamietniki.....*, s.XI-XXXI.

Neşriyât: J.Los, "Pamietniki Janczara czyli Kronika Turecka Konstantego z Ostrowicy napisana miedzy r.1496 a 1501" şu eserde: *Biblioteka Pisarow Polakich, Wydawnictwa Akademii Umiejetnosci w Krakowie,* Krakow 1912, s.70-76.

Tercümeler: Fransızcası, T.d'Okcza, *Mémoires d'un janissaire polonais (et chrétien), témoin oculaire et actif du siège et de la prise de Constantinople et de toutes les expéditions de Mahomed II, écrits vers 1498,* şu eserin içinde: *Monumenta Hungariae Historica,* XXII 2, s.249-392 (Ph.A.Dethier tarafından ilâve edilen notlarla birlikte): yeni Sırp dilinde: Dj.Zivanović, *Janicarove uspemene ili Turska kronika, predgovor prevod i napomene,* Beograd 1966; İtalyancası A.Danti tarafından hazırlanmaktadır, burada onun yaptığı tercümeyi neşrediyorum [O sırada bitirilemeyen eser, kısa bir süre evvel ilim âlemine sunuldu; *Cronaca turca ovvero Memorie di un giannizzero,* Palermo 2001]; Almancası: B.Lachmann-C.-P.Haase-G.Prinzing, *Memorien eines Janitscharen oder Türkische Chronik,* Graz-Wien- Köln 1975 (yorumu ve genel bir giriş ile birlikte); İngilizcesi: B.A.Stoltz, *Konstantin Mihailović, Memoirs of a Janissary,* University of Michigan Press 1975 [Bu son iki neşrin tahlili; V.L.Ménage, *Bulletin of the School of Oriental and African Studies* XL (1977), s.155-160].

Kitabiyât: J.Los, "Pamietniki Janczara czyli Kronika turecka Konstantego z Ostrowicy" *Rozprawy Akademii Umiejetnosci,* Wydzial Filologicny, III 6, Krokow 1913, s.1-72; G.Jovanović-A.Danti "La rielaborazione secentesca dei Pamietniki Janczara alla luce di cinque nuove copie" *Ricerche Slavistiche* XIV (1966) s.41-52; A.Danti-G.Jovanovič "Siedmnastowieczna przerébka 'Pamienikow Janczara' w swietle picciu nowoych rekopisew", *Ruch Literarcki* IX (1968) , s.223-229; A.Danti "Contributi all'edizione critica dei 'Pamietniki Janczara'" , *Ricerche Slavistiche* XVI (1968) s.101-113; aynı müellif, "Od Kroniky Turecke k Pamietnikom Janczara", *Slavia* XXXV (1969), s.351-372; J.Dujčev, "La conquête turque et la prise de Constantinople dans la littérature slave de l'époque" şu kitabın içinde: *Medioevo bizantino-slavo,* III, Roma 1971, s.478-486; R.Lachmann, *Memorien....*s.20-50. [Bu kısmın son prova tashihlerini yaptığım sırada gördüğüm iki neşir: A.Danti'nin, İtalyancaya yaptığı tercüme vefatından çok sonra neşredildi, fakat Türk âlemi için konulan notların yetersiz ve tutarsızlığı hakkında; M.Bernardini, *Oriente Moderno* XXI/82 (2002), s.520-522 içinde sert bir tenkit kaleme almıştır. Almanca metinden yapılan Türkçeye tercüme: *Bir Yeniçerinin Hâtıratı,* İstanbul 2003, K.Beydilli; ilgili sayfalar; 56-59].

Bir Yeniçeri'nin Hâtıra'ları

26. *İmparator Machomet, Yunanlı İmparatoru nasıl aldattı*

Büyük bir ordu toplayan imparator Machomet, bunun Karaman'a karşı bir sefer olduğuna inandırdı ve beraberinde ustalar, marangozlar, duvarcılar, demirciler, kireççiler ve daha başka zanaatkâr kişiler toplayıp herbiri için lâzım gelen bütün malzemeyi de tamamlattırdı[1]. Bütün ordusunu Konstantinopolis yakınından denizden geçirmek için Braccio di San Giorgio [Aya Yorgi Koluna] tarafına yöneldi ve karşı tarafa geçmek için Bizans İmparatorundan gemi istedi[2]. taşınma tamamlanınca, Konstantinopolis'den beş İtalyan mili Braccio di San Giorgio'dan uzaklıkta bir deniz kıyısında kamp kurdu, ustalarına hemen yerin planını çizme emri verdi, çünkü bir kale inşa ettirmek istiyordu: ilk evvel kendisi elleriyle taş taşımağa başladı, ve diğerleri de imparatorun oturmayıp da hareket ettiğini görünce hemen taş taşımağa başladılar: iki yıl boyunca burada kalıp kalenin (=Rumeli Hisarı) bitirilmesine kadar bir yere gitmedi[3]. Bu kaleyi yaptırtmakla neler düşündüğü hakkında hiç kimse bir şey bilmiyordu. Bunu gören Yunan'lılar kalenin inşasını önlemek için hazırlıklara giriştiler. O da bunu duyunca hemen onların başkanına bir elçi yolladı ve bunun onlara karşı olmadığını garanti verdi: "Bu kaleyi hem sizin hem de bizim iyiliğimiz için inşa ediyorum. Zira Ak Deniz (=Marmara) ve Karadeniz'de bulunan Katalan'lar tarafından taarruza uğrayan tüccarların bana pek çok şikâyeti intikal ettirildi. Bunun engellenmesi için yaptırıyorum ve tüccarlar da artık kendi işlerine baksınlar". Elçinin bu sözlerini duyan Yunan imparatoru ile Yunanlılar ne yapacaklarını bilemediler, sulhun devam etmesinin gereğine inanıp, kalenin inşasının nihayetine kadar Türk imparatorunu rahatsız etmemeğe karar verdiler[4]. Yunan'lılar kanaâtlerine göre, imparator buradan ayrılır ayrılmaz kaleyi hemen kuşatacaklar ve işgal edeceklerdi. Onlar böyle düşünürken, Türk imparator daha başka düşünüyordu. Kâfirlerle yapılan sulhdan emin olan Yunan'lılar böyle bir tutum içine girip hiç bir şeyle alâkadar olmadılar ve emniyetleri o dereceye geldi ki Türk'ler şehirden gidiyor ve geliyorlar ve Yunan'lılar da kendi açılarından hiç bir yasaklama ile karşılaşmadan ordularına kadar giriyorlar, yiyor ve içiyor zevk ü safalarına bakıyorlardı[5]. İmparatorun, günümüzde Gemassar denilen adlı kaleyi bitirmesine kadar hep böyle sürdü[6]. O zamana kadar Türk imparatorunun denizde hiç bir gemisi

yoktu; Kıyıdan dört İtalyan mili kadar uzaklıktaki bir ormanda otuz tane gemi inşasını emretti. Bu girişimi duyan bazı kişiler imparatorun bir ahmaklığı olarak saydılar ve gemileri karadan denize götürürken tahrip etmeden nakletmenin mümkün olmadığı, zira arazinin dağlık olduğunu gösterip, öyle yorumladılar[7]. İmparator bunun üzerine Despot (=Jorj Brankoviç)'a bir elçi heyeti gönderip, anlaşmaya göre binbeşyüz süvari yollamasını istedi, söylediğine göre bu kaleyi inşa ettirdikten sonra Karaman ülkesine doğru bir sefer yapmayı düşünüyordu[8]. İmparatorun düşüncelerinden habersiz olan Despot da, Macaristan'daki Jaksa'ların üvey babası olan Brzezice'li Jaksa adlı *voyvoda*'yı, binbeşyüz süvari ile birlikte yolladı.

Kalenin inşasının nihayetinden sonra, ne yakınlarına ne dışardakilere hiç bir şey söylemeden ve sulh andlaşmasının ortadan kaldırılması diye de bir şey demeden , imparator hafif süvari alayını Konstantinopolis'e doğru yolladı ve şehrin hendeklerine kadar olan yerlere kadar olan yerleri ele geçirmek ve gördüklerini de katletmek emri verdi. O sırada şehrin için bulunan çok sayıdaki Türk de bu hadiselerden habersiz iken, şehrin sakinleri tarafından öldürüldüler[9]. İmparator bütün ordusu ile birlikte Konstantinopolis'i kuşattı ve şimdi Stambul denen bu şehrin manası imparatorluk başkentidir[10]: Benim de aralarında bulunduğum, Despot tarafından gönderilen adamlar, imparatorun Stambul'u kuşattığını duydukları zaman, hemen dönmek istediler, fakat bazıları bunu duyunca hemen vezgeçtiler, çünkü-bize anlatıldığına göre-eğer dönecek olur isek bizleri öldürecekleri, onun için Stambul'a kadar gidip Türk'lerin burayı fethetmelerine yardım edecektik ve bununla beraber bizim yardımımız sayesinde olacak ise böyle bir şey asla gerçekleşemezdi[11].

Konstantinopolis'in karşısına geldiğimiz zaman bizleri Edirne Kapı [metinde: Porta di Andrinopoli] karşısına sipere aldılar ve bizlerin orada bulunduğu bir sırada imparator gemilerini çok tuhaf ve haşmetli bir tarzda nakletti ve şehirdekilerle ordudakiler çok hayret ettiler. Bu nakil şöyle gerçekleşti: dağda büyük bir çukur açıldı, dip tarafına da çok iyi kesilmiş ve birbirine bağlanmış yağlı tahtalar konuldu ve her bir gemi için çok iyi kayan silindirler hazırlandı: yelkenler fora edilince otuz gemi birbirini takip etti, âdeta denizde gider gibi sancak açıp davullar çaldılar, top atışları yaptılar. İşte o sırada savaş da bitti, zira gemilerin karada insanlar tarafından yürüyerek ve öküzlerin de yardımıyla da denize kadar çekildiğini görmek büyük bir hayret uyandırmıştı[12]. Yunanlılar gemilerin böyle nakil

edildiklerini gördüler, denize kadar indirilmesini mâni olmak istediler ise de hiç bir şey yapamadılar[13]. Böylece Konstantinopolis denizden ve karadan fethedildi. Konstantinopolis ile Galata veya Pera arasında iki stadio kadar genişlikte bir körfez bulunur ve bu körfezde Türk imparatoru sandallardan bir köprü inşa ettirdi ve o kadar iyi yapıldı ki üzerinden at ile de geçilebilirdi[14].

Böylece Türk'ler şehrin karşısında sekiz hafta kaldılar[15], devamlı olarak büyük mermiler attılar, yarım stadio surları tahrip ettiler. Stambul sağlam, geniş, yüksek ve yapışık kuleleri olan surlara sahip büyük bir şehirdir: Türk imparatoru burayı ancak alçakca bir ihanet sonucu ele geçirebilirdi. Şehir çok büyük olduğundan dolayı Yunan imparatoru surların her yerine yetişebilecek sayıda adamı yok idi ve bundan dolayı da duvarda bir gedik[16] bulunduğu bir sırada imparatorun Yeniçerileri hücuma geçtiler ve gedikin müdafaası işi verilen Yunanlı hetman'ı öldürdüler[17]. Bu adamın kellesinin düşmesinden sonra, diğerleri de korkuya kapılmalarına rağmen ileri gittiler ve yeni kuvvetler sağlayan Yeniçeriler surlara koşup müdafileri katlettiler ve Türk imparatorun bütün kuvvetleri şehirde yayıldı, sokaklarla evlerde ve kiliselerde vurup kırıp ve katlettiler.

Yunan imparatorun şehirde toplam bin piyadesi kaldı[18] fakat surlarda açılan gedik için hemen yetişmesi mümkün değildi çünkü Türk'ler burada çok güçlenmişlerdi, o da büyük bir cesaret gösterip adamları ile birlikte putperestlere karşı uzun bir direniş gösterdi fakat artık sürdüremiyecek bir duruma düşünce, orada bulunan adamları ile birlikte öldürüldü. Sarielles adında bir Yeniçeri imparatorun kellesini kesti ve imparatora götürdü ve ayaklarına atarken şöyle dedi: "Saygıdeğer eferdim, düşmanlarının en merhametsizinin kellesi işte burada". İmparator da o sırada yanında bulunan Yunan imparatorunun Andrea (=Andronikos Kantakuzenos mudur?) adındaki ahbabı olan tutsağa bu kafa kimindir diye sordu. O da şöyle cevap verdi: "Efendimiz olan, imparator Dragazes'in kellesidir"[19]. Bunun üzerine imparator da bu Yeniçeri'ye atlar, paralar ile güzel kürkler ve muhteşem çadırlar hediye ettikten başka Aydın ve Anadolu'nun voyvodalığını da verdi[20]. İşte Konstantinopolis böyle fethedildi, yani kâfirlerin adi alçaklığı ve sahte sulhu neticesinde.

Körfezin öbür tarafında Galata veya Pera denilen büyük ve güzel bir başka şehir de vardır. Burası Türk imparatoru ile şöyle bir anlaşma yaptı: eğer Konstantinopolis'i fethedecek olur ise, hepsi onun tebası olacaklardı. Konstantinopolis fethedilip de, çocuklar ve kadınlar haricinde bütün insanların kafaları kesilince, kadınların putperestler tarafından da

paylaşıldığını gören Galata'lılar şehrin anahtarlarını imparatora getirdiler ve böylece sulh içinde kaldılar, fakat o da hiç bir zorlukla karşılaşmadan oraları fethetti bütün kaleler ve şehirler ona geçtikten sonra da herkes tebası oldu[21]. Buradan Edirne'ye gitti ve sonra bir hazırlık yaptı, sulh anlaşmasına halel getirmeden Sırbistana yönelip Despot'un üzerine gitti[22].

Nestore Iskinder (veya Iskander)

Pavest'o Car'grade (Konstantinopolis hikâyesi)'in, "uzun hikâye" denen metninden bize iki türlü yazım ulaşmış olup, ayrı bir parçası Nestore Iskinder (veya Iskander yani Alessandro [İskender adının İtalyanca imlâsıdır]) adlı birisine isnad edilir ve biraz daha değişik tarzı olan ise antik Rusya *Kronik*'lerinde (*Voskresenskaja letopis', Nikonovskaja letopis', Stepanneja kniga, Chronografi redakcij 1533 goda* ve sâire) zikrediler veya bunlardan bağımsız olarak da mevcut bulunmaktadır (*Skazanie o Car'grada* adlı eser Jakovlev tarafından neşredildi). Her iki yazım tarzı için de, tek bir özgün metne çıkar denilir ise de, ne Nestore tarafındandır denilen metin ne de *Kronik*'ler içinde bulunan metin bunu yansıtmıyor, hatta her biri hem de diğerleri birbirlerinden ayrı karaktere sahip metinlerdir, fakat Konstantinopolis'in fethinden hemen sonra kaleme alınmış olan özgün takrir diye sayılan metinden çok kolay da ayrılmaz. Nestore tarafından yazılmış denilen metin içinde bulunan kayıt için 1886 senesinde neşrini yapan arkimandrit [manastır reisi] Leonid kullanılan yazma nüshada bulunan bir nevi ek kayıt içinde, müellif gençlik zamanlarında Türk'ler tarafından esir edildiğini, müslüman olmağa zorlandığını ve Bizans'ın başkentinin alınması seferine katıldığını da söyler. Fetih esnasında da Nicolò Barbaro gibi hâdiseler ile ilgili notlar almış, bu derlediği bilgilerini, fetihden hemen sonra görüştüğü "güvenilir ve emniyetli" kişilerden edindiği malûmat ile karşılaştırmıştır. Şu satırları kaleme aldı: "Bütün her şeyi yazdım.... ve ilâhî bir arzu neticesi gelen, gerçekten bu çok korkunç ve takdire şâyân hâdisenin hatırlanması için, bu hikâyemi hristiyanlara armağan ediyorum". Bu yazarın kişiliğini ve hikâyesinin özgün oluşunun tahkiki, bazı konuların meselâ hikâyesindeki son kısımda Patara'lı sözde-Metodios ve Leone il Saggio [Bilge Levon] tarafından ileri sürülen kehânetlere dayanarak koyduğu not açıklanabilir ve böylece Rus ideolojisi olan "Üçüncü Roma" kavramı aydınlatılır ki buna göre Rus halkı kâfirlere karşı hristiyanlığın müdafaasını, Bizans'dan sonra kendileri üstlenmişlerdi. Ne var ki *Povest' o Car'grade* adlı eser bütün araştırıcılar tarafından da bilindiği üzere Nestore'ye atfedilen nüsha için, diğerlerinden daha eskidir denilse de, günümüze çok kısaltılmış

bir metni kalmıştır ve XVI.asrın başlarında bir başka adı bilinmeyen müellif tarafından muhtevası da değiştirilmiştir. İşte bu aşamada bulunan büyük zorluk olarak esas özgün takrir (Nestore veyahut da başkaları tarafından yapılmış da olsa) ile diğer bir takriri veyahut da çok daha başka takrirlerin birbirlerinden ayırma işinde görülür. Benim görüşüme göre şimdi elimizde bulunan *Povest' o Car'grade* adlı eser, en eski yazımında yani Nestore'ye atfedilen metin ile, daha evvelinden başarılı bir şekilde iki ayrı takririn bir araya getirilmesi ile sonucu birleştirilip bir bütün yaratılmış olmakla beraber kendi içinde bile çok net bir şekilde hissedilen farklılıklar içerir. Bu ikisinden hangisi Nestore isnad edilebilir ki? İlk yazılı olan takriri ortaya çıkarabilmek için ne gibi temel ilkeler benimsemeliyiz? Çok dikkat çekici bir misal göstermekle iktifa ediyorum: nihaî savaş ve Giovanni Giustiniani Longo tarafından sürdürülen çarpışmayı anlattığı sırada, ilk aşamada söylediğine göre Giustinani bir top mermisi ile göğsünden yaralandı, ve adeta bir ölü gibi yere düşüp parçalandı fakat geceleyin tabibler onu tekrar canlandırıp tedavi ettiler, sabah vakti de surlarda müdafaaya devam etti; fakat biraz geçtikten sonra Giustiniani'nin ertesi günü omuzunun sağ tarafından yaralandığını, âdeta bir ölü gibi yere yığıldığını ve sonra askerleri tarafından taşındığını anlatır. Giustiniani'nin bu son çarpışmasını anlatan kaynakların hepsinin karşılaştırılmalı bir tahlilinden sonra elde edilen neticeye göre meşhur Cenova'lı bu paralı asker, hafif veya ağır bir defa yaralandı ya belli olmayan bir tarafından (Lomellino, Tedaldi, Piccolomini, Montaldo) ya da bir kolundan veya koltuk altından (Sakız'lı Leonardo, Jacobo Languschi, Ubertino Pusculo, Dukas, Kalkokondiles) veyahut da sağ bacağından (sözde-Frantzès) yaralanmış derken bir tek Kritovulos onun göğsünden yaralandığını söyler. Hâdisenin iki ayrı versiyonunun tesiri altında kalan Sagundino, yeri belli olmayan iki ayrı yaradan konu eder. Kritovulos'un Türk kaynaklarını kullandığını bildiğimiz için, bu durum karşısında Nestore veya daha doğru bir deyişle onun *hikâye*'sini yeniden kaleme alan kişi hâdisenin iki ayrı versiyonunu, yani göğsünden yaralandı diyen Türk kaynaklı olan ile sırtı veya kolundan yaralandı diyen Bizans-Batı kaynaklı iki haberi bir araya getirip metni yazdılar. Dikkat edilmesi lâzım gelen bir husus ise Barbaro ve *Relazione sulla presa di Costantinopoli* [Konstantinopolis'in alınışına dair takrir] adlı eserin müellifleri olan Tommaso Eparkhos ve Giosuè Diplovatatzez adlı Yunan iki müellif, Giustiniani için yaralandı gibi yaptı diye bir ifade kullanırlar, halbuki Nestore gibi Türk tarafında bulunan Ostravica'lı Konstantin ile, değişik yerlerden gelen kaynakları kullanan sözde-Frantzès ise onun çarpışma esnasında öldüğünü söylerler (bu konunun

bütün meseleleri ve kaynakları için, Barbaro kısmında verilen notların 141.sine bakınız). Benim kanaatime göre bu misal bile *Povest' o Car'grade* adlı eser hâdiselerin iki hattâ daha fazla yazılaşların birbirine girişinden oluştuğunu ispat etmektedir. Daha başka araştırıcılar tarafından evvelden yapılmış mütaleâlara göre (meselâ, müellif en nihayetinde belirttiği açıklamalarına rağmen, kuşatmanın yapıldığı sıralarda ve sonrasında Türk kuvvetlerinde meydana gelen gelişmeleri değil de şehir içinde neler cereyan ettiğini daha iyi bildiğini göstermektedir: bak; Unbegaun, *Les relations*...., s.13-14) Nestore'nin en nihayete koyduğu kaydın değerini biraz düşürmektedir, böylece de bu takrir sahibinin Türk'ler safında değil de Yunan'lıların veyahut da Latin'lerin safında bulunduğunu akla getiriyor. Şahsen böyle bir hipotezi kabul etme taraftarı değilim, çünkü yukarda söylenenler hakikat ise ve özel isimlerin de imlâları belirli bir biçimde (Zuztuneja-Zustunej ile Giustiniani belirtilmiş; Cenova için de Zinoviya imlâsı kullanılmış) yazılması batılı etkileri (Venedik olabilir) ispat ediyor, kaldı ki müellifin kendisi de bu hâdise ile ilgili malûmâtı şehrin Türk'ler eline geçmesinden sonra şehirdekilerden öğrendiğini bildiriyor. Diğer taraftan da Nestore tarafından izlenen hadiselerin gelişimi, Türk kaynaklarında gösterilenle çok yakın bulunmaktadır. Speranskij tarafından Nestore'nin satırlarından alınıp sıralanan mefruz misaller (*Povest'i skazanija* ....1954, s.140 vdd.) müellifin Türk tarafından gösterilmesine matuf olmakla beraber, benim nazarımda çok az değeri bulunmaktadır: Batı'lı kaynaklardan öğrendiğimiz kadarı ile bu haberler daha o sıralarda şehir içinde bulunan herkes tarafından marufdu. Bu arada Türkçe olan *flaburar, begilar-bey, sančyak-bey v.s.* gibi kelimelerin de Rusca metinde bulunduğu gösteriliyor ise hiç bir şey ifade etmez çünkü bunları Yunan'lılarla Latin'ler de biliyorlardı. Arkimandrit [manastır reisi] Leonid tarafından neşredilen yazım tarzı diğerlerinden daha fazla geniştir, bir noktada da, tam olarak tarihî karakterdeki notları içeren özgün yazımdan izler taşımaktadır. İma ettiğim pasaj, 17 ile 18 mayıs arasındaki gece vakti, Mehmed tarafından yaptırılan büyük kulenin kuşatılanlar tarafından nasıl saldırıya uğradığına dair bilgiyle alâkalıdır (ilerdeki satırlara bakın). En nihayetinde de, çok fazla mühim görülen bir husus da, Konstantin XII'in sonu hakkında ilgili hikâyenin Nestore tarafından aktarılış biçiminin en son satırlarda nasıl gösterildiğidir. Bizans İmparatoru'nun Porta Aurea denen yerde öldüğünü söylerken, bu Rus müellifin bir tahayyülü veyahut da bir belâgat misali değildir: bu kesin bir biçimde bazı Türk kaynakları tarafından verilen bilgilerle uyuşmaktadır ve

Tursun Bey ile İbn-i Kemal de hâdiseleri böyle anlatırlar (bak.Tursun Beg Tarih-i Ebu'l Feth, not.59).

Daha evvelden de "uzun hikâye" diye adlandırılan bu vesikaya, Rusca olan iki sâir metin daha katılmalıdır: Bunlardan bir tanesi bazı *Kronik*'ler içinde serpiştirilmiş "kısa hikâye" denilen metin yanında *Cronografo del 1512* diye bilinen metin içine konulmuş olan "lirik sızlanma" (*liričeski plač*) adlı metindir.Biz şimdilik bu konu ettiğimiz "lirik sızlanma"yı kendi yerine koyup sonra da "kısa hikâye" denilen metni de kendi haline bıraktıktan sonra, birbirinden farklı iki tane kısmın bir araya getirilmesinden oluşmuş, birleştirilmiş metin diye karşımıza çıkmaktadır: a) Konstantinopolis'in alınışının hikâyesi, bazılarının ileri sürdüğü gibi Yunan'cadan tercüme edilmiş bir metin olmayıp, Latince'den yapılmış ve çok meşhur bir metinden, yani Enea Silvio Piccolomini'nin *Cosmographia (de Europa*, VII, Basilea neşri, s.400-402) adlı eserine koyup da, XV-XVI asırlardaki sâir batılı ve doğulu tarihçiler tarafından sıkca kullanılan metindir; b) bu iki metin sırasıyla *Skazanije o knigach* ve *Skazanie o Magmete* başlıkları ile meşhur olup, birincisinde Mehmed'in hristiyanlığı kabulüne dâir hayâli bir hikâye ve ikincisinde ise tarafsızlığı ve katılığı bir misal teşkil eden Türk adaleti hakkında bir mitos bulunur. Bu her iki eserin, XVI.asırda yaşamış olan Ivan Presvetov adlı bir yazarın olması muhtemeldir ve bu eseri ile birlikte daha başka siyasi-etik küçük eserler yazan bu adam Ivan IV (1547-1584) adlı hükümdara bir takım tavsiyelerde bulunarak, Moskova hükümetinin bir dizi reform hareketlerine girişmesini istemişti (bk.A.A.Zimin-J.S.Lur'e, *Sočinenija Ivana Peresvetova*, Moskova-Leningrad 1956, s.80).

Yazma nüshalar: karşılaştırın; Leonid, *Povest'o Car'grade*...s.IV-V.

Neşriyât: *Povest'o Car'grade (ego osnovaniji i vziatji Turkami v 1453 goda) Nestora-Iskandera XV veka*, neşri yapan: Arkimandrit [manastır reisi] Leonid, şu eserde: *Pamiatniki drevnej pis'mennosti i iskusstva* XI, St.Petersburg 1886. *Kronik*'ler içine serpiştirilmiş veya onlardan ayrı olarak yapılan redaksiyonlar için, karşılaştırın: I) *Voskresenskaja letopis*, şunun içinde: *Palnoe sobranie russkich letopisej*, VIII, St.Petersburg 1859, s.128-144; 2) *Nikonovskaja letopis* (Nikon adlı patriğe atfedilir), aynı yer, XII,

St.Petersburg 1901, s.87-93 ve tenkitli bir yeni neşir, aynı yer, XII, Moskva 1965, s.78-97; 3) *Chrronografi redakcij 1533 goda*, aynı yer, XXII I, St.Petersburg 1911, s.445-460; 4) *Skazanie o Car'grade po drevnim rukopisiam*, izdannyia pod redakcieju V. Jakovleva, St.Petersburg 1868, s.56-116; 5) *Stepennaja kniga*, şu eserde, *Polnoe sobranie*...XXI 2, St.Petersburg 1913, s.495-504 (*Voskresenskaja* ile kısa hikâye yani Piccolomini'nin eserinin Rusçaya tercümesinin bir araya getirilip de yaratılan metindir). –"Kısa hikâye" ile ilgili olarak şunu karşılaştırın: *Nikonovskaja letopis* şu eserde *Polnoe sobranie*...XII, Moskva 1965, s.97-100 (Piccolomini'nin metninin XVI.asrın ilk yarısında yapılan Rusça'ya tercümesidir), 100-103 (Mehmed II'in din değiştirmesi ile ilgilidir), 103-108 (Türk'lerin adaleti hakkındaki efsaneyle ilgilidir).-Piccolomini'nin eserinin Rusça metni hakkında şu esere de bakılabilir: I.Popov, *Izbornik slavianskich i russikich sočinenij i statej vnesennik v chronografi russkoj redakcij*, Moskva 1869, s.87-91; *Chronografi zapadno-russkoj redakcij* şu eserde: *Polnoe sobranie*...XXII 2, s.205-207. [Kaydını bulmakla beraber, görmediğim bir neşri: Nestor-Iskander, *The tale of Constantinople:of its origin and capture by the Turks in the year 1453*... by Walfer Hanak and M.Philippides, New Rochelle, 1994, Late Byzantine und Ottoman Studies:5].

Kitabiyât: B.Unbegaun, "Les relatione vieux-russes de la prise de Constantinople", *Revue des études slaves* IX 1-2 (1929) s.13-38 ve şimdi şu eserin içinde: *Selected Papers on Russian ahd Slavonic Philology*, Oxford 1969, s.1-26 (evvelki kaynakça ile birlikte); G.P.Bel'čenko, "K voprosu o sostave istoričeskoj Povesti o vzjatii Car'grada" *Sbornik statej sorokaletiju učenoj dejatel'nosti Akadem. A.S.Orlova*, Leningrad 1934; s.507-513; N.A.Smirnov, "Istoričeskoe značenie russkoj "Povesti" Nestore Iskindera o vzjatii Turkami Konstantinopolja v 1453", *Vizantijski Vremmik* VII (1953) s.50-71; M.N.Speranskij, "Povest i skazanija o vzijatii Car'grade Turkami (1453) v russkoj pis'mennosti XVI-XVII vekov", *Trudy Otdela drevnorusskij Literatury* X (1954), s.136-165 ve XII (1956) s.188-225; M.O.Skripil, "Istorii" o vzjatii Car'grade turkami Nestora Iskandera", *Trudy Otdela*..X (1954) s.166-184; C.H.Arbalev "K datirovske russkoj Povesti o vzjatii Car'grada Turkami", *Trudy Otdela*... XVII (1961), s.334-337: I.Dujcev, "La conquête turque et la prise de Constantinople dans la littérature slave de l'époque" şu eserde: *Medioevo bizantinoslavo* c.III, Roma 1971, s.412-446, 693.

Tercümeler: Fransızca'da, Anonim (I.Sreznevskij tarafından haber verilen Rusca metinden), şu eserde, P.A.Dethier, *Monumenta Hungariae Historica* XXI I, s.1047-1122 (anonimus Moskovita [Yazarı bilinmeyen Moskova nüshası]); Almancası: M.Braun-A.M.Schneider, *Bericht über die Eroberung Konstantinopels nach der Nikon-Chronik übersetzt und erläutert,* Leipzig 1943 (Nikonovsk.letop. adlı eserin tahlilî neşri); İtalyanca'da: şimdi benim kullandığım tercümeyi Emanuela Folco yaptı. Sayfa kenarlarında gösterdiğim numaralar, Leonid tarafından gerçekleştirilen neşre göredir, [Tercümede koymadım].

Metnin muhtelif Rus Kronik'lerinde görülen değişik tanıtımları arasındaki orantıları kesin bir şekilde göstermek mümkün olmadığı için, şematik bir tasarımını vererek en son araştırmalara göre nasıl bir tavır aldığı göstermeği faydalı buldum.

Uzun hikâye — Kısa hikâye

b (başka bir hikâye mi?) **a** (Nestore'nin 1453 tarihli günlüğü)

x (XV.asrın sonunda yapılan yeni yazım)

Povest'o Car'grade (Leoned'in yaptığı neşir). — Stepannaja Kniga — **t** (Enea Silvio Piccolomini'nin eserinin Rusca'ya tercümesi)

1533 tarihli Kronik

1617 tarihli Kronik

p (I.Peresvetov,
Skazanie
o knigarck
o Skazanie
o Magmete

Konstantinopolis'in Hikâyesi

... [1]Kâfir Magumet, Amurat'ın oğludur[2], Türk'lere hükmettiği sırada,sulh vardı ve İmparator Konstantin ile bir sulh andlaşması da yapılmıştı[3], bir an içinde denizde ve karada büyük bir ordu topladı ve büyük bir güçle gelerek Konstantinopolis şehrine hemen saldırdı. İmparator şehrin erkânını ve halkını topladı ve ne yapacağını bilemedi; bir halk meclisi bulunmadığı ve o sırada İmparator'un kardeşleri[4] de mevcut bulunmadıkları için, Sultan Magumet'e elçiler yolladılar ve durumu değerlendirdiler ve sulh görüşmeleri yapmak istediler. Fakat o, kâfir ve kurnaz biri olduğu için, elçileri hemen geriye yolladı ve şehri toplar ve arkibüzlerle vurmak için emir verdi, surları yıkmak için her türlü teknik araçları lâzım yere diktirdi ve şehre karşı saldırı faaliyetleri de hazırlanmasını istedi[5]. Yunan'lılar ve Frenk'lerden oluşan ahali, şehirden bir çıkış yaptılar, Türk'lerle çarpıştı ve surları yıkmak için hazırlanmak istenen âletlere imkân tanımamak yanında, bir de, sultan'ın kuvvetleri çok büyük ve güçlü olmasına rağmen, onların tehlikeli işler yapmalarını engelledi ve hatta bir kişi bine ve iki kişi çokluğa karşı mücadele etti[6]. İmparator bunu görünce, güçlerine ve yüksek memurlarına emirler verip askerleri surlar boyu dizdirdi, mazgalları ve kapıları korudu, halkı da müdafaa ile görevlendirip her tarafa alarm verebilecek sistem kurdurdu[7]. Her bir kişi nerede kalıp ve orayı nasıl müdafaa edeceğini öğrendi; böylece de askeri ihtiyaçlar giderilmiş oldu: Türk'lere karşı savaş surlarda sürdürüldü ve hiç kimse şehirden çıkmadı. Surların müdafaası için hücüm edilecek yerlere toplar ve arkibüzler yerleştirildi. Ve imparatorun kendisi, yanında patrik,<imparatoriçe>[8], rahipler ve bütün din adamları ve bu arada büyük bir kadın ve çocuk topluluğu da, Allah'ın bütün kiliselerini ziyaret ediyorlar, niyaz ve dualar ediyorlar, ağlaşıyorlar,hıçkırıyorlar şöyle diyorlar: "Efendi, Efendi, çok korkulacak bir tabiat, tasviri zor bir güç, daha başdan beri gördüğümüz acılar, üzerimize geliyor, âlem sarsıldı, ay ile güneş onların getirdikleri felâketten dolayı büyük bir hızla değişikliğe uğradılar; gökyüzünden yıldızlar düştü, biz zavallılar, bunun hiç de farkına varmadık ; bizler günah işleyip Sen'in önünde ilâhî yasayı ihlâl ettik, senin büyük hediyelerini hep unuttuk; senin bütün emirlerine karşı geldik ve senin iyiliklerinden deliler gibi uzaklaştık ve bize yaptığın cömertliği anlayamadık; bizler cinayetlere yöneldik ve senin kanununun yasak ettiği işlere yöneldik ve böylece de Sen'den uzaklaştık. Bizim günahlarımızdan dolayı bize ve

mukaddes şehre karşı her türlü şeyi bize karşı yönlendirdin, bu da doğru ve gerçek bir hükümdür, ve şimdi de bizim için hiçbir şekilde ağzımızı açıp da müdafaamızı istemeğe hakkımız yoktur. Ey Efendi, herkes tarafından medhedilip takdis edilmişsin, biz de senin yaratığın ve senin eseriniz, senin ellerin ile yaratıldık: bizi senin düşmanlarına ebediyete kadar terk etme ve neslini de tahrip etme, bizim üstümüzden inayetlerini esirgeme, bizi şimdi doğru yola sevk ettir ve pişmanlık gösterelim, inayetine karşı müteşekkiriz. Efendi de şunları söyledi: "Doğruları kurtarmağa gelmedim, fakat günahkârların pişmanlık duymalarını istiyorum, böylece kendilerini düzeltip hayatta kalsınlar". Efendi,semanın kralı, ihsan, ihsan da bulun, şimdi çok pâk olan Anan şefaati için yap, geçmişte bu şehirde senin İlâhiyetini her zaman istediğin tarzda icra eden mukaddes patrikler ve imparatorlar için yap". Bunları ve hatta daha başka şeyleri de söyledik ve Allah'ın çok iffetli Anasına dualarımızı bütün kalbimizle yaparken, bütün gün ağlayıp hıçkırıklar döktük[9].

İmparator sık sık şehirde dolaşıyor, strategos [birlik komutanları], askerleri ve bütün herkesi cesaretlendiriyordu; onlar da ümitlerini kaybetmiyorlar, düşmana karşı şavaşmaktan hiç geri durmayacaklarını söylüyorlar ve her şeye hükmeden Efendi için itimat duyduklarını da açıklıyorlar: "O bizim yardımımız ve müdafaamızdır" dedikten sonra tekrar dualara başlıyorlar.

Türk'ler de hiç ara vermeden gündüz ve gece çarpıştılar, bunu da nöbetleşe sürdürdüler ve şehirdekilere gece ve gündüz hiçbir istirahat fırsatı vermediler ; herkes bu zorluktan dolayı yoruldu, çünkü Türk'ler saldırıya hazırlanıyorlar ve bunu onüç gün sürdürdüler. Ondördüncü gün Türk'ler kendi kâfirliklerine uygun dualarını yaptıktan sonra, borazanlarını çalmağa başlayıp tef ve davulları ile iştirak ettiler. Çok sayıda top ve arkibüzler getirip, şehre saldırdılar ve muharrik silahlar ve çok sayıda ok atmağa başladılar ; bu çok sayıdaki mermileri gören şehir halkı surların üstlerinde duramadılar, böylece geri çekilip hücumu beklediler, fakat bazıları da mümkün mertebe topları ve arkibüzleri ateşlediler ve çok sayıda Türk'ü öldürdüler. Patrik, rahipler ve bütün din adamları hiç aralık vermeden dualar ediyorlar Allah'ın inâyetini ve şehrin kurtuluşunu bekliyorlardı. Bunun üzerine Türk'ler büyük saldırıya başladılar : ilk anda surlar önündeki bütün kişiler def edildiler, fakat büyük bir çığlık duyuldu, bütün ordu her bir taraftan aynı anda şehre saldırmağa başladı, bağırıp çağırdılar, bazıları muhtelif cins ateşli silahla, bazıları ellerinde merdivenler, bazıları surları

yıkmak için aletler getirdi ve şehri elde etmek için her türlü tuzaklarını hazırlıyorlardı[10]. Şehrin sâkinleri de bağırıyorlar ve onlara karşı çarpışırken avaz avaz bağırıyorlardı. İmparator da şehrin her tarafına gidip adamlarını teşvik ediyordu, ilâhi bir yardımın geleceğine inanıyordu ve halkın toplanması için şehirde çanlar çaldırdı. Türk'ler de bu güçlü sesi duyunca boynuzları, borazanları ve davulları öttürdüler ve böylece büyük ve korkunç bir boğuşma başladı. Toplarla arkibüzlerin yarattığı gürültü, aletlerin sesleri, çığlıklar ve feryatların yarattığı ses her iki tarafta da birbirine karışıyor ve silahların uğultuları- her iki orduda da silahlardan alevler fırlıyordu- ve bu arada halkın, kadınların ve çocukların da ağlamaları ve sızlanmaları karışınca, yer ile gök âdeta birbirine yaklaşmış ve titreşmiş gibi idi. Hiç kimse birbirinin ne dediğini duymuyordu : çığlıklar, uğultular, ağlamalar, sızlamalar insanlardan çıkarken, savaş gürültüleri ve çan sesleri birbirine karışıyordu büyük bir patırtı yaratmıştı. Külliyetli miktarlardaki patlamalar ve toplarla arkibüzlerin yaptıkları atışlar her iki tarafdan da yoğunluk kazanınca, şehir ve orduların üzerlerinde kesif bir duman belirdi, ve kimse kimseyi göremiyor, kim kimle çarpışıyordu belli değildi ve çok kimse bu dumandan dolayı öldü. Surların önünde cereyan eden bu çarpışmalardan dolayı gecenin karanlığı hiç gitmedi. Türk'ler kendi ordugâhlarına çekildiler ve ölülerini ortada bıraktılar, şehir sâkinleri ise bir ölü gibi savaşı bıraktılar ve surların üzerinde ancak nöbetçiler bırakabildiler. İmparator sabah vakti cesetlerin toplanmasını emretti, fakat bu emri uygulayacak kişi yoktu : çok yorgun oldukları için herkes uykudaydı . İmparator da bunun üzerine patrik'e bir haber gönderip cesetlerin toplanması ve gömülmesi için rahip ve diyakoz [rütbesiz rahip] lardan oluşan bir gurup görevlendirmesini istedi. Bunların da sayıları binyediyüzkırk Yunan ve yediyüz de Frenk ve Ermeni.... idi[11]. Kâfir Magumet böyle düşünmüyordu: ölülerini görmek için iki gün sonra birisini yolladı ve sayılarının çok olduğu haberini alınca cesetleri toplamak için bir özel askeri birlik yolladı. İmparator emir verip onlara karşı saldırıp engel çıkarmalarını istedi zira onlar çukurlarla kanalları temizleyecekti. Böylece hiçbir çatışma olmadan cestleri topladılar ve yaktılar. Kâfir Türk, hiçbir şey elde edemediğini görünce ve hatta adamlarının ölümüne sebeb olduğunu görünce, top ustalarına emir verip top sayısını ve arkibüzleri arttırıp şehri tahrip etmelerini ve surları yıkmak için de yeni hileler hazırlanmasını istedi. Kâfir, yedinci günü orduya yeni bir emir verip saldırı hazırlanmasını ve evvelki gibi çarpışmalarını istedi, yani gece vakti hiç durulmamasını emretti.

İmparator Konstantin denizden ve karadan, Mora'da bulunan kardeşlerine, Venedik'e ve Cenova'ya elçiler gönderip yardın istedi, fakat kardeşleri, aralarında uzun bir mesafe bulunduğu ve kendileri de Arnavut'larla çarpıştıkları için, zamanında yerine getiremediler ; Frenk'ler de yardıma gelmek istemediler ve aralarında şöyle konuştular : "Bırakın Türk'ler burayı alsınlar, ve biz sonra onlardan bu Şehr-i hümâyunu alırız"[12]. Böylece hiçbir yerden yardım ulaşmadı : bir tek Zustuneja<= Giustiniani> adında Cenova'lı bir prens iki ticaret gemisi ve müsellah iki trirem ile birlikte, yanında da altıyüz cengâver olduğu halde, imparatorun yardımına geldi ; bütün Türk donanmasını yarıp başkentin surlarına ulaştı. Bunu gören imparator çok sevindi ve tanıdığı bu kişiye paylar payeler verdi. Zustuneja da bunun üzerine şehrin en tehlikeli yerini istedi, Türk'lerin hücumlarını yoğunlaştırdığı yeri istedi. İmparator adamları arasından ikibin kişiyi onun emrine verdi ve onlar da Türk'lere karşı çok büyük bir cesaret ve gerçek bir kahraman gibi çarpıştılar, böylece Türk'leri uzakta tutup, hiç kimseyi yakınlarına yanaştırmadılar. Zustuneja bir tek mevkiinde durmakla kalmıyor, fakat surlar üzerinde dolaşıp insanları güçlendiriyor ve teşvik ediyor, ümitlerini hiçbir şekilde kaybetmemelerini istiyordu ve Allah'ın yardımı için hep itimat duyulmasının kaçınılmaz olduğunu söyleyip, yerlerini terk etmemelerini uyardı, kâfirlere karşı bütün ruh ve bütün kalpleri ile savaşmalarını istedi, şunları dedi : "Allah Efendimiz bize yardım edecek. Bu sözleriyle halkı eğitiyor ve idare ediyordu, çünkü bir askeri uygulamayı iyi biliyor, bütün herkes de onu seviyor ve her bir dediğini yapıp itaat ediyorlardı[13].

Türk'ler ilk saldırıdan otuz gün sonra toplarını, arkibüzlerini ve sâir malzemelerini daha ileri sürüp, surları da yıkmak için sınırsız sayıda askerlerini saldırttılar[14]. Bunların arasında iki tane büyük top bulunuyordu ve yerinde imal edilen bu toplardan birisinin namlusu diz tarafına ve diğerinin ki ise insanın beline kadar geliyordu[15]; onlar da hiç ara vermeden şehri her taraftan vurmağa başladılar. Zustuneja karşı büyük bir top yönelttiler, çünkü şehrin surları orada daha alçaktı ve durumu da çok kötüydü. Orada top atışına başladıkları zaman surlar sallanmağa başladılar ; ve ikinci keresinde vurdukları zaman, surların üst tarafından beş *sazen* <= 2,13 metre> kadar yeri yıktılar ; üçüncü atış esnasında, gece olduğu için yıkamadılar. Zustuneja gece vakti surların bu kısmını bir tahta ve toprak duvar ile güçlendirdi[16]: Fakat böyle bir kuvvet karşısında ne yapılabilirdi ki ?

Sabah olunca tekrar aynı mahalden çok sayıda top ve arkibüz atışı yapıldı, ve sonradan da, karşısında büyük toplar bulunan duvar çöktü top atışları buradan devam ettirildi. Türk'ler bu sırada surları yıktıklarını zannediyorlardı fakat ilâhi bir kudret sonucu mermi surun üzerinden geçti, ancak mazgalı yıktı ve sonra bir kilisenin duvarına[17] çarptıktan sonra toz oldu. Bunu gören canları kurtulmuş kişiler Allah'a hamdettiler ve Türk'ler de o sırada, öğleye kadar top atışlarını sürdürdüler. Bunun üzerine Zustuneja topunu hazırladı ve o düşmana yöneltti ve barut haznesine nişan alıp onu patlattı[18]. Bunu gören kâfir Magumet çok kızdı ve yüksek bir sesle : "Jağma,jağma" yani "şehri tahrip edin"[19] diye bağırdı. Bunun üzerine ordu içinde büyük bir gürültü koptu, bütün gücü ile şehre saldırdı, ve her bir tip silah ile denizden ve karadan bir kurnazlık yapıp fethetmek istedi. Şehir sâkinleri, en büyüğünden en küçüğüne kadar ve hatta çok sayıda kadın, surların üzerine çıkıp düşmanlara karşı çarpışıyorlar ve heyacanla savaşırken, patrikle bütün ruhban sınıfı ve din adamları Allah'ın kiliselerinde kalıp, göz yaşları ve hüzünlü bir şekilde dualar ediyorlardı.

İmparator da ağlayarak ve sızlayarak şehir içinde dolaşıyor, asker ile ahaliye şöyle diyordu : "Beyler ve kardeşler, küçükler ve büyükler, bugün Allah ile onun çok saf Anne'sini kutsama günüdür ve hristiyan imanımızı da katmalıyız: cesur ve güçlü görünün ve zorluk içine düşmemeğe bakın, ümidinizi kaybetmeyin, siz hayatınızı hristiyan imanı ve Allah'ın Kilisesi için müdafaa için ihsan ederken, çok cömert olan Allah da bizi muzaffer kılar". Bunu ve daha birçok şeyleri halka söyledi, bütün şehirdeki çanların çalmasını emretti ; bunu aynen yapan Zustuneja surların üzerinde koşuyor, ahaliyi cesaretlendirip teşvik de ediyordu. Ahali Allah'ın kiliselerinde çalan çanları duyduğu zaman müdafiler de kendilerini daha güçlü ve cesur hissettiler ve Türk'lere karşı evvelkinden daha hızlı çarpışıp "Bugün hristiyan imanı için öleceğiz" diyorlardı.

Daha evvelden de yazdığım üzere, hangi lisan bu talihsizlik ve cezaları anlatmağa ve tasvir etmeğe muktedirdir ?[20] Her iki taraf ordusundaki askerlerin cesetleri burclardan yığınlarla düşüyor ve kanları da surların üzerinde âdeta bir nehir gibi akıyordu.. ve hendekler de cesetlerle dolduruluyordu, böylece de Türk'ler üzerlerinden geçiyorlardı, bazan da merdiven gibi kullanıp vuruşmağa gidiyorlardı ; onlar için cesetler şehrin içine nüfuz etmek için bir köprü ve bir merdiven idi...Galata'lıların toprakları yani limanın bütün çevresi kanla kaplı idi ve özellikle de çukurlara yakın mahallerde kan vardı ve bütün güçleriyle ve hiçbir merhamet duymadan

vuruyorlardı; eğer Efendimiz bu günü hemen bitirmez ise, şehrin tahribi artık tamamlanacaktı ve artık şehir halkı da hiçbir şey yapamaz olmuştu.

Akşam olunca Türk'ler ordugâhlarına döndüler, çünkü çok yorgun idiler, şehir ahalisi de karşılaştığı bu güç durumdan sonra nerede bir yer buldu ise kıvrılıp kaldı. O gece, ölmeyip de yerde yaralı düşüp hayatta kalanların ağlamaları ve feryatları dışında başka hiçbir gürültü duyulmadı.

.....İşler böyle olduğu bir sırada Magumet hiçbir şey ile ilgilenmedi ve dokuzuncu gün bütün orduya gönderdiği emirde şehre saldırılmasını ve bütün gece sürecek bir harbe hazır olmalarını istedi ; sonra da verdiği yeni bir emir üzerine , evvelkinden daha büyük yeni bir top dökülmesini istedi. İleri gelenler ile Zustuneja bunu haber alınca, patrik'i de çağırıp toplandılar, imparatoru şunu söylemeğe karar verdiler: " Ey imparator, bu kâfirin harbi durdurmayacağını görüyoruz, hatta şimdi de yeni bir saldırı hazırlıyor. Hiçbir yardım için umudumuz yok iken ne yapabiliriz?. Fakat sen, ey imparator, senin şimdi şehri terk edip güvenli bir yere gitmen gerekir. Adamların ve kardeşlerin bunu öğrenince senin yardımına gelecekler ve hatta korku içinde bulunan Arnavut'lar da sana yardım edecekler, böylece bu kâfir adam korkuya kapılacak ve derhal şehri terk edecek". İmparatora bunları ve daha başka şeyleri de söylediler ve ona gemiler ile birlikte Zustuneja'nın triremlerini de hediye ettiler. İmparator uzun bir süre sessiz kaldıktan sonra onlara şu cevabı verdi: "İkazınıza teşekkür ederim ve size minnettarım, bunu bana yardım etmek için yapıyorsunuz; hatta herşeyin böyle olması lâzımdır. Fakat ben nasıl olur da din adamlarını,Allah'ın kiliselerini, imparatorluğu ve bütün ahaliyi terk edebilirim ? Sonra âlem bana ne der? Hayır beyler hayır, ben burada sizlerle birlikte öleceğim". Böylece acı içinde ağlayarak onların önünde secdeye kapandı[21]. Patrik ve orada hazır olan herkes, ağlamağa başlayıp onun konuşmasını kestiler, böyle halk içinde bir tahrik çıkmasını engellediler. Yardım istemek için yeniden Mora'ya, bütün adalara ve Frenk'lerin topraklarına temsilciler yolladılar.

Şehir ahalisi gündüz vakti Türk'lerle savaşıyor ve akşam olduğu vakit çukurlardan çıkıyorlar, surların duvarlarını zemin hizasında tanzim ediyorlar ve çok noktalarda patlayıcı toz dolu küçük paketler yerleştiriyorlardı; hatta surların üzerine yerleştirdikleri taşların içinde rezina ve kaynayan zift içeren kükürt, mum (?) ve atış tozu koyuyorlardı[22].

Sürekli olarak süren çarpışmaların yirmibeşinci gününde, bu dinsiz adam yeni büyük bir topun getirilmesini emretti : daha emniyetli durması için

demir bir kazık ile çakıldı, fakat daha ilk atışı yaptığı zaman bin parçaya ayrıldı[23]. Kâfir böyle mahçup bir duruma düştüğünü görünce, kalabalık ve güçlü bütün kuvvetleri ile birlikte şehrin kulelerine doğru yanaştı. Bir çukur kenarındaki kuleler hizasına geldikleri zaman, bütün çukurların ağaçlar, ince dallar ve ince toprak ile kapatılmasını isteyip, şehrin surlarına doğru ilerlemek ve dayanmak niyetindeydiler ve böylece d varı pek çok yerinden aşındırıp yerle bir edeceklerdi. Düşmanların böyle büyük bir gurup halinde çukurları doldurmak için geldiğini gören şehir halkı, çukurun dış tarafında hazırlamış oldukları barut tozu dolu küçük paketleri ateşlediler: yerde patlayan büyük bir gürültü duyuldu ve havaya fırlatılan kuleler ve insanlar bir girdap içinde bulutlara doğru uçtular. Kulelerin uğultusu ve tahribini duymak çok korku veren bir hâdise idi, kaçmaları gereken insanlar da hep ağlıyorlardı... Şehirdekiler bir süre sonra geriye döndüler ve surlara çıktıkları zaman çukur içinde çok sayıda Türk gördüler,hemen rezine dolu tasları ateşe verip Türk'lere doğru fırlattılar: ve hepsi yandı. Böylece, ilâhi istek sonucu, şehir o gün bu dinsiz Türk'lerden kurtuldu.

Bu hâin Mehmed, çok sayıdaki askerleri ile birlikte uzaktan neler oluyor diye seyrediyordu ve ne yaparım diye planlar yapıyordu; korku içinde bulunan askerlerin hepsi şehirden uzaklaştılar. Şehirden çıkan Yunan'lılar, çukur içinde kalıp da henüz ölmemiş Türk'leri katlettiler ve onları bir yığın halinde çukurlara atıp kule yakınında yaktılar. İmparator da yanına patrik ile bütün din adamlarını alıp bütün kiliseleri ziyaret edip dualar ettiler ve Allah'a hamd ettikten sonra harbin artık sonu olmasını dilediler. Hatta hâin Magumet de, uzun bir süre düşündükten sonra ülkesine dönmek istedi, zira denizde seyrüsefer dönemi başlamıştı ve Yunan'lılar da şehir için her taraftan imdat geleceğini bekliyorlardı. Fakat bizim büyük kabahatlerimiz, beynimizdeki her şeyi yok etmişti ve Allah'ın emirlerini dinlemediğimiz için günahlarımız kalplerimize ıstırap veriyordu ve şimdi onun bu kızgınlığını nasıl giderecektik ?

Bunun üzerine bütün ahali, şehir içinde patrik ile birlikte olan imparatoru şu yanlış teklifi yaptılar: "Bu kurnaz Türk, böyle uzun zamandan beri hiç çarpışmadan duruyor, demek ki yeni bir hazırlık içindedir : gidip onunla sulh yapalım". Öyle de yaptılar. Kurnaz biri olan o adam bunu duyunca çok sevindi, çünkü şehir zorluk içinde diye hayal etmişti, geri çekilmekten vazgeçip sulh müzakerelerine başladı. Elçilere şu cevabı verdi: "Demek oluyor ki imparatorunuz böyle akıllıca bir karar verdi ve sulh istiyor, böylece ben de katılacağım : imparator şehirden çıkıp Mora'ya gitmeli ve

patrik de ve hatta bütün adamları ile beraber de gidebilir, isteyenler hiçbir zarar görmeden gidebilir,şehir de bana bırakılır: ben de ebedî bir sulh yaparım, ne Mora'ya ne adalara saldıracağım ve ebediyete kadar hiçbir dolap çevirmeyeceğim : şehirden gitmek istemeyenler de; hiçbir zarar ve derde duçar olmayacaklardır, buna söz veririm". Bu cevabı duyan imparator, patrik ve bütün ahali kalblerinde bir hüzün duydular ve ellerini havaya kaldırıp şöyle yakardılar : "Efendi, kurtarıcımız, sen yukardan kendi şerefine bak, bu berbat adamın gururunu kır ve şehri senin mirasın olarak himâye et ! Kaldı ki bizler senin kulun olarak nerelere gidebiliriz, senin hükümranlığının tebasıyız, çobanlarının koyunlarıyız, tek bir sürü halinde senin evinde yaşıyoruz, bizim usta ve çobanımızı bırakacaksın öylemi ? Yo, yo Efendimiz ve kralımız biz hepimiz burada ölürüz, senin kutsal evindeyken ve senin büyüklüğünün hazzını duyarken". Bu sözleri söyledikten sonra yeniden harbe hazırlandılar, Magumet'e bir mektup yolladıklarından da çok pişman olduklarını gösterdiler çünkü ona çok güvenmişlerdi[24].

Üç gün sonra da büyük bir topun döküldüğünü büyük bir gürültü ile Türk'e haber verdiler ve kâfir de bunu duyunca tecrübe için bütün ordusunu şehre saldırtma emrini verdi ve bütün gün de savaşmalarını istedi. Bu Allah'ın bize lâyık gördüğü, günahlarımızdan kaynaklanan bir ceza idi, bu arada imparator büyük Konstantin, imparator Bilge Levon ve Patara'lı Metodios'un yaptığı kehanetler artık anlaşılmış bulunuyordu[25].

6 mayıs günü, kâfir şehri yeniden vurma emri verdi, evvelden olduğu gibi aynı yerde olunacaktı; Türk'ler üç gün süre ile çok sayıda top atışı yapıp, surların duvarlarını tahrip ettiler, şehrin içine de çok sayıda mermi düştü. Atışa devam ettiler ve duvarın büyük bir kısmı tahrip oldu; ve gece olsa bile, Türk'ler gene oradan atışa devam ettiler ve şehir sâkinlerine oraları tamir imkânı bırakmadılar. Bununla beraber Yunan'lılar surun bu kısmının karşısına büyük bir kule hazırladılar.

Sabahleyin Türk'ler büyük toplarıyla buraları yeniden bombardıman ettiler, bu keresinde evvelkine göre daha aşağı bir yerde idiler ve büyük bir duvar parçasını indirdiler ve sonra da ikinci ve hatta üçüncüsünü de yaptılar. Ve de bir aralık büyük bir gedik de açtılar, derhal bir çığlık yükseldi, bu tarafa büyük bir insan akını oldu ve iki taraf da biribirini ezdi ; Yunanlılar da bunu şehirden duyunca şehirden gittiler ve göğüs göğüse çarpıştılar, vahşi hayvanlar gibi de bağırıyorlardı. Her iki tarafın da cesaret ve şiddet tutumu gerçekten de çok etkileyici idi. Zustuneja da bunun üzerine çok sayıda adam

topladı ve narâ attıktan sonra, Türk'lere karşı öyle bir cesaret ile saldırdı ki, onları hemen surlardan aşağı attı ve hendeği ceset ile doldurdu. Büyük bir gösterişli vucudu olan Amurat adında bir Yeniçeri, Yunan'lılar arasına karışıp Zustuneja'nın yanına kadar gitti ve onu ağır bir şekilde yaraladı. Surlardan aşağı atlayan bir Yunan'lı elindeki balta ile onun bir bacağını kesti ve böylece de Zustuneja'yı ölümden kurtardı. Batı ordusunda bir *flaburar* olan Amer bey[26], askerleri ile beraber Yunan'lılara karşı çıktı ve büyük bir mücadele başladı. Rangava adında bir komutan[27] şehirdeki çok kimsenin katılmasıyla Yunan'lıların yardımına gitti, Türk'lere karşı sert bir savaşa girişti ve onları Amer bey'in kendisinin bulunduğu yere kadar takip etti. Bunun üzerine bu adam da, Rangava'nın çok hayvani bir şekilde katlettiğini görünce, kılıcı çıkartıp, çok sert bir şekilde karşısına geçti ve her iki taraf da acımadan birbirleriyle çarpıştılar. Rangava kılıcını iki eliyle birlikte tuttuğu bir sırada, bir taşın üstüne çıktı, Amer bey'i omuzlarının üstünden vurdu ve onu ikiye biçti: zira onun çok güçlü bir kolu vardı. Türk'ler kızgınlıklarından dolayı büyük narâ atıp mücadeleye kirizine girdiler ve onun etrafını çok sayıda insanla kuşattılar ve sonra hakladılar; Yunanlılar buna mani olmak için güçlerini kullandılar ise de başaramadılar hatta çoğu öldüler ve Türk'ler de Rangava'yı parça parça doğradılar sonra Yunan'lıları tekrar şehre attılar. Rangava'nın başına gelenler yüzünden Yunan'lılar ağladılar ve büyük bir korkuya kapıldılar, çünkü çok iyi bir muharip, cesur ve imparatorun sadık adamı idi.

Artık akşam vakti gelmişti, çarpışmalar durdu ve savaşanlar da birbirlerinden ayrıldılar, fakat Türk'ler, tahrip ettikleri surlar mahallinden tekrar top atışlarına başladılar ve şehir sâkinleri de savaşı daha geniş yerlere yaymak istiyorlardı, kule de şehirdeydi.

Sabah vakti Türk'ler surun tamir edilmediğini gördüler ve hemen saldırıyı sıklaştırdılar ve Yunan'lılarla mücadele ettiler; fakat bunlar da Türk'lere karşı çarpışırken, ricat ediyorlar, ve çığlıklar atan Türk'ler zaferden emin bir şekilde Yunan'lılara karşı epey adam sürüyorlardı. Türk'lerin böyle büyük bir yığın yaptığını gören Yunan'lılar da dağıldılar ve toplarıyla onlara ateş açtılar ve epey adam öldürdüler. Topları taşıdıkları bir sırada, beklenmedik bir anda karşılarına şehir tarafından strategos Singurlo Paleologos[28] çıktı ve yanında bulunan çok sayıda adamı ile düşmanlara karşı çarpıştı: Şark ordusunda *flaburar* olan Mustafa[29] da büyük bir şiddetle Yunanlı'lara karşı savaştı, onları ağır bir yenilgiye uğrattıktan sonra şehirde sürükledi ve evvelden de surları yıkmak istemişti. Teodoro

adında, bin kişilik ordusu olan[30] birisi onların imdadına koştu. Zustuneja ile birleşip büyük bir savaş yaptılar ise de Türk'ler onları mağlubiyete uğrattılar.

İmparator da, Büyük Kilise <=Aya Sofya>'nın giriş kısmında boyarları ve komutanları ile birlikte idi, Türk'lerin girişimlerini tartışırlarken şunu söylediler: "Türk'lerle bütün gün ara vermeksizin çarpışan halkımızdan kaç bin tanesi yok oldu? Eğer böyle devam eder ise hepimizi öldürecekler ve şehri de alacaklar. Aranızda anlaşıp da mümtaz kişiler toplanırlarsa, müsait bir zamanda şehirden çıkalım ve Allah'ın da inâyeti ile onlara saldıracağız, bunu bir zamanlar Gedeone'nin Madamliani <=Madianiti> karşı yaptığı gibi yapıp veyahut da Allah'ın Kilisesi'nin müdafaası için öleceğiz veya da kurtulacağız". Buna karar verilince çoğu katıldı[31] ve cesareti ile gücüne inanan kişiler oldukları için ümid doluydular: kaldı ki bu adam gerçekten de büyük ve kudretli idi. Aynı zamanda *magaduca* olan Kyr Luca[32] ile *eparchos* Nikola[33] da uzun bir zaman sessiz kaldılar, sonra da şunu dediler : "Türk'lere karşı çarpışmağa başlamamızdan beş ay geçti[34], Allah'ın inâyeti üzerimizde olur ise, ve bu da onun isteği olur ise, biz bunlara karşı daha beş ay çarpışabiliriz[35]. Fakat Allah'ın yardımına mazhar olmaz isek şöyle yapalım: hepimiz aynı an ölüp şehri de tahrip ederiz". Büyük *domestikos* ve onun ile birlikte *logothetes*[36] ve sair güçlüler imparatora yaptıkları tekliflere göre, seçilmiş kişilerden istediği kadarını yanına alıp daha iyi müdafaa için şehirden çıkmasını, böylece de Türk'lerin pek ağır saldırmıyacakları, uzaktan her türlü lâzım geleni yapacağını da eklediler ; hristiyanlar bunu öğrendikleri zaman, onun etrafında daha çok kimseler toplanacaktı. Bunlar halâ tartışmağa devam ettikleri sırada imparatora ulaştırılan haberlere göre Türk'ler surların üzerine çıkıyorlar ve şehirdekileri mağlubiyete uğratmaktalar[37]. İmparator durumu hemen anladı ve bütün ekâbir ve komutanlar da anladılar; hatta komutanlar imparator ile ekâbirin önüne geçerek hemen yardım etmek istediler ise de, kaçmakta olan büyük bir güruh ile karşılaştılar; onları vurup derhal geri dönmelerini istediler. Zustuneja ve beraberindeki bazı komutanları da Türk'lere karşı çarpışıyorlardı, ve onlar zaten girmiş bulunuyorlardı; şimdi ise onların önünden kaçıyorlardı, ve şimdi de güçlendiler onları geri ittiler ve onlara karşı döğüşmeğe devam ettiler. Fakat bazı Türk'ler de, çok sayıda köprüler[38] inşa ettikleri için, atlarıyla şehre etkili oldular. Zustuneja ile buluşan bütün komutanlar, Türk'lere karşı cesurca çarpıştılar ve onları surlara doğru attılar, Fakat şehir içine çok sayıda piyade ve süvari Türk girdiği için, komutanları tekrar geri attılar, hiç

merhamet göstermeden saldırdılar ve vahşi hayvanlara yapıldığı gibi saldırdılar. Eğer imparatorun yardımı olmasa şehir çoktan Türk'lerin eline geçmiş olacaktı. İmparator oraya vardığı zaman bağırarak onları teşvik etmek istedi, adeta bir arslan gibi kükredi, seçkin piyade ve süvarileri ile Türk"ere karşı saldırdı ve ağır kayıplar verdirdi: ona yaklaşanlar ikiye ayrıldılar, bazılarını da ortadan kestiler, kılıcı da artık hiç kimse tarafından tutulamaz olmuştu. Türk'ler bu sırada onun güçlerine karşı birleşiyorlar, ona karşı çağrıda bulunup teşviklerde bulunuyorlar ve onu her tip bir silah ile sarıyorlar, çok sayıda mermiyi de sürekli olarak ona karşı sıkıyorlardı ; fakat şunu söylemek gerekir ki, arazilerde zafer elde etmek ve bir imparatorun ölümü ancak İlâhi Takdir ile mümkündür. Bütün silah atışları boşuna gidiyordu ve ne kadar da yakınından geçse ona ulaşamıyordu. Elinde kılıcı olduğu halde tek başına çarpışıyordu, onlara saldırıyor ve onun uzağından kaçmağa başlayanlar geçişini sağlıyorlardı. Surlara kadar onları kovaladı, yıkık bir halde bulunan duvarlara kadar süren bu etkili olayda epey sayıda Türk öldürdü onlardan başkalarını da şehrin dışına ve hendek ötesine attı. Böylece, Allah'ın imdadı sayesinde imparator o gün şehri kurtardı[39] ve artık akşam olduğu için Türk'ler de çekildiler.

Sabah olunca, *eparchos* Nicola, maktul Türk'lerin hendeklerin de ötesinde, şehir dışına atılmalarını, sâkinlere emretti, böylece dinsizlikleri cezalandıracaktı : anlatıldığı kadarı ile ölü sayısı onaltı bine[40] ulaşmıştı. Yapılan anlaşmaya göre Türk'ler cesetleri topladılar ve yaktılar. Bundan sonra da *eparchos* verdiği emir ile, bütün tahrip olan sur kesimlerinin ağaç kütükleriyle doldurulmalarını ve bir kule inşasını emretti, böylece melun Türk'leri kaçıracağını ümid ediyordu. Fakat dinsiz Magumet bunu kabul etmedi; hatta *paša*'larını ve *sančyak-bey*'lerini üç gün topladı ve onlara şöyle dedi: "Kafirlerin bize karşı büyük bir cesaret sahibi olduklarını gördük, eğer halâ bu şekilde çarpışmağa devam eder isek, onları mağlubiyete uğratmamız mümkün olmıyacaktır, çünkü çok kişinin bir noktaya yığılıp da çarpışması kolay değildir, kaldı ki yıkıktır, halbuki onlar az sayıda olmalarına rağmen bize karşı üstünlük sağlayıp bizi mağlûbiyete uğrattılar. Evvelki gibi yeni bir saldırı hazırlıyalım, surların pek çok yerine kuleler ve merdivenlerle yaklaşalım, şehir sâkinleri bizi böyle her tarafa yayılmış görünce karşı atak yapabilecek yer bulmakta güçlük çekeceklerdir, saldırımızı tahrip edilmiş bir nokta üzerinde yoğunlaştıralım". Melun adam bu dolapları çevirip ilâhî muvafakat ile bunu gerçekleştirdi. Saldırıyı gerçekleştirmek için kuleler,

medivenler[41] ve epey malzeme hazırlanmasını emretti. Askerlere verilen emir de, şehir sakinlerine hiçbir istirahat fırsatı vermeden çarpışmalarıydı.

21 mayıs günü geldi, bizim günahlarımız yüzünden, şehirde korkunç bir alâmet belirdi: Cuma günü akşamı bütün şehir aydınlandı ve nöbetçiler bunu görünce neler oluyor diye gittiler: Türk'lerin şehri yaktıklarını ve yüksek sesle bağırdıklarını düşündüler. Büyük bir kalabalık toplandı, tepe bir yerde, Aya Sofya adlı Büyük Kilise'nin pencerelerinden büyük bir ateş çıktığını gördüler ve kubbenin temel kısmını saran bu ateş uzun zaman devam etti ve alevler birleşip tek bir ateş haline geldi, ve hiç de tarif edilemiyecek olan bu ateş, hemen göğe doğru yükseldi. Bu tarafa bakanlar hüzünle ağlamağa başlayıp şu dualarda bulundular : "Efendimiz merhamet bize". Bu ışık göğe ulaştığı zaman, göğün kapıları açıldı ve ışığı içine aldıktan sonra kapandı[42].

Sabah olunca patriği ziyaret ettiler ve olanları anlattılar. Patrik bunun üzerine boyarları ve bütün müşavirlerini topladı ve imparatora gitti ve imparatoriçe ile birlikte şehri terk etmeğe teşvik etti ve imparatorun dinlememesi üzerine patrik şunları söyledi : "İmparator, sen bilirsin, bu şehir için ne gibi kehanetler yapıldı ve şimdi ise korkunç bir fal bulunuyor : tasvir edilemiyecek ışık[43], daha evvelden Aya Sofya Büyük Kilise'sinde en büyük bilgeler ve en yüksek ekümenik rahiplerin mevcudiyetinde görünmüştü, hatta imparator Justinianos'un hükümranlığı zamanındaki kutsal melek[44] gibi, aziz ve büyük kilisenin ve bu şehrin muhafazası için Allah onu çok güçlendirmişti, fakat şimdi göğe erdi; demek ki Allah'ın inâyeti ve cömertliği artık bizi terk etti, Allah artık şehri düşmanlarımızın ellerine teslim etmek istiyor". Ve bu arada böyle bir mucizeyi gören kişileri de ona tanıttı; ve bütün bu söylenenleri duyan imparator âdeta ölü gibi yere yığıldı ve uzun zaman sessizce kaldı, bunun üzerine güzel kokuları getirip ayıltmağa çalıştılar. Tekrar kendisine gelmesi üzerine, patrik ve bütün mevcut boyarlara, bu adamlara gördüklerini diğer kişilere anlatmaları için yemin ettirmelerini söyledi, zira insanları meyus ve ümitsiz etmek doğru değildi...

Ertesi günü şehir halkı Ruh'ül Kudüs'ün kendilerini terk ettiğini öğrendikleri zaman, büyük bir paniğe kapılıp, korkunun ve şiddetin avı oldular.Patrik onları teşvik ediyor ve ümidlerini kaybetmemeleri için teşviklerde bulunmağa girişiyordu ve onlara şunları söyledi : "Cesur olun, evlatlar, cesur olun, kurtuluşumuz için Efendimiz Allah'a selâmete ulaştıracağı için itimat ediyoruz, ruhumuzun en uç derinliklerinden ellerimizi

ve gözlerimizi ona tevcih ediyoruz ; bizi düşmanlarımızdan o kurtaracak ve bizim aleyhimize hazırlanan her bir kötü girişimi yok edecek". Bu ve buna benzer sözlerle halkı yeniden yüreklendirmeğe kalkışıyordu. Ve böylece, bütün mukaddes ikonları aldı, beraberinde rahipler ve bütün ruhban sınıfı olduğu halde şehrin surları[45] üzerine çıkıp yürüdü, ertesi günkü günde, Allah'ın inayetine sığındıktan sonra gözyaşları arasında şöyle dedi : "Efendi, bizim Ebedî Allahımız, her şeyin hâliki, görünür ve görünmez, sen bizim gibi nankör ve bedbaht kişiler için gökden indin, sonra insan şekline girip bizim için kanını akıttın, şimdi de bize bak, Efendi ve kral, senin mukaddes mekânından masum kulların sana dualarını ulaştırıyorlar, şimdi kulak ver de bizim sözlerimizi dinle, biz artık nihaî bir mağlubiyete doğru gidiyoruz. Günah işledik, Efendimiz, günah işledik semaya doğru, senin karşında lekeli kaldık, kötü ve utanılacak işler yaptık, semaya hiç de hoş gelmeyecek işler yaptık, bunu dünyada da ve hayat yolunda da yaptık ; senin şerefine karşı durabilecek durumda değiliz, senin iyiliğini bilemedik, senin emirlerini aldırmamak ve aşağılamakla ve senin emirlerini tam tatbik etmeksizin senin kutsallığına halel getirdik. Efendi ve kral, sabırlı ve munis, nebi aracılığı ile bize dedin ki: "günahkârın ölümünü istemem, fakat düzeltsin ve yaşasın"; ve gene ek olarak: "doğruları kurtarmak için gelmedim, fakat günahkârları pişman olmalarına teşvik ettim". Efendi, sen elinle yarattığını tahrip etmek istemezsin, hatta insanlığın da tahribini istemezsin, fakat herkesi kurtarıp, doğru akla doğru yönlendirmek istersin. Fakat biz de hak etmesek bile gene de senin bir eserin ve kutsallığının yaratığıyız, kurtuluşumuz için asla ümidimizi kaybetmiyoruz, fakat ümitlerimizi gene de senin sonsuz iyilik tutumun için yitirmedik. Efendi, senin hayat veren kanınla kurtardıklarını kurtar: bizi düşmanlara ve senin gücünün muhaliflerine terk etme, bizi bu durumdan kurtar, etrafımızı saran kötülükler ve felâketlerden halâs et, senin iyilik hatırının büyüklüğü için bizi kurtar, bizi bir mucizen sayesinde kurtar ve adını şereflendir, böylece senin düşmanların şerefsiz duruma düşüp hep bir utanılacak durumda kalsınlar ve kuvvetleri dağılsın, böylece de senin Allah'ımız olduğunu anlasınlar, Efendi Yesus Hristos [Kurtarıcı İsa], Allah baba şanına". Bu ve daha başka pek çok duaları bütün ahali gün boyu tekrarladı ve halâs olmayı beklediler; Allah'ın kutsal kiliselerine akın akın gidiyorlar ve Allah'ın iyilik ruhunu celbedebilmek için ellerini göğe doğru uzatıp ağlıyor ve sızlanıyorlardı...

Türk'ler, daha evvelden de söylediğimiz üzere, bütün gün boyunca şehirdeki sâkinlere karşı çarpıştılar ve hiç de dinlenmediler. Kurnaz

Magumet, askerlerini topladı, nerelerde çarpışacaklarını işaret etti: Karač-bey <=Karaca Beg> için kraliyet sarayları <=Blakerne>, Porte di Legno <=Xyloporta> ve Kalicharei <=Porta di Caligaria> denen malellerin karşı tarfına gelen yer tahsis edildi ; şark orduları komutanına Pighi <=Peghé> ve Porta Aurea karşısı ; garp kuvvetleri komutanına bütün Chorsun <=Porta di Charisios> denen mahallin karşı tarafı ; kendisi de, kâfir adam, bu kişilerin arasında kalan Porte di San Romano ve yıkılan duvarın ucunda kalan mahallin karşısına geçti ; donanma komutanı Baltauglu <=Baltaoğlu> ve Sagan <=Zağanos Paşa>'ya emir verip, deniz tarafında kalan surların o ve bu tarafında kalan yerlerine geçmelerini istedi ve böylece şehir aynı anda tamamen kuşatılmış olacak ve denizden ve karadan şehir aynı anda saldırıya uğratılacaktı[46].

Melun adam ordularını böyle düzenledikten sonra 26 mayıs günü[47], bir münadisi <=müezzin [A.Pertusi böyle tercüme etmiş]> aracılığı ile menfur dualarını okuttu, sonrasında da ordusu büyük bir haykırışla harekete başlayıp, şehre karşı saldırıya geçti, beraberinde de toplar, arkibüzler, kuleler, merdivenler, çardaklar ve çok sayıda aletler sürükleyip surları yıkmağa giriştiler ; bunu deniz tarafında da tatbik edip çok sayıda gemi ve triremi harekete geçirdiler, bütün her taraftan şehri vurmağa başladılar ve hendeklere köprüler kurdular ; ve şehir halkını surların üstünden yere attılar, çardaklarla, diğer kuleleri ve çok sayıdaki merdivenleri de yaklaştırdılar, her bir fırsatta surların üstüne çıkmağa giriştiler, fakat Yunan'lılar büyük bir gayretle bunlara karşı çarpıştılar. *Paša*'ları, danışmanları ve muharipleri geri ittiler ve vurdular Türk'ler de bunlara karşı bağırıp haykırdılar. Bunun üzerine kurnaz Magumet ordularının bütün emirleri ile, bütün aletleri ve davulları çaldırdı, böylece büyük bir gürültü ve velvele yarattı, âdeta bir fırtına havası verdirdi, sonunda gediğe kadar ulaştı ve bir an içinde büyük bir şiddet sonucu şehri almayı planladı. Yardıma gelen çok sayıda komutan Zustuneja ile birlikte Türk'lere karşı sert bir mukavemet gösterdiler ve şehir sâkinleri arasında bir katliâm başlatıldı. Fakat onlar hakkında son ilâhî karar henüz verilmediği için, Türk'leri mağlubiyete uğratmayı başardılar...

İmparator büyük bir hızla gedik tarafına gitti ve burada büyük bir çarpışma vuku bulduğunu gördü, orada bütün ekâbirleri ile durdu ve kâfir adamın girişimlerinin tasvirini de görünce, askerlerine ağlayarak şunları söyledi: "Kardeşler, ahbablar Allah'ın Kilisesi ve ortodoksluk imânının ebedi zaferini elde etme zamanı geldi: öyle bir kahramanlık gösterelim ki hâtırası asırlarca devam etsin". Bir arap atını zırhlandırdıktan sonra gedik tarafına

gidip Magumet'i bulmak ve hristiyanların kanına dava etmek istedi; fakat ekâbirler ile piyadeler (?) onu zorla durdurdular ve Magumet'in etrafında çok büyük çapta kuvvetler bulunduğu için artık böyle bir teşebbüs imkânsız hale gelmişti. Bunun üzerine imparator, kılıcı çekmiş bir halde Türk'lere saldırdı ve bazılarını kılıcı ile omuzlarına ve arkalarına vurduğu zaman ikiye ayırdı. İmparatorun bu gücünü gören Türk'ler büyük bir paniğe kapılıp kaçmağa başladılar ve imparatoru gören komutanlar, askerler ve bütün ahali yeniden cesaretlendiler ve azılı bir hayvan gibi Türk'lerin üzerine çullandılar. Sonuçta da hendeklerin öte tarafına attılar. Magumet ise yıkılmadan yerinde kaldı ve adamlarına emir vererek Yunan'lıları geri itip cezalandırmalarını istedi : bu sırada mücadele gece devam ediyordu, çünkü atılan oklar ortalığı karartmıştı. Yunan'lılar surların bir başından diğer bir başına kadar olan yerlerden Türk'lerin üzerine kaynar rezineler ve yanıcı rezinelere bulaştırılmış olarak yakılan büyük boyda ağaç dalları atıyorlardı, ve böylece de güneş gitmiş ve akşam olmuş ise de mücadele devam etti, asla savaş bitmedi ; hatta bu sırada kâfir adam da çok sayıda ateş yaktırdı ve bizzat kendisi her bir tarafa koşturarak, adamlarını harekete geçirmek için bağırıyor ve haykırıyordu, böylece şehri alma ümidini devam ettirmek istiyordu; fakat surların üzerinde bulunan Yunan'lılarla diğer kişiler büyük bir cesaretle müdafaaya devam ediyorlar ve biri diğerine şöyle bağırıyordu: "Kardeşler, bize ayrılan mahallere hemen varalım ve mukaddes Kilise'miz için ölelim". Böylece Türk'lere karşı çok sert bir savaş çıkarıp gece yarısına kadar çarpışıp surlardan ve burçlardan attılar : sonra savaş durduruldu fakat melun adam şehri terk etmedi ve burçlarla mühim siperleri gözetlemek için kaldı.

Yunan'lılar sabah olunca onların siperleri ile tahta burçlarını yakmak istediler, fakat Türk'ler top atışları ve ok atışları ile bu darbelerini engellediler. Her iki tarafın da kayıpları yaralıların sayısından fazla görülüyordu fakat bunu kim sayabilir ki ? o gün, saat dokuz olduğu sırada <=aşağı yukarı saat 15.00>, kâfir toplarla arkibüzlerin şehri yeniden bombalamalarını emretti, bunu da surların en yıkık olduğu yerde gerçekleştirirken, büyük bir top getirip burcu tahrip ettiler, üç atıştan sonra gerçekleştirilen bu olay, o günü geçirmişti.

Gece olunca, Zustuneja, askerlerinin ve bütün Frenk'lerin yardımı ile burcu yeniden inşa etmeğe başladı[48]. Fakat hristiyanların günahları buna izin vermedi: az güçte de olsa, bir top güllesi Zustuneja'yı göğsünden yaraladı ve orası parçalandı. Hemen yere yuvarlandı; bunu üzerine su döküp ayılttılar ve bir eve naklettiler. Onun ile birlikte bulunan boyarlar, adamları ve Frenk'ler,

artık cesaretlerini de kaybettiklerinden dolayı ne yapacaklarını bilemiyorlardı. Ve bu da Allah'ın isteği ile yerine getirilip, şehir artık kesin olarak tahrip edilecekti, çünkü o gediği büyük bir güç ve büyük bir cesaret ile müdafaa ediyordu; gerçektende o askeri konularda yiğit, bilge ve çok tecrübeli idi. Kötü sonuç imparatora iletildiği zaman, çok büyük bir kedere büründü, hüzünlendi ve gitti ve bunu patrik de, bütün ekâbir ve tabibler de teselli etmek için vardılar: mümkün olsa, kendi ruhlarını onunki ile birleştireceklerdi; her tarafta onun için ağlıyor ve acı duyuyorlardı, çünkü imparator onu kardeş sayıyordu, iman ve cesaretini de takdir ediyordu. Tabibler bütün gece onu tedavi etmek için uğraştılar ve atıştan dolayı parçalanan göğsünü tedavi ettiler, sonra hemen kendisine geldi: biraz yiyecek ve su verdiler ve akşam vakti çok az dinlenebildi[49]. Burcun civarında kalan müfrezesi orayı tamire girişti, fakat hiç bir şey yapmadılar. Zustuneja da hemen o tarafa gidilmesini emretti ve büyük bir gayretle burcu yeniden inşa etmeğe başladı, fakat gün doğunca Türk'ler burcun Yunan'lılar tarafından yeniden inşa edildiğini gördüler, hemen toplarıyla ateşe başladılar ve Yunan'lıların bunu bitirmelerini engellediler. Bir aralık topların yanından ayrılan bir Türk topluluğu gediğe doğru yöneldi; Yunan'lılar da bunları engellediler, büyük bir savaş cereyan etti. Türk'lerin bir *flaburar*'ı yanına saraçen [zenciler]'leri alıp Yunan'lılara karşı saldırdılar; bunlar arasında görülen beş kişi görüntüleri ile korku saçıyorlardı, hiç merhamet etmeden şehirdekileri öldürüyorlardı. Bunun üzerine *protostrator* ve oğlu Andrea[50] şehirden uzaklaşıp yanlarına aldıkları çok sayıda kişi ile Türk'lere karşı saldırdılar ve çok korkunç bir çarpışma cereyan etti. Üç kardeşler (?)[51] surlardan bu beş saraçen'i fark ettiler, onun sâkinleri büyük bir şiddetle öldürdüklerini gördüler, hemen önüne çıktılar ve saldırıya geçip, öyle bir sert çarpışma gerçekleştirdiler ki Türk'ler bu işe çok şaşırdılar, fakat onları yenemediler ve herkes de saraçenler tarafından öldürülmeyi bekledi. Bununla beraber şehirdekiler saraçenlerden iki tanesini öldürdüler; bunun üzerine Türk'lerin yarattığı kalabalık, avaz avaz bağırarak, onlara saldırdı fakat onlar da kendilerini çok iyi müdafaa ederek şehre çekildiler: bu üç kişi *inaftiyi*[52]'lerden olup biri Yunan'lı birisi Macar ve üçüncüsü de Arnavut idi.

Gedik etrafındaki çarpışma yalnız devam etmekle kalmıyor, hatta yayılıyordu, zira Türk'ler büyük bir kuvvet ile şehir sakinlerini sert bir şekilde vurdular ve ricat ettirdiler; Zustuneja ile birlikte bulunan komutanlar ve erkân büyük bir cesaret örneği gösteriyorlar ve her bir taraftan da çok insan vurulup öldüler. Fakat, Allah'ın istediği bir şeyden asla kaçılamiyordu:

bir tüfekden atılan bir mermi[53] Zustuneja'ya isabet etti ve sağ omuzunu yaraladı. Adeta bir ölü gibi yere yığıldı ve boyarlarıyla adamları hemen üzerine çullandılar, çığlıklar atıp hatta ağlayarak onu alıp götürdüler; bunu gören Frenk'ler de onları takip ettiler. Türk'ler bütün bu ağlayışları ve çığlıkları duyunca, bir nara atıp, bütün ordu birden saldırıya geçtiler, şehir sâkinlerini katliâma uğratıp onları şehre doğru geri ittiler, darbedip öldürdüler. Türk'lerin yaklaşmakta olduklarını gören komutanlarla şehir sâkinleri, onların bulundukları tarafa doğru koşmağa başladılar, fakat onlara ulaştıkları zaman çarpışacakları yerde, vuruşarak ricat ettiler; eğer imparator ile seçkin adamları bu sırada imdada yetişmemiş olsalardı şehir için tam bir tahribat hemen gerçekleşmiş olacaktı. Onun gelişinde, henüz hayatta olan Zustuneja ile karşılaştı ve onun üzerine ağlamağa başladı, Frenk'lerin de geri dönmeleri için ricalarda bulunup ağladı, fakat onlar hiç bir şekilde dinlemediler; bunun üzerine zayıflık ve korkaklıkla suçladı ve firar etmekte olanları hemen geri döndürtüp Türk'lerin üzerine saldırttı ve teşviki yaptıktan sonra, düşman hatlarına atıldı ve kılıcını düşmanlara sallayıp onların omuzlarına ve böğürlerine indirdi; sonra da atlarını vurunca onun önüne düştüler ve onun kılıcı ile silahlarını da durdurmağa muvaffak olamadılar. Türk'ler de bağırıyorlar ve birbiri ardı ona karşı saldırıyorlar ise de, o kendisine uzanan darbelerden hiç de etkilenmiyordu. Daha evvelden de söylediğim gibi, hepsi boşluğa uçuyor ve ona yakın uçanlar bile vuramıyorlardı.

Kaldı ki mukadder saat henüz ulaşmamıştı, onun için bunlara karşı yeniden saldırdı, fakat onlar da firar ediyorlardı, kaçışıyorlar ve geçişi ona bırakıyorlardı ve böylece Türk'leri gedik'e kadar püskürttü[54]; burada büyük bir insan kalabalığı yığıldığı için, şehir sâkinleri bunların büyük bir kısmını katliâm ettiler, bir domuz gibi boğazladılar, böylece gedik'in ötesine geçmelerine mani oldular; sokaklarda rastlanılan Türk'ler de katledildiler. Ve böylece, Allah'ın sonsuz lûtfû sayesinde, şehir o gün kurtuldu: Türk'ler şehirden çekildiler, şehir ahalisi de hiçbir hâdisenin geçmediği o gece yerlere yatıp istirahat ettiler. İmparator ile beraber patrik ve bütün askerler Büyük Kilise'ye gittiler ve Allah ile onun çok saf Annesi için şükranlarını sunup imparatoru kutladılar. Böylece bazı kimseler imparatorun kalbinde büyük bir gurur geliştiğini söylediler ; dinsizlerin ricatında bunu ümid ediyorlar ve Allah'ın isteğini görmüyorlardı. Magumet ise, adamlarının felâketini ve imparatorun da cesaretini haber alınca, o gece uyuyamadı ve büyük bir karara vardı[55]... Fakat o gece yedinci saatde <=aşağı yukarı birde> şehrin üzerine

büyük bir karanlık inmeğe başladı: yüksekde yoğunlaşan hava, loş bir halde şehrin üzerine indi; büyük ve kırmızı damlalar âdeta bir öküz gözü büyüklüğünde idi, ve bir gözyaşı gibi düşüyor uzun süre yerde kalıyordu, ve bunları gören ahali afallayıp, büyük bir hüzün ve korkuya kapıldı.... şehrin üzerine düşen bu büyük karalığı gören korkunç Magumet, âlimleri ve *mollas*'ları[56] çağırdı ve onlara sordu: "şehir üzerindeki bu bütün karanlık da nedir ?". Onlar da şu cevabı verdiler: "şehrin tahribini haber veren bir işareti belirliyor". Bunun üzerine kâfir adam bütün ordusunun hazırlanmasını emretti; ön tarafa sınırsız sayıda piyadeyi topları ve arkibüzleri gönderip, arkalarında da bütün orduyu sürdü. Gedik'in önüne geldikleri zaman, bütün her taraftan saldırmağa başladılar ve gedik tarafından şehir sâkinlerini püskürttükten sonra, süvariler ordulara yol açmağa ve hendekleri doldurmağa başladılar, böylece Türk'ler bütün muharipleriyle saldırdılar ve çok az sayıda süvari ile şehirlileri yendiler. Komutanlar, görevliler ve bütün süvariler ulaştıkları zaman halkı teşvik edip Türk'lere saldırdılar. İmparator da bütün ekâbiriyle oraya ulaştı, beraberinde bulunan seçkin süvarileri ve piyadeleri ile birlikte şehre girmiş bulunan çok sayıdaki Türk'ün üstüne saldırdı; göğüs göğüse çarpışmağa girişen diğerleri de çok sert ve vahşi bir saldırı sonucu Türk'leri gedik'in öte tarafına attılar. Bunun üzerine şark ordusu[57] *beylerbeji,* büyük ve güçlü bir adam olduğu için, bir nara atıp şark kuvvetleri ile birlikte Yunan'lıların üstüne atladı onların muhariplerini darmadağın edip ricat ettirdi ; sonra eline bir mızrak alıp imparatora doğru fırlattı. Fakat imparatorun kalkanı ona karşı yönelik olduğu için, mızrak darbesini def etti ve kılıcını düşmanının kafasına indirip onu eğerine kadar ikiye parçaladı. Türk'ler büyük bir gürültü çıkarıp, onu topladılar ve götürdüler. İmparator adamlarına seslenip çağırdı, düşman hatlarına atılıp çarpıştı ve Türk'leri şehirden attı. Fakat *paša* Karač-bey[58], epey asker topladı, gedik tarafına bir birlik ile gelip, büyük bir mağrurlukla şehre girdi ve imparatorla şehir halkını püskürttü. Bunun üzerine imparator bir kere daha komutanlara, erkâna, ileri gelenlere ve hatta halka yalvardı, onlarla güçlenip geri döndü ve artık ölümü de göze alarak Türk'lerin üzerine saldırdı ve yeniden şehirden def etti. Fakat, dağları yerinden oynatabilme kabiliyetleri olsa bile Allah''n isteğine karşı gelmek mümkün değildi. Şöyle yazılmıştı: "Eğer Efendi ibadethâneyi inşa etmiyor ise, onu inşa etmek isteyenler boşuna çalışırlar". Gerçekten de Türk'lerin sayısı çok fazla idi, savaşa da nöbetleşe katılırlar iken şehirde hep aynı kişiler bulunuyordu, artık aşırı yorgunluktan bitap düşmüşler ve bir sarhoş gibi yerlere seriliyorlardı. Böylece de imparator ile askerleri, artık her türlü

yardımdan ümidlerini kestikleri için, güçlerinin azaldığını hissediyorlardı, artık büyük bir acı ve hüzün içinde düşüp âdeta kurban olmuşlardı.

Kâfir Magumet, şark ordusu'nun *bejlerbeji*'nin katlini haber aldığı vakit çok ağladı, zira cesareti ve zekâsını çok takdir ederdi. Çok kızmıştı, maiyetindeki muhafızları da yanında olmak üzere, bütün kuvvetlerini de topladı ve bizzat emir verip imparatora karşı topların ve arkibüzlerin dikilmesini istedi, zira ondan korkardı ve onun adamları ile beraber şehirden çıkmasın ve onu hemen vurmak isterdi. Kâfir gedik karşısına gelince durdu ve evvelki gibi bir emir verdi ve toplarla arkibüzlerin ateşe başlayıp şehirdekileri püskürtmelerini istedi ve sonra *paša* Baltavulji'yi[59] yollayıp imparatoru tutuklamasını emretti ve yanına da çok ordu ve üçbin seçkin asker verdi, ve eğer öldürmeyi başaramaz ise arkibüzlerle katledilmesini istedi. Kâfirin büyük bir kuvvetle geldiğini gören komutanlar ve bütün ekâbir, imparatoru uzaklaştırıp topluca ateş etmeğe başladılar, çünkü lüzûmsuz yere ölmesine razı değillerdi. Fakat o ise ağlayarak onlara şunu dedi: "size ne dediğimi ve neyi tercih ettiğimi hatırlayın: beni engellemeyin, ben burada sizinle birlikte öleceğim". Bunun üzerine onlar da şu cevabı verdiler: "Biz hepimiz Allah'ın Kilise'si ve senin için öleceğiz". Onu aldılar ve insanlardan uzaklaştırdılar ve şehri terk etmesi için her çareye başvurdular ve ikna etmeğe giriştiler; sonra onu son kez öptüler, ağlayıp yalvararak tespit edilen mahallerine döndüler. Komutanlar, o sırada çok sayıda adamı ile birlikte gelen Baltavulji ile çarpıştılar, gedik yakınında olan bu hâdisede onu tutmayı başaramadılar ve o da bütün ordusu ile birlikte şehre girdi, şehir sâkinlerine sert bir şekilde saldırdı ve evvelkilere göre çok sert geçen bir çarpışma başladı; böylece komutanlar, ekâbir ve bütün ileri gelenler öldüler ve ancak çok azı kurtuldu ve bunlar da imparatora durumu haber verdiler: şehir halkından ve Türk'lerden sayısız kişi ölmüştü. Bu sırada da üçbin <Yeniçeri ?>, azgın hayvanlar gibi, her biri imparatorun kellesini bulabilmek için araştırıyor ve soruşturuyordu. Hâin Magumet, ordusunu düzene koyduktan sonra, bütün savaşçılarını sokaklara ve kapılara yollayıp imparatoru saklandığı yerde bulmalarını istedi ve kendisi de Yeniçeri'leri ile kaldı, çünkü imparatordan korktuğundan dolayı bir ordugâh kurdurup toplarla arkibüzleri de hazırlatmıştı.

Bu sırada imparator Efendi'nin isteğini duydu, Büyük Kilise'ye gitti, kendisini yere atıp ilâhi inâyeti ve günahlarının bağışlanmasına dua etti ve sonra da patrik, bütün ruhban ve imparatoriçe ile vedalaştı ve kilisenin her bir yerinde secde etti, çıkıp gitti; ve hemen akabinde ruhban, orada bulunan

insanlar, çok sayıdaki kadın ve çocuk ağlamağa ve yırtınmağa başladılar, âdeta Büyük Kilise sallanır gibi oldu : zannıma göre çığlıkları göğe kadar çıktı. İmparator kiliseden çıkarken yalnız şu sözleri söyledi: "Allah'ın Kilisesi ve ortodoks imanı için ölmek isteyenler benimle birlikte gelsinler"; bir arap atına binip Porta Aurea'ya gitti ve kâfirin orada olduğunu zannetti. Etrafında üçbin muharip bulunuyordu ve kapıya geldiği zaman kendisini bekleyen çok sayıda Türk ile karşılaştı, fakat o hepsini öldürdü; sonra kapıyı geçmeğe kalkıştı fakat çok sayıda ceset olduğu için geçemedi; ve sonra da çok sayıda Türk ona karşı saldırdılar ve akşama kadar savaşı sürdürdüler. Böylece sâdık imparator Konstantin, Allah'ın Kilisesi uğruna 29 mayıs günü öldü, görenlerin anlattığına göre kendi eli ile altıyüz Türk'ü öldürdü[60]. Böylece şu deyim tahakkuk etmiş oldu : " Konstantin tarafından kuruldu ve Konstantin ile bitti"[61], sonrasında da günahkârlar Allah'ın hükmü ile zamanla hakettiklerini buldular. Gerçekte ise de, yazıldığı gibi, cinayetler ve yasadışılık "güçlülerin tahtını yıktı". Heyhat, günahın ağırlığı ne kadar çok ise, cezası da o kadar kötü olur[62]! vay sana yedi tepeli şehir, artık kâfirler sana hükmediyor! Senin üzerine ne kadar ilâhi güçler indi! Bir zamanlar diğer şehirlerden daha çok meşhur ve büyük idin, bir zamanlar yüksek davranışların ve çok meşhur girişimlerinle diğerlerini cezalandırıyor ve çoğu kez de terbiye ediyordun, bir zamanlar düşmanlarına karşı sağladığın zaferlerle meşhurdun, Efendi de seni terbiye etmek için hiçbir zaman geri durmadı, selâha kavuşturdu, her bir çeşit süslerle seni mutlu etti, her bir şekilde güzel olmanı sağladı; ve hatta Allah'ımız, çok saf İsa'nın Anası, hiçbir şekilde elde edilmiyecek ikramlar ve sayısız hediyeler ile eksikleri tamamladı ve seni her zaman mutlu kıldı. Sen ise, bir çılgın gibi, bütün ilâhi iyiliği ve sana yönelmiş her türlü cömertliği reddettin, ve kendini kötülükle yasadışılığa yöneldin. İşte şimdi ilâhi kızgınlık senin üstüne bindi ve senin düşmanlarının eline teslim ediyor. Ve kim şimdi böyle bir düşünceye karşı gözyaşı döküp hüznünü açıklamaz ki ? Fakat biz gene hikâyemize yeniden dönelim.

İmparatordan o sırada gerekli izni almış olan imparatoriçe peçesini giydi. Sonra da orada bulunan komutanlar ve boyarlar imparatoriçeyi aldılar, yanına da çok sayıda soylu kadın ve çocuk da katarak Zustuneja'nın gemilerine ve triremlerine bindirip, Mora yarımadası ile adalarda bulunan akrabalarının yanına gönderdiler[63].

Kaldı ki ahali henüz Türk'lere teslim olmayı kabul etmemiş ve sokaklarda ve meydanlarda dövüşmeğe devam ediyorlardı: Türk'ler o gün

çok sayıda adam, kadın ve çocuk öldürdüler ve diğerlerini de esir ettiler. Hatta bu sıralarda kulelerde olan askerler de teslim olmayı kabul etmedikleri için iki cephede de Türk'lere karşı çarpışıyorlardı, kaldı ki henüz şehrin hem içinde hem de dışında idiler : ve gündüz vakti mağlup edildiklerini duyunca, yeraltına saklanmak için kaçıştılar, geceleyin ise dışarı çıkıp Türk'leri öldürdüler. Bu sırada da diğer kişiler, kadınlar ve çocuklar, evlerin üstlerine çıkıp oradan Türk'lere kiremit ve taşlar attılar, saraylardaki tahtadan yapılma direkleri yaktılar ve bunları düşmanlara karşı yakıp attılar ve onlara epey zarar verdirdiler[64]. *Paša*'lar ve *Sančak-bey*'leri çok korktular ve ne yapacaklarını bilemedikleri için Sultan'a şu haberin verilmesi için adam yolladılar: "eğer sen kendin gelmez isen, şehir mağlup edilemez". Bunun üzerine Magumet de şehre girmekten korktuğu için çok müteredditi idi bunun için imparator ile imparatoriçenin bulunması için büyük bir arama işine girişti. Bundan sonra da savaşta esir edilen ve *paša*'ların eline düşen Yunan komutanlar ve boyarları yanına çağırdı ve onlara hediyeler ve şeref sözü verip, *paša*'lar ve *sančyak-bey*'leri ile birlikte şehre yolladı, niyeti de yollarda bulunan şehir sâkinleri ile kulelerde bulunan askerlere, Sultan'ın yemin ile verdiği sözü iletmelerini, bunun sonucu çarpışmalara artık son verilmesini ve ölüm ile esirlik korkularına kapılmamaları gerektiğini iletti, "ahid gereği siz ve hatta kadınlarınız ile çocuklarınız kılıcı bırakınız"[65]. Böyle oldu ve mücadele bitti ve herkes boyarlara, reislere ve *paša*'lara teslim oldular. Bunun yapıldığını öğrenen Sultan çok sevindi ve şehrin sokakları ile meydanlarının temizlenmesini istedi. Onbirinci gün her türlü ihanetin önüne geçilmesi için *sančyak-bey*'lerini yolladı.

Kendisi de daha sonra geldi[66], ordusu ile birlikte Porta di San Romano'yu geçti ve Büyük Kilise'ye yöneldi, bu sırada patrik, bütün ruhban, çok sayıda insan, kadın ve çocuk buraya yığılmışlardı. Büyük Kilise önündeki meydana geldiği zaman, atından indi ve alnını toprağa değdirdi, Allah'a hamdederken başındaki tozu sildi ve böyle büyük bir bina karşısında hayret dolu bakışı içinde şöyle dedi: "gerçekte bu kişiler yaşadılar ve öldüler ve gelecek olan diğerleri ise bunlara benzemeyecek", ve kiliseye girdi. Böylece Allah'ın evine tahribin rezaleti girmişti ve Allah'ın mukaddes makamında artık o oturuyordu. Patrik, ruhban ve halk gözyaşları ve iniltilerle hüzünlerini belirttiler ve ayaklarına kapandılar. Sultan eli ile bir işaret yapıp durmalarını istedi ve onlara şunu dedi: "Atanasios sana söylüyorum, senin yanındakiler ve halkına da yöneliyorum: bugünden itibaren kızgınlığımdan korkmayın hatta ölümden ve esir olmaktan da korkmayın". *Paša*'lar ve

sančyak-bey'lerine dönüp dedi ki: "Bütün askerleri ve ordumdaki her kademede bulunanlara, şehir halkına, kadınlara ve çocuklara karşı her türlü katil, esir etmek veya düşmanca bir davranışta bulunmayı engelleyin : eğer bir kişi bile benim emrimi çiğner ise öldürülecek". Herkesin çıkıp evlerine gitmelerini emretti, sonra da kilisenin mefruşatı ile hazinelerini görmek istedi[67], maksadı da şu kehâneti gerçekleştirmekti: "o ellerini kutsal röliklere koyacak, mukaddes eşyaları tahrip edecek ve çocuklarını öldürecek".

Halk kiliseden saat dokuza kadar <aşağı yukarı öğleden sonra 3 suları> çıkmağa devam etti, zira içerde çok sayıda kimse vardı: maamafih o hepsini beklemedi ve kiliseden böyle çıktı. Meydanın bu çıkan kişilerle dolması ve sokakların da evlerine giden insanlar ile dolu olması karşısında, böyle bir tek kiliseden bu kadar insan nasıl çıkarmış diye hayrete düştü. Sonra imparatorluk sarayına gitti ve o sırada imparatorun kesik kellesini getiren bir Sırp onu karşıladı. Bundan çok memnun oldu ve Yunan boyarlarla komutanları çağırıp doğrumu yani bu gerçekten imparatorun kellesi midir diye sordu. Korku içinde bulunan adamlar şunu dediler: "Evet, gerçekten de imparatorun kellesidir"[68]. Bunun üzerine eline alıp onu öptü ve dedi ki: "Allah seni imparator yerine âlem için yaratmıştı, sonra da faydasız bir şekilde öldün". Başı patrik'e yolladı ve onu altın ve gümüşle kaplayıp, bildiği şekilde muhafaza etmesini istedi. Patrik de kelleyi süslü bir muhafızlık içine koydu ve Büyük Kilise'de altarın altında korumaya aldı. Bazı sağ kalan kişilerden öğrendiğimize göre imparator ile birlikte o gece Porta Aurea civarında bulunanlar kafayı alıp çaldılar ve Galata'ya götürdüler ve orada korumaya aldılar[69].

İmparatoriçeyi uzun bir zaman aradıktan sonra Sultan'a dediler ki, *anax*'ın yani imparatorun büyük domestiki *magaduca, protostrator* Andrea'nın oğlu, yeğeni Asan Tomaso Paleologo ve şehrin *eparchos*'u Nicola[70], imparatoriçeyi gemilere götürdüler: bunun üzerine işkence edilmelerini ve idamlarını emretti.

İşte böylece olanlar oldu ve bizlerin gühahı yüzünden bütün bunlar cereyan edince, hâin Magumet, güneş altında bulunan bütün imparatorlukların en asilinin tahtına oturdu ve âlemin her iki tarafında hüküm sürenleri egemenliği altına aldı, denizlerin en geniş yerine ve bütün dünyanın patronu mağrur Artakserses'in gâliplerini yendi: ve yetmişdört kral tarafından müdafaa edilen muhteşem Troia'yı tahrip edenleri tahribata uğrattı[71].

Ey melun senin bunu bilmeni isterim ki Patara'lı Metodios ve Bilge Levon tarafından yapılan kehânetler ve bu şehrin üzerindeki işaretler tahakkuk etmişler ise de, diğer işaretler de elbette boşa gitmeyecektir, fakat aynı şekilde tahakkuk edecektir. Şu yazılıdır: "Rus soyu evvelki kurucular ile birlikte bütün İsmailcileri yenecek, yedi tepeli şehri evvelki sahipleri ile beraber tekrar ele geçirecekler. Rus'lar, altıncı veya beşinci [veyahut altmışbeşinci] halk, yedi tepeli şehre egemen olup yönetecek, ve çok sayıda buğday ekilecek ve çok kimse bunları yerken azizlerin de intikamını alacak". Ve hatta Danyal'ın son *Visione* [Rü'yet] sinde: "Onsekiz halk ile birlikte büyük Filip meydana çıkacak ve hepsi yedi tepeli şehirde toplanacaklar, ve o zamana kadar görülmemiş bir mücadele yapılacak, ve şehrin vadileri ve sokaklarında insan kanı akacak ve deniz de bu kanı Tes munsabına kadar taşıyacak. Bunun üzerine Vovus çok üzülecek ve Skerolath ağlamaya başlayacak ve Stathorin diyecek ki: "Durun, durun , sizlere sulh ve beni dinlemiyenlere intikam. Yedi tepeli şehrin sağ tarafına gidin ve orada iki sütün civarında aksaçlı, bilge ve iyi bir adam var, tam bir zavallı görünümünde olup, keskin bakışlı, ruhu halim selim, orta boylu, sağ bacağının baldır tarafında bir işaret var. Onu getirin ve imparatorluk tacını giydirin. Hayat veren dört melek onu alacaklar ve Aya Sofya'ya götürecekler ve onu imparator ilan edip sağ eline de bir silah verecekler ve şunu diyecekler 'Haydi cesaret et ve düşmanlarını mağlup et'. Biz de bunun üzerine melekden silahı alıp İsmailcileri, Etyoplalıları, Frikler [=Anadolu'luları ?]i, Tatarları ve sair diğer soyları yeneceğiz. Ve İsmailcileri üç guruba ayıracak : ilkini silah ile mağlup edecek, ikincisini vaftiz edecek, üçüncüyü ise büyük bir infial ile Edynodubnj <=bir meşe ağacıdır>a kadar kovalayacak ve dönünce yerdeki hazineleri açacaklar, herkes zengin olacak ve hiç fakir kalmayacak ve arazi de vereceğinin sekiz katı mahsul verecek, orduların ellerindeki silahlar orak'a dönüşecek : ve o otuziki yıl hüküm sürecek ve sonra da ondan birisi doğacak. Kendi ölümünün yaklaştığını fark ettiği zaman Kudüs şehrine gidecek ve orada krallığını Allah'a verecek : ondan sonra dört çocuğu hüküm sürecek : ilki Roma'da, ikincisi İskenderiye'de, üçüncüsü Konstantinopolis'de dördüncüsü de Selun'da olacak"[72].

Ey Allah'ın şehri, bütün bunlar ve senin üzerindeki diğer işaretler ve fallar yazılarda mevcuttur, şunu da bil ki, çok cömert ve çok iyi olan Allah bu Osmanlı imanını Allah'ı tanımadığı ve korkak olduğu için, tahrip edip

yıkacak ve sonra da hristiyan imanını ortodoks ve saf bir şekilde canlandırıp kuvvetlendirecek, şimdi ve hatta asırlarca da devam edecek, Amin.

Ben, günahkâr Nestore Iskinder, gençliğimde esir edildim ve sonra da sünnet edildim, uzun yıllar paralı asker ordularında ıstırap çektim, bu berbat iman için ölmek istemediğim için orada veya burada saklandım durdum. İşte hatta şimdi bile, bu büyük ve korkunç girişim esnasında bile, kendimi hasta göstermek veya bir yere gizlenmiş gösterip, bazan da yoldaşlarımın da tasvip etmeleri üzerine, Türk'lerin şehir dışında neler yaptıklarını her gün yazıp geniş ve büyük bir mülâhazacı zihniyetle bu zamanı gördüm. İlâhî bir arzu üzerine, Türk'ler ile birlikte şehre girince, güvenilir ve mühim insanlar ile görüşüp her şeyi öğrendim ve derledim, kâfirlere karşı şehirde neler yapıldığını tespit ettim: işte şimdi bunları kısaca bitiriyorum ve hikâyemi hristiyanlara bırakıyorum, böylece ilâhi arzu üzerine tahakkuk eden bu korkunç ve takdire şâyiân olayın hâtırası kalacaktır.

Ey kâdir-i mutlak ve ihya edici Teslîs, beni tekrar sürüne kabul et ve çobanının koyunları arasına dahil et, ben de böylece senin muhteşem ve azametlu adını bir kere daha tebcil edip ve teşekkür de arz edeyim. Amin

Akşemseddin

Bu şahsın tam adı şöyledir: Mehmed Şems el-Mille ve'd-Din. 20 Aralık 1389 tarihinde Şam veya Osmaniğya'da doğdu, ve bu şehirde medreseye devam ettikten sonra, 1411 yılında *Kuran* konusunda hoca oldu. İran ve Mâveraünnehr'de seyahatler yaptı ve burada cami ve medreseler kurdu . 1447 ile 1451 tarihleri arasında Edirne'ye geldi ve *şeyh* yani İslâm'ın ruhânî lideri oldu, geliş sebebi de o sırada Konstantinopolis'e karşı girişilecek savaş faaliyeti için görevlendirilen muhariplerin gayretlerini ateşlendirmek idi. Anlaşıldığı kadarı ile başını Zağanos Paşa ve diğer *vizir*'lerin çektiği Bizans başkentine karşı saldırı taraflarının destekçisi oldu ve daha yumuşak bir siyaset izlemek isteyen Halil Paşa'ya karşı cephe aldı (bakınız; Hoca Saadeddin, kısmı, not.18); Mehmed II üzerinde belirli bir nüfuz kazandığı da anlaşılıyor; fakat Osmanlı sultanı ona karşı fazla bir sempati beslemiyordu, çünkü düşüncelerini çok serbest bir şekilde açıklamaktan çekinmiyor, diğer mutaassıp dinî tarikatların reis veya üyelerine karşı da duruyordu. Türk tarihçileri tarafından aktarılan bir rivâyete göre, nihaî saldırının yapılması arifesinde, İslâm peygamberinin bayraktarı olan Ebu Eyyüb'un mezarını keşfetti ve Mehmed II de keşif yapılan bu mahalde bir cami inşa ettirip adını da Eyyüb diye koydu ve bu câmi'de sonraları Osmanlı padişahları tac giydiler [Agostino Pertusi'nin metnini aynen tercüme ettim, fakat buradaki ibare 'kılıç kuşanma' olmalıydı. A.Pertusi , Avrupa'daki benzerlerine bir paralellik kurmuş].

20 Nisan 1453 günü, Baltaoğlu'nun komutası altındaki Türk donanmasının uğradığı mağlubiyetten hemen sonra, Akşemseddin tarafından Mehmed II'e yollanan mektup çok tuhaf ve alâka çekicidir(bu savaş için Sakız'lı Leonardo kısmındaki 20 no.lu nota ve diğer kaynaklar ile yapılan karşılaştırmalara bakınız). Çok tuhaf olmasının sebebi, şeyh'in bu mektubunda sultana karşı çok serbest bir ifade kullanmasıdır; ve bir sebebi de askeri girişimler ile din adamlarının Kuran'da bulunan dinî kehânet veya yorumlar arasındaki temasın istidlâlleri üzerine bilgiler çıkarabiliriz. İşte bu noktadan da, sultanın ne yaptığını bilmez hali (gerçek veya görünürde) karşısında şeyhin bir müdafaa havası yaratmasıdır. Çok anlamlıdır çünkü burada sanki bir "müddeiumumî / devlet başsavcısı"gibi ortaya çıkıp mesul kişiye karşı dikkatli bir tahkikat ve ağır bir disiplin ithamı getiren iddiâme ile karşımıza çıkmasıdır. Batı'lı kaynak yazarları tarafından aktarılan

bilgilere göre Mehmed bu olay karşısında Baltaoğlu'nu azledip, yerine Hamza Beg'i Kapudân-ı deryalığa tayin etti (adı daha önceden geçmiş olan Sakız'lı Leonardo kısmına bakınız). Mektubun üslûbu içinde bizi en fazla etki altına alan husus ise, Konstantinopolis'e karşı savaşa girişen askerler hakkında Akşemseddin tarafından kullanılan cümlelerdir. Açık bir ifade kullanan Akşemseddin bunların "zorla din değiştirtilenler" ve hatta "riyakâr" veya "vefasız" olarak hiçbir şekilde "içten samimi gerçek müslümanlar" olmadıklarını söyler ve bundan dolayı da gerçek bir muhariplik davranışı beklememek gerektiğine de işaret eder. Ancak büyük ölçüde bir yağmalama vaadi yapılır ise onlar savaşa teşvik edilirler. Mehmed tarafından yapılacak şey ise Akşemseddin'in tarafından yapılan bu nasihatın tatbik edilmesidir.

Mektup, belki de, Konstantinopolis'in düşüşüne dair bize ulaşan en kıymetli Türk vesikasıdır.

Yazma nüsha : Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi , E. 5584.

Neşriyât: H. İnalcık , *Fatih devri üzerine tetkikler ve vesikalar I*, Ankara 1954 , resim VII ve sayfa 127 vdd.

Tercüme : İngilizce'de , R.Murphey tarafından yapılmış H.İnalcık aracılığı ile bana ulaştırılmıştır. İtalyanca metni bunun tercümesinden elde ettim.

Kitabiyât : H.İnalcık , *Fatih devri*....op.cit. s.217 vdd.; F.Babinger , *Maometto* s. 95 , 119 , 535 ; E.Werner, *Die Geburt einer Grossmacht. Die Osmanen (1300-1481)* , Berlin 1966, s.248 not.18 ; H.J.Kissling, "Aq Sems ed-Din , ein türkischer Heiliger aus der Endzeit von Byzanz" *Byzantinische Zeitschrift* XLIV (1951) s.322-333.

Şeyh Akşemseddin'in Mehmed II'e mektubu

Allah , her güç ve yardımın kaynağıdır.

İçten ve samimi selamlardan sonra, size yüksek makamınıza verecek şeyimdir. Gemicilerin faaliyetinden sonra meydana gelen bu hâdise, kalbimizde büyük bir ıstırab ve bedbinlik yarattı[1]. Bu imkândan istifade etmek mümkün olmadı, hâdisenin aleyhimize gelişmesine yol açtı: bu gelişmelerden bir tanesi kâfirlerin çok sevinmeleri ve çok büyük bir gürültü kutlama yapmaları[2], ikincisi ise majestelerin az bir tepki göstermesi ve emirlerinin yerine getirilmesinde pek tesirli görülmemesidir. Bu mağlubiyette diğer bir sonuç ise benim dualarımın ve gösterdiğim kehânetlerin hiçbir temele dayanmadığına dair itham altında kalmamdır[3]. Bu olumsuz gelişmelere daha başka şeyler de katmak mümkündür.

Bununla beraber benim kanaatime göre şimdi ihmal ve müsamaha gösterme zamanı değildir. Bunun gibi bir gelişmede hemen bir derin taharriye girişip emirlerin tatbik edilmesinde ve lâzım gelen gayretin gösterilmesinde kimin akâmete sebeb olduğunun belirtilmesi lâzımdır. Bu noktanın aydınlatılmasından sonra mesul kişinin derhal görevinden azledilip ağır bir cezaya çarptırılması gerekir ve ağır da bir tekdir uygulanmalıdır. Eğer bu ceza şimdi acele tarafından infaz edilmez ise , özellikle hendeklerin doldurulması sırasında ve muhkem şehre nihaî hücûmun emredildiği sırada, ordular bu sırada tam bir sonuç almada başarısız kalacaklardır.

Sizin de iyi bildiği üzere askerlerin büyük bir kısmı zorla müslüman yapılmış kişilerdir. Hayatlarını Allah aşkı için feda etmeğe hazır olanların sayısı çok mahduddur [metin içinde: *Azdan azdır*]. Diğer taraftan eğer bir yağma yapmağa izin verileceğini fark edecek olurlar ise, öleceklerini bilseler hemen böyle bir işe koşmağa hazır bulunurlar. Şimdi size yalvarırım ki sizin yetkinizde olan her şeyi yapınız bu zaferin elde edilmesi için hem fiiliyat hem de emir vererek yapın . Bunun gibi bir durumda istenilecek tutum , emri hissiyatına pek karışmıyacak birisine emri vermektir , merhamet veya ruh kibarlığı onun olsun[4]. O insanları, lâzım geldiği bir tarzda saldırmağa teşvik etmelidir ; bunun için de şeriatda yeri vardır , ve yani kâdir-i mutlak Allah dedi ki: "Allah adına yemin edip dedikleri için söylemedik dediler, bu arada münkir için laf ederken, Allah'a verdikleri imânı inkâr ettiler ve yapmak

istedikleri girişimi beceremediler ; ve bu tutumu takbih ederken Allah onları lûtfuyla biraz zenginleştirdi, Allah ve onun Resulü. Eğer hidâyete erişirler ise onlar için iyi olur ve eğer sırtlarını dönecek olurlar ise Allah da onlara büyük bir azap verir , böylece ne bu ne de diğer âlemde ve ne yeryüzünde ne müttefik ne yardımcı bulabilecekler"[5].

Bu beklenmeyen mağlubiyet üzerine hepimiz etkilenmiş iken , bir matem havası içinde oturduk ve ne gibi doğru bir yol bulabiliriz diye Kuran okumağa başladık . Kitabı açınca Sultan-üs Sadât olan Câfer-i Sâdık'ın bu işareti ile yol gösterdiğini gördük : "Sizden evvelkilere olduğu gibi cereyan etti . Sizlerden daha kuvvetli ve mal ile çocuk bakımından daha zengin idiler ve kendi kısımlarında bunu kullandılar . Siz de kendinizinkileri sizden evvelkilerin yaptıkları gibi kullandınız ve onların yaptığı gevezelikler gibi siz de gevezelikler yaptınız . Onların işleri hem bu âlemde hem de diğerinde hep boşa çıktı. Bunlar kayıplar idiler". Demek ki savaşta bizimle olmayanlar içlerinden samimî bir müslüman değillerdir . Riyakârlar üzerine olan bu ayete göre , kötü inançlılar gibi cehennem ateşinde yanacaklardır. Böylece bizim bu ilerleyişimizin emniyete alınması için kuvvetli bir akın yapmamız açık hale gelmiştir .

Şimdi siz öyle bir tavır almalısınız ki nihayetinde bir utanma ve inkisâr duymamalısınız, fakat Allah'ın yardım ve desteği ile endişe yerine ferah, mansur ve muzaffer olursunuz. Amin . Gerçek olan da şudur ki bir insan proje yapabilir fakat onu nihayetlendirmek ancak Allah ister ise olup planların kesin sonucu Allah'ın elindedir, fakat gene de büyük bir gayret ve her türlü girişimleri de sınır tanımadan yapmak da çok mühimdir. Resulullah ile ashâbının misâli budur. Böylece, hüzünlü bir şekilde, biraz Kuran okuyup yattım. Göklerin en üst katında Allah'a lütûflar âdildi, bundan sonra da bana güzel haberler gediğini gördüm. Bunun bir misline uzun zamandan beri ulaşamadığım için şimdi büyük bir teselli buldum .

Bu sözleri söylediğimiz hazretinize fûzül-i kelâm add olunmiya, şahsınızı sevdiğimizdendir.

Tursun Beg ve İbn-i Kemal

Tursun Beg, en eski Türk tarihçilerinden birisidir. Esas adının Tur Sînâ olması muhtemeldir. Onun hakkında çok az şey biliniyor. Babasının adı Cübbe Ali olup, Bursa şehrindeki tüccarların reisinin amcası idi . Eserinin sonundan anlaşıldığı üzere , tarihçimiz Konstantinopolis'in alınışında hazırdı ve sonradan Sırbistan'a karşı yapılan savaşa da katıldı. 1460 yılına doğru divân kâtibi oldu; sonra ki yıllarda ise önce Anadolu sonra da Rumeli defterdâr'ı oldu. Ölüm tarihi belli değil ise de 1499 yılı denebilir .

Eserinin başlığı *Târih-i Ebu'l-feth Sultan Mehmed Han* olup Bayezid II'in ilk yıllarına kadar olayları anlatır (aşağı yukarı 1487). Bombaci tarafından yapılan mütaleaya göre bu kitap: " yerinde bir felsefî tasvir çizip, baş tarafında uzun bir siyasi ahlâk tartışması yapılmış, yöneticilerin ne gibi bir fazilete sahip bulunmaları gerektiği sıralanmıştır; işte bütün bu meziyetlerin Mehmed II'de toplandığı görülmektedir, tam bir mükemmel kral tecessümü vuku bulup , çok yüksek bir makamdadır. Bununla beraber bu manevi tasvir olayı giriş kısmında kalmış olup, eserin ana hattı da geleneksel bir kronolojik eserden kurtulamaz ve Fâtih'in akınlarını anlatırken belirli bir kimliğini çizemez". Eklenmesi gerekli bir cümle ise Tursun Beg, Mehmed için çok iman sahibi biri olduğuna ısrar edip, şeriata çok bağlı olan bu zatın Kuran'da gösterilen emirleri yerine getirmek için girişimlerini yapıyordu diye bir iddiayı ispat etmek istiyordu.

Eser, hem nazım hem de nesir olarak kaleme alınırken edebî yönü ağır basan çok süslü bir üslûb ile yazılmıştır. Bir belâgât örneği olmak için aşırı giden hayaller ile dolu ve çok detaylı mecazlar ile dolu bulunduğundan tercüme etmekte çok zorlanılır. Bununla beraber Konstantinopolis'in alınmasında Türk tarafının görüşünü tanıma bakımından temel bir kaynaktır, kaldı ki Tursun Beg savaşlarda doğrudan doğruya hazırdı ve Mehmed'in yanında bulunmuş olması da çok muhtemeldir. Notlarda koyacağımız bir takım kanaatler sayesinde , çağdaşı olan batılı kaynaklar ile olan uyumunu-ve böylece de tarihî hâdiseleri tasdik yönünü-açıklığa kavuşturacağız; ve onun bu arada tesiri altında bıraktığı, bir başka tarihçi olan İbn-i Kemal üzerinde duracağız.

İbn-i Kemal veya Kemal Paşa-zâde diye tanıdığımız Şemseddin Ahmed b.Süleyman adlı zat Tursun Beg'den daha yeni bir tarihçi olup 1463-4 yılında Edirne'de doğdu, gençliğinde askerî sınıfa mensup olmakla beraber sonradan ulemâ sınıfını tercih etti; bu hiyerarşi içinde çok yüksek makamlara çıktı, Selim I'in Mısır seferine katıldı ve bir süre Anadolu kazaskerliği görevinde bulundu. Çok sayıda dinî eser kaleme almasından başka Arapça-Farsça bir lügât yazdı, divanlar meydana getirdi. En mühim eseri ise hiç şüphesiz *Tevârih-i Al-i Osman* yani Osman'ın soyunun tarihi olup her bir sultan için bir *defter* tahsis etti. Çok hacimli olan bu eseri Bâyezid II'in emri üzerine 1502 yılında başlayıp 1510-1511 yılında tamamladı ve çok daha sonra da Kanuni Sultan Süleyman'ın isteği üzerine devamını yazdı: son tasvir ettiği hâdise ise Mohaç meydan savaşıdır (28 Ağustos 1526). Eser bir bütün halinde zamanımıza intikal etmemiş ise de, Mehmed II'e tahsis edilen VII. *Defter*'in üç tane yazma nüshası ve bir de güzel neşri bulunmaktadır (Şerafettin Turan tarafından, Fatih 4205 diye tanınan nüshanın faksimile neşri ile muhtelif notlar ile donatılmış bir çeviriyazı neşri, Ankara 1954-1957, nâşiri Türk Tarih Kurumu'dur). İbn-i Kemal, Fâtih Sultan Mehmed dönemini kaleme alırken büyük ölçüde Tursun Beg'in eserinden istifade etti: bütün zamandizimi ve bir takım yanlışları da aynen aktardı. Fakat İbn-i Kemal , bir takım teferruâtı Tursun Beg tarafından anlatılanlara eklediği için, herhalde sözlü bir takım rivayetleri eserine koyduğu akla gelebiliyor. Muhtemel bir hâdiseye göre , İbn-i Kemal'in babası olan Süleyman Çelebi, Tokat sancak beyi olduktan sonra İstanbul'da ölmüş idi ve galiba Amasya bey'i ile Konstantinopolis'in alınışına katılmıştı. Süleyman Çelebi adlı kişinin, Fatih Sultan Mehmed tarafından İstanbul'un fethi akabinde buranın Subaşı'lığına tayin edilen Karışdıran Süleyman olması mümkündür ve İstanbul'un alınışı hakkında bilgiler veren Tursun Beg ve Tâci Bey-zâde Cafer Çelebi bu adamı konu ederler.

En son olarak da Alessio Bombaci, Osman Gazi'den Bayezid II'e kadar Osmanlı padişahları üzerine yazılmış basılmamış mühim bir eserin varlığını konu eder, ve söylediğine göre Karışdıran'lı Sinan Çelebi, Tursun Beg gibi İstanbul'un fethine bizzat katılmıştı ve bu şehrin "ilk *subaşı*"sı idi. Gerçekten de Türk kaynaklarında Karışdıran Süleyman Beg diye geçen bu zatdan Bizans kaynakları yalnız Süleyman diye bahsederler (Kritovulos, I 73,14; Dukas, 42, 31. Bununla beraber, Babinger, *Die Geschichtsschreiber...* s.43-45 [şimdi Türkçe tercümesi, *Osmanlı tarih yazarları ve eserleri*, çeviren Coşkun Üçok, Ankara 1982 s.49-50, eserin iki tıpkıbasımı yapıldı],

tarafından konu edilen bu eser hakkında çok az bilgi var hatta hiçbir şey bilinmiyor da diyebiliriz.

Yazma nüshalar: Vindob . Bibl.nat.turc.n.984; İstanbul Ayasofya Kütüphanesi [şimdi Süleymaniye Kütüphanesi içindedir] n.3032 ve Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, Revan Köşkü kısmında iki tane daha yazma nüsha bulunur [Agostino Pertusi numaralarını vermemiş, aşağıda kitabiyât kısmında ilâve ettiğim kitap ve makalelerde kaydedilmiştir].

Neşriyât: Tursun Beg, *Tarih-i Ebu'l-Feth Sultan Mehmed Han,* İstanbul 1330 (=1914) s.36-57 [diğer neşirler için aşağıya bakınız].

Tercümeler: Marino Grignaschi bu metni İtalyancaya tercüme etti. Yan tarafa bu neşrin sayfa numaralarını koydum. İmparator Konstantin XII ile Aya Sofya hakkındaki iki bölüm , Alessio Bombaci'nin eserinde tercüme edilmiştir [s.352-354, basımı 1969] .

Kitabiyât: F. Babinger, *Die geschichtsschreiber der Osmanen und ihre Werke*, Leipzig 1927, s.26-27 [Türkçe tercümesi, *Osmanlı tarih yazarları ve eserleri*, çeviren C.Üçok, Ankara 1982 s.29]; aynı yazar *Encyclopédie de L'Islam*, c.IV, Leyde-Paris s. 1026; aynı müellif, *Maometto il Conquistatore* , italyanca tercümesi, Torino 1967 , 2. Baskısı, s. 45, 103, 509; A. Bombaci, *Storia delle lettaratura turca*, Milano 1956, s.354-356 ve 360-398; Ş.Turan, *Tevârih-i âl-i Osman* adlı eseri neşretti, 1954-1957 (Mario Grignaschi, Ş.Turan tarafından yapılan neşrin giriş kısmındaki bana yarayan kısımların tercümesini yaptı ve ayrıca Tursun Beg tarihi ile karşılaştırmak için de, İbn-i Kemal tarafından çevrilen kısmı da bana yolladı); F.Babinger, "Kemal-Pasha-zâde" *Encyclopaedia of Islam*, c.II, Leyden – London, 1927, s.851-852. [Eklenecek kitabiyât: Tursun Bey, *Târih-i Ebü'l-feth*, hazırlayan Mertol Tulum, İstanbul 1977, XXXIIX 272 Sayfa, nâşiri, İstanbul Fetih Cemiyeti; *The History of Mehmed the Conqueror by Tursun Beg*, Chicago 1978, 263 sayfa, neşre hazırlayanlar; Halil İnalcık-Rhoads Murfey, nâşir: American Research Institute; Christine Woodhead, "Tursun Beg" *The Encyclopaedia of Islam* c.X(2000) s.737-738; Mertol Tulum, "Dursun Bey" *TDV İslam Asiklopedisi* c.X(1994) s.6-7; V.L.Ménage "Kemal Pasha-zâde" *The Encyclopaedia of Islam*, c. IV(1978) s.879-881].

Târih-i Ebül'l feth[1] [Agostino Pertusi : "Feth'in efendisinin tarihi" diye tercüme etmiş ise de , buraya aslî başlığı koydum]

Ebül-feth'ih Boğaz-kesen kalesini inşa ettirme sebebi

[Nazm] "Eğer kalbinin derinliğini Allah'a tahsis edersen ,
İmanın kalesini kuvvetlendirmiş olursun
Eğer niyetin iyilik ise ,
O zaman da sana her türlü iyilikler tahsis edilir."
[Nesir] İstanbul'un fethinin yeni gelinlik hayali , sen *padişah*'ın[2] gecelerinin ayrılmaz refikası idi

[Şi'ir] "Ne zaman su içmek için susadıysam ,
hayalini hep kadehde gördüm."

[Nesr] bu cihetten , İstanbul hayalini ve düşüncesini *padişah* hiçbir şekilde kalbinden uzaklaştırmaya muvaffak olamadı[3] ve bu niyetine daha çabuk erişmek için hep zımnen konuşurdu . Devlet erkânı, Sultan'ın yakınları açık ve kapalı bir biçimde bu şehrin sağlamlık ve alınamazlığını anlattılar ve burayı feth etmek isteyen, eski zaman kralları geçmişte hazineler harcamışlar, fakat ordularını toplamalarına rağmen orayı fethetmeği başaramadılar . Şehre karşı girişilecek bir saldırıda fethin hiçbir surette gerçekleşmiyeceğini fakat dahilî kargaşalıklara yol açacağına dair korkularını ve ihtimalleri ona anlattılar[4]. Böylece de her seferinde onu unutulma girdabına sokalım diye konuştular. Fakat sultan hiçbir şekilde onların sözlerini dinlemeğe yanaşmadı ve dedi ki;

[Beyt] "Sizin yaptığınız bu ikazların kalbi unutulmazlığa atılması istenir,
fakat tabiat onu tavsiye edeni aşağılar."

Böylece, kendi aydınlık hayallerini harekete geçiren *Padişah* emeline ulaşmak için ilk adımlarını attı. İstanbul'un yukarı tarafında bulunan deniz boğazının üzerinde bir kale inşa edilmesi için âdil emir [metin: fermân-ı kazâ-cereyân] çıkarıldı. Bu mahalin adı Boğaz'dır ve onu doğrudan görenlerin tanıdığı bir mahaldir, ammâ onu görmeyenler için bir tasvirini yapmak, anlatma sanatının en gerekli tutumlarından biri olup kalblerini sevindirir.....

[Nesr] Fakat benzersiz Kutsal Feyzi [metinde; Feyyâz-ı biçûn] emri üzerine boğazın bu akıntılı suyu Kara Deniz ile Ak Deniz[5] arasında Rum Eli tarafında[6] kalan bir köşede bir küçük deniz koyu [=metinde; deniz kulağı, Prof.A.Pertusi Corno d'Oro=Haliç olarak yorumlamıştır] meydana getirdi ve genişliği bir mili ve uzunluğu beş mil kadardır[7]. Kara tarafında etkilidir ve yarattığı küçük liman içinde onbin gemi bulunabilir. Ve bu küçük liman içinde ve kenarlarındaki bağlar ve bahçeler bulunmakta ve rüzgârdan masun bulunmakla beraber, istisna olarak kuzey-doğunun tatlı saba rüzgârları ve kuzey tarafından yönelen güzel kokulu esintiler gelir. Bu küçük koyun kıyısında Ak Deniz <=Marmara Denizi>'e bakan kısımda Konstantinopolis kalesi, yerinin tabii durumundan dolayı üçgen şeklinde görülür. Çok sayıda tepeleri ve bahçeleri [metinde; tağı ve nice bustân ve bağı] bulunmaktadır . her iki taraf da suyla temas eder, bir tarafı da karaya bağlıdır. İç tarafta çok sayıda tepeler ve bahçeler vardır, surları da Toro <=Toros> arazilerinden getirilen taşlarla yapılmış ve gökte bulunan Boğa burcuna karşı boynuzu ile bir tos vurmaktadır.

[Beyt] "Bu bina karadaki boğa'nın sağırına ayağını koydu
Kuleleri de boynuzları ile Boğa burcunun boynuzları ile toslaşır"[8].

[Nesr] Bibirlerine çok yakın, üçgen şekilli , yuvarlak, kare ve altılı şekilde yapılı frenk kuleleri ile tahkim ettiler[9]. Kara tarafına bakan duvar karşısına siperler inşa edildi[10] ve yüksekliği de asıl yapıdan alçaktadır. Fakat gerçekte ise duvarlar daha sıkdır, ve temeli sarması yanında onu güçlendiriyor ve daha güçlü ve dayanıklıdır. Ve bütün bunlar bir hendek tarafından güçlü olup bu kalenin taşlarından inşa edilmişti ve her iki tarafı da taş ile yapılmadır, ve

becerikli mimar öyle bir derinlik yaptı ki onun işi kadar olmayan bir derinliktedir . Son olarak, Kara Deniz tarafına bu küçük koyun ağız tarafında, Konstantaniyye'nin karşı tarafında, Galata adında üçgen bir başka kale inşa edilmiştir. Çok geniş olan bu kalede güçlü frenk milletinden ve baranc'dan[11] oluşan bir hristiyan topluluk bulunmaktadır ve frenklerin hâkiminin idaresi altında bırakılmıştır.

Belirtmemiz gerekli olan şeyler arasında, büyük sayıda gemi ve sandallar, Rumeli'den frenklerin memleketine veya tersini yapmak için her sekiz seyyah bir duka altını öder[12]. Ve limanın ağzında, bir kaleden diğer kaleyi saf bronzdan yapılma bir zincir çekilmiş, adetâ muhkem bir çizgi gibi, parçalanması çok zordur[13]. Böylece bu küçük koyu düşmanların akınlarından emin kalmıştır. Ve hattâ deniz kenarında birbirine bitişik güçlü kaleler yaptılar.Bu binaların himâyesi sayesinde ve deniz tarafından yardım alması mümkün olduğu için, hatta yüz yıldan beri islâm topraklarının arasında olmasına rağmin, batıl dininde kaldı ve çok mahallere hükmedip sâir topluluklara da hükmederdi. Hatta prensinin unvanı: "Rumların İmparator" [metinde: Kayser-i Rûm] idi. Sinesinde Osman ailesinden gerçek ve sahte nesiller himaye ederdi[14], ve onların aracılığı ile Osmanlı İmparatorluğunda fesat çıkarırdı.

Pek çok islâm kral ve sultanı bu genç geline talip oldular ve onu elde etmek için büyük ordular topladılar ve techiz ettiler[15], fakat hiç biri kalenin ayaklarına kadar gelemedi. Istıraplı, yaralı ve hayal kırıklığı ile döndüler. Gerçekte de Konstantaniyye güzelliği ile yanağında güzel bir ben bulunan cazip bir kadın gibi Osmanlı topraklarının ortasında bulunuyordu.

Fakat biz hikâyeyi tekrar ele alalım. Allah'ın yeryüzündeki gölgesi olan dünya padişahı [metinde: padişah-ı rûy-ı zemîn], İstanbul'un yukarı tarafında, Anadolu kıyısında bulunan Yenice kale[16]'nin karşı tarafında bir kale inşasına emir verdiği zaman, onun isteklerini yerine getiren adamları , eserini bilen vezirleri , hemen aletleri hazıladılar. "Onu istediğimiz an hemen emrettik. Ona şunu deriz: olması gerekli gibi ol".

Böylece tabiatın uyandığı ilkbahar mevsiminde...., 856 senesinde <=hicret yılı tarihidir. Milâdi 1452'dır>, bu yolculuğa atak kalbi ile karar verme zamanı geldi[17], sultan zaferlerinde kendisine refakat eden bayrağı çıkarıp kalenin yapılacağı yere gitti .

Boğaz'ı Kesen Kalenin özelliklerinin tasviri

Sultan devletin şanlı otağı ile seçilen yeri görüp ve mübarek ayağı ile şereflendirdikten sonra , mahal ve sanat mütehassısı mühendisler[18] ve sanatlarını çok iyi beceren müneccimler aracılığı ile seçildi. Kalenin plânı şu şekilde idi: Boğaz'ın sert akan nehrinin kıyısında düz çizgi halinde bir burc dikildi: temeli arzın merkezine kadar uzanıyordu, burclarının mazgallarından ayın görüntüleri rasat edilebilirdi. Bu burcun uç tarafında iki kule inşa edildi ki yüksekliği âdeta gök kulesine eşitti. Tepesi çok yüksek ve temelleri sağlam bir bina çıktılar. Ve bu iki kuleden başlamak üzere, kara tarafındaki tepenin üzerine iki dağa benzeyen iki duvar çekildi ve bu iki surun birleştiği tepenin şahikasında, sağlam bir frenk kulesi inşa ettiler...

[Beyt] "Hiç bir bulut üzerinden geçmez,
bu kuleler onlardan daha yüksektir..."

Deniz kenarındaki surlara, suya doğru uzanan bir kule eklendi. Buradan denize açılan yirmi kapı yapıldı ve her bir kapının iç tarafına, boğazından ateş püstürten ejderha misali toplar yerleştirildi, ve bu topların savurdukları taş mermiler, semada kamerin yaptığı gidişattan daha güzel bir görüntü yaratırlar. Toplar ateş açtıkları zaman öyle bir süratle giderlerdi ki bunu gören sanki top güllelerinden bir köprü yapıldığını zannederdi. Karşı kıyısında bulunan Yenice kalesinde de, buradakine benzeyen bir burc daha yapıldı ve içine toplar yerleştirildi. Böylece Boğaziçi'ni öyle bir kestiler ki Ak-Deniz'den Kara Deniz'e kuş uçurmazlar...

[Mısrâ] "Zafer zevki kadehin lezzetini unutturur."

Sultan bu deyime örnek olarak her türlü cinsi zevklerden, niyetlerden, fiziki hareketlerden ve avdan vazgeçti. Artık tamamen bu kalenin hitâma erdirilmesi için meşgul oluyordu. Bundan dolayı da kısa zamanda tamamlandı.[19] Savaş becerisini bilen ve değeri de tanınmış bir dizdar[20] tayin edildi, muhafızlar da güvenli, cesur, her türlü fedakârlığa hazır

ve emir dinleyen kişilerdi. Lâzım olan bütün harp techizatı, silah ve erzak da konuldu.

[Nazm] "Savaş aletleri ve silahları ile süslenince
hisarın burcu tuhaf bir şekle büründü...."

Konstantaniyye kalesinin fethinin hikâyesi

[Nazm] "Senin hayalin gözde nasıl hareket eder
senin güzel yüzün uzun bir bakışı yansıtır.[21]
ümid ederim ki fethi yapacak olan topların demiridir.[22]
Yoksa namlusu kale seninle seninle nasıl birleşebilir ?"

Kalenin inşasının bitiminde, çok memnun kalan sultan, başkent Edirne sularına[23] dönme emrini verdi. Şimdi cereyan eden şu idi ki, dönüş yolu esnasında, Kapı halkından olan bazı genç muharipler, Konstantinopolis çobanlarına koyun istemişler. Et satıcıları ile aralarında bir ihtilaf çıkmış. Sultanın ordusunun geçişini takdir etmek için gelen, İstanbul'un kâfir halkından bazı sarhoş kişiler karşı çıktılar. Her iki taraf da birbirlerine karşı kılıçlarını çektiler ve mallar da zarar gördü. Bu olaydan sonra havaya uçuşan toz yüzünden Konstantinopolis kalesindeki adamlar, düşmanlığın patlak verdiğini zannettiler. Hiçbir bekleme yapmadan, savaşı haber veren çanları çaldılar, kapıları kapadılar ve böylece sultan'ın düşmanı oldular. Osmanlı ordusundaki bazı kişiler, kâfir prensin <=Imparator> sultan ile yaptığı ahidlere uyacağını bildikleri için ordu ile birlikte eşyalarını ve sandıklarını yollamışlar, ve en son bir ümit olarak Konstantinopolis'i ziyaret etmek istemişlerdi. Ve tam o sırada şehrin içinde bulunuyorlardı. Kapılar hemen kapandığı için esir duruma düştüler. Gerçi , kâfir prens bu olaydan dolayı çok müteessir olmuştu, fakat bu sırada, Konstantinopolis kalesinin içinde kalan bu beylerin kurtuluş için bir aracı olacaklarını anladı. Fakat muzaffer padişah bu kalanlar için, âdeta deniz içinde bir katre deyince hâdise ile hiçbir şekilde ilgilenmedi. Bu cereyan eden hâdiseyi kapatmak isteyen kâfir, kale içinde kalan muharipleri, beraberinde işe yarar bir elçi ile birlikte yolladı. Cereyan eden hâdise ile ilgili olarak ne kadar da af diledi ise de, cevabı bir tek idi: "Kâfir prens anlaşmayı tek başına bozmuştur, dostluğun güzel kokan suyunu

yaptığı alçaklıkla bozmuş bulunmaktadır. Özürleri hiçbir şekilde makbul değildir . Bu saatden sonra artık düşmanlık var. Ya kaleyi verir veya başı boyurduruk altına alınacak"[24].

Elçi ümitsiz bir şekilde gitti ve sultan da tahtına döndü. Yeni nişanlısı ile evlenmek-İstanbul'un fethi- için emir verip kaleyi açabilmek için her türlü malzemenin hazır olmasını istedi, şeref veren ve ülkeleri fetheden o malzemeler gelecekti. O kış mevsiminde <=1452-1453> aklından hiçbir zaman çıkarmadığı idolü olan fetih için bütün düşümcesini yoğunlaştırdı, kararsız kaldı... Sonunda kalbini sağlam ve güçlü kıldı, bütün gönlü ile adalete ve şefaate meyal oldu, şeriatın her bir kuralını yerine getirdi, adalet hırkasını da üzerine giyip-ve onun doğruluk hareketleri pek çoktu ve samimi bir şekilde Allah'ın emri olan "Allah adına gerçek cihâd-ı mukaddesi yerine getirin"i uyguladı . Ve 857 yılının <=1453> nisan ayı[25] eriştiği zaman, nisan'ın ılık esintileri, ilkbaharın saba rüzgarı sayesinde kışın askerleri çiğnemiş , süvarileri soğukta ezmiş ise de ilkbahar onlara şimdi çok renkli mantosunu giydiriyor-, sultan sancakları çıkartırarak "zafer alemleri Allah'ın koruyucu sancaklarıdır. İnsanlar onları uzaktan görürler ise de biz yakından görüyoruz" öğretisi uğruna kaldırdı. Böylece, müsait bir zamanda, İstanbul'un fethi için, havada rüzgarların dağıttığı saçları ile yola çıktı. Piyadelere, ağızlarından ateş saçan canavarları, topları çekmelerini emretti, bu topların attığı taşlar o derecede güçlü idiler ki gökte ve denizde iz bırakırlar, birinin taşı bile Elbruz dağına değse bunu becerir[26]. Gümüş madenlerinden yüzlerce madenci ustasını , kuş gagası gibi sivri uçlu çekiçleri ile birlikte getirip delhizler açmalarını istedi[27]. Bir sultanî emir çıkarttırıp, uç tarafta hazır bulunan gemileri Gelibolu'dan getirtti.

[Beyt] "İçi aslanlarla dolu gemiler
teçhizatlarında hiçbir kusurları yok..."

[Nesr] bu tip gemilere, azeb'ler[28] arasından en güçlüleri seçildi ve silahlar da yüklendi. Sultan bu sırada karadan yoluna devam ederken gemiler de denizden ilerliyorlardı. Merhaleleri geçip [metin içinde; menzil be menzil yöridi] her gün bir mahalli sultan çadırını kurdurtarak onurlandırdı. Devrin gezgin ozanları bu farsca metni okudular:

[Beyt] "senin saçlarını dalgalandıran zafer rüzgarı senin bayrağındır .
ince doğallıklı iki kutsal yıldız (=Jüpiter ve Venüs) senin âlemindir".

İstanbul'a varacağı günü hesap edince, ordunun sultanın düzeni [metinde: tavr-ı cihandârî]'ne göre yer almasını emretti. Önüne de yürüyen ak kuleyi koydu: çok iyi ok atmasını bilen Yeniçeri'ler, bir düşman karşısına dizilip de güçlü bir ayak sağlayan piyadeler, fırtınalı bir deniz görünüşü yaratırlar.

[Beyt] "Deniz gibi yeşildirler , fakat onların yeşili
sudan değil de demirin soğukluğundan kaynaklanır..."

Onları ok atıcılar takip ediyorlar , okları da gökteki ateş gibi parlak günde şaşırmazlar . Türk ve frenk zemberek taşıyan kişiler izler , okları da ruhların istediği yıldırımlar gibidir , düşmanlara karşı tek bir atışla ulaşır ve arkibüzcüler de ateş kuşu misâli uçan toplarıyla on tane zırh bile karşı koyamaz[29].

Bu tarz içindeki adamlarını ilk sıraya koyan *padişah* karşı tarafa şahsî ordusunu koydu. Kızıl kaleler <=gemiler> üzerinde uçanlar, yani *azeb*'ler, parlak taşlar gibi olup , aralarında çok iyi ve uzaktan attığını vurma sanatına sahip olanlar vardır, fiiliyatta ve cesaretde arslanlar gibidirler, Ümeyye ve Emevî'lerin çırakları gibi, cephede sağ ve sol taraflara yerleştirildiler. Onların arkasında süvariler, kahramanlar, kükreyen arslanlar, sonsuzluğa dek uzanan bir dizi tabur sıraları oluştururken, tek bir bina tarzı diye de belirtilebilir. Bu ordunun hak ettiği methiyelerden birisi de, yürüyüşe geçtiği zaman, ellerinde bulunan mızraklardan dolayı havada bir orman yaratılmış olurdu ve durdukları zaman da çadırlarından dolayı yer görülmezdi.

[Mısra] "Mızraklarından dolayı hava ormana bürünürdü ,

[Mısra] "Çadırlarından dolayı da arazi görülmezdi".

Ordu kaleye doğru bir nehir dalgası yürüdü [metinde: derya-yı mevvac gibi aktı]. Otağ-ı hümayûndaki merâsim kıtasının yarattığı davul sesi, köslerin ve neylerin yüksek sesi gökteki sesleri bastırıyordu. Ordudan yükselen kişneme sesleri- bir tanesi hayvanların tedirginliğinden kaynaklanmıştı- "bir saatdeki zelzele çok büyük bir şeydir"- [Kur'an XXII âyet 1] yaratılan toz bulutu tepelerin şahikasına ulaşmaktaydı. Çarpışmağa meraklı olan bu arslanlar savaş için bir fırtına arıyorlardı, onlar için de döğüşme günü zifaf gecesinden daha tatlı gelen bir andır, Konstantaniyye kalesinin kapılarına kılıçlarını vurmak için atlarını mahmuzluyorlardı.

Diğer tarafta ise, krallarını Kayser-i Rûm olarak gören kâfir'ler, Allah'a karşı gelmiş dinsizlerden oluşan meşhur muharipler, kılıçlarını kuşanarak hizmetlerini yerine getirmek için, yakın veya uzak kâfir ülkelerinden Konstantaniyye'ye gelip, kendi dinlerinin korunması için bir savaşa katılma hayali ile gelip, kayserin emrine girdiler. Böylece de, bu bekâr Şehir hiç bir zaman yabancı krallar tarafından evlenme isteklerini yerine getirmemiş idi ve kralı da şimdi bir düşmanına karşı baş eğmeğe mecbûr edecek bir lânete uğramamış idi, onları cahilliğin getirdiği hıyanet olarak kabul edip, karşılarına çok sayıda cinler yolladılar, baştan sonuna kadar da demir ile kendilerini kaplamış atları çok sayıda köpekle sevkettiler.Alacaklıları, mukaddes hukukun Kapı'sı karşısında bulundurmak niyetindeydiler. Sonradan da şehirdeki her bir kapının karşısında savaşa kışkırtılmış cengâverlerin gurubunun sesleri, dünyaya hükmeden ilâhinin kulaklarına kadar ulaştı[30]. Karşılaştıkları zaman ne kadar çok hücûmlar yaptılar. Fakat daha başlangıcında bile: "Gerçek kazanır asla yenilmez"e göre kim korkak ise rezil olsun : kâfirleri geri ittiler, adeta bir çocuğa yapılır gibi şehrin içine yollatıp, kapıları kapattırdılar. Bu çatışmada ne kadar kelleler kesildi, ne kadar kâfir diri olarak ele geçirildi ! Olay tarihî bir mekânda cereyân etti, senin iman'ının[31] mutlu bir zamanında oldu-ve Allah senin kılıcın ile vuruyor[32], hiç evvelsi olmayan bir zaman. Allah'ın arzusu üzere, sultan kale üzerine saldırdı. Tam bir Osmanlı düzeni gibi, orta tarafta tahtın odası bulunurken, Âlem'e benzer ve âdeta Erem sarayı gibi[33] süslenmiş idi. Yeniçeri'lerin çadırları etrafında bir daire yaratmışlar ve âdeta ayın etrafındaki hâleye benzerdi. Karşısında bulunan İstanbul kalesinin benzeri idi. Sağ tarafa konulan İshak Paşa , merhum sultan Murad Han'ın yakın dostu vezirlerden birisi olup Anadolu askerleri ile birlikte Anadolu beğliğinin

sancaklarını taşırdı..., sol tarafta sultan Alâeddin'in dayısı, kahraman ve cesur, Karaca Beg bulunmakta olup, kılıç, ve ok ile mücadelede ve devlet işinde mâhir birisi idi, Rumeli *beğlerbeğisi* idi[34]...

[Beyt] "İki nehirden birisi demir, yani asker,
diğeri de Boğaz'ın durdurulamıyan nehridir",

Konstantaniyye kalesi öyle bir kucaklar ki, toz yere indiği zaman kâfir tekfur ve kaledeki ahali kendilerini bir adada kuşatılmış gördüler, dermansızlığa düşüp şu beyti tasdik ettiler: "Onu gördükleri zaman , bizler kayıpız dediler" [Kuran , 68, 26].

Topların yerleştirilmesi için siperlerin inşasına başlama emrini *pâdişâh* hemen çıkarttı. Muhtelif yerlere kule gibi mancınıklar getirdiler, âdetâ gökyüzüne merdiven dikilmişti. Kaderi belirtecek ateşi kirişlerinden attılar.. Topları yerleştirmek için ağaçlar kesip alanlar açtılar ve gerekli yerlere de madenciler görevlendirdiler. İş için görevlendirilen kişiler bütün güçlerini kullandılar. İslâm muzafferiyeti, Allah adına ve efendilerinin şerefi için çalışıyorlardı. Her gün kılıçlarını Konstantaniyye kalesinin kapılarında çınlattırdılar. Zaferden emin olan Ebu'l-feth *padişah*, yeni gelin ile evlenmeyi konuşup, birleşeceği ve güzelliğini methedeceği günü beklediğini açıklıyordu.

[Beyt] " Kendi ümidlerimi onun lütfûna bağladım ,
kendi meramıma göre ne kadar güzel olduğunu ve
gözbebeklerimi mutlu etmesini bekliyorum "

Fakat o sırada liman tarafı tamamen kapalı olduğu için, *pâdişâh* hiçbir şekilde kâfirlere endişe yaratamıyordu. Bundan dolayı da *pâdişâh*'ın kokulu ruhu hep tedirgindi. Bu tedirginliği gidermek için, çok zor bir tedbir alabilmek için bir yol açtırmak için emir verdi[35]. Yüksek bordolu olan belirli gemi ve kayıkların, Boğaz sularından başlayarak Galata kalesinin öte tarafından karadan yürütülmesi ve o limana indirilmesini emretti, böylece

şehri her bir tarafından kuşatacak, düşmanları da parçalayıp yok olmalarına yol açacaktı. Bu güçlü emri yerine getirebilmek için, ağır yükleri taşımak için maharetli mühendisler ve gemiciler hazır bulundular. Pâdişâh'ın isteği üzerine, islâm gemiler muhtelif boyut ve renkdeki bayraklarını takıp yelkenlerini açtılar, Galata kalesinin öte tarafından havada yürüttüler; belki de uçurdular[36]. Gök de bu sırada sultanın emrine riayet ederek işbirliği sağlıyordu. Her bir gemiden tabl ve nakkâre sesleri ve çapaların sadaları yükseliyordu. Denizin dalgalarından yükselen sesler ve gümbürtüler, birbirlerine karışıyor ve Allah'a karşı gelen kâfirlerin kafalarını Tamud[37] halkının feryadı gibi yapıyordu. Böyle bir alayla geldikten sonra, bütün orduyu körfezin sularında müsellah yerleştirdiler. Gemilerin üstüne sağlam bir köprü yaptılar[38], böylece deniz tarafından kaleye doğru bir yol yaptılar.

[Beyt] " Köprünün, levhada çizilen bir hat olduğunu sanabilirsin
kalenin fethine izin verecek sihir ile dolu olmaktadır".

Kaleyi üç taraftan kuşattılar, toplar ve mancınıklarla atışlar yaptılar. Her biri bir tepeyi indirecek güçte olan taşlar, şeytanların kafaları gibi, yarıyorlardı ve kalenin kulelerinin tepeleri yıkılıyor ve surların yapılarını da zelzele gibi sallıyordu; şehir halkının kalbinde-burada kalenin mûkimleri diye anlıyorum-gök gürültüsü gibi çarpıyordu. "Parmaklarını ağızlarına koyuyorlar ve yıldırımların öldürmelerini bekliyorlardı". Sonradan kendilerinin kökenlerini hatırladılar. Böylece her gün, sabahın başlangıcından gecenin alacakaranlığının bitimine kadar, akşam yıldızlarının kervanının ulaşması ve sabah yıldızlarının onlara yetişmesine kadar geçen zamanda , iman ile mücadele edenler metrûk ve kendilerini müdafaadan âciz kalmış kişilere karşı görevliydiler. Fakat onlar halâ kendilerini müdafaa edebilecek sayıda olduklarını , kalelerinin alınmaz bir durumda bulunduğunu zannedip gururları ile devam ettiriyorlardı. Müslüman *gazi*'lerin[39] girişimleri sayesinde, belirli bir zaman zarfında, Oğlak burcuna paralel bir çizgi gibi görünen, belirli sayıdaki kuleler, tahrip edilip yerle bir olunca az sayıda kaldılar. Düşmanın da yıldızı artık görülmez olunca , kaleleri de yere yıkıldı, ve bir tarafta bazı yerlerde kafa tarafı yerinde ise, bazı yerlerde de yetersizlik ve düşüklüğü ortaya koydu. Neden teferruat veriliyor?... Vadiler açılıyor, siperler kendi kendilerine katlanıyorlardı, dayanıklı surlarda da tahribâtın zaafı görülüyor ve bütün bu işaretlerin toplamı , âlemi aydınlatan güneş gibi,

müminlerin kalplerinde parlarken fethin de çok yakın olduğu müjdesini veriyordu.

Bununla beraber, tam bu sırada, kâfirlerin imdadına yetiştirmek için Frengistan'dan, dağ gibi, iki harp gemisi[40] gönderilmişti. Büyüklüğü Hazret-i Nuh'un Gemisi'ni hatırlatıyordu. İçleri de her türlü silah ve Allah'a karşı gelen kişilerle dolu olup, bahadırlıkları ve pehlivanlıkları ile meşhûr murdar adamlardı. Hâdise üzerine, *pâdişâh*'ın adamları ile donanmadaki ileri gelen kişiler gemileri körfeze indirmek için vazifelendirdiler. O iki gemi [metinde :köke] çok uygun bir rüzgâra rast geldiler, hemen yelkenlerini açtılar ve güçlü yaydan çıkan bir ok hızı ile ilerlemeğe başladılar. Kapudân-ı Derya olan Baltaoğlu Süleyman Beg hazır olan gemileri ile çıkıp şeytanlara karşı saldırdı ve büyük bir savaş patladı[41].

[Mısra] "Fakat bir insan arslan olsa delice akan bir nehirde ne yapabilir?"

Zafer varılamaz gibi idi. Kâfirler körfez kapılarını açtılar ve iki gemiyi içeri aldılar. Bu hâdise müslümanlar arasında bir cesaretsizlik yarattı. Böylece şu ilâhi cezanın geldiği tasdik olundu: "Sizin hiç de istemediğiniz bir hâdise cereyan edebilir , fakat o bile size hayırlı olsun" [*Kuran* II 216]. Sonunda da bu iki gemi, şehrin fethine vesile oldular. Bu sebeble açıklıyalım. Sultanın muhariplerine tahsis edilen sur mahalli, bombardıman edilmiş ve hendeklere düşmüş, yığılmış ve derin hendekli yollar açılmıştı[42]. Kâfirlerin kalbine düşen şüpheye göre, o civarda artık kalenin tahribi kaçınılmaz idi. Korkuya sebeb olan o durumu koruyabilmek için müşavere ettiler. Kalede bulunanlar dediler ki: "Bizim evlerimiz , bizim ailelerimiz her şeyin üzerindedir. Hepsinin üstünde de bizim beyimizin sarayı bulunmaktadır[43]. Kendimizden başka kimselere güvenmeyiz"[44]. Gemilerde bulunanlar dediler ki: "Biz evimizi ve barkımızı beraberce terk ettik, hayatımızı ve başımızı bu gazâ için verdik. Niçin bu gibi garip şeylere cevap verilmiyecekmiş ? Bizim anlaşmamız ve bizim yardımlarımızla bunu def etmemiz mümkündür. Bu mahali bize göstermez iseniz, biz de gemilerimize çekilip, savaşı uzaktan seyrederiz. "Bundan sonra aralarında çıkan münakaşalardan dolayı parçalandılar ve düşmanlar da ikiye ayrıldılar. Kâfir tekfur bu sırada kalede bulunanların söylediklerini dinlemeğe yatkın idi, fakat kendisine yardım getiren gemilerdeki muhariplerin küsmeleri halinde çekip gitme niyetleri

bulunuyordu. Şu ilkeyi uygulamak istedi: "zayıf olduğu zaman , deniz kazasına uğrayan kişi her çöpü eline alır". Böylece bu muharipleri, Kapu halkı'nın hücûmlarına karşı direnmeğe görevlendirdi[45]. Bununla beraber İstanbul kâfirleri yüksek sesle nasıl olur da böyle bir hata yapılır dediler ise de hiçbir faydası dokunmadı[46].

Nihayet kuşatma zamanı geldiğinde ,

[Mısra] " Yürü Efendin sana bu fethi açıyor"

bu ses *pâdişâh*'ın kulağını çınlattı. Ve *pâdişâh* Allah'ın inâyeti ve Peygamber'in ruhundan yardım dileyip, 857 <=1453>senesinin ikinci Cumada ayının 27. Günü , Çarşamba idi , hücûm ve yağma emretti[47].

"Eğer Allah tarafından cânibinden değil ise zafer değildir " [Kuran VIII,10] Bu ilke üzerine, Çarşamba günü akşamı, gecenin karmaşık saçlarının gölgesi, bir Rum kadın esirin yüzü gibi güne başlayınca, *gazi*'ler ve imânlı mücahidler, bilek güçleriyle seyyar aletleri çektiler ve zaferi haber veren bayrakları hendeklerin hizasına diktiler. Hendeklerde açılmış bulunan geniş derinlikler üzerinden, bazı gönüllüler kalkanlarını ve surlardaki kulelerin göğe yükselmelerine benzer merdivenler[48] dayayıp, bütün gün ve gece devam eden bir savaş yaptılar , geceyi canlandırdılar. Sabah vakti, gündüz vakti askerleri[49] şafak sahralarında kanlarını akıttıktan sonra göksel kuleyi uzatıp, burayı işgal etmiş olan Gece'nin[50] zenci Emir'i burcun kalesine itmek isterken, muzaffer padişah, zafer atının üzerine binip-

[Beyt] " Önünde semavi İkbal, ardında Saadet,
sağında Zafer , solunda Güç ",

kaleye ulaşınca, tabllar çaldırdı, zafer şahinlerini de ve "Allahü ekber. Allah'ın inayeti" diye bağırıp "yağma" emretti .

Ön tarafa ölüm habercilerini ve tahrip müsebbibleri: ellerinde bulunan toplar diyorum. Bu arada sersemleyen kâfirler top atışlarından kendilerini kurtaramadılar ve savaş da taraf taraf şiddetlenerek devam etti,

kullar ordusunun *gazi*'leri <=Yeniçeriler>, kükreyen arslanlar, savaş çığlıkları atarak ilerlerken, "Allah, Allah" diyorlardı. Hemen bunun ardından, yaylardan bir demir yağmuru akmağa başladı. Oklar da yay olmuş kulelerden atılıyordu[51]. Uzuvlara değen her bir şey, onu hayattan attı . Onların faaliyeti ovayı titretti . Neft şişelerinin yanması[52], topların çıkardığı gümbürtüler gök gürültüsü ile birlikte şimşek çakışını andırıyordu. Neftin ateşinin çıkardığı duman kalenin yüksekliğine ulaştığı zaman adeta bir gölgesi idi-

[Mısra] "ve içinde kâfir tekfurun kibiri yanıyordu"-,
Sanki dindar *pâdişâh* "biz onların kafasına dağı salmıştık"

cümlesinin ne manaya geldiğini anlamağa mahkûm o kâfir halka ispat etmişti. Özet olarak, içerden ve dışardan büyük ve küçük gülleler, oklar, zenberekler, ciritler âdeta nisan ayında görülen ciselemelerin damlaları gibi yoğun şekilde göğe doğru fırlatılıyor ve çıkıyordu. Masum kişilerin dualarının iletilerine benziyordu. İndikleri sırada ise gökten inen kadere benzer bir durum çiziyordu. Topların gülleleri ağızdan çıkıyordu[53], aşağıdan yukarı doğru çıkıyorlar ve yukardan da aşağı inişe geçiyorlerdı. Biri birileri ile karşılaştıkları zaman şakırdayan kılıçların sesini hatırlatıyordu, çok dişli sinüler ve mızraklar da beraber bulunuyordu .

[Nazm] "Dışarı tarafta gâziler, içeri tarafta Allah'a baş kaldıranlar...",

[12 tane beyit bulunmasına rağmen, A.Pertusi tek bir mısra ile yetinmiştir]

Çarpışma bu şekilde sabahın ilk saatlerine kadar devam etti ve toz bulutları ortalığı kaplarken, boğaların dalaşmasından çıkan gibi idi. "Müminlere yardım etmek mecburiyetindeyiz "[Kur'an XXX,47] cümlesinde bulunan vaadi yerine getirmek istediğini söyledi, "ve böylece iyi şey yapanları mükafatlandırırız" [Kur'an,LXXVII,443] sözü ile "her şey için gizlenmiş bir sebeb bulunur" ilkesine göre de her kapıyı açan Allah, bir kapının da fethini mümkün kıldı. Daha evvelden de söylediğimiz üzere, Yeniçeriler ve Kapı halkı karşısında Allah'a baş kaldıranlar siper almışlardı, hepsi de kin dolu ve ahmak denizcilerdi. Savaşa hiç düşüncesizce atıldılar,

Yeniçeriler ile kulenin dış taraftaki burçlarda[54] savaşırken, kulelerin surlarının korumasında güç gösterdiler savaşta başaşağı yere attılar. Fakat şeytanların reisi-yani kaptanlarıbaşları olan melundu ve büyük savaşçının hâlesi ile süslenmiş[55] şekilde geldi , önlerinde bir adam durdu ve burgaz'ın üstünden bir *gâzi* ile kılıç dardeleri vuruşuyordu. "Allah bir şey isterse, onun olması için her olasılığı sağlar". Böyle oldu ve bir *gâzi* aşağıdan bir darbe fırlattı ve kılıç yalmanı melunun göbeğinden fırladı.

[Beyt]; "Mücahidler durdular , gazi sünü ve kâfirin durumunu gördüler:
güçlü boynuzlu gergedanlar arası , filler arası muharebe imiş."

Başı düşünce ayakta duracak gücü ve metâneti kalmadı. Kâfirler yüzlerini döndürdüler ve enseyi gösterdiler; kurtulmak için iki sur arasında kendilerini attılar. Kapıyı aşmağı başaramayınca iki sur arasında , kuşatılmış olarak kaldılar. Kalenin diğer müdafileri, müslümanların [metinde: ehl-i islam] saldırılarından yıkıldıkları için, kapının iç tarafında siper aldılar. Süleyman'ın şeytanlarının soyundan olduklarından öğünen bu asiler Gerçek Din'e karşı kin dolu oldukları kaçınılmaz bir duruma gelmişti, her iki tarafı da keskin kılıçlarla can verdiler. Cesedler birbiri üzerine düşdü ve kulelerle surlara tırmanan bir merdiven şeklini aldı. *Gazi*'ler hemen bu çıkış yolundan istifade ettiler, merkez kaleye doğru çektiler, düşmanları aradan hemen aşağı attılar, âsilerin en üstte bulundukları mahaldi; hatta, süratle tahribi sürdürdüler. Nasıl ki Boğaziçi'nden çıkan nehir yayılır ve büyük bir deniz şeklini alıyor ise, böylece Sultan'ın muzaffer askerleri, şansın da yardımı sayesinde, büzülmüş kapı yolu ile şehre tesir etmeğe başladılar, kâfirlerin kafalarına savaş ve korkuyu yağdırmağa başladılar ve şehrin muhtelif organlarına bir fesat malı gibi yayıldılar. Artık kendisini müdafaa etmesi mümkün olmayan bu şehirde, her türlü tahminlerin çok daha büyük bir oranında, melun kâfirler, alçak kötüler dindar *gâzi*'ler karşısında bağırarak kaçışıyorlardı. Guruplar halinde , topluca bir halde, koşuşuyorlardı, âdeta aç kurtlar karşısında kaçan düzensiz sığırlar gibi idiler. Bu kaçışları esnasında ya uçuyorlardı ya düşüyorlardı. Bu hoşa gidilecek bir sebeb idi zira özellikle Kapı kulu askerleri idiler ve zafere ulaşmak için özel bir hususiyete sahip olmalıydılar; hatta bunlar, şehir içindeki yollardan, korkuya kapılan kâfirleri kaçırttılar. Bu kısımlar Anadolu, Rumeli ve gemiciler için tahsis edilmiş ve hiç kımıldamadan bulundukları yeri savunmaları istenmişti. Kâfir tekfur,

gurur uykusu içinde bulunuyordu, halâ bir azgınlık ve kibir içinde idi. Kâfirler bir aralık kötü yolda iken, Yeniçeri'lerin beyaz türbanlarını [metin içinde: ak börü], İslâm'ın ışığının belirtilerini gördüler. Ve yani, sırtlarında Yeniçerileri, kapı askerlerini görünce, birbirlerine şöyle dediler:

[Mısrâ] Artık ölüm ensemizde
ve
[Mısrâ] Ölüm enselerde, ölüme makûm edildiğini bil

Böylece "harp ağırlıklarını bırakdı" [Kur'an, XLVII, 4], yani adamlar, hayatlarını kurtarmak için, silahlarını yere attılar. Bazıları kalenin güçlü kulelerine kapanırken, *amân* sureti[56] elde ettikten sonra çıkmağı düşündüler; diğerleri ise dediler ki: "hayatımın esasını teşkil eden husus artık yok ise, ben artık hayatta ne yapayım?", böylece ölümü tercih ettiler. Atlarını *gâzi*'lere karşı sürdüler arslanların kılıçlarına yem oldular; diğerleri ise kaderlerine razı oldular ve felâketin tutsak ve kölesi olmağı tercih ettiler[57].

Bu sırada kâfir tekfur yakın adamları ile birlikte gizli sokaklardan denize inen yola koyuldu ve kurtuluşu gemilerde aramağı aklına koydu. Kaçtığı esnada, yerlere düşüyor ve kalkıyordu, Kader'in gücü tuhaf bir şekilde kendisini gösterdi, bir perdenin arkasından çıkar gibi bu güç, şu olayı yarattı. Donanma askerlerinin [metinde: azeb] bir kısmı üniformalarını değiştirmişlerdi ve böylece de Yeniçeri'lerin aralarına karışmışlardı, böylece şehre saldırıya onlar da katılmışlardı. Girdikleri zaman, Yeniçeri'lerden uzak durmak istediler ve boş kalmış bir yerde sıvıştılar. "Yabancı bir kör gibidir". Böylece yollarını şaşırdıklarından dolayı dışarı çıkmağa zorlandılar. Dünya ışığından mahrum cesur körler gibi oradan oraya koşuştular; elleri ile talihin elbisesini ele geçirmeğe muvaffak olamadılar. Aksine, öyle bir yere geldiler ki âdetâ düşman eline düşecek gibi oldular. İlerledikleri sırada, basık ve tahrip edilmiş pazarlardan geçip istikâmet bilmiyorlardı-ve karanlık da üzerlerine basmışdı, arka taraflarında bir gürültü duydular. Günahkâr kâfirlerden oluşan bir gurup sel gibi akıyordu, hiçbir niyeti olmayan kurt gibi onlara yanaştılar, bu deniz askerlerine karşı bu kâfirler her baskıyı yaptılar: zavallılar tatlı hayatlarını kurtaracak her türlü ümidlerini kaybettiler. "Kurtuluş yolu nerededir?" diye bağırmak kuvvetinden başka bir şeyleri kalmamıştı ve diğeri de "Efendi'nin yanında, orada huzuru bulacaksın" diye

cevap verecekler. Ammâ, bütün bu mahal Hoten[58] idollerinin kıvırcık lüleleri olan görüntülerinin benzeri dalgalı ve dağınık idi-burada demek istediğim, birbirini izleyen engebelerden dolayı hareket edilmesi zor bir mahaldi, piyadeler boğazlanmış bir hayvanın debelenmesi gibi belirli bir kuvvete sahip oldular. Bu sırada sığınacak bir yer ararlar iken ve bazılarının şehâdet âleminin hazinesinden yeşil ve kırmızı elbise giyerlerken-demek istediğim, şehadet şerefine ulaşmak üzere idiler-, melûn kâfir kral kendisini yaralı bir deniz askerinin [azeb'in] önüne attı: Şu deyimi hatırlatan bir tutumla: "Kaderin kabul ettiği yere çeken biri var " a göre, tekfûr'un atı aynı kâfirin üzerine düşdü. Yarı ölü bir şekilde yaralı olan deniz askeri Allah'a âsi olan[59] adamların kralının kellesini kesti. Bunun düşdüğünü gören kâfirler, muzaffer iken mağlûb duruma düşdüler. Deniz askerleri imparatorun maiyetinde bulunanlardan bazılarını esir ettiler, bazılarını müsamahanın esiri olurken, diğerleri cehennem yurdunun emirleri oldular. Kaldı ki bunların hepsi tekfûrun "maiyeti" oldukları için, askerler de bunların atlarında ve silahlarında çok parlak mücevherler buldular, kısraklarında da külliyetli miktarda ipek, akçe ve altın florinler buldular ki insan düşüncesi bunları anlayamaz. Ganimetin bir kısmını almayı beceremeyen bu zavallılar, kellelerini kurtarmak için fırsat aradıkları bir sırada şu ilham nefesini duydular: "Allah'ın rahmetinden ümid kesmeyin " [*Kur'an*, XII, 87] ganimetin saba rüzgârıdır[60].

[Mısrâ] " Bu büyük bir zaferdir . Allah'ın inâyeti olmayan hiçbir güç ve iktidar yoktur .

Tenbih: bir Arab'a sormuşlar: "Allah'ın varlığını kimden öğreniyorsun?": o da cevap verdi: "İnsanların tasavvurlarının iflas etmesi üzerine".

Allah bir Nemrud yarattı ki dün Kayser tahtında oturuyor çok sayıda nökere, askere, ülkelere ve memleketlere emirler yağdırır iken, bugün yarı ölü bir deniz askerinin zafer ganimetidir.

Biz şimdi kendi hikâyemize gelelim. Kutsal istek üzerine kale ele geçirildi, düşman her türlü gücünü kaybetti ve karşı gelemez hale düşdü.

Mümin halk artık bir engelle karşılaşmadı ve gayet emin bir şekilde yağmalamağa başladı. Çocuklar ve güzel kadınları ganimet yapma imkânı görüntüsü kalplerini ve ruhlarını tedirgin ediyordu diyebiliriz. Süleyman'ın sarayına benzeyen ve göğe ulaşan saraylardan her şeyi dışarlara attılar, sokaklara serdiler, altından yapılma yatakları yırttılar, kıymetli taşlarla örtülü çadırları yıktılar, güzellikleri Yunanlı [metinde: Rûmî], Frengî, Rus Macar, Çin'li, Hoten'li yani kısacası çok değişik ırklara mensup bulunup da yumuşak saçlı, idollerin zülüflerine benzer ve Cennet buluşmalarını hatırlatan davranışlar... , uzun boylu ve taze gül açmış gibi delikanlılar... kemere benzer kaşları bulunanlar..., ince burunlu..., güzel çizimli şakakları..., Lyr takım yıldızının kızları gibi, yasemin tazeliğinde, menekşe yanaklı, saçları dalgalı, servi boylu, simâsı güneşi alnı ise ayı hatırlatan, göğsü olup, Mars'ın tabiatı, Jüpiter'in inayeti, Orion'un siması, okçu'nun kuşanışı, Azra yıldızlarının kaşı, Balık burcunun saçları, tavusları hareketlendirme becerisi . Yanakları güllerle süslenmiştir... , göğüsleri yuvarlaktır... , gözleri yorgun ve köyülük dolu..., bacakları çok uyumludur... , hareketleri yaylanır gibidir... , siyah, kırmızı, sarışın...
[Mısrâ ve beyitlerle süslenmiş bu kısmın tercümesi ve yorumu zor olacağı için, A.Pertusi nesir olarak verir].

Önlerine âdeta dişi arslanlar, leoparlar ve antilop sürüleri iter gibi olan *gazi*'ler genç kızları zorla önlerinde yürüttüler ve mücevherleri ile gençliklerini parlattılar. Sonra da kâfir tekfurun sarayından ve zenginlerle kötü kâfirlerin evlerinden eşyalar ve altınla gümüş vazolar, kıymetli taşlar, her cins mücevher ve kumaşlar çekip aldılar, öyle büyük bir miktar ortaya çıktı ki sanki toprak içindeki bütün hazineyi dışarıya çıkartmıştı. Böyle büyük bir zenginlik ve ganimet karşısında şaşkın kalırken şunu sordular: "buna nasıl sahip olabildiniz ?". Sıkca olan bir olaya göre krallara lâyık inciler , nar gibi büyük ve harika suyun yakutu , sahte bir taş ve cam kolye fiyatına satılmıştır. Altın ve gümüş için bakır ve kalay fiyatı verilmişti[61]. Böylece, bu kıymetli madenler sayesinde, epey sayıda kişi çok kötü bir fakirlikten olağanüstü bir zenginlik durumuna yükseldiler. Özetle, yanlış bir yolda yürümekte olan kâfirler, tahribe uğrayıp Sultan'ın ordusuna girdiler, şimdi meskun âlem için daha iyidir, zira kıymetli hazineleri, *hûri*'leri[62], genç oğlanları, mücevherleri ve zengin süslemeleri sayesinde daha büyük bir refah getirdiler.
[Mısrâ] "Pâdişâh'ın ordusu cennet görünümü kazandı"

[Beyt] " Her çadırın bir cennet olduğunu sanırsın
burada huri , gençler ve mücevherler ile dolmuş.."

Bu sırada devlet erkânı , padişahın adamları kalenin kapılarını açtılar, *gâzi* Sultan Mehmed, beraberindeki "*ulemâ* ve *ümerâ* <=ordu komutanları> ile beraber, ziyareti ile kaleyi şereflendirdi[63], bu sanki Hazret-i Muhammed arabî'nin,en makbul dualar onun olsun [aleyhi efdalü's-salavât] Burak'a [64] binüb Cennet'i ziyaretini hatırlatıyordu:

[Nazm] "O Muhammed şimdi Peygamber'in mührü oldu,
bundan sonra da Muhammed şu duruma geldi ki
imanın kutsiyetinin parlaklığını anımsatır .
Allah'ın isteği üzerine bu Muhammed , bütün halkın öncüsü oldu ,
bu Muhammed rahmet taksimi için kapıları açtı .
Allah'ın isteği ile , bu Muhammed , dünyadaki insanların
selâmeti için vasıta oldu ,
bu Muhammed , halk için , Allah'ın gölgesinin fazileti oldu .
Allah'ım , ona iyilikte bulunup mağfiretini esirgeme ".

Bu sırada

[Mısrâ] " burası Adn cennetidir . Giriniz ve burada ölümsüz kalın"
diye meleklerin koroları , fânilerin kulaklarına bunu okuyorlardı .

Bu kadîm şehrin ve yaygın kalenin bir dizi sarayını, geniş sokaklarını, pazarlarını ziyaret ettiği sırada, *Pâdişâh* cennetin bir örnek olan Aya Sofya adlı kiliseyi takdir etmek istedi:

[Beyt] "Cenneti görmek istiyorsan Aya Sofya'yı ziyaret et .
Aya Sofya , Cennet'in en üst arşıdır" .

[metinde : Bihişt ister isen eyâ sûfiyâ
bihit-i berindûr Ayasofya]

Gayet güçlü bir bina, kuvvetli bir inşaat olup, göğe benzeyen en üst katına çıkmak için, başdönmesi hastalığı olmaması lâzımdır. Dünyada benzeri yoktur; dünyada bir benzerinin inşa edilmediğini itiraf etmek gerekir. Fakat her türlü mahlûkât için kaçınılmaz olduğu gibi, etrafında bulunan binalar harab oldular[65], işte böylece bir zamanlar mukadderatın gülümsediği insanların kıskançlık çeken[66] sarayları şimdi harabeye dönmüşdür .

[Beyt] " Binanın kalbi üzüntüden harâbeye yüz tuttu .
yazık ki , güzel talih koruyucu iken şimdi uykudadır".

Bu binanın harabelerinin yanında taş bahçelerine dönüşen inşaatlarında bir delhiz bile kalmamıştı: bir tek kubbe ayaktaydı. Fakat hangi kubbe ki ! dokuz göğün kubbesi ile benzeşendir. Bir büyük mimar, bu eser sayesinde mimarlık ilminin bütün kuvvetini ortaya çıkardı[67]. İç tarafı genişletti ve birbiri üzerine konulan yarım kubbeliler aracılığı ile sivri ve kür köşeler, pencereler üzerine arklar-bu arklar âdetâ kalpleri çalmak isteyenlerin kaşlarını andırır, ve hiçbir şey de onlara benzemez-, ve çatılarda da küçük basamaklar koydurdu. Öyle bir genişletti ki bir anda ellibin kişi bir araya gelebilir. Yamuk katların şıklığını güvenceye almak için dalgalı görünümlü bir kumaş serdirip rengini çeşitli kılan camlar yanında, süslü camlar zeminde bir kumaş gibi görünüyor ve akıl da hiçbir şekilde bu becerikli üstadların sanatını anlamıyordu[68]. Yer tabanına çok renkli bir şekilde oluşmuş ham mermer ile döşemiş, öyle bir görünüş verilmiş ki tabandan Arş'a <=kubbe> bakılsa gök yıldızlarla dolu görünür ve eğer Arş'dan tabana bakılacak olunur ise, fırtınalı bir deniz şekli önümüze çıkar. Güçlü surların kumaşa benzeyen tabanına[69] yakın bir yerde ince çok renkli mermerler ile[70] döşenmiş görülüyor. En sonunda da bir dizi figürler da sıralanır ve bunu görenlerde bir hayranlık çığlığı içten çıkar. Bu üstadlar böyle büyük bir beceri ile heykel kurallarını tatbik etmişler, ve insan figürleri ile insan olmayan figürler çok mükemmel bir şekilde birbirlerini tamamlıyorlar. Kilisenin ortasının karşı tarafında bulunan kubbede bulunan bir insan figürü konmuş bulunuyor ve altın ile sâir renklerden[71] oluşan cam parçaları ile yapılmış bulunuyor. Bu figüre ne taraftan bakacak olur iseniz görüntüsü o tarafa yönelir.

Cihan *pâdişâh*'ı bu sanat eserlerini ve hayranlık uyandıracak fevkalâde heykelleri çukur taraflarda takdir ettikten sonra bu kere dış tarafa açılan kata <= kubbenin dış tarafına> çıkmağa karar verdi . Kutsal Ruh'un[72] [metinde: Rûhu'llah] Güneş'in göğüne çıkışına benzer tarzda çıktı. Galerilere doğru açılan ara katlarda durup âdeta bir taşdenizine benzer tabanlara baktı, takdir etti. Böylece kubbenin en üst tarafına ulaştı. Ne zaman ki bu güzel binanın kenarlarının harabeler ve çöller ile kaplı olduğunu görünce, bu dünyanın sebatsızlığının ve kararsızlığının, ve kaderinin de harap olmasını düşüncesinden geçirdi. Bu sırada pâdişâh'ın çok tatlı sohbetinde ağzından çıkan şu <farsça> beyit bu sadık kulunun kulağına ulaştı ve kalbinin levhasında yazılı olarak kaldı.

[Beyt] Örümcek Hüsrev'in sarayında kapıcılık görevini üstlendi .
Baykuş muhafız müziğini[73] Afrasyab'ın[74] kalesinde çalmakta

[eserde kayıtlı aslı şöyledir :

Perde-dârî mî küned der tâk-ı kisrâ ankebût
Bûm nevbet mî-zened der kal'a-i Efrâsiyâb]

Âlemin *padişah*'ı bu binanın esas yapısı ile ilgili kesin bilgiye sahip olduktan sonra, teferruatını öğrenmek için kalmadı. "En mühimi kâfidir" dedi ve muzaffer atuna binip ordugâha gitti[75].

Divan'ı topladı. Esirleri, mensubu bulundukları kâfir ülkelere göre guruplara ayırdıkları için divana getirdiler. Bazıları için idam emri verildi, diğerleri ise bazı işlere ayrıldılar ve hayatları korundu. *Pâdişâh*, Karışdıran Süleyman Beg'i[76] İstanbul valisi tayin etti, çünkü bu *beg* çok işlere karışmış tecrübe sahibi biri idi. Şehrin isteklerine göre[77] tamir edebilmesi için her türlü gerekli işleri yapması için vazifelendirdi .

Böylece, istediği her şeyi elde etmiş olduğu için, Edirne canibine doğru gitti. Allah onu fitneden korusun: [Harreseha'llahü ani'l-fitne].

İZAH

İzah kısmında kullanılan kısaltmaların listesi

a)-Kaynaklar

Bu listede neşir ile ilgili hiç bir işaret yok ise, müellifin bu derleme içinde bulunduğu ve her bir müellif için hazırlanan giriş bölümünde kaydedilen neşirlere atıf yapılması gerekir demektir. Halbuki eğer bir metinden sonra şöyle bir ibâre bulunuyor ise: Zeyil, n° ooo, Zeyil kısmında kaydettiğimiz liste dışı bırakılmış metinlerin gösterilen neşre atıf yapılmaktadır. P [sayfa] veya pp [sayfalar] diye İzahda gösterilenler ile, özgün neşirlerin sayfalarını gösterir, derleme içine alınmış metinlerin sağ tarafına usulen konulmuştur: par. ile paragraflar ve nt. yorumdaki bir veya daha çok notlara bir gönderme yapılmıştır. Bizans tarihçileri konu edilirken kitaplar, bölüm ve paragraf (Kritovulos) veya bölüm ve paragraf (Dukas, Sphrantzès) veya cilt ve sayfa (Kalkokondiles) halinde gösterilmiştir.

Abraham di Ankara = Abraham di Ankara, *Lamento sulla presa di Costantinopoli*

Adamo da Montaldo = Adamo da Montaldo, *de Constantinopolitano excidio ad nobilissimum iuvenem Meladucam Cicadam* (Zeyil,n.109)

Angiolello= Giovanni Maria Angiolello degli Angiolelli, *Historia turchesca* (Zeyil,n.107)

Anonimo alsaziano = Anonimo alsaziano,*Un'esortazione alla cristianità contro i turchi*

Anonimo russo = Anonimo russo, *Sulla presa di Costantinopoli da parte del sovrano turco Mehmed*

Anonimo veneto = Anonimo veneto, *Questo è'l lamento de Costantinopoli*

Ak Şems ed-Din = Ak Şems ed-Din, *Lettera a Mehmed II*

Arakel di Baleš = Arakel di Baleš, *Lamento per la capitale Stambul* (Zeyil, no 165)

Aşık Paşa-zâde = Aşık Paşa-zâde, *Storie della casa di Osman* [Tevârih-i Âl-i Osman] (Zeyil, no. 134)

Barbaro = Nicolò Barbaro, *Giornale dell' assedio di Costantinopoli 1453*

Beheim = Michael Beheim, *Questa poesia parla dei turchi e della nobiltà*

Benvoglienti = Leonardo Benvoglienti, *Dispaccio da Venezia alla Signoria di Siena*

Birago = Lampo (veya Lampugnino) Birago, *Strategicon adversum Turcos*

Callisto = Andronico Callisto, *Monodia sulla sventurata Costantinopoli*

Campora = (Giacomo Campora) *Oratio facta ad dominum regem Ladislaum, serenissimum regem Hungariae, Bohemiae, etc.*

Calcocondyles = Laonico Calcocondiles, *Historiarum demonstrationes*

Costantino di Ostravica = Costantino di Ostrovica, *Memorie di un giannizzero*

Critobulo = Critobulo di Imbro [Imroz'lu Kritovulus*], de rebus per annos 1451-1467 a Mechemete II gestis*

Dati = Carlo Leanordo di Piero Dati, *Carmen ad Pontificem maximum dominum Nicolaum papam V in Thurcum Mahomet* (Zeyil, no.139)

Della Vedova = Michele Della Vedova da Pola, *Lamento di Costantinopali* (Zeyil, no.147)

Dlugosz = Jan Dlugosz, *Historiae polonicae* (Zeyil, no.117)

Dotti = Paolo Dotti, *Missiva. . . de expugnatione civitatis illustris Constantinopolitanae*

Ducas = Ducas, *Historia turco-byzantina (1341-1462)*

Enrico di Soemmern = Enrico di Soemmern (Zoemmern), *Qualiter urbs Constantinopolis anno LIIIo a Turcis depredata fuit et subiugata*

Eparchos = Tommaso Eparchos e Giosuè Diplovatatzes (?), *Relazione sulla presa di Costantinopoli*

" familiaris " del card. Isidoro = " familiaris " del card. Isidoro di Kiev (Francesco Griffolini?), *Epistola ad cardinalem Firmanum* (Domenico Capranica)

Filelfo Francesco = Francesco Filelfo, *A Mehmed, gran signore e gran emiro dei turchi* (Zeyil, no.141)

Filelfo Gian Mario = Gian Mario Filelfo, *Amyris* (I-II) (Zeyil, no.140)

Filippo da Rimini = Filippo da Rimini, *Epistola ad Franciscum Barbarum, virum inclitim, procuratorem Sancti Marci dignissimum (Excidum Constantinopolitanae urbis)* (Zeyil, no.56)

Giorgio di Trebisonda = Giorgio di Trebisonda, *Sulla verità della fede cristiana. All'Emiro [Mehmed] nel tempo in cui si impossessò della città di Costantino*

Girolamo da Firenze = Fra Girolamo da Firenze, *Epistola ad reverendissimum dominum de Capranica cardinalem et protectorem*

Giustiniani = Franco Giustiniani, *Epistola ad illustrem et excelsum principem et dominum Petrum de Campofregoso, Dei gratia Januensium ducem, etc.*

Gregorio Tifernate = Publio Gregorio Tifernate, *Vaticinium cladis Italiae* (Zeyil, no.136)

Khodja Sa'd ed-Din = Khodja Sa'd ed-Din, *Il diadema delle storie* [Tâc'üt-Tevârih]

İbn-i Kemâl = İbn-i Kemâl, *Storia della dinastia di Osman* (Tursun Beg' in izahı için konulan notlarda)

Ivani = Antonio Ivani de Sarzana, *Expugnatio Constantinopolitana ad illustrem dominum Federicum Montisferetri Urbini ac Durantis comitem* (Zeyil, no.57)

Languschi = Jacobo Languschi, *Excidio e presa di Costantinopoli nell'anno 1453* (Zorzi Dolfin'in *Cronica* adlı eserinden) (Zeyil, no.104)

Leonardo di Chio = Leonardo di Chio,*ad beatissimum dominum nostrum Nicolaum papam quintum (de urbis Constantinopoleos captivitate)*

Lomellino = Angelo Giovanni Lomellino, *Epistola de Constantinopoleos excido*

Maffeo Pisano = Maffeo Pisano, *Lamento di Costantinopoli* (bu eser Bernardino da Cingoli adlı kişiye de atfedilir) (Zeyil, no.146)

Mandelreiss= Balthasar Mandelreiss, *Grido contro i turchi* (Zeyil, no.150)

Neşri = Mehmed Neşri, *Libro che descrive il mondo* [Kitâb-ı Cihannümâ]

Nestore Iskinder = Nestore Iskinder, *Racconto di Constantinopoli*

Niccola della Tuccia = Niccola della Tuccia, *Cronaca di Viterbo* (Zeyil, no.46)

Nicola da Foligno = Nicola (Tignosi) da Foligno, *Expugnatio Constantinopolitana* (Zeyil, no.45)

Nicolò V = Nicolò V Papa, *Testamentum*

Note in manoscritti greci I-VIII (Zeyil, no.121-128)

Note in manoscritti serbi I-II (Zeyil, no.115-116)

ps.-Phrantzès = pseudo- Giorgio Phrantzès (=Macario Melissenos), *Chronicon maius* (Zeyil, no.131)

Pusculo = Ubertino Puscolo, *Constantinopoleos libri IV*

Quirini = Lauro Quirini, *Epistola ad beatissimum Nicolaum V pontificem maximum* (Zeyil, no.12)

Qyvâmî = Qyvâmî, *Racconto delle conquiste del sultano Mehmed*

Sagundino = Nicola Sagundino, *Oratio ad serenissimum principem et invictissimum regem Alfonsum*

Samile = Samile (veya Samuele), *Lettera a Osvaldo, burgomastro di Hermannstadt*

Scolario = Gennadio (veya Giorgio) Scolario, *Lettera pastorale sulla presa di Constantinopoli*

Soderini = Nicolò Soderini, *Lettere alla Signoria di Firenze sulla perdita di Pera e di Costantinopoli* (Zeyil, no.9)

Sphrantzès = Giorgio Sphrantzès, *Memorie (Chronicon minus)*

Tâdji Beg-zâde Ga'fer Çelebi = Tâdji Beg-zâde Ga'fer Çelebi, *Libro che celebra la conquista di Istanbul*

Tedaldi = Jacobo Tedaldi, *Informations. . . de la prise de Constantinople*

Tursun Beg = Tursun Beg, *Storia del signore della conquista*

[Mütercimin eki: bu kısımda eserlerin adlarını Agostino Pertusi'nin verdiği başlıklara göre aktardım ve Türkçe eserlerin adlarını, çok azı dışında, değiştirmediğim gibi, diğer başlıkları aynen bırakıp, çok lâzım gelen tercümelerini kendi bahislerine aktardım].

b)-Kitabiyât

İzah içinde bulunan bir kitabiyât kaydı, sonunda üç nokta ile işaret edilmiş ise (meselâ,Dujcev, *La conquète turque. . .*) her bir metnin giriş kısmının en alt tarafında gösterilen kitabiyâtda mevcut demektir,

Alexandrescu, *L'action de Venise* = M.M.Alexandrescu- Dersca Bulgaru, "L'action diplomatique et militaire de Venice pour la défense de Constantinople (1452-1453)", *Revue Roumaine d'Histoire*, XIII (1974) s.247-267.

Babinger, *Maometto* = F. Babinger, *Maometto il Qonquistatore e il suo tempo,* II. neşri genişletilmiş olup, D. Cantimori'nin sunuş yazısı bulunmaktadır, Torino 1967; İtalyancaya çeviren : E. Polacco.[Tercümenin sayfa düzenine girdiği sırada, bu eserin Türkçeye aktarılma girişimi gerçekleşti; *Fatih Sultan Mehmed ve Zamanı*, İstanbul 2003, Oğlak yayınevi, Dost Körpe'nin tercümesi. A.Pertusi'nin gösterdiği sayfaları dilimize yapılan tercümeye göre tatbik etmek her sayfada mümkün olmadı ise de ihmal etmedim].

Babinger, *Die Aufzeichungen* = F.Babinger, *Die Aufzeichungen des Genuensen Iacopo de Promontorio- de Campis überden Osmanenstaat um 1475,* München 1957.

Belgrano, *Prima serie* = L.T.Belgrano," Prima serie di documenti rigurdanti la colonia di Pera " , şu seri içinde : *Atti della Società Ligure di Storia Patria,* XIII (1877).

Cornet, *Giornale* = E. Cornet, *Giornale delll'assedio di Costantinopoli 1453 di Nicolò Barbaro p.v. corredato di note e documenti,* Vienna 1856.

Doelger, *Regesten* = F. Doelger, *Regesten der Kaiserurkunden des Oströmischen Reiches. 5. Regesten von 1341-1453 unter verantwortlicher Mitarbeit von* P.Wirth, München-Berlin, 1965.

Gill, *Il Concilio di Firenze* = J.Gill, *Il Concilio di Firenze,* Firenze 1967, Italyancaya tercüme eden A. Orsi Battaglini.

Grumel, *La Chronologie* = V. Grummel, *La chronologie*, Paris 1958,(= *Traité d'études byzantines.*I).

Guilland, *Les appels* = R. Guilland, " Les appels de Constantin XI Paléologue à Rome et à Venise pour sauver Constantinople (1452-1453)", *Byzantinoslavica* XIV (1953) s.226-244.

Janin. *Const.byz.* = R.Janin, *Constantinople byzantine. Développement urbain et répertoire topographique,* Paris 1964, ikinci baskı.

Janin, *Géorg.eccl.* , I 3 = R. Janin, *La géographie ecclésiastique de l'Empire Byzantin. I, Le siège de Constantinople et le Patriarcat Oecuménique. 3. Les églises et les monastères,* Paris 1969, 2. baskı.

Jorga, *Notes* = N.Jorga, *Notes et extraits pour servir à histoire des Croisades au XVe siècle,* II-IV, Paris 1902-1915.

Lane, *Navires* = F.C. Lane, *Navires en constructeurs à Venise pendant la Renaissance,* Paris 1965.

Laurent, *Les "Mémoires "* = V. Laurent, *Les "Mémoires" du Grand Ecclésiarque de l'Église de Constantinople Sylvestre Syropoulos sur le Concile de Florence (1438-1439),* Paris 1971

Manoussakas, *Les derniers défenseurs* = M. Manoussakas, "Les derniers défenseurs crétois de Constantinople d'après les documents vénitiens", şu kitapta*: Akten des XI. Intern. Byzantinistenkongresses,* München 1960, s.331-340.

Mansi, *Pii II. . . orationes* = J.D.Mansi, *Pii II, P.M.olim Aeneae Silvii Piccolominei orationes,* III, Lucae 1759.

Pertusi, *Martino Segono* = A. Pertusi, *Martino Segono, vescovo di Dulcigno, Vita e opere,* Roma, basılmakta [eser bu tarihden sonra basılıp ilim âlemine sunuldu*: Martino Segono di Novo Brdo vescovo di Dulcigno. Un umanista serbo-dalmata del tardo Quattrocento.Vita e opere,* Roma 1981, nâşiri: Istituto Storico Italiano per il Medio Evo, müellifin ölümünden sonra, daktilo ettiği metin ve kalan notlarına göre tamamlandı.]

Pertusi, *La Lettera di Filippo da Rimini* = A. Pertusi, " La lettera di Filippo da Rimini, cancelliere di Corfù, a Francesco Barbaro e i primi documenti occidentali sulla caduta di Costantinopoli " şu kitabın içinde : *Mnemosunon Sofias Antoniadis*, Venetia 1974,s.120-157.

Pertusi, *Le epistole storiche* = A Pertusi," Le epistole storiche di Lauro Quirini sulla caduta di Costantinopoli e la potenza dei Turchi", şu kitabın içinde : *Lauro Quirini umanista. Studi e testi,* katılanlar: O. Kristeller, K. Krautter, A. Pertusi, G. Ravegnani, H. Roob, C. Seno, Firenze 1976.s.163-259.

Pertusi, *Ripercussioni* = A. Pertusi, " Ripercussioni della caduta di Costantinopoli.Un esempio di interrelazioni culturali nel sec.XV", Rapport,

Histoire B 2, şu kitapta : *IIIe Congrès Intern.d'Études du Sud-est Européen,* Bucarest 1974 (teksir şeklindedir.).

Pertusi, *I primi studi* = A Pertusi," I primi studi in Occidente sull' origine e la potenza dei Turchi ", *Studi Veneziani* XII (1970) s.465-552.

Pertusi, *Premières études* = A. Pertusi," Premières études en Occident sur l'origine et la puissance des Turcs", *Bulletin de AISEE c.*X/1 (1972) s.49-94.

Pitcher, *An Historical Georaphy* = D.E. Pitcher, *An Historical Georaphy of the Ottoman Empire, from earliest times to the end of the Sixteenth century,* Leiden 1972.

Romanin, *Storia documentata,* IV = S. Romanin, *Storia documentata di Venezia, IV,* Venezia 1913 ikinci baskı.

Thiriet, *La Romanie vénitienne* = F. Thiriet, *La Romanie vénitienne au Moyen Age: le développement et l' exploitation du domaine colonial vénitien (XIIe-XVe siècles),* Paris 1959.

Thiriet, *Régestes* III = F. Thiriet, *Régestes des délebérations du Sénat de Venise concernant La Romanie,* III, *1431-1464*,Paris La Haye 1961

Thomas- Predelli, *Diplomatarium Veneto- Levantinum* = G.M.Thomas- R.Predelli, *Diplomatarium Veneto- Levantinum sive Acta et diplomata res Venetas, Graecas atque Levantis illustrantia a.1300-1454*, Venetiis 1880-1889, I ve II. cildler.

Valentini, *La crociata* = G .Valentini, "La crociata" da Eugenio IV a Callisto III (dai documenti d'archivio di Venezia), *Archivum Historiae Pontificiae,* XII (1974) s.91-123.

Wolkan, *Der Briefwechsel* = R. Wolkan, *Der Briefwechsel des Eneas Silvius Piccolomini,* III Abt., I, şu seri içinde : *Fontes rerum austriacarum,* cild LXVIII, Wien 1918 .

Nicolò Barbaro

[1] Mehmed II, *Bej* [İtalyanca karşılığı olan signore,sovrano kelimeleri verilmiş], Murad II'ın oğlu.

[2] [Filolojik açıklamadır]

[3] 1452 senesinin 26 mart günü ile ağustos ayının sonu arasındaki dönemde inşa edilen " çok güzel" kale, Boghaz-kesen'dir. Venedik'liler buraya "Castello novo" [Yeni kale] adını verip, Bayezid [Yıldırım] tarafından Boğaziçi'nin doğu tarafındaki sahile inşa edilen ve evvelâ Güzel Hisar ve sonra Anadolu Hisarı adı ile tanınan " Castel vecchio" [Eski Kale] 'den ayırmak istediler. Buraya sonradan Rumeli Hisarı adı verildi. Mimarı da büyük bir ihtimalle mühtedi olan Muslih ed- Din adında birisi idi. Barbaro, burada ondört kule var derken en mühim olan beş tanesinin "maxize" yani kalın ve kurşun levhalarla kaplı olduğunu kaydeder. Gerçekte ise, "*Vezir*'ler kuleleri" denen en büyük kuleler ancak üç tane idiler, fakat özgün planda görüldüğü üzere sur boyunca dokuz tane daha var idi (karşılaştırın : Babinger, *Maometto*, s.83) [=Türkçe metin içinde İtalyancasında bulunan plânın neşri yoktur.] ve gene XV. asrın sonunda yapılan bir taslakda da aynısı vardır (F.Babinger, "Ein venedischer Lageplan der feste Rumeli Hisârı",*La Bibliofilia* LVIII (1955) s.188-195 kaydettiği kaynak; Mediol. Trivult. Lat.N 641 (I 95), yaprak 39v-40r. Ayrıca şunlar ile de karşılaştırın : Kalkokondiles, not 3; Eparchos, not 4. [Agostino Pertusi, burası hakkında geniş çaplı malûmât veren Albert Gabriel'in eseri ile diğer neşriyâtı zikretmiyor; şimdi şu araştırma içinde derlenmiştir: Semavi Eyice, " Rumeli Hisarı" *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*c. VI.(1993-1994) s. 355-357].

[4] Mar Maggiore, günümüzdeki Kara Deniz'dir.

[5] Daha evvelden de bir Bizans gemi tersanesi olan Gelibolu, Anadolu sahillerini tahrip eden bir zelzeleden istifade eden Türk'ler tarafından 2 Mart 1354 günü fethedildi.

[6] Altı gemi tamamen tahkim edilmiş ("compìe"), onsekiz tanesi hafif gemi ("fuste"), onaltı gemi de nakliye içinde ("parandarie").

[7] Ortasında, yakınında, veya daha doğrusu: aşağı yukarı Anadolu Hisarı karşısı.Rumeli Hisarı'nın inşa edildiği mahal Konstantinopolis'e altı milden (=8,880 km.) biraz fazla yani 10,500 km.idi.

[8] [Filolojik açıklamadır]

[9] O. Yani Mehmed II.

[10] İşte tam o sırada Türkler, yani Mehmed tarafından, Yunan'lılara karşı savaş ilân edilmiş oluyordu. Gerçekten de Bizans İmparatoru Boğaz Kesen kalesinin inşasına mâni olmak için bir elçi göndermiş idi, fakat Mehmed verdiği cevapta bunu kendi hukuku olarak gördüğünü bildirdi. Bundan dolayı elçiler katledilmeyip Mehmed'in cevabını Bizans'a ulaştırmak için dönüş yapmışlardı. (bk.Dukas, 34,6; Kritovulos, I 7-9). Düşmanlığın resmî başlangıcı Epibation ahalisinin katlinden (1452 senesinin haziran-temmuz ayları), Bizanslıların kendi haklarına dâir misilleme girişimi ve başkentin kapılarının kapatılması sonrasını takip eden zamandır (karşılaştırın:Dukas 34,9-11;Tursun Beg, not 24).[Epibation, Silivri civarındaki Bigados köyüdür].

[11] Mehmed'in esas maksadı başkentin tahkimâtının çok dikkatli bir şekilde teftiş ettirilmesiydi.

[12] Yazma metnin yanındaki not kesinlikle Languschi tarafından konmuştu, s.4. Kale kumandanı Firuz Beg emrinde dörtyüz personel ve çok sayıda top var iken, emir ulaştırılmıştı (karşılaştırın: Dukas;34,12).

[13] [Filolojik açıklamalar]

[14] [Filolojik açıklamalar]

[15] Karşılaştırın: Türkçe *khân* yani [İtalyanca'da signore, sovrano kelimeleri verilmiştir]

[16] Karşılaştırın: Dukas,35,2. Tarihçinin kendisi tarafından verilen bilgiye göre, idamların gerçekleşmesinden kısa bir süre sonra Dimetoka şehrine gitti ve orada gömülmeden duran cesetleri gördü. Konstantinopolis'de bulunan Venedik bailo'sunun adı Girolamo Minotto idi.

[17] Gerçekte ise Venedik'liler, elçileri Lorenzo Moro aracılığı ile 10 Eylül 1451 günü Türk ile andlaşmayı yenilediklerı için zaten Mehmed II ile sulh halinde idiler: diğer taraftan da Sultan şöyle bir yemin vermişti "Venedik beğliğinin bütün tüccarları ve tebaları, ellerinde bulunan malları ve daha başka neleri var ise, büyük veya küçük navlunları, gemileri, fusta'ları ile, beğliğimin yönetimi altındaki her mahalde girmeğe ve sermeğe, satmağa ve almağa, ne zaman isterler ise serbestlik hakları vardır. . . , daha önceleri de tatbik edildiği gibi denizde ve karada hep emniyet içinde olacaklar" (bk.Thomas-Predelli, *Diplomatarium Veneto-Levantinum*, II, s.382-384). Bununla beraber, daha 30 Ağustos 1452 günü Venedik'de bir korku meydana gelmişti, zira Venedik Senato'su, Körfez'in [Venedik Cumhuriyeti'nin Adriyatik Denizi için kullandığı terimdir] komutan vekili Gebriele Trevisan'a verdiği emir üzerine Romania [Doğu taraflarında]' da bulunan tüccar gemilerine iki süratli gemi ile Konstantinopolis'e eşlik etmesini emretti ve hatta bir tehlike ânında, *ad difensionem illius civitatis* [o şehrin müdafaası] kalması istendi. Şunu da dikkate almak gerekir ki konu edilen vesikada *de publicatione guerre per imperatorem Turcorum* [Türklerin imparatoruna karşı harp ilânı hakkında] haberlerin bulunduğu kaydı vardır (karşılaştırın: Cornet, *Giornale*, s.68-71; Thiriet, *Régestes*,III, s.177-178 no. 2896).

[18] 1453

[19] gene 1453 senesindeyiz

[20] Dikkat edilmesi gerekli nokta, topları (Edirne'den) Konstantinopolis'e kadar getiren kişilerin yanında olan onbin Türk, topların taşınması için değil, fakat Karaca Beg komutasında teşekkül edip de Konstantinopolis civarındaki müstahkem mevkilere saldırmak maksadı ile yola çıkmışlardı. Bk. Zamandizimi, 31.Ağustos-3 Eylül arası bölümü: ayrıca Kalkokondiles, c. II, s.149 ve Dukas, 37, 1-2. [Müellif bu satırlardan sonra Giriş kısmındaki Cronologia (Zamandizimi diye tercümeyi uygun gördüm) için Latin rakamları ile gönderme yapmış ise de, sayfa uyumsuzluğuna mani olmak için,günlere göre tercüme ettim].

[21] Türkler tarafından ele geçirilmiş bölgelerin sahil yörelerinde Bizans'lıların tâciz hareketine giriştiklerine dâir, başka hiç bir kaynakta herhangi bir bilgi mevcut değildir

[22] Burada 17 sayılı not ile karşılaştırın. Barbaro'nun burada zaman dilimi için geriye döndüğü anlaşılıyor. Kaldı ki Trevisan'ın hareket etme tarihi 1452 senesinin eylül ayının ilk günleridir ve ayrıca Barbaro Kardinal Isidoro'nun varış tarihini, Trevisan'ın gelişinden "şimdiden sonra birkaç gün geçti" diye tarih verir – Kardinal İsidoro 26 Ekim 1452 günü Konstantinopolis'e

varmış bulunuyordu, demek oluyor ki Trevisan'ın da ekim ayı başlarına doğru varabilmesini düşünmeliyiz

[23] "de Rosia" kardinali, yani Kiev ve bütün Rusya'nın başepiskoposu olan İsidoro'nun Konstantinopolis'e varış tarihi kesindir: kendisi tarafından 6 Temmuz 1453 günü Girit adasının Kandiya şehrinden Kardinal Bessarione'ye gönderdiği mektubunda anlattığına göre- 20 Mayıs günü Roma şehrinden hareket ettikten- altı ay sonra *tandem sextum et vigesimum mensis octobris diem* , yani 26 ekim günü Bizans'ın başkentine ulaşmıştı. Bilindiği üzere, Sakız adasına vardığı zaman, Midilli adasının başepiskoposu olan Sakız'lı Leonardo ona refakat etti. Kardinal İsidordo'yu taşıyan Cenova gemisi için Barbaro eğer otuzaltı bin kantar diyor ise, çok büyük denilebilir; her ne kadar hafif kantar (Venedik ve Sakız'daki ölçüsü 48,47 kg. veya Cenova ölçüsü ise 47,65 kg.idi) denilir ise de, geminin müstesna bir tonajının bulunduğu anlaşılmaktadır, yani ya 1744 veyahut da 1715 ton denilebilir.Fakat bu hâdise ile ilgili yeterli bilgi toplayan tarihçi Dukas'a göre (36,1) gemi sayısı bir tek değil fakat iki tane idi: böyle bir ihtimalde tonajın bu ikilide olması akla gelir

[24] Korkuluğun başına (=yüksekliği) kadar olan (=geminin sırtı yani geminin pupa tarafındaki köprüsü mü ?).

[25] Ginò [Venedik lehçesindeki kelimenin günümüz İtalyancasındaki karşılığı : İssò [yukarı, yelkenleri çekmek].

[26] Bu noktadan sonra, "patron"luğunu Jacopo Coco'nun yaptığı ticaret gemisinin Trabzon'dan geliş hâdisesi başlar. Bkz. Zamandizimi 2-4 kasım günleri.

[27] .Ayın 13 değil, Kiev'li Isidoro (*Epistola ad Nicolaum V*), Sakız'lı Leonardo (paragraf 2) ve Dukas (36,5) tarafından belirtildiği gibi Aya Spridon denilen 12 aralık günüdür

[28] Midilli adasının başepiskoposu olan Sakız'lı Leonardo.

[29] Venedik gemilerini ve onların mürettebatını (üç tane ticaret gemisi ve iki süratli gemi) tutma isteği ("pratica"), Körfez'in komutan vekili Gabriele Trevisan'ın muhalefeti ile karşılandı, zira hükümetinden aldığı emirlere sığınmak istedi, fakat 12'ler Meclisinin 14,15 ve 16 aralık günlerinde yapılan üç toplantısının sonucunda Konstantinopolis'de kalınması "Konstantinopolis'de bulunan tüccar ve tüccar malları ile şehrin müdafaa edilmesi" kararı verildi ve Barbaro alınan kararı naklederken, evvelâ San Marco ve sonra da Santa Maria kilisesinde toplanan kişilerin arasından Trevisan ile büyük ticaret gemilerinin kaptanı Alvise Diedo'nun üzerlerine verilmesi kararı ve emri çıkarılmıştı, (Barbaro s.5-11). Alvise (veya Ludovico) Diedo, Konstantinopolis'in deniz tarafından müdafaası için çok mühim roller üstlendi. Bütün mütettebatını yanına alıp da surların tahkimi için vazife üstlendi (mart ayının 14-31 günleri arası, bk. Barbaro s.14-15) sonra da Haliç'e girilmesini men eden zincirin önüne gemilerini dizdi (9 nisan, aynı eser, s. 20) ve böylece limanın müdafaası kumandanı olarak tayin edildi. 12 ler Meclisi'nin Santa Maria kilisesinde yaptıkları bir toplantıdan sonra "deniz kuvvetleri komutanlığı"na getirildi (10 mayıs, aynı eser, 38-39 sayfalar ile karşılaştırın) ve hemen gemi müdafaa kurallarının hazırlanmasını emretti. Türk donanmasının sürekli olarak taarruzlarına karşı çeşitli zamanlarda çarpıştı -fakat Sakız'lı Leonardo yazılarında Diedo'nun cesareti ile ilgili şüpheler uyandırdı (bk. Sakız'lı Leonardo, paragraf 25 ve not 44) -, Türklerin şehre girmeğe başladıkları sırada Nicolò Barbaro ve Bartolo Furian ile birlikte Pera'daki podestà'yı ziyaret edip, Venedik'liler için sığınma istedi fakat isteği kabul edilmeyince, başka gemilere binip Boğaziçindeki Diplokionion'a ulaştı; oradan da 29 mayıs gününün öğlen vakti kaçmak istedi (aynı yerdeki s. 57-59 ile karşılaştırın).

3 haziran günü Eğriboz adasına ulaştı ve burada amiral Jacopo Loredan komutasındaki Venedik donanmasını gördü (bk.Languschi, s.36 ; Sphrantzès, 26,2; Kalkokondiles c. II, s. 164,3 ve devamı). Modon limanı civarına 12 haziran günü geldi (bk. P.Rot, *Pellegrinaggio del 1452*, Basel 1882, s.402-403) ve sonunda 4 temmuz günü Venedik şehrinde idi. Şehre ulaşır ulaşmaz X'lar Meclisi ile Senato'da hesap vermeğe çağrıldı. İfade metni kayıp olmuş ise zabıtlarda bir takım şahitlikleri görülür (Archivio di Stato di Venezia, *Senato Mar* 4, yaprak 198v ve 199r; *Senato Secreti* 19, yaprak 203v; Jorga, *Notes,* III, s.28; Thiriet, *Régestes,* III, s.108 no.2931; ve ayrıca burada neşrettiğim, Venedik Senatosunun 5 temmuz günü Jacopo Loredan'a gönderdiği mektubun giriş kısmına bakılmalıdır).[A.Pertusi, metni eserin ikinci cildinde neşretti].

[30] "Protesto", makbul görülmeyen Trevisan ile Diedo aleyhine idi.

[31] Diğer iki Konsey de 19 ve 22 aralık günlerinde aldıkları bir karara göre, Venedik şehrine "per tera per tute vie posibile e ancora per via di Sio (=Chio)" [kara yolu ile muhtemel her yol ile ve hatta Sakız adası yolu ile] ve ayrıca "Per via de la Turchia" [Türkiye yolu ile] iletiler yollamağa karar verdiler. Batılı gemilerin kaptanları, imparatora yaptıkları bir müracaat neticesinde 26 Ocak 1453 günü bir karar aldırtıp, mallarını gemilere taşıttırdılar ve imparatorun "senza lizentia" [izni olmaksızın] limandan ayrılmıyacaklarına dair de yemin ettiler. Fakat 26 şubat günü bu sözlerinden döndüler ve Piero Davanzo adlı bir Venediklinin gemisi ile altı tane Kandiya [Girit adası idaresi] gemisi firar etti ve bu sırada yediyüz kadar kişi de gemilere bindiler. Bununla beraber gemilerin hedeflerine yani Venedik şehrine veya Kandiya limanına uğramalarına dair hiç bir şey bilmiyoruz

[32] Longo lâkabı ile de tanınan Giovanni Giustiniani, Cenova'lı asil bir aile olan Giustiniani'lerin bir kolundan olup, iki sene evvel de Kefe şehrindeki koloninin podestà'sı idi ve Barbaro'nun da dediği üzere bir paralı asker ve bir "corsaro" [korsan] yani özel bir geminin sahibi iken hükümetinden aldığı izin ile düşman gemilerine saldırabilirdi. Genel olarak kaynaklar iki tane büyük gemi diye bilgi verir ise de istisna olarak Kalkokondiles bir tanedir (cild II, s.158) diye bir rakam verirken Montaldo'lu Adamo ise Giovanni Giustiniani ile Maurizio Cattaneo'nun komutasındaki iki gemi ile birlikte Sakız'lılar tarafından techiz edilmiş iki tüccar gemisi daha var diye bir bilgi verir (paragraf 13). Fakat, Montaldo'lu Adamo verdiği bilgi esnasında Giustinani'nin iki gemi ile gelişini (26 ocak günü) ve Maurizio Cattaneo'nun Sakız adasından kalkıp gelen diğer üç Cenova gemisi ile gelişini (20 nisan günü: Sakız'lı Leonardo'nun 13 paragrafı ile 20 ve 34 sayılı notlarını karşılaştırın) birbirine karıştırmaktadır. Silahlı kişilerin sayısı ile ilgili olarak da kaynaklarda bir bütünlük bulunmaz: en çok dörtyüz asker (Sakız'lı Leonardo, 7. paragraf; Kritovulos, I 25, 1; Montaldo'lu Adamo, 13. paragraf) veya üçyüz asker (Kalkokondiles, cild II, S.158; sözde- Phranzès, III 4,9) veya hiç kesin olmayan bir rakam (Dukas, 38,2)verilir. Giustinani'nin iki gemisi için büyük tonajlı denilir, yani sırası ile 620 ve 480 tonajlı (1200 x 0,6 ve 800 x 0,6 : karşılaştırın, Lane, *Navires* s. 43 not 2 ve s.241-242).

[33] Bu olay diğer kaynaklar tarafından da tasdik edilir ve *ducatus militiae* (Sakız'lı Leonardo'nun ifadesine göre*), imperium* (Montaldo'lu Adamo tarafından verilen bilgiye göre), *strategòs autokràtor* (Kritovulos tarafından verilen kayıt) veya *protostrator* (Dukas'ın kaydı) diye bilgiler verilir. Kritovulos'a göre (I 25,1), Bizans İmparatoru, yaptığı bu yardım karşılığı olarak Giustiniani'ye Limni adasını hediye etmeğe söz vermişti.

[34] Barbaro tarafından verilen bilgiye göre, Trevisan ile Diedo'nun Venedik gemilerinde bulunan mürettebat, 14 ile 31 mart günleri arasında Halic'in dip taraflarında bulunan imparatorluk sarayı (Blakerne) bölgesindeki çukurun derinleştirilmesi ve tahkimi işinde çalışmışlardı

[35] Halic'e girişe mâni olan meşhur zincir, Porta di Eugenio (günümüzdeki Yalıköşkkapı) civarında bulunan Kentenarion denen büyük kuleye bir tarafı asılmış iken, diğer ucu ise Galata kalesinin surlarının kulelerinden birisine, bugün muhtemelen Yeraltı camii denen yere takılmıştı (bk. Janin, *Const. Byz.* s.293 ve 458). Halbuki, Kritovulos doğru olarak (I 18,8) zincirin "dall'arsenale di Galata fino alle Porte di Eugenio" [Galata tersanesinden Porte di Eugenio'ya doğru] asıldığını söylerken, Dukas adlı tarihçinin iddiası da (38,6) "Bella (Horia) adlı Kapı'dan Galata taraflarına" tarzındadır; Kardinal Isidoro da Bessarione'ye yazdığı mektubunda: *a parte montis Galathae usque ad Portam Pulcram* [Galata dağlarından Portam Pulcram [Güzel Kapı] a doğru] diye benzer bilgi verir. Bununla beraber bir yanlışa dikkat etmek lâzımdır.XV.asırda " Porta del Neorion" yani tersanenin (İmparatorluk donanması burada demir atıp beklerdi) kapısı denen daha eski adı "Porta Horaia" olan (bk.sözde-Frantzès, III 5,5) bir kapı olup, Porta di Eugenio'ya çok yakın bulunup, bir değişiklik sonu "Porta Horea veya Horeon" denilmişti.

[36] Chiavi [anahtarlar] (Cornet tarafından konulan "capi" [başkanlar] olamaz): daha ilerideki "con tute le chiave" [bütün anahtarlarla].

[37] "Cresea" imlâsı ile yazdım. (Cornet tarafından yazılan "Cresca" imlâsını kabul etmiyorum), çünkü Porta Aurea (*Chrysea),* veyahut da daha doğrusu Castello delle Sette Torri (şimdi: Yedi Kule) [Türkçe karşılığı: Yedi Kuleli Kale] olup; Porta Aurea'ya bitişik olan bu mahal tamamen Catarino Contarini'ye teslim edilmişti: bk. Sakız'lı Leonardo, paragraf 23: *et adiacentis turris* (Portu Aurea'nın) *usque oram maris (Catarinus Contarenus) capitaneus viriliter pontus sustinens* [yakın olduğu kuleden, yani Porta Aurea'dan, deniz kıyısına kadar olan mahalle, C. Contarini adlı komutan çok cesaretli bir şekilde mevziini korudu]; Pusculo, IV, 155-156: *Huic* (yani, kale) *Catarinus adest Venetum de gente vetusta/ Contarina illi parebat multa inventus* [burada, yani kalede, Catarino bulunuyor, eski bir Venedikli aileden olan Contarini'lerden olan bu zat çok isabetli seçilmiş].

[38] Ne var ki Barbaro bu Fabruzzi Corner'e tahsis edilen "segunda porta" [ikinci kapı] nın ne olduğunu göstermiyor ve bu zat Venedik balyosu tarafından Antonio Erizzo meselesinde Mehmed'e şefaatde bulunmak için yollanmıştı: bk.not 16. Bunun yanında Pusculo'da, IV 169-171 de *Porta Charsaea* yani Charisios'un Leontari Briennio adında Cornaria ailesinden Georgios adlı birisinin adamı'dır der. Fakat, Giorgio Corner adı, Barbaro tarafından şehrin müdafaasına iştirak edan Venedikli asilzâdeler hakkında verdiği listelerin hiç birinde bulunmaz, bilâkis bir Fabruzzi Corner adında, bay Zuane'nin oğlu biri savaşta öldü (Barbaro, s.6, 9, 17, 60, 63) ve Girolamo Corner adında birisi de esir düşmüştü (aynı yer, s.17, 61, 62, 64). Demek oluyor ki Pusculo bilgi verdiği sırada kendisinin "Giorgio" dediği fakat gerçekte "Fabruzzi" olan kişi ile karışmıştı, nitekim Fabruzzi çok mühim bir şahsiyet olup, elbette ki başşehrin en mühim kapılarından bir tanesi tahsis edilebilirdi, halbuki Girolamo hiç bir hususî ehemmiyeti bulunmayan bir şahsiyetti.

[39] Pusculo, IV 159-161, Porta di Peghé müdafaası için Nicola Goudeles ile Venedik'li "ve çarpışmada mâhir" Battista Gritti vazifelendirilmişlerdi. Barbaro tarafından verilen listelerde ispat edildiği üzere, müdafiler arasında Battista Giritti adında ("bay Omobon oğlu") esir

düşmüş birisi vardı (Barbaro, sayfa 6, 17, 61, 62, 65). Fakat, Barbaro bu konu edilen kapıya Nicolò Mocenigo adında,("bay Lunardo oğlu") Venedik'li müdafiler listelerinde geniş bir yer bulan kişiye verildiği yazar (Barbaro, s. 6, 9, 17, 60) ve bu adam 29 mayıs günü gemilere atlayıp tehlikeden sıyrılmıştı. Belki de Gritti, Mocenigo'nun yerine geçti.

[40] Gerçekten de Dolfin Dolfin adlı kişi emirlerin ilk verildiği safhada imparatorluk sarayının (=Porta di Gyrolimnes, Blacherne sarayı veya Porta Regia yani Konstantin Porfirogenito (?) nun sarayı denilen Kerkoporta) Kapı'sını müdafaaşını üstlendi; bu arada gene Barbaro'nun kendisi de, 6 nisan günü olayını anlatırken, imparator Cressiu yani Charisios adlı kapının karşısında mevzi almak için gidince, Venedik balyosu Girolamo Minotto da kendi sarayından ayrıldı "se parti dal suo palazzo" (yani Venedik'li balyosların Perama bölgesinde bulunan saraydan) "e andò a star in nel palazo del serenissimo imperador.. e vignia a vardar el governo che se feva atorno le mura" [ve haşmetmeâb imparatorun sarayında kalmağa gitti.. ve surlar civarında ne yapıldığını yakından görüp tanımak istedi] (Barbaro, s.18-19) : bu gelişme Sakız'lı Leonardo tarafından da teyit edilir, 23. paragraf : *Palatii imperialis cura baiulo Hieronymo Minotto Venetorum commissa est* [Balyos H. Minotto imparatorluk sarayında kalıyor, kendisi Venediklilerin vekilidir] ve hatta Pusculo, IV 173-176 da , benzer bir ifade kullanılır: *Regia Hieronymo mandatur celsa Minotto/Qui Venetis tunc Urbi dabat pia iura Pelasga* [haşmetli H. Minotto kraliyet sarayına yollandı, buradan şehirde bulunan Venedik'lilere hayır dualar yolluyordu], bu zatın yanında *fidus...scriba* [muteber bir kâtip] olan Vicenza'lı Giovanni Giorgi de vardı. Fakat, Dolfin Dolfin 29 nisan müdafaası sırasında buradan alındı ve yerine Giovanni Loredan vazifelendirildi çünkü Dolfin, Haliç'de bulunan Trabzon gemisine vis-patron olarak tayin edilmişti, selefi Jacopo Coco Türk donanması tarafından Haliç'de girişilen saldırı sırasında telef olmuştu (bk.Barbaro s.33). [A.Pertusi, Venedik temsilcisinin Perama (Galata) tarafında olduğunu kaydetmiş ise de, XVI.asır başına kadar Eminönü civarında bulundular(M.H.Şakiroğlu "Balyos", TDV *İslam Ansiklopedisi*, c.5 (1992) s.43-47; S.Eyice, "Balkapan Hanı", aynı ansiklopedi aynı cild, s. 33-39].

[41] Mehmed II

[42] Alâkamızı çekecek bir konuya dikkat edilecek olur ise, Mehmed ordugâhı ile birlikte surlara doğru ilerlerken (evvelâ iki buçuk mil, sonra bir mil, en sonunda çeyrek mil) ordusunun sayısını seksenbine kadar düşürdü.Fakat, yüzaltmış binden dörtyüzbine kadar bir toplu rakam verilen, Mehmed tarafından öne sürülen ordunun yoğunluğu için Zamandizimi, 4 nisan gününe bakınız

[43] Burada da "Crasea" imlâsı ile *Chrysea* kapısını yazdım ve burası Porta Aurea'dır, Barbaro burada bütün kara surlarını bir bütün olarak çizerken Marmara Denizi'nden (Porta Aurea) Halic'e kadar (Porta Kynegon) uzananı işaret etmektedir. Şunu not etmek gerekir ki, buradaki "Chinigo" ya yani Porta Kynegon önüne 6 nisan günü Trivisan ile Diedo idaresindeki Tana [Azak]'nın üç gemisi ile iki sürat teknesi gelmişler ve bin kişiden oluşan mürettebatı da, Barbaro tarafından verilen bilgiye göre, kara tarafndaki surlarda görevlendirilmişlerdi böylece müdafilerin çok sayıda olduklarını Türk'lere ispat edeceklerdi; fakat sonradan geri çekildiler ve beş aded gemi de "al suo sorzador" yani Pera karşısında bulunan demir atma yerlerine gittiler (Barbaro, s.19-20).

[44] Metnin bundan sonraki kısmında, Batı'lı donanmanın bir kısmının zincir boyunca, 9 nisan günü sıralanışı anlatılır (Barbaro, s.20-21; bak. Zamandizimi, 9 nisan kısmı).

[45] Porta di Peghé (veya Porta della Fonte).

[46] Burada da Porta Aurea konu edilmektedir. Barbaro ve Puscolo (IV 244) tarafından verilen bilgilerde bir tane farklılık mevcuttur: Puscolo, Porta di Peghé ile Porta Aurea arasında Mehmed'in yalnız üç tane büyük topu yerleştirdiğini söyler ise de Barbaro bunların beş tane (üç tanesinin Peghé ve iki tanesinin Aurea karşısında olduğunu) diye sayar. Kalan bilgiler arasında ise, Porta di Caligaria karşısında Pusculo üç tane var derken Barbaro bu üç topun imparatorluk sarayı karşısında olduğunu ve Porta di San Romano karşısında Pusculo üç tane diye bir rakam verirken Barbaro dört tane olduğunu kaydeder.

[47] Taş onüç çeyrek döner (=ekseni etrafında döner). Buradaki "quarti" terimi özellikle Venedik'de şarap için kullanılan bir ölçü olup, ve bir "çeyrek" için de fıçı olur ise 37,5 litredir, yani fıçının ¼ ü (=150 litre) veyahut da 42,86 litreye eşdeğer kova kullanılır, yani her biri 10,73 litre gelen kovalardır (=1/7 tahta fıçı, $^{1}/_{14}$ de anfora) bu konuda bk.Lane, *Navires,* s.236. İlk ihtimalda13 çeyrek karşılığı 487,5 litredir, her bir halde bir "botte" den aşağıdır onun 1400 lerdeki vasat kapasitesi 600 litre kadardı, ve böylece bir çap için aşağı yukarı 81/85 cm. denilebilir (Lane tarafından yapılan hesaplar için, bk.*Navires* s.240-241). Silahların ağırlıkları ve çapları hakkında yapılan her bir değerlendirme için, bk. Zamandizimi, 11 nisan kısmı.

[48] Halâ bir demir atma emri gelebilirdi, yani çapayı atmalıydı.

[49] Daha doğru imlâsı Diplokionion yani "iki sütun" olup, Boğaziçi'nin Avrupa sahilinde olan bu bina kalıntısı 1509 yılında vuku bulan zelzele sonrası tahrip olan bir mabedin kalıntısıdır. İstanbul'a dört kilometre mesafedeki, şimdiki Beşiktaş semtidir. Bk.Janin, *Const.byz.* s.471.

[50] Çapasını attı: "Nachare" terimi için ilerdeki 55 numaralı nota bk.

[51] Değişik değerlendirmeler ile ilgili (meselâ Tedaldi'nin ki) veya Türk donanmasının yoğunluğu hakkındaki farklı bilgiler için, bk. Zamandizimi, 12 nisan bölümü

[52] Sinop limanından gelin bu gemi savaş malzemesi ve özellikle de 300 tane kadar dörtbuçuk kental ile yarım kental [100 kiloluk birim] arası değişen top taşı getirirken 180 ton kadar olması biraz tuhaftır, sonuçta oldukça küçük bir gemi denilir. Herhalde burada okunması lâzım gelen cümle şöyle olmalıdır: "de zerca bote <mille> trexento " [aşağı yukarı <bin> üçyüz kadar parça] veyahut da şöyle okunabilir: "de zerce bote <do mila> trexento" [ikibin üçyüz kadar parça], yani 780 veya tamamen 1380 ton olmalıdır, böylece Sinop gibi Karadeniz'de çok mühim bir limandan her türlü mal ile dolu bir geminin ulaşma sebebini açıklar. Unutulmaması gerekli husus ise, zincir boyunca sıralanan Cenova gemilerinin hacimleri 2500 (=1500 ton), 1200 (=720 ton), 800 (=480 ton), 600 (=360 ton) fıçılıktı ve Ancona'lılarla Bizans'lılarınki ise 1000 (=600 ton) ve üç tane Kandiya [Girit] gemisinin 700/800 (=420/480 ton arası) fıçılık hacımdaydılar: hiç değilse Barbaro (s.20 de) böyle kaydeder. Kalan tarafta ise, Cenova gemilerinin ortalama istiâbını düşünürsek, en abidevî olanlardan "cocche" [köke] tipleri Venediklilerinkinden çok üstün olup 3000 der.22.000 Cenova kantarına yani 144 ile 1056 ton arasında değişir, bk.J. Heers, *Gênes au XV e siècle. Activité économique et problèmes sociaux,* Paris 1961, s.267-280 [N. Barbaro tarafından haber verilen bu Sinop gemisi araştırıcılar için bir kıymet ifade etmemiştir. Anadolu Beylikleri döneminden beri gemilerin ve gemicilerin ihtiyaçlarını karşılayan mühim bir merkez idi; bk. İdris Bostan, *Osmanlı Bahriye teşkilatı:XVII. Yüzyılda Tersâne-i Amire* ,Ankara 1992 s. 17-19 ve dizini].

[53] Saz veya asma dalı.

[54] Barbaro sonradan gelen bölümünde, Pera surları üzerine konulan bir nöbet teşkilâtını konu edip, Diplokionion'da demir atmış donanma ile 12 nisan gününden başlayarak gece ve gündüz

devam eden bombardımanı tarassud etme işlemine değinir: kaldı ki silahlı guruplar- Barbaro'ya göre Yeniçeri'ler -"si vignia fino soto le mura de la tera a scaramuzar" [kara tarafındaki surların altına kadar gelip kılıç döğüşü yaptılar] fakat hiç bir netice veremedi (Barbaro, s.21-22).

[55] Daha evvelden de olduğu gibi, burada da, "nacara" terimi Arapcada bulunan naqqâre kelimesinden gelmedir, bir saz aleti olarak yarıyuvarlak madeni bir malzemedir.

[56] [bu ve sonraki bazı notlar, Venedik lehçesinde verilen kelimelerin izahıdır].

[57] bk.56.not

[58] Barbaro bundan sonra, 20 nisan günü dört adet batı gemisi ile Türk donanması arasındaki savaşı ve [Kaptan-ı Derya] Baltaoğlu Süleyman'ın makamından atılmasını anlatır (s. 23-26). Bk. Zamandizimi, 22 nisan kısmı; Sakız'lı Leonardo, not 20; Ak Şemseddin not. 1.

[59] Porta di San Romano civarında bulunan Boccaturea kulesi konu edilmektedir, Bk. Sakız'lı Leonardo, 8. paragraf ve not 12.

[60] kelime izahı ile alâkalıdır.

[61] Bu kehânet ile ilgili olarak 89. nota bakınız.

[62] bk.56.not.

[63] bk.56.not.

[64] Çapla ilgili olarak verilen onbeş karışlık çap için topun kendisi mi yoksa fırlattığı mermi ile mi alâkası anlaşılmıyor. Kaldı ki müelliflerin büyük bir kısmı 11/12 karışlık mermi (= 2,57-2,80 metre) konu ederken bir topun kalibresine eşit olabilecek 83,3- 89,4 kutur derler, böylece onbeş karış çap için topun trombu, yani 3,51 metrelik bir 118 santimlik kutur olur. Bomba veya ateş ağzının kutur farkı, yani 28,6 – 37,2 arası fark topun kesafetini meydana getirir.

[65] bk.56.not.

[66] bk.56.not.

[67] Barbaro bu satırlarında meşhur "Yeniçeri"ler hakkında ilk tanıklıkları vermekte olup, XV. asır müelliflerinin şahitlikleri için bk. A. Pertusi, *Martino Segono*.Burada anlatıldığına göre bunlar "capeli bianchi" [beyaz şapka] giyerler- ve bunun için ilerde 123 sayılı nota bakınız, ve bunlar için "zarcule" (Türkçe Zerkülâh'dan) serpuş giyerler de denir- bu arada "axapi" veya "azappi" (Türkçe "azeb yani bağımsız, piyade) için" capeli rossi" [kızıl başlar] diye adlandırılır. Müellifler bu son terimi gördükleri zaman gerçek bir kasap eti akla getirirler, bk. Pertusi, Martino Segono.[A. Pertusi bu eserinin neşrini göremedi ise de, giriş kısmında kaydettiğim üzere, teslim ettiği kurum bastırttı ve Yeniçeri konusu büyük ölçüde s.172-179 arasında tahlil edilmiş, diğer bilgiler de serpiştirilmiştir; dizine bakılabilir. Türkçeye tercüme edilmesi çok faydalı bir eserdir].

[68] Kenarda bulunan bir not: "bu onu bir Hristiyandan öğrendi" tarzı Sakız'lı Leonardo'dan aktarılır, paragraf 11, fakat Languschi tarafından 12. sayfada verilen bilgi: "sahte bir hristiyan tarafından tepelerin üstünden aşırtarak Konstantinopolis limanına indirmesi ona hatırlatıldı... bu haber bir gemisi olan Nicolò Sorbolo ve Nicollo Carcavilla tarafından bulundu ve Verona civarındaki harp sırasında 5 tane gemiyi Adese (=Adige)'den Garda gölüne 1438 senesinde indirdiler... ve Venedikliler bu davranışı Türk'lere öğrettiler".

[69] bk.56.not.

[70] Burada konu edilen üç mil mesafesi, Türk gemilerinin kara tarafında Diplokionion veya Sütunlar (günümüzdeki Beşiktaş semti) ile Haliç'de Barbaro'nun dediğine göre "dentro dal

navarchio de Pera" [Pera'da demir atılan yer] yani Kritovulos'un da aynı şekilde tasdik ettiği gibi (I 42,8) Peghaí körfezi veya Psychrà Hydata (günümüzdeki Kâsım Paşa semti) denilirden gerçekten uzak kalmazlar; hatta, biz kara tarafında takip edilen güzergâhı bilmediğimiz için (fakat bununla beraber, [eserin ikinci cildindeki] Neşri bölümündeki 15. nota bakınız), bu üç mil için 4,440 km. karşılığı diyebiliriz, gerçeğe de çok yakındır. Kaldıki aynı ölçüyü Kardinal İsidoro da vermekte olup (*Epistula ad Bessarionem* metninin 16. notuna bakınız) ve Tedaldi'nin de bilgisi uyar (paragraf no.6), bunun yanında Quirini ve Samile iki mil (2,960 km.) rakamını verirler. Sakız'lı Leonardo da (II. Paragraf) altı stadios ve Kritovulos ise (I 42,8) sekiz stadios derler: fakat hangi bir stadios esas alınabilir ? Antik çağın yüzseksenbeş metre mi yoksa mil'e yakın olan Bizans dönemi stadios'un mu? Bu ölçü her iki durumda bile, yarattığı kusur ve eksiklikten dolayı hiç bir şekilde kabul edilemez.

[71] bk.56.not.

[72] "Mandrachio" kelimesi İtalyan denizcilik teriminde bir limanın iç tarafını tasvir eder ve "navarchio" (Pera'nın ki) ile aynı manadadır. Kaç tane gemi aktarıldığına dair eser verenler arasında bir uyum bulunmaz, fakat gene de fazla bir farklılık yoktur, en inanılır rakam 70/72 ile 80 arasında değişir. Karşılaştırın: Zamandizimi 22 nisan gününe bakınız.

[73] Barbaro tarafından sonradan verilen bilgiye göre 22 nisan günü Pera'nın uç tarafına bir hafif gemi konularak Türk donanmasının hareketlerinin kontrol edilmesi istenmişti ve böylece limanda bulunan gemilere tehlike haberi verilebilecekti. 23 nisan günü Konstantinopolis'deki Santa Maria kilisesinde yapılan toplantıda, Halice indirilen Türk donanmasından yetmişiki bireminin yakılmasına girişilmesi kararı alındı. İki tane teklif yapıldı: ertesi günü saat 12'de bütün Latin ve Bizans donanmasının saldırması veyahut da bu maksat için hazırlanmış ancak iki gemi ile saldırmak. Barbaro tarafından verilen malûmata göre (s.28-29) bu ikinci teklifi, Trabzon gemisinin "patron"u Jacopo Coco yapmıştı. Türk gemilerinin Halic'e indirilmesine mâni olmak için batılıların akim kalan bir girişimi bulunduğunu söyleyen Kalkokondiles (cild II, s.153) ve Ostravica'lı Konstantin (36) dışında kalan bir durumda iken yakma için bir girişimde bulunduğunu yazarlar ise bu projenin veya doğrudan yapılan teşebbüsün Cenova'lı Giovanni Giustinani Longo tarafından gerçekleştirildiğine atfederler (Sakız'lı Leonardo, 17. paragraf; Dukas, 38,19; Kritovulos, I 44,1). Halbuki, Pusculo'ya göre (IV 574 vd.) ise, toplantı San Pietro adlı kilisede yapılmıştı- bu kilise büyük bir ihtimal, evvela Pisa'lıların olup sonradan 1439 senesinde Floransa'lılara devredilen Santissimi Pietro e Paolo adlı kiliseydi (karşılaştırın: Janin, *Géogr. eccl.* I 3, s. 573-574) – ve bu toplantıda limanda bulunan *praefecti* yani Venedik donanmasının kaptanları, *ordo... Genuensis* yani limanda bulunan Cenova gemilerinin komutanları, Venedikli komutan Battista Gritti ve *praefectus* Giovanni Giustiniani de katılmışlardı, donanmanın yakılması ile ilgili proje toplantıda tartışıldı ve kabul edildi. Barbaro bu safhada pek itimat edilecek kişi değildir zira bütün müspet hareketleri hep Venedik'lilerin lehine göstermek istiyor..

[74] Yaratılan bu küçük "armada", Barbaro'ya göre, Jacopo Coco tarafından şöyle kurulmuştu: iki gemi, beşyüz fıçılık (300 ton) olup top atışlarını savmak için yan taraflarına yün ve pamukla dolu çuvallar asıldı ve iki tane ince veya süratli gemi (Gabriele Trevisan ile Zaccaria Grioni'ninkiler), üç tane Bizans gemisi yirmidört kürekçi ile yani trirem kaptanlıklarına Silvestro Trevisan, Girolamo Morosini ve Jacopo Coco tayin edilerek ayrıldı ve en sonunda belirli bir sayıda "bregantini" [perkende], yani büyük sandallara zift ve sülfür

konulup, Türk donanmasına karşı karşı sürülmek için ateşe verilecekti (Barbaro 29 ve 30-31). Hazırlık 24 nisan günü yapıldı.

[75] Kenardaki not: "Pera'lı Anzolo Zacaria bunu Türk'e haber verdi", kaydı galiba Pusculo, IV 385-387'den alınmadır: *Furtim/ Detulgit accelerans Machometto nuntius audax/ Angelus ex Galata Zacharias, atque suorum/ consilia expandit* [gizlice, cesur bir habercisini Mehmed'e hemen yollamak istedi, Galata'lı Angelo Zaccaria'yı tavsiyelerini de bildirmek için, gönderdi], fakat Languschi aracılığı ile, s.16 (bu bilginin katılması Sakız'lı Leonardo'nun metninin tercümesinde mevcut bulunmaktadır, paragraf 17): "bu haber Pera'lı Anzolo Zacharia tarafından Türk Bey'e iletildi". Angelo Zaccaria adlı kişinin, uzun zaman Pera'daki Cenova podestà'sı olduğu zannedildi ve Barbaro burada şöyle anlatır: "Pera'daki podestà, tebası olan Cenovalılardan iki kişiyi Türk Bey'e elçi olarak gönderildi". Fakat o sıradaki podestà'nın adı Angelo Giovanni Lomellino idi (onun 23 Haziran 1453 tarihli mektubuna bakınız), ve bir podetà'nın şahsen böyle ihanete girişmesi de çok inanılır sayamayız, kaldı ki Cenova'lı gemiler ve mürettebatları da oyun içinde bulunuyorlardı; ve onun mektubunu bile okumak kâfi gelir çünkü böyle bir girişimde ve vatandaşlarını böyle bir tehlikeden kurtarma becerisine sahip bulunmuyordu. Demek oluyor ki Barbaro bu noktada da hiç de doğru olmayan hatta tezvirat dolu bir ifade kullanmaktadır. Bununla beraber, biraz ilerde de söyleyeceğim üzere "Pera'lı Cenovalılar'ın" bir ihaneti de mevcut bulunuyordu.

[76] bk.56.not.

[77] Cenova'lılar da, Venedik'liler gibi Mehmed ile "sulh halinde" idiler, zira onlar da eski sulh andlaşmalarını tekrar canlandırmışlardı; fakat muhasara başlamadan evvel, padişahın Edirne şehrinde bulunduğu bir sırada -ya 1451 yılının şubat ayı ile 1452 yılının mart ayı arasındaki veyahut da 1452'nın eylül ayının ilk günleri ile 1453 senesinin mart ayı arasındaki bir zamanda-, Cenova'lılar Mehmed'e bir elçilik heyeti gönderip dostluk ve sadakatlerini bildirdiler; ve padişah da cevap olarak elçilere bu dostluğu kabul ettiğini bildirip, karşılık olarak Bizans başşehrine yardım etmemelerini istedi (Karşılaştırın: Dukas,38,5).

[78] bk.56.not.

[79] bk.56.not.

[80] bk.56.not.

[81] Daha evvelden de söylediğim üzere bir ihânet mevcudiyetinden hiç bir şüphe yoktur: Pera'daki Cenova'lılar donanmaya karşı bir hazırlığın yapıldığını padişaha haber verdiler. Bunu Barbaro bir tek iddia eden kişi olmayıp, fakat aynı zamanda Pusculo (IV 385-387) ve Dukas da (38,19) da tasdik ederler. Kritovulos da Mehmed'in bu hâdiseyi öğrendiğini haber verir (I 44,2) ise de kimin söylediğini yazmaz: en son da Sakız'lı Leonardo yazdığına göre (paragraf 17) *res*[olay], *Türk'lere açıklanmış ve anlatılmıştı* [lâtince metin: *detecta relataque Teucris*] ve şunu sorar*: Accusarene quempiam licet ? Silendum mihi est.* [Kimi itham etmek câizdir? Benim için en iyisi sükuttur]. Gerçekten de müellif büyük bir telâş içindedir. Kaldı ki Cenova'lıların bu "ihânet meselesi, Konstantinopolisin düşüşünden hemen sonda, Giovanni Giustiniani Longo'nun nihaî çarpışmadan sonraki davranışından hemen akabinde başlamıştı (141. not ile karşılaştırın). Büyük bir akâmet ile nihayetlenen bu son saldırı ile ilgili kader için, bk. Zamandizimi,28 nisan bölümü.

[82] Sakız'lı Leonardo'ya göre, paragraf 31, *vox...ex castris exploratorum relatu fit quod triremes navesque aliquot in subsidium ab Italia mitterentur* [ordugâhlarda yayılan bir habere göre, İtalya'dan bazı trirem ve gemiler imdad için gönderilmişti]. Leonardo zamanlama olarak

bu [*vox*] ses'in nihaî saldırıdan evvel olduğunu haber vermekle beraber, eğer imparator 3 mayıs günü bir tahkikat yaptırtmış ise, bu haberin daha evvel yayıldığı akla gelebilir. Bir donanma techiz edilip de Konstantinopolis'in imdadına gönderilmesine dair ilk karar 19 Şubat 1453 günü Venedik'de alındı (karşılaştırın: Jorga, *Notes,* III, s.281-283; Thiriet, *Régestes*, III. S.281, no.2909; Valentini, *La crociata*, s.102 no.138), ve alınan karar ile ilgili haber 24 şubat günü muhtelif güçlere ulaştırıldı (bk.Cornet, *Giornale,* s.73 vesika 7; Thiriet, *Régestes*, III, s.182, no.2911; Valentini, *La crociata,* s.102 no.139). Fakat boyuna tehir edildiği için donanma mart ayında bile daha hazır değildi. Venedik Senatosu 10 nisan günü aldığı bir karar üzerine, Roma'da bulunan kardinallere bir mektup yazıp, donanmanın 31 mayıs gününe kadar Konstantinopolis'e gönderilmesi görevini verdi (Thiriet, *Régestes,* III, s.184 no.2917; Valentini, *La crociata* s.102 no.142). 13 nisan günü hazırlanıp da silahlı bir geminin "patron"u olan Alvise Longo'ya verilen ilk "commissione" [emir]'e göre Bozcaada'ya gidecek ve Türk donanmasının hareketleri hakkında Venedik Cumhuriyeti'ne bilgi iletecekti, fakat gemi ancak aynı ayın 19. günü hareket edebildi (Thiriet, *Régestes,* III, s.184 no.2919). Amiral Jacopo Loredan, deniz kuvvetleri komutanı olarak tayin edilmesi üzerine 7 mayıs günü direktifler kendisine tebliğ edildi ve 8 mayıs günü hareket ettiği zaman donanmada beş tane Istria gemisi bulunurken sonradan bir tane Korfu adasında, iki tane Girit adasında katıldıktan sonra Bozcaada'da demir atmış bulunan Longo'nun gemisi de iltihak etti (karşılaştırın, Jorga, *Notes*, III, s.283-285; Thiriet, *Régestes,* III, s.185-186, numaralar: 2922 ve 2923). Donanmanın bu geç gönderilmesi ile ilgili bir başka Venedik'li de, yani Jacopo Languschi şöyle yazar (s.3-4): "Venedik'den nisan ve mayıs ayında büyük bir hareketle güzel yolculuğa başladılar.Fakat Venedik için iyi olmadı, çünkü yollama işi geciktiği için bütün masraf boşa gitti.. Ve bu gecikmenin sebebi, Konsey'deki savio olan bay Polo Trun idi, zira kendisi ve başkaları, hiç bir zaman Türk'ün kalkıp da Konstantinopolis'i karadan ve denizden kuşatacağına inanmadılar, ve bunu yeğeni Santo Trun ve hatta o sırada Konstantinopolisde büyük çaplı tüccar olan S(?) Zuane ve Nicoló Zustignan adlı kişiler de yazmışlardı...". Demek oluyorki , Loredan komutasındaki donanma şehirden yeni hareket ettiği bir sırada 3 mayıs günü Konstantinopolis'e bu haberin ulaşması biraz tuhaftır.

[83] bk.56.not.

[84] İlerde de söyliyeceği üzere, brigantino [perkende] 23 mayıs gününün şafak vaktinde ulaştığı Konstantinopolis'e dönüş yaptı.

[85] Harp aleti olan kediler. Genelde kediler tokmağa benzer bir âlet görünümündedir.

[86] bk.56.not.

[87] bk.56.not.

[88] 7 ile11 mayıs tarihleri arasındaki devreyi, Zamandizimi içinde bu tarihlere bakınız; Sakız'lı Leonardo. 22 ve 23. notlar.

[89] Barbaro bu tip kehânetlere daha evvelden de değinmişti (61. nota bakınız); burada ve biraz ilerde iki ayrı noktada değinir (107 ve 122. notlarla karşılaştırın), hatta bunlardan üç tane sıralar: 1) Aya Sofya civarındaki bir sütun üzerine konan Büyük Konstantini'in at üzerindeki heykeli, Konstantinopolis'i tahrip edecek düşmanın Anadolu'dan geleceğini eli ile işaret ediyor (elbette ki söylemek istediği de Konstantin 'in değil de Justinianus'un anıtı olup, sağ eli ile Anadolu'da bulunan halkları göstererek imparatorluğun sınırlarına riayet etmelerini istemişti: karşılaştırın: Cedreno, *Synopsis Historiarum* c.1, s.556; Zonara, *Chronicon,* cild III, s.274; Janin, *Const. byz.,* s.74; 2) anonim olup , Konstantin adında bir imparator zamanında

başkent düşman eline geçecek; 3) bu da anonim olup, şehrin "ay semada bir işaret yaptığı zaman" yani belirli bir küsûf meydana geldiği anda düşman eline geçeceğine dairdir (burada da açıkça söylenmektedir). Bu üç mefruz kehânetlerden yalnız bir tanesi devrinin bütün eserlerinde geçerken, ikincisi de yaklaşık bir üslupla *Chronica byzantina breviora (Note in manoscritti greci,* II,VI,VIII) ve Nestore Iskinder (not 61) ve çok az bir değişiklikle Sakız'lı Leonardo'da (4. paragraf) bulunur ve bir *tabula*, yani imparator Bilge Leon VI'un eline atfedilen bir tabloda, son imparator Konstantin'e kadar ki isimler sayılır ve bu kalıntı San Giorgio dei Mangani adlı manastırdadır. Sakız'lı Leonardo aynı zamanda üç diğer kehânet üzerinde durur: 1) Norsenus adlı birisine atfedilende, Konstantinopolis bir *gens sagittaria* [Ok atıcı kavim] tarafından alınacak; 2) Sibilla Eritrea denileni de Yunanca metinden ziyade, Sant'Agostino'nun, *Civ.*XVIII 23'de de zikrettiği *Oraculum Sibyllinum* adlı eseri şahit gösterdiği açıkçı belli olmaktadır; 3) Joachim Abbas adlı kişi de *Papalista* adlı eserinde şu ifadeyi kullanır: *Vae tibi septicollis moenibus trucatis quasi auxilio destituta* (" Vay sen, yedi tepeli şehir, surların yıkık, her türlü muhafazadan mahrumsun"), Kiev'li Isidoro da bu sövgüyü (*Epistula ad Bessarionem* [Bessarione'ye mektup]) şu şekilde özetlemiştir: *Vae tibi, civitas septicollis, cum te adoloscens obsederit, quia tua moenia fortissima demolita sunt* "Vay sana, yedi tepeli şehir, bir genç seni kuşattığı zaman senin çok güçlü surların hemen tahrip olacaktır"), bu ifade Bilge Leon VI'un *Oraculum X* [Dua] adlı eserine çok yakındır (karşılaştırın: Sakız'lı Leonardo, no.5). Leone'nin *Oracula*'sı ile alâkalı bir kaydın, Nestore Iskinder tarafından da (no.25 ve 72) zikredildiğine dikkat etmek lâzımdır. En son olarak Dukas (39,18) ve Kalkokondiles (cild II,s.161) gibi Bizans kaynakları da kaydettikleri bir başka kehânet de *Forum Constantini*'deki somaki taş üzerine kurulu sütun üzerindeki Konstantin heykeli meselesine değinirler (bunun için bkz. Janin, *Const.byz.*, s.77-80). Bu halk kehânetine göre, Türk'ler şehre girdikleri zaman, gökten bir melek inecek ve adsız bir zavallı adama bir kılıç teslim ettikten sonda Efendi'nin halkının intikamını almasını isteyecek; ve bu kişi Türk'leri Anadolu içlerine kadar sürükleyecek. Bununla alâkalı olarak da *Compianto di Constantinopoli*, no.14'de de bakılabilir. [Eserin ikinci cildindedir].

[90] bk.56.not.

[91] Kynegon, Haliç üzerinde liman ve mahalle olarak, Blacherne imparatorluk sarayına yakındır. Bu kapıya yakın bir yerde bulunan Basiliké veya Imperiale, galiba sarayın denize bakan limanı idi. Karşılaştırın: Janin, *Const. Byz.* s.288.

[92] bk.56.not.

[93] Kırıntılar,asma yaprakları. 63 sayılı not ile karşılaştırın.

[94] 15 ile 17 mayıs tarihleri arasındaki dönem için, Zamandizimi kısmındaki bu tarihlere bakınız.

[95] bk.56.not.

[96] Hendek ile dış duvar arasındaki destek surları.

[97] Metinde bulunan "Cresca" tarzını tekrarlıyorum, çünkü Xylokerkos demek istediğini zannediyorum. Bu sırada Kalkokondiles (cild II, s.152) bu burcu veya kuleyi işaret ederken surların ne tarafına dikildiğini açıklamaz iken, Sakız'lı Leonardo (22. paragraf) bir *ligneum Castrum* [Ahşap kule]'un deri kaplı olarak Porta Aurea ile Peghé'nin arasında olduğunu söyler ve Pusculo da (IV 694 vdd.) dediğine göre *portarum ad limina.../ex Auro atque a Fonte*, yani Porta Aurea ile Porta di Peghé arasında, özellikle de ikisinin tam ortasının *(mediam)* arasına çekildiğini söyler. Eparchos (no.9) tarafından verilen bilgiye göre ise bu kulenin inşa yeri "fur

daz Tor genant Ventura" yani "Ventura denilen kapının karşısı" diye gösterir. Bu isimde bir kapının XV. asrın ortalarında bulunduğuna dair şüphe yoktur, çünkü Kiev'li İsidoro, kaleme aldığı *Epistula ad Bessarionem* [Bessarione'ye mektup]'de ısrar ettiğine göre *circa Portam Sancti Romani et praeterea eam partem quae inter Portam Fontis et Auream nuncupatas et antiquam Venturae Portam erant et alteram quae Caligaricorum appellabantur* [Porta San Romano karşısı ve hatta onun diğer ucunda Fontis ve Aurea diye bilinen kapılar arasında kalan ve evvelce Venturae Porta diye bilinen kapı vardı ve hatta Caligaria'lıların da denilirdi], top atışları sırasında çok ağır bir tahribata uğramışdı. Şimdi bu metinlerin aracılığı sayesinde Porta della Ventura denilen yer Aurea ile Peghé arasında idi ve sonuç olarak da Porta di Xylokerkos olup, böyle bilimesinin sebebi de bir zaman hipodrum veya tahta sirk'e (*xylo-kerkos*) yakın olmasından ileri gelmiş olup, günümüzde Belgrad Kapı'dır (bkz. Janin, *Const.byz.*, s.274). Barbaro'nun metninde gördüğümüz "Cresca" terimi halk arasındaki " Kerkos" veya "Xykerkos" kelimelerinin bir bozulmuş şeklidir. Bunun yanında ise "della Ventura" için hiç bir şekilde menşei hakkında söz söylenecek durumda değilim.

[98] "ana surdan on adım uzaklıkta idi" terimi sarih değildir. İlk anda edinilen intibaa göre müellif bu burc ile ana surlar arasındaki mesafeye değinmiştir, fakat sonra Barbaro ısrarlı bir şekilde kale istihkâmına yöneldiğini bildirir ve Kalkokondiles (cild II, s.152, 18vdd.), Tedaldi (14. paragraf) ve Pusculo (IV 694-695) da bulunan muazzam yüksekliğine dair kayıt, bu cümlenin şöyle yorumlanmasına yardımcı olabilir: "surların yüksekliğinden on [arşın?] daha yüksekti". Elbette ki bu burcun veya büyük kule çok güçlü bir şekilde inşa edilmişti: Barbaro (s.43) ve sâir kaynaklara göre tamamen tahtadan inşa edilip deri ile kaplanmış, top ateşlerine karşı dayanabilmek için toprak ile yarıyarıya takviye edilmiş, Türk ordugâhı ile irtibatı devam ettirmek için, aşağı yukarı yarım mil uzunluğunda sazlarla kaplı bir galeri katılmış, kuşatıcılar buradan burcun içine girebiliyor ve oradan hendeklere toprak atarak burcun kaleye doğru ilerlemesini sağlıyorlardı.

[99] Üst üste gelme olayı yüzünden.

[100] Biraz ilerde özelliğini belirteceği üzere, Haliç üzerine kurulu bu köprü, " dal teren de Pera fina a la banda de Costantinopoli suxo palixada" [Pera kıyısından Konstantinopolis'in bataklık kıyısına kadar"], "se vegnia a destender per mezo la porta del Chinigo" [Porta Chinigo ortasına kadar uzanırdı] ve bu haliyle batı tarafında şimdi Balat denilen mahalde ve doğu kesiminde ise Kasımpaşa tarafından olup, uzunluğu da 450 metreden fazla değildi. Dukas eserinde (38,21) kesin bir şekilde Barbaro ile uyuşmaktadır ve genişliği için de beş kişinin yanyana geçebileceği gibi idi. Uyum gösteren şahitlikler arasına Kritovulos (I 43,3 ve 27,2) ile Kalkokondiles (cild II, s.153) adlı müellifler de konulabilir ve şehirden Ceramico'ya doğru uzandığını ve böylece köprünün bulunduğu yer kara tarafındaki surlar ile deniz tarafındaki surların Haliç'de birleştiği yerin biraz ötesinde yani günümüzdeki Defterdar ve Haliçoğlu [burasının Halıcıoğlu olması gerekir] istasyonları arasındaki bir yerdir; herhâlükârda 450/500 metre kadar bir ölçüden fazla olamaz. Bu olayı yazan bütün müellifler bu köprüyü konu ederler ise de, çok kere mübalağalı ibareler kullanırlar. Tedaldi adlı müellif (14. paragraf) bunun için "mille braccia" (=600 metre) derken Ostravica'lı Konstantin (36) iki stadios (=370 m), Sakız'lı Leonardo (12. paragraf) otuz stadios (5920 metre olması lâzım) derken çok aşırı bir ölçü olduğu için üç (592 metre) demek gerekir, ve Kiev'li Isidoro ise "çok uzun" bir köprüye "Santa Galatina denizinden Chinigo surlarına kadar" uzandığını (*Epistula ad Bessarionem* [Bessarione'ye mektup] da) söylerken bunun ölçüsü sonradan bir kronik yazarı tarafından tekrarlanır (*Ekthesis Chronikė*, s.567,15, neşreden: C.N.Sathas, *Mesaionike*

Bibliotiki, VII, Venetia 1894, bunun 1972 senesinde yapılan tıpkıbasımı: "da Santa Galatina fino alla Xyloporta" [Santa Galatina'dan Xyloporta'ya kadar] veya bir mil ve üçdebir uzunluğunda bir köprü (=1973 metre) denilirken, gerçeği çok aşan bir rakamdır (*Epistulam ad Nicolaum V* [Papa Nicolò V'e mektup].)

[101] bk.56.not.

[102] bk.56.not.

[103] bk.56.not.

[104] bk.56.not.

[105] Türk'ler tarafından yer altında hazırlanın maden galerileri hakkında, Barbaro tarafından burada ve daha ilerde verdiği bilgileri nazarı dikkate almıyorum: bununla ilgili olarak, bk.Zamandizimi kısmının 16,22,23 mayıs tarihleri.

[106] Kenarda bulunan "In questi dì ecc." Elbette ki Pusculo, IV 707-708'den geldiği muhakkak ise de Languschi aracılığı iledir, s.17.

[107] Karşılaştırın : no.89.

[108] Belki metinde bir hata bulunmaktadır, burada bir "chiaror" yani aydınlatıcı, ışık olmasını beklerdik.

[109] Halk. Yakılan bu büyük şenlik ateşleri " ordugâhdaki halkı eğlendirme" hedefi, yani askerler, olmayıp, fakat muhariplere sürekli bir şekilde cesaret verip, gece boyunca Allah'a yapılan yakarışlara da yeni bir his katmak idi, bu arada gün boyunca büyük bir oruç tutmuşlardı. Bunun çok doğru olduğunu hem Tedaldi (17. paragraf) hem de Sakız'lı Leonardo (35. paragraf) söylerken Türk tarihçileri daha sarih malûmat vermektedirler.

[110] Katarak, birleştirerek. Kritovulos tarafından verilen bilgiye göre (I 45-46) , 25 ile 26 mayıs arasında Meryem ikonası ile bir dua yapılacak, böylece kötü talihin önü alınacaktı. Bazı müellifler nihaî taarruzu 27 sinde başlatırlar (meselâ, Tedaldi,18.paragraf, ve Dukas, 39,5), Nestore Iskinder ise 26 tarihini verir, s.28.

[111] bk.56.not.

[112] bk.56.not.

[113] bk.56.not.

[114] bk.56.not.

[115] bk.56.not.

[116] Kalkokondiles'e göre (cild II, s.155-158) Mehmed'in ilânı 27 mayıs ile 28 arasındaki gece yapılmış olmalıdır ve bu vesile ile orduların önünde uzun süren bir nutuk söyleyip, ertesi gün yapılacak savaş için ateşlemek istedi. Quirini ise (*Epistula ad Nicolaum V*) bu ilânın 25 mayıs akşamı yapıldığını işaret eder. Sakız'lı Leonardo (35. paragraf) ise bir tarihleme hatası olmakla beraber (*quarto Kalendis Maii* diye yazdığı metni *quarto Kalendis Junii* yani 29 mayıs diye okumalıyız) nihaî saldırıdan üç gün evvel bu ilân yapılmıştı. Gene aynı Leonardo bu sefer, İmparator Konstantin'in ağzından bir nutuk söyletip, müdafileri ölünceye kadar direnmeğe teşvik ettirmişti (36 ile 39. arasındaki paragraflar); benzer bir şeyi Nestore İskinder'de bulunuyor (s.24). Barbaro ise, (s.50'de) balyos Girolamo Minotto tarafından çıkarılan bir "emir"i konu edip "Venedik'li denilen bütün herkesin" derhal kara tarafındaki surlarda yerlerini almaları ve "evvelâ Allah aşkı ve sonra âlemin iyiliği ve bütün hristiyanlığın şerefi ve herkesin ölmeleri gerektiğini iyiniyetle beklemeleri ve yerlerinde bulunmaları"nı istemişti. En sonunda da nihaî saldırı esnasında Türk'lerin kaç tane merdiven kullandıklarına

dair hâdiseleri yazanlar arasında bir bütünlük yoktur: Barbaro tam ikibin rakamını verirken, Eparchos ise *Relazione*'sinde bin rakamını verir, Kiev'li İsidoro ise üçyüz tane (*Epistula ad Nicolaum V* ve *Epistula ad Bessarionem)* rakamını verirken bunlardan bazılarının muharrik temeller üzerinde sabitlendirilip, üst taraflarında da çengel veya kancaların bulunduğunu yazar.

[117] Bu kelime, Arapçadaki *tafarruğ*'dan türemedir (ve eski İtalyancadaki imlâsı "tafferuglio"dur), eğlenceli sefahat âlemi, bayram anlamına gelir. Barbaro bu coşkulu yemeğin "per in fina al sol posto" yani güneşin doğduğu saate kadar devam ettiğini yazsa bile, Mehmed'in nihaî saldırıdan bir gece evvel böyle bir eğlence düzenlemesinin inandırıcılığı çok azdır.

[118] Tüfekçik yani arkibüzler.

[119] Roketler yani harp ateşi veya fişeği fırlatın aletler (Orta Çağ Latincesinde, *roccette ad ignem proiciendum, rochete pecii* v.s tarzında olduğunu karşılaştırın), ve gene havaifişek veya kestane fişeği.

[120] bk.56.not.

[121] bk.56.not.

[122] bk.56.not.

[123] bk.56.not.

[124] bk.56.not.

[125] Barbaro'nun hemen sonra yaptığı anlatıma göre (s.52-53) hücum birbiri ardı üç dalga halinde gelişti: birinci sıra surların altına merdivenlerle gelip dayandılar; ikinci dalga surlara Porta di San Romano denilen yerden tırmanmağa başladılar zira evvelki bombardımanlardan sonra burası yıkılmakta idi.

[126] Üçüncü dalgada bulunanlar yani Yeniçeri'lerdi.

[127] Metin burada sarih değildir. Belki sayfanın dip tarafına koyduğum metne göre okunmalıdır. [Agostino Pertusi'nin bu metin tamiri denilen yeni düzenlemesini buraya aktarmadım. Yeni yapılması lâzım gelen tercümede, N. Barbaro'nun satırlarına bu bilgiler ilâve edilmelidir].

[128] bk.56.not.

[129] bk.56.not

[130] bk.56.not.

[131] bk.56.not.

[132] bk.56.not.

[133] bk.56.not.

[134] bk.56.not.

[135] bk.56.not.

[136] bk.56.not.

[137] bk.56.not.

[138] bk.56.not.

[139] bk.56.not.

[140] Yan tarafta olan bir notta şu ibare bulunmaktadır; "çünkü ok atışıyla yaralandı", ve bu bilgi de Languschi'den (s.28) gelmektedir: "okla yaralandı".

[141] Giovanni Giustiniani Longo'nun son çarpışma esnasındaki yaralanması ve tutumu meselesi üzerinde, Rimini'li Filippo'nun Francesco Barbaro'ya yazdığı Mektup'un bir pasajının tahlilini yaparken koyduğum bir notta (*Mnemosünon Sofias Antoniadi*, Venetia 1974, s.145 no.84) tahlil etmiş, belirli sayıdaki metnin desteğini alarak zikretmiştim. Hepsinden evveli, Giustiniani'ye çarpışma alanını terke mecbur eden yaralanma meselesi gelir. Dikkat edilecek husus, Barbaro'nun bir yaralanma olayını konu etmeyip de , yaşanan bir kargaşa ortamının, savaşın en zor zamanında Cenova'lıyı bir kurban vermesidir; bunu Ivani adlı müellif de 26. paragrafda tekrar eder. Eparchos da kaleme aldığı *Relazione'*sinde "yaralandığını zannetti ve çarpışma sahasını terk etti" diyecek kadar ileri gider. Nereden yaralandığını belli etmeyen müellifler ise Lomellino (fakat onun mektubunun metninde bu kısım bozuktur), Tedaldi (25. paragraf) ve Montaldo (19.paragraf) adlı olanlardır; bir ok atımından sonra göğsünden yaralandığını söyleyen Sakız'lı Leonardo (40. paragraf) olup, Leonardo'yu taklit eden Languschi de aynı bilgiyi verir (s.28-29); bir kurşun mermisinin isabet etmesi üzerine bir kolundan veya elinden yaralandığını yazanlar ise Pusculo (IV 975 vdd.), Dukas (39,I0) ve Kalkokondiles (cild II, s.159) adlı müelliflerdir; sonunda da bir ok atımından sonra yaralandığını söyleyenler arasında Kritovulos (I 58,3) göğsünden, sözde-Phrantzès ise sağ bacağından (III 9,7) vuruldu diye bilgi verirler. Nestore İskinder ise, çok kısa aralıkla iki noktada (s.30-31 ve 32) konu ederken evvelâ göğsüne gelen bir taş merminin göğüs kemiğini dağıttığını ve hemen sonra ikinci noktada ise sağ omuzuna gelen bir darbe (arkibüzden midir?) ile olduğunu haber verir. Nestore Iskinder tarafından aktarılan bu yorum biraz şüpheli görünür -fakat kesinlikle de öyledir- ise de çağdaşı olan bir başka kaynakta ise Nicola Sagundino adlı müellif *Oratio ad Alfonsum* adlı eserinde Giustiniani'nin iki yerinden yaralandığını söyler. Görüldüğü üzere, bu devri yazan bütün müellifler Giustiniani'nin gerçekten yaralandığı üzerinde uyumlu görünmekle birlikte, yaranın yeri ve tehlikesi hakkında aynı uyumu gösteremezler. Hatta daha ileri gidip bir iddiada bulunurlar -bunların arasında sözde-Phrantzès (III,9,7), Ostravica'lı Konstantin (17. not) ve Tursun Beg (55.not) bulunmaz zira onlar savaş esnasında öldü diye bilgi verirler- ve onun limanda bulunan bir gemiye sığındığını ve öğleden sonra limandan firar eden gemiler ile birlikte kaçtığını yazarlar (Sakız'lı Leonardo, Languschi, Montaldo'lu Adamo, Piccolomini, Kritovulos, Dukas adlı müellifler), ve Sakız adasına ulaştıktan çıkar çıkmaz öldü de derler (Sakız'lı Leonardo, 57.not, Languschi, Montaldo, Piccolomini adlı müelliflerdir). Demek oluyor ki Barbaro bu hâdiseyi anlatırken büyük bir kin duygusu ile dolu idi; onun eğilimi sürekli bir şekilde Cenova'lılara karşı düşmanca olup, Cenova'lıları her zaman "ihânet" ile suçlayan Venedik'lilerin genel temâyülünü ispat eder. Gerçekten de, Giustiniani'nin "ihânet"i ile ilgili tartışmaların bulunduğu malûmdur, Cenova Cumhuriyeti de başka devletler tarafından yöneltilen ithamlar karşısında ve özellikle de Venedik'lilere karşı kendisini müdafaa eder iken, İngiltere kralına, Fransa krallığına, Burgonya Düküne, Brüjes, Londra ve Sevilya'da bulunan Cenova'lı tüccarlara tamim mahiyetinde mektuplar yolladı (karşılaştırın: C. Desimoni, "Adamo di Montaldo", *Atti della Società Ligure di Storia Patria,* X (1874). S.296-297). Bu meselede galiba Kiev'li İsidoro en tarafsız kişi kalmış görülüyor, çünkü *Epistula ad Bessarionem* [Bessarione'ye gönderilen mektup] adlı eserinde Giustiniani'nin mesuliyetli olduğunu inkâr etmemekle birlikte, artık çok ıstırap dolu bir durum alan o zamanlarda çarpışan diğer kişilerin tedirginliğinden farklı biri olmadığını kabul eder iken, *Lettera a Filippo di Borgogna* [Bürgonya Dükü Filip'e mektup] adlı eserinde, kuşatmanın bütün safhalarında ve nihaî saldırı esnasında Cenova'lıların tutumunu açıkça müdafaa eder. [Agustino Pertusi, Rimini'li

Filippo'nun mektubu meşrinde, bu mevzû ile alâkalı müelliflerin ana metinlerini koyarak tahlilini yapmıştır].

[142] bk.56.not.

[143] bk.56.not.

[144] bk.56.not.

[145] bk.56.not.

[146] bk.56.not.

[147] bk.56.not.

[148] Burasının Augusteon meydanı (günümüzdeki Ayasofya Meydanı) olacağını zannediyorum. Bunun bir tarafına eski İmparatorluk Sarayı ve diğer tarafına Aya Sofya bakar, kaldı ki Barbaro da burasının kara surlarından (San Romano bölgesinden) beş mil olduğunu (7.400 km.) da söyler.

[149] Barbaro burada, meydanda bir "kule" bulunduğunu ve Türk'lerin de buraya tırmanıp İmparatora ve Venedik'lilere ait flamaları aldıklarını anlatır. Fakat Augusteon meydanında (ve hatta Konstantinopolis içinde mevcut diğer meydanlarda), bazı sütunlar dışında kule yoktur. Bunlardan da iki tanesinin çok mükemmel olup Justinianus ve Konstantine ait olduğu ve Konstantin için olana belki kule denilebilir, çünkü sekiz metre kare bir temel üzerine kurulu ve yanında birbiri üstüne binen dokuz büyük tambur elli metri yükseklik yaratır ve üzerinde Konstantin Helios heykeli vardı (karşılaştırın: Janin, *Const. Byz.*, s. 77-80). Bilindiği üzere, Alexios Komneos zamanında esen kuvvetli bir rüzgar anıtın yukarı kısmını tahrip etti: heykel düştü ve yerine bir haç dikildi. Bu dokuz tamburdan bugün ancak altısı elde bulunur ve otuzüç metredir (bunlardan beş tanesi yerle birdir): günümüzde Çemberlitaş veya Yanık Kule diye bilinen bu sütun şehrin her yerinden görülebilir. Burada bir kule değil de bu sütunun konu edildiğini zannediyorum. Eğer Barbaro'nun dediği gibi bunun üzerinde imparator ve Venedik flaması dikilmiş ise, kabul edilebilir fakat ispat edilemeyen bir bilgidir.

[150] bk.56.not.

[151] Belki de hilâlin de bulunduğu kırmızı renkli bayraktır. Galiba, Konstantinopolis'in fethinden sonra Fatih Sultan Mehmed buna bir de yıldız eklemişti (Babinger, *Maometto*, s. 115) [Türkçe tercümesi; *Fatih Sultan Mehmed ve Zamanı*, s.107-108]. Fakat bu mesele için, Kritovulos'daki 5. notu karşılaştırın. [Eserin ikinci cildi içindedir].

[152] *Khân* bey, sultan.

[153] bk.56.not.

[154] bk.56.not.

[155] bk.56.not.

[156] bk.56.not.

[157] bk.56.not.

[158] bk.56.not.

[159] Kenar kısma konulan not (ayrıca sayfanın dip tarafına koyduğum metin tamiri kısmına bakınız), Sakız'lı Leonardo'dan (43. paragraf) gelmekte ise de Languschi aracılığı iledir (s.30). Konstantin XII'in ölümü ile ligili bilginin Barbaro tarafından verilen yorumu, şehrin düşüşünden hemen sonra yayılan rivayet olup, itimada lâyık müellifler, meselâ Tedaldi (27.paragraf), Sakız'lı Leonardo (43. Paragraf), Eparchos (s.517) ve hatta Kalkokondiles (cild II s.159 ve 163) tarafından da verilenidir. Bununla beraber müelliflerin büyük bir kısmı

imparatorun Porta di San Romano denilen yerde çarpışırken öldüğünü yazarlar (Sphrantzès, 35,9; Dukas, 39,13; Krivotulos, I,59,1:60,3 ve 72,1; Kalkokondiles,cild II, s.159; Ostrovica'lı Konstantin, 26. paragraf; Pusculo, IV 1005 vdd.; Sagundino, *Oratio ad Alfonsum*; Montaldo'lu Adamo, 21-22.paragraflar,) ve kafası da bir Yeniçeri tarafından kesilmişti (Tedaldi, Kalkokondiles, Ostrovica'lı Konstantin, Pusculo, Soemmern 'li Enrico, vs.): Ostrovica'lı Konstantin hatta Sarielles diye de bir isim verir; kesilmiş kelle Mehmed'e götürüp gösterildikten sonra Türk ordugâhında dolaştırıldı. İsidoro ise düştüğü yeri kabul etmekle beraber (*Epistula ad Bessarionem* ile karşılaştırın) iddia ettiğine göre imparator yaralanmış ve Türk'ler tarafından nihaî saldırıdan hemen evvel veya sonra idam edilmişti, ve kesilen kellesi de hediye olarak padişaha götürüldü, o da bir dizi tahkirâttan sonra zafer nişânesi olarak Edirne'ye yollandı: Samile, Niccola della Tuccia ve Ankara'lı Abraham adlı üç müellifin eserlerinde ise bir gemiye atlayıp kurtulduğu kaydedilir. Evvelkinden biraz farklı bir anlatım ise, iki ayrı takrirde yani Nestore İskinder (s. 36-37) ve Foligno'lu Nicola'da bulunur, ve bu iki müellife göre Konstantin de Aya Sofya kilisesine iltica edip orada dövüşürken öldü (Foligno'lu Nicola) veya askerleri ile birlikte Porta Aurea yönelirken orada katledildi (Nestore). İmparatorun ölümü ile ilgili bir takım teferruât ile bağlı fakat Nestore İskinder'e yakın olanlar Tursun Beg (not 59), İbn-i Kemal (aynı not içinde bulunmaktadır) ve Hoca Sadeddin (not 23) adlı müelliflerdir.

[160] Hariç, bunun dışında.

[161] Onunla harp veya sulh. Barbaro tarafından burada verilen bilgi bir gerçeğe dayanmakla beraber bütünüyle gerçeği yansıtmaz. Bu mevzu ile alâkalı olarak, Pera podestà'sı Angelo Giovanni Lomellino'nun bizzat yazdığı mektubunun haricinde vesikalarda bir başka bilgi yoktur (müteakip metin ile karşılaştırın). Şehrin düşüşünden hemen sonra, Pera podestà'sının Mehmed'e elçiler yolladığına dair hiç bir şüphe bulunmamaktadır: bunu açık bir şekilde anlatanlar arasında Sakız'lı Leonardo, paragraf 51 (*Oratores, terrore concussi, a Perensibus regi, ut claves offerant, mittuntur* [Korkudan dolayı ürkmüş bulunduklarından, Peralıların idarecisi tarafından elçiler anahtarları teslim etmek için gönderildiler]) ve Lomellino'nun kendisi *(et subito misi ambasciatoris ad dominum cum pluris exeniis, dicendo: Habemus bonam pacem* [ve hemen elçileri çok sayıdaki hediyelerle beye yolladım, şunu dedirttim: iyi bir sulha sahip olalım], bulunmaktadırlar: diğer taraftan da, Cenova'lı podestà'sının elçilerinin şehrin Mehmed'e bağlandığını hemen bildirdikleri sarihdir (bkz. Lomellino'nun kendisi gene aynı yerde, *rogantes et se submittentes* [yalvararak ve kendinden tâbi olarak] der; daha da sarih olarak Sakız'lı Leonardo, aynı yerde Montaldo'lu Adamo, 36.paragraf; Dukas, 39,30; Kalkokondiles, cild II, s.164-165; vs olup, o sırada şehrin anahtarlarını teslim ettiklerini kabul ederler). Demek oluyor ki eğer Lomellino Türk'e bir elçisini gönderdiğini Venedik'lilere de , acaba Cenova'lılar ile Venedik'liler arasında harp var mı diye sorulduğunu aktarmış ise , doğru olmayan bir şey dediyse aldattı anlamına gelmektedir. Lomellino ise mektubunda yazdığına göre, padişah onun elçilerine hiç bir cevap vermedi. Bu da mümkündür, gerçekte o sırada mühim olanı Mehmed'den bir sulh uzlaşması düşüncesine sahip olup, harp mi yoksa sulh içindeler mi diye bir sorunu onunla çıkarmak istemezdi; hatta istediğini elde edebileceği ümidini taşırdı. Bilhassa bu mevzu için, mektubunda söylediğini göre, gemilerin (Venedik'li ve Cenova'lı) "patron"larına rica edip ertesi günü kalmalarını istedi, çünkü Mehmed ile bir mütareke yapabileceğini düşünüyordu. Fakat o der ki *nil fecere voluerunt* [hiçbir şey yapmak istemediler] ve gece yarısına doğru da yelkenlerini savurup gittiler. Barbaro'nun Lomellino için atfetmek istediği düşünceyi atfetmek kolay değildir, yani gemiler ile içindekileri (yani

malları da) "Türk'ün eline" teslimi mümkün değildi. Halbuki anlaşıldığı kadarı ile "patron"lar bu sırada bu cehennemden kurtulmak isteyen mürettebat tarafından sürekli bir şekilde dürtükleniyordu; bu sırada gemilerin sürpriz tutumu da belirmiş bulundu. Şunu göz önünde tutmamız gerekir ki, gitmek isteyen ve gerçekten de gitmeyi başaran gemilerin yarısı (onaltı tanesinin sekiz aded gemisi) Cenova'lılarındı (ilerdeki 180. nota bakınız).

[162] *Giornale*'nin esas müellifi.

[163] bk.56.not.

[164] bk.56.not.

[165] bk.56.not.

[166] bk.56.not.

[167] bk.56.not.

[168] bk.56.not.

[169] bk.56.not.

[170] bk.56.not.

[171] Ortaya çıkan bir ihtilafa göre, Pera podestà'sı Lomellino mektubunda gemilerin gece yarısına doğru hareket ettiğini yazarken, Barbaro ise "öğlen vakti" demektedir. Bunun da gerekçesi elbette Venedik ve Girit gemileri öğlen vakti hareket ederken, diğer sekiz tane Cenova gemisinin "akşama doğru" yola koyulmasıdır (sonraki sayfa ile karşılaştırın).

[172] bk.56.not.

[173] Gerçekten de, Zaccaria Grioni'nin gemisi ile birlikte Türk'lere esir düştüğü diğer vesikalar sayesinde de malûmdur (bk. M.Manoussakas, *Les derniers défenseurs,* s.331-340); hatta Barbaro hazırladığı listelerde bu adamı evvelâ esir düşenler arasında zikreder ise de, sonradan şehrin alınışından hemen sonra ölenlerin listesine koyar (s.61 ve64) Demek oluyor ki, bu adam esir düştükten sonra 1453 senesinin temmuz ayında fidyesini ödeyip serbest kaldı, fakat Girit adasına dönüş yaptığı sırada Sakız adasında esir edildi zira 1439 senesinde imzaladığı bir kontrata göre Cenova'lı tüccar Benedetto Salvatico'ya ikiyüz duka borcu bulunuyordu. Grioni bunun üzerine Venedik hükümetine müracaat ederek serbest bırakılmasını istedi ve dileği yerine getirilde, bundan sonra da Girit adasında bulunan idarecilerden üçyüzdoksanbeş duka bir tazminat istedi ve gerekçe olarak da İstanbul'un alınışı sırasında uğradığı zararları gösterdi. *(multorum damnarum suorum que habuit propter capturam suam in Constantinopoli, in quo loco, sicut omnibus notum est, fecit debitum suum in honorem nostri dominii* [Konstantinopolis'de bulunduğu sırada esir edildiği için büyük zararlara uğradı, herkes tarafından bilindiği üzere, bizim ülkemizin şerefi için, orada borç yaptı]. Grioni'nin meselesi 1454 yılının 27 mayıs günü başlayıp 16 ekimine kadar devam etti ve anlaşıldığı kadarı ile para kendisine tediye edildi (bk. Manoussacas, *Les derniers défenseurs,* s.332-334).

[174] Burada metni basit bir bağlaç ile tamamladım -fakat aynı zamanda şöyle de olabilirdi: "ser Antonio' el Galina" ve bir omoiotelut [takı tekrarlaması] olduğu da akla gelebilir-, çünkü, şimdi açıklayacağımız üzere "el Galina" tabiri Antonio Filomati'nin lakâp veya takma adı olmayıp, 29 mayıs günü kurtulan Girit adasına bağlı gemilerin üçüncü "patron"unun soyadıdır. Brit. Mus. Add. 34060 kod sayı ile muhafaza edilen yazma nüshada bulunan bir nota göre (neşri: R. Browning, "A note on the capture of Constantinople in 1453", *Byzantion* XXII (1952) s.379-386 ve Manoussakas tarafından ileri sürüler mülahazalar, *Les derniers défenseurs,* s.335-338), Konstantinopolis'den hareket eden gemiler 29 Haziran 1453 günü Girit adasına dönüş yaptılar ve bunlar "Sgouros'un Hyalinas'ın ve Philomatis'in idi".

Bunlardan birincisi elbette "Kandiya'lı Guro'nun 700 fıçılık" gemisi olup, Barbaro bir başka yerde (s.20) konu ederken, limanda zincir önüne dizilmiş olanlardandır ve yani zengin bir Kandiya'lı armatör olan Giorgio Sgouros adlı kişi olup, Girit adasına dönüş yaptıktan sonra bile gemileri yüzünden bir takım felâketler yaşadı ise de en azından 1468 senesine kadar hayatta idi (Manoussakas, *Les derniers défenseurs*, s.336); ikincisi ise Barbaro'nun metninde "el Galina"ya ait kişi yani Antonio Hyalinas adında Kandiya gemilerinin diğer patronu idi, ve 1430 senesinden beri maruf olan bu adam, 1455 senesinde Giorgio Sphrantzes'i gemisine bindirip Silivri'den Eğriboz adasındaki Caristo'ya götürmüştü ve 29 mayıs günü Konstantinopolis'den ayrıldığı zaman gemisinde *Informations* adlı eserin müellifi Jacopo Tedaldi de bulunuyordu, sonradan bir takım malî buhrana düşen bu adam için Venedik hükümeti, Girit adasındaki idarecilere haber yollayıp Hyalinas ile ona kredi verenler arasında bir anlaşmaya varmaları için müdahele etmesini istemiş bulunuyordu (Manoussakas, *Les derniers défenseurs*, s.336-338); en son olarak konu edeceğim üçüncü gemi ise, Barbaro tarafından adı verilen "bay Antonio Filamati" veyahut da daha doğru imlâsı ile Philomatis adlı zat olup, Konstantinopolis'in düşüşünden sonraki vesikalarda da ismi geçen birisidir (Manoussakas, *Les derniers défenseurs*, s.338). Bu mevzuun devamı olarak, limandaki zincirin önünde bulunan gemilerden biri olan Giovanni Venier'in gemisi (karşılaştırın: Barbaro'nun s.20 de bulunan listesi: "Kandiya'lı bay Zuan Venier'in 800 fıçılık" gemisi Sgouros, Hyalinas ve Philomatis'in 29 haziran günü Girit'e ulaşan üç gemi ile birlikte olmamakla beraber, galiba biraz evvel veya biraz sonradır. Barbaro, Şehrin alınışından sona ölenler hakkında hazırladığı listede bu adamın adını koymakla beraber (s.64), elimizdeki vesikalara göre 1466 yılına kadar hayatta idi (Manoussakas, *Les derniers défenseurs*, s.338-339).

[175] Boğazlar yani Çanakkale Boğazı.

[176] Esmekte olan bora (kuzey-kuzeybatı veya poyraz) saatde oniki mil (=18-20 km.) kadardı.

[177] Geminin pruva tarafından yani güney veya güneybatı veyahut da karayel

[178] bk.56.not.

[179] Ancona'lılar. Eğer zincir önüne konmuş olan ise- çok muhtemel bir tutumdur- Barbaro tarafından başka yerde (s.20) "1000 fıçılık Ankona'lılardan birisi" diye işaret edilmiştir: demek oluyor ki büyük bir gemidir (600 ton kadar). Bu gemi Angelo Boldoni'ye ait olamaz ve bu adam Lillo Ferducci'nin damadı Othman Lillo Ferducci'nin kaynı idi. Gian Maria Filelfo, Mehmed II için hazırladığı medhiyekâr manzumesini Othman Lillo Ferducci'nin teşviki üzerine yazmıştı. Filelfo'nun *Amyris* adlı eserinin giriş kısmında sarahaten anlatıldığına göre Boldoni gemisi ile birlikte *onusta rebus et pulcherrima et opulentissima* [yüklü tarzda hem güzel hem çok zengin] Türk'lerin eline esir düştü ve ancak, Murad II ve Mehmed ile iyi ilişkiler içinde bulunan Lillo Ferducci'nin damadı olduğunu söylemesi üzerine azad edildi (bk. Gian Mario Filelfo, *Amyris*, şu eserde : Faure, *Mélanges*, s.182-188). [Bu eser tam metin olarak neşredildi: G.M.Filelfo, *Amyris*, a cura di Aldo Manetti, Bologna 1978]

[180] Dikkati çeken husus, Barbaro'nun burada kendisi ile bir çelişki içinde bulunmasıdır, çünkü bir tarafta zincir boyunca dizili olan gemileri sıralarken Cenova'ya ait olanlar için şöyle der: "bay Zorzi Doria Cenova'lı ,2500 fıçılık; bay Zuan Zustignan Cenova'lı, 1200 fıçılık;.... Cenova'lı Gataloxa 800 fıçılık; bir başka Cenova'lı 600 fıçılık; Cenova'lı bir muharip 700 fıçılık ". Demek oluyor ki Giorgio Doria'ya ait olan ile birlikte hepsi beş tane olup yedi tane değildir. Şimdi doğan şüphe ise, acaba Giorgio Doria'nın gemisi 2400 fıçılık denirken , acaba

evvelden 2500 fıçılık denilen gemi ile aynı mıdır; fakat ihtimal zayıfdır, boyutları az bir şekilde müşterek olan (1440-1500 ton) başka bir gemidir. Bununla beraber firar etmeğe muvaffak oldular. Barbaro bunlar için yedi tane der ise de öğleden evvel kaçan Venedik ve Kandiya gemileri sekiz tane idi çünkü Diedo, Morosini, Dolfin, Trevisan, Venier, Philomatis ve Hyalinas'a ait gemilerden başka Giorgio Sgouros'a ait gemi de kurtulmağa muvaffak oldu ve 29 haziran günü Girit adasına Philomatis ve Hyalinas'a ait gemiler ile birlikte ulaştı. (bk. Barbaro, not 174); halbuki akşam vakti kurtulanlar yedi Cenova gemisi ile, gene bir Cenova'lı olan Zorzi Doria'nın gemisi idi. Fakat bu gemilere, 26 şubat günü kaçan altı tane Kandiya gemisi ile Piero Davanzo adlı bir başka Venedik'liye ait gemiye de katmalıyız (Barbaro, s.13). ve en sonuna da verdiği söze ihanet ederek 26 ile 28 mayıs günleri arasında kaçan, gene bir Venedik'li olan Nicolò Giustinian adlı kişiyi de katmalıyız (karşılaştırın: Pusculo, IV 875 vdd.; Languschi, s.4), Giustinian'ın yaptığı kabahat ise , kuşatma arifesinde Venedik'e mektup yazıp Mehmed tarafından bir saldırı beklenmediğini söylemesiydi (bk. Barbaro, not 82). Elbette ki Barbaro vatan aşkı uğruna, bu alçakca firarı hatırlatmak istemedi fakat kurtulmağa muvaffak olanlar arasına Nicolò Giustinian'ı da ilâve etti (Barbaro, s.60). Türk'lerin eline geçen gemilerin sayısı için Barbaro onbeş (ticaret) gemisi derken Cenova'lı Bizans'lı ve Ancona'lı diye sıralar, ayrıca sayısı belirtilmeyen fusta ile beş tane Bizans kadırgası der, Dotti ise (karşılaştırın, not 1) otuz tane ticaret gemisi ile yedi kadırga rakamını verir. Bu iki malûmât arasındaki dengesizlik temelinde bir kenara bırakılacak mevzudur.

[181] Öğleden sonra üçe kadardır

[182] Venedik Cumhuriyeti'nin bailo'su ile çocuklarının âkibeti ile ilgili olarak, Barbaro'nun *Giornale*'sinde bazı karışıklar bulunduğuna başka bir vesile ile evvelden temas etmiştim (Pertusi, *La lettera di Filippo da Rimini,* s.149 not 95). Görüldüğü üzere burada Mehmed için bailo Girolamo Minotto'nun kafasını kestirdi diyor. Fakat daha ilerde ise ölenler arasında "bay Jeruolemmo Minoto, bailo; bay Zorzi Minoto bay Jeruolemo'nun oğlu" diye listeye koyarken (s.59), gemilere binip de firar etmeğe muvaffak olanlar arasında: "Ser Polo Minoto bay Jeruolemo'nun oğlu" (aynı eser, s.60) diye listede belirtir. Bununla beraber, Konstantinopolis'in alınışından sonra ölenleri sıralarken listeye şöyle dizer: "bay Jeruolemo Minoto, Konstantinopolis'de bailo; bay Zorzi Minoto, bay Jeruolemo'nun oğlu; bay Polo Minoto, bay Jeruolemo'nun oğlu" (aynı eser, s.63-64). *Giornale*'ye ilâve yapan Marco Barbaro, 18 Temmuz 1453 günü için (sonraki sayfaya bakınız [not 187'dir]) şunu kattı: "Türk..bizim bailo ile çocuklarının kafalarını kestirdi": Lomellino'nun mektubunda (sonraki vesikaya bakınız) şöyle der: *decapitari fecit suis (his ?) diebus bailum Venetorum cum eius filio* [o günlerde Venedik'lilerin bailo'su ile oğlunu idam ettirdi]. Sakız'lı Leonardo ise şöyle der (48.paragraf): *Bailum itidem Venetorum reliquosque delectos nobiles et filium gladio extingui iubet* [Hâkezâ, Venedik'lilerin bailo'su ve daha başka soylu kişiler ile birlikte oğlunun da kellesini kestirdi]; Pusculo ise (IV 1075-1076): *Bailus et Venetum cum nato ut victima campo/truncantur* [Bailo ve Venedik doğumlu olanlar hatta arazide ele geçirilen kurbanlar idam edildiler]. Stefano Magno, *Annales* adlı eserinde Girolamo ile oğlu Polo için öldürüldüler der (Jorga, *Notes*, III 299), bu arada Languschi daha genel bir mana verir ve şunu der (s.33): "[Türk] evvelâ Venedik'lilerin bailo'su ile diğer asilleri idam ettirdi". En sonunda ise, bütün bu bilgileri derlemek için, Venedik Senato'su tarafından 17 Temmuz 1453 günü çıkarılan bir karar değinecek olur isek, bailo Minotto'nun adı bildirilmeyen bir oğluna verilen izin üzerine, Arimonda gemisine okçu olarak binip İstanbul'a gitmesi ve Türklere esir düşen babasını ve karısıyla diğer oğlunu kurtarması istendi (Jorga *Notes*, III, s.288-289; Thiriet,

Régestes, III, s.189 no.2935). Venedik Senato'su 28 ağustos günü, Girolamo ile bir oğlunun Türk'ler tarafından öldürüldüğüne dair bilgi sahibi olunca, kız çocuğuna bir para tahsisi yaparken eğer evlenir ise bin altın duka çeyiz alacak yok eğer bir manastıra girmek ister ise üçyüz altın verecek, ve erkek çocuklardan her birisine yıllık yirmibeş duka, karısına da aynı miktar bir para verilecekti. Nasıl bir neticeye varabiliriz? Elbette ki büyük bir ihtimalle Girolamo çocuklarından birisini (belki Polo adlı olanı) karısı ile beraber kurtarmağı başardı, bunlar da bir Venedik gemisine binip 4 temmuz günü şehre ulaştılar. Çocuklarından birisi (belki adı geçen Polo) 17 temmuz günü Arimonda adlı bir gemiye binip ayrıldı ve bir daha vatanına avdet etmedi. Demek oluyor ki, Barbaro'nun *Giornale* adlı eserinde ölüler ile ilgili son liste, 1453 senesinden sonra yazılmış idi. Kaldı ki Barbaro birinci listenin sonunda bütün esirlerin Venedik şehrine avdet ettiklerini yazarken bunun "bir seneden az bir zaman içinde" yani 1454 senesinin mayıs ayından evveldi

[183] Salı. Yan tarafta bulunan (Marco Barbaro'nun) not, dip tarafta da aktarılmıştır ve bunu Languschi tarafından s.31 deki "ve altmış bin hristiyan zincire konulup esir edildiler" (bk. Sakız'lı Leonardo, paragraf 46, not 60) ve s.37 deki "bu zarar çok fazlaydı vs." Gerçekte ise, zararın ne kadar olduğuna dair Tedaldi (31. paragrafın ve not 33) tarafından yapılan değerlendirme farklıdır çünkü toplam olarak dört milyon duka derken bunun Venediklilere düşen payı ellibindir der. Bu noktadan sonda Barbaro'da (s.59-65) Konstantinopolis'deki "soylu" Venediklilerin beş listesi bulunur: 1) beş tanesi "savaş esnasında" öldüler; 2) otuzüç tanesi gemilere binip kaçtılar; 3) yirmidokuz kişi esir edildiler; 4) altmışsekiz kişi muharipti; 5) şehrin alınışından sonra altmışüç kişisi öldüler. En son listeye dahil edilen altı kişi sağ kalabilmişlerdi: Günlük'ün yazarı Nicolò Barbaro, Marco Trevisan, Piero Contarini, Nicolò Pisani, Fantin Zen ve Giovanni Venier. Bunun yanında bu kişilerin ölüm tarihleri bilinmediği için bir *ante quem* terimi yerleştirmek çok zordur; bütün bunları bir araya getirip şu an bildiklerimizin ışığı altında, bu son listenin 1454 senesinden çok sonra hazırlandığını söyleyebiliriz, çünkü buradaki isimler arasında daha evvelden ölen Zaccaria Grioni (buradaki 173 sayılı not ile karşılaştırın) ve ayrıca Giovanni Venier de vardı (bu zat için 174 sayılı nota bakınız). *Cronaca di Bologna* adlı bir eserde bulunan liste, kısmen de olsa, Barbaro'dan istifade edilerek hazırlanmıştı (neşreden A. Sorbelli, "Corpus Chronicorum Bononiensium", şu seri içindedir: *Rerum Italicarum Scriptores,* XVIII, I,4, Bologna 1927, s.187-190). Bu liste, yirmi kadar ismin Barbaro'nun eserinden alınma olduğu anlaşılmasına rağmen, gene de belirli bir değeri vardır zira esirlerin nerelerde tutulduğunu (Pera'da, Konstantinopolis'de, Yeni Kale de denilen Boğaz-kesen kalesinde, Edirne'de, Enez'de, Machalizi'de, Gelibolu'da ve Diampolis'de) gösterir fakat son kısmında bir karışıklık olduğu için noksan görülüyor, burada savaşta ölenler ve öldürülenlerle Mehmed'in Divan'ında görevlendirilenler gösterilmiştir. Meselâ, bailo Girolamo Minotto ve oğlu için Mehmed'in Divan'ında tutuldular diye bir kayıt bulunmakla beraber, bunlar, evvelden de söylediğim üzere, şehrin düşüşünden hemen sonra idam edildiler.

[184] bk.56.not.

[185] Konu ettiği kaptan Pere Julià, Katalan'lar kolonisinin konsolosu olarak bulunurken, eski imparatorluk sarayının bulunduğu mevkii korumaktaydı: bk. Sakız'lı Leonardo, 48. paragraf ile 24. paragraf; sözde- Phrantzès, III, 5,4. Bu zat hakkında İspanya kaynaklarında ve Barselona şehri arşivi'nde hiç bir bilgi bulunmaz. Ondan evvel 1451 senesinde konsolos olan selefi Juan de la Via bilgi verir (bk. S. Cirac Estopañan, *Byzancio y España. La caida del imperio bizantino y los Españoles,* Barcelona 1954,s.58-59).

[186] Barbaro tarafından verilen birinci listeye bakılabilir (s.59-61).

[187] Bu son parça, soyyazarı denilen Marco Barbaro tarafından 18 Temmuz 1453 günü ilâve edilmiştir. "baron greco" diye ima edilen kişi Luca Notaras'ın acıklı neticesi için değil, fakat başka kaynaklarda adına pek rastlanmayan bir başka adamdır: maamafih Sakız'lı Leonardo bölümünün 65. notu ile karşılaştırın.

Angelo Giovanni Lomellino

Bu metin ile bundan sonra da gelen bütün hepsinde (Lâtin, Grek ve sâir) mevcut *olan Teucer, Teucri, Teukros, Teukroi* veyahut *Teukroi* [son üç kelime Yunan harfleri ile yazılmıştır] ve sâir terimleri hep "Türk, Türkler" diye tercüme ettiğimi haber veriyorum, çünkü, Türk'lerin Troia'lılarla sahte mutabakatiyle karşı karşıya bulunuyoruz. Hem Batı'lı Lâtin hem de Doğu'lu Bizans'ın XV. asırda yaşamış müellifler, bilindiği üzere, uzun bir zaman Türk'lerin antik Troia'lıların sülâlesi olduğunu iddia ettiler (bk. A. Eckardt, "La légende de l'origine troyenne des Turcs", *Körösi Csoma Archivum* II (1926-1932) s.422-433, T. Spencer, "Turks and Trojans in the Renaissance", *Modern Language Review* XLVII (1952) s.330-332; G.Moravcsik, *Byzantinoturcica. II. Sprachreste der türkvölker in den byzantinischen Quellen,* Berlin 1958, s.307;R.Schwobel, *The Shadow of the Crescent:the Renaissance image of the Turks, 1453-1517,* Nieuwkoop 1967, s.146-149,158,162,188-189 v.s.; *Premières ètudes*, s.60-63).[şimdi şu araştırmalar elimizdedir: Michael Borgolte, "Avrupa'dan hikâyeler ve Troia. Ortaçağ'daki mit", *Düş ve gerçek Troia*, İstanbul 2001, s.190-203 ve K.Kreise, "Troia ve Homeros destanları", *aynı eser*, s.282-289.].

[1] Angelo Giovanni Lomellino'nun erkek kardeşinin adı bilinmiyor, ve belki de mektubun (şimdi kayıp olan) adresinde bulunması muhtemeldi. 21 Ocak 1455 tarihli bir vesikada, Maurizio Cattaneo'nun gemisinin techiz edilmesi için evvelce yapılan 4860 iperporos tutarındaki masrafın ödenmesi için, Raffaele Carrega Lomellino diye bir isim görülmekle beraber, bunun Angelo Giovanni'nin bir başka kardeşi mi yoksa oğlu mu olduğu bilinmiyor (bk. Belgrano, *Prima serie*, s.270).

[2] Burada boşlukları bulunan metni tamamlamak ve düzeltmek istedim ise de kolay olmadı, çünkü Giustiani'nin koltuğu altından mı, bir kolundan mı, bir elinden mi, göğsünden veya

bacağında mı yaralandığı ve bu yaranın gerçekten ağır mı olduğuna dair, elimizde bulunan bilgilere bir yenisi katılamaz (bk.Barbaro, not. 141].

[3] Yani Porta di San Romano.

[4] Giustiniani ve Maurizio Cattaneo tarafından gemileri ile gelen *stipendiati de Chio* [Sakız adasında ödeme yapılanlar] ve *missi de Janua* [Cenova şehrinden yollananlar] (sayıları dörtyüz ile yediyüz arasında değişiyordu: karşılaştırın, Barbaro, not 32), sıra ile 1453 senesinin 26 ocak ve 20 nisan günlerinde Konstantinopolis'e vasıl olmuş adamlardı. Cattaneo tarafından getirilen müsellah kişiler hakkında 1 numaralı notta konu ettiğim vesikada da bilgi vardır. Bu arada *Imperialis noster* denilen, ilerde açıklandığı üzere Lomellino'nun torunudur. Bu arada şu noktaya çok dikkat etmek gerekir ki, kâtib her seferinde *cives,* yani Konstantinopolis'de ikâmet eden Cenova'lılar ile *burgenses* yani muhkem Pera (veya Galata)'nın vatandaş sâkinleri birbirinden ayırmaktadır.

[5] *Palificata* terimi (kazıkla yapılmış, kazık üzerine dikilmiş), limanda dikilmiş ve Barbaro tarafından da çok iyi tasvir edilmiş (35 sayılı not ile karşılaştırın) "sed" manasındadır çünkü Lomellino bunu kalmak ve hiç bir kimseyi beklemek istemeyen gemi "patron"ları ile ilişkili bulunur der. Barbaro tarafından da anlatıldığı (s.57) üzere, limanda bulunan müdafaa gemileri, artık hiç bir ümid kalmadığını anlayınca liman dışına çıkıp açık denize açılmağı tercih ediyorlardı (fakat kesin olarak ne zaman başladığı bilinmez); elbette ki öğlen vaktinden evveldir, çünkü bu saatden evvel çıkanlar Diplokionion denen yerde demir atmışlardı ve oradan yelken açtılar , Venedik gemileri öğlen vakti ve Cenova gemileri akşama doğru (veyahut da gece yarısı) bu eylemi tamamladılar (karşılaştırın: Barbaro, not 161).

[6] Yunanca *ksenion* (Latincedeki, Plinio ve Marziale gibi müelliflerin kullandıkları *xenium* ile karşılaştırın, Ortaçağ Latincesinde *exenium* tarzındadır): hediye, hediyelik.

[7] Açıkca anlaşıldığı kadarı ile, 1 haziran tarihli mütâreke metnini elde etmek için Babilano Pallavicino, Marchesio de Franchi ve tercüman Nicolò Pagliuzzi tarafından teşekkül eden elçilik heyetini konu ediyor. Fakat podestà her ne kadar 29 mayıs sabahı yolladı ise 31 mayıs veya 1 hazirandan evvel cevap alamadı (buradaki 10. nota bk.)

[8] Türk donanmasının daha evvelden de demir attığı Diplokionion'da. Barbaro'nun 58. sayfası ile karşılaştırın.

[9] Daha evvelden de konu ettiğim bu olay hakkında, Barbaro not 161 içinde söylediklerim ile karşılaştırın.

[10] Elbette ki 1 haziran günü yapılan anlaşma üzerinde imada bulunuyor ve bunun bir suretinin Lomellino'nun metnine ilâve edilmiş olması muhtemeldir. Bilindiği üzere bu vesika Yunanca olarak kaleme alınmış ve aslî nüshası günümüzde British Museum'da mahfuzdur. Bu vesika üzerinde ilk çalışmaları yapan Hammer, Miklosich- Müller, Belgrano, Jorga gibi müelliflerden sonra, bu metnin tahlili bir neşrini E. Dalleggio D'Alessio şu eserlerinde gerçekleştirdi: "La texte grec du traité conclu par les Génois de Galata avec Mehmet II le 1er Juin 1453", *Hellenica* XI (1939), s.112-124 ve "Traité entre les Génois de Galata et Mehmet II (version et commentaires)", *Échos d'Orient* XXXIX (1940) s.161-175 [müellifin bu çalışmaları, bazı küçük ilâveler ile, İtalyanca olarak da neşredildi: "Trattato tra i genovesi di Galata e Maometto II", *Il Veltro. Rivista della Civiltà Italiana,* XXIII/2-4 (1979) s.103-118 -Mecmuanın bu sayısı, İtalya ile Türkiye arasındaki münasebetlere ayrılmıştır-)];ayrıca: T.C. Skeat, "Two byzantine documents", *British Museum Quarterly* XVIII (1953) s.71-73 [Osmanlı tarihi içinde müstesna bir yeri bulunan bu vesika üzerine yapılan sonraki çalışmalar: Mahmut H. Şakiroğlu,

"Fatih Sultan Mehmed'in Galatalılara verdiği fermanın Türkçe metinleri", *Tarih Araştırmaları Dergisi,* XIV (1981-1982) s.211-219; Halil İnalcık, "Ottoman Galata 1453-1553", *Première Recontre International sur l'Empire Ottoman et la Turquie Moderne* .. İstanbul 1991 adlı eser içinde s.17-116 içinde, s.17-27 ve s.76-84, metnin tahlil ve tatbikine ayrılmıştır; bu makalenin yeni bir tıpkıbasımı: aynı müellif, *Essays in Ottoman History,* İstanbul 1998, s.275-376, vesikayı ilgilendiren sayfalar sırasıyla: s.275-285 ve 336-344].

[11] Dukas'a göre (42,2), Mehmed İstanbul'u fethettikten beş gün sonra yani 2 haziran günü Pera'ya girdi. Lomellino'nun Mehmed'i ziyareti, büyük bir ihtimalle, 1 haziran günü gerçekleşti, bu sırada da Mehmed ile Pera podestà'sının elçileri arasında akdedilen ve Zağanos Paşa tarafından imzalanan ahidnâme metni olan kağıt teslim edildi. Mehmed'in Pera'yı ikinci defa ne zaman ziyaret ettiği bilinmez ise de 22 haziran gününden evvel olması kesindir, yani Padişah'ın Edirne'ye avdet etmesinden evveldir (ve Lomellino'nun 23 haziran tarihini taşıyan mektubunda, bundan biraz evvel yani *ista nocte*, 22 haziran akşamı, *recessit... pro Andrinopoli* [Edirne yoluna doğru... geri çekildi].

[12] Elbette Galata kulesini veya daha doğrusu Galata kalesinin ana kulesini konu ediyor, bu kale Orta Çağ boyunca Torre della Santa Croce [Kutsal Haç kulesi] veya castello di Pera [Pera şatosu Hisarı] diye tanınırdı. Şimdi Karaköy meydanına çok uzak olmayan bu kulenin bir kısmı kalmıştır (bk.Janin, *Cons. Byz.*, s.460-461). Bu kulenin temellerine, Halic'e girişi engelleyen zinciri asılmıştı. Barbaro'nun 35 sayılı notu ile karşılaştırın.

[13] 1 haziran tarihli ahidnâmenin metninden anlaşıldığı üzere, Cenova'lı elçiler hisarlarının yıkılmamasını istemişler fakat sultan sonradan Santa Croce adlı ana kuleden başka hiç değilse surların bir kısmını yıktırttı. Metin burada kesin değildir çünkü buradaki *partim*-barbacane cümlesi *restari* [kalması] ile bağlıdır -ben böyle düşünüyorum- veyahut da *dirui fecit* [yıkım yaptırttı] terimi ile olamaz. Şimdi, Sakız'lı Leonardo (paragraf 51) ile Montaldo'lu Adamo (paragraf 36)surların tahrib edildiğine dair genel bir bilgi verirken, Kalkokondiles (c.II s.165, 4-5) ve Dukas (42,2) daha sarih bir şekilde "kara tarafında bulunan surları.. yıktırttı, fakat deniz tarafına bakan kısımları ise ayakta bıraktı" derler. Lomellino için daha kararlıdır denilebilir: kara tarafında ayakta bırakılan surlar, "mazgallı bölge ile istihkâmların bulunduğu bölge arasında kalan mahalde", yani duvar kısmına yakın istihkâmların ayak kısmına dıştan bağlı yerlerdir –diye anlıyorum-. Ayrıca, Giustiniani'nin 1. notu ile karşılaştırın.[Eserin 2. cildindedir].

[14] Metnin bu kısmını anlayabilmek için Dukas tarafından verilen 42,2 , bilgi yardım etmekte olup, Mehmed için burada *apographé* yani bütün ahalinin bir sayımını yaptırttı, sonradan *katagraphé* yani bütün bu kişilerin servetleri ve özellikle de kuşatma sırasında firar edilenlerin mallarını kütüğe (maliye defterlerine) geçirtti: eğer avdet etmezler ise bütün malları devlete geçecekti (Giustinani'deki 4 numaralı nota da bakınız). Lomellino, sultandan bir *litteram cum nuncio* yani bir (itimatnâme) "mektub"u ve bir elçi veya ulak (Türk) elde ettikten sonra, hemşehrilerini haberdar etmek için bir güvence elde etmişti. Venedik'lilerin uğradıkları zayiat için, Barbaro'nun 183 sayılı notu ile karşılaştırın. [Galata'da muhtelif tarihlerde yapılan sayım ve vergi tespiti (tahrir) için Halil İnalcık'ın 10 numaralı notta verilen eserlerine bakılabilir].

[15] Lomellino'nun mektubu, 1 haziran tarihli ahidnâme metnindeki bir kaydı hatırlatıyor: "(Cenova'lılar) her türlü mallarını hâkimiyetim altındaki topraklarda serbestce satabilirler, karadan ve denizden serbest bir şekilde giderler ve gelirler.." (bk.Dalleggio D'Alessio, *Le texte*...s.118).[Başta Cenova ve Venedik Cumhuriyetleri olmak üzere Avrupa ile yapılan ticaret hususunda bu satırların mühim bir yeri bulunmakta, ahidnâme metinlerinde sıkça geçer.

Galata'da yapılan ticaret için getirilen kurallar "Galata Dellâliyesi" tarzında XV. asırda düzenlenmiş ve batılı tüccarlar tarafından çok iyi muhafaza edilmiştir. Venedik Devlet Arşivi (=Archivio di Stato di Venezia) da bulunan autentique metni için, bk. Mahmut H.Şakiroğlu, "Venedik Arşivi ve Kitaplıklarından Türk tarihi ve kültürüne ait kayıtlar II", *Erdem* VI/17 (1990) s. 437-480 içinde s.437-452].

[16] Burada 11 sayılı nota bakınız.

[17] Barbaro kısmının 182 sayılı notuna bakınız.

[18] Barbaro kısmının 185 sayılı notuna bakınız.

[19] Maurizio Cattaneo, daha evvelden de söylediğim üzere, 20 nisan günü Sakız adasından Konstantinopolis'e gelen iki Cenova'lı kaptandan birisidir (buradaki 4 sayılı nota bakınız) ve Porta Aurea ile Porta di Peghé arasında kalan bölgeyi müdafaa etmekle görevlendirilmişti (bk.Sakız'lı Leonardo, 22. paragraf ve not 34; Montaldo'lu Adamo, 18 ve 25. paragraflar; Anonimo veneto, 241-243. mısralar). Paolo Boccardo (veya Bocchiardi), Troilo ve Antonio adlı kardeşleri ile birlikte Porta di Myriandriou'yu (veya Polyandriou) müdafaa etmeleri gerekiyordu (bk. Sakız'lı Leonardo paragraf 22 ve not 34; Anonimo veneto, 244. mısra, burada "Bojardi" denir).

[20] 1 haziran tarihli ahidnâmede bir "schiavo" [kul]gönderilmesi yani sultanın güvendiği biri olabilecekdi, ve böylece Cenova kolonisini kontrol ve himâye edebilecekti (Dalleggio D'Alessio, *Le texte...* s.118). Kalkokondiles ise (cild II, s.165,2), sultan bir *archon*'u yani vâliyi Pera cemaatinin "pose a capo" [başına koydu]: fakat burada "cemaati kontrol etmek için kodu" demesi gerekirdi. [Türkçe metinde, bu başkan *kethüda* olarak zikredilir, bk. Mahmut H. Şakiroğlu, Fatih Sultan... n.10'daki makale].

[21] Anlaşıldığı kadarı ile, Mehmed İstanbul'dan hareket ederken, Karışdıran Süleyman Bey'i adlı *subaşı* (polis teşkilâtı başı) sını vali olarak bıraktı, yanına da binbeşyüz Yeniçeri görevlendirdi (Dukas, 42,3; Kritovulos, I 73,14;Tursun Beg, no.76; Babinger, *Maometto*, s.110: [Türkçe tercüme, s.104]). [metnin Latince olan esas kısmında; "subası" ve "cadi"imlâsı ile yazılmıştır].

[22] Haraç, yani Türk hükümeti tarafından müslüman olmayanlara ödettirilen senelik vergi [Latince metinde: carrachium].

[23] Dukas'ın anlattığına göre (42,8) sultan 1454 senesinin ilkbahar mevsiminde (fakat Lomellino'nun dediğine göre 23 Haziran 1453 gününden evvel) elçilerini, seksenine yaklaşmış olan ihtiyar Sırbistan despotu Jorj Brankoviç'e yolladı ve şu üslûpda bir ileti verdirdi: "İdare ettiğin ülke senin değildir, oğlun Stefan Lazar'dan dolayısıyla bana aittir. Hemen burasının sınır dışına çık git; sana ancak baban Vuk'a ait ülke ile Sofya şehrini bırakırım. Eğer kabul etmez isen gelip saldıracağım". Sırbistan'a sonradan yapılan istilâ hareketi için (1454 senesinin ilkbahar mevsiminde) bk.Babinger, *Maometto*, s.116-117 ve burada Kiev'li İsidoro'nun, *Universis Christi fidelibus,* not 11; Samile, not 9.

[24] Mehmed'in, İstanbul'u fethettikten hemen sonra İtalya'ya ve batı hristiyanlığa karşı büyük bir sefere girişme idealine sahip olduğuna dair çağdaşlarının (Tedaldi, Kiev'li İsidoro, Sakız'lı Leonardo, Lauro Quirini, Languschi, Nicola Sagundino, Enrico di Soemmern, Lampo Birago v.s) metinlerinde bulunan bütün kısımları daha evvelden konu etmiştim (bk. Pertusi, *Le epistole storiche*, s.183-184).

[25] Buradaki *de illa* terimi elbetteki çok açık olmamakla beraber, 1 haziran tarihli ahidnâmenin bazı maddelerine atıf yapmış olabilir çünkü hemen müteakip satırlar devam etmektedir.

[26] 1 haziran tarihli andlaşmada şu satırları okuyoruz: "Galata sâkinleri, tüccarların işlerini idare etmek için aralarına bir yaşlı (protogeron) seçme iznine sahiptirler" (Dalleggio D'Alessio, *Le Texte*..s.118) ve Franco Giustinani'nin Cenova Doge [Devlet Başkanı] sine 27 Eylül 1453 günü yazdığı mektupta şu satırları okuyoruz: *per quendam a Theucris propositum, vulgariter nuncupatum protegerum, locus ille* (anlamı: *Pera) regitur, quanquam inter ipsos burgenses et incolae permissu Theucrorum in civilibus ius dicant, videlicet quatuor ex eis inter eos electi et officiales proposit, nomine tamen Theucrorum* (bk.aynı yerdeki, not 3) [Türk'ler tarafından gösterilen niyete göre, halk arasında protogiron (Yunancadan alınma sözcük) denilen biri, orayı (yani, Pera'yı) idare edecek, bu Pera halkının hepsinin arasından ve Türk'lerin amme hukukuna göre seçtiği olarak kalacaktır deniyor, yani onların arasından dört kişi seçilecek ve dâireyi tamamlayacaklar, lâkin son seçim Türk'lerindir]. Bu andan itibaren bu belediye idaresinin yerine Pera "Magnifica Comunità"sı kâim oldu (bk.R:Lopez, *Storia delle colonie genovesi nel Mediterraneo,* Bologna 1935, s.412: Janin, *Const.byz., s.*251-253).

[27] Podestà'lık sarayı demek istiyor. Bunun nerede bulunduğunu bilmiyoruz. [şimdi şu araştırmaya bakılabilir: Semavi Eyice, "Palazzo del comune" des Génois à Pera (Galata)", *Studia turcologica memoriae Alexii Bombaci dicata,* Napoli 1982, s. 165-179 ve ek fotoğraflar; Sardunya Krallığı elçilerinden, R.Tecco tarafından yapılan "Podestà Sarayı" resmi için bk. T.Bertelè, *Il Palazzo degli ambasciatori di Venezia a Costantinopoli*, Bologna 1932, s.40].

[28] Lomellino'nun vazifesinden ayrıldıktan sonraki zaman için, vesikanın giriş kısmına bakınız.

[29] Latince kökenli olan bu kelime Yunancaya geçmiş, "vergi", "gümrük" ve "gümrük tahsilâtı" manasına dönüşmüştür.

[30] Burada bulunan Latince *loca,* İtalyancadaki "yer" anlamında olmakla beraber "yerler" veya "mahaller" diye değil fakat "senet" diye, verilen krediler için imzalanan kağıtlar olup, "Compere" diye tanınan finans kuruluşlarına karşı Cenova hükûmetinin borçlanıp da karşılık olarak gösterdiği kolonilerden zaman zaman alınan olağanüstü vergilerdir, "Compere" diye bilinen şirketler Casa di San Giorgio (adı sonra Banco di San Giorgio diye değiştirildi) aktif ve pasif hesapları birden elinde bulundururken, bu kolonilerin de idaresini ele geçirdi (Magosa'da 1447, Korsika ve Karadeniz'deki kolonilerin ise 1453 senesinde: Lopez, *Storia delle colonie genovesi:..*s. 417 vdd.; J.Heers, *Gênes au XVe siècle. Activité èconomique et problèmes sociaux,* Paris 1961, s.142 vdd.). Bu *loca* veya "senetler" malî piyasada hisse senedi kıymeti kazanıp, âdeta günümüzde bizim yatırım ve hisse senetlerimize benzerdi, Soderini'nin mektuplarından öğrendiğimize göre bu senetler Konstantinopolis'in düşüşünden sonra ağır bir darbe aldı:"Onların hisseleri LXI iken, bu gün XXX (ağustos) sabahı LI de kaldılar şunu bilin ki artık onlarda kalmıyacak ve hep düşüşe devam edecek, en son anında bir başka şekil alacak" (Jorga, *Notes,* III, s. 493), işte bu hisselerin nominal değeri 100 Cenova lirası başlarken , daha 1450 senesinde 53-54 lira hesaplanmış ve 1451-1452 senelerinde en çok 56 rakamına kadar çıktı ve felâketin haberinin ulaşmasının hemen ertesi olan 9 Temmuz 1453 daha da 6,5 değer kaybettiler ve 13 Temmuz günü 8,5 daha bir değer kaybına uğrarken 48'e kadar indi ve en çok yükselme zamanı ise ağustos ayında 51 ve eylül ayında 54-55'e kadar ulaştı. Hatta "paghe" yani müşterek faiz de, başlangıçta %7 iken düşüşe geçip 1420 yılında %5,25 ve 1441 senesinde o/o 4 oldu, en son indiği değer de %3,45 idi (bk. Lopez, *Storia delle colonie genovesi...,* s. 422; Heers, *Gênes au XVe siècle...,* s. 160 vdd, ve ayrıca s. 667-669 daki grafikler).

[31] Bilindiği üzere , Luciano Spinola ve Baldassare Maruffo tarafından oluşturulan elçilik heyeti , II . Mart . 1454 tarihinde Devlet Başkanı [Doge] Pietro da Campofregoso tarafından yollanmıştı . Elçi heyetine verilen uzun ve teferruatlı direktiflerde belirtildiğine göre Babıâliye bir dostluk açıklaması yapıldıktan sonra , şöyle bir istekte bulunacaklardı : *Cum prostratis ad terram menibus (civitas) aperta sit , ut (sua Sublimitas) dignetur eam urbe in pristino statu reponere , iubere ut muri reficiantur , turres reparentur et reliqua qualia prius erant fiant omnia ,et urbs in manu nostra reponatur* ("şehir artık müdafaasız durumdadır , kaldı ki surları da artık yerlebir edildi , siz Altesleri burayı eski hâline getirebilirsiniz , bütün surların yeniden inşasını isteyebilirsiniz , kuleler tamir edilir ve geri kalan her şey eski haline döndürülebilir") ; âdil bir vergi ödemeğe amâde olduklarını açıklasınlar, zira : *Navigia nostra secure navigare possint in omnes terras , set precipue Capham et ad alias terras Maris Pontici et inde sine ullo impedimento redire* ("bizim gemilerimiz her yere doğru yelken açabilir , özellikle de Kefe ve Kara Deniz'in diğer bazı yerlerine ve hiçbir zorlukla karşılaşmadan geri dönebilirler") . Tembih edilen bir başka husus ise, bu istekler büyük bir ihtiyatlıkla yapılacak ve ancak Mehmed için Cenova kolonisi hakkında iyi niyetinden emin olunduğu takdirde bu yapılacaktı (Belgrano , *Prima serie* , s. 261-270) .

[32] Devrin tarihini yazanların hepsi bunu tasdik ederler . Fatih Sultan Mehmed hakkında çağdaşları tarafından yapılan manevî portresi için , Giriş kısmına bakınız [tercümedeki 2,3,4 diye ayrılan paragraflar]

[33] Bu konu için bk . Tedaldi ,32. paragraf ; Languschi , s. 5-6 ; Sagundino ,s. 318 ; Montaldo'lu Adamo , 5-8. paragraflar ; vs. bk . Pertusi, *Le epistole storiche* , s. 187 not ve orada gösterilen kitabiyât .

[34] Bu torun Imperiale'nin Mehmed'in Divan'ında kalması muhtemeldir: bk. bu vesikanın giriş kısmında zikredilen Soderini'nin dispaccio'su .

[35] Vesikadaki *Com.rius* tarzındaki okuma doğru ise hiçbir mana çıkmıyor, çünkü *commerciarius* "gümrük vergisi" manasına gelebilir. Elbette ki vesikayı kaleme alan kâtib esas metinde bulunan *Lom.inus* yani *Lomellinus*'u nasıl yazacağını bilememişti

Kiev'li İsidoro

Nicolò V'ya Mektup

[1] İsidoro için metinlerde genel olarak *cardinalis Ruthenus et episcopus Sabinensis* denilmesine rağmen burada sadece *cardinalis Sabinensis* diye kaydedilmiştir.Tercüme esnasında daha kesin olan terimi kullandım. Girit adasında noter olup, Kardinal İsidoro'nun mektubunu tahrir eden, sonra da Latinceye tercüme etmekten başka fikirlerine bir düzen veren ser Pasio di Bertipaglia hakkında hiçbir şey bilmiyoruz. Girit adasında faaliyette bulunan çok az sayıda diyemiyeceğimiz noterler için hazırlanan listelerde bile ismi geçmez. Bu liste evvelâ B. Cecchetti tarafından neşredildi: *Archivio di Stato di Venezia, Statistica degli atti custoditi nella sezione notarile,* III, *indice generale dei notai, quantità, periodo â sede dei loro atti e testamenti, d) Notai del Regno di Candia,* Venezia 1886, s.259-285 ve daha sonradan bir takım

düzeltmeler ve ilâvelerle: E.Moatzos, *Anekdotos katalogos notarion tis Kritis,* şu kitabın içinde: *Mnemosünon Sofias Antoniadi,* Venetia 1974, s.298-309.

[2] İsidoro, burada açık bir şekilde, meşhur *Donatio Constantini*'yi [Konstantin'in bağışı] konu etmektedir : bu eser için bk , F.Doelger, *Byzans und die europäische Staatenwelt,* Ettal 1953 , s. 70-115 ; P.J.Alexander," The Donation of Constantine at Byzantium and its earliest use against the Western Empire" , *Zbornik radova Vizantološkog Instituta* , VIII/I =*Mélanges Georges Ostrogorsky* , Beograd 1963 , s.11-26 .

[3] Bizans, Konstantin I tarafından 323 senesinde, muhalifi olan Licinio tarafını tuttuğu için tahribedildi, ertesi yıl seçildi,324 ile 336 seneleri arasında tekrar imâr edildi ve 11 Mayıs 330 günü , resmen imparatorluğun yeni başkenti olarak kutlandı . Bk. Janin , *Cons. Byz.* , s. 21-31

[4] Konstantin XII için bk . Zamandizimi ,1449 senesi 6 mayıs günü. Kaynaklarda sıkça " Dragasès " diye zikredilir , zira annesi Elena Dragaš idi .

[5] Bu devri yazanlar ile Bizans takvimi , 29 mayıs 1453 için bir Salı günü , Aya Teodosia bayramı ve Leon III (717-741) zamanındaki ikonakırıcılığı tazyikinin mağduru veya Massimilano (286-308) zamanındaki tacizin mağduresi günü idi (bk. F.Halkin, *Bibliotheca hagiographica graeca,* II , Bruxelles 1957 , s.286-287) , her ikisi de 29 mayıs günü kutlanır .

[6] Pera'nın kaderi , Isidoro tarafından kaydedildiği gibi " bir köye benzer " yani çöle döndü gibi tumturaklı bir ifade için mübalağa yaptığı bellidir, her ne kadar bu şehrin teslimine şâhit olsa bile bu ifadesine inanamayız , ayrıca Angelo Giovanni Lomellino'nun mektubuna bakınız.

[7] Papa'nın diplomatik girişimi için , bk . Nicolò V , no. I .

[8] Habsburg hanedanından olan Federico III , 15 Mart 1452 günü Roma'da imparator olarak taç giydi ve aynı gün Portekiz kralı Edoardo'nun kızı Eleonora ile evlendi .

[9] Bu konu ile ilgili olarak , Lauro Quirini'nin devrin Papa'sı Nicolò V' ya 15 Temmuz 1453 tarihli mektubuna bakınız (bk . Pertusi, *Le epistole storiche* , s .229-230) .

Bessarione'ye mektup

[1] Tusculo episkoposu olan Kardinal Bessarione de, İsidoro gibi Yunan asıllı idi: doğum yeri Trabzon, tahsil yeri Konsantantinopolis olup Giorgio (veya Manuele) Crisococca'nun belâğat okulunda iken ahbabları arasında Francesco Filelfo ve belki de Giorgio Scolario vardı.İki Kilise arasında gerçekleştirilen ittihattan sonra, Roma Kilisesi'si hizmetine girdi (1440 senesi sonu doğru), ilk mühim siyasi vazife olarak da Papa Nicolò V tarafından 1450 senesinde Bolonya şehrine "a latere" [gizlice] elçi diye görevlendirildi, burada Papa'lığın hâkimiyet iddiasını kurtaracak ve şehirde iç barışı sağlayacaktı. Bessarione bu mektup kendisine ulaşmadan evvel Konstantinopolis'in Türk'lerin eline geçişi haberini, büyük bir ihtimalle Venedik şehrinde bulunduğu sırada öğrendi (29 haziran gününden beri İstanbul'un fethi haberi burada yayılmıştı), çünkü 13 Temmuz 1453 günü Venedik Devlet Başkanı [Doge] Francesco Focari'ye yazdığı heyecan dolu mektubunda, Türk'lere karşı bir Haçlı Seferi yaratılması için harekete geçmesini istedi (neşreden: L.Mohler, *Kardinal Bessarion als Theuloge, Humanist und Staatsmann,* III, *Aus Bessarions gelehrtenkreis,* Paderborn 1942 s,475-478 ve özet bir şekilde, Jorga, *Notes,* II, s.518). Kısa bir süre sonra arkadaşı Michele

Postolis'e yazdığı bir dizi mektubunda bir felâket için beraber hüzünlenmeye ve mümkün mertebe çok sayıdaki pagan ve hristiyan Yunan müelliflerini el yazması eserlerini toplamağa teşvik edip, tahriblerinden kurtarmasını taleb etti (bk.Mohler, adı geçen eser, s.478-484). Kardinal İsidoro tarafından yazılan mektubun Bessarione'ye ne zaman ulaştığını bilmiyoruz: Girit adasından yollanan bir mektubun ne kadar zamanda ulaşabileceğini ortalama olarak hesapladığımız zaman 20-25 günden evvel diyemeyiz. Her hâlükârda mektup Bessarione'nin eline geçti çünkü mektubun Yunan diliyle yazılmış aslı Bologna şehri muhitinde tanındı ve sonra Bologna'lı hümanist Lianoro de Lianori tarafından Alberto adında birisi (belki, Bologna şehri ileri gelenlerinin şanyölyesi olan Alberto Paris idi) için Latinceye tercüme edildi (bk.burada Kardinal İsidoro'nun mektuplarına yapılan giriş kısmındaki Alberto'ya mektup; ayrıca da L.Frati "Lianoro de'Lianori ellenista bolognese", şu kitabın içinde: *Studi e memorie per la storia dell'Università di Bologna*, X, Bologna 1930,s,165-177), Kardinal Bessarione'nin hayat hikâyesi için bk.R.Loenertz, "Pour la biographie du cardinal Bessarion", *Orientalia Christiana Periodica* X(1944) s.116-149; Mohler, *Kardinal Bessarion...*, I, *Darstellung*, Paderborn 1923; Loenertz, "Bessarione" maddesi, *Enciclopedia Cattolica* II (1949) s. 1492-1498; L.Labowsky, "Bessarione", *Dizionario biografico degli Italiani* IX (1967), Roma, s.686-696. [Hümanizma hareketinin bu çok ilgi çekici simâsı için, teferruatlı şu iki eser: Elpidio Mioni, "Vita del Cardinale Bessarione", *Miscellanea Marciana* VI (1991) s.13-219; *Bessarione e l'Umanesimo. Catalogo della mostra* Napoli 1994,544 Sayfa, Venedik'te tertiplenen sergi kataloğu ile muhtelif müelliflerin katkıları ile oluşan eserdir; G.E.Carretto, "Bessarione e il Turco", s.261-269, ve devrin meselelerinin tahlil edildiği sayfalar bulunmaktadır].

[2] Elbette ki Roma şehrinden hareketinden evvel Bessarione'ye yolladığı mektupları ima ediyor hatta daha ileride de buna değiniyor, fakat bu mektuplar zamanımıza kadar ulaşmadı veya şimdiye kadar ele geçip geçmediğini bilmiyoruz.

[3] Elbetteki bunu yapmalı idi, ve de kesinlikle, Venedik şehrine (1453 senesinin) kasım ayının sonunda avdet etmesinden sonra, burada Benvoglienti ile bir görüşme yaptı [A.Pertusi bunlara 53.sayfaya bk. demiş, bu ana giriş kısmıdır] ve sonra da Roma şehrine gitmek isterken Bologna şehrine de uğrayıp geçti.

[4] Roma ile Konstantinopolis arasındaki seyahati esnasında nelen cereyan ettiğine dair hiçbirşey demez ise de , başlangıç esnasında her şeyin ters gittiği bellidir; eğer 20 mayıs günü hareket etmiş ise, kısa bir süre sonra Napoli şehrine ulaştı, burada iken Aragona kralı Alfonso V tarafından vaad edilen yardımları boş yere bekledi.

[5] Gerçekte ise, zamanının bir kısmını Sakız adasında insan ve malzeme yardımları elde etmek için beklemekle geçirdi. Şunu da hep göz önünde tutmak gerekir ki Kefe şehrine yapmak isteği seyahat için Barbaro (bk.not 23) binyediyüzkırkdört ton ve ikiyüz müsellah dolu bir ticaret gemisi konu ederken, Dukas (36,1) bir büyük ticaret gemisi ile Kefe limanına kadar yoluna devam edecek olan bir başka gemiyi konu eder. Sakız adasında iken, Midilli adasının başepiskoposu Sakız'lı Leonardo da gemiye bindi. (bk.Sakız'lı Leonardo kısmı paragraf 2). Anlaşıldığı kadarı ile Sakız adasındaki Cenova'lı tüccarlar Kardinal İsidoro tarafından yapılan teklifleri karşılamakta epey zorluk çekmişlerdir (bk.Dukas, 36,1).

[6] İsidoro burada bazı konuları ihmal etmektedir: İmparator Konstantin XII ile karşılaşması (bk.Pusculo, III,500 vdd), Aya Sofya kilisesinde 12 Aralık 1452 günü yapılan bir âyin esnasında resmî olarak kiliselerin ittihadı ilân etmek ile ilgili zorluklar (bk.İsidoro, *Epistula ad*

Nicolaum V; Barbaro, n.27; Sakız'lı Leonardo, 2.paragraf; Dukas, 36,5; Pusculo, III 668 vdd; Kalkokondiles, c.II.s.158,21-159,2), limanın müdafaa edilmesi için Venedik gemilerinin nasıl davranması gerektiğine dair karar vermek için yapılan toplantılarda (Barbaro, not 29), "Hristos'un fakirleri" için yardıma koşmak gerekir ise üzerinde bulunan her şeyi vermeğe hatta elbiselerini bile çıkarmağa kararlı idi (bk.yanında bulunan *familiaris*'inin ilerde tahlil edilen mektubu). San Demetrio denen bölgenin müdafaasını da mesuliyetine almış (Sakız'lı Leonardo, 24. paragraf; Kalkokondiles, c.II, s.158,22-3).

[7] Venedik gemileri ile limanı kapatan zincirin müdafaası teşkilâtı ve onun arkasındaki donanmayı ima ediyor (1452 senesinin aralık ayı ile 1453 senesinin nisan ayı arasındaki zaman): iki aydan biraz çok.

[8] İsidoro tarafından, Türk toplarının attığı mermiler ile ilgili verdiği bilgiler, Sakız'lı Leonardo ile tam bir uyum meydana getiriyor (6 ve 8. paragraflar) ve diğer bir veri de gene Isidoro'nun kendisi tarafından *Epistula ad Nicolaum V* [Papa Nicolò V'e mektup] da bulunur (bk.biraz ileriye ve Zamandizimi, 11 nisan kısmı vd.).

[9] Konstantinopolis'in düşüşü ile ilgili kehânetler için, bk. Barbaro, not 89; Sakız'lı Leonardo, no.5.

[10] Burada bahsedilen "eski Porta della Ventura" için nerede olduğunu belirlemek kolay değildir , Teodosius surlarının sarıldığı güncel yapı ile de ilgili görülmüyor, fakat ya Porta Aurea ile Porta di Peghè (veya della Fonte) arasında veyahut da Porta di Peghè'den hemen sonradır. Birinci ihtimali kabul ettiğimiz zaman Porta di Xylokerkos denebilir (günümüzdeki Belgrad Kapı) , yok eğer diğer ihtimal denir ise Porta di Kalagros denilebilir (bunlar için bk. Janin, *Const.byz.*, s.274 ve 276). Bu kapı ile ilgili bir başka vesika daha bulunur yani Tommaso Eparchos ile Giosuè Diplovatatzes'in *Relazione*'sinde anlatıldığına göre Mehmet "Tor genant Ventura" (Ventura denilen Porta) karşısında büyük bir tahta kule inşa etti (metnin biraz ilerisine bakınız). Şimdi ise bildiğimize göre bu kule Porta di Xylokerkos karşısında dikilmişidi (bk.Barbaro,not 97), ve böylece Isidoro ile Tommaso Eparchos tarafından konu edilen Porta della Ventura'nın esas adı Xylokerkos idi

[11] Eğer metni iyi anlayabilmiş isem, surlarda açılan gedikler üç mahalde idi: 1) Porta di San Romano civarı, 2) Porta Aurea ile Porta di Peghè arası , 3) Porta di Caligaria civarı.

[12] Bizanslı bir asilzâde olan Teodoro Caristeno'nun Porta di Caligaria müdafaasında bulunduğu Sakız'lı Leonardo da söyler (23.paragrafda). Bununla beraber kaynaklar arasında bir tutarlılık yoktur: Leonardo verdiği bilgi arasında burasının Teodoro Caristeno, Teofilo Paleologo ve Giovanni Alemanno (yani bir maden mütehassısı olan Johannes Grant) tarafından müdafaa edildiğini söylerken, Pusculo ise bu kapının bir Yunanlı olan Emanuele Goudeles tarafından müdafaa edildiği üzerinde durur (IV 177-178), ve *Lamento di Costantinopoli* adlı eserin Venedik'li Anonim müellifi burasının müdafiinin adı Venedik'li Zaccaria Grioni idi der (245-248 mısralar). Gene aynı Leonardo biraz ilerde de Teofilo Paleologos adlı adamın nihaî savaş esnasında Imparator Konstantin'in yanına gittiğini söyler (43.paragraf).Teodoro Caristeno adlı kişinin ölümünden sonra yerine Emanuele Goudeles'in geçmiş olduğu muhtemeldir (bk.Zamandizimi, mart sonu-nisan ayı başı kısmı,). Bir birlikte Xyloporta denen mahaldeki kapı yakınında beraberce çarpışıyorlardı başka Cenova'lı Leonardo di Langascu ve Girolamo Italiano ile (bk.Sakız'lı Leonardo, 24.paragraf ve ayrıca 35.not).

[13] bk.Barbaro, not 35.

[14] İsidoro tarafından, sürekli bir şekilde *Epistula ad Nicolaum V* adlı mektubunda tekrarlanan bu kayıtlar (daha ileriye de bakınız) hakkında, bk.Zamandizimi, donanma dizilişi; 9 Nisan günü.

[15] Bk.Barbaro, not 49.

[16] Türk gemilerinin Diplokionion'dan Halic'e kadar nakli esnasında ne kadar bir mesafe aldığına dair, bk. Barbaro not 70.Gemilerin adedinin tahlili için, aynı kişinin kısmındaki 72 numaralı nota bakınız. Zannıma göre, Lianoro de' Lianori'ye tercüme eden kişi İsidoro tarafından kaleme alınan Yunanca asli metindeki rakamları iyi anlamadığı için 72 yerine 92 diye kaydetmiş [A.Pertusi burada Yunanca harfle gösterilen rakamları koymuş], halbuki İsidoro *Epistola ad Nicolaum V* metninde 72 rakamını vermektedir.

[17] Benzer bir tespit, K. N. Sathas tarafından neşredilen anonim bir Yunanca kronikde de mevcuttur (*Mesaioniki Bibliotiki*, VII, Venetia-Paris 1894, s.567, 15-16): Santa Galatina denen mahallin neresi olduğu bilinmiyor ise de Kasımpaşa olduğunu zannediyorum (bk. Janin, *Const.byz.*, s.458). Her bir durum için Barbaro kısmındaki 100 numaralı nota bakılabilir.

[18] Barbaro'nun eserinde okuduğumuz kadarı ile (s.41-48), Türkler tarafından kazılan lağımların sayısı beş değil fakat yedi tane idi, hepsi de karşı-lağımcı müdafiler tarafından kati bir şekilde defedilmişlerdir.

[19] "Falcone" veya "falconi"diye geçen terimler, topçulukta somba ile kolubrina arası bir araçtı.

[20] Barbaro, not 116 ile karşılaştırın.

[21] İmparatorun sonu ile ilgili olarak- burada bilinenden biraz değişik bir anlatım vardır - Barbaro kısmındaki 159.sayılı nota bakılmalıdır.

[22] Kardinal İsidoro, Giovanni Guistinani Longo 'ya karşı yöneltilen ithamı bilmekle beraber, daha fazla yüklenmek istemediği anlaşılıyor zira müdafaanın çöküşünden bir tek onun sorumlu olmadığının farkında idi. Giustiniani'nin tutumunun meselesi için bk. Barbaro not.141.

[23] İsidoro tarafından kullanılan bu terim, daha evvelden Lomellino'nun kullandığına çok yakındır: *nulla habita resistentia* [hiçbir mukavemet kabiliyeti yok].

[24] Şunu not etmek gerekir ki Yunanca okunuşu *masgidium (masgidion)* olan kelime, Arapça menşeli olup Osmanlıca mescid imlâsı iledir (bk. G.Moravsik, *Byzantinoturcica,* II, *Sprachreste der Türkvölker in den byzantinischen Quellen,* Berlin 1958 ikinci baskı, s.182-183). Daha eski malûm imlası "meschita" idi. [A.Pertusi, kendi dilindeki vesika ve edebî metinlerde geçen yazımı vermiştir. *Zingarelli lügatı (Vocabolario della lingua italiana)*(1966 yılı neşri) ispanyolca'dan geçtiğini kaydeder "meschita" mad.s.1056].

[25] Her ne kadar Kardinal Isidoro burada yalnız dinî kitapların tahrip edildiğini kaydeder ise de Lauro Quirini gene aynı İsidoro'dan bilgiler almasına rağmen yüzyirmibin tane Yunanca dinî ve din dışı elyazması metni (*librorum volumina*) tahrip edildi diye Papa Nicolò V'ya yazdığı mektubunda ısrar etmişti (Pertusi, *Le epistole storiche* s.227). Bu haberi Yunanlı tarihçiler Dukas (42,1) ve Kritovulos (I 62,3) da kabul etmiş görünüyorlar ise de hiçbir kesin rakam vermezler. Genel anlamda, Yunan ve Latin Hümanist'ler, antik devir eserlerinin gerçekten tahrib edildiği ile bilgilenmelerine karşı, onların esas korkusu eserlerin dağıtılması veyahut yok edilmesinden endişe ediyorlardı (bk. Bessarione, *Lettera a Michele Apostolis*, neşreden L.Mohler, *Kardinal Bessarion als Theologe, Humanist und Staatsmann*, III, *Aus Bessarions Gelebrtenkreis,* Paderborn 1942,s.478-479; aynı müellif, *Lattera a Cristoforo Moro,* neşredenler, T.Gasparrini Leporace-E.Mioni, *Cento codici bessarionei,* Venezia 1968, s.101-

102; E.S.Piccolomini,*Lettera al papa Nicolò V,* bu kitapta biraz ilerde (yani,2.cild içinde) ve 29 Eylül 1454 günüFrankfurt diyetinde okuduğu *de Costantinopolitana clade* başlıklı nutku, neşreden, J.D.Mansi, *Pii II P.M. Olim Aeneae sylvii Piccolominei Senensis orationes,* I, Lucae 1755,s.268-269.)

[26] Fatih Sultan Mehmed'in bildiği Türkçe, Arapça ve Farsçadan ayrı olarak Yunanca ve Latince de öğrendiği hakkındaki mesele için, bk.F.Babinger "Mehmet II.der Erober, und Italien", *Byzantion* XXI (1951) s.127-170 [Türkçe tercümesi,"Fatih Sultan Mehmet ve Italya", *Belleten* c. XVII/65(1953) s.41-82] ve şu kitapta bir daha basıldı: *Aufätze und Abhandlungen zur Geschichte Südosteuropas und der Levante,* I, s.172-200; aynı müellif, "Mehmed der Erober in östlicher und westlicher Beluchtung", *Südost-Forschungen,* XXII (1963) s.281-298; aynı müellif, "Maometto il Conquistatore e gli umanisti d'Italia" şu kitabın içinde: *Venezia e l'Oriente fra tardo Medioevo e Rinascimento,* Firenze 1966, s.433-449; R.Weiss, "Ciriaco d'Ancona in Oriente", aynı eser içinde,s.335-336; G.Petrinelis, "Mehmed II the Conqueror and his presumed knowledge of Greek and Latin", *Viator, Medieval and Renaissace Studies,* sayı II (1971) s.349-354; Pertusi, *Le epistole storiche,* s.187-190. Bu araştırıcıların yaptıkları çalışmalardan sonra varılan neticeye göre Mehmed II ne Yunanca ne de Latince bilirdi, fakat Antik devrin ileri gelen büyük komutanlarının faaliyetlerini -elbette ki bildiği lisanlar olan- Arapça veya Farsça ile beraber Türkçe'ye de tercüme ettirip okuttuğu ihtimalini de göz önünde bulundurmalıyız. Hizmetinde, Batı'lı kişilerin bulundurduğu muhtelif o devrin tarihçiler tarafından da tasdik edilmişti (bk. Lomellino, 34.not; Tedaldi, 32.paragraf; Lauro Quirini, *Le epistole storiche* adlı eserinin Pertusi neşrinde mezkûr; Languschi, s.5-6; Sagundino, not 5-6), ve bundan dolayı da artık hiçbir şüphe ortada kalmaz; ve elbette ki bu kişiler Büyük Iskender ve Caesar'ın harp menkıbelerini padişaha okudukları -fakat tercümeleri olduğunu ekliyelim- kaydı hiçbir zorluk çıkarmadan kabul edilecek bir haberdir.Mehmed'in kitaplığında Arrianos'un eserinin yazma bir nüshası vardı (bk. Babinger, *Maometto,* s.548); [Türkçe tercümesi, s.420] ve Büyük İskender'in harp menkibelerini Ahmedi'nin *Iskendernâme* adlı eserinden okuyabiliyordu. Fakat, Mehmed'in aydın ve seçkin Hümanist hükümdar kişiliği ile askeri dehasını bir arada bulundurma efsanesi, bizim Hümanizma devri araştırıcılarının çok hoşlarına gitmiş olabilir ve sürekli bir şekilde Mehmed'in kültürünün böyle hayali bir görüntüsü üzerine ısrar etmekten geri durmadılar.

[27] Kardinal İsidoro tarafından yazılıp da, Girit'den ayrılırken beraberinde götüren fra [papaz] Giovanni'nin kim olduğuna dair hiç bir şey bilmiyoruz. Fakat, San Francesco tarafından kurulan tarikatın Ordine dei Francescani dell'Osservanza kolu tarafından inşa edilen çok mühim bir manastır olan San Francesco di Candia içinde bulunup Kardinal İsidoro ile ilişkide bulunduklarını ileri sürebiliriz. Bu konu için, Fra Girolamo da Firenze adlı kişinin *Epistola* adlı metni için hazırladığım giriş ve yoruma bakılabilir. [A. Pertusi'nin sayfa numarası vermediği metin ve izah 2. cildin içinde sıra ile; s.30-39 ve s.433-434'de bulunmaktadır].

[28] Bu konu edilen mektuplardan, Collegio dei Cardinali ve Aragon kralı Alfonso V'ya gönderilenler şimdiye kadar ele geçmediği gibi Floransa ve Bologna şehrine yollananlar dışında, İtalya yarımadasındaki şehirlere irsal edilen mektuplar da bulunamamıştır.

"*Universis Christi fidelibus*" [Bütün hristiyan müminlere] *mektub*

[1] Kardinal Isidoro tarafından bütün Batı'lı Hristiyanlara yollanan bu sirküler tarzındaki mektup içinde Mehmed II'nin bir tablosu evvelkilere göre çizildikten sonra *Epistula ad Nicolaum V* [Papa Niccolò'ya mektup] içinde daha teferruatlısını verirken onu bir "precursore dell'Anticristo" [Deccal'ın habercisi] ve Hrisitiyanlığın korkulacak bir tazyikçisi olduğunu da ekleyip, Bizans İmparatorluğu'nun başkentinin düşüşünü , Türk ordusunun yaptığı yağmayı, halkın büyük bir kısımının katil ve mecburî iskânı, kiliselerin soyulması ve sâir hadiseler yeniden hatırlattı.

[2] Isidoro korkunç saatleri ima ederken, Türk'lerin surların üzerlerinden atlayıp (sabaha karşı 5 sularında) Aya Sofya civarına kadar geldikleri (öğlene doğru) zaman içinde geçen süredeki büyük katliamın başlamasıdır der (bk.Zamandizimi, 29 mayıs ve sonrası gün, kısmı).

[3] Aya Sofya kilisesi civarında başından yaralandı ve tutuklandı ise de kısa bir süre sonra ise kurtulmağa muvaffak oldu.

[4] Gerçekte ise kara tarafında olanlardı, bk. Lomellino, not 13.

[5] Buradaki *tintinnabulum* kelimesini simandra [tahta nakos] olarak yani Ortodoks mezhebine mensup din adamlarının dini daireye çağrılmaları için kullandıkları tahta veya madeni bir parça idi; bunu söylememin sebebi ise İsidoro'nun burada *campana* yerine *tintinnabulum* kelimesini, ve *sonari* fiili yerine *pulsari* fiilini seçmesidir. [Bu kelimeler için, F.M.Meninski, *Thesaurus linguarum orientalium...* c.V.İstanbul 2000, Simurg kitapevi neşri: *Tintinnabulum*: çan, çıngrak; *pulsari:* urmak, çalmak, kakmak; *sonari:* ötmek, sada vermek, karşılıklarını vermiştir].

[6] Bunun için Lomellino kısmındaki 12.nota bakınız.

[7] Bununla alâkalı olarak, bk. Lomellion, not 20-I, 26.

[8] Bu nokta için de bakınız: Lomellino, 14 ve 22.notlar.

[9] Gerçekten de Kefe 1454 senesinde Osmanlı Devleti'nin haraçgüzârı oldu (bk Babinger, *Maometto*, s.126 [Türkçesi, s.117]). Hatta o senenin yaz mevsiminde bir Osmanlı filosu Akkerman ve sonra da Kefe'ye saldırmıştı.

[10] İsidoro tarafından verilen bu tarihlemeden başka, Ege Denizi'ne yollanmak için 1453 senesinde bir donanma hazırlandığına dair hiçbir bilgi bulunmamaktadır. İlk büyük sefer, ancak 1455 senesinde amiral [Kaptan-ı Derya] Hamza Paşa komutasında Ege Denizi'ne yollandı, (bk. Babinger, *Maometto,* s.136 vdd.[Türkçesi, s.126].) Kalan kısmı için Tedaldi'deki 33.paragraf ile karşılaştırın.

[11] Jorga'ya göre, *Notes,* III, s.313 (Soemmern'li Enrico metni için koyduğu not) burada gösterilen şehirler sırasıyla şunlar olmalıdır: Doristolos veya Dristir (Silistre), Semendria veya Smederova [Osmanlı kaynaklarının Semendre şehri] ve Moldavya Belgrad'ı yani Moncastro (Akkerman), fakat ben ikinci için uyum gösteriyor isem de diğer iki şehir için verilen bilgi yanlıştır. Diğer iki şehir hakkında elde bulunan bilgilerin ve en iyi yazma metinlerin tahlilinden sonra varılacak netice şu olmalıdır: *Peristerii* veya *Peristeri* ile *Bellostadium* veya *Bellostadum.* Burdaki *Peristeri* ismi Yunancada bulunan *peristerion*=güvercin imlâsının buradaki şeklidir, ve Golubac olup Orta Çağ dönemi kaynaklarında değişik yazılışlarla görmekteyiz: *Columbarium, castrum Columbarum, Colombazo, Galambocz,* v.s.ve hatta *Peristerin, Peristerion* v.s şeklinde de görülür (bk.D.S.Ćirković , *Golubac u srediem veku,* Posarevac 1968, s.28 not 2). Buna karşılık *Bellostadium* için verilen bilgi biraz karışıktır,

çünkü Tuna nehri üzerinde bu isimde bir şehir mevcut değildir. Bazı yazma metinlerin değişik bir bilgi verdiği (*Bellofradum veya Bellofradus Bellangardum, Belosiadum* v.s.) gerçektir, fakat bu bilgileri birleştirme ve "Belogradum," "Belgrad" v.s. (şimdiki Belgrad) tarzı imlâları kabul etmek şimdilik mümkün olmasını ne dereceye kadar kabul ederiz? Bu şehir ismini değişik kaynaklarda görülen yazım biçimleri (Beograd, Alba Graeca, Albanandor, Nandoralba, Nandorfejervar, Castelbianco, v.s.: bk. J. Kalić-Mijusković, *Begorad u srediem veku,* Beograd 1967,s.342 not 14) görülmekle beraber hiç bir kaynakta *Bellostadium* imlâsı bulunmamaktadır. Bununla beraber, şu noktaya dikkat etmek gerekir ki, İsidoro Tuna nehri üzerindeki üç şehri sıralamağa başladığı zaman doğudan batıya doğru başlamış ve bu sebebden dolayı evvelâ Golubac [Güvercinlik Kalesi] ve sonra Semendre adını verirken bu her iki mahalde de kuvvetli kaleler bulunur (ve bu Semendre şehri için bk.S.Ćircović, "Smederevo, prestonica Srpske Despotovine" şu eserin içinde: *Oslovočenje radova u Srbiji od Turaka, 1862-1867,* Beograd 1970, s.61-69) ve en son olarak *Bellostadium* adını verir. Şimdi, Tuna nehri kıyısında, Semendre şehrinden sonra, o devrin en muhkem kalelerinden, Sırbistan'daki Beograd veya Belgradum kalesinden başkası yoktu ve bu sırada *Bellostadium* imlâsı ile gördüğümüz bu şehir için Slav dilindeki Grad kelimesinin Almanca'da ki karşılığı olan Stadt kelimesinin tercümesidir. İşte böyle bir silsile yarattıktan sonra İsidoro tarafından yazılan bu şehir ismi için Belgrad şehri olduğunun kabul edilmesine ve Tuna nehrinin mansabı kuzeyinde bulunan Ortaçağ devrinin Moncastro [Akkerman] olmasını uygun bulmuyorum. Kara harekâtının esas hedefi Sırbistan ve özellikle de Belgrad ile Golubac [Güvercinlik] arasındaki yöne yani Jorj Brankovic idaresi altındaki despotluk topraklarıydı. Şunu hatırlatmakta fayda var ki daha evvelden Lomellino da kardeşine bir haber verip (not 23 de) bu harp harekâtını veya daha doğrusu Mehmed'in idaresi altında bulunan toprakları teslim etmeği despotun reddini bilgi olarak verir. Gerçekten de bu askerî harekât 1454 yılının ilkbahar mevsiminden evvel değildi (gidilen yol ise Edirne, Filibe veya Plovdiv, Sofya idi): Fatih Sultan Mehmed şahsen Ostravica'yı'elde etti ise de, komutanlarından Firuz Beg Semendre'de mağluboldu (bk. Babinger, *Maometto,* s.166-167 [Türkçesi, s.109]).

[12] Bu *impeditor* [mâni olan] kelimesi ile elbette ki Jorj Hunyadi olduğu kesine yakın öne sürülebilir, çünkü ordusu ile Jorj Branković.in 1454 senesinde girişti̇ği harp sırasında destek verdi (bk. Babinger, Maometto, s.166-167 ve şimdi şu makaleye de bakılabilir: F.Pall, "Byzance à la veille de sa chute et Janco de Hunedaora (Hunyadi)", *Byzantinoslavica* XXX (1969) s. 119-126.

[13] İtalya'ya bir sefer düzenlenmesi fikri Tedaldi tarafından da verilen bilgiler arasında (32.paragraf) bulunduğu gibi İsidoro da daha evvelden Kardinal Bessarione ve Priori di Firenze [Floransa şehri ileri gelenlerine] yazdığı mektupda da mukayyettir.

[14] *Bravium* (veya *brabium* veyahut da *brabeum*) terimi (Yunanca vraveion kelimesinden geçmiş olup) *Historia Augusta* adlı eser ile Prudenzio, Tertulliano adlı tarihçilerin eserlerinde de daha evvelden kullanılmış olup "zafer hediyesi" manasındadır [F.M.Meninski, *Thesaurus...* "öğüldü" karşılığını kullanmıştır. C.V, 126, Türkçesi de; mükâfatlandırıldı diye verilmiş, s.533]

Papa Nicolò V'ya Mektup

[1] 1452 senesinin mayıs ayı sonu ile 1453 senesi temmuz ayları arasında Papa Nicolò V'ya yazılanlar ile Kardinal Bessarione'ye yollanan mektuplar (bk. *Epistula ad Bessarionem,* not 2) zamanımıza kadar ulaşmadı veya henüz nerede oldukları bilinmiyor.

[2] Aya Sofya kilisesinde ilân edilen Kilise İttihadı kararı için, daha evvelden *Epistula ad Bessarionem* kısmıdaki 6 numaralı not içinde verdiğim kaynaklara bakılabilir, tarihleme için (Aziz Spridon günü olan 12 aralık) Barbaro bölümündeki 27 sayılı nota bakılmalıdır.

[3] Burada ima etitği şey ise "dittici" -yani Yunan liturjisi içinde İncil'den hemen sonra yapılan dua ve niyaz faslında hatırlanacak "büyük ektenia" içindeki kişiler için düzenlenen listelere- Papa Nicolò V'nun dahil edilmiş ve bu arada patrik Gregorios Mammis'in de isminin dâhil edilmesini konu eder. Mammis, Bizans devlet merkezinde kilise ittihadı tarafdarları ile aleyhdarları arasında cereyan eden sinir harbi üzerine 1451 senesinin ağustos ayında Roma'ya kaçmak zorunda kalmıştı (bk. Gill, *İl Concilio di Firenze,* s.448 vdd.). Gregorios Mammis, patriklik makamına intihabından evvel Pantokrator manastırı reisi idi.

[4] Buradaki, *uniti et, gratia Dei, catholici* tarzında İsidoro'nun kullandığı terim, dünya üzerinde Yunan ve Latin kilise birliğinin gerçekleşmesi için belirli bir inâyeti gösterir.

[5] Daha sonraki senelerde İstanbul Ortodoks patriği intihap olunacak olan Gregorios Skolarios'u, özellikle 1444 yılından sonra Kilise İttihadı'na karşı takındığı tavrı için, ilerde kendisine tahsis edilecek kısımlara bakınız. Kilise İttihadı'ndan evvel sonra onun ne gibi faaliyetlerde bulunduğunu Sakız'lı Leonardo da söyler (2 ve 10 numaralı paragraflara bakılabilir).

[6] *Amira* kelimesi, Arapça-Türkçe'deki *amir/emir* olup burada ise Yunancadaki amiras'ın bir uzantısıdır (bk.G.Moravcsik *Byzantinoturcica,* II, *Sprachreste der Türkvölker in den byzantinischen Quellen,* Berlin 1958 ikinci baskı, s.66-68).

[7] *Conditoris* terimi ile, İslâm dinin kurucusu Muhammed akla gelir. [F.M.Meninski lügatinde; kurucu, yaratıcı karşılığı bulunur C.V, s.235].

[8] Burada özetlediği zaman, Bizans başkentine 1452 senesinin şubat-mart ile 31 ağustos günleri arasında, yani esas kuşatma ve saldırıdan evveli zamanlarını içerir: Boğazkesen kalesinin inşası, harp ilânı, Marmara Denizi ile Karadeniz arasında kalan kalelere karşı girişilen akınlar, şehir civarında Bizans'lılar tarafından yapılan müdafaa hazırlıklarının teftişi, Edirne şehrine avdet (bk. Zamandizimi, 1452 senesi, şubat ve ağustos ayları arası).

[9] Mehmed tarafından cepheye sürülen kuvvetlerin yoğunluğu, topların sayısı ve atış güçleri hakkında, Zamandizimi'ndeki 4 nisan gününe bakılmalıdır. Buradaki *bumbardae minores* ve bundan da geri kalmayan *una minor* denen terimlerin ne manaya geldiklerine dair açıklık yoktur: büyük bir ihtimal kolubrinle ilgili olabilir. Fakat metnin bu kısmının çok bozuk veya çok boşluk içinde bulunduğu bellidir.

[10] Burada Haliç limanının bir zincir ile kapatılması ve gerisinde de belirli sayıda gemi konduğu anlatılıyor (1453 senesinin nisan ayının 2 ile 4. günleri arası): Zamandizimi kısmındaki 2 ile 4 Nisan 1453 kısmı ile karşılaştırın.

[11] 22 nisan günü, yetmişiki tane birem tipi geminin kara yolu ile nakli gerçekleştirildi: bk. Zamandizimi, 22 nisan günü kısmı.

[12] Daha evvelden de belirttiğim üzere, Mehmed'in Haliç üzerinde bir köprü inşa ettirirken, hangi noktada bunu tespit ettirdiğini en iyi bir teşhisi, İsidoro *Epistula ad Bessarionem* [Bessarione'ye mektub] gösterilmişti (not 17'ye bakınız). Ayrıca, Zamandizimi kısmındaki 19 mayıs günü ile karşılaştırın.

[13] Bu üçyüz tane merdivenle ilgili olarak *Epistula ad Bessarionem* adlı yazısında da konu etmiş (not 20'ye bakınız) ise de, burada detaylı bir şekilde, bazı arabaların hareket halinde iken üst taraflarına kanca (veya çengel) konulup böylece surlara doğru tırmanma fırsatı bulduğunu tarif eder. Bu merdivenlerin kaç tane olduğuna dair kaynaklarda değişik rakamlar verilir: Barbaro kısmındaki 116 sayılı not ile karşılaştırın.

[14] Burada büyük ölçüde 18 mayıs tarihine doğru inşa edilen tahtadan mamûl büyük kule ile, mayıs ayının 16 sı ile 25 i arasında farkına varılan yedi aded lağım üzerine imada bulunuyor: Zamandizimi kısmındaki, 16 ile 25 Mayıs 1453 günleri arasındaki sayfalar ile de karşılaştırın. Burada geçen *falcones* kelimesinin, *Epistula ad Bessarionem* kısmında geçen *falconia* ile aynı manaya gelmediğini tahmin ediyorum (not 19'da yaptığım tahlil). Orada büyük kolubrenler konu edilmiş iken burada *testudo* yani seyyar bir sundurma ve altlarında korunan askerlerin koç başı (veya kolubrenler ile) aracılığıyla mücadele ettiklerine değinir.

[15] Kudüs şehrinin M.Ö 586 yılında düşüşünü konu ediyor.

[16] Gerçekten de Roma şehrine, aralık ayının ortasına doğru veya sonunda dönüş yaptı (bk. *Epistula ad Bessarionem*, not 3).

Venedik Cumhuriyeti Doge [Devlet Başkanı] *sine mektup*

[1] Konstantinopolis'in inhitatı ve düşüşü karşısında Venedik Cumhuriyeti'nin nasıl bir tavır takındığını tartışmayı burada yapamayız- bu meseleyi araştırıcılar muhtelif vesilelerle ele aldılar, bunu da genel çizgileriyle belirtirken kendi ihtisas alanları çerçevesinde verdiler ve bunlar arasında özel olarak sayacağım müellifler: L.Fincati,"La presa di Costantinopoli, maggio 1453", *Archivio Veneto* XXXII (1886), s. I-36; G.Pavanello,"La caduta di Costantinopoli in mano dei Turchi e la condotta di Venezia", *Archivio Veneto* XXX(1907) s.3-25; R.Cessi"La caduta di Costantinopoli nel 1453", *Atti del Regio Istituto Veneto di scienze,lettere ed arti* XCVII 2 (1938) s. 551-575; Guilland, *Les appels* , s. 226-244; Alexsandrescu, *L'action de Venise* , s.247-267; ayrıca burada [eserin 2.cildi içinde bulunmaktadır] neşrettiğim Senato Veneziano, [Venedik Senato'su] *Lettera a Nicolò V* (30 haziran günü yazılan mektup) not 2.Fakat benim nazarımda daha ehemmiyetli nokta, şehrin Türk'ler tarafından fethedilmesinden sonraki tutumdur. Kardinal Kiev'li İsidoro'nun tam o günlerde Venedik Cumhuriyeti'nin nasıl bir tavır içinde bulunduğuna dair ne gibi bilgiler edindiğini bilemeyiz, kaldı ki Roma şehrinden hareketinden sonra (22 Mayıs 1452) Batı âlemi ile uygulamada hiçbir teması olmadı ve ancak Girit adasındaki Kandiya limanına vâsıl olduktan sonra (en azından 5 temmuz gününden sonra) tekrar yeni bilgiler edinebilmiştir. Venedik Cumhuriyeti hükûmetinin o sıralarda nasıl bir kararlar içinde bulunduğuna dair, İsidoro'nun teferruatlı bir malûmata sahip olup olmadığına dair bize bir açıklamada bulunamaz. Bizans İmparatorluğu'nun başşehrinin Türk'ler eline geçtiği haberi 29 haziran

günü Venedik şehrine ulaştı ve ertesi günü Venedik Cumhuriyeti hem Papa Nicolò V'ya hem de, Napoli kralı Alfonso V'nun nezdinde elçi olarak bulunan Giovanni Moro'ya felâketin haberini yolladı. Venedik Cumhuriyeti Senato'su 2 temmuz günü yaptığı toplantı sonunda, Konstantinopolis meselesini 3 temmuz günü müzakere etmeğe karar vermesine rağmen, tutuklamadan kaçan gemiler o gün Venedik limanına ulaşmış ve gene aynı gün kaptan Alvise Diedo tarafından uzun bir ifâde verildiği için, Senato oturumu 4 temmuz günü gerçekleştirildi (bk. Barbaro, not 29). 5 temmuz günü,"capitano generale del mare"[Deniz Kuvvetleri Komutanı] Jacopo Loredan, *orator ad Turcum* [Türk nezdinde elçi/lügat manası: Türk'e konuşmak için yollanan] Bartolomeo Marcello, Eğriboz adasındaki bailo'ya-zira Venedik şehrinden yollanan donanma Eğriboz limanında demir atmıştı- iletiler veya direktifler gönderildi. B.Marcello'ya Padişah ile en kısa zamanda ilişki içine girip sulh yapması ikaz yapılması yanında, 12 temmuz günü Venedik Senato'su aldığı bir karar sonucu Mehmed'e sunulucak hediyelerin değerini 500 duka'dan 1200 duka'ya çıkarılmasını kabul etmişti (Thriet, *Régestes*, III, s.188 n.2934). 17 temmuz günü, Padişah ile yapılacak sulh hakkında Bartolomeo Marcello'ya yeni direktifler verildi (neşreden, Cornet, *Giornale*, 8. vesika, s.74-76) ve 18 temmuz günü Venedik Senato'su papalığın Venedik şehrindeki temsilcisi, Raguza başepiskopos'u Jacopo Veniero di Recanati'ye bu meseledeki tutumu hakkında bilgi verdi: esasında ise Venedik Cumhuriyeti'nin esas siyaseti esir edilmiş olan Venedik vatandaşlarının kurtarılması, Levante [şark taraflarında]'de bulunan topraklarına beklenmedik bir saldırıyı engellemek ve Mehmed'i İtalya'ya doğru yapmak istediği bir girişimden vazgeçirmek üzerine yoğunlaşmıştı (neşri yapan S.Romanin, *Storia documentata*, IV, vesika no.VI, s.526-528). En nihayetinde ise Venedik Senato'sunun 9 ağustos günü aldığı bir kararla öğrenildiği kadarı ile, Venedik tersanelerinde o sırada ondokuz tane gemi inşası devam ederken kâfi görülmediğinden elli tane olmasına karar verilmiş ve Papa adına o sırada beş tane gemi yapılmıştı (Thiriet, *Régestes*, III, s.189 n.2939), ve ayrıca Jacopo Loredan'a yollanan 31 ağustos tarihli bir iletide, onun emrinde onsekiz gemiden oluşan bir filo bulunuyordu ve bu filo sayesinde Phteleon civarında onyedi tane Türk gemisini ele geçirmişti (Thiriet, *Régestes*,III, s.191 no.2941). Demek oluyor ki Kardinal İsidoro o sırada, Venedik Cumhuriyeti'nin Türk'e karşı yapılacak büyük bir sefer için katılmayı kesin bir şekilde istediğine dair imada bulunmuştu. Gerçekten de Venedik Cumhuriyeti 30 Ağustos 1452 günü Napoli kralının desteğini talep etti (aynı yer, III, s.178 n.2897), hatta 16 Kasım 1452 günü Bizans İmparatoru tarafından gönderilen elçiye verdiği cevapda gemiler için tedbir alacağını bildirmişti (aynı yer, III, s.180 n.2905) ve bunlara da ek olarak 19 Şubat 1453 günü onbeş tane harp gemisinin techiz edilmesine ve dörtyüz adamı nakletmek için iki tane nakliye gemisinin hazırlanması kararı verildi (aynı yer, III, s.181 n.2909), fakat Milano'ya karşı sürdürülen savaşlar yüzünden mali yönden zayıf bir hale düşmüştü, bu tip gemilerin techizi için lâzım gelen paranın tedariki çok zor olacaktı (aynı yer,III,s.181 n.2910) . Bu sebebden dolayı, 24 Şubat 1453 günü Nicolò V'ya, Napoli kralı Alfonso'ya, Habsburg imparatoru Federico III'ya ve Johannes Hunyadi'ye acele tarafından mektuplar gönderip onların destek ve yardımlarını istedi (neşreden Cornet, *Giornale*, s.72-73 de bulunan 6. Ve 7. vesikalar), fakat gelen cevapların hiç biri kıymeti yoktu Diğer taraftan da, Venedik şehrinden 1453 senesinin mayıs ayının ilk on günü içinde hareket eden filonun gücü ve Konstantinopolis'e hiçbir şekilde vasıl olamayan bu filonun gecikme sebebi üzerinde hiçbir zaman kesin bir bilgi edinemedi. Böylece, Kardinal Bessarione'ye gönderdiği haberin (*Epistula ad Franciscum Foscarum*, 13 Temmuz 1453 günü Bologna şehrinden yollanan mektup, neşreden L.Mohler, *Kardinal*

Bessarion, III, *Aus Bessarions Gelehrtenkreis*, Paderborn 1942,s.475-478) dinlenmiş olma ihtimali azdı; fakat gene de manevi açıdan büyük bir değeri vardı, çünkü Venedik şehrinde siyasi alanda Avrupa seviyesinde bir *leadership* sahibi oldu

[2] İsidoro'nun burada adını verdiği konu, her zaman için "mito di Venezia" [Venedik efsânesi] mevzuudur (Bu konu için bakınız: G.Fasoli, "Nascita di un mito", şu kitabın içinde, *Studi storica in onore di G.Volpe*, I, Firenze 1958,s.448-475; aynı müellif, "La Chronique des Veniciens di Martino da Canale", *Studi Medievali*, seri III, 2,I, (1961) s.42-74; F.Gaeta, "Alcune considerazioni sul mito di Venezia," *Bibliothèque d'humanisme et de renaissance*, XXIII (1961) s.58-75; R.Pecchioli,"Il mito di Venezia e la crisi fiorentina intorno al 1500", *Studi Storici* III (1962), s.451-492;: A.Pertusi," Maistre Martino da Canal interprete cortese delle Crociate e dell'ambiente Veneziano del sec.XIII", şu kitabın içinde, *Venezia dalla prima Crociata alla conquista di Costantinopoli del 1204* ,Firenze 1963,s.105-135;F.Gaeta, "Giorgio di Trebisonda, le "Leggi" di Platone e la costituzione di Venezia", *Bullettino dell'Istituto Storico Italiano per il Medio Evo e Archivio Muratoriano* LXXXII(1970) s.479-501), yâni Ortaçağ boyunca Venedik için yaratılan idea-güçlü, hakim, âdil, mükemmel hükûmet vs. - olup şimdi de bu antik devrin büyük fikir adamlarının tahlili vasıtasıyla yeni bir kuvvet elde etmeğe,yani Latin ve Yunan hümanizması aracılığı sayesinde yeni bir etki kazanmağa muvaffak olmuştu. Bu "Venedik Efsanesi"ne bir de Venedik Cumhuriyeti ile Frederik Barbaros arasındaki münasebetlerin tarihi ve efsanesi de ilâve edilir, Kardinal İsidoro da, şimdi bu kitabıma almadığım mektubunda, Venedik şehrindeki Palazzo Ducale [Venedik Devlet Başkanı (Doge) nın idare ve ikâmet sarayı] duvarlarında bulunan tablolara atıflar yapar (bu konu hakkında şu eserlere bakılmalıdır: G.B.Lorenzi, *Monumenti per servire alla storia del palazzo Ducale di Venezia, ovvero serie di atti pubblici dal 1253 al 1797 tratti dai veneti archivi e coordinati* , I , Venezia 1868 , s.64 ,levha I-IV: Marin Sanudo, *Vita dei dogi*, neşreden, G.Monticolo, *Rerum Italicarum Scriptores*, serisi içinde, Città del Castello 1920, s.359; A.Pertusi, "Quendam regalia insigna.Ricerche sulle insegne del potere ducale a Venezia durante il medioevo", *Studi Veneziani* VII (1965) s.55-57; herhalde Guariento tarafından yapılan freskler, şimdi kayıptır). [Venedik tarihi araştırmaları içinde mühim bir yer işgal eden, Venedik Efsanesi konusu için yapılan sâir araştırmalar topluca şu eser içinde bulunur: G.Zordan, *Repertorio di storiografia veneziana. Studi e testi*, Padova 1998,s.87-89].

[3] Bu onun yaptığı idi, 1453 senesinin kasım ayı sonunda Kandiya'dan Venedik şehrine döndüğü zamandır, bunun da bir tanığı Benvoglienti'tin dispaccio'sundaki kayıttır (burada biraz ileriye bakınız). O senenin 11 aralık günü belki Venedik şehrinde kalmakta idi, çünkü Venedik Senato'su, Ruteno kardinalinin isteği üzerine Modon ve Koron şehirlerinin kale komutanlarına yolladığı bir yazıda Mora'daki despot'larla olan ihtilâflar hakkında bilgi istedi (bk. Thiriet, *Régestes*, III, s.193 n.2949).

Burgogna Duka'sına mektup

[1] Yani şeytan. Mehmed hakkında, *diabolus, filius Sathanae, praenuntius Antichristi*, v.s [Şeytan, İblis'in oğlu, Deccal'ın habercisi] verilen bu gibi kanaatler için bk. Pertusi, *Ripercussioni*, s.27.

[2] Osmanlı hâkimiyetinin genişlemesi ve Mehmed'in yeni fetihlerinin imasını yapmaktadır: Midilli adasının yöneticisi Gattilusi ailesine, Eski Foça'ya, Taşoz ve Limni'ye, Sakız ve Samos adasındaki Cenova'lı maone'lere, Mora'daki Paleologos'lara, Sırp despot'u Jorj Branković'e, Trabzon'daki Komnenos ailesine, Moldavya'daki Pier III Aaron'a konan vergi (Babinger, *Maometto,* s. 110 [Türkçe tercüme s.127 vdd.]) ve fetihleri gerçekleştirilen Trakya tarafında bulunan Bizans İmparatorluğu kalıntıları, Sırbistan'ın güney kesimi (21 Haziran 1441, Novo Brdo anlaşması:1454 yılı ilkbaharında Ostravica'nın düşüşü) ve Kırım yarımadası (1454 yılı yaz mevsiminde Sivastopol'un düşüşü, Kefe şehrine bir vergi konması) üzerinedir. Bk.Babinger, *Maometto,* s.116-117, 133, 369; Pitcher, *An historical geography,* s.75 vdd.

[3] Kasabanın tesliminden sonra Pera'da gerçekleştirilen tahribat gerçeği için, Lomellino kısmındaki 13 numaralı not ile karşılaştırın.

İsidoro'nun "Familiaris"i

[1] Bu selâm şekli için, Nicolò V'ya yazılan önceki mektup ile karşılaştırın. Kardinal Domenico Capranica için, Girolamo da Firenze kısmındaki not 1'e bakınız.

[2] Müellif, Kardinal'in firar ettiğine dair ithamdan mazur göstermeğe gayret etmektedir. Elbette ki Kardinal İsidoro'nun şehir işgal edildiği sırada Aya Sofya civarında görülmesi tuhaftır, çünkü bulunması gerekli olan mahal, Sakız'lı Leonardo'nun 24.paragrafda şahitlik ettiğine göre *ad mare* [deniz tarafındaki] San Demetrio *regio* [semt]'su yani *angulus S.Demetrii* (günümüzdeki, Sarayburnu) olup, şimdi Saray'ın uç tarafındaki San Demetrio kilise ve manastırının civarı idi (bk. Janin, *Gèogr.eccl.*, I 3, s.89) Aynı bilgiyi sözde -Phrantzès'in,III 5,5 eserinde de bulunur ve bu müellifin iddia ettiğine göre Rusya Kardinali Kynegon ile San Demetrio arasındaki yani Mangani'ler mahallini müdafaa etmeliydi.San Demetrio ile Aya Sofya arasındaki mesafe çok fazla değildir (1 km. kadardır); ve sonra, İsidoro nerede yaralanmıştı? *Epistula ad Bessarionem* [Bessarione'ye mektup]'da, daha evvelden de görüldüğü üzere, *ante ianuam cuiusdam monasterii* [bir manastır kapısının önünde] atılan bir ok tarafından yaralandığını yazar: fakat hangi manastır? Bu konusu geçen San Demetrio mu, veya Mangani'lerinki mi veyahut da Aya Sofya civarındaki bir başka manastır mıdır? Zannıma göre, burada Kardinal'in *familiaris*'i tarafından söylenene itimat etmek gerekir, yani kardinal durumu görünce San Demetrio denen mahalleden ayrılıp Aya Sofya tarafına gitmiş ve çarpışmağa müsait adam aramıştı. Belki de N (?). Paleologos"n ve damadı Nicola Goudeleş (Sakız'lı Leonardo'daki 25. paragraf ile karşılaştırın) komutası altındaki seyyar kuvvetlere bağlı bir kıta bulabileceğini ümid ediyordu, bu kuvvetler Ostravica'lı Konstantin'in 26. bölümde verdiği bilgiye göre şehrin merkezinde idi.

[3] Leonardo Benvoglienti-Venedik şehrinde kardinalden aldığı habere göre-tarafından 22 kasım 1453 tarihli *Dispaccio alla Signoria di Siena* [Siena beyliğine yollanan dispaccio] da anlatılan ile karşılaştırınız: ileriye bakınız. [Eserin, 2. cildi s.108-111'de]

[4] Demek oluyor ki İsidoro 29 mayıs günü; esir edildikten sonra iki gün süre ile (30-31 mayıs) Türk ordusunu takip etti ve Pera tarafına götürüldükten sonra, burada birisi fidyesini ödeyip

kurtardı. Pera'da 1 hazirandan 8 hazirana kadar saklandı, sonra Türk gemilerine binip üç gün, yani 9 hazirandan 11 hazirana kadar, burada kaldı. Zannıma göre metindeki bu noktayı şöyle okumalıyız: Prusas [Bursa] olup hiçbir manası olmayan *Persas* diyemeyiz, kaldı ki sonraki etap *Fogis* yani İzmir'in kuzeyindeki Focea [Foça] olup burası Cenova Cumhuriyeti'nin büyük bir şap ticareti mahallidir. Demek oluyor ki gemiler, Osmalıların eski başşehri olan Bursa'ya ulaşmışlar ve oradan da yaya olarak İsidoro ile onu esir eden Türk beraberce Foça şehrine gittiler. Eğer seyahat yaya yapılmış ise -400km.kadardır- ancak 15-20 günde tamamlanabilir ve böylece ancak 26 ile 30 haziran arasında ulaştılar; yok eğer seyahate deniz yolu ile devam ettiler ise (250 mil kadardır) 4 veya 5 gün gibi çok kısa bir süre içinde bitirip, Foça şehrine 15 ile 16 haziran günleri arasında varmışlardı.

[5] Tuhaf olan bir husus, Sakız'lı Leonardo, belki de *familiaris*'i gibi macera ve esaret arkadaşı da, Sakız adasına giriş hakkında hiçbir bilgi vermiyor. Bu dönüş, elbette ki, ağustos ayının ortası bir zamandan evvel cereyan etti.

[6] İsidoro'nun Kandiya limanına ne zaman vâsıl olduğu kesin olarak bilinmese de muhakkak ki 5 temmuz gününden evveldir.

Sakız'lı Leonardo

[1] Müellifin kendisi de anlattığına göre, Konstantinopolis'in uğradığı felâketi kendi gözleri ile gördü, takririnde diğer şahitlerden daha evvel bulunduğunu yazıyor, kaldı ki bu satırları 16 ağustos günü, yani şehrin Türk'lerin eline geçişinden iki buçuk ay sonra yazdı. 29 mayıs ile 15 ağustos günleri arasında neler yaptığını yazmıyor fakat daha sonra (3.paragraf) belirttiğine göre *dominus cardinalis*'i [kardinal efendisi] Kiev'li İsidoro ile birlikte aynı kaderi paylaştığını yani esir edildiği ve belki de yaralı bir şekilde sürüklendiği, sonra bazı askerlerin acıması sonucu korumasında kaldı, gemiye binip de Sakız adasına kaçana kadar bu devam etti. Adaya vâsıl olduğu zaman aynı gemide Kiev'li İsidoro ve *familiaris*'i Francesco Griffolini di Arezzo (?) da vardı.

[2] Sakız'lı Leonardo, her ne kadar Yunan'lıların "davranış ve tabiâtı için" anlamağa çalıştığını söylemesine rağmen, aldığı din terbiyesi formasyonu sonucu, Roma Kilisesi'ne karşı çok sert muhalif ve çok katı polemik yapan Ortodoks mezhebi mensuplarının eğilimlerini ya anlamak istemedi veyahut da gerçekten aramadı. İttihata taraftar olanlar arasında saydıkları Yohannes Argiropulos, Teofilos Paleologos ve "çok az sayıda kutsalpapaz ve laikleri"i sayar. Birinci sırada yer alan Y.Argiropulos tanınmış bir hümanizma devri adamı olup, Floransa konsilinde alınan karara göre hazırlanan Ruh'ül-Kudüs hakkında bir de küçük risale yazdı (neşreden: Sp.Lambros, *Argiropuleia*, II, Athenai 1910, s.107-128) ve o sırada şâkirdi Michele Apostolis ile birlikte Konstantinopolis'de bulunuyordu (Pusculo, II, 662-667), bk.G.Cammelli, I *dotti bizantini e le orgini dell'umanesimo*, II, *Giovanni Argiropulo*, Firenze 1914,s.40-42;Gill, *İl Concilio di Firenze*, s.439,447 not 6 ve 7, 462.Belki de imparatorluk ailesi ile bir akrabalık kurmuş olan Teofilo Paleologos hakkında, Leonardo tarafından verilen bilgi dışında hiç bir şey bilmiyoruz ve onu iki yerde (burdaki 35 sayılı not ile karşılaştırın), *vir catholicus* [Katolik kişi] olarak anar. Bu kişilere elbette ki İmparator Konstantin XII

Dragasès'i de ilâve etmek kaçınılmazdır, Leonardo 29.paragrafda onun için *cuis fidem erga Romanam Ecclesiam intellexi* [onun imanının Roma Kilisesine yöneldiğini anladım] der: ve arkhont Teodoro Caristeno da, Floransa ve Ferrara konsillerine katılmış ve Lucas Notaras ona bir mektup göndermiş idi (Lambros, aynı yer, II, s.59 ve 182), Venedik konsilinden sonra da Burgonya'da, Aragona'lılar nezdinde ve Siena şehrinde elçilik görevleri üstlendi (bk.C.Marinescu "Notes sur quelques ambassadeurs byzantins en Occident à la veille de la chute de Contantinople sous les Turcs", *Annuaires de l'Institut de philologie et d'.histoire. orientales et slaves,* X (1950) s.421), bu aynı zamanda Syoropulos da konu eder (bk.V.Laurent, *Les "Mémories*, s.230-239), iken sözde -Phrantès, III, 5, 5 tarafından da hatırlanır ve Leonardo bunun için de *vir catholicus* diye vasıflandırır (23.paragraf).

[3] Georgios (sonradan Gennadios) Skolarios'un, Floransa ittihadına karşı tutumu için, ona tahsis edilen ilerdeki sayfalara bakınız. Diğer iki şahıs hakkında ise, yani Isidoro ve Neofitos ile ilgili ilerde bir daha konu ediyor (20.paragraf) ve onları Kilise Ittihadı'nın can düşmanları diye tasvir eder, ve bu kişiler hakkında Leonardo bir metropolitik kararı alınmasını teklif etmiş ise de, sonrası hakkında hiçbir şey bilmiyoruz. Büyük bir ihtimalle bu iki yetkili rahip veya episkopos İmparator Konstantin'e bir mektup yazmışlar ve 1452 senesinin kasım ayının ortasına doğru, yani Kardinal Kiev'li Isidoro'nun Konstantinopolis'e varışından kısa bir süre sonra, konu edilen Kiliseler İttihad'ı tasavvuruna karşı itiraz etmişlerdi (bk. Gill, *İl Concilio di Firenze*, s.459-460). Mektup Georgios Skolarios'un ittihada karşı çok sert bir tavır takınması (1 kasım günü, çekildiği manastırın kapılarına astığı meydan okuma metni; 15 kasım günü, imparator tarafından Xylalas sarayına toplanması istenen *Synaxis* üyelerine tekdir mektubu metni) daha da devam etmiş hatta en azından Aya Sofya kilisesinde resmen ilân edildiği zamana kadar (27 kasım günü, *Apologia della propria vita* [kendi hayatının müdafaanâmesi] başlığı ile neşrettiği beyannâme, bk; *Oeuvres complètes de Gennade Scholorios*, neşredenler: L.Petit-W.A.Sidèridès-M.Jugie, III,Paris 1930, s.165-166,166-170,188-193, 171-178; Gill, *İl Concilio di Firenze* s.457-461) devam etti. Dethier, metni neşrettiği sırada Leonardo'nun konu ettiği Kiev'li İsidoro ile aynı kişi zannedip, çok az âkilâne bir tarzda *İsidori*'ye bir de *Chirlucae* eklemiş (bunu hatta 10.paragrafda da yapmıştı) yani *megaduca* Lucas Notaras demiştir, ve bu zat da Kilise İttihadı'na muhalif kişilerden biri olarak tanınır; fakat zaten elyazmaları ananesi tam bir mutabakat gösterdiği için hiçbir tashih yapmak lüzumlu görülmüyor. Melville Jones adlı araştırıcı, metni ingilizceye tercüme ettiği sırada (*The Siege of Constantinople*...s. 12). Gennadios Skolarios'dan sonra patriklik makamına geçen Isidoro II Xanthopoulos olduğunu yazar: fakat hangi vesikalara dayanarak böyle bir karar verir? Benim bildiğim kadarı ile Patrik İsidoro II (1456 - 1462 seneleri arasında bulundu) bu mevzu ile ilgili hiçbir istidlâle yer verebilecek vesika bırakmadı (bk.V.Laurent, "Les premiers patriarches de Constantinople sous domination turque. Chronologie et succession", *Revue des études byzantines*, XXVI (1968) s. 229-263). Bu sırada, "articolo sullo Spirito Santo" [Ruh'ül Küdüs hakkında yazı] için, Yunanlıların bu ilkeyi uzun münakaşalardan sonra kabul ettiklerini hatırlamak gerekir ve bu düşünce 1439 tarihli *Decreto di unione* [ittihat buyrultusu]'nin bir paragrafında özetlenmiş olup Kutsal Ruh Baba'dan evvel Oğul aracılığı ile Oğul'dan da tek ilke olarak kabul edilir (bk. Gill, *Il Concilio di Firenze,* s.487 ve 492).

[4] Bk.Barbaro kısmı not 27; Gill, *II Concilio di Firenze* s. 461.

[5] Paragrafın sonunda okunan bu kelimeler, Konstantinopolis'in düşüşüne dair kehânetlere Leonardo'nun atfettiği uzun bir sapmanın neticesini andırır ve bu konu ile ilgili olarak da Barbaro kısmındaki 89 sayılı notu tahsis etmiştim. Beş aded kehânet bulunmaktadır: I) Papa

Nicolò I'nun bir *exsecratio in pravos Graecos'un* da bulunup da şu şekilde başlayanı: *Vergentis in senium (insanum?* okunmalı) *saeculi corruptela*: fakat hiçbir şekilde Papa Nicolò I'nun resmi bir mektup ve mühürü değildir (bk.mektupları, *ad res orientales pertinentes* şu eserde neşredildi, *Monumenta Germaniae Historica, Epistulae*, VI, neşri yapanlar: E.Perels, s.433-610, mühürler için bk.: *Magnum Bullarium Romanum*, I, Augustae Taurinorum 1857, s.303-330) ve hatta 28 Eylül 865 günü İmparator Michele III'e yollanan meşhur nâme içinde bile bir tek satır bulunmaz (*Epistulae,* VI, s.454-487), belki, çok sonradan uydurulma bir sahte-kehânet olup hiçbir şekilde kehânetlerle ilgili edebiyat içine alınacak bir bilgi değildir; 2) San Giorgio dei Mangani adlı manastırda İmparator Bilge Leone VI'ye atfedilen bir *tabula* [levha], içinde pek çok tablo son imparator Konstantine kadarki imparatorlar tasvir edilmişti ve bu *tabula*'yı XV.asrın ortalarında bir Rus hacı da görmüştü (bk.C.Mango"The Legend of Leo the Wise", *Zbornik radova Vizantoloski Institut,* VI (1960)Beograd, s. 76-77;Janin, *Géogr.eccl.*, I 3,s.74); 3) bir kehânette bulunan *Norsenus* (neşirlerde görünen *Morsenus* imlâsı ile olan yazılışı kabul etmiyorum), *vir sanctus* [Kutsal insan Norsenus] adlı birisi, Konstantinopolis'in âkibetini *gens sagittaria* yani yay kullanmakta çok mâhir bir topluluk sağlayacaktır: böyle bir kehânet *Norsenus vir Dei* (bk.cod.Vat.lat.3822, asrı XIII-XVI,varak 112 r ve v: *Visio et prophatia Norsei viri Dei*) hayali bir Ermeni rahibe ait olup, ölüme mahkûm edilince, dünya üzerinde vukû bulacak *tribulationes* ve *mala tempora*'lar savururken şöyle başlayan bir kehânette bulunmuş: *A gente sagittaria et a regibus orientalibus, qui destruent terram et plenitudinem eius* [yay kullanan insanlar tarafından ve doğu tarafından gelecek bu kişiler âlemi ve onu dolduranları mahvedecek] v.s.Demek oluyor ki Konstantinopolis'in Latin patriği Tomaso Morosini değildir, zira bu adam bir tek satır bile yazmamış biridir ve kehânette de bulunacak bir olmamakla beraber Melville Jones buna bir not ayırmış (*The Siege...*,s.14 not); hatta Marsia episkoposu olan *Marsicanus* yani hayali bir Anselmo diye yaratılan kişi de, bir dizi kehânetlerde bulunmuştur diye anlatılıp bir de Gioacchino da Fiore adlı birisi katıldı denilir (*bk.Vaticinia sive prophetial abbatis Joachim et Anselmi episcopi Marsicani*, neşreden: P.Regiselmis, Venetiis 1589, yaprak 32 vdd.) , çünkü burada da bu cins bir kehânet mevcut değildir: meslekdaşım olan P.J.Alexander tarafından bana ikaz edildiği üzere, Sibilla Eritrea için söylenen kehânetin de bir yeri yoktur, Ortaçağ boyunca *de libro qui dicitur Vasilografo* veya *Narsilografi* diye bir parça olarak (bk.O.Holder-Egger, "Neues Archiv"XV(1980) s.155 vdd.: E.Jamison, *Admiral Eugenius of Palermo*, London 1957,s.21 not 3) çünkü Sibilla Eritrea'nın kehânet Sakız'lı Leonardo'dan hemen sonra konmuştur; 4) Sibilla Eritrea tarafından yaratılan kehânet hiçbir şekilde *Oracula Sibyllina* VIII 217 vd. (neşreden: J.Geffcken, *Griechische Christlische Schriftsteller,* VIII, Leipzig 1902,s.153 vd.) diye tanınan Yunanca metne esin kaynağı olmadığı gibi, Sant'Agostino tarafından da daha evvelden zikredilen, çok eski Latince tercümesine de hiçbir etkisi olmamıştır (anılan eserdeki notta): 5) bir başka kehânet de "Joachim abbas"'ın *Papalista,* yani *Vaticinia de papis* adı ile Gioacchino da Fiore ve Anselmo Marsicano'ya atfedilende (bk.*Vaticinia sive prophaetiae...*, evvelden zikredildi) ise gerçekten de benzer bir sövme metni *Vaticinium XXV*'de bulunur: *Vae tibi, civitam septem collies/quando K littera laudabiliten in moenibus tuis/tunc appropinquabit,casus et destructio/tuorum potentum* [Vay sana ey yedi tepeli şehir, K harfi senin mahvına sebeb olacak, duvarlarını yıkıp, düşüş ve tahribine yol açacak gücünün yok olmasının sonucunu verecek] v.s şeklindeki ifâde, İmparator Bilge Leon'a atfedilen meşhur *Oraculum* X'un Latince'ye tercümesinden başka bir şey değildir (PG CVII, sütün 1136; bk.Mango, *The Legend of Leo*...s.62) ve daha evvelden de söylediğim

üzere, Kiev'li Isidoro da *Epistula ad Bessarionem* başlıklı mektubunda da bunu zikretti (9.nota bakın).

[6] Languschi'nin metninin 9.sayısında bulunan *Boëtes* için "Bohemler" diye tercüme etmek mümkündür: bununla beraber acaba Leonardo burada Bulgar'ları mı ima etmek istedi diye kendime soruyorum.

[7] Barbaro kısmındaki 20 sayılı not ile Zamandizimi kısmındaki 1452 yılı sonbahar kısmı ile karşılaştırın. Dikkat edilmesi gerekli bir husus ise, Mehmed tarafından imal ettirilen büyük toplardan birincisinin infilâk ettiğini, Batı'lı tarih yazarları arasında bir tek konu eden Leonardo'dur. Hem Dukas (35,1 ve 3) hem de Kalkokondiles (cild II, s.151) büyük çapta bir topun Urban adında Macar veya Sakson menşeli bir dökümcü tarafından imal edildiğini yazarlar. Dukas bu konu hakkında bilgi verirken, 1453 yılının ocak ayında Edirne şehrinde topun ilk deneme atışı yapıldığı sırada çok kesin bir netice elde edildiğini yazar. Kalkokondiles de verdiği bilgi içinde, büyük topun imâl edildiği sırada atışı daha doğru yönlendirmek için iki tane daha küçük çaplı top daha imâlini yazar fakat daha ilerde (cild II s.154) Bizanslılar tarafından müdafaa esnasında daha küçük topların kullanıldığını yazar iken, Leonardo tarafından verilen bilgi doğrultusunda, surların tahribi için fazla faydalı olmadığını, çünkü bu surları sarsıp ve tahribata uğratırken büyük fayda sağlayan bir netice elde edemiyordu; sonra da şu cümleleri ilâve eder, "ve onların büyük topu bir anda patladı, hatta daha ilk yaptığı atış esnasında vuku buldu. Derhal bu topu imâl eden dökümcüyü mesul tuttular ve Sultan'dan bir emir çıkmış gibi ceza vermek istediler, fakat onu itham edebilecek kesin delil elde edemedikleri için azad ettiler". Bu sırada Bizanslılar için imâl edilen bir parçanın patladığı akla geliyor ve bunu da evvelden Bizans için çalışan Urban tarafından imal edildiğini ileri sürebiliriz, ve böylece Leonardo'nun dediği gibi Mehmed için imâl edilen top infilâk etmemiş idi. [Bu topun patladığı görüşünün müdafii : İ.H.Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, c.I, İstanbul 1971, s.235; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, bu topun patlamadığı ve Urban'a yeni bir vazife verildiği üzerinde durur, *Osmanlı Tarihi*, c.I, Ankara 1988 (5.baskı) s.472 not 7]. Nestore İskinder bölümündeki 18 sayılı not ile de karşılaştırın.

[8] Bu teferruatın da doğru olduğunu zannetmiyorum: eğer Halil Paşa (=Calilbascia) böyle bir şey yapmış olsa idi, fetihden hemen sonra mahkemeye verip de onu bir dizi itham altında bırakır iken elbette ki bu davranışını da yüzüne vururdu.

[9] Barbaro kısmındaki 32 sayılı not ile karşılaştırın.

[10] Sakız'lı Leonardo, Mayıs ayı esnasında cereyan eden hâdiseleri evvele almışa benziyor: gerçekte ise kuşatanlar tarafından kazılan lağımlar 16 mayıs ile 25 mayıs günleri arasında farkına varıldı (toplam olarak yedi tane kazılan lağımların hepsinin hedefi Porta Caligaria idi: Barbaro kısımındaki s.41 vdd.ile karşılaştırın). Leonardo tarafından verilen haberin değeri madenciler hakkında bizi bilgi sahibi yapması olup, kuşatanlar tarafında bulunanların Sırp kökenli (Sırbistan'ın güneyindeki Nvo Brdo madenlerindeki sâkinler) ve karşı taraf kazıcılarının ise Sakson kökenli Johannes Grant tarafından yönetildiklerini iletir. Sırbistan menşeli madencilerin Konstantinopolis kuşatmasına katılmalarına dair şu eserlere bakılabilir: I. Božić, *Dubrovnik i Turska*, şunun içinde: *Srpska Akademia ja_Nauka i Umietnosti, Posebna iznadia*, Kn.200.*Istor.Inst.*, Kn.3, Beograd 1952, s.128; E.Werner, *Die Gehurt einer Grossmacht. Die Osmanen*, Berlin 1966,s.248; ve Novo Brdo madenleri hakkında, bk.M.J.Dinić, *Za istori ju rudarstva u srdniovekovnoj Srbiji i Bosni*, aynı yer, *Posebna izdania*, Kn.255, *Odelienie drustvenich Nauka*, Kn.41, Beograd 1962, s.65-67 ve 68 vdd.

Hatta, Lauro Quirini bile *Epistula ad Nicolaum* V [Nicolà V'ya mektub]'da Türk kuvvetleri arasında *artifices ex Servia argentifodinarii* [Sırbistan'daki gümüş madenlerinin marifetli kişilerinin] bulunduğunu kaydeder (bk.Pertusi, *Le epistole storiche*, s.244). [Osmanlı vesikalarında muhtelif imlâ ile yazılan Nvobordo gümüş madeni ve işletilmesi için şu esere bakılabilir: R.Anhegger-H.İnalcık, *Kanun-nâme-i Sultâni ber mu 'ceb-i örf-i 'osmâni,* Ankara 1956, bk. Dizin, Nevabirde].

[11] Latince metnin bunu izleylen bölümü buraya koymadım ise de, 7.paragrafın sonu ile 8.paragrafın başında bulunan bilgilere göre, Bizans'lılar o sırada lağım kazılmasını beklemiyorlardı, çünkü bu tarz askeri girişim daha evvelden Bayezid I (1397-1399) ve Murad II (1422) zamanlarında girişilen kuşatma sırasında bile kötü bitmişti, bundan dolayı, ortaya çıktığı zaman büyük bir kargaşa ve çok büyük bir korku peyda oldu. Sonradan da eklendiğine göre, Mehmed tahtadan büyük kuleler inşa ettirip onları hayvan derisi ile kaplatırken, bunların gizli siper yerlerinde bulunan Türk askerleri, surların ön tarafında bulunan hendeklerde çökme sonucu meydana gelen delikleri toprak ve sazlarla kapatıyorlardı.

[12] Baccaturea kulesi ve Baccatureo suru-nâşirlerin kaydettiği gibi *Bacchatarea* veya *Baccathareus* imlâsı olmıyacağı gibi, *Bactatinea* tarzı asla kabul edilmiyecek bir yazımdır - Porta di San Romano (bugünkü Topkapı) civarında idi ve adını da Andronikos II'un maiyetinde bulunmuş olan Selçuklu menşeli muharip Bahadur'dan alır (Janin, *Const.byz.*, s.280). Porta di San Romano ile Porta di Charisios arasında bulunan surun bu parçası imparator Johannes VIII Paleologos tarafından (1425-1448) inşa ettirilmiş olup, yıkılmağa müsait bir nokta olduğu anlaşılıyor.

[13] Porta San Romano civarındaki Porta Boccaturea'nın bombardımanı 21 nisan günü gerçekleştirildi: Barbaro kısmındaki 59 sayılı not ile karşılaştırın.

[14] Müellif burada, Pera'da bulunan Cenova'lılar lehine bir bilgi verebilmek için olayları ya kötü hatırlıyor veya doğru olmayan bir husus üzerinde duruyor. Gerçekte ise, daha evvelden de açıkladığım üzere (bk. Barbaro, not 3 ve Zamandizimi, 26 mart kısmı), Sakız'lı Leonardo tarafından ima edilen *castrum,* Mehmed tarafından 1452 senesinin 26 mart günü ile ağustos ayı sonu arasında inşa ettirilen Boğazkesen kalesidir. Yani onun konu ettiği tarihden bir yıl evveldir; bu kalenin inşasına mâni olmak için Cenova'lıların büyük bir girişime kalkışmaları hiçbir kayıtta görülmüyor! Kaldı ki gene aynı Sakız'lı Leonarda biraz ilerde İmparator Konstantin XII'in ağzından naklettiği nutka göre, nihaî savaşın başlamasından çok kısa bir zaman evvel, Mehmed'in *castrum... in Propontide aedificavit Galatamque simulatione pacis circumsedit* [Bu kaleyi Boğazda inşa etti ve sanki Galata ile sulh içinde imiş göründü].

[15] Sakız'lı Leonardo'ya göre, Yunan'lıların bu iki yüzlü tutumundan dolayı Allah çok kızmış idi: "Onlar İttihadı yalnız lafla kutladılar fakat punduna getirip vazgeçtiler". Leonardo da bunun üzerine, imparatora bir teklifde bulunarak, İttihad karşıtı kişilerin davranışlarından hesap sormak için metropolid'lerden oluşan bir mahkeme kurmasını istedi. Buradaki 3 sayılı not ile karşılaştırın.

[16] Bir süreden beri hareket halinde olan Türk donanması, 12 nisan günü Diplokionion'da demir attı: bk. Barbaro, not 49. Halic'e girilmesine mâni olan zincir ve onun hizasında bulunan Latin donanması için Barbaro kısmındaki 35. not; Tedaldi kısmındaki 13. not ve Zamandizimi kısmındaki 2 nisan ile 12 nisan günlerine göre karşılaştırın.

[17] Gemilerin nakil işi 22 nisan günü gerçekleştirildi; galiba bir hristiyan tarafından yapılan ikaz üzerine gerçekleşti (1438 senesinde Garda gölünde gemilerin nakli ile ilgili askeri tutuma

yapılan atıf) hakkında Barbaro kısmındaki 68 sayılı not ile karşılaştırın. Kayda geçilmesi gereken bir husus bütün editörlerin tuhaf ve inanılmaz bir hataya düşmüş bulunmalarıdır: *lacertorum vi ad stadia* yerine *lacertorum sex ad stadia* diye bir cümle kurmuşlar.

[18] Burada anlatılmak istenen olay. Halic'e indirilen Türk donanmasının bu kısmının Venedik'liler ile Cenova'lıların beraberce yakmak için yaptıkları girişimleri açıklamak olup, bu girişim çok kötü bir şekilde akâmete uğratıldı (nisan ayının 23 ile 28'i arası zamanda) ve hâdise esnasında ölenler arasında "patron" Jacopo Coco da bulunuyordu, ve bu zat hakkında daha ilerde konu etti (17. paragraf).

[19] Köprü 19 mayıs günü inşa edildi: Barbaro bölümü için hazırladığım açıklamalı notlardan 100.cüsüne ve Tedaldi kısmındaki 14. nota bakılabilir. Burada konu edilen *fanum* [mabed] yani kilise Santa Maria delle Blacherne (eğer köprü Xyloporta'ya bağlanmış ise) veya San Giovanni Batista (eğer köprü bu kapıya ulaşmış ise ki, ben bu ihtimale daha çok inanıyorum) adına yapılan kilise olabilir ve aynı adı taşıyan Kapı'ya yakın olup Kynegon kapısına da çok yakındır.

[20] Burada anlatılan hâdise 20 nisan günü cereyan etti: bk. Barbaro, s.23-26; Zamandizimi: 20 nisan günü. Sakız'lı Leonardo'nun metninde ismi verilen arasında Cenova'lı kaptan Maurizio Cattaneo ile, gene Cenova'lı olan Domenico di Novara, Battista Feliciano ve Francesco Lecanella (bu ismin "Flectanella" diye okunmasını kabul etmiyorum) adında *balanerii patroni* (bunu *balaneriorum patroni* diye okuyabilir miyiz?) yani gemi kaptanlarının adlarını verir. Burada *balaneri* bir nevi harp sefinesidir. Bu hâdiseyi anlatan Barbaro'ya ilâve olarak da Pusculo, IV 362-471; Lauro Quirini, *Epistula ad Nicolaum* V; Kritovulos, I 39-41; Dukas, 38, 7; Kalkokondiles, c.II s.154, 23-155, 17, adlı müellifler de eserlerinde hemen hemen aynı bilgiyi verirler. Bununla beraber, Barbaro, Sakız'lı Leonardo, Pusculo ve Quirini üç tane Cenova gemisi ile bir tane Bizans (imparatora ait) gemisi diye bir rakam verirler iken, Kritovulos ise üç tane "Latin" gemisi, Dukas da dört Cenova gemisi ile bir tane Bizans gemisi diye bilgi verir, buna ek olarak Kalkokondiles bir tane Cenova bir tane de Bizans gemisi diye bir rakam verir. Diğer tarafdan da Barbaro bu gemilerin "zannedildiğine göre, Cenova'dan geliyordu", geldiğine dair bir bilgi vermiş olmasına karşılık, Dukas kesin bir ifade ile nisan ayının başında Sakız adasından hareket ettiklerini kaydeder ve bu haber de çok alâka çekici bir vesika ile tasdik olunur, zira 21 Ocak 1455 tarihli bu bilgiye göre Raffaele Carrega adında Pera'da bulunan Cenova'lılardan bir kişi kendisi, kayınpederi Girolamo Bellogio ve gene Pera'da yaşayan sekiz vatandaşı adına Cenova hükümetine resmen başvurarak Maurizio Cattaneo'nun gemisinin techiz edilmesi ve bunda hizmete giren yüz taneden fazla silahlı kişiye ödenen maaşları için sarfettikleri 4860 *iperperos* tutarındaki ödemenin kendilerine verilmesini istedi (bk. Belgrano, *Prima serie*, s. 270-272; Maurizio Cattaneo ve Francesco Lecanella adlı devrin vesikalarında adları geçen kişiler ile Carretto, Fornario, Salvatico veya Salvago, Italiano, Bocchiardi veya Boiardo, Gattilusio v.s gibi mühim ailelerin ferdleri olan sair Cenova'lıların tarihi kişilikleri için şu kitaba bakılmalıdır: J. Heers, *Gênes au XVe siècle. Activité économique et problèmes sociaux*, Paris 1961, s.290,292,293,297,299,301 v.s ve daha genel olarak da her bir kişi için dizinine de bakılabilir). Şimdi bu gemilerin nasıl olur da tutuklanmaktan kurtulabilirler, bu arada devrin tarih yazıcıları genel olarak limana bir sığınma olayını anlatırken, Barbaro kesin bir ifade ile "gece karanlığının çöktüğü bir sırada" Gabriele Trevisan ve Zaccaria Grioni'nin gemileri limandan çıktılar, ve peşlerine de "Konstantinopolis

limanını içinden çektikleri" dört gemiyi peşlerinden sürüklediklerini anlatır. Gene Barbaro tarafından verilen bilgiye dikkat edilecek olur ise deniz savaşı üç veya dört saat kadar devam etmiş ve saldıran Türk donanmasında, büyüklü küçüklü, yüzkırkbeş gemi vardı: Sakız'lı Leonardo tarafından daha az bir rakam verilmesine rağmen Latin-Bizans ittifakının dört gemisine karşı yeterli bir rakamdı. Her halükârda, Türk donanmasından onbin kişinin öldüğüne dair rakam her türlü gerçeğin dışındadır: Barbaro yüzonbeş kişinin öldüğünü ve çok sayıda yaralı derken, Kritovulos yüz kişinin öldüğünü ve üçyüz kişinin yaralandığını ve bunlar arasında amiral[Kaptan-ı Derya] Baltaoğlu [Süleyman] ve ayrıca Venedik vatandaşı denizcilerden yirmiiki ölü ve çok sayıda yaralı kişidir der. Mehmed, Türk tarafının amiral [Kaptan-ı Derya]'ini hayatını bağışlamasına rağmen görevinden azletti ve yerine de Hamza Beg'in tayin edildiğini Barbaro, Dukas ve Kritovulos da anlatırlar.Bu savaş ile ilgili olarak, Akşemseddin'in *Mehmed'e mektup* adlı kısım ile Tursun Beg kısmındaki 40 ve 41. notlar ile karşılaştırın.

[21] Sakız'lı Leonardo bu olayı anlatmağa devam eder –metin buraya konulmamıştır - ve Pera arkasındaki tepelerin üstünden top atışı yapılması ve böylece Halic limanında demir atmış bir halde duran Latin gemilerini vurmak için top getirtmişti: bu olay elbette gerçekleşti ve Barbaro'nun anlattığına göre (s.35) Latin'lerin Türk donanmasını yakmak için girişim yapmalarından sonra, yani 5 mayıs günü derken (bunun hakkında Leonardo ise daha ilerde, 17. paragrafda bilgi verir), Pusculo bunun 9 mayıs gününden sonra, olduğunu ileri sürer (IV 481-531). Maamafih bu bombardımanlardan sonra içi ipek ve mum dolu, Cenova'lı Barnaba Centurione'ye ait gemi isabet alıp batırıldı ve bunları anlatan müellifler de Sakız'lı Leonardo, Barbaro ve Pusculo (fakat çok kısa da olsa Dukas 38,20) adlı kişilerdir. Bu bombardımandan korunmak isteyen gemiler de, Pera surları hizasında dizilip yer aldılar. Bombardımanın devamı esnasında bu cepheye isabet ettirildeği zaman, Pera'da bulunan bazı evler isabet aldı ve bir kadın öldü. Pusculo'ya göre, bu sırada Barnaba Centurione'nin gemisinin isabet alıp da batması ilâhi adaletin bir tecellisi idi çünkü bu adam gemisinde bulunan yağı Türklere satmıştı.

[22] Venedik'liler ile Cenova'lılar arasında patlak veren bu *dissensio* [ihtilâf] hakkında Sakız'lı Leonardo'nun 15. paragrafında anlatılıp da buraya koymadığım metninde anlattığına göre; daha evvelden ileri gelen hâdiselere bağlı olup, müellif şu şekilde anlatır: bazı Venedik gemilerinin mal dolu olarak limandan kaçtıklarına dair haberlerin yayılması üzerine, limanda kalan diğer gemilere gönderilen bir emir ile mallarını karaya çıkarmaları istendi; Venedik'liler böyle bir emrin kendi hürriyet ve çıkarlarına dokunacağını hissettikleri için büyük bir kızgınlık gösterdiler ve yaptıkları anlaşmaya göre kalmağa karar verip, şehri *de omni fide et studio ad finem usque belli* [bütün iman ve gayreti sonuna hatta savaşa kadar göstermek] tarzı müdafaa etmeğe karar verdiler.Fakat bu hâdiseleri Barbaro değişik bir tarzda anlatıyor (not.29): Consiglio veneziano dei Dodici [Venedik'lilerin oluşturduğu XII'ler Konseyi], 1452 senesinin 14 ile 16 aralık günlerinde aldığı karara göre, imparator ile Kardinal Kiev'li İsidoro'nun isteği üzerine Konstantinopolis'in müdafaası için Venedik gemisi bulundurmağa girişti. Bunu takip eden 26 Ocak 1453 günü Venedik'li "patron"lar gemilere malları yüklemeğe izin aldılar (Barbaro s.11-13 ve not 31); fakat 26 şubat günü, gece vakti, Piero Davanzo adlı adama ait bir Venedik gemisi ile Kandiya limanına bağlı altı gemi bordolarında yediyüz kişi ve mal yüklü olarak firar ettiler (Barbaro 13-14 ve not 31); en sonunda Venedik'lilerin XII'ler Konseyi, 8 mayıs günü, malların gemilerden karaya taşınmasına karar verdi, fakat gemilerin tayfaları hemen bu karar karşı çıktılar ve gerekçe olark da "bizim mallarımızın bulunduğu yerde

evlerimiz vardır" ve malların gemilerde kalmasını sağladılar (Barbaro s.37-38). Hâdiseyi anlatan diğer müellifler ise, bir tek, Venedik gemilerinin kalışı haberini verdiler (Pusculo, III 750 vdd.; Dukas, 38,1; Kalkokondyles, cild II, s.163; Nicola da Foligno, Filippo da Rimini, ve diğerleri ile karşılaştırılabilir).

[23] Şunu not etmek gerekir ki, Leonardo'nun anlatışında tartışma konusu mallar ile ilgili bulunmadığı gibi, gemilerin de dümenleri ve yelkenleri bile hiç bir etkisi bulunmaz, hatta gemilerde mi kalsın veya karaya mı çıksın, yeri yoktur; esas infiali Venedik'liler değil fakat Cenova'lılar duydular. Aile kavgalarında görüldüğü tarzdaki bu tip vatan hâinliği ile dolu ithamlar karşısında, sık bir şekilde cereyan ettiğine göre, hakikati belirlemek zor olmaktadır.

[24] Bu olay ile ilgili olarak, bk.Barbaro s.29-30 ve 73-75. not. Şunu kayıt etmek gerekir ki üzerinde uçtuğu konu, sevkin hiç beklenmedik bir tarzda, Mehmed'in kıyı tarafında kendi gemilerinin korumasında bulunanların önünde yaptığı bombardımanın altında kaldı.

[25] Sakız'lı Leonardo, bu belâgat dolu üslûbu ile, yeteri kadar bir mesûliyet içinde bulunduğunu ima ediyor: bk. Barbaro, not 81.

[26] Bu gaddarlık hâdisesini Kalkokondiles de anlatır, c.II, s.153.

[27] Büyük bir ihtimalle nisan ayı sonu ile veya mayıs ayı başlarında bir sulh veya mütareke müzakereleri başlamıştı. Bunu, Dukas 39,1 ve Kalkokondiles (cild II, s.155-156) adlı tarihçiler de konu ederler fakat Dukas tarafından verilen bilgiye göre, evvelâ şehrin teslimi için bir teklif yapılmış ise de imparator bu teklifi kati bir dille reddetti; Kalkokondyles ise bu konuda bilgi verirken, Mehmed'in aracı olarak İsfendiyaroğlu İsmail'i yollayıp, ya yüzbin altın ödenmesi veya şehrin terk edilmesini teklif etmesini istediğini anlatır. Her iki teklif de kabul edilmedi ve müdafiler çarpışmayı tercih ettiler. Kalkokondyles bir imada bulunarak, Mehmed böyle bir müzâkere bahanesi ile Yunanlı'lar ile Latin'lerin müdafaa için hangi noktada bulunduklarını öğrenmek istemişti, fakat ben bu aşamada Sakız'lı Leonardo tarafından verilen bilginin daha doğru olduğuna inanıyorum, çünkü bu müellif böyle bir tutumun *ex more* yani müslüman halkların bir tutumu olduğunu belirtip bunların nihaî savaşa tutuşmadan evvel, Allah'larının rızasına nâil olabilmek için düşmana *optio pacis* [sulh tercihi] teklif ettiklerini kaydeder.

[28] Müellif, biraz ilerde bulunup (29. paragraf), kitabıma koymadığım bir parçada, çok az inanılabilecek bir haber verir (hatta metin bu kısımda çok bozuktur): Sakız'lı Leonardo'ya göre surların yeniden inşası veya tamiri için Manuele İagari ile Rodos adası kutsal papazı Neofito'ya paralar teslim edilmiş fakat bu adamlar paraları ihtiyaç duyulan yerlere harcayacak yerde zimmetlerine geçirip şahsi emellerine kullandılar ve bundan dolayı da şehir alındığı zaman birisinin üzerinde yirmibin filori diğerinde ise yetmişbin filori bulundu. Bu her iki kişi de tarihî şahsiyetlerdi: 1418 senesinde dünyaya gelen Manuele Iagari, bir tıp metni olan cod. Paris. Gr.2305 diye tanınan yazmanın müstensihi idi (bk. G.Mercati, *Scritti di Isidoro il cardinale Ruteno*, Roma 1926, s.3), 1429 senesinde Venedik şehrine gelen Johannes VIII Paleologos'un maiyetinde idi (bk.Jorga, *Notes*, I, s.354), daha sonra da imparatorluk konseyinin üyesi olarak Ferrara şehrinde yapılan Konsil'e katıldı (bk.Laurent, *Les "Mémoires"*, s.240,26; 260,30; 628,43), en son bilgi ise 1449 senesinin ocak ayında Konstantin Paleologos'un tac giyme töreni için Alessio Filontropeno ile birlikte [Mora yarımadasındaki] Isparta'ya gönderildi (sözde – Frantzès,III,I,I). Neofito denilen zat ise, belki Konstantinopolis'deki Carsianiti'ler manastırının başkanı idi (bk.Janin, *Géogr.eccl.*,I 3,s.502).

[29] Daha evvelden de belirttiğim üzere, Kardinal İsidoro'nun *familiaris*'i de *Epustula ad cardinalem Firmanum* başlıklı mektubunda da bu şeyi tasdik eder.

[30] Benim bildiğim kadarı ile, bu haberi aktaran tek müellif Sakız'lı Leonardo'dur; ve bu bende biraz tereddüd bıraktı, zira müellif şöyle der: "Roma'lıların lüzûm gördükleri zaman yaptıklarını okuduğumuz gibi".

[31] Yunan ve Latin komutanların kara ve deniz surları boyunca buldukları mahal için bk. Zamandizimi, Mart sonu ile Nisan başı 1453 diye ayrılan kısım.

[32] Tahta kule veya çok büyük kule hakkındadır ve bu cisim için bilgi veren müellifler de Barbaro, not 97-98, Pusculo, Kalkokondyles, Eparchos v.s.'dur.

[33] Myriandriou (veya Polyandriou)kelimesinin bozuk şeklidir.

[34] Cenova'lı olan Maurizio Cattaneo hakkında 20 sayılı notta bazı şeyler yazılmıştır. 20 Nisan 1453 günü komuta ettiği üç Cenova gemisi ile bir imparatorluk gemisinin Türk donanması arasında cereyan eden deniz savaşı ile ilgilidir. Burada eklenecek tek konu, Giovanni Giustiniani Longo'nun savaş müşavirleri arasında olduğu kaydı bulunmasıdır (28. paragraf); Adamo da Montaldo adlı müellif nerede kumanda ettiğini açıkca belirtmez(18. paragraf), fakat kuşatma esnasında çok iyi çarpıştığını tasdik eder ve daha sonda da (25. paragrafda) esir edildiğini, işkenceye uğradığını ve esir de düşüp sonra da fidyesinin verilip salıverildiğini anlatır; en sonunda vereceğimiz bilgi, Anonimo veneto [Venedik anonimi]'nun *Lamento* [şikâyet]'sunda (242-243. mısralar) Porta di Peghé müdafaası için "giente Catanea"nın konulduğunu haber verir. Bilindiği kadarı ile Bocchiari soyadını taşıyan üç kardeşden Paolo adlı olanı da Giovanni Giustiniani Longo'nun savaş müşaviri idi (bk.burada 28. paragraf); Paolo ile Troili adlı kardeşler nihaî muharebe esnasında çok cesurâne çarpıştılar, Paolo çarpışma sırasında başına gelen bir balta darbesi ile yaralandı ve her iki kardeş Türk'lere esir düştüler ve sonda fidyeleri ödenince Pera'ya sığındılar (burada 44. paragraf ile karşılaştırın). Anonimo Veneto'nun *Lamento*'sunda (244. mısra) "Bojardi" kardeşlerin Maurizio Cattaneo'ya yakın olduklarını yazar: gerçekten de Myriandriou veya Polyandriou (günümüzdeki Mevlevihâne kapısı) adlı Porta, Peghé'den hemen sonradır. Porta Aurea'nın müdafaası için "Manuele il Ligure" yani Cenova'lı birisinin bulunduğunu sözde-Frantzès, III 5,4 söyler ise de Maurizio hakkında bir karışıklık bulunmaktadır, çünkü çok sarih bir şekilde Porta di Myriandiou müdafaası için Paolo, Antonio ve Troili (Bocchiardi) adlı üç kardeş görevlendirilmişlerdi.

[35] Teodoro Caristeno (veya Caristo) hakkında, Kiev'li İsidoro'nun *Epistula ad Bessarionem* kısmındaki 12 sayılı nottaki anısı vardır.Porta di Caligaria'nın müdafii olduğuna dair sözde-Frantzès'in III 5,5 de bir kayıt bulunduğunu ekliyebilirim. Caristone bir arhont yani imparatorun maiyetinde bulunan bir Bizans'lı yüksek memur idi, daha evvelden Ferrara ve Floransa şehirlerinde toplanan konsillerde mevcut idi (bk. Laurent, *Les "Mémoires"*, s.230,9 ve not 2), konsilden sonrasından Venedik'de Burgonya'da v.s.'de görevli olduğu 2 sayılı notta da değinmiştim. Teofilos Palologos için de, burada 2 sayılı notta değindim fakat bu arada hem Sakız'lı Leonardo (23. paragraf) hem de sözde- Frantzès III 5,5 bunun için edib demelerinin açıklığa kavuşması gerekmektedir (çünkü bu adamın yazdığı hiç bir eser günümüze kadar muhafaza edilmemiştir). Teofilos nihaî savaş esnasında imparatorunun yanında Porta di San Romano civarında çarpışırken öldü (bk. Sakız'lı Leonardo, 43. paragraf ve Kalkokondyles c.II s.161-162). Teofilos adlı kişinin Porta di Peghé müdafaasını yaptığını söyleyen tek müellif sözde- Frantzès'dir fakat hatalı olduğu bellidir. Giovanni Alemanno adlı kişi, Türk lağımlarını keşfetmek için Giovanni Giustiniani Longo tarafından getirilmiş Giovanni Grant adlı mütehassıdır (buradaki 7. paragraf ile karşılaştırın). Sözde- Frantzès de

(III, 5,5) Giovanni "il Germanico"[Alman]adlı kişiyi Teofilo'nun yanına koyar. Porta Caligaria'nın müdafaası komutasında Teodoro Caristeno'nun ölümünden sonra Emanuele Goudeles'in yerine geçme ihtimali için Kiev'li Isidoro'nun *Epistula ad Bessarionem* [Bessarion'ye mektup] parçasındaki 12 sayılı not ile karşılaştırın.

[36] Catarino Contarini hakkında, daha evvelden Barbaro kısmındaki 37.notta dediklerimi karşılaştırın ve burada Pusculo'nun da şâhitliğini ilâve etmiştim. Burada ekleyeceğim bilgi, hem Pusculo (IV 151-156) ve Pusculo'yu taklit eden Languschi (s.17), Contarini'nin yanında bulunan kişinin bir Bizans'lı asil kişi Andronico Cantacuzeno olduğunu söylerler ve bu zat çok meşhur "gran domestik" ve *mesazon* yani Johannes VIII ile Konstantin XII'in baş vekili idi (1431 senesinden 1447 senesine kadar: bk.A.Papadopoulos, *Versuch einer Genealogie der Palaiologen, 1259-1453,* Speyer 1938, n.171), bu zat, İtalya'da Kilise İttihadı için yapılan konsillerde hazırdı (Laurent, *Les "Mémoires"*, s.138,33; 140,5; 164,3; v.s.). Metin burada pek sağlıklı görülmüyor, çünkü akkuzatif halindeki *adiacentes turres* burada *capitaneus* ile uyum sağlamıyor: zannıma göre burada basit bir düzeltme ile *adiacentis turris* deyip Porta Aurea'ya yakın olan, bugünkü Yedikule olan *turris* diyebiliriz, veyahut da daha kesin ifade ile : *et <castelli cum> adiacenti <bu>s turri<bu>s.*[ve kulelere muttasıl olan kaleler ile]. Bu aynı Contarini adlı kişi hakkında bilgi veren sözde-Frantzès (III,5,4) adını Giacomo diye kaydetmiş olup, buna verilen mahal Marmara Denizi'ndeki surların limandan "dış tarafından, yani Porta Aurea'nın limanından Samatya limanına kadar" olan kısımdı.

[37] Daha evvelinden, Barbaro bölümünün 40. notunda tahlil ettiğimiz üzere, imparator 6 nisan gününe kadar İmparatorluk Sarayı'nda kalmış, sonra Venedik Cumhuriyeti'nin temsilcisi [tarihî terimi ile: Bailo] Minotto geçmişti (bk.Barbaro, s.18-19; Pusculo,IV 173-175; Languschi, s.17; sözde- Frantzès, III 5,4). Minotto ile birlikte kancelliere'si veya sekreteri olan Giovanni Giorgi di Vicenza da vardı.

[38] Yani, sözde- Frantzès III 5,5 tarafından tespit edildiğine göre, Kynegon yani Mangani'ler yöresinden *angulus S. Demetrii'e* kadar. Bunun müdafaa konusunda gösterdiği işi, çok kısa da olsa, tarihçi Kalkokondyles de zikreder. c.II s.158.

[39] Katalan'ların Konsolos'u olup sözde- Frantzès de III 5,4 adını verirken "Petro Gulianos" imlâsıyla yazar; bununla beraber, Pere Julià'nın Bukoleon limanının surlarından Kontoskalion'a kadar ve merkez tarafı müdafaa ettiği hiç şüpheye yer bırakmayan bir gerçektir, Sakız'lı Leonardo'nun dediği üzere Hipodrom karşısına isabet eden kuledir (kıyı kesiminin bu tarafı için bk. Janin, *Const. Byz.*, s.230-235, ve Sofiano limanında bulunan ve herhalde mezkur "Boukinon" diye adlandırılan kule için s.326-327" ye bakınız). Pere Julià için, Barbaro kısmındaki 185. not ile karşılaştırın.

[40] Barbaro'nun s.19'a bakınız: "İmparator'dan sonra Konstantinopolis'in en mühim adamı olan Megas Dukas (=Lukas Notaras), liman tarafındaki bandın deniz kısmını müdafaa ediyordu ve emrinde yüz aded at [A.Pertusi, burada 'cavalieri' (süvariler) diye tashih yapmıştır] bulunuyordu, bunları kara tarafında ihtiyaç duyulan yerlere yardıma yollamak için bulunduruyordu": Pusculo, IV 193-194: *Basileam Luca portam/ commissam servas.....*:hatta tarihçi Dukas'a göre de (39,8), emrindeki beşyüz adam ile birlikte, Lukas Notaras Haliç yakınındaki Porta "Basilica" yani İmparatorluk kapısında bulunması muhtemeldi. Halbuki, sözde- Frantzès'e göre (III 5,5) *megaduca* o sırada Haliç civarındaki deniz surlarından olan, Porta di Petrion ile Porta di santa Teodosia arasındaki mahalli, yani Porta Basilica'nın biraz daha aşağında kalan bir mahalli müdafaa etmekle vazifelendirilmişti.

[41] Aynı mevzuu sözde-Frantzès de, III 5,5 tekrar etmiş (fakat her halde Sakız'lı Leonardo'dan almıştı), halbuki Pusculo, IV 179-181 ve Languschi, s.17'de Pusculo'nun verdiği bilgiyi tekrar ederken, Xyloporta müdafaası için Manuele Paleologos *regis de gente vetusta*, yani imparatorluk ailesi ile akrabalık kuran adlı birisinin konulduğunu iddia ederler. Girolamo İtaliano ve Leonardo da Langasco adlı kişilerin kim olduklarına dair, hiç bir açıklayıcı bilgi verilmez, buna rağmen Konstantinopolis'in müdafaası için bulunan iki Cenova'lı oldukları muhakkaktır. Burada, metnin neşirlerinde görülen büyük bir hatanın tashih edildiğine dikkat edilmelidir: *turres... Anemadas* olup asla *Aveniadas* olamaz, kaldı ki Blakerna sarayını müdafaa eden iki kuleyi konu etmektedir, birisinin adı Isacco Angelo denilir çünkü bu imparator tarafından (1185-1195) inşa edilmişti, diğeri ise Michele Anemás diye adlandırılır, ve Bizans'lı bir yüksek memur olan bu zat, fesat çıkardığı ithamı ile imparator Alessio Komnenos tarafından 1106 senesinde burada cezalandırılmıştı (bk.Janin, *Const. byz.*, s.172-173 ve 284-285).

[42] Süratli Venedik gemilerinin kaptanı olan Gabriele Trevisan için Barbaro kısmındaki 22,29,31,34 sayılı notlarda kaydettiklerimle karşılaştırın. Ayrıca bakılacak olan: Pusculo, IV 181-186: *Cynagon Gebriel Trivisanus habebat/ cui geminae Venetum parebant/forte triremes/...maris trepidus... litora delegit/facilis fuga ferret ut ipsum* (gerçek bir medhiye değildir); Languschi s.17'de: "Cynagon kapısına, Gabriel Trivisani iki gemisinin mürettebatı ile verilmiş olup hizmetinde de çok iyi bir topçu olan Zorzi de Nicolò da Drivasto da bulunuyordu"; Anonimo veneto, 214-216. ve 249-252. mısralarda (Chinigo'yu emanet olarak almıştı); sözde-Frantzès (III 5,6) da müdafaa etmesi lâzım gelen mahallin (Kynegon) Limanı ile Porta Basilica arası olduğunu iddia eder.

[43] Ludovico Bembo (veya Alvise) ve Antonio Bembo adlı iki kardeş, Konstantinopolis de bulunan Venedik kolonisinin içinde çok muteber kişilerdi. Barbaro tarafından kaleme alınan *Giornale* adlı eserde XII'ler Konseyi içinde müşavir görevinde idiler ve şehrin müdafaası için Venedik gemilerinin alıkonulmaları kararında ısrar ettiler (bu eserdeki 6,10,17. sayfaları)ve Türk'lerin eline de esir düştükten başka şehrin alınışından sonra öldüler (bu eserdeki, s.61,62,64), fakat *Giornale* metninin hiç bir yerinde şehrin müdafaası için emir aldıklarına dair kayıt yoktur: ve bu husus çok tuhaftır. Pusculo (IV 187-190) ve Languschi (s.17) bir Bizans asilzâdesi olan Alessio Disipato'nun Porta di Phanar (veya Faro [Türkçe karşılığı, Fener'dir] için kumanda etmesi haberini verir iken doğru ise de bunun Sakız'lı Leonardo tarafından verilen bilgi ile bir çelişki değildir, çünkü diğer başka vesilelerde gördüğümüz üzere Sakız'lı Leonardo ile Barbaro hep Latin müdafilerin adlarını verirler, halbuki Pusculo ve Languschi Yunan ve Latin müdafilerin isimlerini verirler. Hâdiseyi yaratan cümlede bulunan (*a porta Chinigo* diye başlayıp *defensabat* diye biten yere kadar), Bembo soyadlı iki kardeşin adları geçer ise de bazı yazma nüshalarda görülmez, fakat hiç bir ehemmiyeti yoktur, çünkü metin diğer bir yazımdan neşet etmektedir ve Languschi ile Sansovino gibi mütercimler de bunu izlerken büyük bir hata yapmışlardır veyahut da Bembo kardeşlerin ismini veren cümlenin düşmesi (veyahut da yok sayılması mı?) üzerine ilga edilmiştir.

[44] Alvise Diedo hakkında, Barbaro kısmındaki 29 sayılı not ile karşılaştırılabilir. Sözde-Frantzès eserinde bu adamın adını "Antonio Dedo" imlâsıyla yazar (III 5,6), ve benzer bir hata da Languschi tercümesinde de görülür ve elbette ki evvelki satırdaki "Antonio" Bembo'dan türer, halbuki bozuk düzenlenen metinde "Andreas" diye yazılmıştır ve bu kişiye limanda bulunan triremler ile gemilerin komutanlığı tevcih edilmişti. Bu nokta dikkat çekici cümle karışıklığı içindedir: geleneğin bir kısmı, *triremes potius pavidus quam portum*

tarzındaki bir terimi elbette kabul edemezdi, Venedik'li kaptana bir saygı gösterisi için daha az düzeyde olduğu için, daha çok medhiye dolu bu değişik terimi verir: *triremes(!) audacter viriliterque portum* tarzı olup buradaki *triremes* cahil bir katip tarafından yazıldığını, Diedo için olumlu bir hava yaratsa bile yersizdir.

[45] Her zaman için emre âmâde bir seyyar kuvvetin mevcudiyeti, batılı kaynaklara uzak bir kayıt tarafından da tasdik edilmektedir: Ostravica'lı Konstantin (26. bölüm), bin kişilik bir kuvveti söyler ise de komutanının adını vermez. Sakız'lı Leonardo'nun bilgilerini kopya eden sözde-Frantzès (III 5,6), " Demetrio Kantakuzeno" ve "Nicoforos Paleologos" adını verir ve emirleri altındaki yediyüz adam ile, şehrin merkez duvar arkı merkezinden 1600 veya 1700 metre mesafede bulunan Aziz Havariler kilisesi civarında (yani günümüzde Fatih Camii'nin bulunduğu mahal: Janin, *Géogr. eccl.* I 3, s.41-50) bulunduklarını kaydeder. İsimleri verilen diğer kişiler arasında bulunan *Demetrius socer N<...> Paleologos* adlı kişi Demetrio Paleologos Kantakuzenos olmalıdır, ve bu zat Floransa konsilinin zabıtları aracılığı ile tanınmış birisi olup ikinci *mesazon*, yani o da imparatorun başvekili diye anılır (bk. Laurent, "*Les Mémoires*" s.152,23; 156,5; 168,26; ve saire) ve damadı Nicola Gaudeles adlı kişi Kiev'li İsidoro'nun kaleme aldığı *Epistula ad Bessarionem* adlı mektupda (şehrin alınışından sonra Mehmed tarafından katledilen Nikolaus 'Gudeta')da konu edilmekte olup Floransa konsili zabıtlar sayesinde tanıdığımız Bizans imparatorluğunun diplomasisinin temsilcisi (1436 senesinde Kiev'li İsidoro ile birlikte Rusya'nın büyük dukasını konsile bir temsil heyeti yollaması için teşvik etmekle görevlendirilmişti: Laurent, *Les "Mémoires"*, s.162,18 ve 596,20-21; Gill, *II Concilio di Firenze*, s.89 not I; 1437 senesinde, Murad II nezdine elçi olarak yollandı: Doelger, *Regesten,* n.3475; 1438 senesinde, İmparator Yohannes VIII'i Nuremberg diyeti'nde temsil etmesi için gönderildi: G. Hofmann, *Acta Camerae Apostolicae... de Concilio Florentino,* Romae 1950, s.46-47; Gill, *Il Concilio di Firenze*, s.163; 1443 senesinde, İttihad konusu için tekrar Batı tarafına yollandı: G.Hofmann, *Epistolae pontificae ad Concilium Florantinum spectantes*, I, Romae 1940, s.84; 1449 senesinde, Türkler nezdinde bir misyon için: Doelger, *Regesten,* n.3503; v.s.: şu eser ile de karşılaştırın, Sp. Lambros, "Ho Büzantiakòs oikos Goudeli", *Neos Ellenominon* XIII (1916) s.219-221). Müdafaa esnasında mevcut bulunan diğer Paleologos'lar için, Pusculo kısmındaki 16 ve 20 sayılı notlar ile Kalkokondyles kısmındaki 31 numaralı not ile karşılaştırın.

[46] Yiyecek kıtlığı, galiba mayıs ayının ilk günlerinde hissedilmeğe başlanmıştı; bk. Barbaro, s.33-34: "Mayıs ayının birinci günü... büyük bir kıtlık hissedilmeğe başlandı, ilk yokolmağa başlayan şeyler gıda maddeleri ve en başında da ekmek, şarap ve insan vücudu için lâzım gelen diğer şeylerdi". Sakız'lı Leonardo bu paragrafın mabadında zahirenin gizlendiği ve yüksek fiyatlara satıldığı olaylarına değinir.

[47] Bu hâdise hakkında da, Sakız'lı Leonardo tarafından verilen bilgi dışında başka hiç bir kayıt yoktur. Latin'ler ile Bizans'lılar arasında mevcut ihtilâfları Tursun Beg (43 ile 46. notlar arasında) ve Hoca Sadeddin (19 ve 20. notlarda) eserlerinde ima etmektedirler.

[48] Maurizio Cattaneo ve Paolo Bocchiardi (bunlar hakkında 29,44. paragraflara bakınız) adlı kişilerin dışında, diğerleri hakkında hiç bir bilgi bulunmaz, çağdaşları olan kaynaklarda da hiç bir haber mevcut değildir. Giovanni İllirico denilen kişi herhalde 43. paragraf içinde karşımıza çıkan *Johannes Sclavus İllyricus* adlı zat olabilir ve bu adam nihaî savaş sırasında cesurane çarpışırken öldü.

[49] Sakız'lı Leonardo'nun burada ileri sürdüğü şahsî kanaat, bu arada bir tek kendisine isnat edilecek bir kanaat değildi. Müdafaayı bir tek *vallum* [tâbiye] ile "antemurale" [dışsur] çizgisinde yoğunlaştırma (ve bu çaba için Tedaldi bölümündeki 11.not ile Kalkokondiles bölümündeki 10.notu, müdafaanın üç türlü vaziyet halini aldığı tasviri bulunması hakkında bakılabilir), herhalde iç taraflardaki surların kötü durumundan ileri geliyordu ve kabahat de bütünüyle Manuele İagari ile Neofito di Rodi'nin üzerindedir zira kendilerine verilen surları tamir etme görevini yeterince yerine getirmediler. (20. paragraf ile 28.notla karşılaştırın).Fakat bu arada surların gene de kullanılır bir güce sahip olmasına rağmen kötü bir durumda olduğu biliniyor ve en son tamir işin imparator Yohannes VIII Paleologos yerine getirmişti (bk. Janin, *Const. byz.*, s.267 vdd.).

[50] Burada, Kudüs şehrini müdafaa etmekte olan Musevi'lerin tutumlarının tersini misal gösteriyor. Roma imparatoru Tito tarafından kuşatıldığı sırada (M.S 70), Musevi'ler düzenli bir şekilde evvelâ birinci surdan ikinciye ve en sonunda üçüncü surun içine çekilmişlerdi: Sakız'lı Leonardo bu bilgiyi herhalde ya Giuseppe Flavio'nun *de bello Iudaico*, V 1-VII 36, adlı eserinden yahut da, daha muhtemel bir tutumla, Zonara tarafından yapılan hülâsanın bulunduğu *Synopsis historiarum* VI 19-27, s.526, 3-550, 21,Bonn şehri neşri, adlı eserden almış olabilir.

[51] Konstantinopolis'de 3 mayıs günü yayılan *vox* [ses, avâz: mecâzi olarak; rivâyet] için Barbaro bölümündeki 82. nota bakınız.

[52] Sürdürülmekte olan faaliyet ile ilgili olarak Halil Paşa ile Zağanos paşa arasındaki görüş ihtilâfı için, Tedaldi bölümündeki 16 sayılı not ve Dukas bölümündeki 4 sayılı not ile karşılaştırın. Leonardo'nun, Mehmed'in savaş konseyi hakkında verdiği bilgiler çok sağlam değildir, çünkü konsey üyeleri arasında gösterdiği ihtiyar general Turahan Beg ise evvelâ Mora'da (Mora yarımadasında bulunan despot'ların Konstantin XII'in yardıma koşmalarına mâni olmak için 1 Ekim 1452 gününden beri) ve sonda da Yunanistan'ın kuzey tarafında ve sonra da gene Arnavutluk'a gidip ayaklanmaları bastırmak istedi (1454 senesinin ekim ayından itibaren): bk.Babinger, *Maometto*, s.87-88, 132-133). Leonardo'nun müphem bir şekilde konu ettiği *eunuchus* [Hadım] komutan için bir şey söylemek mümkün değildir. Hadım olmadıkları için bunların ne İshak Paşa ne de Karaca Beg olduklarını söyleyemeyiz; belki de, gemilerin karadan yürütülmesi vesilesi ile toplanan konseyde mevcut bulunan Şeyh Akşemseddin'i ima etmiş olabilir (bk. Babinger, *Maometto*, s.95). [Türkçe tercüme s.91]

[53] Barbaro kısmındaki 116.not ile *Giornale'*nin 49. sayfası ile karşılaştırın. Müellifin burada *voces* [sesler, avâzeler] için ima ettiği, müslüman imanında her zaman tekrar edilen: "Lâ ilâhe illallâh Muhammedun rasûllullah" iman tavrıdır. Tâci Beg-zâde Cafer Çelebi kısmının 22. not ile karşılaştırın [Eserin ikinci cildinde bulunmaktadır].

[54] Bunu takip eden 37 ve 39. paragraflarda, nihaî saldırı arifesinde Konstantin XII'in, Konstantinopolis halkına karşı yaptığı konuşma metni bulunmaktadır. Esas vurgu da, Venedik'liler ile Cenovalı'ların yapacakları sağlam yardım üzerine kurulmuştu. Barbaro da eserinin 16. sayfasında imparatorun bir nutkunun metnini vermekte ise de, tamamen Venedik vatandaşlarına yönelik olan bu konuşma, müdafaa mahallerinin belirlenmesi öncesidir; ve hatta nihaî savaşın evvelisinde, bailo Minotto'nun cesaret verici bir konuşma yaptığını Barbaro, eserinin 50. sayfasında vermektedir ve ayrıca 116 sayılı not ile karşılaştırın. Halbuki, Bizanslı tarihçiler, Mehmed'in ordusuna bir nutuk çektiğine dair şüpheli bir bilgi vermeği tercih etmişlerdir (bk. Kritovulos, I 48-50; Kalkokondiles, c.II, s.155-158).

[55] Giustiniani'nin yaralanması ve sonraki tutumu hakkında, Barbaro kısmındaki 141 sayılı not ile karşılaştırın.

[56] Boccaturea kulesi ve Baccatureo adı verilen duvar için, bu bölümde bulunan 12 sayılı nota bakınız.

[57] Giustiniani'nin Sakız adasında öldüğünü Adamo da Montaldo da 33. paragrafda kaydeder (*saucius pervenit, diem extremam egit)* ve Yunan kronik yazarları arasında bir tek *Ekthesis Chroniké* s.568, 2-4 bilgi verir (neşreden. C.N.Sathas, *Mezaioinikì Bibliotiki*, VII, Venetia 1894). Sözde-Frantzès onun Galata'da öldüğünü söyler (III 9,7), fakat burada Sakız'lı Leonardo'nun metninde bulunan bir yanlışı tekrar eder, çünkü Yunan müellif aynı terimleri kullanmaktadır. Şunu da kaydetmek gerekir ki, Leonardo'nun elyazması metinlerinden olan Trivulziano nüshasının yan tarafında, adını vermeyen bir zat şunu yazmıştır: *Cum Chium applicavisset ab illis venenum Johanni datum est quo vita functus est.* Fakat bu ibare, Venedik'liler tarafından ileri sürülen bir iftiranın sonudur.Sakız adasındaki, San Domenico adlı kilisesinde bulunan Giustiniani'nin mezar taşında bulunan kitâbede çok değişik bir ibare bulunmaktadır: *Hic iacet Ioannes Iustinianus, inclitus vir ac patricius genuensis Sciique maonensis, qui in Constantinopolis expugnatione a principe Turcarum Mehmet serenissimi Constantini orientalium ultimi christianorum imperatoris magnanimus dux electus, vulnere accepto interiit a partu Virginis M. IIII.V.VIII* [böyledir] *Kalend, August* ("Burada Giovanni Giustiniani yatıyor, asilzâde ve Sakız maona'sının Cenova'lı vatandaşı, bu zat, şark'taki hristiyan imparatorların sonuncusu olan sayın imparator Konstantin'in büyük komutanı tâyin edilmişti, Türk'lerin Sultanı Mehmed Konstantinopolis'i kuşattığı zaman bu görevde idi, ve 1453 senesinin 1 ağustos günü aldığı yara yüzünden öldü"; bk.F.W.Hasluck, "The Latin monuments of Chios", *Annual of the British School at Athens*, XVI (1909-1910) s.155; Ph.P.Argenti, *The Occupation of Chios by the Genoese and their administration of the island, 1346-1566,* I, Cambridge 1958, s.203 not 2). Mezar kitâbesindeki tarih yanlıştır veya neşreden Hasluck tarafından hatalı okunmuştur: elbette ki M.CCCC.L.III diye okumalıyız, çünkü Sakız'lı Leonardo, 16 Ağustos 1453 tarihini taşıyan mektubunun bu kısmında, Giustiniani hakkında konu ederken daha evvelden ölmüş birisi olarak zikreder.

[58] Konstantin XII'in âkibeti için, Barbaro kısmındakı 159 sayılı nota bakınız

[59] Burada verilen rakam inanılır görünmektedir.

[60] Altmışbin esir rakamı mübalağalı görülüyor. Barbaro'nun son kısmına sonradan kasden konulmuş bir notta da tekrar edilmiştir ve Kritovulos tarafından verilen ellibin rakamına yakındır.(I, 67,4). Konstantinopolis'in düşüşü esnasındaki nüfûsunun toplamı ve ayrıca ölenlerin, esir edilenlerin sayısını, devrin kaynaklarına dayanarak vermek hiç de kolay değildir çünkü birbirlerinden çok farklı rakamlar verirler. Hepsinden evvel çarpışabilecek insan sayısı üzerinde durmamız gerekir. Sfrantzés tarafından yapılan nüfus sayımında (35,6) 4773 Yunan'lı ve 200 Latin vardı (fakat bu rakamı büyük bir ihtimalle 2000 diye ve toplam olarak da 6773 diye okumalıyız, bk.Sphrantzés, not 8); Dukas da bir an için (39,8) müdafîlerin 4000 veya 4500 kadar olduğunu akla getirir ise de daha ilerde (39,14) 8000 kişiye bile ulaşamadıklarını kaydeder; Tedaldi de (not 12) bu rakamın 6000-7000'i geçmediğini konu ederken Niccola della Tuccia da 7000 rakamını verir (s.227); Sakız'lı Leonardo toplam olarak 9000 kişi (6000'i Yunanlı ve 3000'i Latin) rakamını verirken (19. paragraf) Ivani adlı müellif de 17.000 rakamına (6000'i Yunan'lı, 6000'i *auxiliares* [yardımcılar] yani Latin'ler ve 5000 seçkin askerin de bir seyyar kuvvet teşkil ettiğini yazar; fakat bu seyyar kuvvetin 1000 kişiden

fazla bir mensubu yoktu, bk. Sakız'lı Leonardo bölümü not 45). Çatışmalar esnasında kaç kişinin öldüğü hakkında bilgi verenlerden, Dukas (39,14) 2000 ölü der; Girolamo di Firenze ise (not3) "her iki cinsden" 3000 hristiyan derken, bu terim anonim *Cronaca di Bologna* adlı eserde (neşreden A.Sorbelli, *Corpus Chronicorum Bononiensium* şu seri içinde: *Rerum Italicarum Scriptores*, XVIII 1,4 Bologna 1927, s.701) yanlış yorumlanmış ve "her iki taraftan üçbin kişi" diye bir cümle yapılmıştır; Kritovulos (I 67,4) ölü sayısının toplam olarak 4000 olduğu üzerinde durur; Dotti ise 17.000 rakamına yani saydığı bütün ahalinin sayısına eş bir rakam verir (5. not); Nicola da Foligno, henüz neşredilmemiş olan *Expugnatio Constantinopolitana* adlı eserinde (cod. Vat.Urbin.lat.9 23,yaprak 28v vdd.) "kadınları, ihtiyarları ve çocukları saymaz isek" 18.000 kişinin öldüğünü söyler; ve en sonunda da Niccola della Tuccia tarafından (s.227) bir yerde 200.000(!) ölüden konu eder ve diğer bir de ise "40.000 kadar" der ise de hiç de inanılır gibi değildir, hatta Nestore İskinder tarafından eserinin orasında veya burasında (11 ve 40 sayılı notlar) hem Türk hem Bizans- Latin tarafı için verilen rakamlara inanılmaz. Mesele, nüfusun toplam olarak değerlendirilmesine bağlıdır: bize inanılır bir rakamı bir tek Tedaldi vermektedir (not 12), yani 42.000 rakamını verdiği sırada 6000-7000 kadar muharip olduğunu bildirir. Günümüz araştırıcıları da en az 40.000 ve en çok 60.000 diye bir rakam verirler (bk. A.M.Schneider, "Die Bevölkerung Konstantinopels im XV.Jahrhundert", *Nachrichten der Akademie der Wissenschaften in Göttingen, Philo.-hist. Klasse,* 1949, s.233-244 [Bu makale Türkçe'ye tercüme edilmiştir: "XV. Yüzyılda İstanbul'un nüfusu", *TTK Belleten* XVI/61 (Ocak 1952) s.35-48]; L.Mohler, *Kardinal Bessarion als Theologe, Humanist und Staatsmann,* c.I, Paderborn 1923, s.272; N.B.Tomadakis, "Ho meta tin alosin tis Konstantinoupoleos (1453) apoikismos autis kata tas ellenikas pigas", *Pepragmena tou Th dietnous Byzanitnologikou synedriou* (Tessaloniki 12-19 apr.1953), Athenai 1955-1956, II, s.611-629; Gilll. *Il Concilio di Firenze*, s.103; F.Dirimtekin, "1453 muhasarası esnasında Bizans'ın nüfusu", *Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu Belleten,* Haziran 1954'den ayrıbasım, adlı makalesinde 80.000 rakamını verir).

[61] Türkçe *zerkülah* terimi için, Barbaro bölümündeki 67. nota bakın.

[62] Languschi tarafından geliştirilen bu efsane için (32. sayfa), bk. Eparchos, not 20.

[63] Yani imparatora silah ve asker vermiş olan Venedik'liler ile Cenova'lılara bütün kabahati yüklemeğe çabaladı.

[64] Halil Paşa'nın ölümü (10.Temmuz.1453) için bk. Babinger, *Maometto,* s.109 [Türkçe tercümesi, *Fatih Sultan* ...s.103]; Tursun Beg, not.75.

[65] Megaduca Luca Notaras ile çocuklarının elîm âkibeti için kaynaklarda değişik anlatımlar bulunmaktadır. Daha evvelinden, soykütüğü yazarı Marco Barbaro tarafından N.Barbaro'nun *Giornale*'sine konan bir ek nota göre (s.66 ve Barbaro'nun 187 sayılı notu) bir "baron greco"[Yunanlı begzâde] tarafından bir bağlılık gösterisi yapıldığına dair imâda bulunur ve anlattığına göre iki kızını (!) para dolu tepsiler ile padişaha yollamış, böylece Mehmed'in kızgınlığını tahrik ederek onun ve diğer Bizans'lı asilzâdelerin kafalarının kesilmesini istetmiş, bunun da gerekçesi, "efendisine (yani imparatora) böyle bir para vermiyecek köpek oldukları ve böylece şehrin kaybedilmesine yol açtıkları" idi. Benzer bir yorumu da sözde-Franzès'in eserinde (III 11,3-4), bulunmakta olup, acaba Marco Barbaro bu sözde-Frantzès'in esas kaynağını mı veya özellikle sözde-Frantzès'i kopya edip de, XV. asır sonunda Venedik'de yayılan bir rivayetin naklini mi sağlamıştır, tarzında bir ayırım yapabilmek gerçekten zordur. Kiev'li Isidoro da, Notaras ve evlâtlarının âkibetini *Epistula ad*

Bessarionem [Bessarione'ye mektup]'da imâ eder ve Leonardo'nun dediği gibi, çocuklarından ikisi (ve üç değildir) arasında biri harp esnasında öldü, diğer evlat ise padişahın emri üzerine babası ile birlikte idam edildi. Pusculo ise eserinde (IV 1069-1074) per sarih değildir, çünkü şöyle der: "Ey Notaras sen basit bir idam yerine daha elim bir son hazırlanmıştı, çünkü senin idamını, gözünün önünde bir kızını (*gnatam*) ve bir oğlunu (*puerumque*) padişah için kaçırıp sonra da idam edebilirler ve kanları da senin üzerine serpilirdi". Kritovulos adlı tarihçi de eserinde (I 73,2 ve 8-12) değişik bir yorum verir: Mehmed bir gurup esir arasından bazı soylu kişileri seçti ve bunlar arasında Lucas Notaras da bulunuyordu, Konstantinopolis'in yeniden inşasını ve idaresini uhdesine vermek isterdi fakat Türk ileri gelenlerin kıskançlığı böyle bir girişimi daha baştan engelledi ve hemen Notaras ile çocuklarının idamı için padişahı tahrik ettiler. Devrin tarihini yazan müelliflerden Dukas (40,3-8) ve Kalkokondiles (cild II, s.165,11-466,16) daha yakın ve uyumlu yorumlar getirmişlerdir: ikili tarafından anlatıldığına göre esirler arasında bulunan Notaras, karısını ve çocuklarını Mehmed hemen kendisi azâd ettirdi; sonra ise , bir ziyafet esnasında, kullarından birisini gönderip, oniki veya ondört yaşlarında güzel bir çocuk olan, en genç evladını göndermesini istedi; babanın isteği aşağılayıcı bir üslupla red etmesi üzerine, padişah babalarının gözü önünde çocuklarını idam ettirdikten sonda Notaras'ın sahip olduğu muazzam servet, bu olaya mani olmada ve ailenin bütünüyle ortadan kaldırılması girişimine fayda sağlamadı" (Babinger, *Maometto*, s.104 [Türkçe tercümesi, *Fatih Sultan*...s.99]).

[66] Venedik Cumhuriyeti'nin Konstantinopolis içindeki bailo'su Girolamo Minotto ile oğlunun ve hatta Katalan'ların konsolosu olan Pere Julià adlı kişinin âkibeti için, bk.Barbaro, not 182 ve 185.

[67] Gerçekten de Catarino Contarini'nin adı esir düşen Venedik'liler arasında zikredilir (bk.Barbaro, s.61) beraberinde ise yirmisekiz "nobeli" [asilzâde] bulunuyordu ve 1454 senesi zarfında Venedik şehrine dönmeği başaran bu kişiler 2000,1000 ve 800 duka tutarında fidye ödemiş bulunuyorlardı. Şunu da not etmek faydalı bir tutumdur ki Trivulziano nüshası diye bilinen elyazması metne bir not koyan adı bilinmeyen zat, şu bilgiyi eklemiştir: *Ad<h>uc Catarinus vivit* [Catarino burada yaşadı].

[68] Mehmed'in gerçek niyetlerinin tahlili için: Tedaldi, 32. paragraf; Lomellino, not 24 ve ayrıca burada zikredilen kaynaklar ile karşılaştırılabilir.

[69] Mehmed'in idaresi altına girdikten sonra Pera'nın durumu hakkında, Lomellino'nun daha evvelden zikredilen mektubuna bakılabilir.

Jacopo Tedaldi

[1] .Martène aracılığı ile yapılan neşirde "Franc" denir ise de Concasty tarafından verilen bilgiye göre (*Les "Informations"*... s.98) Paris. Fr.5036 diye bilinen nüshada "Trane" ve Paris. Fr.15217 diye bilinen nüshada da "Trasne" imlâları mevcuttur. Benim kanaatime göre, Bari şehri civarındaki Trani şehridir; fakat bu arada Torino şehrine yakın olan Trana veya Fransa'daki Trans veyahut da Ille-et-Vilaine ile Var adlı kasabalar da olabilir.

[2] Başlık kısmında gösterilen tarihleme, diğer yazım ile tezat yaratırken 25. paragrafda söylenen ile aynıdır.

[3] Türk ordusunun ehemmiyeti hakkında yapılan muhtelif değerlendirmeler için , Zamandizimi içinde 4 nisan gününe bakınız.

[4] Martène ve Durand tarafından verilen metin elbette ki tam değildir: en iyisi hiç şüphesiz rec.A'dır. Latince metinden anlaşıldığı üzere buradaki "soldati" [askerler] terimi ile, uzun bir geçmiş tecrübeleri olan, eski askeri güçlerdi

[5] Toplar ve savurdukları taş mermiler hakkında bk. Zamandizimi, 11 nisan günü kısmı (bu arada teknik konularda verilen bilgiler). Şu konuları belirtmek gerekir: 1) A diye gösterdiğimiz yerde 10.000 kolubrine, yani arkibüz bulunması, büyük ve orta toplarla birlikte bulunması, B satırında gösterilmiş olup, fakat ayrı anlamdadır; 2) A diye gösterilen paragrafda, en büyük topta fırlatılan merminin çapı ve ağırlığı belirtilmiştir: bu arada A paragrafında 11 karış ve 3 parmak diye gösterilen ölçü daha kabul edilir görülüyor, 1900 libre diye verilen rakam mübalağalı görülüyor ve böylece B paragrafındaki 1451 libresi daha net ve kesin bir rakam olarak sâir vaka yazarları tarafından (Barbaro, Kiev'li Isidoro, v.s.) verilene nazaran daha kabul edilir görülmektedir; 3) A metninde de şöyle bir okuma mevzu bahis olabilir: "toplar her gün yükleniyor..", B paragrafında bu daha doğru görülmektedir; 4) en son olarak da A'da bulunan kabul edilir: "800, 1000 veya 1200 libre", çünkü bu tarz veriler diğer kaynaklar ile bir paralellik gösteriyor.

[6] Burada Fransızca metin içinde "vans" yani nakliye aracı diye bir bilgi bulunmaktadır-böylece 'nakliye gemisi' diye tercüme ettim, fakat bu arada A paragrafındaki gibi metinde "kürek sıraları" diye okurken B paragrafında da "banc" demeliyiz ve 'vans' diye okunmasını kabul etmemeliyiz. Türk donanması hakkında diğer müellifler tarafından verilen rakamlar için (ve en az bir değer veren Tedaldi'nin bilgileri ile birlikte), bk.Zamandizimi 12 nisan kısmı.

[7] Bir Arnavut mühdedisi olan Zağanos (Mehmed) Paşa için bk. Babinger, *Maometto* s.14,50 v.s. [Türkçe tercümesi; *Fatih Sultan Mehmed*...s.33,59 ve dizin] ve bu müellifin mühim kaydıdır.[Arnavut menşeli dediği içindir.]

[8] "Mandraghi" (A'daki Maudragui) veya "Mandrakin" (B'de) bir yer adı olmayıp, İtalyanca bir deniz terimi olan "mandracchio" (bk.Barbaro, not 72) kelimesinin Fransızcaya geçmiş imlâsıdır ve limanın iç tarafını gösteren bir terimdir: burada elbette Halic'in iç tarafı anlamına gelmektedir. İtalyanca imlâya geçmiş bir bir başka terimi de Concasty tarafından belirtildiğini işaret edelim (*Les 'Informations'*... s.101 not 2) [Bu kelimenin Türkçedeki imlâları için: H ve R. Kahane ve A. Tietze, *The lingua Franca in the Levant,* s.542-543, n.808].

[9] Tedaldi'nin bu görüşü ile ilgili tuhaf bir yanlış yaptığını söyleyebiliriz: bu bir köprü olmayıp, daha evvelden de belirttiğimiz üzere (Barbaro, not 35), Halic'e girişe mâni olan, deniz üzerinde de yüzen, büyük bir zincir idi. Bu zincir arkasında da, müdafaa için bir dizi gemi konulmuştu, ve bunu gören Tedaldi de gemilerle bir köprü yapıldığını zannetmişti. Burada bulunan hata, daha ilerdeki gibi (10. paragraf) tuhaf bir ifade ile zincir veya sed için bilgi vermesinden de ileri gelir. Bu paragrafın sonunda verdiği bilgiye göre, Türk amiral, (A'daki) "Albitangole" veya (B'deki) "Aligangoly"- Baltaoğlu kelimesinin bozulmuş bir imlâsı olarak görülüyor-, 20 nisan günü dört tane Cenova tüccar gemisi ile giriştiği savaşta mağlup olmuştu (bk. Barbaro, not 58 ve Zamandizimi, 20 nisan günü).

[10] B paragrafındaki yanlış çok açıktır: kara tarafındaki sur 5,632 km., Marmara Denizine bakan deniz surları 6,760 km. kadar olup Haliç tarafındaki ise 7,500 km. olduğu için 19,892 km. kadardı.

[11] İşte burada şehrin müdafaası için üç gerçek sıralama ile parantez içinde Tedaldi tarafından verilen rakamlar gösterilmektedir; 1) güçlenmiş çukur: çukur, genişliği 15 ile 20 metre arası (35 kulaç x 0,60 = 21m; 26 kulaç = 15,60 m.) derinlik 5 ile 7 metre arası (15 kulaç = 9M; 10 kulaç = 6 m); çukur veya dış duvar: yükseklik 7 m (12 kulaç = 7,20 m); 2) dış sur: yükseklik 9 m.(14 kulaç = 8.40 m, veya 20-22 kulaç = 12/13,2 m.); kalınlık 3,20 m. (3 kulaç = 1,80m.); 3) dahilî sur: yükseklik 15 m. (20 – 22 kulaç = 12 – 13,2 m.), kalınlık 5,50 m. (6/8 kulaç = 3,60/4,80 m.) . Teodosius zamanında inşa edilen surlar için bk. Janin, *Const. byz.*, s.265 vdd. ; S. Eyice, *İstanbul*, İstanbul 1955, s.96-97; C. Mango, *Architettura Bizantina* Venezia 1974, s.49-53. [Şimdi şu eserlere bakılabilir: W. Müller-Wiener, *İstanbul'un tarihsel topografyası*, İstanbul 2001,s.286-295].

[12] Anlaşıldığı kadarı ile B metninde, bu noktada "silah altındaki insanlar" yerine "meskûnlar" diye okumak daha kabul edilecek bir yorumdur: bk. Zamandizimi, 31 mayıs bölümü. Şunu da not etmek gerekir ise, Latince metinde *viri* [insanlar] kelimesi bulunup, rakamı da 25 ile 30 bin arası gösterir (Martène- Durand, *Veterum scriptorum...* süt.789).

[13] A metninde (ve hatta Latince olan tercüme metinde) 30 gemi ile 9 galeri diye gösterirken B sütûnundan daha doğrudur zira bütün rakamların toplamını verirken gemileri de hep galeri yapmıştır. Torre di Eugenio ile Kastellion di Galata [Galata Kalesi] arasındaki mesafe 780 ile 800 metre arasında olduğu için, zincir boyunca 39 tane gemi mevcudiyetinden konuşmak pek doğru olmasa gerekir. Gösterilen rakamlar arasında en kesin olanlar Barbaro ile Sakız'lı Leonardo tarafından verilenler olup 5 veya 7 tanesi Cenova kökenli olan bu gemilerin toplamı 10 tane olmalıdır ve hiç birisi de ince galeri (yani sürat teknesi) değildi, çünkü iki tane Venedik kökenli ince galeri (Alvise Diedo ile Gabriele Trevisan'ınkiler) limanda kalmışlardı.

[14] Metinde bundan sonra (AB ve Latince tercümede de)bir paragraf bulunur ve ilgisi de Halic'e Türk'ler tarafından kara yolu ile indirilen gemilerin yakılması girişimidir ve bu teşebbüs acıklı bir şekilde bitti (bk. Barbaro, not 74-75). Tedaldi tarafından da anlatılan bir olaya göre "Trabzon gemisi" yani Jacopo Coco'nun komutası altındaki gemi gelen top atışı sonucu batırılmıştı, fakat müellif Cenova'lıların bir ihanetine dair başka şey söylemez. Sonraki bir paragrafında (13.üncüde) müdafiler tarafından tahrip edilen 14 tane lağımı, ve diğer bir paragrafında (14.üncüsünde) surlardan da uzun bir tahta kule ile uzunluğu 1000 kulaç (=600 m.) genişliği de 7 kulaç (=4,20 m.) fıçılardan yapılma bir köprü inşasını konu eder, "surlara kadar yürüyerek gidebilmek için, liman denizini geçmek amacı içindi" diye de ekler (bk.Barbaro kısmındaki 98 ve 100 sayılı notlar ile karşılaştırın).

[15] Burada Fransızca metindeki "ains arrent et prient et arrent àleur plaisir" cümlesini daha iyi gördüğüm için böyle tercüme ettim. A metninde "arrent" diye iki defa geçen fiillerden bir tanesini "adorent" yani "adorano" [tapıyorlar] diye yorumlamamızı ikaz etmektedir.

[16] Bunu takip eden metinde, müellifin ifadesine göre kuşatma altındaki Bizans'lıların haber kaynağı en başta Halil Paşa idi, ve bu zat padişahın nezdinde yaptığı konuşmasında kuşatmanın kaldırılmasını istedi ise de muhalifi ve hristiyanların meşhur düşmanı Zağanos Paşa kesin bir darbe girişiminin yapılmasının kaçınılmazlığında ısrar ediyordu. AB sütûnlarında görülen iki konuşma, Latince metinde ayrı ayrı genişletilmiş bulunuyor (Martène-Durand, *Veterum scriptorum...*, sütun 791 B-792 C) ve Sakız'lı Leonardo (32-34. paragraflar) ile Pusculo (III,1-144) tarafından verilen bilgiler ile çok dikkat çekici bir benzerlik gösterir, ve böyle bir noktada aklımıza gelen ihtimal, müşterek bir kaynak (belki de ağızdan ağıza dolaşan bir rivayetti) mevcudiyeti üzerine olup, padişah divanında konuşulan tartışmaların bir yeni

yorumudur. Bu tarz bilgiler Bizans kaynaklarında mevcut değildir, fakat Dukas (35,5 ve not 4 ve daha evvelisi 34,2) Halil Paşa ile Bizans'lılar arasındaki mevcut ilişkileri anlatırken, hristiyanların arkadaşı ve işbirlikçisi diye, Türk'ler bu vezir için *ghiaùr ortagì* [A. Pertusi'nin imlası böyledir] derlerdi; bu arada Mehmed de bu adamdan şüpheleniyordu. Bilindiği üzere Halil Paşa, İstanbul'un fethinden sonra hapse atıldı ve 10 Temmuz 1453 günü Edirne'de idam edildi (Babinger, *Maometto,* s.109).[Türkçe tercümesi, s.103] Halil Paşa için Türk kaynaklarının söyledikleri hakkında, bk.Tursun Beg, not 75.

[17] "Karada ve suda yanan tahta" hakkında bir tek Tedaldi bilgi vermektedir: herhalde bu tahta salnitro, kükürt ve neft ile kaplanmış (meşhur 'rum ateşi'idi) bulunuyordu. Latince metne tercüme eden zat bunun bir "şeytani sanat" olduğunu ilâve etmekten geri durmaz. Kuşatma esnasında kullanılan yanıcı maddeler ile ilgili olarak bk. Nestore İskinder, not 22; Tursun Beg, not 52 ve Taci-Begzâde Cafer Çelebi, not 23, bunlar neft ile dolu şişe ve kapları anlatırlar.

[18] Evvelce de yorumu yapıldığı gibi (Concasty, *Les "Informations"*..s.101 not 2) "Bigliardi" ve daha ilerde "Elbigliabé diye görülen fonetik çeviriyazı, elbette ki Türkçedeki *beglerbegi/bejlerbej* ve *bejlerbejilik* teriminden İtalyanca telaffuza (Fransızca olmadığı gibi Yunanca da değildir) girmiş bulunmaktadır.

[19] Ordunun dizilişi esnasında Mehmed tarafından muhtelif sahalarda görevlendirilen komutanların isimlerini metin içinde parantez açarak tamamladım. Bizans İmparatorluğu'nun başkentinin etrafında yer alan Türk ordusunun durumu hakkında bize oldukça iyi bilgileri ilk defa veren Batı'lı, devrin hâtıra yazarı Tedaldi'dir. Quirini adlı müellif de Kandiya limanında bulunduğu sırada, Kardinal Kiev'li İsidoro'dan edindiği bilgileri yazarken (bk. *Epistula ad Nicolaum V*), üç tane saha demektedir ve sıra ile de "Beilerbeim" (yani Karaca Beg), "Sarazan" (Zağanos Paşa), Mehmed ve "Chali" (Chalil Paşa); Antonio İvani adlı müellif ise eserinde (*Expugnatio Constantinopolitana*, neşredenler, C.Hopf ve Ph. A.Dethier, şu seri içinde, *Monumenta Hungariae Historica*, XXII I, 1872, s.84, şu başlık ile, *Anonymus Thyselii*) şöyle bir bilgi verir: *rex... urbem tripartito aggreditur iubetque id muri totum, quod terram spectat, uno tempore, oppugnari ternaque castra diversis in locis non longe ab urbe ponit, in dextris frater suus* (=İshak Paşa mı ?), *vir sane disciplinae militaris peritissimus, praefecitur, sinistris vero avunculus* (Karaca Beg mi ?), *multarum rerum experientia atque gestarum gloria clarissimus, ipse quoque in mediis sua signa collocat* [Padişah ... şehri üç taraftan kuşattı ve kara tarafında kalan bütün surların bir anda kuşatılmasını emretti ve şehre çok uzak olmayan muhtelif mahallerde saldırmalarını sağlamak çin, sağ tarafına çok tehlikeli askeri işlerde becerikli olan kardeşini (=İshak Paşa mı ?) komutanlığa getirdi, sol tarafında, çok işlerde başarılı ve çok şerefli askeri muvaffakiyetleri ile tanınan dayısı (=Karaca Beg mi) ve kendisi de tam orta tarafta tuğlarını diktirdi]. Bu tarz sıralama hakkındaki bilgileri tasdik eden müellifler de Kalkokondiles, c.II, s.149,14-22, Kritovulos, I 27-28, Nestore Iskinder s.27 ve Tursun Beg not 34'den ibarettir. Ayrıca bk. Zamandizimi, 4 nisan günü.

[20] 200 kulaç aşağı yukarı 12 m.dir.

[21] B paragrafındaki metinde "les breches" imlâsı var fakat A paragrafında "les breches" tarzı görülüyor. Yahut, daha doğrusu, B paragrafında "les breches" den sonra atlayıp "les 200 braches" diye A paragrafında bulunan bir cümle mevcuttur.

[22] Burada konu ettiği, Mehmed'in emrinde bulunan Yeniçeri ordusu olup devrin hâtıralarını yazan diğer müellifler tarafından da zikredilir.

[23] Giustiniani'nin, kaynaklarda çok çetrefilli bir şekilde anlatılan hâdisesi için, Barbaro kısmındaki 141 sayılı not ile karşılaştırın.

[24] Pera'nın teslimi için, Angelo Giovanni Lomellino'nun evvelki vesikasına bakınız.

[25] Daha hâlâ Pera'da kalan kişiler için A ve B paragraflarında 600 "adam" rakamı verilirken, Latinceye yapılan tercümede *circiter septem milia virorum* [tahminen yedi bin kişi] diye bir cümle vardır. Şimdi şuna dikkat edilmelidir: eğer Tedaldi silah altında bulunana Cenova'lı "adam" ların sayısını vermek istedi ise bu rakam kabul edilebilir; yok eğer Pera'da kalan bütün halk için bir rakam vermek istedi ise, o zaman Latince metinde bulunan rakamı kabul etmemiz lâzımdır. Halil İnalcık, "The Policy of Mehmed II toward the Greek Population of İstanbul and the Byzantine buildings of the City", *Dumbarton Oaks Papers* XXIII-XXIV (1969-1970) s.247'de bir *defter* yani İstanbul'un fethinden yirmibeş sene sonra Pera'daki ahalinin nüfus sayımı için hazırlanıp, şimdi İstanbul arşivinde [A.Pertusi'nin ifadesini aynen tercüme ettim ise de, "Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi" demek lâzımdır] muhafaza edilen listedeki rakamları verirken 535 Türk aile, 592 Hristiyan aile ve bin kadar da muhtelif aile (Latin'ler, Ermeni'ler, Çingene'ler v.s.) mevcut der, "demek ki toplam altıbin kadar kişi" vardı (Babinger, *Maometto*, s.382). [Halil İnalcık bu makalesinde, 1455 senesinde hazırlanan bir defter'in varlığını konu etmişti ve bunun içeriğinin geniş bir tahlilini ilim âlemine sundu: "Ottoman Galata, 1453-1553", şu kitabın içinde: *Essays in Ottoman History,* İstanbul 1998, s.275-376, bu araştırma daha evvelden şu kitap içinde neşredilmişti: *Première Rencontre Internationale sur l'Empire Ottoman et la Turquie Moderne,* İstanbul-Paris 1991, s.17-105, konu edilen defter için bk. s.289-302, 346-350, 375-376].

[26] B paragrafında bulunan metin içinde yeni bir boşluk ve belirsizlik görüldüğünden dolayı tamamladım ve düzelttim. Açık bir şekilde görüldüğü üzere, sonraki devir içinde "six cens de hommes et de femmes" ile "un gran nombre de hommes et de femmes" arasında bir atlama yapılmıştır: ikinci bir nokta ise Fransızca metin içinde "pour s'en aller ensemble audit Jacques" diye bir cümle var ise de "ensemble" kötü bir kelime olup (A paragrafında bulunan metnin bize öğrettiğine göre) burada "et sembla" olmalıdır.

[27] Kardinal Kiev'li İsidoro'nun sonu hakkında burada verilen hayal mahsulu bilgi B paragrafına yapılan bir ilâveden ileri gelir; bu ibâre Latince metinde de yoktur. Her hâlükârda bu yalan bir haberdi (İsidoro'nun mektuplarına yapılan giriş ile karşılaştırın), fakat böyle bir şayia 20 temmuz gününden evvel de Roma şehrinde yayılmış bulunuyordu (bk.Johannes Hake tarafından Kardinal Nicola di Cues'e yazılan mektup, şu eserin içinde: J.Kock, *Nikolaus von Cues und seine Umwelt*, şu eserin içinde; Sitzungenberichte der Heidelberger Atademie der Wissenschaften, Philos.-hist. Kl XXXIV 2, Heidelberg 1944-1948, s.97). Bk.Benvoglienti, not 2.

[28] İmparator Konstantin XII'in tartışmalı âkibeti için , bk.Barbaro, not 159.

[29] Porta di San Romano yakınlarında demektir.

[30] Müellifin bu konuda verdiği malûmatın, Venedik kaynakları tarafından da geniş bir şekilde tasdik edildiğini daha evvelden söylemiş bulunuyordum (buradaki Tedaldi için hazırladığım giriş kısmı ile karşılaştırın). Batı'lı gemilerin firarları hakkında bk. Barbaro not 180; Lomellino, not 9.Bunu takip eden 29. paragrafı eserime almadım, ve Tedaldi burada verdiği malûmatda israr ettiğine göre Türk'ler 1800 fıçılık (B bendinde bulunan bu bilgi için A bendinde 800 rakamı vardır) ve 80.000 duka değerindeki bir Cenova gemisini batırdılar- büyük bir ihtimal ile bu malûmat Barbaro tarafından (180 sayılı notta) adı verilen

Giorgio Doria'nın 2400-2500 fıçılık gemisi ile ilgilidir- ve hatta 13 veya 16 tane de gemiyi ellerine geçirdiler, ve bunların 3 tanesi 600 fıçılık iken kalanları da 200,300 veya 400 fıçılık gemilerdi. Bu sırada A ile B bendlerinde bir tenakuz yaratan malûmat verir: A bendinde verilen malûmata göre Türk donanmasında 240 gemi vardı (bunun bir uyumsuzluk yarattığını 5. paragrafda belli eder), B paragrafında ise Konstantinopolis limanında mevcut (batılı) gemilerin sayısını 240 olarak verirken değişik tip ve tonajda olduğunu da ekler (bunun çok mübalağalı bir rakam olduğu bellidir ve orta çap istiaplı kayıkları bile katsak böyle bir rakam ortaya çıkamaz).

[31] Bk. Barbaro, not 29. Venedik donanmasının varışından sonra kuşatılanların durumunda bir iyileşme olduğunu düşünmek çok zordur.

[32] Tedaldi için hazırladığım giriş kısmındaki bilgi ile karşılaştırın: açıkca anlaşıldığına göre Tedaldi bu sırada Eğriboz'da gerçekleşen buluşmayı şahsen seyrediyordu, ve bunun ehemmiyetini Concasty önceden ortaya çıkarmıştı (*Les 'Informations"*... s.103).

[33] A paragrafında bulunmayan bu metinde, yanlışlar ve boşluklar dikkati çekiyor. İşte bunlardan birisi: "On estime que le butin de Constantinople vault aux Turcs quatre millions de ducas. Le perte de Venise se estime cinquante mille ducas, que en ceste gallée c'est sauvé vingt mil ducas de Jennevois et a perte infinie de Florentins, vingt mil ducas d'accointaires". Daha evvelden de Venedik'lilerin uğradıkları zararı anlatan bilgideki cümle "que en ceste gallée c'est sauvé" hiç bir mana ifade etmiyor ve hiç bir değeri olmayan bir cümle de sondaki "vingt mil ducas d'accointaires" için de söyleyebiliriz ve buradaki "accointaire" kelimesi müellif tarafından 26. paragrafda da kullanıldığı üzere "nave vedetta" [savaş gemisi] (bunu bir tek kaydeden lügat, Ducange- Carpenter, *Glossaire français*, c.IX olan *Glossarium mediae et infimae latinitatis*, s.9'da, şimdi bu kullandığım vesikadan alınmadır). Çok değişik bir üslûbu olan Latince metin ise Fransızca metnin tamamlanmasını ve tashih edilmesini sağlamaktadır: *Fertur quod praeda quam Turci de capta civitate diripuerunt valebat quadraginta* (şöyle okunması lâzımdır: *quadraginta centena* veya *quadragies centena) milia ducatos* (şöyle okumalıyız: *ducatorum), damnum vero quod perpessi sunt Veneti in hoc excidio fuit fere quadraginta* (şöyle okunmalı mıdır? *quinquaginta ?) milia ducatorum, non minus vero damnum Januensium fuisse creditur. Florentini quoque viginti milia ducatos* (şöyle okuyun: *ducatorum) amiserunt, Anchonenses vero quindecim.* [Zannedildiğine göre Türk'ler şehirde dörtyüz bin (milyon) duka tutarında bir ganimet elde ettiler, Venedik'lilerin zararı ise ellibin duka olarak hesaplandı, Cenova'lıların ki de aşağı değildi diye zannediliyor. Floransa'lıların yirmibin duka kadar kaybettikleri, Ankona'lılarınki onbeşbin duka tutarındadır]. Şimdi tuhaf bir şekilde duran "d'accointaires" nasıl buraya girdiği açıklanıyor: Fransız mütercim veya müstensih önünde bulunan asli metinde (İtalyanca veya Fransızca) muhakkak suretle kayıtlı bulunan "d'Anconitaines" kelimesini yanlış anlamıştı. Şunu da not etmek lâzımdır ki, Latince metnin sonunda Venedik'lilerin savaş esnasında uğradıkları kayıplara dair listeler bulunmaktadır; Fakat bunun sonradan yapılma bir ilâve olabileceğini de veyahut da tefrit yapıldığına dair bir takım tereddüdler de uyanabilir. Hepsinden evvel, Bizans'lıların mal, yara, ev, mücevher v.s. olarak kayıplarının da dört milyon dukalık zarara katılmak istenir ise, bu rakamın fazla mübalağalı olmadığı görülüyor; hatta gerçekten de az diyebilirim, misal olarak da 1423 senesinde yapılan bir vergi tahriri esnasında Venedik şehrinde bulunan evlerin değeri yedi milyon dukadan fazla olarak açıkca görülmüştü ve gene aynı tarihde Venedik hükûmetinin geliri 1.614.000 duka [Venedik altını] olarak tespit edilmişti (bk.G.Luzzatto, *Storia economica di Venezia dall'XI al XVI secolo*, Venezia 1961,

s.165-166). Bizans İmparatorluğu'nun ekonomisi o sırada iflâs halinde idi (iperperos denilen parasının değeri öyle bir düşüş gösterdi ki 1433 senesinde bir Venedik duka altınının kıymeti 3 iperperos'dan ziyade idi, bk. D.A.Zakythinos, *Crise monetaire et crise économique à Byzance du XIII e au XV e siècle,* Athènes 1948, s.29) bundan dolayı da rakamı kabul edebiliriz. Halbuki, İtalyanların sahip bulundukları ticaret kolonilerinde uğradıkları zararları tespit etmek için verilen rakamlar pek inanılır değildir. Bu hususda pek fazla malûmatımız yoktur, fakat bilindiği üzere, meselâ, yalnız deniz hâkimiyetinden dolayı Venedik hükûmetine bu koloniler yıllık 376.000 duka tutarında bir kazanç vermekteydiler ve Venedik deniz ulaşımının sağladığı senelik gelir tutarı da dört milyon duka civarında dönüyordu (bk. Luzzatto, *Storia economica...*, zikredilen yerde). Hatta kabul edilen bir rakama göre, XV. asrın ortasında Konstantinopolis deniz yolu bu kazancın altıda birini sağlıyordu (bk.Lane *Navires;* s.249), bundan dolayı da Venedik'lilerin kaybettiklerinin sabit bir rakam ile ellibin altın diye verilmesi çok mütevazi bir rakamdır. Romania [Şark tarafı] ve Trabzon ticaret gemilerinden üç tane dolu olanının kurtarılmış olması hakikatdir, fakat doğru olan bir nokta da Venedik'liler belirli bir gemi, ticaret hanlarındaki mal, para, mücevher, ev v.s şeyler de kaybettiler. Barbaro'nun eserine bir not koyan kişi için, Venedikli'lerin yüzbin duka tutarında kayba uğradıklarını yazdığını daha evvel söylemiştim (Barbaro kısmındakı 183 sayılı nota bakınız). Halbuki Soderini adındaki müellif, daha evvelden de konu ettiğim, Cenova şehrinden gönderdiği 30 ağustos tarihli mektubunda (bk.Jorga, *Notes,* III, s.493; Lomellino, not 30), Casa di San Giorgio [Cenova'daki S.Giorgio bankası] hisse senetlerinin nasıl bir düşüşe geçtiğinin ehemmiyetini açığa vurduktan sonra şöyle bir ifade kullanır: "Şimdi söylediklerine göre onlar (yani Cenova'lılar) bir milyon dukadan fazla kaybettiler ve üç milyon da Konstantinopolis'de kaybettiler". Elbette ki Soderini bu bilgileri verirken, o sırada Pera'da uğranılan mâli felâketin Cenova şehrinde nasıl kötü bir şekilde yayıldığının bir yankısını da yaratmaktadır; fakat gerçekten de, uğranılan zararın rakamının kırkbin dukadan fazla olduğunu kabul etmemiz lâzımdır çünkü gene aynı Tedaldi tarafından aktarılan bilgiye göre Türk'ler tarafından limanda batırılan Cenova ticaret gemisinin içinde seksenbin duka tutarında mal vardı (buradaki 30. not ile karşılaştırın). Vardığım sonuca göre, müellifler tarafından tarafgirâne bir şekilde verilen rakamları en ez on ile çarpmak lazım gelmektedir.

[34] Venedik şehrinde, "Megara" veya "Margara" denilen yerlerden bir köprü inşa edip, kara tarafından şehre saldırmak için bir proje hazırlanmış ise de, nasıl olur da Melville Jones bu mahalli (*The Siege...*s.9) kati bir ifade ile Zara şehri [Yugoslavya'daki Zadar] demiştir, hiç bir şekilde anlayamadım. Şunu not etmek lâzımdır ki, müellif bu "şehir"in beşbin adım (=5 mil x 1480 m.=7,400 km). Zara şehri ise Venedik şehrinden 290 km. uzaklıktadır. Demek oluyor ki konu edilen Zara şehri değil, o zaman bile maruf bir mahal olup Venedik şehrine daha yakın idi, o noktada inşa edilecek bir köprü de bütün lagün'ü geçebilirdi ve o halde XIII.asırdan sonra kaynaklarda görülmeğe başlayan Marghera veya Margaria veyahut Mergera idi: Margaria imlâsı *Capitolari* (yıl 1291) neşreden Monticolo, I, s.278; Mergera imlâsı, *Cronica de la guerra da Veniciani a Zenovesi,* başlığı altında, XIV. asırda Daniele di Chinazzo'nun eserinde (neşreden, V. Lazzarini, Venezia 1958, s.33 ve 166); Mergera imlâsı, şu eserde vardır: Marco Cornaro, *Scritture sulla laguna,* 1459 senesinden sonra yazılmıştır (neşreden, G. Pavanello, Venezia 1919, s.95 ve türlü yerler); ayrıca şuna da bakılabilir: B. Barcella, *Notizie storiche del castello di Mestre,* Mestre 1839 (tıpkıbasımı 1966 senesinde yapıldı)s.204-206 (vesika XXIV, senesi 1315-1316: *usque ad Mergariam... navigatur Margarium... pons positus*

super flumen de Mestre per quod itur Margariam... v.s); L. Gallo, *Mestre Marghera*, Venezia 1964, s.218.

[35] Burada neşretmediğim, takip eden beş aded paragrafda (34-38), Mehmed'i mağlubiyete uğratabilmek için bir sefer hazırlığının şartları teklif edilmektedir. Hepsinden evvel, hristiyan kralların arasındaki sulh, sonra İtalya'daki güçlerin yaratacağı koalisyonun hedefi yirmibin atlıdan müteşekkil bir ordunun Arnavutluk sahillerinde karaya çıkıp Arnavut'larla Sırp'lıları harekete geçirmek, bu arada Aragon [Napoli krallığı'dır], Venedik ve Cenova'lı gemilerin kurduğu bir donanma, Eğriboz limanında bulunan Türk donanmasından eşit veya üstün olarak, Gelibolu'da bulunan deniz üssünü ele geçiriyor, böylece Anadolu tarafından Rumeli yakasına her türlü geçişe mâni olunuyordu. Bir başka kara ordusunu da Germen İmparatorluğu'na bağlı milletler (Macaristan, Bohemya, Polonya v.s) oluşturacak ve başına getirilecek Jan Hünyad ile birlikte Edirne tarafında bulunan Türk'leri haklayacaktı. Elbette ki bütün bunlar mükemmel bir zamanlama ve iyi bir ahenk ile mümkündü!

[36] Mehmed'in kağıt üzerinde ne kadar kuvvet çıkarabileceği hakkında, bk.Pertusi, *Le epistole storiche*, s.195-205. Gerçeği biraz aşan bir değerlendirme yapmıştır.

[37] Buraya almadığım, sonraki dört paragrafda (40-43), harp zamanı ihtiyacına göre, Türk ordusunun hazırlandığına dair bir yorum getirmiştir, ve aktardığı bir kanaate göre de bir sefer esnasında Rus'lar, Karaman'daki (Türk) hükümdar (yani Karaman Beyi, İbrahim Beg), Mehmed'in "can düşmanı" bir adamdır ve orduların yiyecek ihtiyaçlarını Yunan'lılar tedarik edeceklerdi.

[38] Fransızca metinde bulunan "esclandre" esas anlam olarak "skandal" ise de "tehlike" manası da mevcuttur.

[39] Barbaro kısmındaki 183 sayılı not ile karşılaştırın.

[40] Cod. Paris. Fr.6487 diye bilinen nüshada şu bitiş kaydı bulunmaktadır: [A.Pertusi'nin koyduğu Latince metni tekrarlamağa lüzum görmediğim için, yaptığı İtalyanca tercümeden aktarıyorum], yani, "Efendimiz İsa'nın tarihinden 1453 senesinin aralık ayının son günü teslim edildi. Ben Giovanni Colombi bu vesikayı ve Giovanni Blanchin eliyle Konstantinopolis'den gelen mektubu kendi elimle istinsah ettim. İmza: Colombi". Bir başka cümle ile, vesikayı Blanchin getirmiş ve Giovanni Colombi istinsah (veya tercüme mi?) etti. Fakat, cod. Paris.fr.2691 diye bilinen nüshanın başlığında bulunan ibare (f.264r: "L'information envoiée par Francisque à très révérend père en Dieu monseigneur le cardinal d'Avignon et eu par ycellui Blanchet de Jacquis Tetaldy, marchant florentin, lequel estoit présent à la prinse de Constantinoble"), Blanchin (veya Blancet) İtalyanca yazılmış bir takririr Tedaldi'nin elinden almış ve sonra da kendisi (veyahut onun istediği birisi) tarafından bu takrir Fransızcaya tercüme edilmiş ve sonra da Paris. 6487 nüshasının son kısmında adı geçen Giovanni Colombi'nin eline geçmişti diye bir istidlâle yol açmış bulunuyor (bk. Concasty, *Les "Informations"*...s.101-102).

Giacomo Campora

[1] Ermeni episkoposlar tarafından yazılan mektupların kaybolduğu anlaşılmaktadır.

[2] Dinsiz Agareni diye geçen kişiler Türk'lerdir.

[3] Hiç şüphe yoktur ki Konstantinopolis'deki Santissimi Apostoli [Aziz Havariler. Türkçe terimi: Havariyun kilisesi veya Oniki Havari kilisesi] uzun asırlar Bizans imparatorları için bir Pantheon [anıtmezar] mahiyetinde olup Büyük Konstantin tarafından inşa ettirilip (336 senesine doğru başlamış ve 356 senesine doğru da tamamlanmıştı), sonradan Mehmed II, bu kilisenin yerine 1461 senesinde bir cami inşa ettirdi ve günümüzde Mehmed Fatih Camii olarak bilinir. Konstantin'den Kostantin VIII (1025-1028)'e kadar imparatorların mezarları iki anıtmezar içinde bulunup bunlardan birisini Büyük Konstantin absid'in batı tarafında yuvarlak olarak inşa ettirilmiş ve Justinianus da tam stili belli olmayan bir inşaatı, transetin sol kol kısmındaki doğu uzantısına yaptırtır. Büyük Konstantin'in mezarı birinci anıtmezarın altkısmında idi, bir somaki taştan yapılma lahidi girişin tam karşısında idi (bk. A.Heisenberg, *Grabeskirche und Apostelkirche: zwei Basiliken Konstantins,* II, *Die Apostelkirche in Konstantinopel*, Leipzig 1908, s.106 vdd.; P.Franchi de Cavalieri, "I funerali ed il sepolcro di Constantino Magno", *Mélanges d'archéologie et d'histoire de l'École française de Rome* XXXVI (1916-1917), s.206-261, bu makale şimdi şu eserin içinde bulunmaktadır: *Scritti agiografici*, Città del Vaticano 1962, s.265-309 ve özellikle de s.293-297; K.Wulzinger, "Die Apostelkirche und die Mehmedije zu Konstantinopel", *Byzantion* VII (1932) s.31-43; G.Downey, "The builder of the original church of the apostles at Constantinople", *Dumbarton Oaks Papers* VI (1951) s.53-80; Janin, *Géogr. eccl.*, I 3, s.41-50; Ph.Grierson, "The tombs and obits of the Byzantine emperors, 337-1042", *Dumbarton Oaks Papers* XVI (1962) s.3-60 ve özellikle de s.5 ve 21). Elbette ki imparatorların bu ve daha başka kraliyet mezarları yaptırdıkları devrin edebî metinlerinde de konu edilmiş bulunuyordu (Eusebio, *Vita Constantini*, IV 60,3, s.142,7 vdd. neşreden Heikel; Nicola Mesarites, Heisenberg'de, *Grabeskirche...*,II, s.82 vdd.; Costantino Porfirogenito, *de cerimoniis*, I, s.642, Bonn neşri.; *Chronicon Gradense*, şu eserin içinde, *Origo civitatum Italiae seu Venetiarum,* neşreden, R.Cessi, şu büyük seri içinde, *Fonti della Storia di Italia,* s.102, IO –2) fakat Giacomo Campora adlı episkoposun bir edebî hâtıra bırakacağına ihtimal veremiyorum. Bende biraz şüphe uyandıran husus, lahdin içinde *ornamenta imperiali* [imparatorluk ziynetlerinin], *illaesa* [dokunulmamış] olarak bulunduğu ve Türk'lerin de bunları yağma etmeleridir: Şimdi ise, Konstantin'in cesedinin imparatorluk sarayının bir bahçesine "kraliyet süsleri, arguvanı ve tacı ile süslü" konduğu gerçektir (Eusebio, *Vita Constantini*, IV 66,2, s.145,8, neşreden: Heikel), fakat bütün bu süslemeler ile birlikte gömüldüğü ve hepsinden ötesi de 1453 senesinde bunların mevcûdiyeti pek doğru olacağa benzemiyor. Gerçi yağmalar ile ilgili haberler Samile, not 2 ve Ankara'lı Abraham, not 18, tarafından verilen bilgiler içinde bulunuyor, fakat episkopos Campora'nın böyle bir keşfini kabul etmem mümkün değildir. Elbette ki, Mehmed'in tasvibi üzerine patriklik makamını kabul eden Gennadios Skolarios'un, 1455 senesinden sonra da, Bizans imparatorlarının mezarlarının tahrip edildiği Havariyun Kilisesi'nde bir süre ikâmet etmeğe razı olması da biraz tuhaf görülmektedir(bk.Sözde-Frantzès, III 13,7; *Ekthesis Chroiké*, neşreden C.N. Sathas, şu eserde, *Mezaionike Bibliotiki*, VII, Venetia 1894, s.572, 21-22). [Bu çok muhteşem eserler ve geçirdikleri safhalar için, şimdi şu araştırmaları da bakılabilir, Wolfgang Müller-Wiener, *İstanbul'un tarihsel topografyası.17.*

yüzyıl başlarına kadar Byzantion- Konstantinopolis-İstanbul, İstanbul 2001, s.405-411; S.Eyice, "Fatih camii ve külliyesi", *TDV İslâm Ansiklopedisi* c.XII (1995) s.244-249, aynı müellif, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, "Fatih külliyesi c.3 s.265-270; Asnu Bilban Yalçın "Havariyun kilisesi", *aynı ansiklopedi*, c.4, s.23-24].

[4] Bu not için, giriş kısmında verilen haber ile karşılaştırın.

[5] Bu Latin veya Ermeni episkoposlar için, bk.Loenertz, *La Société des Frères pérégrinants*,...,zikredildi, s.116 ve buradaki giriş notu.

Ubertino Pusculo

[1] Elbette ki Mehmed II'in en canlı tasvirlerinden birisidir. Bu tip diğer tasvirler için bk.Pertusi, *Ripercussioni*, s.17-25. Kanto'dan sonra müellif, Edirne şehrinde, 1451 senesinin şubat ayının ilk günlerinde, kısa bir süre evvel Bizans tahtına oturan Konstantin XII Dragazès (6 Ocak 1449 senesinde çıkmıştı) ile, babası Murad II yerine çok kısa bir zaman evvel tahta çıkan Mehmed II (3 Ocak 1451 günü) (Georgios ?) Sfrantzès tarafından yürütülen sulh görüşmelerini konu eder. Sulh, bu arada senelik yirmibin aspron gibi ağır bir vergi yükü getiriyordu (bk.Doelger, *Regesten*, n.3530). Pusculo, sonradan Papa Nicolò V tarafından Konstantin XII'e yollanan 10 Ekim 1451 tarihli mektubu aktarır ve bir Bizans elçilik heyetinde başta bulunan Andronikos Briennios Leontaris tarafından getirilen bu mektupda, imparatorun kısa bir zaman içinde, Floransa şehrinde kabul edilen Kiliseler İttihadını resmen ilân etmesi isteniyordu (bk.Doelger, *Regesten*, n.3534). İmparator çok zor bir durumda kaldı zira müşavirlerinden *megadukas* Lukas Notaras, Yohannis ve Andronikos Kantakuzenos onu bu davetden vazgeçirmek için çok uğraştılar. Durumun kargaşaya döndüğü bir sırada, 1451-1452 senesi kış mevsiminde, Utrakist'lerden (Ussit'ler) olan bir Bohemya'lı temsilci (belki Pietro Payne idi) Konstantinopolis'e geldi ve imparatora derhal bir Papalık Karşıtı bir ittifak yapılmasını teklifidir (bk.M.Pavlova, "L'Empire byzantine et les Tchèques avant la chute de Contantinople", *Byzantinoslavica* XIV (1953) s.158-225). Kısa bir süre sonra da, Kiliseler İttihadı'na karşı çok sert bir tavır takınan manastır rahibi Georgios Skolarios, Konstantinopolis halkını tahrik etti.

[2] Mehmed, 1452 senesinin ilkbahar mevsiminde donanması ile Anadolu ve Rumeli ordularını harekete geçirdi. Halil Paşa gizlice Bizans'a haber gönderip Mehmed'in niyetini bildirip, sulhu ihlâl etmesinden dolayı da protesto etmeğe yöneltti. Maamafih Mehmed kendisini ziyaret eden Bizans elçilik heyetini hemen geri çevirdiği için, şehir içinde büyük bir panik yaşandı.

[3] Burada Boğaz-kesen kalesini konu ediyor. Barbaro kısmındaki 3 sayılı not ile karşılaştırın.

[4] Pusculo tarafından anlatıldığına göre, tahribe devam eden Türk süvarilerine karşı Bizans kuvvetleri karşı vurucu hazırlıkları yaptılar ve ilk silahlı çatışmalar patlak verdi. Türk'ler de surlardan uzak durma mecburiyetinde kaldılar. Devrin Papa'sı olan Nicolò V, kendisine başvuran Bizans'lıların isteklerini yerine getirmek için Konstantinopolis'e Kardinal Kiev'li İsidoro'yu yolladı ve bu arada Bizans'lıları iman'ın tekliği için teşvik etme vazifesini de yükledi. Kardinal, kendisine tahsis edilen gemideki adamlar ve malzeme yola çıktı.

Puscolo'nun anlattığına göre Roma'da gemiye binen Kardinal bir fırtına atlattıktan (esasında ise Sakız adasında uzun bir süre kalıp adam ve malzeme tedarik etti) sonra Konstantinopolis'e ulaştı.

[5] Büyük bir ihtimalle Haliç'deki Porta dei Kynegoi (=Kynegon) civarındaki *neorion* olup, mühim şahsiyetlerin gemilere iniş veya binişleri için kullanılırdı: bk. Janin, *Const. byz.*,s.288. İmparatorluk sarayına yakın bir yerde bulunuyordu [W. Müller-Wiener, *İstanbul'un tarihsel topografyası, 17. yüzyıl başlarına kadar...* İstanbul 2001, s.59-60, basit bir liman iskelesi olarak tarif eder].

[6] Bundan sonra İsidoro'nun nutku başlar: Bizans İmparatorluğu ve onun başkenti üzerine çöken tehlike, ilerlemiş bir yaşta olmasına rağmen, böyle uzun bir yolculuğu göze almasına sebeb oldu; Floransa konsilinde alınan kararlara eğer Bizans'lılar uyum göstermeğe hazır iseler, başta bulunan Papa da, Türk'le karşı başkentin müdafaası için beraber çalışmağa hazırdır; onlar böyle bir vefasızlık göstermemeli ve hiç bir şekilde utanç yüzünden lekeneceklerini zannetmesinler, yoksa üzerlerine ilâhi hiddeti çekerler. Konstantin XII söz alıp, kendisinin şahsen bu İttihad'a dahil olmasının hiç bir şeye yaramıyacağını, bütün halkın ve bu arada asırlık ve mevcud din teşkilâtının da buna dahil olmasının lâzım geldiğini belirtti; bunların bu olumsuz tavır takınmalarından vazgeçmeleri için kendisinin müdahelesini ister. İsidoro da bunu kabul eder. İmparatorluk divanının toplantısı esnasında söz alan *megadukas* Lukas Notaras halkın böyle İttihad girişimine karşı olduğunu söyleyip İmparator'un Mehmed ile sulh yapmasını teklif etti. Bu arada da İsidoro boş yere hırçın taraftarları ikna etmeğe çabalıyordu. Şehir iki hizbe ayrıldı: böyle bir İttihad'ın ilânına bir kısım karşı çıkarken diğer bir kısım taraftar görülüyordu, müellif de Yohannes Argiropulos ile Michele Apostolis adlı zatları aşırı birer İttihat taraftarı olarak tasvir eder (bk.Sakız'lı Leonardo, not 2 ve 3). Sonunda, Aya Sofya kilisesinde bu İttihad kararının ilân edilmesine karar verildi. Çok sayıda ruhani lider ve manastır başpapazı yapılan âyinin her türlü ibâdet âdeti ve toplu duasına katıldılar: ruhânî liderler arasında Tırnova, İznik, Sakkelion (? "Saccelium"), Derkos [İstanbul'un Terkos gölü civarı], *nomophylakx* ve *pii servator honesti (=protekdikos ?)* [dürüst dindar muhafızlar] bulunuyorlardı; manastır başpapazları arasında Aya Sofya'nın, Studios Ayios Yohannes, Pantokrator, Peribleptos, Ayios Yohannes Prodromos ve diğer manastırlarınkiler bulunuyordu (bu kiliseler hakkında bk. Janin, *Géogr.eccl.*, I 3, s.455-470, 430-440, 515-523, 218-222, 421-429) [şimdi ise, W. Müller-Wiener,'in not 5'de zikredilen eseri, *Dizin*]. Âyin duaları esnasında İmparator'un, Papa Nicolò V'nun, ve o sırada Roma şehrinde sürgün yaşayan ve orada 1459 senesinde vefat eden Patrik Gregorios (Mammis)'un adları dittico'larda [iki parçalı ilâhi metinleri] zikredildi.

[7] *Nec minus*, yani Türk'lerin uyguladıkları gibi.

[8] Pusculo'nun olayları burada biraz mübalağa ettiği görülüyor: şehre girişler için faydalı olabilecek köprülerin sayısı çok az olduğu gibi çok da uzakta bulunuyordu. İustinianus veya San Kallinikos diye bilinen bir tanesi, Halic'in dip tarafına akan Barbyzes, şimdi ise Kağıthane-su adlı küçük bir akarsu üzerinde idi, fakat elbette ki daha evvelden, Türk'lerin eline geçmiş bulunuyordu. Bir tanesi de galiba Hebdomon denilen mahaldeydi, fakat bu da Türk'lerin eline geçmişdi. Üçüncü de Galata'nın ilersinde, Boğaziçinde Beşiktaş civarında olup şehrin surlarla çevrili bölgesinin çok uzağında bir mahaldir. Bu köprüler için bk. Janin, *Const. byz.*, s.240-243. Veyahut da, müellif burada, her bir mühim kapı önündeki hendekler üzerinde köprüleri mi ima ediyor?

[9] Kapılarda bulunan Bizans'lı komutanların isimlerini veren tek hâtıra yazarı Pusculo olup, Andronikos Kantakuzenos adını verirken Contarini için Sakız'lı Leonardo da şahit olmaktadır, 23. paragraf ve 36 sayılı not ile karşılaştırın.

[10] Porta Aurea (günümüzdeki Yedikule) yakınlarındaki bu "Propileos" (çift duvar) ve *phrourion* kulesi'nin kısa tasviri oldukça yerindedir: bk. Janin, *Const.byz.*, s.271-273.[W.Müller-Wiener, n.5'deki eseri, s.297-298].

[11] Bir seyyar kuvvetin reisi olan N<...> Paleologos'un kayınpederi dediği Nikolas Gaudeles için, bk. Sakız'lı Leonardo, 25. paragraf ve not 45.Battista Gritti için, Barbaro kısmındaki 39 sayılı not ile karşılaştırın.

[12] Burada adı geçen Andronikos adlı kişi için Pusculo ile Languschi arasında tuhaf bir zıddiyet bulunmaktadır (Pusculo'nun poem'inin bu kısmının hülâsa tercümesinde): Pusculo'ya göre, Andorikos adlı zat Kantakuzenos ailesinden olup, Yohannes'in erkek kardeşi, imparatorun diğer bir "demestikos"udur ve Kalkokondiles adlı müellife göre de (cild II, s.159, 20 vdd.) Türk'lerin nihaî saldırısı esnasında Porta di San Romano önünde imparatorun yanında öldürüldü; Languschi adlı müellife göre ise bu Andronikos'a Longino denilmelidir. Eğer bu "Longino" sıfatını, daha mühim bir mevki edinmiş olan evvelki zat Andronikos Kantekuzenos'dan ayırmak için bir lâkap olarak kabul eder isek, o zaman Pusculo ile Languschi arasında bir tenakuz yok demektir.

[13] Bu Leontarios Briennios veya daha doğru imlâsı ile Andronikos Briennios Leontaris adlı zat, 1451 senesinin ilkbahar mevsimi esnasında İtalyan devletlerinden yardım istemek için elçi olarak görevlendirilen Bizanslı asilzâde olmalıdır (Doelger, *Regesten*, 3532 ile 3535 arası numaralar), sırasıyla Venedik, Modena, Roma ve Napoli şehirlerinde bulundu (bk.C.Marinescu, "Le pape Nicolas V, 1447-1455, et son attitude envers l'empire byzantin", *Bulletin de l'Institut Archéologique Bulgare* X(1935) s.336; aynı müellif, "Notes sur quelques ambassadeurs byzantins en Occident à la veille de la chute de Constantinople sous les Turcs", *Annuaiere de l'Institut de philologie et d'histoire orientales et slaves,* X (1950), s.426-427; Guilland, *Les appels*, s.231). En son olarak zikredeceğimiz Corner-ki Fabruzzi adlı biri ima edilmiş olup, Giorgio diye hiç de mevcut olmayan biri denemez- için bk. Barbaro, not.38

[14] İmparatorluk sarayının müdafaası ile Venedik bailo'su Girolamo Minotto için, Barbaro bölümündeki 40 sayılı not ile Sakız'lı Leonardo bölümündeki 37. not ile karşılaştırın. Burada bulunan, Vicenza'lı Giovanni Giorgi adlı, bailo'nun bir kâtib veya kançılar sahibi olduğuna dair bilgi çok ehemmiyetlidir, çünkü başka kaynaklarda böyle bir bilgi bulunmamaktadır.

[15] Belki de Nikola'nın akrabası olan Emanuele Goudeles hakkında başka hiç bir bilgi yoktur (bu bölümdeki 11 sayılı nota bakınız). Bununla beraber Kiev'li İsidoro'nun *Epistula ad Bessarionem* kısmındaki 12 sayılı not ile Sakız'lı Leonardo'nun bölümünde 35 sayılı notta söylediklerime de bakılabilir.

[16] Hatta bu başka bir Bizans'lı asilzâde olan bu kişi hakkında Pusculo'dan başka kimse bilgi vermemiştir. Bununla beraber Sakız'lı Leonardo kısmında verdiğim 41 sayılı not ile karşılaştırın

[17] Trevisan için, Barbaro'nun 22,29,32,34 ve diğer notları ile Sakız'lı Leonardo'nun 42 sayılı notlarına bakınız. Şunu kaydetmekde fayda vardır ki Pusculo, Trevisan'ın cesareti hakkında pek olumlu bir hüküm vermezken, Ludovico Diedo hakkındaki kanaatleri de biraz da Sakız'lı Leonardo'nun kanaatine benzer (not 44)..

[18] Hatta bu Alessio Disipato denen kişi hakkında da başka şahitlik yapacak kayıtlar yoktur, fakat elbette Disipati adlı asil bir ailenin ferdi olup, bunlar arasından diplomatlar yetişmişti (Giorgio, Giovanni, Manuele v.s.: bk.Gill, *Il Concilio di Firenze*, s.65 vdd.).

[19] Eğer metin içinde benim yaptığım tashih-*Blambacus* yerine Languschi tercümesini esas alıp da *Jan Blachus* demem- kesin olur ise, Eflâk asıllı bir kumandan olduğu ileri sürülebilir.

[20] Pusculo metni ile Languschi'nin tercümesi arasında bir uyum bulunmadığını işaret etmek lâzımdır: Pusculo verdiği bilgi içinde Metochite Paleologos'in Porta Putea (yani del Pozzo) müdafaasında bulunduğunu kaydeder ise de, Languschi yaptığı tercümede Teodoro Paleologos adlı kişinin "al pozo Metochite" müdafaasında bulunduğunu yazmaktadır. Fakat bir "pozo Metochite" ne demektir bilinmez, halbuki bir Porta Putea veya Ispigas (şimdi Cubalikapı, bk.Janin, *Const.byz.*,s.289-290) ve hatta Pusculo'nun bahsettiği Metochite Paleologos da bilinmektedir; anlaşıldığı kadarı ile Demetrios Paleologos Metochite adlı, mega stratopedarcos, Giovanni Disipato'nun kayınpederi, evvelden de Manuel II'in *mesazon*'u, imparatorluk divanı üyesi, bu zat için bk.Laurens, Les "*Mémoires*", s.137 not 7: s.126,13: s.136,1 vdd.: aynı müellif, "Les derniers gouvernor byzantin de Constantinople: Démétrius Paléologue Métochite, grand stratopédarque", *Revue des études byzantines*, XV (1957) s.196-206; ve ayrıca bk.Chalcocondyles, not 31.

[21] Porta della Platea hakkında bk.Janin, *Const.byz.*,s.290-291. Burada yazdığı *Philanthropus* (veya Languschi'nin yazdığı imlâ ile "Philantropo") için acaba Filantropeno diye yorumlamak (metinde böyle okumamak şartı ile) mümkün müdür. Bununla beraber müellif bir isim vermez, Fakat bu zatın Giorgio Filantropeno adında, Floransa şehrinde toplanan konsil esnasında Johannes VIII'in *mesazon*'u olduğunu zannetmekteyim (bk.Laurent, *Les 'Mémoires'*, s.214,31: s.224,11: v.s; Gill, *Il Concilio di Firenze*, s.170,295,296 v.s.).

[22] Lukas Notaras hakkında bk.Sakız'lı Leonardo, not 40 ve 65.

[23] Giustiniani'nin yaralanması ile ilgili gelişmeler hakkında Pusculo tarafından verilen malûmât Dukas ile bir benzerlik gösterir (39,10). Bu mesele için, Barbaro kısmındaki 141 sayılı not ile karşılaştırın.

Georgios Sphrantzès

[1] Sphrantzès'in eserinin başlığının böyle olduğu en mükemmel yazma nüshada olduğu gibi, daha sonradan yaratılan yeni nüshalarda orasında veya burasında birazdan düzeltme görmüş ise de, gene de aynıdır. Hayret edilecek taraf ise, başlıkta belirtildiği üzere, müellif bir manastırda eserini yazmış ise de –nitekim kendisi için mütevâzi bir ifade ile "Gregorios adı ile belki bir keşiş" diye vasıflandırır- ve yani 1461 senesinin ağustos ayından sonra, müellif kendisi için "protovestiarios" diye gösterir ve Guilland adlı araştırıcı tarafından açıklandığına göre ("Le protovestiarite Georges Sphrantzès", şu eserin içinde: *Recherches sur les institutions byzantines*, II, Berlin-Amsterdam, 1967, s.204-207) , XV.asır içinde resmî görevler silsilesinde onsekizinciliğe kadar inen bir alt görevdi, halbuki Konstantin XII tarafından 1451 senesinde daha yüksek bir makam olan "mega logotetes" ünvanı *megadukas* Lukas Notaras ve bizzat imparator ile birlikte uzun bir müzakere sonucunda verilmiş, XV. asır esnasında devlet

kademesinde dokuzuncu derecede olan bir vazife idi (*Memorie*, 1-9). Dikkat edilecek bir nokta, Sfrantzès'in eserini yeni baştan ele alan Macarios Melisseno, bu beklenmeyen unutkanlığın boşluğunu doldurabilmek için *Cronaca* diye adlandırdığı esere şöyle bir başlık ilâve etti: "ve sonra mega *logothetes*" (*Chronicon*, s.150 Grecu). İşte böyle bir ihtimal karşısında da bir tevazu kaydı mı bulunuyor yoksa veyahut da başlık için itiraz mı mevcuttur, çünkü imparator *mesazon* ünvanını yani başbakanlığı Notaras üzerinde bulunduğu için ona vermemişti ve acaba Notaras da iki genç erkek evladı için "gran logothetes" ve "gran konestabl" ünvanlarını mı istemişti ?

[2] Sfrantzès tarafından verilen tarihlemeler ve hatta sonraki bölümlerde de Bizans takvimi kullanılır ve tarihleri verirken 5508 diye dünyanın yaradılışından başlatır; bundan dolayı da onun altmışıncı diye verdiği rakam 6960-5508=1452 senesidir. Diğer taraftan da Bizans'lıların yeni yılın başlangıcı olarak 1 eylül ayını almaları şimdiki takvimden dört ay evvel başlattıkları manasına gelir ve böylece bir örnek verecek olur isek 6960 senesi 1 Eylül 1451 günü başlar ve 1 Eylül 1452 günü sona erer. İşte bu sebebden dolayı da 3 Eylül 6961 tarihi bizim için hep 1452 senesidir, ve gene aynı Bizans takvimi içindeki 17 ocak günü bizim için 1453 senesidir. Çok sık olarak da onbeş senelik bir zamanı içeren indizione de ilâve edilirdi: bu devirlerden her birisinin seneleri sırasıyla 1 den başlayıp 15'e kadar numaralandırılırdı ve başlangıc günü de hep 1 eylül olur. Şimdi bizim bir meselemiz olarak ortada duran 6961 (=1 Eylül 1451 ile 31 Ağustos 1452 günleri arası) onbeşinci indizione idi, 6961 (=1 Eylül 1452 –31 Ağustos 1453) birinci indizione, 6962 (=1 Eylül 1453-31 Ağustos 1454) ikinci indizione ve böyle devam eder ve en sonunda onbeşinciya ulaşır (6975=1 Eyül 1466 – 31 Ağustos 1467).

[3] Yunanca esas metin halk dili ile yazıldığından dolayı buradaki cümleyi anlamak kolay değildir, fakat gene de Bizans'lıların, halâ Bizans toprağı sayılan bir mahalde Türk'lerin bir kale inşasına girişme karşısında tutumlarına dâirdir. Kuvvetlerinin çok zayıf olduklarını bildikleri için, her hâlükârda, kara tarfında bir saldırı yapabilecek güçte olmadıkları için, o sırada en iyi tutumun, kalıp seyretmek veya bir gemiye atlayıp Boğaz boyunca gezinmek idi. Hatta Mehmed'in sahip bulunduğu topçu kuvveti hakkında da hiç bir bilgiye sahip olamadılar ve bu topların bombardımanı her türlü gemi geçişine mâni olabilirdi ve bu düşüncelerini de gerçekleştirdiler: bk.Barbaro, s.2-4 (Erizzo ve Trevisan adlı kişilerin başlarına gelenler). Kalenin inşasının henüz başlangıç zamanında bile Bizans'lıların niyetleri üzerinde duran devrin tarihçisi Dukas, iddia ettiğine göre (34,8 de) Bizans'lılar mâni olmak için bir hareket yapmış iseler neticesi çok feci oldu: halbuki Ostravica'lı Konstantin tarafından verilen bilgiye göre Yunanlılar bu kalenin rahat bir şekilde bitirilmesini beklediler, zira bitişinden sonra hemen kendilerinin eline geçeceğini zannediyorlardı. Barbaro çok kati bir ifade ile (s.2) anlattığı üzere, imparator "her gün elçiler ve adamlar"ını "korktuğu" için Sultan'a gönderirdi. En son olarak bilgi veren Sakız'lı Leonardo ise bu kalenin inşasını Cenova'lılar engellemeğe giriştiler diye bir bilgi verir ise de inanılması güç bir iddiadır (9.paragraf).

[4] Sfrantzès burada Epibation [Bigados] katliamını imâ ediyor ve bu hâdise ile ilgili olarak bk.Tursun Beg, not 24.Bundan hemen sonra da, Barbaro tarafından verilen bilgiye göre (s.2), Mehmed ellibin adamını Bizans başkenti önüne getirtip üç gün süre ile kuşattı, fakat herhangi bir vuruşma meydana gelmediği anlaşılıyor, bununla beraber şehrin etrafındaki mahallerde tahrip ve yağmalama olayları cereyan etti (bk.Pusculo, III 291 vdd.).

[5] Sfrantzès tarafından burada kullanılan terim bir tuhaf görülmektedir çünkü *kastron* kelimesi hem bir kale hem de müstahkem şehir manasını taşır, benim kanıma göre de burada konu edilen Boğazkesen kalesi değil de Konstantinopolis'in müstahkem mevkileridir. Gerçekten de

Pusculo'ya göre (III 256 vdd.), Mehmed bu iki gün zarfında şehrin müstahkem mevkilerini teftiş etti: şehri fethetmek için ne gibi zorlukları üstesinden gelmesinin lâzım geldiğini bizzat görmek istemişti.

[6] Burada konu edilen kişi Tommaso Paleologos'un oğludur, Tommaso Paleologos adlı zat, kardeşi Dimitrios ile birlikte Mora'da hüküm sürmekte olup Konstantin XII'nin kardeşi idi

[7] Sfrantzès burada "onsekiz bin" demekle mübalağa etmektedir: şehrin çevresi toplam 20 km. kadardı: bk.Tedaldi, not 10. Diğer taraftan da Halic'in giriş kısmı zincirle kapatıldığı için bu tarafa bakan surlar büyük ölçüde serbest kalmıştı.

[8] Silah taşımakta olan Bizans'lıların sayısı için 4773 diye verilen rakam inanılır görülmektedir, Batı'lılar tarafından verilen "200 veya biraz daha azı" denen bilgi ise çok zor kabul edilecek bir aktarmadır. Konstantinopolis'de mevcut bulunan Venedik'liler ile Cenova'lılar ve silah edinme izni alanlar dışında, şunu da dikkate alınması lâzım gelen bir husus ise Kardinal İsidoro beraberinde 200 Sakız'lı Giustiniani ile Maurizio Cattaneo 700 (veya 400) kişi daha ve Venedik Cumhuriyyetine bağlı harp gemileri ile ticaret gemileri kaptanları, bir fırsatını bulup da kuşatma hareketinden evvel limana ulaştıkları zaman tayfa olarak birkaç yüz adam hizmetlerindeydi: hepsi için 2000 kişi diye bir rakam verebiliriz. Sfrantzès'in metninde ya bir hata (yani 2000 denilecek iken 200 denilmiş) mevcuttur veyahut da şehrin müdafaası için Batı'lılar tarafından yapılan katkıların ehemmiyetini küçültmek için yaratılan bir fikri sâbit vardır.

[9] Antik zamanlarda "demarkos"lar şehirdeki sirkin [circo kelimesini böyle tercüme etmek gerekir ise de buna 'Hipodrom' demelidir] "demos" veya karakollarının başları idiler (bk.J.B.Bury, *The imperial administrative sistem in the ninth century,* New York, 1911 tarihli baskısının anastatik neşri, s.105-106; R.Guilland, *Études de topographie de Constantinople*, I. Berlin-Amsterdam 1969, s.410-441; L.Bréhier Les *institutions* de *l'empire byzantin,* Paris 1970 (2. baskı), s.159-165) ve X.asırda siyasî ehemmiyetleri zaten ortadan kalkmıştı; buradaki "demarkos" terimi, şehir içindeki oniki tane regio ile şehir dışı [varoş] iki mahallin (Sykai veya Pera ile Blakerne) idarecisi olarak görülüyorlar ve V. asırda yapılan bu düzenleme esnasında (bk.Janin, *Const. byz.*, s.43 vdd), ilk zamanlarda *curatores* denilmiş IX. asırdan sonra gitoniarkhai (Bury, *The imparial ...* s.71-72 ve 106) denilmiş ve bir süre "şehir eparkhos"una yani Konstantinopolis valisine bağlı idiler (Bury, *The imperial ...* s.69-73). Burada anlaşıldığına göre bunlar şimdi doğrudan "*megas logothetes*" Sfrantzès'e bağlı idiler, çünkü *eparchos* veya şehir valiliği Latinlerin istilâ hareketi sırasında (1204-1261 seneleri arasında geçen zaman) tamamen ehemmiyetini kaybetmiş ve hiç bir fonksiyonu bulunmayan bir saray görevlisi rütbesine inmişti (sözde-Codinus *de officialibus palatii,* V 35; R.Guilland, *Recherches sur les institutions byzantines,* II, Berlin-Amsterdam 1967, s.247). Demek oluyor ki buradaki "demarchia" kelimesi "şehir regionu" manasındadır.

[10] Burada "küçük risale" anlamına geliyor, yani ancak çarpışacak insanlarla müdafilere kullanılmak üzere verilebilecek silahların bir listesini belirtecek kadar küçültmüş bir defterdir, böyle olmasının sebebi de elbetteki böyle müstesna bir müdafaa hareketi ihtiyaçları için insan sayısı da çok az idi ve silahların da sayısı çok mahduttu.

[11] Şuna dikkat etmek lâzım gelir ki, Sfrantzès eserinde Konstantinopolis'in fethinin safhalarına dair hiç bir bilgi vermez; tabii ki sözde-Frantzès, yani Makarios Melissenos, daha başka kaynaklardan da istifade etmek suretiyle, bunun çok parlak bir tasvirini yapıp, mevcut boşluğu doldurmağa muvaffak olmuştur; bk.Sözde-Frantzès, III, 3,1 vdd.

[12] Gerçekten de Sfrantzès asla bir şehir kapısı komutasına getirilmedi, fakat bir *"mega logothetes"* vazifesinde bulunduğu sırada, silah tedarik etme işlerinin başına getirilmiş olması muhtemeldir.

[13] 8 Şubat 1405 günü dünyaya geldi ve 6 Ocak 1449 günü imparator olarak tac giydi (bk.Sfrantzès, 2,2 ve 29,4).

[14] Türkçe olan *amirachur* terimi için, bk.G.Moravcsik, *Byzantino-turcica,* II, *Sprachreste der Türkvölker in den byzantinischen Quellen*, Berlin 1958 (2.baskı), s.68.

[15] Bundan sonra metinde gelişen (2-9. ve 11-13. paragraflar) bir dizi sert polemiğin Batı'lılara karşı yönelmiş olup bunların söz verip de Türk'lere karşı vaad ettikleri yardımları esirgedikleri hakkındadır. Sfrantzès tarafından sert bir dille kaleme alınan metinde özellikle Roma'ya, Venedik'e, Sırbistan'a, Macaristan'a, Napoli kralına ve Cenova'lılara karşı yöneliktir; bunlar için şunlara bakılabilir: R.Guilland, "Ai prostin Duzin...", *Epeteris Hetarireias Büzantinon Spoudon*, XXII (1952) s.60-74; aynı müellif, "Les appels de Constantin XI Paléologue à Rome et Venise pour sauver Constantinople (1452-1453)", *Byzantinoslavica* XIV (1953), s.226-244.

[16] Yunanca olarak geçen ὡς δήθεν βουληθεντος του Παιδὸς... terim böyledir ve ben bunu tercüme ettiğim gibi "çünkü, eh öyledir bu genç ona karşı istediğini yapmağa girişir (=öldürmek)" biraz tuhaf görünmektedir, çünkü henüz ondört yaşına girmiş veya ilk adımını atmış bir delikanlıdır. Fakat terimde biraz da alay bulunmaktadır ve âdeta şunu der gibidir: "elbette, emir'in hayatına kasd etmek istedi, ve bu sebebden nâşi idam edildi; fakat hepsi yalandır, çünkü konu edilen ondört yaşındaki bir çocuktur."Fakat gerçeği de bir başka yerde aramalıyız, eğer sözde-Frantzès'e yani Makarios Melissenos'a (IV 14,3) inanacak olur isek, buradaki metni kendisine göre değiştirirken şu şekle sokmuştur: evouleto [böyle.ho amiras] tin... ve yani "emir bu sırada genç çocuğun üzerinde bir aktif homoseksüellik girişiminde bulunmak istiyordu".Sfrantzès'in çocuğuna olduğu gibi Lukas Notaras'ın oğlu için de benzer bir girişim yapılmak istenmişti, bu olay için de bk.Sakız'lı Leonardo, not 65.

[17] Leontari dediği mahal, müstahkem hale getirilmiş bir Ortaçağ devri kalesi olup, halâ harabeleri ayaktadır, Taigeto'nun kuzey tarafındaki bir uç'da, Arkadia'daki halen Megapolis'in güneyinde, Tripoli'den kıyıdaki Kyparissa'ya giden yol üzerinde mühim bir mahaldir ve Konstantin XII'in kardeşi Tommaso Paleologos adlı despot burada bulunduğu sırada 1459 senesinde Türk'ler tarafından mağlub edildi (bk.D.A.Zakythinos, *Le Despotat grec de Morée,* II, *Vie et institutions*, Athènes 1953, s.94,219,287-288). Kertezi denen yer küçük bir kasaba olarak, Akaia'da, Peloponnesos'un kuzeyinde, Kalavryta'nın güney batısında kalan küçük bir yerdir (bk.Zakythinos, anılan yer. S.122; O.Markl, *Ortsnamen Griechenlands in "frankiscer" Zeit,* Graz-Köln 1966, s.39). [Bu şehirlerin Türk idaresinde hangi isimleri aldığını tespit zor olduğu için, A.Pertusi'nin metninden aynen aktardım].

Samile

[1] Konstantinopolis'de ikibin tane kilise bulunduğuna dair Eparchos da *Relazione* not 25'de de aynı rakamı vermiş ise de, çok itimat edilecek bir rakam değildir.

[2] Büyük Konstantin ile annesi Helena'nın cesedleri, daha evvelce de söylediğim üzere (bk.Campora, not 2) Ḫavariyun [Oniki Havari] Kilisesi'nin absidinin doğu tarafında Konstantin tarafından inşa ettirilen anıtmezarda bulunmaktadır: Aya Yorgi'nin en mühim röliki yani kafatası San Giorgio dei Mangani adlı kilisede koruma altında idi (bk.Janin, *Geogr.eccl.*, I 3, s.74). Aya Sofya kilisesindeki hayalî rölik haberi müellifin yaptığı büyük bir hatadan ileri gelir. Elbette ki "Büyük Kilise" denilmekle, bu isme sahip bir azize için ithaf edilen kilise zannetmişti, halbuki "İlâhi Bilgi" yani Allah'ın Söz'ü denilmek istenmişti. Kaldı ki hiç bir zaman böyle bir rölik mevcud olmadı asla hatta Aya Sofya'nın da yoktur (bk.Janin, *Geogr.eccl.*, I 3, s.466-467: A.Guillou, *La civilisation byzantine*, Paris 1974, s.282-286).

[3] Zannıma göre 21 nisan günü Porta di San Romano denen mahallin civarında gerçekleştirilen bombardımanı konu edilir ve bu atışlar sırasında duvar ile Baccaturea kulesinin büyük bir kısmı tahrib edilmişti ve bu konuyu Sakız'lı Leonardo 8. paragrafın 12 ve 13 sayılı notları ile Barbaro'nun 59. notunda da anlatılmıştır.

[4] Gemilerin nakil işi –fakat ikiyüz gemi değil altmış ile seksen arasında değişen bir miktarda: Zamandizini'nde 22 nisan günü kısmına bakınız- 22 nisan günü gerçekleştirildi (Barbaro, s.27-28 ve not 70).

[5] Episkopos Samile, Halic'in dip tarafında fıçılar üstünde kurulu köprünün (bu konu için bk.Barbaro, not 100; Tedaldi, not 14) 19 mayıs günü inşası sırasında iki tane olduğunu söyleyen tek kişi olup bu köprünün bir tarafını top sıraları ve piyadeler (Yeniçeriler olabilir mi ?) doldurmuş iken diğerinde ellibin "muharip" vardı. Burada verilen rakam elbette mübalağalıdır ve bir hatta iki tane sıfırı silmek lâzımdır. Fakat her hâlükârda, sâir devrin hâtıra yazan müelliflerine göre döşeme işi bu köprünün saldırı noktasının Haliç surlarına (Porta del Kynegon) doğru değil de Porta di San Romano istikâmetinde olduğunu haber verirler.

[6] Müellif, haberleşme içinde bulunduğu kişilerin acıma hislerini harekete geçirebilmek için, Türk'lerin şehre girdikten sonra yaptıkları katliâmlar için mübalağalı rakamlar vermektedir. O tek başına değildi; hatta, devrin bütün hâtıra kaleme alan müellifleri bu noktada mübalağalı davranmaktadırlar. Hiç şüphe yok ki, müdafilerin vahşice bir katliâmı gerçekleştirilirken müdafaayı tazyik altına alanların da yaptığı fakat kadınlarla çocukların bütünüyle yok edildikleri doğru değildir. Kostantino di Ostrovica (26.bölümde) kadınlarla çocukların tasarruf edildiklerini kati bir dille açıklamaktadır; Dukas (29,20) ve Kalkokondiles (cild II, s.161,10 vdd.) de sarih bir şekilde binlerce kişinin Aya Sofya kilisesine sığındıklarını ve sonradan bunların çoğunluğunun esir edildiklerini yazarlar ve Eparchos da aşağı yukarı aynı iddiaları ileri sürer.

[7] Galata'da uygulanan tahribat için bk.Lomellino, not 13; Silivri'nin fethi hakkında, eğer bu şehir ile ilgili ise zira Almanca olan esas metinde "Salvaria" diye bozuk imlâ ile yazılmış bir yer adı olarak geçen, şu eserlere bakılabilir: Dukas, 37,2; Kritovulos, I 17,3; Pusculo, III 387 vdd.

[8] Tahrib edilen bir şehrin yeniden iskânı için Türk'ler tarafından uygulanan usullerden birisi de, Türk İmparatorluğu'nun muhtelif eyaletlerinden ahali naklinin yapılıp tahrib edilen

şehirlere iskân edilmesi olduğu bilinmektedir. (bk.H.İnalcık, "Ottoman methods of conquest", *Studia Islamica* II (1954) s.103-129 ve özellikle de s.122 vd. [Bu makale Türkçe'ye tercüme edilmiştir, "Osmanlı fetih yöntemleri" *Söğüt'ten İstanbul'a. Osmanlı Devleti'nin kuruluş üzerine tartışmalar,* Ankara 2000, s.443-472, A.Pertusi'nin özellikle belirttiği sayfa, burada 465-467'dir]. İstanbul için de aynı usul kullanıldı ve buraya hem Batı'dan hem de Doğu'daki Anadolu topraklarından, hristiyan ve müslüman aileler toplu bir şekilde nakledildiler (bk.Babinger, *Maometto,* s.110-111; H.İnalcık, "The policy of Mehmed II toward the greek population of İstanbul and the byzantine buildings of the City", *Dumbarton Oaks Papers* XXIII-XXIV (1969-1970), s.231-249: aynı müellif, "Istanbul",*The Encyclopaedia of Islam,* IV (1974) s.224-229). Samile tarafından verilen toplam 30.000 kişilik rakam bütünüyle inanılmıyacak bir rakam değildir. Bu noktada, kaynaklar arasında büyük çelişkiler bulunur. Dukas (42,3) eylül ayı esnasında beşbin ailenin nakledildiği haberini verir, ve Rodos adasında bulunan Sen Jan şövalyeleri tarikatının Üstâd-ı Azâm'ının eylül ayında devrin Papa'sı Nicolò V'ya yolladığı yazılı haberde dediğine göre Mehmed "kendi memleketinden" yetmişbin yeni aileyi yollamış "ve hepsini de bu şehirde iskân ettirmiş" idi (bk.Niccola della Tuccia, *Cronaca di Viterbo,* şu eserin içinde: *Cronache e statuti città di Viterbo,* neşreden ve tamamlayan I. Ciampi, şu seri içinde basılmıştır: Documenti di storia italiana pubblicati a cura della R. Deputazione sugli studi di Storia Patria per le provincie di Toscana, dell'Umbria e delle Marche, c.V (1872), Firenze, s.229), bu son rakam için biraz mübalağalı (belki yedibinyediyüz diye okumalıyız) görülmektedir). Diğer kaynaklar ise biraz müphem bilgi verir: meselâ, Tursun Beg (bk. not 77) genel manada şehrin "yeniden yapılandığı" bilgisini verir; Tâcî Beg-zâde Câfer Çelebi (not 27'de) de Mehmed tarafından yayınlanan bir emirnâmeye göre, nakil isteğinde bulunanlara İstanbul'daki evlerden sahip olmak isteyenlere tahsis yapılacaktı; Kritovulos (I 74,13 ve II I,I ve 10,3) adlı tarihçi de "yeniden iskân" diye Hristiyan, Müslüman, Musevi ve sair "Asya'dan ve Avrupa'dan" ailelerin getirildiğini yazar; en son olarak da Ankara'lı Abraham adlı müellif *Lamento*'sunda (not 28), Ankara'dan dört tane Ermeni ailenin nakledilmesinin Mehmed'in emri üzerine gerçekleşmesinin, içinde bir hüzün yarattığını belirtir. Fetihten 25 sene sonra yapılan bir nüfus sayımı, kadı Muhyiddin tarafından 1477 senesinde yapıldığı zaman şu rakamlar ortaya çıktı: 8951 aile müslümandır, 3151 aile Hristiyan Yunanlı olup, 2000 kadarı da Ermeni, Latin ve Çingene'dir (İnalcık, *The policy...* s.247). Galata için, Tedaldi bölümündeki 25 sayılı not ile karşılaştırın. [İstanbul için yapılan nüfûs tahmini için varılan son neticeler için, bk. H. İnalcık, "İstanbul. Nüfus ve sosyal yapı", *TDV İslam Ansiklopedisi,* c.23 (2001)s.232 vdd.]

[9] Mehmed'in Sırbistan'ı işgâl ve fethetme projeleri için şu bölümlerdeki notlar ile karşılaştırın: Lomellino, not 23: Kiev'li İsidoro, *Epistula Universis Christi fidelibus,* not 11.

[10] Bu haberin doğru olması muhtemeldir: meselâ, bilindiği üzere 1456 senesinde Sırbistan'a karşı bir sefer hazırlığı içinde bulunan Mehmed, Kruşevac'da [Alacahisar] bir top dökümhanesi kurdurdu; böylece 1464 senesinde Yajce kalesine karşı yapılan kuşatma harekâtı esnasında kullanılan büyük çaplı toplar burada imâl edildi. Bir döküm üstâdı olan Jörg von Nuremberg bu konuda şahitlik yapar: "Türk yeniden (yani 1464 senesinde) şehre (Bosna'daki Seycza) karşı yürüdü ve şehrin önünde büyük boyda dört top yaptırttı" (Jörg von Nuremberg, *Geschicht von der Türckey,* Memmingen, 1482-1483 civarında, yaprak, 4r: "Der turck zog wider vor die stat und gosse vier grosse buchsen von der stat"): ayrıca şuraya da bakınız: Babinger, *Maometto,* s.148, 246-247. [Türkçe tercümesi; *Fatih Sultan* .... s.109,132].

[11] Türklerin Transilvanya'ya karşı yapmak istedikleri akınlar çok sene sonra tatbik edildiği için, Sibiu (veya Hermannstadt veyahut da Nagyszeben) ahalisi iyi bir fırsat bulmuş oldu. Sibiu şehri, daha evvel 1438 senesinde Evrenos-oğlu Ali Beg komutası altındaki bir Türk birliğinin bir hafta süre ile kuşatması altında kalmıştı; başka bir kuşatma harekâtı da 1442 senesinde, Jan Hünyad komutası altındaki Macar'lara karşı çarpışan Türk kuvvetlerinin komutanının katli üzerine, Sultan'ın başsilahdâr'ı Mezid Bey tarafından gerçekleştirildi. Transilvanya'ya karşı bir başka saldırı 1479 senesinde gerçekleştirildi, fakat Sibiu şehri gene bu kuşatma ve tahrip girişimini bertaraf etmeğe muvaffak oldu, çünkü Mihal-oğlu Ali Bey komutasındaki Türk orduları Maros vadisine kadar tahrip ve yağmalama girişimin tamamladıktan sonra, dönüş yolunda Transilvanya voyvoda'sı Stefan Batori ve Tameşvar *ban*'ı Pol Kinizsi komutasında kuvvetler tarafından ağır bir mağlubiyete uğratılıp firara mecbur edilmişlerdi (Babinger, *Maometto*, s.16,20,406-407). [Burada A. Pertusi'nin kullandığı özel isimleri aynen koymama rağmen, Transilvanya'nın Erdel olarak tarihimize geçtiği ve diğer adları da aynen tekrarladığımı belirtmeliyim].

[12] Episkopos Samile, İmparator Konstantin XII'in sonu hakkında yeteri kadar bilgi sahibi olamazdı: muhtelif mütaleâlar için şu nota bakmak gerekir: Barbaro, not 159.

[13] İki episkopos tarafından fidye olarak toplam yetmişbin aspron veya gümüş para ödenmesi bütünüyle inanılmaz değildir. Barbaro eserinin 61. sayfasında, 1453 senesinde Türklerin eline esir düşen Venedik'li esirlerin listesini verdikten zonra, bunların kurtulmaları için *pro capite* [kelle başına] ödemeleri gereken miktar "kimisi ikibin duka, kimisi bin duka ve kimisi de sekizyüz duka ödemeliydi". Şimdi ise bir Venedik duka altınının o sıralarda üç iperperos'dan biraz fazla ve bir iperperos'un da oniki gümüş para karşılığı (terimi de "miliaresia" veya "aspron" idi) olduğunu gözönüne alır isek, yetmişbin aspron karşılığı dokuzyüzyetmişiiki duka meydana çıkıyor; ve bu ikili için ödeme yapılmış olup, manası da iki episkopos'un *pro capite* [kelle başı] demekle dörtyüzseksenaltı duka ödemeleri demekti (XV. asır esnasında bu paraların ne gibi bir değer kazandığı hakkında bk. Tommaso Bertelè, "Moneta veneziana e moneta bizantina", şu eserin içinde, *Venezia e il Levante fino al secolo XV*, neşreden A.Pertusi, I, Firenze 1972, s.3-31).

Eparchos

[1] Mektubun başlangıç kısmı çok bozuk olduğu için, önceki cümlelerin ne demek istediğini anlamak zordur; bununla beraber elde kalan metinlerden anlaşıldığına göre Kontantinopolis'in Türk'lerin elinden kurtarılması için bir kehânet içerir, ve benzerlerini de Dukas tarihi (39,18) ile Nestore İskinder'in eserinde (s.41) okuyoruz.

[2] Sant'Urbano bayramı diye bir kayıt (gerçekten de 19.5.233 günü ölen Papa Urban I içindir; bu bayram Batı âleminde 25 mayıs günü tesid edilir, bk.*Martirologio Romano*, İtalyanca metin neşri, Vatikan 1931 s.132-133; Bizans'ın ortodoks mezhebi kilisesinde, bu gün içinde Mübeşşir'in kafasının üçüncü bulunuşu kutlanırdı) büyük bir ihtimalle tercüme edenlerin yaptıkları bir ilâve idi.

[3] Uydurulmuş bir hikâye gibi görünmekle beraber tarihi bir temele de dayanır, çünkü Murad II ile oğlu Mehmed arasında çok gergin ve anlaşılması güç ilişkilere atıf yapıyor. Bilindiği üzere,

11 Kasım 1444 günü Varna'da Batı kuvvetlerine karşı büyük zafer elde ettikten sonra Murad II, çok iyi bilinmeyen bazı gerekçelerle, o sıralarda henüz onüç yaşında olan oğlu Mehmed lehine tahtından feragat etti (1444 senesinin kasım ile aralık ayları arasıydı), yanına da Sadrazam Halil Paşa [Çandarlı] ile Kazasker Hüsrev'i bıraktı. Fakat, Manisa şehrinde yaşamakta olan Murad Bey, anlaşıldığı kadarı ile Halil Paşa'nın isteği üzerine malikânesinden çıkıp, Osmanlı Devleti'nin Avrupa tarafında bulunan başkenti Edirne'ye gitti, sadrazam da ona siyasi durumu ve yeni genç padişahın projelerinden bahsetti. Mehmed o sıralarda Konstantinopolis'i fethetme işini aklına koyduğu anlaşılıyor: o devrin İtalyan tarihçisi Gianmaria Angiolello da *Historia turchesca* [Türk tarihi] adlı eserinde böyle ısrar eder. Her halükârda, Murad II tarafından 1.Ağustos.1446 günü Bursa'da bir vasiyetnâme yazdırıldı ve ihtiyar padişah iktidara yeniden geçmeden evvel Mehmed için pek büyük bir sempati sahibi değildi, çünkü şefkati 1443 senesinde Amasya'da iki küçük çocuğu ile birlikte yatağında boğazlanan büyük oğlu Alaüddin Ali içindi. Bu çok kanlı korkunç olay üzerine Mehmed Çelebi veliahd oldu (bk. Babinger, *Maometto*, s.23-24 ve 44-50) [Türkçe tercümesi; *Fatih Sultan Mehmed...* s.40,55].

[4] Boğaz-kesen kalesinin inşasına değiniyor (bunun için, Barbaro kısmındaki 3 sayılı not ile karşılaştırın.) Müellif doğru olarak, burasının Bizans için âdeta bir "sehpa gibi" olduğunu yazar, çünkü gerçek görevi İstanbul Boğazı'ndaki geçişleri mâni olmak içindi. Burada "Fimiän" diye gördüğümüz yer adı, Boğazkesen kalesinin inşa edildiği mahal olan, "Phoneus" denen Bizans arazisinin fonetik bir değişim geçirmiş tarzıdır (bk.Janin, *Const.byz.*, s.477). Eğer müellif, Boğaziçi'deki bu mahal için, Bizans İmparatorlarının "av mahalli" olduğunu söylüyor ise, çok şüphe ile bakılacak bir haberdir. Bugün bile dünyanın en güzel kıyılarından bir olan bu mahalde, San Mamas (günümüzdeki Beşiktaş), Therapia (günümüzdeki Tarabya) ve San Zaccaria (şimdi tespit edilemeyen bir mahal) [Zekeriya köy olabilir mi?] gibi bazı imparatorluk sarayları vardı, ve bunların bazılarında yaz mevsimi geçirilirdi (bk.Janin, *Const. byz.*, s.141,145,473-474,481-482) fakat bir "av mahalli" olduğuna dair hiç bir bilgi yoktur. Tam ve gerçek bir avlanma mahalli Blakerne yöresinin kuzey-doğu surların öte tarafında denk düşen ve "Philopation" denen mahaldi (bk.Janin, *Const.byz.*, s.143-145; A.Pertusi, "Il preteso thema bizantino di Tâlâjâ e la regione suburbana di Costantinopoli", *Byzantinische Zeitschrift*, XLIX (1956) s.87-89).

[5] Müellif burada 1452 senesinin mart ile eylül ayları arasında geçen olayları çok kısaltıyor. Bunlar için, Zamandizimi'nin bu yılları ile karşılaştırın.

[6] Müellif bu aşamada da, 31 ağustos 1452 (Mehmed'in Edirne'ye dönüşü) ile 5-7 Nisan 1453 (şehrin kuşaltılmasının başlaması) tarihleri arasında cereyan eden hâdiselerin gelişmesini çok basite indirmiş görülüyor: bk.Zamandizimi, o yılların sayfalarına bk. Maamafih, yazmanın esas metninde, Mehmed'in binlerce adamını operasyonlarda nasıl kullandığına dair bilgiler bulunmaz; bu durumda, daha başka kaynakların yardımı sayesinde bu boşluğu kapattım. Meselâ, Mehmed tarafından ağustos ayı sonunda surlar civarına ellibin kişi aktarıldığı Barbaro'nun eserinde (s.2) bulunmaktadır; fakat şehrin kış mevsiminde tamamen muhasara edildiği doğru değildir. Şehrin muhasarası ile vazifelendirilmiş bulunan "Czamakpegis" adlı "feudatario" [Derebeyi]'nin (Almanca'da *Pauerherr,* köy efendisi) esas kimliğini aramağa giriştiğimiz zaman başka kaynaklarda adı görülmeyen şu zatın Çakmak Beg adını taşımış olması bir an için akla geliyor. Gerçekten de, Bizans kaynakları (Dukas, 37,2; Kritovulos, I 17,3) ve Batı'lı kaynakların (Pusculo, III 375 vd.) aracılığı ile öğrendiğimize göre Mehmed, Edirne şehrine avdet ettikten sonra, kış mevsimi esnasında Karaca Beğ komutası altında bir

kuvvet hazırlattı ve ayakta kalan Bizans kalelerine (Misivri, Silivri, Acheloo [Ahyolu], Byzos [Vize]) saldırması emri verdi.Bir tek Silivri bu saldırıya direndi.Tarihçi Kalkokondiles (cild II, s.149) bu saldırının biraz daha evvel, yani ilkbahar mevsiminin başladığı sırada yapıldığını ifade etmiş gibidir.Bk.A.Bakalapoulos, "Les limites de l'Empire byzantin depuis la fin du XIV e siècle jusqu'à sa chute (1453)", *Byzantinische Zeitschrift* LV (1962), s.64-65; Ayrıca, Neşri, n.29 [eserin 2.cildindedir].

[7] Sipere kaç tane top konulduğuna dair metinde hiç bir rakam mevcut değildir.

[8] Barbaro şöyle der (s.18): bir milin çeyreği.

[9] Anlaşıldığı kadarı ile müellif burada, Türk'ler tarafından 17/18 mayıs gecesi inşa edilen büyük bastion (veya kule)yi ima ediyor. Porta della Ventura denilen mahal ile ilgili bilgilerin aydınlatıldığı Barbaro bölümündeki 97 ve 98 sayılı notlar ile Kiev'li İsidoro'nun *Epistula ad Bessarionem* [Kardinal Bessarione'ye mektup] bölümündeki 10 sayılı not ile karşılaştırın. Bizim şimdi elimizde bulunan bu muhtırada "deri kaplı tahta kule"'nin acaba "tekerlekler üstü yürüyen", "kare şekli bir harp makinası" diye bilinen ile aynı olup olmadığı belli değildir. Fakat, Türk'ler bu tip makinelerden bir taneden fazlasını inşa etmediler.

[10] Bu çok büyük bir maharetle yapılmış olan makine hakkında, sâir kaynaklarda hiç bir bilgi bulunmamaktadır.

[11] Birinci lağımın 16 mayıs günü farkedildiğini hatırlamakta fayda vardır (bk.Barbaro, s.41 vdd.), Diğer taraftan da Bizans'lıların ilk lağım çukurlarını "çıkmak istedikleri" için kazdıkları doğru değildir, fakat sadece Türk'lerin böyle bir lağım kazmağa giriştiğini fark ettikleri zaman, hemen bir karşı-lağım işine girişmeleridir.

[12] Türk gemilerinin kara yolu ile nakledilmesi olayı 22 nisan gecesi gerçekleştirilen bir askeri harekâttı: bk.Barbaro, not 70 ve 72. Müellifin burada olayların zamandizimine pek fazla dikkat etmediği belli olmaktadır. Nakledilen gemiler ile hafif sandallar için verilen 2200 rakamı muhakkak hayalî olduğu sâbittir. Daha kesin bilgi veren diğer kaynaklar ise en fazla 80 gemi diye bir rakam verirler (bk.Zamandizimi, 22 nisan 1453 günü). Bir an için 2 rakamının bir tekrar diye yazıldığını farz edip 200 rakamını versek bile, çok büyük bir rakam olduğu görülüyor.

[13] Halbuki bu köprü 19 mayıs günü inşa edilmişti: bk.Barbaro, s.43.

[14] Gedik diye ima ettiği yer, Porta di San Romano yakınlarında açılan yer olması kesindir, bunu devrin diğer yazarları da konu ederler. Burada bulunan "Di questa breccia si occuparono i genovesi ecc." [Bu gedikle Cenova'lılar ilgileniyorlar vs.] tarzındaki cümleden şöyle bir mana çıkıyor: Surların yıkık olan bu noktasının müdafaası için, Cenova'lılar Giovanni Giustiniani Longo komutası altında ilgileniyorlar. Fakat müellifin söylediği gibi bu müdafaayı gemileri ile yapmaları mümkün değildi, çünkü Haliç limanından çok uzak bir mahaldir.

[15] Burada söylenen cümlenin manası çok sarih değildir: 20 nisan günü Bizans'ın başkentine ulaşan üç Cenova ticaret gemisi ile bir Bizans gemisinin yardım getirmesi ile Türk donanmasının Marmara Denizi'nde bu gemilerle yapmak zorunda kaldığı deniz muharebesini ima etmiş olabilir (bk.Dukas, 38,7: Kritovulos, I 39-40: Kalkokondiles, cild II, s.155; Barbaro, s.23-26; Sakız'lı Leonardo, 13. paragraf; Pusculo, IV 353 vdd: v.s).

[16] 29 Mayıs günü pazartesi değil fakat salı günü idi: müellif herhalde nihaî hücûmun 28 (pazartesi) ile 29 (salı)'u birbirine bağlayan geceyi söylemek istemişti; fakat daha 29 mayıs

gününün ilk saatlerinde Türk'ler müdafaa hattını yerle bir etmişler ve şehre girmiş bulunuyorlardı.

[17] Burada açık bir şekilde Giovanni Giustiniani Longo'nun tutumu üzerinde duruyor ve bu olay için Barbaro kısmının 141. notuna bakın. Giustiniani'nin yaralanmasının ne derece ağır olduğu üzerinde belki şüphe ile yaklaşabiliriz, fakat yaralanmamıştır diyemeyiz!

[18] İmparatorun hizmetinde doksanbin kişi bulunur diye verilen rakam kesinlikle hayalidir – gerçekte de doksan kişiden fazla olamazdı-, ve ayrıca müellifin "hâinler" için, yani Giustinani'nin komutası altında bulunan Cenova'lı adamlar için hiç bir iyi niyet duymadığı da çok daha açıktır.

[19] Megadukas Lukas Notaras'ın sonu için, bk.Sakız'lı Leonardo, n.65.

[20] Elbette efsane ile süslü bu olayı sâir iki müellif de ima etmişlerdi: Rimini'li Filippo ve Enea Silvio Piccolomini. Rimini'li Filippo şu satırları yazar: [Prof.A.Pertusi'nin koyduğu Latince metni tekrar etmeyip, tercümesini veriyorum; "Zira Türk'lerin kralı böyle bir zaferden dolayı çok gururlu idi. Bu hırsını tatmin etmek için bizim kutsal dinimize karşı hakarete varan davranışı sonucu, çok meşhur ibadethânemiz Aya Sofya'yı dinden çıkarmak istedi, tıpkı vahşi hayvanın davranışı gibi, sevimli ve tatlı kıza tecâvüzcü gibi davrandı, böylece kendisine iftihar payı çıkardı...] (Pertusi, *La lettera di Filippo da Rimini*, s.157, 187-190 ve 149 not. 94); İkinci kişi olan E.S.Piccolomini, kendisine bilgi ulaştıran Leonardo Benvoglienti adlı kişiyi dinledikten sonra şunu diyor: [A.Pertusi'nin koyduğu Latince metni burada tekrar etmeyip, tercümesini veriyorum; "Bütün orada bulunanların dediklerine göre, Türk'lerin bu çok aşağılık reisi... Aya Sofya adlı kilisemizdeki büyük altar civarında, herkesin gözü önünde, çok asil bir bâkire ve genç bir erkek kardeşine, kral kanı sahibi olduğu için, tecavüz etti ve sonra da katlini emretti"] (Piccolomini, *Lettera a Benvoglienti*, not 4) [Eserin 2.cildinde bulunmaktadır]. Bu efsane aynı zamanda Almanya'da yayıldı: Matthias Döring adında, Brandemburg'lu, Franşeskan tarikatının mensubu olan bu zat, XV. asırda Almanya'da bir kronik yazdığı sırada, Engelhaus adlı kişinin *Cronaca* [vekâyinâme]'sına bir zeyil ilâve ettiği zaman (1464 yılına kadar cereyan eden hâdiseleri yazdı) şu cümleleri yazdı: [A. Pertusi'nin aktardığı Latince metni tekrar etmeyip, tercümesini veriyorum; "Türk'lerin imparatoru... onu (burada *Constantinopolim* olmalıydı) elde edip ve halkını da köle durumuna getirdikten sonra, imparatorun erkek ve kız çocuğunu esir olarak büyük kilisemiz Aya Sofya'ya götürdü, buranın çok meşhur olan altar'ı yakınında kız çocuğuna tecavüz etti, kızın babası ile erkek kardeşi seyretmek zorunda kaldılar; bunun yapılmasından sonra da hem babayı hem erkek çocuğu hem kız çocuğunu işkence ile katl edilmelerini emretti...] (bk.*Codex diplomaticus Brandenburgensis*, neşreden Riedel, IV I, Berlin 1862, s.224: J. Irmscher, "Zeitgenössische deutsche Stimmen zum Fall von Byzans", *Byzantinoslavica* XIV (1953) s.110-112). Bu tip bilgilere Sakız'lı Leonardo (not 62) bir takım imâlarda bulunur ve onu tekrarlayan Languschi adlı müellif (s.32) Mehmed için, zaferden sonra "Bakküs'ün kanını insan kanı ile karıştırmak" istedi diye yazar [Latince metni burada tekrar etmiyorum; Bakküs burada şarap manasındadır].

[21] Konstantinopolis'de muhafaza edilip de, burasının Türk'lerin eline geçmesinden sonra Türk'lerin sahip oldukları ve bir kısmı da Batı ülkelerine giden bu rölik'ler meselesi için, bk. F.Babinger, "Reliquienschacher am Osmanenhof im XV.Jahrhundert", şu kitabın içinde: *Sitzungsberichte der Bayerischen Akademie der Wissenschaften*, Philos.-hist.Kl.Heft 2, München 1956, s.1-47.

[22] Müellifin burada "Deutsch Suleiman" yani "Alman Süleyman" demesini gerçekten tuhaflıkla karşılaşıyoruz, halbuki burada "Turckisch" yani "Türkçede" denmesini beklerdik. Bununla beraber bu zat tarihî bir kişiliğe sahip olup Mehmed tarafından Konstantaniyye'ye *subaşı* olarak tayin edilmişti: adı Süleyman Beg veya daha doğru olarak Karışdıran Süleyman Beg idi (bk.Dukas 42,3: Kritovulos, I 73,14: Tursun Beg, not 76; Babinger, *Maometto,* s.110,329).

[23] Müellife göre, Mehmed tarafından öldürülen devlet görevlileri diye verilen bu uzun listedeki bazı isimleri teşhis etmek belki çok güç değildir: Halil Paşa hapse atıldıktan sonra öldürüldü (10.Temmuz.1453); Yakub Paşa ve Mehmed Paşa adlı kişilerin de aynı yıl malları ellerinden alındı; Saruca Paşa ile Zağanos Paşa ise 1454 senesinde sürgüne gönderildiler (Babinger, *Maometto*, s.109-110 ve 121-122).

[24] Konstantinopolis'i saran surların ne kadar kapısı bulunduğuna dair rakamda biraz fazla sıfır vardır. Kara tarafına, Halic'e ve Marmara Denizi'ne açılan kapı ve gizli geçitlerin 45-50 kadardan fazla değildi (bk.Janin, *Const. byz.*, s.261 vdd.). [Bizans döneminde olduğu kadar Osmanlı dönemi içinde de mühim yer tutan surlar ve kapıları konusu için şimdi ise şu araştırmalara da bakılabilir: W.Müller-Wiener, *İstanbul'un tarihsel topografyası,* İstanbul 2001, s.286-319; *Dündenbugüne İstanbul Ansiklopedisi,* "Surlar" maddesi ile ilgili kapılar maddeleri]

[25] Konstantinopolis'deki kiliseleri, yani surların çevirdiği alanın içinde kalan mahallerde ne kadar Yunan (600 veya 650 kadar), Latin (Konstantinopolis içinde 25 ve Pera tarafında 20 tane) kilise ve manastırların bulunduğunu isimleri ulaşmamış oldukları için, kesin olarak saymak mümkün görünmez, fakat Büyük Konstantin zamanından başlayarak bütün hepsinin bin tane kadar olduğu söylenebilir. Fakat 1453 senesine geldiğimiz zaman acaba kaç tanesi ayakta idi veya ibâdete açık idi? Fakat şimdi elimizde bulunan bu takrir içinde bir yüz kadar diye bir rakam var iken gerçeğe zor da olsa yakın diyebiliriz.

[26] Tamamen hayale dayalı hesaplardır: bu binanın gerçeklere dayanan yapısı için bk.Janin, *Géogr. Eccl.* I 3, s.460-467; C.Mango, *Architettura bizantina*, Venezia 1974, s.107-123.

[27] Yani Fransızca veya İtalyanca.

Gennadios Skolarios

[1] Bakire Pammakaristos (Çok Azize) Manastırı, anlaşıldığı kadarı ile, XIII. asır sonlarında, daha eski bir bina (XI. asır eseri) üzerine inşa edildi ve bu kilise Osmanlı Sultanı Murad III tarafından, Gürcistan ve Azerbaycan fethi hâtırası olarak, camie çevrilip, adına da Fethiye Câmii denildi. İstanbul'un fethi esnasında Konstantinopolis Patrikliği [günümüzde, Fener Rum-Ortodoks Patrikliği] merkezi olarak kullanılırken, Gennadios burayı terk edip Havariyun [Oniki Havariler] Kilisesine geçici olarak makamını nakletme izni aldı. Patriklik Makamı 1586 senesinde Aya Dimitri Kanabou sonra da Fener semtindeki Aya Yorgi kilisesine taşınıp günümüzde de oradadır (bk.Janin, *Géogr. eccl.*, I 3, s.208-213). Giriş kısmında da

söylediğimiz üzere mektup bu manastırda yazıldığı için, Gennadios'un bu mekâna 1454 (1455 senesi olamaz) senesi sonbahar mevsiminden evvel geçtiğini düşünmemiz gerekir.

[2] Elbette ki burada, başkentin düşüşünden sonra uzun süre devam eden sessizliğinden dolayı bazı kişiler tarafından kendisine yönetilen tenkitleri ima etmiş bulunuyor. Fakat, bilindiğine göre, Gennadios da yeğeni ile birlikte esir edildikten sonra Edirne'ye götürüldü ve ancak 1453 senesinin eylül ayı sonuna doğru İstanbul'a dönebildi. Galiba bu sıralarda bir manastırı tamir ettirmek ve esir düşen rahipleri fidyelerini ödeyerek kurtulmalarını sağlamak için, dönüş zamanı ile patriklik makamına tayin edildiği (6 Ocak 1454) güne kadar geçen günlerde bunlarda uğraştı; fakat elbette ki tuhaf olan husus, onun müminlerine doğru bir ihtimamla yönelip de, böyle korkunç bir tecrübeden çıktıktan sonra, kendi görüşlerini ve patriklik makamına geçmeyi kabul etmesi ile ilgili bir konuşma yapıp teselli etme ihtiyacını duymamış bulunmasıdır. Bu giriş mahiyetindeki yazısında, sonlara yaklaştığı zaman, karşılaştığı siyasî zorluklara telmihde bulunuyor; fakat bu sıralarda kendisinin yeniden yapılanma tasavvurlarına karşı muhalefet eden dinadamları ile rahiplerin direnişleri yüzünden bir takım dinî zorluklar da kendisini göstermişti (bk.B.Jugie, *Oeuvres complètes...* VIII, s.29-31).

[3] Kendi manastır hayatını ima ediyor. Gennadios, patriklik makamına seçildiği sırada bir sade manastır keşişi idi; kendisinin de bu birinci episkoposluk emirnâmesi mektubunda söylediği üzere (*Oeuvres complètes...* IV, s.224-225), tayininden kısa bir müddet sonra, büyüklü küçüklü bütün teşkilâtlardan izni almıştı.

[4] Gennadios tarafından burada yapılan kısa tahlile göre, başkentin Türk'ler eline geçişinin arifesinde, kendisinin 1444 senesinden kesin bir şekilde Kiliseler İttihadına karşı tavır takınmış olduğudur.Kiliseler İttihadına taraftar olanlar ise "boş ümidler taşıyıp, tabiatları da hiç kabul edilmiyecek ve dahası da imkânsız" idiler.

[5] Felâketi "önceden gören" ve İttihat aleyhine rahatça "konuşan" kişileri sayan Gennadios, kendisini de rahatlıkla ortaya koyar; ve memleketi kurtarmak için bir takım hayaller içinde yaşayanlar arasına "zavallı" imparatoru ve onun adamlarını yani şehirdeki asilzâdeleri koymaktadır.

[6] İttihat taraftarları bunu bir ilâhiyat düşüncesi esası olarak, ilâhi "ceza"dan kurtulma girişi olarak da görüyorlardı.

[7] Burada tenkid etmeğe giriştiği kavram, pek çok sayıdaki işaretler aracılığı ile önceden tahmin edilen felâket, evvelden doğru bir biçimde tahlil edilebilirdi, sonucu ise siyasî ve dinî başkanların bir yığın hatalarının üzerine Allah tarafından verilen beklenen ceza idi. Burada verilmek istenen mana, Yunan'lılar kendi tavsiyelerini dinlemiş olsalardı, kazanmak için lâzım gelen kuvveti Allah Türk'lere değil fakat Bizans'lılara verecekti. Konstantinopolis'in düşüşünden evvelki durumu Kudüs şehrinin düşmanlarının eline geçmesinin arifesinde geçirdiği safhalar ile benzeşir.

[8] Burada ima ettiği, ve daha sonra da etraflıca belirteceğine göre, patriklik makamına zorla tayin edilmesi episkoposlar tarafından oluşturulan sinod [Ortodoks'ların kutsal meclisi] kararı fakat esasında Mehmed II'in emri üzerine olup, bu makamda kaldığı ilk dokuz ay esnasında karşılaştığı zorluklardır. Eğer kendisi bu makamı kabul etmiş ise Kilise'sine ve ruhbanına faydalı olmak içindi; ve bazı müspet neticeler de elde edildi: bazı kiliseleri düzene koyup, kilise papazları ile manastır keşişlerini serbest bıraktı, kilise içindeki hiyerarşiyi yeniden teşkilâtlandırdı. Fakat çok sert bir muhalefet ile karşılaştı özellikle de, kendi patrikliği dahilindeki papazlar gurubu arasında en fitneci ile rezilâne gurubu teşkil eden manastır

keşişlerinin tepkisine maruz kaldı. Böylece, aşılmaz mâniler, iftiralar ve tecavüzlere maruz kalan Gennadios da Kilise teşkilâtının başında kalmayı faydalı görmediği için, istifasını verip bir kenara çekilmeği daha doğru buldu (*Oeuvres complètes*... IV, s.223-227).

Ostravica'lı Konstantin

[1] Ostrovica'lı Konstantin'in burada söylediği, yani Mehmed II'in bir aldatma yapıp, Karaman'a karşı bir savaşa girişeceğine dair haber vermesi veya böyle bir haberin yayılmasını sağlaması mümkün olup bir gerçek de olabilir, fakat bu haberi bir tek Konstantin eserine almış bir hâtıra müellifidir. Bilindiği üzere, Karamanoğlu İbrahim Beg, Batı'lı kaynaklarda "Gran Caramano" olarak geçer ve Türk'lerin [tercümeyi A.Pertusi'nin ifadesine göre yaptım, burada "Osmanlıların" beklerdim] düşmanı olup çok kereler Osmanlı tahtını tuzağa düşürmek istedi. Daha 1443 ve 1444 senelerinde Murad II'a karşı savaş ilân etti, kral Ladislas II tarafından Batı'da oluşturulan Türk karşıtı Haçlı Seferi esnasında Murad'ın generalleri ile çarpıştı, 1444 senesi eylül ayında Haçlı Ordusunun fena bir mağlubiyete uğradığı haberini alınca sultan ile bir sulh andlaşması yaptı (Babinger, *Maometto,* s.8,22-23,29,32,39) [F.Babinger'in eserindeki muğlak ibare buraya geçmiş. Karamanoğlu İbrahim Bey, Murad II'ın bizzat gelişi üzerine mücadeleden vazgeçip, bir sevgendnâme imzaladı]. Kısa bir süre sonra Murad ölüp de (3 Şubat 1451) yerine Mehmed II cülûs edince, düşmanlık yeniden alevlendi, fakat Mehmed bu başkaldırıyı hemen bastırdı: İbrahim Bey, 1451 senesi nisan ayına doğru Mehmed'in vassalı olmayı kabul edip bir sulh andlaşması istedi ve yaptı (Babinger, *Maometto*, s.75-76). Bizans'lıların o sırada Mehmed II ile İbrahim Beg arasında bir sulh andlaşması imzalanmasından haberdar olmamaları mümkündü, fakat bu arada da Mehmed'in Edirne şehrine döndüğü haberi (1451 senesi mayıs ayı) geldi, halbuki onun geçişine mâni olmak için Çanakkale Boğazı'nın kapatmağa kalkıştılar ve Mehmed de bunun üzerine Boğaziçi'nde Anadolu Hisarı kalesi üzerinden karşı tarafa geçmişti (Babinger, *Maometto*, s.77-78). [Türkçe tercümesi; *Fatih Sultan Mehmed*... s.79] Konstantin daha ilerideki yerlerde iddia ettiğine göre, Osmanlı Sultanı "Karaman ülkesine yürümek istediği" haberini despot Jorj Brankoviç'e yolladı ve bu haber Bizans'a ulaşınca onlar da inandılar. Kritovulos tarafından (I 6,4) aktarılan bilgiye göre yeni bir kalenin inşasına 1451-1452 seneleri arasındaki kış mevsiminde karar verildi ve Sultan Mehmed de ocak ile mart ayı arasında kalan zaman esnasında inşaası için lâzım gelen her türlü malzemeyi hazırlamağa girişti. bk.Tursun Beg, not 17.

[2] Müellif burada "Aya Yorgi Kolu" tabiri ile, Sarayburnu ile Asya kıtasını ayıran mahalle batılılar tarafından verilen ismi daha geniş bir alana yaymış bulunuyor, yani İstanbul Boğazı'nın giriş kısmını bu isimle anarken, Konstantinopolis kıyısında tanınmış bir manastır olan San Giorgio dei Mangani [Mangan'ların Aya Yorgi'si]'yi zikreder (Janin, *Géogr. eccl.*, I 3,s.71); ve İstanbul Boğazı'na bu ismi verir, ve böylece Boğaziçi'nin bütün Avrupa tarafını da aynı isimle zikrederken Mehmed için de ordularını burada yerleştirip, yeni kalenin inşası için işçilerini vazifelendirdiğini de haber verir (krş.W.Tomaschek, *Zur historischen Topographie von Kleinasien im Mittelalter,* şu eserde: "Sitzungsberichte der Akademie der Wissenschaften", Phil.- hist. Klasse, CXXIV, 8, Wien 1891, s.3; R.Lachman vs., *Memorien*

eines Janitscharen..., s.205 not 222). Sosthenion bölgesindeki Phoneus civarında (bk.Dukas, 34,7) inşa edilip evvelâ Boğaz-kesen sonra Rumeli Hisarı adını alan bu kalenin ne kadar mesafede bulunduğu rakamı gerçekten uzaktır: beş İtalyan mili (=7,400 km.)olmayıp, biraz daha fazladır çünkü Konstantinopolis'e esas uzaklığı 10,500 km.'dir. Barbaro (s.I), "mia sie" (=altı mil) der.

[3] Ostravica'lı Konstantin kalenin inşasının iki sene sürdüğüne dair bir bilgi vermekle beraber, elimizde bulunan bir dizi şehadet bu zamanın 1452 senesinin mart ayı ile ağustos ayı arasında ancak altı ay sürdüğünde kesin olarak birleşirler (krş. Sfrantzès, 35, 1-2; Dukas, 34,7; Kalkokondiles, cild II, s.147; Kritovulos, I 11,3; Barbaro, not 3; Pusculo, III 243 vdd.; Rimini'li Filippo, *Epistula ad Franciscum Barbarum* [A.Pertusi burada sayfa numarası koymamış, fakat, şu iki araştırmasında yer verdi: sıkca zikrettiği, *La lettera di...* s.139 ve not 70; *Testi inediti e poco noti sulla caduta di Costantinopoli,* Bologna 1983 (ölümünden sonra neşredildi) s.131 ve not.4]. İşlerin teşkilâtlandırılmasında esnasında, bilindiği üzere, Halil Paşa ile Zağanos Paşa ve Saruca Paşa gibi bazı vezir'lerin idaresi altındaki ordu da işbirliği yaptı (Dukas 34,8; Tursun Beğ, not 17), diğer taraftan Mehmed'in kendisi ve donanma da gerekli malzemelerin nakline çalıştılar, bu iş için altı gemi, onsekiz ince gemi ve onaltı parandari tahsis edildi (krş.Barbaro, not 6). Bu donanma elbette ki Bizans'lıların tertibi sonucu değil fakat Mehmed tarafından verilmiş bulunan emirler sonucu oluşturuldu. Hatta Kritovulos da (I 10,1) otuz trirem ve bazı nakliye gemilerinden oluşan bir filodan bahseder (Osmanlı tersanesinin bulunduğu Gelibolu'dan gönderilmişti).

[4] Bizans imparatoru tarafından yollanan elçilik heyetine bir cevap mahiyetinde olan, kalenin inşaâtı ile ilgili, Mehmed'in ağzından çıktığı kaydedilen benzer bir sebeb gösterme tutumu Kritovulos da yazmaktadır (I 7-9). Sultanın nezdine gelen elçiler selefleri ve kendisi ile imzalanan andlaşmalara göre, o noktada bir kale inşasının câiz olmadığını söylemeleri üzerine, verdiği cevapta bu kalenin Boğaziçi'ni daha emniyetli bir şekilde geçmek ve Asya tarafındaki topraklarının daha iyi kontrol edileceğini söyledi: Bizans'ın başkentine karşı hiç bir düşmanca fikir beslemediği gibi, kalenin inşa edileceği arazinin kendi malı olduğunu da ekledi. Bunu çok iyi anlayan Bizanslılar, bu cevabın hiç bir şekilde gerçeği yansıtmadığını bilmelerine rağmen, *pro bono pacis* [sulhun iyiliği için] bu güç gösterisini kabul etmeği tercih ettiler. Halbuki Kalkokondiles (cild II, s.147) Mehmed'in gerçek niyetlerini şöyle açıklar (fakat *post factum* [işden sonra] kavramı ile):1) Boğaziçi'ndeki geçişi emniyete almak, 2) Boğaz'ı Batılılara karşı kontrol etmek ve kapatmak, 3) kaleyi, kuşatma esnasında bir dayanak üssü kullanmak.

[5] Bu hiç bir şekilde doğru değildir: bk.Sfrantzès, not 4.

[6] Bildiğine göre, hiç bir araştırıcı, Konstantin'in bu kaleye neden böyle bir isim verdiğini araştırmadı, başka kaynaklardaki isimlendirmeleri sıraladılar: Paskesen (yani Boğaz-kesen, Dukas, 34,7), Kefalokoptes (yani "Kafa-kesen", Dukas, aynı yer), Laimokopia (yani "Boğaz-keser", Kalkokondiles, cild II, s.147) v.s. Burada geçen "Gemassar" bana göre Yeni-Hisar'ın fonetik bir değişimidir:gerçekten de Venedik'liler de böyle bir isim verdiler (krş. Barbaro, not 3). Bu metni Almancaya tercüme eden araştırıcı (Lachmann, *Memorien eines Janitscharen...* s.107) doğrudan bir tercüme yapıp *Yenihisar* diye yorumlar ve koyduğu notta Neokastron diye (Yeni Kale) *Ekthesis Chroniké* adlı eserde (neşreden S.Lambros, Athenai 1902, anastatik basımı Amsterdam 1969, s.11,14-12,47) ve Hierax şiirinde, 555-569 (neşreden K.N.Sathas, *Mesaioniki Bibliotiki*, I, Venetia 1872, s.263) geçen imlâyı ve kaydı koyar.

[7] Zannıma göre, burada bulunan bir şey Konstantin'in metninde hiç bir işe yaramıyor. Evvelâ otuz gemiden oluşan bir filonun Konstantinopolis'e dört mil uzaklıkta (yani, Boğaz-kesen kalesinin inşa edildiği veya ona çok yakın bir mahalde), inşa edilmesini konu eder, sonra da filonun inşasının değil de filonun kara yolu ile naklinin sultanın "aptallığı" diye tanımlanmasını söyler (Konstantin gene sonradan bu nakletme konusunu tekrarlar). Anlaşıldığı kadarı ile esas metin ile bunun arasında bir boşluk mevcuttur. Bununla beraber bu boşluğun tamamlanması da en son yayının düzenine bile yaramıyor (krş.*Pamietniki Janc*zara...s.246), çünkü bazı kelimeler değişik kullanılsa bile hep aynı konular tekrar edilmektedir. Her hâlükârda Türk'lerin yarattıkları filoda ne bir inşa faaliyeti veya yeniden yapılanma oldu, kale için kullanılan malzeme de bir yere götürülmediği gibi, Bizans İmparatorluğu'nun başkentinin kuşatma veya işgal etme girişimleri de hiç bir şekilde nakledilmedi.

[8] Metin için burada da bir açıklama yapma gereği vardır: "bunun üzerine imparator da Despot'a bir elçi heyeti gönderdi" diye yapıştırılan cümle, daha evvelden söylenene bir yeni ihtimal katıyor; böyle bir şey de hiç bir zaman hakikat olamadı. Sırbistan despotu olan Jorj Brankoviç, Osmanlı İmparatorluğu'nun bir "vassal"ı kabul ediliyordu. Lauro Quirini tarafından yazılıp da Kardinal Ludovico Scarampo ve devrin Papa'sı Pio II'ya gönderilen tarihî mektuplarda (ilki 1464, ikincisi 1470 senesinde), imparatorluğunun muhtelif yerlerinden Sultan için derlenen kuvvetlerin listesi bulunur, ve bunlar arasındaki "Zermai" veya "Iermai" ("Cervia" imlâsının "Servia" tarzı bozulması) için oniki *subaşı* ve binbeşyüz süvari tedarik etmeliydi (bk.Pertusi, *Le epistole storiche*, s.201,203,238,252) ve bu arada Jacopo Promontorio de Campis adlı müellifin *Recollecta*'sında (1475) Despot Lazar'a ait Sırbistan ile Despot Brankoviç'e ayrılan Sırbistanı birbirinden farklı gösterir, bunların da toplam bindokuzyüz süvariyi sultan için tedarik etmeleri gerektiğini yazarken bunlardan bin tanesi "zırhlı" ve dokuzyüz tanesi "zırhsız" olacaktı (Babinger, *Die Aufzeichungen*, s.51). Demek oluyor ki Mehmed II'in böyle bir istekde bulunması, bir Osmanlı Sultanı'nın hakları içinde sayılmaktaydı.

[9] Burada Epibation [Bigados] katliamı ile Bizans'lıların red gerekçeleri ima edilmektedir: bk.Sfrantzès, not 4; Tursun Beg, not 24.

[10] Müellif burada 1452 senesinin ağustos ayı ile 1453 senesinin nisan ayı başına kadar geçen süreyi kapsayan hadiseleri kısaltıp, basite indiriyor: Zamandizimi içinde bu yıllar ile karşılaştırın.

[11] Konstantinopolis'in kuşatma harekâtına katılan hristiyan müttefik kuvvetleri, aldatıldıklarını hissettiler, fakat askerî yasaların sert tatbikini veya Mehmed'in kızgınlığını çekmemek için işbirliği yapmağa devam ettiler: ilerde bulunan Akşemseddin'in mektubu ile karşılaştırın.

[12] Konstantin tarafından verilen bu tasvir, daha başka o devir hâtıra müellifleri tarafından verilenler ile uyuşmaktadır (Barbaro, s.27 ve 70-72. notlar; Tedaldi, 6. paragraf; Sakız'lı Leonardo, 11.paragraf; Kiev'li İsidoro, *Epistula ad Nicolaum V;* Dukas, 38,8; Kritovulos, I 42, 1-8; ve diğerleri): Zamandizimi içindeki tarihlere bk; 22 nisan günü.

[13] Anlaşıldığı kadarı ile, nakli yapılan filonun yakılması için bir Venedik-Cenova işbirliği projesini ima ediyor: Zamandizimi, 23 nisan.

[14] Fakat köprü 19 mayıs günü kuruldu: bk.Barbaro, not 100,

[15] 4/5 nisan günü başlayan saldırı 29 mayıs gününe kadar sürdü.

[16] Porta di San Romano karşısındaki gedik

[17] Porta di San Romano müdafaasını üstlenen, Yunan komutan "etmanno" demekle Konstantin'in ne demek istediği anlaşılmıyor. Bu metni Almancaya tercüme edenler (Lachmann, *Memorien eines Janitscharen*...s.207 not 240) kesin olarak Giovanni Giustiniani Longo derler. Fakat benim için fazla itimat edilemez çünkü hem "Yunan" denmesi ve hem de Giustiniani burada katledilmedi fakat yaralandı. Belki de müellif burada bir Türk geleneğini takip ediyor: bk.Tursun Beg, n.55.

[18] Şehrin merkezine konup da, bin kişiden oluşan bu seyyar kuvvete Bizans İmparatoru değil fakat Dimitri Paleologos ile damadı Nicola Goudeles komuta ediyorlardı (bk.Sakız'lı Leonardo, 26. paragraf). Sözde-Frantzès'e göre (III 5,6), Dimitri Kantakuzenos ile damadı Nicoforos Paleologos komutası altındaki bu birlikte yediyüz kişi bulunuyordu (fakat Sakız'lı Leonardo bölümündeki 45 sayılı nota bk.).

[19] Konstantin XII'in sonu hakkında ileri sürülen muhtelif haberler için, Barbaro bölümündeki 159. not ile karşılaştırın.

[20] Ostravica'lı Konstantin'e göre Bizans İmparatoru'nun kellesini kesen Yeniçeri Sarielles'e, bütün "La Natolia"nın Mehmed tarafından verilmesi mümkün değildi. "Natolia" veya "Anadolu" Küçük Asya'nın tamamı demektir. Belki de Aydın "voyvodalık'ı" yani "sangiaccato" [Sancak Begliği] mümkündü burası için, bk.Pitcher, *An historical geography*, s.31,60; ve kaldı ki yapılan en son neşirdeki bir notta ancak "voevodato di Egidyskie" denilir (bk.*Paminietniki Janczara*...s.248).

[21] Pera kapitülasyonları [Türk vesikalarına göre: Galata Fermanı] ile ilgili olayların gerçeği için, bk.Lomellino, not. 11-26.

[22] 1454 senesinin ilkbahar mevsiminde gerçekleştirilen Sırbistan seferi için, bk.Lomellino, n.23: Kiev'li İsidoro, *Universis Christi Fidelibus*, no 11 ; Samile, not 9.

Nestore Iskinder

[1] Şehrin düşüşünü anlatan parçadan evvel, Konstantinopolis'in kuruluşunu anlatan uzun bir bölüm vardır (s.1-6). Tamamen efsaneye dayalı ve başka müellifler alınarak yapılmış bir derleme olmakla beraber (bk.Smirnov, *Istoriceskoe značenie*... s.55 vdd.); Dujcev, *La conquête turque*...s.422-426), müellifimiz hikâye ile başkentin düşüşünü birbirine bağlar, çünkü Konstantin I tarafından bir araya getirilen "allâmeler" ve "bilge kişiler" tarafından yapılan yoruma göre ortaya fevkâlâde değerde birisi çıkacak, bu da aynı zamanda şehrin sonunun habercisi ve sonradan da düşmanları üzerinde muzaffer olacak. Gökte bir kartal belirecek ve tam o sırada da yılan bulunduğu ininden dışarı çıkacak, tam da bu arazide, inşaat ustaları hazırlıklarına devam ederken burada "Yeni Roma" doğacaktır. Kartal hemen yılanın üzerine çullanır, onu yakalayıp yukarı taşır: fakat sonra yılan onu boğar ve aynı yere düşer. Orada bulunan insan yılanı öldürür ve kartalı kurtarır. İşte "bilge kişiler"in yorumu böyledir: "Kartal burada hristiyanlığın sembolüdür, yılan da kötülüğü temsil eder, ve yılan kartalı öldürdüğünden dolayı, kötülük de hristiyanlığın üzerinde muzaffer olacaktır. Ve hristiyanlar da yılanı öldürüp de kartalı elinden aldıklarına göre, kısa bir süre sonra hristiyanlık kötüyü yeni bir mağlubiyete uğratacak, yedi tepeli Şehri (=Konstantinopolis) fethedecek ve idaresini

de orada kuracak" (s.3). Burada imâ edilen konunun, Hristiyanlık ile İslâmiyet arasında Bizans İmparatorluğu'nun başkentine sahip olmak için mücadeleyi telmih edildiği sarihdir, ve Hristiyanlık bu mücadeleden mağlup çıkar; fakat müellif hikâyesinin son tarafına koyduğu bir ilâvede Hristiyanlığın nihayette bir zafer kazanacağını imâ ederken daha az sarih değildir (s.40 ve devamı ile karşılaştırın). Demek oluyor ki sonradan konan bir parça olmayıp, Unbegaun tarafından çok iyi görüldüğü üzere, giriş kısmını hemen izleyen bir noktada tamamlar (*Les relations*...s.2).

[2] Nestore'nin yazdığında "dinsiz Magumet" cümlesinden evvel "bütün hepsini gördükten sonra" cümlesi, başkentin nasıl bir çöküntü içinde bulunduğunu anlatan bir bölüm var ise de *Cronache* denilen esere katılan yazımlarda bu cümle mevcut değildir ve yerine de ancak 6961 (yani 6961-5508=1453) diye bir tarih konulmuştur.

[3] *Cronaca di Nikon* ve *Cronografo del 1*533 başlıklı eserlerde şu cümle vardır: "Car'grad'da Costantino Ivanović(!) hüküm sürüyordu, ve kâfir Mehmed hemen Costantinograd'a karşı harp ilân edip hiç bir hukukî dayanağı olmadan, yapılan ahidlere muhalif tutumla, verilen yeminlere aykırı bir davranış içine girilerek..".Fakat daha evvelden Unbegaun tarafından not edildiğine göre (*Les relations*...s.5) bu cümle Piccolomini'nin metninden Rusca'ya yapılan bir tercümedir (bk.*Cosmographia, de Europa*, VII, s.400).

[4] Mora'daki despotlukları idare eden Tomas ile Dimitrios'u imâ eder.

[5] *Cronaca di Nikon* ve *Cronografo del 1533* denilen metinlerde "emretti" kelimesinden sonra, Piccolomini'nin metninden yapılan Rusca tercümenin küçük bir yorumunun konduğu anlaşılıyor (krş.Unbegaun, *Les relations*...s.5). Burada en fazla tuhafımıza giden tutum, çok büyük bir ehemmiyeti bulunan Boğaz-kesen (Rumeli Hisarı) kalesinin inşası için müellifin tamamen habersiz kalmasıdır, ve 1452 senesinin mart ayı sonu ile ağustos ayı nihayetine kadar süren bu inşaat için Bizans İmparatoru elçilik heyetleri gönderdi ise (bk.Barbaro, not 10), Mehmed bunları hep geri çevirdi. Burada zannedildiğine göre, elçilik heyetleri düşmanlığın başlamasından (4/5 Nisan 1453) kısa bir süre evvel gönderilmişdi, fakat bu arada Nestore tarafından verilen zamandiziminde çok boşluk bulunmaktadır. Sayfa 19'a gelinceye kadar çok müphem bilgiler verirken, ancak bu sayfada ilk defa 6 mayıs (1453) tarihini verir ve sayfa 21'de ise 8 mayıs günü için megadukas Lukas (Notaras)ın, başlayan çarpışmaların "5 aydır" sürdüğünü yazar. Gene, 8. sayfada kuşatmanın başlamasından ondört gün geçtiği ve bu tarihde ilk defa kuvvetlerin çarpıştığı haberi bulunur: ve sonra da 10 ile 11.sayfalar arasında 2+7 günleri yani toplam yirmiüç gün konu edilir. Fakat 12. sayfaya gelindiği zaman "birinci saldırıdan sonra" 30.gün yani 14+30=44 gün denilirken, 12 ile 15. sayfalar arasında ancak 2 gün anlatılması çok tuhaftır, 15. sayfada da dokuzuncu gün anlatılır; en sonunda da, 16 ile 19. sayfalar arasında 25+3 gün konu edilir. Bütün bu rakamları topladığımız zaman 83 gün elde edilir: bu da elbette ki beş ay karşılığı değidir! Diğer taraftan da müellif Cenova'lı Giovanni Giustiniani Longo'nun varışının ikinci saldırıdan sonra olduğunu söylerken birinci günden dokuz gün sonra (yani 14+9=23) olur: halbuki biz, Longo'nun Konstantinopolis'e 26 Ocak 1453 günü ulaştığını biliyoruz. Bunlardan anlaşıldığına göre müellif düşmanlık başlangıcı olarak, ocak ayının birinci günlerini göstermektedir. Fakat böyle bir bilgi hiç bir şekilde inanılır değildir. Mehmed, 1452 senesinin 31 ağustos ile 3 eylül günleri arasında, Boğaz-kesen kalesinin inşasından hemen sonra, elli bin adamı ile ilk engelleme işini gerçekleştirdi, başkentin müdafaa mahallerini teftiş için yaptığı bu işden sonra, Mehmed Edirne şehrine avdet etti ve buradan 26 Mart 1453 gününden evvel ordusu ile hareket etmedi

ve 4 nisan günü de Konstantinopolis surları önüne geldi (bk.Zamandizimi, 4 nisan günü). Hikâyenin birinci kısmını büyük bir ihtiyat ile kullanmalıyız.

[6] Bu saldırı girişimlerinin acaba Bizans'lıların Boğaz-kesen kalesinin inşasına mâni olmak için mi veya sonraki huruc hareketlerini mi imâ ittiği pek sarih değildir.

[7] Kara tarfındaki surlar ile deniz tarafındaki surların müdafaası için kumandanların görevlendirilmesi, mart ayı sonu ile nisan ayı başlarında gerçekleştirildi (bk.Zamandizimi, 31 mart tarihli bölüm)

[8] "İmparatoriçe" kelimesi Nestore'nin yazma nüshasında mevcut değildir. Fakat *Cronache* için yapılan düzenleme (*Nikon., Voskresenskaja,* vs.) ve sonra da Nestore'nin kendi eserinde (s.24 vdd.) bile imparatoriçe ile birlikte imparator muhiti de anlatılır, ve müstensihin burada bir kelimeyi yanlışlıkla atladığı anlaşılıyor. Bu arada da bir başka tuhaflık da bir "patrik" kaydıdır ve düzenlemelerde büyük çoğunlukla Anastasio olarak geçerken, bazan da Atanasio adı verilir ve bir de "imparatoriçe" denilir ise de bunların ikisi de hiç bir zaman mevcut olmadı çünkü gerçek patrik Gregorios Mammis o sırada Roma'da sürgün hayatı yaşıyordu ve imparator Konstantin XII de, çok sayıda araştırıcının da ortaya koyduğu üzere, dul ve çocuksuzdu. Unbegaun tarafından ileri sürüldüğüne göre (*Les relations*...s.16) bir çift zamanaşımı tutuma veya üslup ile geleneğe bir ihsan sunmak için bir dercetme yapılmış. Atanasio adlı hayali bir patrik'in de varlığı, ve onun 1450 senesinde Konstantinopolis'de toplanan bir sinod [Ortodoks mezhebinin kutsal dini meclisi] tarafından seçilmesi, bazı araştırıcılar tarafından tekzip edilen bir konu olup, bu sinod'un zabıtlarının sahte olduğu ve ayrıca bu sinod ile ilgili birinci derece vesika izi bulunmadığı da zaten uzun zamandan beri ispat edilmiş bir mevzu olduğunu da burada zikretmek faydalıdır (bunu çok mükemmel bir şekilde ortaya koyan, M.Paulova, "L'Empire byzantin et les Tchèques avant la chute de Constantinople", *Byzantinoslavica* XI (1953), s.224-225).

[9] Anlatım esnasında çokca yerleştirilen bu ve diğer dualar, *in barbarorum adventum et gentilium incursum* veya *in calamitati populi* diye Yunan'lı *Eucologi*'lerde okunan nutuklar veya şefaatnâmeler ile benzer noktalar içerir, ve sırası geldikçe de metnin alt kısımlarına yerleştirdim; fakat bunların hiç birisi de Yunanca asılları ile uyuşmamaktadır.

[10] Daha evvelden de söylediğim üzere (buradaki 5 sayılı nota bakınız) bu birinci saldırı ile bunu takip eden dört tanesinin zamandizimi içine koymamız mümkün değildir (s.11, 12, 12-13, 15). İlk gerçek saldırı, altı gün süren devamlı bombardımandan sonra 18 nisan günü gerçekleştirildi (bk.Zamandizimi, ilgili tarih). Elbette, Braun ile Schneider tarafından yorumlandığı üzere (*Der Bericht*...,s.8 not 11), eğer bu ondört gün için, Mehmed'in ordusunu Konstantinopolis surları önüne getirdiğe 4 nisan gününden başlatılacak olunur ise, verilen tarihler için uyumlu denilebilir.

[11] Müellif tarafından hem bir taraf hem de öbür taraf için çarpışmalarda ölen kişiler hakkında verdiği rakamlar hiç de inandırıcı değildir: özellikle de bu birinci çatışma ile ilgili olarak, Barbaro'daki 23. sayfaya bakın (Türk'lerden 200 kişi öldü,Yunanlılar ile Latinlerden kimse ölmedi). –Metinde bu safhada bulunan bir noktayı (s.10) burada eserime almadım, fakat bu parça daha ilerde bulunan bir mektup içinde tekrar edilmiştir (s.14-15), dördüncü saldırının anlatılmasından sonradır. Burada anlatıldığına göre, imparator teftiş için surlara çıktı ve çukurları dolduran onsekizbin Türk cesedini yakından gördü; sonra yanına maiyeti ile ruhbanı da alarak "Büyük Kilise" yani Aya Sofya'ya gidip, bu tehlikeden kurtardığı için Allah'a dualar edip şükranlarını arzettiler. Paralelinde olan diğer metinde ise, ölü sayısı hakkında değişik bir

rakam verilir: Yunanlı, Frenk, Ermeni ve "ulaşıbilenler arasında" (acaba Cenova'lılar mı idi ?) askerlerden beşbinyediyüz kişi, Türk'lerden de otuzbeşbin kişi denilir!

[12] Mehmed'in saldırılarının başlamasından sonra Bizans İmparatoru tarafından gerçek ve yerinde elçilik heyetleri gönderildiği (bk. Daha ilersi ve s.16) hakkında, bu verilen bilgi dışında başka hiç kimse bir şey demez: fakat inanabilir miyiz ? Bilindiği üzere Konstantin XII tarafından 1452 senesinin ağustos ayının sonlarına doğru Batı ülkelerine elçilik heyetleri gönderilirken ilki İtalya'ya diğeri de Macaristan'a gitmiş ve Macaristan'a gönderilmiş olan heyet de eylül ayı sonunda dönmüş bulunuyordu (bk.Pusculo, III 306 vdd. ve 462 vdd.). Kaldı ki Mora'da bulunan despotlardan Tomas ve Dimitrios kardeşlere yollanan hayalî elçilik heyeti de 1452 senesinde olmalıydı, çünkü bu sırada "Arnavutlara karşı" savaşlara işaret ederken, Turahan Beg komutasındaki ordulardan ayrılıp da bu iki kardeş üzerine saldıran kuvvetlere karşı yapılan direniş hareketine imâ etmiştir, bu sıralarda Bizans İmparatoru'na gidebilecek her türlü yardıma mâni olmak için Türk kuvvetleri Makedonya ve Teselya yörelerinden Peloponnesos'a indiler (Babinger, *Maometto,* s.86-87) [Türkçe tercümesi; *Fatih Sultan Mehmed*...s.85]; veyahut da gene bir zamandışı anlatım ile bir karıştırma olmuş, daha sonraları 1454 senesinde Arnavut yardımcı kuvvetlerin Tomas ile Dimitrios'a karşı kafa tutmaları ve onların da firar edip selâmeti İtalya'da bulmalarına dairdir (Babinger, *Maometto*, s.132-133) [Türkçe tercümesi; s.121].

[13] Giustiniani hakkında ve onun gemileri ile vazifelendirildiği mahal ile ilgili olarak, Barbaro bölümündeki 32 ve 33. notları karşılaştırın. Şunu not etmek faydalıdır ki Nestore tarafından verilen bilgi, gemi konusunda Adamo da Montaldo ile uyum gösterir, fakat kişi sayısında uyuşmazlık görülür. Bu Rus takrir sahibi, cömert ve cesur gördüğü bu Cenova'lı "prens"e açıkca bir sempati gösteriyor. Giustiniani'nin Porta di San Romano civarında vaziyet aldığı biliniyor (bk.Barbaro, s.55 ve not 141; Sakız'lı Leonardo, 21 ve 40. paragraflar; Pusculo, IV 306 vdd.; Dukas, 39,8; Kalkokondiles, cild II, s.158; sözde-Frantzès, III 5,5) çünkü burası "şehrin en tehlikeli mahalli olup, burada Türk'ler saldırılarını devamlı bir şekilde sürdürüyorlardı".

[14] . Braun ve Schneider ikilisi tarafından teklif edilen zamandizimi kabul edilir ise (buradaki 10. not ile *Bericht*...,s.10 not 19 ile karşılaştırın), birinci saldırıdan sonra (18 nisan) ki otuz gün 18 mayıs gününe tekabül eder, halbuki Barbaro'ya göre (s.36) ikinci saldırı bir gün evvelki devamlı bombardımandan sonra 7 mayıs günü başladı. Burada 11 mayıs günkü bombardıman ve 12 mayıs günü hücumu kabul edilemez (aynı yer, s.38-39), çünkü bu üçüncü olanıdır. Daha evvelden de söylediğim gibi, verilen zamandizimi çok kusurludur. Eğer burada 21 nisan günü cereyan eden bombardıman konu ediliyor ise, o zaman birinci saldırıdan otuz gün sonra diyemeyiz.

[15] İki tane topun o mahalde döküldüğü haberi doğru değildi; hatta surlara büyük tahribata yol açan en büyük topun Edirne'de döküldüğü bilinmektedir.

[16] Uğranılan tahribatın tamiri işinde, hiç tartışmaya yer bırakmıyacak şekilde Venedik'liler başarı kazandılar, bk. Barbaro, s.26. Kritovulos'un iddiasına göre (I 34,1), Giustiniani surlar top atışlarının darbeleri üzerine tahrip olunca yün çuvalları atarak gidermeğe kalkıştı; fakat Dukas eserinde (39,4) bu kaçınılmaz işinde ancak 29 mayıs günü gerçekleşen nihaî saldırı arifesi esnasında hak ettiğini yazar.

[17] Herhalde burada, San Romano kapısı civarındaki San Romano Kilisesi veyahut da Porta di Charisios ile San Romano arasındaki bir mahalde mevcut Santa Ciriaca kilisesi konu edilmiş olabilir (Janin, *Géogr.eccl.*, III I, s.448-449, 292; Braun-Schneider, *Bericht...*, s.11 n.22).

[18] Bir topun (ya Türk ya da Yunan olabilir) patlaması olayı ile ilgili olarak muhtelif yorumlar hakkında bk. Sakız'lı Leonardo, n.7.

[19] . Gerçekten de Türkçe, *Jağma* kullanılmış.

[20] Dikkat çeken taraf, "hangi lisan v.s." cümlesi ancak evvelki kısımda vardır, Nestore'de de, *Cronache* adlı eserde de yoktur. Müellif şimdi elimizde olmayan bir kısma atıf yapıyor olmalı.

[21] . Hatta ilerde bulunan iki noktada da, yani s.25 ile 33-34'de, patrik ile birlikte sâir ileri gelen kişiler imparatoru kaçmağa ve emniyetli bir mahalle sığınmağa teşvik ettiler, buradan yardımı şehre gönderirsin dediler. Bu tarz bir davet yapılması mümkündür, fakat Konstantin XII bu teklifi kesin bir dille reddetti. Daha evvelden de gördüğümüz üzere Sfrantzès (36,10) ve onu takip eden sözde-Frantzès de (IV 2,6) imparator üzerinde benzer baskıların bulunduğunu bize hatırlatmaktadırlar.

[22] Bu tarz yanıcı lağım ve bombalardan özellikle Türk takrirlerinde bahis vardır: bk.Tursun Beg, not 52 ve Taci Beğ-zâde Cafer Çelebi, not 23; ve hatta Tedaldi adlı müellif de, not 17'de, 'suda' yanan bir maddeden bahseder, herhalde neft esaslı bir karışımdır. Bununla beraber bu lağımlar sâir müelliflerin bahsettikleri lağım ve karşı-lağım girişimlerinden farklıdır: Barbaro, s.41 vdd.; Sakız'lı Leonardo, 17. paragraf ve not 10; Pusculo, IV 760 vdd.; sözde-Frantzès, III 4,12; İsidoro, *Epistula ad Bessarionem*; v.s.

[23] Buradaki 18 sayılı not ile karşılaştırın. Büyük başka bir topun patlaması mı yoksa eski söylediğinin yeni bir tekrarı mıdır ?

[24] Müellif herhalde burada, Sakız'lı Leonardo, 18. paragraf ve not 27'de; Dukas, 39,1 ve Kalkokondiles, c.II, s.166-156 adlı müellifler tarafından da konu edilen sulh girişimlerin üzerinde imâlarda bulunur ve bunun nisan ayı sonu ile mayıs ayı başında cereyan ettiğini belirtir.

[25] Konstantinopolis'in düşüşüne dair kehânetlerle ilgili olarak Barbaro, not 89; Sakız'lı Leonardo, not 5'e bakınız. Patara'lı Metodios için özellikle bk. Dujčev, *La conquête turque..*, s.441-445 ve hatta P.Alexander, "Byzantium and the migration of literaty works and motifs. The Legend of the last roman emperor", *Medievalia et Humanistica*, NS, II (1971), s.47-68

[26] Bu Amer bey (yoksa Ömer Beg midir?) , *flaburar* (Bizans devri Yunancası *flamularios* yani *flamoulan= flammulum, flammeum vexillum*, sancak taşıyan, bunun Türkçedeki karşılığı Sancak Bej'dir), yani bir askerî bölge komutanı mıdır bilmiyoruz. Adı Ömer Beg de olsa Turahan-oğlu diyemeyiz ne de Rumeli orduları komutanı da diyemeyiz zira o sırada Karaca Beg bu mevkide bulunuyordu.

[27] Bizans'lı Rangava (=Rangabè) adlı "stratego" için, Konstantinopolis'in düşüşü ile ilgili kaynaklarda bu zat hakkında hiç bir bilgi bulunmamaktadır.

[28] Braun-Scheider, *Bericht...*,s.17 not 35'de, Sfantzès, 40,11 (ve ondan da aynen alan sözde-Frantzès, IV 19,3) adlı müellife dayanıp Sguromallos Paleologos diye düşünmüşler ise de ben buna katılmıyorum, çünkü başkentin müdafaası konusunda mevcudiyeti ile ilgili hiç bir tanık yoktur. Belki Teofilos Paleologos olabilir, ve bu zat için Sakız'lı Leonardo'nun 23,43. paragrafları ile 35 sayılı notu ile karşılaştırın.

[29] Başka kaynaklarda adı geçmeyen bir şahsiyettir. Evvelden adını gördüğümüz Amer bey gibi, *flaburar* ünvanı, yani Anadolu orduları *sancak bej*'i olarak gösterilmiş.

[30] Teodoros adlı bu zat ya Teodoro Karistenos (bu zat için bk.Sakız'lı Leonardo, not 35) veyahut Teodoros Metokite Paleologos adlı Porta Putea (Ispigas) müdafiî olarak Pusculo, IV 191-192 (ve ayrıca Languschi, s.17) konu eder. Fakat bu ikili arasında ben birinci olduğu kanısındayım, çünkü burada Teodoros, Porta di San Romano civarında çarpışan Giovanni Giustiniani Longo'nun yardımına koşmuştu. Bununla beraber Rus müellif onun bin kişilik seyyar kuvvetler komutanı olduğunu ileri sürerken isimleri karıştırmıştır. Zira bilindiği üzere bu seyyar kuvvetlerin komutanı Dimitrios Palelogos ile damadı Nikolas Goudeles idi (bk.Sakız'lı Leonardo, 25. paragraf ve not 45).

[31] Bu tarz bir düşünce hakkında başka kaynaklarda hiç bir bilgi bulunmamaktadır; çarpışacak çok az sayıda asker bulunduğu için surların dışına çıkıp da bir ani saldırı yapma fikri çok zor tatbik edilecek girişimdir.

[32] Elbette ki o sırada *megadukas* yani başvekil olan Lukas Notaras konu ediliyor, ve bu zat için bk.Sakız'lı Leonardo, 24 ve 48 paragraflar ile 40 ve 65. notlar.

[33] *Eparchos* terimi için bk.Sfrantzès, not 9. Bilmem acaba, bu "eparco Nikolas", 30. notta söylediğim üzere Dimitrios Paleologos'un damadı Nikolas Goudeles ile ayırmak mı, yani Braun-Schneider, *Bericht*...s.18 not 40'da düşündükleri gibi midir ? Başka kaynaklarda "eparkos" olarak zikredilmez ise de gene de aynı zat olabilir.

[34] Burada verilen zamandizimi de kabul edilemez, bk. burada 5. not.

[35] Bu aynı zamanda Georgios Skolarios'un düşüncesi olup (4. paragraf ve 7. not ile karşılaştırın), fikirleri Lukas Notaras ile bağdaşmaktaydı.

[36] "*Megas domestikos*" denilen kişinin Yohannes Kantakuzenos denilmesi kati gibidir. Pusculo, IV 165-166'da Porta di San Romano müdafaası için bilgi verirken *domesticus*... *Cantacusinus*...*Johannes* diye kayd edip beraberinde bir başka "*megas domestikos*" olan Andronikos Kantakuzenos'un bulunduğunu da ekler (bk.Laurent, *Les 'Memories'*, dizindeki Cantacuzène Andronic Paléologue, s.646). Yohannes Kantakuzenos ile Sfrantzès arasındaki ilişkiler için bk.Sfrantzès, 27,2 ve 4,32,7 ve özellikle 36,11. *Logothetes* denilen de Yeorgios Sfrantzès'dir.

[37] Galiba Mehmed'in güçlü bir şekilde ellibin kişi ile yaptığı üçüncü saldırı (Barbaro, s.39'da 12 mayıs günü yapıldığını kaydedir) ile ilgilidir. Porta di San Romano'ya çok uzak olmayan, imparatorluk sarayı Blakerne yakınında surlar civarında yapılan büyük çatışmadır.

[38] Gerçekte ise ancak bir tane Halic'in en kuzey tarafında inşa edildi (19 mayıs günüdür: Barbaro, s.43 ve not 100). Bunun üzerinden atların da geçebildiği, daha başka kaynaklarda da tasdik edilmektedir: İsidoro, *Epistula ad Nicolaum V*; Ostravica'lı Konstantin, 26. bölüm.

[39] İmparatorun bu kişisel girişimi başka hiç bir kaynakta yoktur ve burada destansı bir güzelleştirme havası hâkimdir.

[40] Hikâyenin şimdiye kadar anlatılanlarında Türklerin kayıpları ile ilgili rakamları bir araya getirecek olur isek, kuşatanların o zamana kadar 69.000 kişi kaybettiklerini söyliyecektir (18.000+35.000+16.000).

[41] Merdiven ve sâir malzeme hazırlıkları için, bk.Barbaro, not 116.

[42] Başkentin düşüşünden evvel gökyüzünde meydana gelen işaretlere dair kaynaklardaki bilgiler birbiriyle uyuşmaz: Barbaro (s.46) 22 mayıs gecesi kısmî bir ay tutulması olup (ve bu gerçekten de katidir: bk.Grumel, *La chronologie*, s.468), müdafiler arasında büyük bir korku

yarattı; Kritovulos tarafından verilen bilgiye göre.. ise (I 45,4-5 ve 46,1) nihaî saldırıdan birkaç gün evvel büyük bir fırtına patlak verdi, tam o sırada Bâkire [Hz.Meryem] ikonasının taşındığı bir âyin yapılıyordu, gök gürültüsü ve şimşekler birbirini tâkip etti, ertesi günü de şehrin üzerinde kesif bir karanlık çöktü; Bizans sâkinleri bunları hayra alâmet olarak göremediler. Languschi şu satırları yazar (s.17-18): "O günlerde insanların beyinlerinde hep telâş ve korku bulunup, gökde, karada ve denizde acaip ve korku verici işaretler görülüyordu. Gökten yere doğru ateşler ve şimşekler, korkunç gürültüler, bulutlar da yağmur ve fırtına dolu olarak birbirini çok sayıda takip etti: kara tarafında da kuvvetli rüzgarlar ve zelzeleler vuku buldu. Evler tahrip oluyor âdeta yere kapaklanacaklardı. Yayılan bir habere göre bir ejderha ortaya çıktı köyleri, koyunları, boğaları yok ediyor; buradaki insanlar da âletlerini terk edip ve biçtikleri ürünleri tarlada bırakıyorlar, ejderha da nefesi ile ziraati yok ediyor..".Sözde-Frantzès de verdiği bilgiye göre (III 7,6) "gökten inen bir ışık bütün gece şehri aydınlattı" ve 25 veya 26 mayıs günü görülen bu olayı Bizans'lılar ile Türk'ler kendilerine göre yorumladılar. Anlaşıldığı kadarı ile Nestore burada sözde-Frantzès tarafından verilen bilgiyi daha doğrusu da sözde- Frantzès'in kullandığı kaynakdan istifade etmişti. Bununla beraber olayın 21 mayıs günü cereyan ettiğini yazar: fakat haftanın günü cuma olmayıp bir pazartesi idi (eğer cuma gününü kabul eder isek 25 mayıs demeliyiz). Nestore tarafından konu edilen diğer semavî gelişmeler için daha ileriye bakınız s.33.

[43] "Bu "tarif edilemez nur" için Ruh'ül Kudüs denmesi mümkündür, çünkü daha ilerde, s.33'de bulunan bir parçada, söylenen bilgiyi daha etraflı bir şekilde konu eder,patrik cereyan eden semavî bir olaydan sonra (zifiri karanlık ve kırmızı damlaların düşüşü) imparatora doğru dönüp şöyle der: "Siz ey muhteşem imparator, siz bu şehir hakkındaki bütün kehânetleri biliyorsunuz ve gördüğünüz üzere de Ruh'ül Kudüs bizi terk etti ve şimdi kâinatta bunun tahribini istiyor...". Burada, biraz ilerde verilen malûmat ile karşılaştırın.

[44] "Mukaddes melek" hakkında bk.F.Doelger, "Iustinians Engel an der Kaisertür der hl.Sophia", *Byzantion* X (1935) s.1-4.

[45] Kayda geçmesi lâzım gelen husus, Kritovulos ikonalar ile birlikte yapılan âyini (I 45,4-5) 25-26 mayıs günü diye tarihlerken, sözde-Frantzès (III 8,2) ise 28 mayıs gününe doğru tarihlendirir. Barbaro da âyinlerin hem 28 hem de 29 mayıs günlerinde yapıldığını kaydeder (s.51 ve 53).

[46] Türk ordularının ve komutanlarının aldıkları vaziyetler için Zamandizimi içindeki 4 nisan ile 26 mayıs tarihleri günlerine bakınız ve ayrıca Tedaldi not 19 ile karşılaştırın. Burada dikkat edilecek husus, donanma komutanı [Kaptan-ı Derya] Balta-Oğlu'nun makamından uzaklaştırılıp yerine Hamza Beg'in tayin edilmesidir.

[47] Barbaro'ya göre, s.46-48, 23 ile 28 mayıs günleri arasında Mehmed şehre karşı saldırı yapmadı, yalnız ağır bir bombardımana tuttu; sonra 26 ile 28 mayıs tarihleri arasında oruç tutuldu, Türk ordugâhında büyük meşaleler yakılıp naralar atıldı (aynı eser, s.49-51 ve not 109). Bununla beraber Tedaldi adlı müellif 18. paragrafda, nihaî saldırının 27 mayıs akşamı başlandığını yazar; fakat B düzenlemesinde bir hata olduğu anlaşılıyor. Dukas da eserinde (39,5), saldırının 27 mayıs pazar akşamı başladığı üzerinde durup, çarpışmaların da 28 mayıs sabahında başladığını ekler. Demek oluyor ki 26 mayıs günü hiç bir çarpışma cereyan etmedi.

[48] Barbaro eserinin 49-50. sayfalarında, surlara karşı 27 mayıs günü bombardıman yapıldığını ve en çok tahrip edilen yerler o gece tekrar güçlendirildi, fakat bunun başarı hakkını Venedik'lilere verir.

[49] Giovanni Giustiniani Longo'nun yaralanması konusu için, Barbaro'nun 141.notu ile şimdiki metnin giriş kısmına bakın.

[50] Burada Giovanni Giustiniani Longo olamıyacağını, Dukas'ın eserinde bulunan (38,2) bu ünvana rağmen ileri sürebiliriz (Dukas, *protostrator* derken: Kritovulos'un eserinde ise, I 25,2, *strategos autokrator*, denilip; sözde-Sfrantzès, III 4,9, *demarchos* ve *strategos;* Barbaro, s.13'de 'capetanio de le sui zente de tera" [kara tarafındaki adamlarının komutanı]; Sakız'lı Leonardo, 7.paragrafda, *dux militiae* [askerlerin şefi] der), fakat bunun bir Yunanlı olduğunu Braun- Schneider, *Bericht...*,s.25 not 52'de doğru olarak belirttiler. Gerçekten de Dukas (40,7) savaşta iki oğlu ile birlikte ölen bir Paleologos *protostrator* adı verir ve 39,16' da yazdığına göre Türk'ler yağma hareketine giriştikleri zaman, *protostrator*'un evine girip hazineler elde ettiler. Fakat buradaki Teofilos Paleologos değildir- Grecu (Dukas, s.362'de bulunan 16 sayılı not) ve A.Th.Papadopoulos, *Versuch einer Genealogie der Palailogen*, München 1938, s.166 adlı araştırıcılar böyle yorumladılar- ve Porta di San Romano denilen mahallin civarında imparatorun yanında çarpışırken çocukları ile birlikte ölmüş olsa bile (bk.Sakız'lı Leonardo, 23. ve 43. paragraflarla 2 ve 35. notlar) hiç bir zaman *protostrator* ünvanına sahip olmadı; bilâkis, ben onun Dimitrios Paleologos Kantakuzenos olduğuna inanıyorum: o ve damadı Nicola Goudeles bin kişilik bir guruptan oluşan seyyar kuvvetin başında oldukları sırada, Sakız'lı Leonardo bunları *praesidentes* [serdengeçti] diye kayda geçmişti, 25. paragraf ve 45.not.

[51] Rusca metinde *bratneiki* yani silah kardeşleri; fakat bunun esas metinde bulunan *bratia* yani esas ve kardeş kelimesinin buraya geçiş şekli olarak kabul ediyorum, çünkü cümlenin hemen sonunda bulunan bir bilgiye göre "biri Yunanlı, bir diğeri Macar ve üçüncüsü ise Arnavut idi" diye bir cümle sonuna ilâve edilmişti (bk.Unbegaun, *Les relations...*,s.5-6). Eğer esas konu üç kardeşler ise, Braun-Schneider, *Bericht...*s.25, not 53, haklı çıkmaktadırlar ve bunların da Cenova'lı olan Paolo, Troilo ve Antonio Bocchiardi adlı kişiler olduklarını kabul edilebilir, bunların cesaretleri hakkında daha başka kaynaklarda da bilgiler bulunmaktadır (Sakız'lı Leonardo, 22. paragraf ve 34.not).

[52]Rusca metinde bu şekildedir ve bu terim eski Slav dilleri lügatlerinde bulunmamaktadır. *Cronache* 'nin yeni düzenlemelerinde bulunmadığı gibi müteakip cümle de mevcut değildir, daha evvelden de söylediğim üzere, bir tahrifat tutumu seziliyor. Belki de türkçe olan bir terimin telâffuzunun değişmesidir. [Burada "inadcı" diyebiliriz?].

[53] Şunu kaydetmek faydalıdır ki Nestore'nin metninde ve *Cronaca di Nikon*'da bulunan *sklop* terimi, Braun-Schneider, Bericht...,s.26 not 54'de zannettikleri gibi Yunanca *skolop*'dan gelmiş olmayıp, fakat İtalyancadaki "sclopetto", "sclopeto", v.s. (bunun Latincesi *schopetus* imlâsı iledir [F.M.Meninski, *Thesaurus linguarum Orientalium.* S.1520'de *tüfenk, patlangıç* karşılığı verir], yani "schioppo", "archibugio"'dur, çünkü Tedaldi tarafından verilen habere göre (25. paragrafda "blechié d'une coulevrine") olsun, Dukas (39,10 "bir *molibdobólo*" (yani bir arkibüz) tarafından yaralandı) olsun ve belki da Kalkokondiles de, c.II s.159,12 ("bir telebolisco (yani bir bomba vuruşu sonucu) ile yaralandı") söylese,Giustiniani bir ateşli silah tarafından yaralandı. Diğer taraftan da Rus metnine çok yakın bir şahit daha bulunup, *Ekthesis Chroniké* s.568,2 vdd. İçinde bulunan bir bilgiye göre bir *sklopos* yani bir arkibüz'den atılan bir *bolis* (top)'in onu vurduğunu ileri sürer. Bk.Barbaro, not 141.

[54] Burada sayfa 34'e kadar ("bunun üzerine kâfir ...") kısım hiç de inandırıcı değildir. İmparatorun büyük bir tehlikeden kurtuldukdan sonra Allah'a hamd etmek için Aya Sofya

kilisesine girişi ve hatta karanlık bastığı zaman semada görülen gelişmeler konusu, evvelki bölümlerin tekrarı veya bir olayın iki defa anlatılması girişimidir. Buradaki 42. not ile karşılaştırın.

[55] . Burada da bir lüzumsuz tekrar 17. sayfadakine benzer, yani bu sırada Venedik'den vaad edilen donanmanın ulaşmasından korkan Mehmed savaş alanından çekilmeği düşünmüşdü (26. nota bakınız).

[56] *Mollas*'lar, yasaların mütehassısı olan yaşlı kişilerdir. Bu metinde bulunan, Rusca *moln* elbette ki Slavca bir kelime olmayıp Türkçedir (H.İnalcık, *The Ottoman Empire*, New York-Washington 1973, s.171,223 [bu eserin Türkçesi: *Osmanlı İmparatorluğu, klasik çağ*, İstanbul 2003, s.178; A.Pertusi lügatcedeki (Glossary) bilgiyi koymuş, fakat terim, Türkçe tercümede lügatce ve dizinde mevcut değildir].

[57] Anadolu ordusunun *beylerbeyi* olan İshak Paşa o sırada daha başka bir yerde görevli idi, Porta Myriandriou ile Porta Aurea arası bir mahalde olup imparatorun çarpıştığı Porta di San Romano taraflarında bilinmiyordu. Diğer taraftan da onun kuşatma esnasında öldüğüne dair hiç bir kayıt yoktur; hatta bilindiği kadarı ile Mehmed'in ölümünde de hayatta idi ve sonra Bayezid II'in sadrazamı oldu (b.Babinger, *Maometto*, s.190,220,234,442: [Türkçe tercümesi; *Fatih Sultan Mehmed*, s.349 ve 393 ayrıca dizin] İnalcık, the *Ottoman Empire*..s.30).

[58] Rumeli Beylerleyisi Karaca Beg, Xyloporta ile Porta di Charisios arası bir yerde bulunuyordu. Türk ordusunun dizilişi hakkında bk.Tedaldi not 19. [Zamandizimi içinde, 4 nisan günü kısmı].

[59] Burada zikredilen kişinin Baltaoğlu Süleyman Beg olduğunu iddia etmek çok zordur, devrin hâtıra yazan müelliflerinin teferruatlı bir şekilde konu ettikleri bu zat, 21 nisan günü görevinden uzaklaştırıldığı için artık donanmanın eski amirali idi [tercüme akışı içinde böyle aktardım ise de "Kaptan-ı Derya" demeliyiz] (bk.Barbaro, s.23 vdd.; Sakız'lı Leonardo, 13 ve 14. paragraflar ile not 20; Dukas, 38,7; Kritovulos, I, 40-I; Kalkokondiles, cild II, s.155). İddia edilmesi zor bir konu da, kara tarafındaki bir vazife için kısa bir süre tayin edilmesidir: en azından belki bu görevi cezalandırma olayı sayarsak belki mümkündür ("hatta ölünceye kadar ıstırab çekmesi gerekli olsa bile").

[60] İmparator Konstantin XII'nin sonu hakkında Barbaro kısmındaki not 159 ile karşılaştırın ve Tursun Beğ tarafından verilen haber ile olan uyumu için; Tursun Beğ not 59'a da bakınız.

[61] Bu tip kehânetler için, bk.Barbaro, not 89 ve Sakız'lı Leonardo, not 5.

[62] Nestore'nin bu küçük sızlanması, daha ilerde konu edeceğim *liričeski plač* ile karşılaştırılmalı (Rus Anonimi) ve bu arada Yunan, Latin, Ermeni ve diğer sızlanma metinlerini de konu edeceğim [A.Pertusi'nin ilerde dediği metinler, 2. cildin içinde "L'eco nel mondo" [Dünyadaki yankısı] altbaşlığı ile bulunmaktadır.].

[63] Bu verdiği bilgi de bir hayal ürünüdür, en azından da hayalî imparatoriçe ile bağlantılıdır. Bazı asil kadınlar ve kızlarla beraber Yunan ve Latin kadınlar da ya Venedik Cumhuriyetine ait gemilerde veya Venedik idaresi altında bulunan Girit adasının Kandiya limanına bağlı gemilere atlayıp kurtulmağa muvaffak oldular (bk.Barbaro,s.58-59 ve not 173 ve 174; Tedaldi, 28 ve 45. paragraflarla 30. not) veyahut da Giustiniani'yi Sakız adasına götüren gemiye binenler de kurtuldular (bk. Sakız'lı Leonardo, 43. paragraf ve not 57). Girit adasına sığınmayı başaran firariler arasında Paleologos'lar da mevcuttu ve bununla ilgili bir vesika Venedik Devlet Arşivi'nde bulunmakta olup neşredildi: K.D.Mertzios, "Peri ton ek Konstantinoupoleos

diafugunton to 1453 Palaiolagon kai apovivastenton eis Kretis", *Actes du XIIe Congrès International des Études Byzantines*, II, Beograd 1964, s.171-176.

[64] Porta di San Romano yakınlarında Türk'ler tarafından başarılan tahribat harekâtından sonra şehir sâkinlerinden bazılarının direniş içinde olduklarını Barbaro (s. 55) ve Dukas da (39,12) tasdik ederler.

[65] Buna benzer bir bilgiyi sözde-Frantzès de verir, III 12,3.

[66] Evvelki cümleden hareket etmiş isek Mehmed'in 29 mayıs gününden onbir gün sonra Konstantinopolis'e girdiği zannedilebilir. Fakat bu bir hatadır: Dukas (40,I9) ve sözde-Frantzès (III 10,11), Sultan'ın 29 mayıs günü şehre girdiğini haber verdikten başka Dukas buna ilâve olarak öğleden sonra ikide diye saatini de belirtir; Kritovulos verdiği bilgi içinde (I 68,1) Pera'nın tesliminden sonra olduğu hissini verir. Bununla beraber Dukas tarafından aktarılan haber daha itimat edilenidir (bk.Babinger, *Maometto,* s.101-102[Türkçe tercüme s.97].

[67] Mehmed'in Aya Sofya kilisesini ziyaret ettiğini Türk muharrirler de tasdik ederler, Tursun Beğ s.56 vdd. Ve Tâci Beg-zâde Cafer Çelebi, s.22-23: ayrıca bk.Babinger, *Maometto*, s.103 [Türkçe tercüme, s.98].

[68] . Bk. Ostrovica'lı Konstantin, 26. bölüm ve not 19: Barbaro, n.159.

[69] Kiev'li İsidoro tarafından, *Epistula ad Bessarionem* [Kardinal Bessarione'ye mektup]'da verilen bilgiye göre, Mehmed'in Konstantin XII'in kesik kellesini gördükten sonra tutumu başkadır; onu bir dizi hakaretâmiz tavırlardan sonra zafer hâtırası olarak Edirne şehrine gönderecekti; Sagundino adlı müellife göre ise, kesik kelle bir mızrağın ucuna takılarak Türk ordugâhında dolaştırılacak ve sonra mevcutmuş gibi kırk genç erkek ve yirmi genç kız ile birlikte Mısır Sultanı'na gönderilecekti: fakat bu yorum da çok efsanevî bir hava taşımaktadır. Sözde-Frantzès tarafından verilen bilgiye göre (III 11,1) Mehmed tarafından verilen emir üzerine, hristiyanlar onu buldular ve giydiği erguvan renkli *pedila* (çorap)'dan tanıdılar ve "çok şerefli hediyeler ile" defnettiler. Fakat gömüldüğü yer malûm değildir (bk.Babinger, *Maometto,* s.101-102; [Türkçe tercüme, s.97]; Braun-Schneider, *Bericht*,...,s.32 not 72).

[70] Megadukas Lucas Notaras ve hüzünlü âkibeti için, bk.Sakız'lı Leonardo, not 65: "mega domestikos" Yohannes Kantakuzenos için, buradaki 36 sayılı nota bakınız , *protostrator* oğlu Andreas için, buradaki 50 sayılı nota bakınız, Asan Tommaso Paleologos hakkında çağdaşı hiç bir kaynakta bilgi yoktur, *eparkos* Nicolas için, buradaki 33 sayılı nota bakınız.

[71] Troia şehrini "tahrip edenler" için bk.Kalkokondiles, cild II, s.166-167 ve not 39, Kritovulos, I 68,4, ve diğerleri. [Türk'lerin Troia ile ilgili bulundukları efsanesi ve Fâtih Sultan Mehmed'in katkısı için yapılan son neşriyât için bk. Klaus Kreiser, "Troia ve Homeros destanları. II. Mehmed'den İsmet İnönü'ye kadar", şu kitabın içinde: *Troia.Düş ve gerçek*, İstanbul 2001, s.282-289 ve Jean-Louis Bacqué-Grammont, "Trois récits ottomans de la guerre de Troie", *Dia-Kimena* 4(2002) Tessaloniki, s.143-158].

[72] Takrir içindeki bu son kehânet için bk.Dujcev'in mülahazaları, *La conquête turque...*,s.441-446 bunun gerçek olduğu üzerinedir zira bu tarz kehânet metinleri (Metodios di Patara ve Bilge Leon'a atfedilenlerden başka Danyal'in *Görünümü* olanlar da) zaten XV. asır boyunca epeyce yayılmış bulunuyordu. Elbette ki bu tarz kâhinlerin dileği de Bizans İmparatorluğu'nun yerine Rus İmparatorluğu'nun gelmesi idi: bk. H.Schaeder, *Moskau das dritte Rom. Studien zur Geschichte der polistischen Theorien in der slavischen Welt,* Hamburg 1929, s.30: Braun-Schneider, *Bericht...*,s.33 not.75. Danyal'a atfedilen kehânetin karanlığı ise benzeri olan

Yunanca metnin o sırada yapılan Slavca tercümesinden ileri gelir. Metnin en mühim noktalarına temas etmek için sınırlı bir mütaleâya girişirken, dikkat çeken husus, Yunanca yazılmış olan aslî metin içinde "Rus soyu" bulunmayıp, hemen Rusya diye mütaleâya yol açan "sarışın soy"terimi bulunur; "altıncı ve beşinci halk" değil fakat bu soy için "altı veya beş sene kadar hüküm sürecek" denilir; "onsekiz ahali ile birlikte" değil fakat "onsekiz dil ile" vardır; "vadiler ve sokaklar üzerine" değil fakat "kapılar ve meydanlar" denilir; "Tes (Tisza olabilir mi?) mansabına kadar" değil, onun yerine "Abido boğazına (Nagara) kadar" vardır; "Vonus..., Skerolath..., Stathorin" diye Bous, Kserofalos ve Sthatorin [bu son üç kelime Yunan harfleri ile verilmiştir] diye çeviriyazısı yapılmış ise de bunun yerine "öküz...,kurak bayır..., istinat yeri (veyahut müdafaa mahalli)"; "frik'ler" olamaz fakat "frenkler" denilmelidir; "Edynodubnj'e kadar" değil fakat "Menodendrio'ya kadar" olmalıydı (hatta bk.Dukas, 39,18); "bundan sonra ondan bir şey orada doğacak" değil, bunun yerine "o'ndan sonra, onun soyu olan birisi oniki sene süreyle hüküm sürecek"; en son olarak da gösterilecek misal "Solun'a değil" fakat bunun yerine "Tessalonica" [Selânik] olmalıdır. Daha mütaleâsı yapılması gerekli olan fikir ise, âtide gelecek olan kurtarıcı tarafından Kudüs şehrinde krallığın Tanrı'ya teslimi gibi, sözde-Metodios'un *Apocalisse*'sinin [İncil'deki "Vahiy"] VII. asırda bulunan Süryani dilindeki eski metni ile sonradan bu metnin Yunanca ve Slavca'ya tercümelerinde de bulunmasıdır (bk.Alexander, *Byzantium and the migration of literary works...*, daha evvel zikredildi, s.56-68).

Akşemseddin

[1] Bu menkıbe için bk.Barbaro, s.23-26; Sakız'lı Leonardo, 13 ve 14. paragraflarla 20. not; Tursun Beg, not 40-41; Tâci Beg-zâde Cafer Çelebi, not 19, ve Zamandizimi, 20 nisan günü.

[2] Çok az sayıdaki Latin gemilerinin Türk donanmasına karşı elde ettiği zaferden sonra yapılan sevinç gösterileridir.

[3] Akşemseddin tarafından yapılan kehânet, Türk tarihçiliğinde yer edinmiştir. Evliya Çelebi tarafından anlatıldığına göre (*Seyahatnâme* 10. bölüm, bunun Fransızcaya tercümesi, H. Turkova, "Le siège de Constantinople d'après le Seyâhatnâme d'Evliya Çelebi", *Byzantinoslavica,* XIV (1953) s.5). Türk kuvvetlerinin Konstantinopolis'i kuşatmak için geldiği zaman, Mehmed müdafilerin direnme hareketi karşısında on gün sonra nihaî bir zafer elde edeceğinden şüphe etti. Bunun üzerine Akşemseddin, Sultan'a dönüp şöyle dedi: "Sultanım sakın üzülme. Sen bu muhkem şehrin fâtihi olacaksın. Biz bunu sana evvelden tebşir ettik. Bu bir Allah'ın emri olup şimdi burada yayılmış olan askerlerin başaracak. Bu muhkem şehrin içinde Yâvedûd (Allah'ın sıfatlarından biri Yâ vedûd) adlı bir aziz var ve şeyh Maksud'un müridlerindendir. O ölmeden bu şehri alamayız. Fakat bu adam elli gün sonra ölecek". Bunu söyledikten sonra şehrin fethi saat ve dakikasını da söyledi ve sonunda da sırrını açıkladı: "Maamafih, sen efendim bu mukaddes sırrı dikkatlice muhafaza et, çünkü ikimizin arasında kalmalıdır. Sen islâm askerlerini gözet ve onlara iyi yüreklilik göster". Şunu kaydetmek gerekir ki Yâvedûd Sultan adlı dervişin adı altında, Mehmed'in böyle bir zafer elde edemiyeceğini önceden gören bir hristiyan keşişin adı (Gennadios olabilir mi). Evliya Çelebi'nin burada getirdiği bir kehânet de islâm kaynaklı olmakla beraber hristiyanlar

tarafından da bilinen bir konuydu. O şöyle yazıyor: "Papazlar, episkoposlar ve patrikler, bir meclis halinde toplandılar, müneccimler aracılığı ile aldıkları bilgilere göre bir zaman sonra Muhammed (Mehmed) adında birisi gelecek ve binlerce kiliseyi tahrip edecek; halefleri de Antakya, Kudüs, Kahire ve Konstantinopolis'i alacaklar; ve kara tarafından da yelkenlerini açmış birkaç bin gemi gelecek. Ve onun başında bir hâkim beresi bulunacak, bir katıra bindirilip ayaklarına da mavi çizme çekecek. Ve bunun için sekizyüzelli sene (yani Hz.Muhammed'in Hicret'inden sonra: 1453 senesi de gerçekden hicri 857'nin karşılığıdır) bu Muhammed gelip kiliseleri tahrip edecek ve Kahire ile Antakya ve Kudüs halklarını mağlup edecek". Evliya Çelebi yorumlarına devam edip, hristiyanların bu kehânetin Mehmed ile ilgili olacağına inanmadılar, bu gibi haberlerin boş ve yetersiz olduğunu kendilerini inandırmışlardı [A.Pertusi'nin bir başka metinden yapılan tercümeden aktarmıştır, ve notlarıyla mütalealarını ona göre koyduğu için değiştirmedim. Evliya Çelebi'nin bu satırları şimdi şu yeni neşrinde bulunmaktadır: Orhan Şaik Gökyay, *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi, Topkapı Sarayı Bağdat 304 yazmasının transkripsiyonu, dizini, 1.Kitap, İstanbul*, İstanbul 1996, s.36-37].

[4] Zannıma göre, bu girişimi desteklemeyen Halil Paşa'nın Yunan'lılara olan yakınlığını ima ediyor (bunun için, bk.Tedaldi, not 16; Tursun Beg, not 75).

[5] Anlaşıldığı kadarı ile 9,74 suresi, h.630 senesinde Tebük seferinden dönmekte olan Hz. Muhammed'e karşı girişilen bir saldırı veya kurulan tuzak hakkındadır (*Il Corano*, tercüme eden A. Bausani, Firenze 1961. s.139-14).

Tursun Beg

[1] Bu müellif ile İbn-i Kemal'in metninden yapılan her türlü edebî ve dinî tercümeler yanısıra açıklamalar da M.G kısaltması ile gösterdiğim, mütercim Mario Grignaschi tarafından yapılmıştır. Tarih ve karşılaştırma hakkında yapılan her türlü tasarruf bana aittir.

[2] "Padişah" terimi 'hâkim, imparator' ile benzer olup, edebî tercümesi "koruyucu bey" dir. bk. Babinger, "Pâdishâh", *Encyclopaedia of Islam*, III, Leiden-London 1936, s.1017 [A. Pertusi, adı geçen ansiklopedinin birinci baskısını esas almıştır. Bu madde, ikinci baskıda da tekrar edilmiş VIII (1995) s.237, C.E.Bosworth tarafından yapılan bibliografik ek ile beraber].

[3] Konstantinopolis'i fethetmek için Mehmed'in nasıl bir fikr-i sâbite sahip bulunduğunu, Dukas adlı tarihçi de eserinde 35,1, 4 ve 6, çok benzer kelimelerle anlatır.

[4] Büyük bir ihtimalle burada konu ettiği, Halil Paşa ve bazı askerî veya sivil erkânın muhalefeti ima ediliyor ve bunun hakkında Tedaldi, n.16; Sakız'lı Leonardo, not 52; Pusculo, III 1-144; Dukas, not 4, gibi müellifler de konu ettiler.

[5] "Mediterraneo" (Türkçede Ak Deniz) burada Marmara Denizi'dir.

[6] Bizans İmparatorluğu'nun Avrupa tarafında kalan toprakları için Türk'ler *Rum Eli* terimini kullanırlardı. [A.Pertusi bunu bir Bizans medeniyeti mütehassısı olarak yazmıştır. Türk'ler Anadolu için bu terimi kullanmış ve sonra günümüzdeki kavramı kazanmıştır].

[7] Gerçekte uzunluğu 11 km. ; genişliği de ortalama 400 m.: bk. Janin, *Const. byz.*, s.3.

[8] Konstantinopolis surlarının inşası için gerekli olan taşların Anadolu'daki Tauro (bugün: Bulgar Dag [Toroslar, demesi daha uygundu]) bölgesinden getirildiğine dair müellifin bir

imada bulunacağını zannetmiyorum. Burada, Farscadaki, *gâw* ile "dünyadaki boğa" ve Arapça *tawr* ile "gökteki boğa" kelimelerinin kullanılması, büyük bir ihtimalle *gaw-i zemin* ("dünyadaki boğa") ile bağlantılı olup, ima etmek istediği, dünyayı boynuzları üzerinde taşıyan boğa olabilir (M.G).

[9] Buradaki "frenk" sıfatı genel bir manada kullanılmıştır. Teodosius surlarına eklenen muhtelif formlardaki kuleler, özellikle de V-VII. asırlara kadar çıkmakla beraber, sonraki asırlarda inşa edilenler hep "Bizans" eseriydi.

[10] Metinde geçen terim *beçe*, yani "köprü, yol". Tursun Beg daha ilerki satırlarda, esas Teodosius surlarının dış veya dışa bakan kısımları için kullanacaktır (M.G). Bu surlar hakkında Tedaldi bölümündeki 11 numaralı not ile karşılaştırın.

[11] Müellifin burada, Iskandinavya'nın "Viking"leri için XV. asırda Galata'da bir mahal sahibi olduklarını söylemesi tuhaftır. Bilindiği üzere, Viking'ler denilen bu İskandinav halkı, Vladimir adlı Rus prensi tarafından X.asırda Konstantinopolis'e yollanmışlardı, görevleri de bazan imparatorun özel emrinde bazan de Anadolu'da bulundurulup askeri seferlere katılırlardı. Bizans imparatorlarına çok bağlı olan bu birlikler, XIII.asırdan sonra çok azalmışlar, ancak imparatorluk sarayı içinde geçit resimlerinde görülürlerdi (bk.L.Bréhier, *Les institutions de l'empire byzantin*, Paris 1970 (ikinci baskı), s.287,311,317). Fakat XV.asra gelindiğinde artık en ufak izi bile kalmamıştı. Benim bildiğim kadarı ile Konstantinopolis'in düşüşü ile ilgili diğer kaynaklarda, hatta Rus kaynaklarında bile hiç bir bilgi bulunmaz. Anlaşıldığı kadarı ile, Tursun Beg hikâyesinin bu noktasında "Viking"ler demekle, kullandığı bir Arap kaynağına atıf yapmaktadır. [metindeki: "efrenc-i bâ-renc" teriminin bu tarz yorumuna katılmamakla beraber, verdiği diğer kayıtlar için aktardım. Tursun Bey burada kelime oyunu yapıp "dert getirici frenk" demek istemiş görülüyor; bk. F.à.M.Meninski, *Thesaurus linguarum orientalium*, c.I, İstanbul 2000, s.317, "efrenc-i renc girdar" = moneltandis hominibus assueti Franci"].

[12] Bu haberin de değerini belirtmekten uzağız, çünkü müellifin XV. asra mı atıf yaptığını bilmiyoruz. [metinde: "garâyibdendürki kesret-i sefâyin ü peremât sebebi ile, bir kişi sekizi bir akça mangurun birisi ile Rum-ilinden Firengistân'ı ve Firengistâdan Rum-ilini seyr eyler". Galata'nın her zaman değişik bir siyasî ve içtimaî görünüşe sahip olduğuna değindiği kanısındayım].

[13] Bu meşhur zincir için Barbaro bölümündeki 35 sayılı not ile karşılaştırın.

[14] Hiç şüphe yoktur ki Bizans'lılar, Osmanlı tahtında bulunan meşru sultanlara karşı, onların akrabaları bazı şehzadeleri muhafaza etmişlerdi; imparatorluğun sonuna yaklaşıldığı bir dönem olan, 1451 senesinde, Orhan [Agostino Pertusi, sürekli bir şekilde Urkhan imlasını tercih etmiştir] adında, Emir Süleyman'ın yeğeni bir Türk Şehzadesini kabul ettiler, buna karşılık da Mehmed II'den bu adamın masraflarının karşılanması için Struma şehrinin gelirini isteyip, arpalık ayırmak istediler (bk.Dukas, 33,12 ve 34,2; Babinger, *Maometto*, s.75-76) [Türkçe tercümesi, s.77-78]. Orhan bazı adamları ile birlikte Bizans şehrinin müdafaasına katıldı ve ona liman (Eleutheros mahalli midir ?) bölgesinde, Barbaro'nun tâbiri ile "deniz tarafına bakan" bir region'u (s.19) tahsis ettiler. Çarpışma esnasında öldü (bk.Dukas, 40,4; Kalkokondiles, cild II, s.165,12; Kritovulos, I 64,1). Bu bölümde daha ilerdeki 60 sayılı not ile karşılaştırın.

[15] Elbette burada ima ettiği, henüz yakın bir geçmişte Yıldırım Bayezid I tarafından 1397 ve 1399 seneleri ile Murad II'ın 1422 senesinde gerçekleştirdikleri girişimlerdendir, fakat

hafızasında da Arap'ların Emevî'ler iktidarında Muaviye ve Süleyman bin Abdülmelik zamanında yapılıp da büyük bir felâket ile sonuçlanan girişimleri bulunmaktaydı (yapıldığı seneler 673-677, 717-718, 740 idi, bk.L.Bréhier, *Vie et mort de Byzance,* Paris 1969 (ikinci baskı), s.63-65, 77). İbn-i Kemal de, 27. sayfada, veliahd Yezid'in, Muaviye tarafından orduların komutanlığına getirilip de başladığı ve Bayezid I tarafından yapılan kuşatmaları sarih biçimde imâ eder.

[16] Bu kale, Bayezid I tarafından, XIV.asrın sonuna doğru Boğaz'ın Anadolu tarafında inşa edilenidir. Adı da Akce Hisar veya Güzel Hisar olup sonradan Anadolu Hisarı da denilmiştir. İbn-i Kemal de burası için "Yenice Kale" ismini verir. Hatta, Mehmed Boğaz-kesen adında bir başka kale inşa ettirdiği zaman bile (Batılı kaynaklarda "Castello nuovo" [Yeni Kale] denilmesi hakkında bk. Barbaro, not 3) Anadolu tarafında bulunan bu kaleye Yenice denilirdi.

[17] Boğaz-kesen kalesinin inşasına 26 Mart 1452 günü başlandı (bk.Barbaro, not 3). İbn-i Kemal (s.29-30) bu inşaatın Halil Paşa, Saruca Paşa, Zağanos Paşa ve Şihabeddin adlı dört vezire ihâle edildiğini yazar. Hatta tarihçi Dukas (34,8) aynı isimleri- Şehabeddin dışında- verir, ilâve ettiğine göre Mehmed özellikle kulelerin inşasını bu vezirlerden istedi surların inşasını ise kendi üzerine aldı. İdris [İdris-i Bitlisî] ve Oruç [Oruç Bey] adlı Osmanlı tarihçilerinin şehâdetleri için, Turan tarafından yapılan çeviriyazı metnin 34. sayfasındaki nota bakınız. İbn-i Kemal bu sırada Âşık Paşa-zâde tarafından verilen bilgiyi takip etmiş (N.Moschopolus tarafından Fransızcaya tercüme edilen metnin 26-28. sayfaları), Mehmed'in bu inşaatı Karamanoğlu İbrahim Beğ'e karşı yaptığı bir seferden avdet ettikten sonra düşündüğünü aktarır, çünkü "frenk" gemileri boğazda bulunduğu için "Yenice" kalesi yakınından bir geçit bulmuştu. Bk.Neşri, not 3 [A.Pertusi, bu parçayı ikinci cildin içinde tahlil etmiştir].

[18] Metinde*: kemel,* ben bunu *kemele* olarak okuyorum, Arapçadaki *kâmil* kelimesinin çoğuludur (M.G.).

[19] 1452 senesinin 26 mart günü ile ağustos ayının sonudur: Barbaro bölümündeki 3 sayılı not ile karşılaştırın.

[20] Bu "Dizdar"ın adı bir başka kaynakta da vardır (Dukas, 34,12): Firûz-Beg (Dukas, "Feruz-aga" imlâsı ile yazar, fakat Babinger, *Maometto,* s.84 ile karşılaştırın) [Türkçe tercümesi; s.83], emrinde dörtyüz kişi bulunuyordu.

[21] Metinde: *demider.* Bir istinsah hatası gördüğüm bu kelimeyi ben *demîde* (Farsçadır) yani "uzatılmış" diye okuyorum. (M.G.)

[22] Metinde: *âhemle,* ben burada *âhenle,* yani "demir ile"tarzında okuyorum (M.G.)

[23] "Başkent Edirne'nin sularına doğru" terimi ile, galiba Tunca nehrinde oluşan bir ada ima ediliyor. Şehrin kuzey-batı kesiminde bulunan bu mahale Murad II tarafından başlatılmış ve 1451 senesinde Mehmed II döneminde bitirilen bir saray yapıldı, bir köprü ile bağlanmıştı (bk.Babinger, *Maometto,* s.79-80) [Türkçe tercümesi, s.80-81].

[24] İbn-i Kemal de, s.33-34'de şöyle yazar: "Bir gurup Türk askeri, dönüş yolculuğu emrine uyarak eğlenceye kapılıp şarap kadehleri ile eğlenceye daldılar. Yolda bir aralık İstanbul kâfirlerine ait bir koyun sürüsüne rast geldiler. Koyun almak istediler; çobanlar şöyle cevap verdiler: "satmak istemiyoruz". Münakaşa çok şiddetlendi ve birbirlerine girdiler. Bir taraftan bıçaklar çıkarılırken diğer taraftan da kılıçlar çekildi ve kısa bir süre içinde kalabalık birbirine girdi... Bu sarhoşlar savaş esnasında epey koyun paralayıp, bazı çobanları da yaraladılar. Bu sırada sarhoşluktan ayılan yoldaşları arkalarına geldiler. Kavgaya son verdiler ve iki tarafı da

ayırdılar. Bu sırada kavga haberi İstanbul kalesine ulaştı. Kâfirlerin kızgınlığı taşar ve patlar, ve eline savaş malzemesi alan yaya veya atla oraya ulaştılar. Yaya ve atla seyahat edenleri esir ettiler..., onları tuttular, bağladılar, yürüttüler ve kalede hapis ettiler... Kalede ise şehirde eğlenmeğe ve gezmeğe gelip o mahalleri ziyaret etmek isteyen başka Türk'ler de vardı. O sırada, onları da hapsettiler..."v.s., bunu da Tursun Beg'in ifadesine göre anlatır. Bu arada, sarhoş askerler Tursun Beg için Bizans'lılar ise İbn-i Kemal'e göre bunlar Türk idiler. Âşık paşa-zâde bunu daha başka bir şekilde anlatır(konu edilen metnin tercümesinin 28. sayfası) ve Hoca Sadeddin de bundan almıştır(not8 [A.Pertusi, bunu ikinci cilde katmıştır]). Bu müelliflere göre Ak Çaylı-oğlu Mehmed Bege (bir Karamanoğlu generali olabilir) emir veren Mehmed, Konstantinopolis surları dışında bulunan sürüleri ve adamları avlamasını istedi. Benim kanaatime göre, Türk kaynakları burada Epibation [Bigados] köylülerine karşı yapılan meşhur imha hareketini ima ediyorlar. Bizans'lılar bu olayı savaşın başlangıç gerekçesi sayarlar. Batılı kaynaklar da bu olayı ya hayalî veya çok kesin ifadelerle anlatırlar, zamanlama olarak da Boğazkesen kalesinin inşaasının bitişinden sonra (ağustos ayı sonudur) diye aktarırken Türk kaynakları ile uyuşur, fakat daha çok Tursun Beg tarafından verilen bilgiye göre değil de Âşık Paşa-zâdenin ifadesine göre birleşir; bk.Kalkokondiles, cild II, s.147,18 vdd.; Pusculo, III 291 vdd.; Eparchos, not 4; Ostrovica'lı Konstantin, 26. bölüm; Kiev'li İsidoro, *Epistula ad Nicolaum V,* not 8, v.s. Sfrantzès (35,2 ve not 4) ise çarpışmaların haziran ayında (yani kalenin inşa faaliyeti esnasinda) yapıldığını yazar; Dukas (34,9-11) hikâyenin en yaygın belki de en kesin biçimini haber verirken "yaz mevsimi epey yakındı" der, fakat biraz sonra da şüpheli bir ifade ile " o günlerde" der. Dukas tarafından anlatılan hikâyeye göre olayın esas mesulleri Sinop beyi İsfendiyar-oğlu İbrahim Beg'in oğlu İsmail Beg ile Karamanoğlu olub, bunlar Epibation kalesi yakınından geçerken arazileri talan edip tahribat yapmışlardı. Bizans'lı köylüler buna çok kızdıktan sonra Türk kuvvetleri ile çarpıştılar, sonra da Mehmed tarafından emredilen büyük kıtal gerçekleştirildi. İmparator Konstantin XII, bunun üzerine şehrin kapılarının kapatılmasını ve burada bulunan bütün Türk'lerin tutuklanmalarını emretti. Fakat üç gün sonra serbest bırakılmalarını emredip onları padişahları nezdine yolladı. Sonra da olayı protesto etmek için Mehmed'e bir elçilik heyeti gönderip sulhe riayetini istedi; fakat Sultan hepsini reddedip imparatora karşı açıkca savaş ilân etti. Bir takım değişik ifadelere rağmen, anlatımlar benzeşir.

[25] Konstantinopolis'in kuşatılmağa başlamasının tarihi üzerinde Türk tarihçiler çok kesin bilgi vermezler: kimi ilkbaharda (Tâci Beg-zâde Cafer Çelebi, Hoca Sadeddin), kimi yaz mevsini gelince (Aşık Paşa-zâde), kimi de Tursun Beg gibi, nisan ayı diye kesin bir ay adı verir. Batı'lı kaynaklar da nisan ayı diye oldukça uyum içinde görünürler ise de gün üzerinde biraz tereddüd gösterirler (nisan ayının 4,5,6'sı derken ilkbahar mevsiminin başı da derler). İbn-i Kemal'e göre, Rebi'ül evvel ayının 26 sı Pazar günü olup, eseri neşreden Turan'a göre 6 Nisan 1453 tarihine tekâbül ediyor.

[26] Zannıma göre, İran'daki Hazar Denizi'ne doğru uzanan Elburs dağları olup Kafkas'lardaki Elbrus dağı değildir.

[27] Sırp ve Sakson madencilerin bu kuşatma olayına katılmaları hakkında, Sakız'lı Leonardo bölümündeki 10 sayılı not ile karşılaştırın.

[28] Bu *azab*'lar düzensiz bir askeri yardımcı güç olup, bir kısmı da harp zamanlarında vergiden muaf tutulup, şark eyâletlerinden getirilirler, hizmetleri de siper kazmak, gemilerde kürek çekmek, karaya huruç etmek v.s. işlerdi (bk.Babinger, *Maometto*, s.480; [Türkçe tercümesi, s.380]; H.Bowen,"Azab", *Encyclopédie de l'Islam,* I, Leyden-Paris 1960, s.830; ayrıca,

Barbaro, not 67). Orduların ve donanmanın hareketliliği için: İbn-i Kemal (s.39) da dörtyüz gemi (Kıvamî de aynı rakamı verir) mevcut deyip kürekçi olarak bulunanlar dışında yirmibin *azeb* var der. Fakat ordunun mevcudu hakkında rakam vermez, neşri tamamlayan Turan ise Oruç Beg, Giese tarafından neşredilen anonim Tevârih-i Âl-i Osman ve bir başka anonim tarihçinin verdiği bilgilerden hareketle Mehmed'in alana onbin yeniçeri ve yirmibin azeb (bunlara bir de *sipahi*'leri yani Anadolu ve Rumeli eyaletlerinden getirilen süvarileri de katmak gerekir) sürdü der.

[29] Bu kayıt, ilk başlarda Türk ordusunun nasıl bir düzen aldığı hakkında en sağlam olanıdır. Derinlemesine dört sıra halinde: Yeniçeriler, okçular, topçular, arkibüzler vardı. Fakat Tursun Beg'in belirttiğine göre, bu düzen, kara surlarının merkezi olan Porta di San Romano karşısında yer alan Sultan'ın "şahsi ordusu" na göre düzen almıştı. Yan taraflara ise, gene aynı müellife göre, yalnız azeb'ler (yani, ben burada eyaletlerden getirilen piyade kuvvetleri olarak anlıyorum) ve süvariler (eyaletlerden derlenen *sipahi*'ler) mevcut idiler.

[30] Nisan ayının 12 si ile 18 i arasında cereyan eden savaşlar ile ilgili olarak Barbaro not 22 'de de haber vardır: "bunun, yani nisan ayının, onikisi idi ve ne denizde ve ne de karada gene bunun onsekizine kadar fazla bir hareket yapmadı, ancak gece ve gündüz hep top atışları devam etti, ve bir de kara tarafındaki surlarda bulunanlarla Türk'ler arasında, alışkanlık olduğu gibi, bazı kılıç çatışmaları oldu, haberler verip surlara yaklaşmaları ve özellikle de Yeniçeriler ile kılıç çatışmaları yapmak isterlerdi... , hiç biri ölümden korkmuyordu...; fakat bizimkiler surların üzerlerinde mermi ve top attılar... ve (Türk'ler) kara tarafında öldüler..."

[31] Metinde: *danayka,* ben bunu *dînika* okuyorum (M.G.),

[32] Metinde*: hâlî*, ben bunu *hâli'un* okuyorum (M.G.).

[33] Porta di San Romano karşısındaki Maltepe'de yapılan sultan Otağ'ını ima edip, ve onu İrem sarayı ile kıyaslıyor, yani zengin mermer ve çetin saraylarla süslü (*Aram dâtu-l imad)* büyük sütunlu Erem), Ad adlı Arabistan'ın ilk meskûnu olan, kavim tarafından kurulmuş ve sonra Hûd peygambere karşı geldikleri için lânetlerle tahrip edilen saraydır (M.G.).

[34] İbn-i Kemal tarafından verilen bilgiye göre (s.46) Yeniçeri'ler, Top-kapusu yani Porta di San Romano karşısında yer almışlardı, İshak Paşa komutası altındaki Anadolu askerleri ordusu ise Yedi Kule –buradaki kaydı ise *Kuleler*- 'ye kadar uzanan surlar karşısında, ve Tayı Karaca emrindeki Rumeli askerleri Halic'e kadar uzanıyorlardı. İbn-i Kemal, Karaca için *beg* yerine *Tayi* derken, onun Alâaddin Ali Beg'in "dayı" (koruyucusu) olduğunu kaydetmez. Ordunun dizilişi hakkında verdiği bilgiler, Batılı kaynaklar ile uyumlu olup, Tedaldi bölümünün 19. notunda tahlil edilmiştir. Tursun Beg bu arada İshak Paşa için, kesin bir ifade ile Murad II'ın yakın vezir'lerinden birisi olduğunu yazar. İshak Paşa bir dönme olup, Murad II zamanında birinci vezir, 1439 senesinde ikinci vezir oldu; Sultan Manisa şehrine oğlu Mehmed adına tahtdan feragat edip çekildiği sırada beraberinde gitti (1444-1446); Murad II, 1. Ağustos.1446 günü Bursa'da vasiyetini hazırladığı zaman şahid olarak imzaladı; Murad, 1446 yılında iktidara geldikten sonra yeniden vezir oldu. Mehmed tarafından Anadolu valisi [Osmanlıca tabiri: Beylerbeyisi] tayin edildikten sonra Konstantinopolis'in kuşatılmasına bu sıfatiyle katıldı (bk.Babinger, *Maometto*, s.13-14,44,49,50,70,76,91 v.s.). Karaca Beg yani tam adını verecek olur isek Tayı Karaca Beg, o sırada Rumeli valisi [Beylerbeyisi] idi. Mehmed büyük topun nakli işini buna vermişti (1453 senesinin şubat ve mart ayları arası: bk.Kalkokondiles cild II, s.149,4 vdd). Ve sonra emrindeki askerlerle Misivri, Anchialos [Ahyolu] ve Byzon [Vize] kalelerini saldırıp, fethetmesini istedi; elbette ki Konstantinopolis kuşatması esnasında

mevcut bulunuyordu ve Belgrad kuşatması esnasında 21 temmuz 1456 günü atılan bir top mermisinin isabet etmesi üzerine parçalanıp öldü (bk.Babinger, *Maometto,* s.92-93,107,133,135,151). Tursun Beg tarafından anlatılanlar arasında şüphe bırakan bir konu ise, bu Karaca Beg'in Murad II'ın birinci karısından olma ve Mehmed'in üvey kardeşi Alâeddin Ali Beg'in hâmisi olmasıdır. Başka kaynaklardan edinilen bilgilere göre, Anadolu kaimmakamı olarak Manisa'ya çekildiği zaman danışmanı olarak Hıdır Paşa, hocası olarak Hıdır Çelebi, askeri komutanı olarak Burak Beg bulunuyordu (Babinger, *Maometto*, s.11,13) [Türkçe tercümesi, s.31,33].

[35] Metinde : *mencû yerler ve domuz tamları kurdılar. Mencu yerler* diye hiç bir Osmanlıca lügatte bilgi yoktur. Belki buradaki *mandju* için, Arapçadaki *nadja* fiilinin yakın geçmişi manasını verip "ağaç kesmek", "ormansız bırakma" manasındadır. *Domuz tamları* terimi ise, M.Z.Pakalın'a göre top mevzileri demektir (Osmanlı tarih terimleri ve deyimleri sözlüğü) (M.G.) [c.I s.473].

[36] Burada konu ettiği, Boğaz'ın bir limanından Halic'in içine doğru, gemilerin karadan denize nakli ile ilgili meşhur olaydır. Bu girişim, o devrin Yunan ve Latin'lerinin takdirini kazanmış olup, 22 nisan günü gerçekleştirildi ve muhtelif kaynaklar tarafından zikredilir (Barbaro, s.27-28 ve not 70-2; Kiev'li İsidoro, *Epistula ad Bessarionem*, not 16 ve *Epistula ad Nicolaum V,* not 11; Ostrovica'lı Konstantin, 26. bölüm ve not 12; v.s.).

[37] *Tamûd:* Urdün'deki efsanevi kavim olup, Allah'ın peygamberi Sâlih'e isyan ettikleri için korkunç bir ses ile yok edildiler. (M.G.) [*İslam Ansiklopedisi,* cüz 106 s.474-475'de; Semed/Samud].

[38] Acaba Tursun Beg burada bir karıştırma mı yaptı diye kendime bir soru yöneltiyorum. Çünkü ilerde, Haliç üzerine bir köprü kurulduğuna dair bir şey demiyor, halbuki daha başka kaynaklarda bu bilgi mevcuttur (bk.Barbaro, not 100), ve acaba bu "muhkem köprü" deyip gemiler üzerine kondu dediği, daha başka müellifler tarafından söylenen, boş fıçılar üzerine konmuş köprü ile aynı mıdır diye sorulabilir.

[39] *Gâzi* terimi, evvelâ Araplar ve sonra da Selçuklu Türkleri tarafından, Bizans İmparatorluğu'nun doğu sınırlarındaki cephelerde çarpışan gerillalar için kullanılmıştı ve *gazwe* için yaşıyorlardı. Daha sonraki zamanlarda, *gâzi*'ler hristiyanlara karşı çarpışan müslüman halkların timsâli oldu ve böylece "cihâd-ı mukaddes" de kıymet ve cesaretleri ile mümtaz olan kişilere denildi (bk.I.Melikoff, "Ghâzi", *Encyclopédie de l'Islam*, II, Leyden-Paris 1965, s.1068 vd; A.Pertusi, "Akritai e Ghâzi sulla frontiera orientale di Bisanzio" , *Actes du XVIe Congrès international des études byzantines*, I, Bucurest 1974, s.248 vd.).

[40] Metinde: *göge*. Eski Osmanlı kaynaklarında bu terim ile çok büyük ve toplarla mücehhez gemi demek istemekte olup, Bayezid II döneminden evvel inşa edilmemişti (M.Z.Pakalın, ... *Sözlük*). Bununla beraber İbn-i Kemal (s.48'de) gemilerin kara tarafından nakledildiğini anlatırken, "nice pâre köke ve mavuna" vardı der. Bu zorluğu atlatabilmek için, Türk'lerin o sıralarda Batı tipi gemiler kullandığını ileri sürebiliriz, kaldı ki Tursun Beg burada Latin gemileri der (M.G.). Gerçekten de XV.asırdan evvel Akdeniz havzasında "coccha" denen bir ticaret gemisi tipi vardı, bir veya iki direkli olan bu geminin boyutları bazan büyür ve 700 "fıçılık" yani 420 tona kadar çıkar, kare yelken kullanılan bu gemi kuzey kökenli idi: bu tip gemileri evvela Bask korsanları sonra da Cenova'lılar, Venedik'liler, ve Katalan'lar kullandılar (bk.Lane, *Navires,* s.37 vd.); J.Heers, *Gênes au XVe siècle. Activité économique et problèmes sociaux*, Paris 1961, s.271-279). "coccha" teriminin Türkçeye *göge* veya *köke*

veyahut da *kûke* olarak geçmiş olması muhtemeldir. İbn-i Kemal daha kesin olarak dört *köke* (Tursun Beg gibi iki demez) deyip, ve hemen bu geçiş haberinin Çanakkale üzerinden [Gelibolu tarafından] bir ulak kanalı ile sultana bildirildi. (s.53) Ve şöyle devam eder: "bir gecikme ve ihmal olmaması için, düzenlemeyi yapmak için gecikmedi. Bununla beraber bu köke'ler kartallar gibi gökten yere indiler,... müsait de bir rüzgâr görünce kale sahillerine geldiler". Bu dört Latin-Bizans gemisi ile Türk donanması arasındaki deniz savaşı 20 nisan günü cereyan etti. Geniş bir şekilde Barbaro (s.23-26) ve Sakız'lı Leonardo tarafından (13-14. paragraflar) anlatılan bu olay, şeyh Akşemseddin'in mektubunun yazılış sebebini meydana getirdi. [Köke tipi gemi, Türk'lerin kullandığı bir deniz vasıtası idi: H.R.Kahane-A.Tietze, *The lingua Franca in the Levant* ... İstanbul 1988, s.171-173 no. 202; S.Soucek "Certain types of ships in ottoman-turkish terminology" , *Turcica* VII (1975) s.233-249 içinde s.238-240].

[41] Tursun Beg tarafından ileri sürülen bu mazeret gerçeğe yakın olabilir, çünkü gemilerin Boğaziçi'nden Halic'e nakli, 22 nisan günü gerçekleşmiş ise de bazı günler insanlar ve vasıtalar arazi ile gemileri hazır duruma getirmişlerdi. Bundan dolayı da amiral [Kaptan-ı Derya] Balta-oğlu Süleyman Beg "hazır durumda bulunan" gemiler ile ilgileniyordu, böylece Batı'lı kaynaklar tarafından iddia edildiği üzere, bütün donanma için değil fakat bir kısım gemiler ile ilgileniyordu. Böylece de, yetmiş veya daha fazla bir geminin kara yolu ile nakledilmesi, Türk amiralinin çok sayıda geminin emrinde bulunması (Türk donanmasının muhtelif şekilde değerlendirilmesi hakkında, bk. Zamandizimi, 12 nisan günü kısmı) konusunu akla getiriyor. Mağlubiyetin sebeblerinin de *şeyh* Akşemseddin tarafından çok gerçekçi olarak değerlendirildiği anlaşılıyor.

[42] Porta San Romano yakınlarındaki bazı surların tahrib edilişini ima ettiği görülüyor (bk.not 46). Büyük bir kısmı 4 mayıs günü başlayan bombardıman sonrası meydana gelmiş bulunuyordu: bk. Barbaro, s.40 vdd.

[43] Bizans'lılar büyük ölçüde Blakerne sarayını (bunun adı aynı zamanda Tekfur Sarayı veya Haliç'deki Xyloporta'daki Konstantin Porfirogenetos sarayı olarak da bilinir, ve Bizans İmparatorları 1261 tarihli yeniden yapılanmadan sonra burada ikâmet ettiler (bk.Janin, *Const. byz.*, s.123-128).

[44] Bu "yabancılar" Venedik'liler ile Cenovalı'lar idi. Daha ilerdeki 46 sayılı nota bakınız.

[45] Metinde: *kapu halkının yaqugina.* Burada meâlen tercüme ediyoruz, çünkü *yaquğ* kelimesini hiç bir Osmanlı lügatte bulamadım. [Çünkü Türkçe'dir ve "yardımlaşma", "yaklaşma" manasına gelir; *Yeni Tarama Sözlüğü*, 1983, s.231]. Belki *yakmak* fiilinin köküdür ve böylece de "Babıâli askerlerinin ateşine karşı" diye tercüme etmek gerekecek. Burada *yak* kökünü düşünebiliriz ilerde "*top yakugi rahnelerinden (çıkar)*" diye görülür (M.G.).

[46] İbn-i Kemal de, Kuran'da geçen ayeti tekrar ettikten sonra (2,216) bunun sebebini şöyle açıklar: "Ve bu yardıma gelen frenk bahadırlar, ki her birisi mücadele ve savaşta emsâl idi- her an mücadeleye ande idiler. Savaş meydanında her türlü ihtimalleri yaparken, Topkapusu (Porta di San Romano) tarafında bulunan surların gediğini müdafaa etmeği tercih ettiler. Bu kapı ihtiyat makamı ve tehlike merkezi olduğu için, buraya yönelip şehrin fethinin yakın olacağını söyledi. Bu sebebden dolayı da şehzadenin hizmetinde bir süreden beri bulunan bu süvariler o teklifi kabul etmediler ve dediler ki: "orayı biz kendimiz muhafaza edebiliriz dediler". Fakat yanında yoldaşları şu cevabı verdiler: "Eğer siz bizim en büyük isteğimizi yerine getirmez iseniz, anlaşmaz iseniz, biz de size her türlü yardımımızı kesip kendi yerinize döneriz". Kendi çıkarlarına göre hareket etmek istedikleri için, kendi eğilimlerini uygulamayı

tercih ettiler... İhtiyaçdan sıkıştıkları için, yanlış bir yol seçip istediklerini yaptılar... sonunda da bu taraftan yol açıldı ve saldırı sırasında bu taraf kullanıldı... yardıma yetişenlerin sayısı çok sınırlı idi; bundan dolayı da kapıyı tamir edemedikleri gibi *gazi*'lerin saldırılarını defedemediler, böylece geri kalan kâfirlerin hiç bir şekilde direnme gücüne sahip olmadıkları görüldü". Konstantinopolis'i müdafaa edenler arasında bir çekişmenin bulunduğu oldukça bir iyi fikir veren haber, Hoca Sadeddin bölümünde 20 sayılı notta vardır. Gerçekten de müdafaa konusunda Bizans'lılar ile Latin'ler arasında şehrin müdafaası hususunda hep anlaşmazlık çıktı, meselâ imparatorluk sarayı meselesidir (kara tarafındaki müdafaa için komutan tayin edilen, Cenova'lı paralı asker, Giovanni Giustiniani Longo ile liman surlarını ve Porta Basilica denen mahalli müdafaa ile vazifelendirilen Lukas Notaras arasındaki çekişme: bk.Sakız'lı Leonardo, 28. paragraf). Diğer taraftan da, Bizans asilzâdelerinin şehirde bulunan kapı'ların büyük bir kısmının Venedik'li ve Cenova'lı asilzâdelere teslim edilmesi hiç de hoş karşılanmadı (bk.Zamandizimi, mart sonu ile nisan arası tarihleme), özellikle de başkomutanlığın ve en tehlikeli kapının müdafaasının Giovanni Giustiniani Longo'ya verilmesi iyi etki yaratmadı.

[47] Tursun Beg, *cemaziyelâhir* demekle yanılıyor. Çünkü bu arada mayıs ayına denk gelen *Cumadel ûlâ*, özellikle mayıs ayına denk düşmektedir. Kıvâmî adlı müellifde de aynı hata vardır, not 6 ve Neşri not 20. Halbuki Tâci Beg-zâde Cafer Çelebi (not 20) 'nin dediğine göre Sultan "askerlerine emir verip saldırının ... *cumadel ûlâ* ayının yirminci günü, Salı gününden sonra olmalı"dır. Âşık Paşa-zâde (N.Moschopoulos tarafından yapılan Fransızca tercümenin 28. sayfasında) genel olarak Konstantinopolis'in kuşatmanın "ellibeşinci günü" düştüğünü söyler, fakat başlama tarihini vermez. En son olarak da İbn-i Kemal (s.56'da) kuşatma tarihinden ellidört gün sonra şehrin düştüğü üzerinde durup (bu tarihleme 70. sayfada da tekrar edilir), Halil Paşa için "bir salı günü olan, fetihden bir gün sonra" tevkif edildiğini ekler, bu bilgi de Âşık Paşa-zâde tarafından verilen ile uyumludur. Demek oluyorki, Tursun Beg'in metnini şöyle okumalıyız: "saldırı ve yağmayı birinci *cumâdâ*'nın yirminci günü emretti, böylece de S. Gökce'ye göre, *Kıvâmî und Fetihnâme*, Münchener Diss. 1954, s.55 not 4, 28 Mayıs 1453 olmalıdır. Fakat 28 mayıs günü bir Pazartesi günü idi ve böylece haftanın gününe dikkat edilmelidir, bundan dolayı da 29 mayıs günü demeliyiz.Fakat bu arada, Batı'lı kaynaklarda da bir uyum bulunmadığını not etmeliyiz: Tedaldi (s.18,B yazımı) ve Dukas (39,5 ve 14) 27 mayıs olarak tarih verirler; Barbaro ise (s.49 vd ve not 116) 28 mayıs günü der; Sakız'lı Leonardo (35. paragraf ve not 53) ile Kalkokondiles (cild II, s.159,3 vdd.) ise 29 mayıs günü olduğuna temayüllüdürler. Benim vardığım sonuç, kaynaklardaki bu karışıklığın sebebi Mehmed tarafından 27 veya 28 mayıs gecesi verilen emir ile, gecenin saat üçüne doğru başlayan nihaî saldırının, gece vakti yani 28 ile 29 mayıs günleri arasında olup, şehrinin fethinin de tan vakti veya sabah (her hâlükârda saat dokuzdan evvel) yani tam 29 mayıs günü gerçekleşmesidir (bk. Sfrantzès, 35,9; Dukas, 39,24; Barbaro, s.55, v.s; R.Browning, "A note on the capture of Constantinople in 1453", *Byzantion* XXII (1952) s.381; *Note in manoscritti greci*, III-V ve VII).

[48] Bk.Barbaro, s.49 ve not 116.

[49] metinde: *leşker-i rûmî*, yani "Yunanlı askerler", fakat burada hiç bir manası yoktur, çünkü Türk saldırısı konu edilmektedir. Bunu, *leşker-i rûzî*, yani o günkü askerler diye okuyorum (M.G.).[Bu görüşe katılmamakla beraber (Rûm terimi, burada Anadolu manasındadır; no.6 için eklediğim not), tercüme akışı için devam ettirdim].

[50] Burada kullanılan *emirî-zinci-Şam,* terimi elbette ki Şam emiri manasına gelemez, çünkü o sıralarda Osmanlı İmparatorluğuna dahil değildi, fakat *şam* kelimesinin Farscadaki manasını öne alır isek gecenin zenci emiri diyebiliriz, fakat bu kelimenin Türkçede bulunmadığını da belirtmeliyim (M.G.). Bana göre cümlenin burada manası, askerlerin gece yarısından tan zamanına kadar çarpıştıklarını ifade ediyor.

[51] Metinde: *ve tâ'ir burc-i müevvec-el tulu'dan tîrân etti.* Edebî tercümesi: "uçan oklar yamuk kuleden uçuşa geçtiler" (tulû, güneşin doğuşu, bir yıldızın yükselişi manasındadır). Burada bir kelime oyunu yapıldığı belli oluyor. Evvelce "yay bulutları" *(sihâb-i kemen,* edebî tercümesi: "yaylar bulutu", fakat belki de "Ok burcunun bulutu"olabilir) dediği için burada yapılmak istenen benzetme Yay Burcu ile bağlantılıdır. Kaldı ki *burog* kelimesinin manası kule olup fakat aynı zamanda Zodiak manasını da taşır, bunun sonucu da "doğuşu esnasında bükülen kule yani Göğün yuvarlak kulesi" (M.G.).

[52] Müellif burada *kavârîr* terimini, yani sadece "şişe" kullanır. Fakat daha ilerde göreceğimiz üzere, Tâci Beg-zâde (not 23) "gülle ve tulumlarla" atılan neft (metinde*: kunburab* ve *sipet)* konu eder ve böylece Tursun Beg'in konu ettiği şişeler de içi neft veya neft karışımı dolu yanıcı olanlardır. Dikkat edilecek bir husus ise, Batılı kaynaklar kuşatma esnasında Bizans'lıların herhangi bir yanıcı şişe veya kabı müdafaa için kullandıklarını konu etmezler, bunun tek istisnası Nestore İskinder adlı müellifin, not 22' de, yanıcı maddeler ile dolu kapların, lâzım olduğu zaman patlatıldığını söylemesidir.

[53] Edebî tercümesi: "topların ateşi", 45 sayılı nota bk. (M.G.).

[54] Metinde: *hisâr beçede,* edebî tercümesi: "kale yolu üzerinde", hiç şüphe yok ki burada " dış sur" demektir: not 10'a bk.(M.G.).

[55] İbn-i Kemal, muhasara ve bombardıman hakkında konuşurken (s.56-58) ellidört gün ellidört gece sürdüğünü yazıp, Mehmed'in nihaî saldırı kararı vermeden evvel, kehânet becerisi ile tanınmış bir *derviş* olan şeyh Ak Şemseddin'i dinlediğini ekler. Ancak derviş'in kesin bir şekilde ertesi günü İstanbul'a gireceğini tasdik etmesi üzerine, nihaî saldırı emrini verdi. Gece vakti bütün hazırlıkların bitirilmesinden sonra, askerler horozların ötüşünden evvel harekete geçeceklerdi (s.59), yeniçeriler merkezde bulunacak, cenahlarda ise Rumeli ve Anadolu askerleri yer alacaklardı. Sonra da şöyle devam eder (s.63-64): "Aziz şeyh'in daha evvelden açıkladığına göre, fetih kapısı bu açıldığı yerde sonradan Top-kapusu diye meşhur yerde açıldı. Burada muzaffer ordunun eli düğün elbisesinin yani zaferi ele geçirdi... evvelâ Yeniçeriler girdiler karşı gelenleri de parçaladılar... çok sayıdaki timsah misâli frenkler gemileri ile yardıma gelmişlerdi, sonradan meşhur olan bir mahallin müdafaasını üstlenmişlerdi, buradan da düşmanın beklenmedik bir saldırısından çekiniyorlardı. Süvarilerin korkulu akınını engellemek için, durdurulmaz bir nehir akışı misali karşısında, çılgın bir düşünce ile zaten kötü netice olur düşüncesiyle, korkuyu bir kenara bırakıp surların dışına çıktılar ve hendek kenarında çarpışmağa giriştiler.

Burada çok çetin döğüştüler
Kellelerini ve canlarına feda ettiler

[esas metin:

Beyt-i Türki li-müellifihi

Anda tutuşdılardı hasmâne
Kıydılar idi başa ve câne]

Başkanları da Venedik soylularının *kâpûdânı* idi, o yerin örnek bir insanı, arslanlarca çarpışabilecek ve çok meşhur bir muharip idi, burgaz üzerinde bir *gâzi* ile birbirlerine kılıç çekmişlerdi. O domuz dişleri ile çarpışmağa (kılıçlar mı ?) hazır iken, bir teber atıcısı, onun dikkatsizliğini fark edince, aşağıdan yukarıya doğru ona bir darbe vurdu... savaş âleti. Bu muharibin mızrağı istenilen yere ulaşınca o gergedan da bir Ahriman vücudu gibi boynuzunun üzerine bir filin önündeki gibi düştü (Tursun Beğ mısralarına yapılan atıfdır). Yoldaşları da onun vücudunun basamaklara düşdüğünü gördüler... yüzlerinin ona doğru çevirdiler, sırt tarafında ne var diye baktılar, savaş meydanı dışında kurtuluş kıyısını aradılar... biri diğerine dedi: "Surları gedikden aşalım, kaleye girelim, tahrip dalgasından vücudumuzu kurtarıp hayat verelim". Surların ikinci kısmı, çok muhkem bir yer olup, bu talihsizlerin yolunu engelledi. İki sur arasında mahsur kaldılar. Âlem onlara çok dar geldi. Adeta otlak dolu bir vadiye kapanmış sığır sürüsü gibi yığılıp, mukadder cendere içinde kaldılar. *Gazi*'ler hemen arkalarından yetiştiler ve kılıç darbelerinden geçirip savaş pençesi ile de onların hayatını soydular... İki surun arası Allah'a karşı isyan edenlerin cesetleri ile doldu ve bunların cesedleri hisar duvarına kadar bir merdiven teşkil etti. Kahraman *gâzi*'ler bu merdiven ile savaşın en yüksek noktasına çıktılar ve hisarlardaki gediklerde (mazgallar'da diyebilir miyiz?) buldukları Allah'a isyan edenleri darmadağın ettiler. Burcun süslü kulesinin üstüne âlemin Sultanı'nın (=Mehmed) beyaz bayrağını [metinde: ak alem] i diktiler, bu bayrak âdeta dünyadaki ufukları aydınlatan şafak gibidir...*Gâzi*'ler tekbir sesleri ile semavî çarkın kapılarına kadar geldiler. O sırada, semavî kalenin üstünde oniki kulenin (=zodyak'dır), güneşin ışınlarını yayan süslü bayrağı henüz göstermemişti". Özetlersek, İbn-i Kemal eserinde Tursun Beg'in hikâyesini tamamlamış oluyor ve şu noktaları da aydınlatıp tasdik ediyor: a) *şeyh* Ak Şemseddin'in kuşatma esnasında hazır bulunması ve yaptığı kehânet üzerine Mehmed'in nihaî saldırı için emir vermesi; b) bu saldırı esnasında, Bizans müdafaasının en zayıf tarafı olan Porta di San Romano'da yoğunlaşması; c) müdafaanın *kapudân*'ı, yani burada bir Venedik vatandaşı olarak tanıtılan, Giovanni Giustiniani Longo, bir mızrak atışından sonra ağır bir şekilde yaralandı ve beraberinde çarpışan diğer paralı askerler bir kargaşa yaratıp, bir kapı (veya bir gedik)'dan kaçmağa kalkıştılar fakat hem iç hem de dış surlar arası kalan bir mahalde mevkuf kaldılar ve Türk'ler de gelip onları katledince cesedlerinden bir dağ meydana geldi, bunun üzerine basan gazi'ler de şehrin iç taraflarına nüfuz ettiler.

[56] Amân, "emniyet, himâye, fidyei necât" demektir.

[57] İbn-i Kemal adlı müellifimiz de aynı tarzda anlatır(s.65): "Anadolu askerlerini Silivri Kapı (=Porta di Peghé) tarafından yoğunlaştırırken, Rumeli askerleri de Edirne Kapısı (=Porta di Charisios)'na saldırdılar. Kırmızı renkli bayraklarıyla surların boynuz istikâmetine yürüdüler, zaferin doğuş işaretlerini ortaya koydular. Liman tarafından da *kapudan* (=amiral) ile birlikte gelen gönüllü *azeb*'ler, gemiler üzerine kurulu bir köprüden hücum edip ilerlediler. İlerleyince kalabalık guruplarla karşılaştılar ve kanlarıyla deryayı kan rengine çevirdiler. Parlak hediyelerle süslü emirler her taraftan, ellerinde kılıç bulunan muzaffer askerlerle birlikte, surlarda açılan gediklerden geçip kalenin iç taraflarına nüfuz ettikleri sırada, âdeta dağlardan akan çılgın bir sel gibiydiler...". Müellif bundan sonra müdafilerin nasıl bir panik içinde olduklarını tasvir edip (s.66-67), bir kısmının düşman kılıcları önüne kendilerini

atarken, diğerlerinin denize atladığını, ve hatta bazılarının da esir edilmeyi kabul eden bir tevekkül içinde olduklarını ekler. Daha evvelki ihtimalde de gördüğümüz üzere, İbn-i Kemal verdiği bilgilerde Tursun Beg'e göre daha emindir, çünkü Porta di San Romano karşısında gerçekleştirilen çöküntü hareketinden sonra, Türk'ler aynı sıralarda Porta di Peghé denen güney-batı kesiminde, ve gene de Porta di San Romano'ya göre kuzey-batıda bulunan Porta di Charios mahallinde etkiliydiler. Dikkat çekici bir bilgi de Tâci Beg-zâde Cafer Çelebi, not 25'de, Porta di Charisios karşısında bir saldırıyı konu ederken, Bizans direnişinin *gâzi*'ler karşısında çöküş noktası olarak görür.

[58] Bir doğu Türkistan şehri olan Khotan, antik Budist heykelleri ile tanınmış şehir (M.S. III.asır) olup Türk'ler burayı tanırlardı: bk.W.Barthold, "Khotan", *Encyclopaedia of Islam*, III, Leyden-London, 1936 s.969-970 [A.Pertusi, ansiklopedinin ikinci baskısını göremedi. Şimdi yeni bilgiler ile birlikte: L.Hambis "Khotan", c.V (1986) Leiden, s.37-39; A.Taşağıl, "Hoten" *TDV İslâm Ansiklopedisi* 18 (1998) İstanbul, s.251-253].

[59] İbn-i Kemal, Konstantin XII'in ölümü ile ilgili rivayetlerin değişik olduğunu bildiğini gösterip şöyle der (s.68): "Kâfir imparatorun [esas metinde: tekvur] elîm sonu için muhtelif rivayetler bulunur. Fakat bu uyuşmaz gelenekleri takip ederek tarih yazmak hiç de fayda getirmez. Bu haberler arasında, şimdi vereceğim en tanınmış ve en yaygın olanıdır. Bir gurup talihsiz *azeb,* savaş bittiği için, kendileri için ihtiyaç (yani, ganimet) aralarken, *Kuleler* (=Porta Aurea civarındaki Yedi Kule) önünde iken, üzerlerinde süslü hediyeler bulunan bir gurup kâfir ile karşılaştılar... savaşda yaralanmış domuzlar gibi idiler. Kâfirlerin sayısı çok azab'ların ki ise azdı. İki gurup birbirlerine koçlar gibi saldırdılar ve döğüştüler: bir aralık tam bir savaş düzeni aldılar. İçlerinden bir tanesinin vücudu Ahrimân'a benzeyen bir *dev* gibi idi. Kemeri ve tacı altın suyu ile yapılmış idi, süslü mürekkeple çizilmiş harflere benziyordu.Bir taş gibi sağlam, uzun boylu, cenge hazır idi. Bir yorgun ve zayıf *azeb*'i yakında kendisine rakip olarak seçer (s.69). Gözü dönmüş bir şekilde üzerine yürüdü: Allah bu gazi'ye bir fırsat verdi ve kılıcını çekip bu domuzu vurup öldürdü... Bir kalem gibi kılıcı kellesini alıp vücudunu göğsüne kadar kesti ve kanlı mürekkep ile azil kararını yazdı... Bu arslanlar (=azebler) palaları ve kılıçlarıyla daha başka domuzları da yem yaptılar. Şimdi, bu sayısız derecedeki gurubun imparator ve erkânı olduğu anlaşıldı. (burada kullanılan *mis* fiili Osmanlı'cada başkalarından alınan kaynak için veya başka kişilerden getirilen habere aittir) Bir felâketler denizinin başını geçtiği ve denize gömdüğü görülebilir: Tahtından ve tacından vaz geçip, hükümdarlık ve memleket fikrini de bir kenara koymuştu. Dedi ki: "bir canlı için kelle lâzımdır, tac değil", hizmetkârlarından bazıları ile adamlarını ve büyük isim sahibi kişilerler kurtulup firar edebilirdi. *Kuleler* tarafında da silah ve malzeme yüklü bazı nakliye gemileri hazırdı. Demek ki kaçar ve oraya ulaşabilirim ümidindeydi. Fakat tedbir oku hedefine ulaşamamış, ecel eli ona ulaşmış ve artık zaman bırakmamış. Ümid'den evvel ölüm geldi. Bu *azab*'lar şimdi kimsesiz kalan bu cesedi kâfir tekvur olduğunu bilmiyorlardı. Bundan dolayı da elbiselerini alıp kellesini bıraktılar. Diğer komutanlar esir edilmişler ve esir edildikten sonra mahkûmiyet zincirine bağlanmışlardı; ölen kişilerin kesilen kelleleri sultana götürüldü. O zamana kadar imparatorun başına ne geldiği öğrenilemedi. O ve onunla beraber olan yakınları ortadan kaybolmuşlardı. Sonradan bu azab'larda onun elbiseleri bulundu ve bu gurup içinde öldürüldüğü öğrenildi. Her iktidarın [metinde: mülkün] bir sonu vardır, her şans ters dönebilir [metinde: her ikbâlin idbârı vardur]." Konstantin XII'nin sonu ile ilgili muhtelif rivayetler için bk.Barbaro, not 159. Bu noktada kaynaklar, az veya çok mutabıktır: nasıl öldüğü kesinlikle belli değildir. İbn-i Kemal'in yorumu Tursun Beg'in anlattığına çok yakındır ve Hoca

Sadeddin'in de, not. 23, anlattığı bu ikiliye yakındır. Fakat İbn-i Kemal'in Tursun Beg'den ayrıldığı en mühim bilgi ölüm mahallidir. Tursun Beg, imparator için "denize doğru" kaçtı der fakat hiç bir mahal belirtmez ve acaba Latin ile Bizans gemilerinin bulunduğu Haliç limanına doğru mu yoksa Marmara Denizi'nde bulunan bir limana mıdır. Hoca Sadeddin verdiği bilgiye göre, imparatorluk sarayının yakınlarında, "Edirne Kapısı kuzeyi"nde yapılan çarpışmayı terk edip Haliç tarafına doğru kaçtığı anlaşılıyor. İbn-i Kemal ise daha kesin bir şekilde başkaları tarafından verilenlerle birleştiriyor: imparator, çarpışma alanını terk ettikten sonra, Porta Aurea tarafındaki Yedi Kule'ye yöneldi, Burada bir *azeb* gurubu ile karşılaştı, bunlar da şehri yağma etmekte idiler; bunlardan yaralı olan birisi, eğerinden indirdi, ona darbe vurup, kellesini kesti, fakat bu arada Bizans İmparatoru ile karşı karşıya bulunduğunun farkında değildi. Şuna dikkat etmeliyiz ki Nestore İskinder de, imparatorun Porta Aurea civarında öldüğünü yazar, not 60, onun bir kurtulma yeri aradığını (esasında şehirden çıkıp, Türk kuşatması dışında kalmış bir serbest iskeleye ulaşmak ister) ekler. Birbirinden uzak böyle iki kaynağın bir ahenk içinde bulunması hiç de tesadüf değildir: bunun da manası hem Nestore hem de İbn-i Kemal'in aynı gelenekden (sözlü müdür ?) iktibas yaptıkları olup ve belki de Konstantin XII'in ölümü hakkındaki en gerçek yorumuna yakın olabilir. Göz önünde tutulması gerekli bir husus ise, bu anlatım tarzı, savaşa katılan bir Bizans'lı ve hatta bir Latin için az şerefli bir yorum sayılması kadar- yani son Bizans İmparatoru'nun yeteri kadar kahramanca davranmadığı-, Türk'ler için de hiç bir şekilde çok şeref verici bir haber değildir, çünkü ancak bir rastlantı sonucu imparatoru öldürdüler ve diğer komutanların kesik kellerini sultanlarına götürdükleri halde Bizans imparatorununkini beceremediler. Hatta İbn-i Kemal, daha başka kaynaklarda imparatoru her türlü kraliyet âlâmetlerinden âri olarak anlatılmasına karşı olarak (bk: Nicola Sagundino, not 8), imparatoru ata binmiş ve başında tacı ve belinde imparatorluk kemeri, hatta çok şık elbiseler giymiş olarak tasvir etmesi doğru ise, böyle bir şey daha ağırdır.

[60] İbn-i Kemal burada (s.70) "Osman'ın ailesine mensup olduğunu iddia eden" bir mechul kişi savaşta ölü bulunduğunu anarken, bu adamın Konstantinopolis'de bir siyasî mülteci olup, orada Osmanlı İmparatorluğu'na karşı tertipler hazırlıyordu der: elbette ki şehzade Orhan ile ilgili bilgi veriyor, ve bunun için bk. Babinger, *Maometto,* s.75,77,78,94,100 ve buradaki 14 sayılı not. Aynı konuyu Hoca Sadeddin de kayıt etmiştir, bk. not 25. [Bu eserin ikinci cildinde bulunmaktadır. Metin s.289 not s.471' de bulunmaktadır. Fakat, Tursun Beg bilgi ve notlarına atıf yapmaktadır].

[61] Bizans'lı müellifler din adamları ve din dışı müelliflerin kaleme aldıkları çok kıymetli eserlerin, çok az bir bedel karşılığı satıldığı konusunu, büyük ehemmiyete sahip diye göstermeğe gayret ederler (bk.Dukas, 42,1 ve Kritovulos, I 62,1-4). Fakat kıymetli taşlarla altının az bir bedelle satılması tutumu elbetteki geleneksel bir üslûpculukdan ileri gelir, çünkü Arap fütûhatı zamanında Ktesifon şehrinin yağmalanması hikâyesinde de benzerlik vardır (M.G.).

[62] *Huri* terimi Kuran'da müminler için Cennet'de vaad edilen bâkirelerdir.

[63] Mehmed'in Konstantinopolis'e, 29 mayıs günü öğlen vakti girişi hakkında, bk.Nestore İskinder, not 66.

[64] *Burâk,* Hz.Muhammed'in "uzak bir ibadet mahalline" gitmek için yani Kudüs'e ulaşmak için bindiği hayvandır (bk.R.Paret, "al-Burak", *Encyclopédie de l'Islam,* I, Leyden- Paris 1960, s.1350-1351). Fakat, Tursun Beg burada Hz. Muhammed'in *Burak* ile Cennet'e çıktığını yazar.

[65] Burada ima ettiği, Büyük Konstantin tarafından Aya Sofya civarında inşasına başlattığı "Büyük Saray" veya "Kutsal Saray" denilen abidevî inşaatların bütünüdür. Kommenos ailesi burayı terk edip de Blakerne sarayını ikâmetleri için kullanmağa başlayınca, XI.asırda inhitata giren bu bina kaleye dönüştürüldü. Konstantinopolis'de bir imparatorluk kurmuş olan Latinler burada ikâmet ettiler ise de, Bizans İmparatorluğu'nun 1261 senesinde yeniden canlandırılmasından sonra, Mihail VIII Paleologos zamanında burası kati bir tutumla terk edildi. Bizans başşehrini 1422 senesinde ziyaret etmiş olan Buondelmonti, burasını konu ederken geçmiş zaman işidir der (bk.Janin, *Const byz.*, s.105 vd.).

[66] Metinde: *hasûd* (kıskanç), fakat *mahsûd,* yani, kıskanılmış kişi, diye okunmasından yanayım.(M.G.).

[67] Bu ibadethâne 532 senesinde bir yangın sonucu tahrip olunca Antemio di Tralle[Aydın'lı] ve İsidoro di Mileto [Milet'li] adlı mimarlar tarafından tekrar inşa edildi, merkezine yapılan kubbesi iki defa yıkıldı (553 ve 557 senelerinde). Kubbe, İsidoro di Mileto'nun yeğeni Genç İsidoro tarafından tekrar inşa edildi ve kilisenin merkez kısmı tahkim edilirken, kilisenin iç tarafına da mermer ve kıymetli taşlarla konulup süslendi; 23 Aralık 562 günü takdis edilip yeniden ibâdete açıldı.(bk.Janin, *Géogr. eccl.*,I 3, s.455 vdd.).Bu devir Türk kaynaklarında, Aya Sofya hakkında oldukça iyi malûmatın bulunmasına hayret etmemeliyiz. Hatta İbn-i Kemal (s.73-76'da) "Konstantin'in şehrinin vasıfları" [metinde: Beyân-ı sıfat-ı Ayasofya] hakkında konuştuktan sonra "Aya Sofyanın tasviri" ve sonra da "Aya Sofya'nın târihi" üzerinde teferruatlı bir şekilde durur. İbn-i Kemal bu malûmatı Yunancadaki *Diegesis'*den almıştı (neşreden, Th.Preger, *Scriptores originum Constantinopolitanarum*, I, Lipsiae 1901, s.74-408), çünkü bu eserin Mehmed, Farsçaya tercüme edilmesini emretmişti: bk.Tauer, "La légend de l'édification d'Aya Sofya", şu kitabın içinde: *Fuad Köprülü Armağanı,* Ankara 1953, s.487 vd. (bu kıymetli malûmattan beni haberdar eden meslekdaşım Mario Grignaschi'ye müteşekkirim). Ayrıca bk. Babinger, Die *Geschichtsschreiber...*s.37-31 [bu eserin tercümesi. *Osmanlı tarih yazarları ve eserleri,* Ankara 1982, tercümeyi yapan C.Üçok, s.30-34. İstanbul ve Aya Sofya efsaneleri hakkında yapılan neşriyatın özeti*: Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi,* İstanbul dizini içinde].

[68] Metinde: *dâire-i pargâra*: Bu son terimde bir yanlışın uzantısı olmasından çekiniyorum: Farsçada *pargara* "küçük bir pergel, onun yaptığı bir daire, gardolap" demektir. *Daire* ile "yuvarlak bina" manası da verilir ve en son manası "apartıman"dır. Buradaki *pargâra* yerine *dâire-i purkâr* "iyi işlenmiş bina " diyebiliriz.(M.G.).

[69] Buradaki "kumaş" demekle, kilisenin iç tarafını süsleyen mozaikler olup, bunların bir kısmı yeniden bulundu ve restore edildi.

[70] Metinde: *yafka lugatce* (varyantı: *vafka vafka lağınca tenk rengâmiz mermer*). Yafka kelimesi hiç bir Osmanlı, Fars ve Arapça lügatte bulunmaz. *Lugatce* teriminin burada hiç bir manası bulunmamaktadır. *Lang* kelimesi arapçada gençlik canlılığı demektir. Bunun Türkçede *laginca* diye kullanıldığına hiç rastlamadım ("canlılığa göre" olabilir mi?) (M.G.).

[71] Burada, merkez kubbede bulunan Pantokrator tasviri konu edilir ve Paolo Silenziario tarif etmişti (*Descriptio S. Sophiae*, 766-805. mısralar, neşreden: Friedländer; bk.A.Veniero, *Paolo Silenziario*, Catania 1916, s.257-258; C.Capizzi, Pantokrator, Romae 1964, s.311-315).

[72] "Ruh'ül Kudüs": Bu metnin İtalyancaya tercümesini yapan A.Bombaci, "Hz. İsa" diye yorumlar; (*Storia della Letteratura turca*, önce zikredildi, s.321).

[73] Metinde: *nevbet*= "davulun sesi" (M.G.).

[74] Afrasijab, Firdevsi'nin Şehname'sinde methedilen *Turan'ların* büyük kralının adıdır (M.G.).

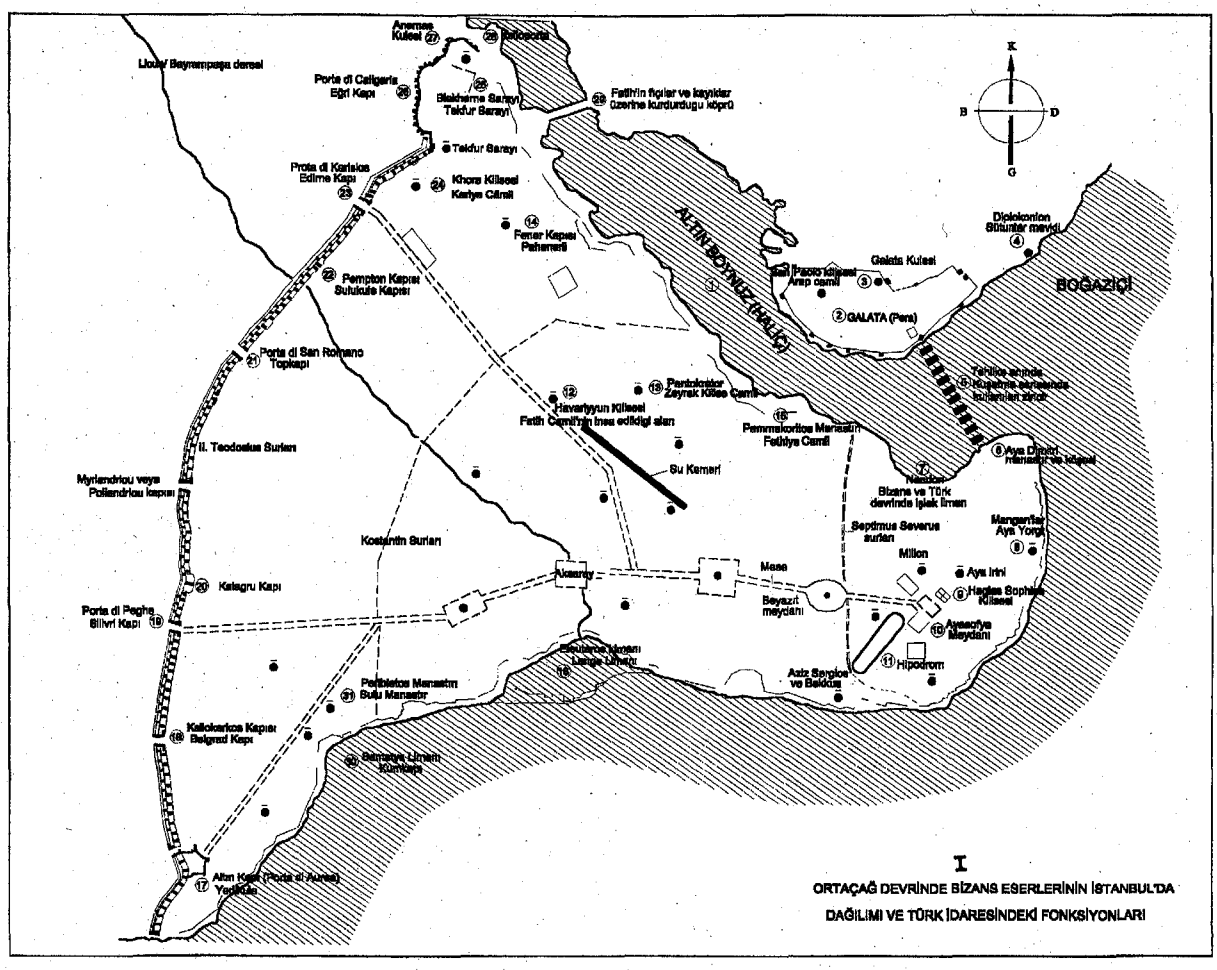
[75] Tursun Beg eserinde vezir Halil Paşa'nın cezalandırılması ve ölümü ile ilgili hiç bir bilgi vermez, halbuki hem Âşık Paşa-zâde, N.Moschopoulos'un Fransızcaya tercümesinin 29. sayfası, Neşri, not 30 ve Hoca Saadeddin konu ederken İbn-i Kemal daha geniş bilgi vermektedir (s.88-89): "İstanbul'un fethedildiği günün ertesi ki çarşamba günü idi, Halil Paşa görevinden azledildi ve kaderine terk edildi, kendine bağlı sadık adamları ve taraftarlarıyla beraber tevkif edildi. İtaat edilmesi muhakkak olan *ferman* yerine ulaştı ve Halil Paşa, Burgazî Hisar diye tanınan hisarda hapsedildi. Büyük bir vezir ve yüksek duyguları olan bir insandı. Sultanlığı muhafaza edebilmek, memleketinin iyiliği için baba ile oğul arasına düşmanlık ve gölge düşürdü, fakat bu tutumu onun cezalandırılmasına sebeb oldu. Sultan büyük bir kin ile dolu olmasına rağmen şeriat ve örfi kanunlara aykırı düşebilecek bir durum yaratmamak için onun tevkif ve ölümü ile bitebilecek bir azil ve ölüm emri çıkartmadı. Taht onun kıymetli kişiliği ile dolup süslenince, İstanbul'un fethine kadar bu vezir'e olan kinini hiç bir şekilde kimseye belli etmedi".İbn-i Kemal'e göre en ağır itham, daha evvelden zikredilenden (1444 ile1449 seneleri arasında Mehmed tahtda bulunduğu sırada Halil ona karşı düşmanca bir tavır takınmıştı) başka, Halil Paşa'yı "uzun bir aile geleneği olan" Bizans İmparatoru ile olan arkadaşlık ilişkileri olabilir: bu ilişkiler sırasında kabul ettiği pahalı hediyeler kabul ederken, bir çok kurnazca girişimlerde bulunarak Osmanlı Sultanını Konstantinopolis'i fethetmekten vaz geçirmeğe çalışıyordu: daha yukarki kısımlardaki, 4 numaralı not ile Sakız'lı Leonardo, not 52; Dukas, not 4.

[76] Bk.Taci Beg-zâde Cafer Çelebi, not 27 (biraz değişik olsa da gene aynı isimdir).

[7377] Şehrin yeniden imarı ve buraya yeni yapılan iskânı için, hristiyan ve müslüman ahalinin sürgünü hakkında, bk.Samile not 8. [İbn-i Kemal ile Tursun Bey'in verdiği bilgilerin Türk ve Batı'lı kaynaklar ile karşılaştırılması şu araştırmada yapıldı: Ş.Tekindağ, "İbn-i Kemal'e göre Fâtih'in İstanbul'u muhasara ve zaptı", *İstanbul Enstitüsü Mecmuası* I s.1-26] [Prof. A.Pertusi, İstanbul'un fethini takip eden senelerde, yapılan iskân ve imâr hareketleri hakkında kendisini fazla yetkili görmediği için, bizantinoloji dergilerinde çıkan bazı neşriyâtdan istifade ederek neticeye varmıştır. *Dünden bugüne İstanbul Ansiklopedisi* ile *TDV İslâm Ansiklopedisi* içinde bulunan mühim çalışmalar ve ayrıca Ömer Lûtfi Barkan tarafından (eserleri için bk.Mahmut H.Şakiroğlu. "Ömer Lûtfi Barkan" *TTK Belleten* 44/173 (1980) s.153-177, bundan naklen, F.Çoker, *Türk Tarih Kurumu, kuruluş amacı ve çalışmaları*, Ankara 1983, s.613-631) kazandırılan kitabiyât iskan hareketine, Semavi Eyice tarafından kaleme alınan Türk döneminde devam ettirilen veya kaydı bulunan Bizans kalıntıları üzerinde durmak (bk.M.H.Şakiroğlu, *Prof.Dr.Semavi Eyice Bibliyografyası*, Ankara 1991, bu tarihden sonraki neşriyâtı yukarda konu edilen ansiklopedilerdi yoğunlaşmıştır) ayrı bir alan olub kaçınılmaz bir çabayı işaret eder].

I. Harita

1- Altın Boynuz = Haliç. Bizans ve Batı'lı gemilerin tabiî limanı.
2- Galata = Pera = Cenova kolonisinin canlandırdığı ve Türk devrinde de tesirini gösterdiği ticaret mahalli.
3- Galata Kulesi = Cenova kolonisinin bir tarassud ve içkale mekânı olarak inşa ettirdiği, günümüzde turistik değeri olan eser.
4- Diplokionion = Sütunlar mevkii = Boğaz akıntılarının bir an için durduğu mahal.
5- Tehlike anında ve özellikle kuşatma esnasında kullanılan zincir.
6- Aya Dimitri manastır ve köşesi.
7- Neorion = Bizans ve Türk devrinde işlek liman = Eminönü.
8- Mangan'lar = Aya Yorgi.
9- Hagias Sophias Kilisesi.Türk devrinde Ayasofya.
10- Ayasofya Meydanı = Augusteon = Hâkimiyet Sembollerinin mahalli. = Bizans ve Venedik bayrakları indirilip yerine Türk bayrağının çekildiği mahal.
11- Hipodrom = Bizans devrinde siyasî ve sportif gösterilerin yapıldığı mahal.
12- Oniki Havariler / Havariyun Kilisesi = Tanınmış Bizans imparatorlarının gömüldüğü, antik Pantheon taklidi kilisenin mahalli. Türk devrinde Fâtih Camii'nin inşa edildiği alan.
13- Pantokrotor = Zeyrek Kilise Camii diye de tanınan manastır.
14- Fener Kapısı = Phanarii.
15- Pammakaristos Manastırı = XVI. asır sonunda Fethiye Camii.
16- Eleuteros Limanı = Langa Limanı, XVII. asırda doldurulunca bostan.
17- Altın Kapı = Porta Aurea = Yedikule. Yakınındaki liman küçük çapta idi.
18- Ksilokerkos Kapısı = Belgrad Kapı.
19- Porta di Peghé = Silivri Kapı.
20- Kalagru Kapı. = Tahta kulenin inşa edilip, yaklaştığı kapı.
21- Porta di San Romano. = Topkapı = Osmanlı ordusunun ilk giriş yeri.
22- Pempton Kapısı.
23- Porta di Karisios = Edirne Kapı.
24- Khora Kilisesi = Kariye Camii.
25- Blakerna Sarayı = Tekfur Sarayı.
26- Porta di Caligaria = Eğri Kapı.
27- Anemas kulesi.
28- Ksiloporta.
29- Fâtih Sultan Mehmed'in kayık ve fıçıcılar üzerine kurdurduğu köprü.
30- Samatya Limanı = Kumkapı.
31- Peribletos Manastırı = Sulu Manastır.

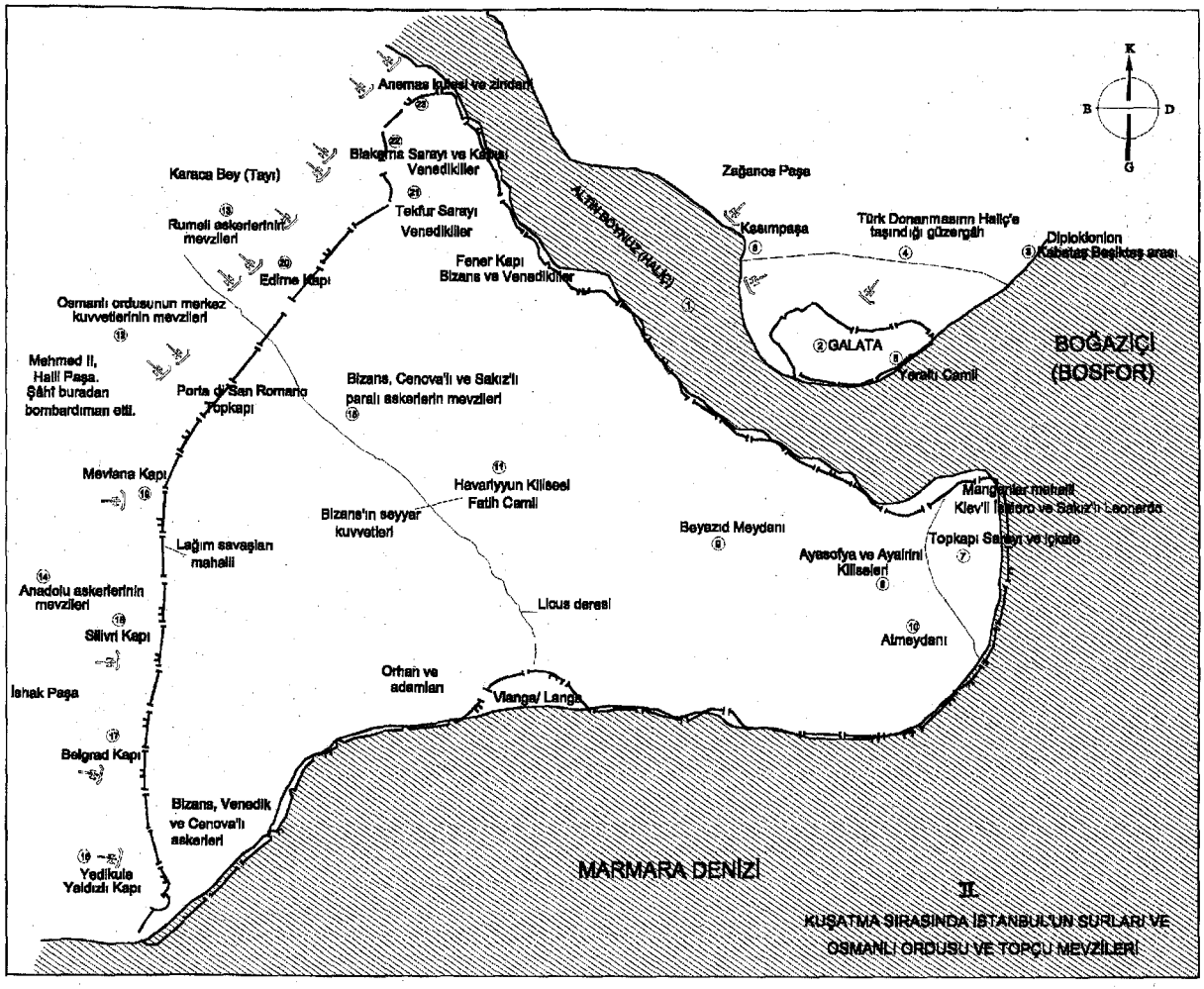

I

ORTAÇAĞ DEVRİNDE BİZANS ESERLERİNİN İSTANBUL'DA DAĞILIMI VE TÜRK İDARESİNDEKİ FONKSİYONLARI

II. Harita

1- Haliç = Eski devrin "Altın Boynuz"u. İstanbul ve Galata'nın tabiî limanı.
2- Galata. Son dönemdeki resmî adı Karaköy. = Cenova Cumhuriyeti'nin Şark kolonileri merkezi. Osmanlı idaresinde özel güvence ile varlığını sürdürdüğü mahal.
3- Diplokionion = Kabataş ile Beşiktaş arasında bir mahal. Kuşatma sırasında Türk donanmasının beklediği liman. Fetih sonrasında firar etmeğe muvaffak olan Batı devletlerinin gemileri de burada toplanıp diğer kişileri ülkelerine taşıdı.
4- Türk donanmasının Haliç'e taşındığı güzergâh.
5- Yeraltı camii.
6- Psydra = Tatlı sular mevkii = Kasımpaşa
7- Fâtih Sultan Mehmed zamanında inşa edilmesine başlanan Topkapı Sarayı ve İçkale.
8- Aya Sofya ve Aya İrini kiliseleri. = Kardinal İsidoro burada çarpıştı, yaralandı ve esir edildi.
9- Beyazıd Meydanı = Burada ilk inşa edilen ve Eski Saray olarak bilinen bina, günümüzde İstanbul Üniversitesi merkez binalarının bulunduğu mahaldir. Kapalıçarşı ve diğer büyük külliyelerin de bulunduğu mahal.
10- At Meydanı = Bizans İmparatorluğu devrinde Büyük Saray ve bazı inşaatların bulunduğu mahal = XVII. asır başında inşa edilen Sultan Ahmed Camii adı ile özdeşleşmiştir.
11- Bizans imparatorlarının mozole (= anıtmezar) si olan Oniki Havari / Havariyun Kilisesi = Türk devrinde Fâtih Camii burada inşa edildi.
12- Osmanlı ordusunun merkez kuvvetlerinin mevzii.
13- Rumeli askerlerinin mevzileri.
14- Anadolu askerlerinin mevzileri: Türk kuvvetlerinin dağılımının çizelgesi için Zamandizimi içinde 4 nisan gününe bakılabilir.
15- Bizans ve Cenova'lı paralı askerlerin esas mevzileri. = Giovanni Giustiniani Longo'nun mevzii ve yaralandığı mahal. Diğer kuvvetlerin dağıtıldığı mevziler için, Zamandizimi içinde 31 mart gününe bakılabilir.
16- Yaldızlı Kapı = Porta Aurea = Yedikule / Osmanlı devrinde hazinenin ve bazı mahkûmların bulunduğu kule.
17- Belgrad Kapı.
18- Silivri Kapı.
19- Mevlânâ Kapı. = Osmanlı ordusundaki Sırp menşeli madenciler ile Cenova'lıların gönderdiği Bizans hizmetindeki Johannes adlı Alman'ın lağım savaşları mahallidir.
20- Edirne Kapı.
21- Tekfur Sarayı = Tarihçi Dukas tarafından ortaya atılan ve epey taraftar bulan, Kerkoporta burada idi.
22- Blakerna Sarayı ve kapısı = İmparator ikâmetgâhı.
23- Anemas Kulesi ve zindanı.

II.

KUŞATMA SIRASINDA İSTANBUL'UN SURLARI VE OSMANLI ORDUSU VE TOPÇU MEVZİLERİ

Dizin

Dizin'i herhangi bir yer özel bir isim ile konu farkı gözetmeden sıra ile düzenledim. Bu arada terimlerden çok azına yer verdim.

Elimizdeki eserde adları çok geçen bazı kişileri koymadım:

a) Fâtih Sultan Mehmed her an karşımıza çıkmaktadır ve ismi ile birlikte Sultan, Chan (Han), Bei (Bey), Deccal (Antikristo), Tiran (Tirannos), Emir (Amiras / Emiras), Büyük Türk gibi sıfatlar ile de belirtildiği için konulmadı.

b) İstanbul için, sunuşda da kaydettiğim üzere, Konstantinopolis ve İtalyanca metinlerde görülen Costantinopoli terimleri yanında, Yunanca metinlerde Polis, Latince metinlerde Urbs kelimesi ayrıca dünya incisi, şehirlerin kraliçesi, âlem merkezi de kullanılmıştır.

c) Bizans İmparatorluğu'nun son temsilcisi olan Konstantin XII büyük bir kısımda ismi ile belirtilmiş ise de despot, kahraman, imparator, Kayser-i Rûm diye her an karşımıza çıkmaktadır. Bu arada bir teferruat üzerinde durmak isterim: Bizans tarihi mütehassısları bu zat için Konstantin XI diye kabul etmelerine rağmen, A. Pertusi ısrarla Konstantin XII diye kaydetmiş olup bir gerekçeye de dayanmaz. Tanınmış Bizans âlemi mütehassısı F. Dölger kesin olarak bir neticeye ulaştığını bir vesile ile kaleme almıştı (Byzantinische Zeitschrift, c. CII (1959) s. 145) ve sair araştırıcılar kabul etmişler ise de elimizdeki metinde müellifin ısrarlı tutumuna göre tercüme ettim. İki devlet başkanı dizine alınmadı.

d) Türk'ler ve Bizans ve onu temsil eden Romanoi veya Hellenes de buraya dahil edilmedi. İkinci el eser müellifleri zikredilmedi.

Değişik isimler için metinde geçenler aynen tercüme edildi, farklılık gösterenlere göndermeler yapılmıştır: Giovanni'nin Johannes, Girolamo'nun Jeronimos veya Hieronominos, Türkçeye Yorgo diye geçen Georgios isminin Giorgio, Dimitri adının Demetrio veya Dimitrios gibi imlâları aynen tekrarladım ve dizinde göndermeler yaptım.

DİZİN

A
Abido Boğazı [Nagara], 391
Abraham, bk. Ankara'lı A.
Acheloo [Ahyolu], 374
Ad, 396
Adamo da Montaldo, bk. Montaldo'lu A.
Adese [=Adige], 306
Adn Cenneti, 289
Adriyatik denizi, 31, 59, 176, 300
Afrasyab (Turan Kağanı), 40, 291, 405
Agareni [Türk'ler], 362
Agarenis [Türk'ler], 193
Agnolo Lomellino (Pera idarecisi), 122
Agostino Usodimare (Samastro Konsolosu), 121
Ahmed Çelebi, 53
Ahmed İbn-i İsmail Gürânî, 77
Ahmedî, 331
Ahriman, 401, 402
Ahyolu, bk. Anchialos ve Acheloo
Ak Çaylı-oğlu Mehmed Beg, 395
Akce Hisar (Anadolu Hisarı), 394
Akdeniz, 15, 27, 31, 42, 273, 275, 392, 397 [eserde ayrıca Marmara Denizi mânâsındadır]
Akkerman [Moncastro], 332, 333
Akşemseddin, 37, 39, 74, 351, 380, 398, 400, 401 - bk. Şeyh
Alâeddin Ali Çelebi [Murad II'ın oğlu], 53, 280, 373, 396, 397
Alain de Coëtivy (Kardinal), 177, 180
Alessio Disipato (Bizans'lı soylu müdafi), 68, 201, 349, 366
Alessio Filontropeno, 346
Alexios Komneos (İmparator), 315, 349
Aragon'lu Alfonso, 5, 26, 54, 56, 64, 65, 66, 87, 88, 89, 328, 331, 336
Alman, 80, 83, 162, 164, 215
Alman Süleyman (Karışdıran S.), 376
Almanya, 17, 19, 28, 31, 33, 194, 216, 375
Aluvixe Deedo, 102, 107, 117, 118 - bk. Alvise Diedo
Alvernia, 17, 19, 29, 32
Alvise Diedo (Gemi sahibi ve müdafaa gemileri komutanı), 25, 29, 66, 70, 73, 75, 78, 79, 84, 87, 95, 108, 170, 177, 301, 336, 349, 350, 356
Alvise Longo (Gemi sahibi), 73,78, 309
Amadeo (Savoia kontu), 2
Amasya, 273, 373
Ambrogio de Senarega (Cenova'lı idareci), 62
Amer Bey [Ömer Beg (?), Anadolu ancakbeyi], 249, 385, 386
Anabolu, 54
Anadolu, 1,7, 29, 57, 69, 104, 109, 116, 129, 65, 229, 233, 270, 274, 279, 285, 299, 09, 310, 363, 371, 378, 381, 386, 389, 393, 396, 400, 401 [Asya]
Anadolu Hisarı, 5, 57, 129, 299, 378, 393, 394 - bk. Güzelce Hisar ve Eski Kale
Anadolu Selçuklu Sultanlığı, 1
Anastasio, 383
Anchialos [Ahyolu], 59, 396
Ancona [Ankona ve Ankona'lılar], 9, 19, 29, 30, 52, 70, 86, 119, 188, 204, 35, 318, 319, 359
Andrea, 256, 388 [n. 50]
Andrea da Palazzago, 12
Andrea Paleologos (Bizans'ın veliahd'ı), 207
Andronico Callisto (Yunanca âlimi), 23
Andronikos [Briennios] Leontaris, 6, 54, 363, 365 - bk. Leontaris B.
Andronikos II (İmparator), 343
Andronikos Kantakuzenos, 55, 67, 199, 201, 33, 348, 363, 365, 386
Andronikos Paleologos, 207
Anemadi Kulesi, 170
Anemas Kulesi, 66
Angelo Boldoni (Ankona'lı gemi sahibi tüccar), 29, 318
Angelo Caprinaca (Kardinal), 29, 195
Angelo Giovanni Lomellino (Genova'lı idareci), 27, 57, 84, 86, 87, 88, 90, 95, 308, 316, 327, 354, 358 - bk. Lomellino
Angelo (veya Anzolo) Zaccaria (Pera'lı haberci), 75, 121, 308
Ankara'lı Abraham, 12, 36, 70, 316, 362, 371
Anselmo, 341
Antakya, 392
Anticristo [bk. Deccal], 332
Antonio "el Galina", 25, 317
Antonio Bembo (İstanbul'da Venedik'li tüccar) , 68, 170, 349
Antonio Bocchiardi, 169, 388 - bk. Bocchiardi kardeşler]
Antonio Cocca, 126

Antonio Dedo (Alvise Diedo), 349
Antonio Erizzo (Venedik'li kaptan), 55, 61, 303
Antonio Filomati (Girit'li gemi sahibi), 25, 84, 119, 317, 318
Antonio Hyalinas (Girit'li gemi sahibi), 84, 178, 318
Antonio Ivani (kaynak müellif), 12, 14, 17, 29, 69, 70, 72, 352, 357
Antonio Pollaiulo (hakkâk), 7
Antonio Rizzo (Gemi kaptanı), 99, 100
Anzolo Zaccaria, 308 - bk. Angelo Z.
Aquileia, 188
Aquino'lu Aziz Tomaso, 220
Arab, 10
Aragon, 141, 175, 361
Aragon kralı, bk. Alfonso V.
Aragona, 328 , 340
Arakel, bk. Bales'li A.
Artakserses, 262
Arezzo, 129
Arhont Isidoro [Gelibolu'lu rahip], 22
Aristo, 9, 221
Arnavut, 181, 244, 246, 256, 355, 361, 384, 388
Arnavutluk, 4, 6, 13, 53, 77, 351, 361
Arrianos, 331
Arşipelag (Takım adalar, Kiklad), 76
Arz-ı Mukaddes, 24, 87
Asan Tomaso Paleologo, 262, 390
Asaplar [veya azep'ler (metinde: axapi)], 106, 116, 281, 306, 395, 396, 401, 403
Asur, 147, 194
Asya, 56, 57, 165, 225, 378, 379
Âşıkpaşa-zâde (tarihçi), 10, 13, 37, 39, 270, 293, 395, 399, 405
Atanasio [Atanasios], 261, 383
Atumano, bk. Simone A.
Augsburg, 7, 43
Augusteon [Ayasofya] Meydanı, 316
Avignon, 17, 32, 177
Avrupa, 5, 15, 32, 34, 42, 55, 56, 189, 226, 305, 378, 392
Aya Dimitri Kanabou kilisesi, 376
Aya Dimitri Manastırı (İstanbul'da), 129, 169, 377
Aya Helena, 212 - bk. Helena,
Aya İrini, 50
Aya Sofya [Büyük Kilise], 4, 26, 39, 62, 84, 85, 101, 114, 129, 141, 154, 156, 199, 218, 219, 220, 250, 252, 257, 259, 260, 261, 262, 263, 271, 289, 309, 315, 316, 328, 332, 334, 338, 340, 364, 370, 375, 383, 388, 390, 404
Aya [Aziz] Spridon, 162, 301
Aya Teodosia bayramı, 135, 201, 327
Aya Yorgi Kilisesi [Fener'de], 370, 376
Aya Yorgi kolu, 231, 378 - bk. Braccio di San Giorgio
Aydın Voyvodalığı, 233, 381
Ayios Yohannes Prodromos manastırı, 364
Aynaroz, 222
Azak [bk.Tana (Kırım'daki liman)], 95, 100, 102
Azep askeri, bk. Asaplar
Azak Denizi, 2, 59, 61
Azerbaycan, 376
Aziz Havariler Kilisesi, 350, 362 - bk. Havariyun Kilisesi
Aziz Konstantin [kehaneti, İstanbul'un düşüşü], 105, 114
Aziz [bk. Aya] Spridon, 334
Aziz Urban günü, 28.V.1452, 217
Azize Meryem, 115 - bk. Meryem ve Maria
Azzelio Lercaro (gemi kaptanı), 61

B

Babil, 147
Babilano Pallavicino (Pera'lı elçi), 86, 322
Baccatureo Suru, 343 - bk. Boccaturea
Baccaturea, 164
Baccaturea Kulesi, 164, 306, 343, 370
Bahadur [şehzade], 343
Bâkire [Hz. Meryem, bk. Maria]
Bakküs, 375
Balat, 311
Baldassare Maruffo (Cenova elçisi), 326
Bales'li Arakel, 35
Balkan, 34, 36 ve Balkan Yarımadası, 33
Baltaoğlu Süleyman Bey (Kaptan-ı Derya), 72, 73, 74, 167, 254, 265, 266, 282, 306, 345, 355, 387, 389, 398
Baltavulji, 259 - bk. Baltaoğlu Süleyman
Balthasar Mandelreiss, 32
Balyos Sarayı (Venedik Cumhuriyeti'nin), 70
Banco di San Giorgio, 191, 325
Barbaro, Nicolò, bk. Nicolò B.
Barbyzes (Kâğıthane Su), 364
Barnaba Centurione (gemi sahibi), 77,345
Bartolo Furian (Azak amirali), 95, 301
Bartolomeo da Soligo, 69
Bartolomeo Marcello [Mehmed II nezdindeki ilk Venedik bailosu], 5, 78, 87, 88, 336

Basilea Konsili, 129
Bask korsanları, 397
Battista da Feliciano (gemi sahibi), 66, 74, 166, 344
Battista Giritti (Venedik'li komutan), 67, 200, 303, 307, 365
Bayezid I, Osmanlı sultanı, [Yıldırım], 3, 5, 37, 53, 57, 299, 343, 393, 394
Bayezid II, Osmanlı sultanı, 37, 269, 270, 389, 397
Belgrad, 333, 397
Belgrad Kapı, 311, 329 [Xylokerkos]
Bellestadium [Belgrad], 143
Bellini, Gentile bk. Gentile B.
Belogradum, 333
Beograd, 333
Bergama, 1
Bergamo, 195
Bernardo Giustiani (XV. asır hümanist müellif), 191
Bertaldo di Giovanni (madalyon sanatçısı), 7
Bertrandon de la Brocquière (seyyah), 12
Bessarione, 11, 129, 130, 137, 303, 327 bk. Kardinal B.
Beşiktaş [Diplokionion], 305, 306, 364, 373
Bigados, 299 - bk. Epibation
Bilge Leon [Leone VI], 35, 235, 248, 263, 310, 341, 390
Blacharne İmparatorluk Sarayı, 304, 310, 349, 386, 398, 404
Blacherne, 67, 70, 169, 254, 303, 310, 373
Bocciardi, bk. Bocchiardi
Boccaturea 173, 352 - bk. Baccaturea
Boccaturea Kulesi, 352
Bocchiardi [Kardeşler (Antonio, Paolo, Trolio)], 67, 169, 324, 347, 388
Boğaz, 5, 273, 280, 318, 367, 394
Boğaziçi, 1, 4, 50, 56, 57, 59, 60, 62, 72, 73, 75, 84, 121, 164, 165, 168, 182, 198, 199, 207, 275, 285, 299, 301, 305, 364, 378, 379, 397, 398
Boğazkesen (Fâtih Sultan Mehmed'in inşa ettirdiği kale), 5, 57, 60, 61, 62, 121, 164, 199, 207, 272, 275, 299, 320, 334, 343, 363, 367, 373, 379, 380, 381, 382, 383, 394, 395 - bk. Rumeli Hisarı, Castello Nuovo, Gemassan, Paskesen,Laimokopia, Yenikale
Bohemler, 6, 162, 342
Bohemya, 18, 19, 34, 55, 191, 192, 193, 194, 229, 361, 363
Bolonya [Bologna], 17, 26, 29, 30, 137, 141, 327, 328, 331, 336
Bortolomeo Soligo (Haliç'e zinciri takan kişi), 102
Bortolo Fiurian (Azak kalyonları reisi), 118
Bosna, 11, 34, 54, 215, 229
Bozcaada, 65, 73, 78, 309
Braccio di San Giorgio [Aya Yorgi kolu], 231
Brandemburg, 28, 87, 375
Brankoviç, 33 - bk. Jorj B.
Brescia, 19, 20, 29, 194, 195, 196
Brindisi, 144
Bruges [Brüjes], 191, 315
Brzezice'li Jaksa, 232
Bucaleon, 68
Budin, 191
Bukoleon Limanı, 348
Bulgar, 6, 342
Bulgar Dag (Toros'lar), 392
Bulgaristan, 17, 18, 19
Burak (Hz. Muhammed'in atı), 289, 403
Burak Beg, 397
Burgazî Hisar, 405
Burgonya, 11, 12, 17, 19, 20, 32, 33, 122, 133, 314, 340, 347
Burgonya'lı Filippo, 32, 33, 122 - bk. Filippo III
Bursa, 1, 154, 269, 339, 373, 396
Büyük İskender, 141, 188, 331 -bk. İskender
Büyük Kilise, bk. Aya Sofya
Büyük Konstantin (şehrin kurucusu), 5, 110, 248, 260, 309, 347, 362, 370, 404
Büyük Saray [Kutsal Saray], 404
Büyükada, 73
Byzos [Vize], 59, 374, 396

C
Caesar, 331 - bk. Sezar
Cafer Çelebi, 10
Câfer-i Sâdık, 268
Caligaria (lâğımlar savaşlarının yapıldığı kapı), 139, 163, 164, 169, 254, 311 - bk. Porta di C.
Caligola, 8
Callisto III, Papa, 191, 298
Calcocondyles, bk. Leonikos C.
Capeli rossi [kızılbaşlar], 306
Caristone (arhont, müdafi), 347
Carlo III, 32
Casa di San Giorgio [banka], 325

Castel Vecchio [Eski Kale, Anadolu Hisarı], 299
Castello delle sette Torri [Yedikule, b. bk.], 303
Castello Nuovo [Yeni Kale, b. bk.], 299, 394 [Boğazkesen]
Catarino Contarini (Venedik'li müdafi), 67, 102, 169, 175, 199, 303, 348, 354
Cattaneo, bk. Maurizio C.
Cem Sultan, 7
Cenova [Şehir ve Cumhuriyeti], 5, 6, 7, 15, 17, 18, 20, 26, 27, 28, 32, 33, 52, 56, 57, 58, 60, 61, 62, 63, 67, 70, 73, 74, 75, 77, 84, 85, 86, 87, 90, 91, 92, 95, 100, 102, 106, 107, 116, 118, 119, 121, 122, 123, 125, 129, 133, 136, 150, 154, 156, 157, 163, 164, 165, 166, 167, 168, 169, 170, 171, 176, 182, 183, 185, 186, 188, 190, 191, 217, 218, 236, 237, 244, 301, 302, 305, 307, 308, 314, 316, 317, 318, 319, 322, 323, 324, 325, 326, 328, 329, 338, 339, 343, 344, 345, 346, 347, 349, 351, 352, 353, 355, 356, 358, 359, 360, 361, 367, 368, 369, 374, 375, 380, 382, 384, 388, 397, 398, 399
Ceramico [Haliç'in kıyısında], 81, 311
Cervia, 380
Charisios [Charisios kapısı], 304
Charisios [Edirne] Kapısı, 84 -bk. Porta di Ch.
Charsianites Manastırı (Gennadios'un inziva mahalli), 221
Chinigo kapısı, 103, 110, 311
Chorsun [bk. Porta di Charisios], 254
Cihanşah, 190, 193
Cimmerio [Kerç Boğazı], 2
Ciriaco, bk. Pizzicolli
Collegio dei Cardinali, 331
Columbassa, bk. Çandarlı Halil Paşa
Corc, bk. Jorj B.
Corner, Fabruzzi, bk. Fabruzzi C.
Costantino Ivanović, 382
Costantinograd [İstanbul], 382
Costanzo, bk. Ferrara'lı C.
Cresca kapısı, 110, 303, 310
Cresea, 103, 303 ve Cresea Kapısı, 102, 103
Cressiu [Charisios], 304
Cressu [Charisiou,Charisios], 67
Cubalikapı, 366
Cues'li Nicola, 31
Cübbe Ali, 269
Czamakpegis [Çakmak Bey], 217, 373
Czibenn, 209, 212

Ç
Çakmak Bey [Czamakpegis], 373
Çanakkale, 5, 74, 107, 117, 398 ve Çanakkale Boğazı, 76, 318, 378
Çanakkale topu, 14
Çandarlı Halil Paşa, bk. Halil P.
Çemberlitaş, 315
Çimpe Kalesi, 1
Çin, 288
Çingene'ler, 357
Çinili Köşk, 50
Çorlu, 1

D
Dalmaçya, 65, 89, 174
Danyal [Peygamber], 195, 263, 390
Dardanelo 118, [bk.Çanakkale]
de prendre croisée [Haç'lı olmak], 133
Deccal [Anticristo], 8, 142, 332
Della Tuccia, 12, 69, 73, 86, 295
Demarchos, 388
Demarkos, 207, 368
Demetrio [Dimitri] Paleologos, 21, 54, 350, 368, 381, 386
Demetrio Kantakuzeno (komutan), 350, 381
Demetrio Paleologos Kantakuzenos, 350, 388
Demetrios Paleologos Metochite, 366,
Derkos (Terkos), 364
Deutsch Suleiman [bk. Karışdıran S.], 376
Didimoteichos [Dimetoka], 61
Diedo, Alvise bk, Alvise D.
Dimetoka, 1, 61, 300
Dimitrios [Despot D., bk. Demetrio], 73, 384
Diplokionion [Beşiktaş], 72, 74, 75, 77, 81, 83, 84, 139, 301, 305, 306, 322, 330, 343
Disipati ailesi, 366
Dolfin Dolfin (Venedik'li müdafi), 67, 76, 84, 103, 119, 304
Domenico Capranica (Kardinal), 134, 152, 156, 338
Domenico di Novara (gemi kaptanı), 74, 166, 344
Domenico Maestri (gemi kâtibi), 61, 74, 100
Donatello, 7
Dorino I (Midilli idarecisi), 156
Draç limanı, 53, 144
Dubrovnik, 76
Dukas (son devir Bizans tarihçisi), 3, 10, 12, 21, 61, 68, 69, 70, 72, 73, 76, 83, 236, 346
Dux militiae, 388
Dumita Exwinnilwacz, 216, 220

E
Ebu Eyyüb (Sancakdar, Mezarı ve Câmii), 266
Edimburg, 14
Edirne, 1, 6, 53, 59, 60, 63, 64, 69, 87, 99, 122, 126, 140, 175, 204, 207, 218, 220, 234, 265, 270, 276, 291, 300, 308, 316, 320, 323, 333, 334, 342, 357, 361, 363, 373, 377, 378, 382, 384, 390, 394
Edirne Kapısı (Charisios), 232, 401, 403
Eflâk, 4, 6, 10, 18, 19, 33, 34, 89, 210, 212, 214, 366
Eflâtun, 9
Ege Denizi, 28, 143, 332
Eğriboz (adası ve limanı), 5, 17, 19, 20, 24, 25, 29, 52, 65, 76, 78, 79, 86, 87, 107, 177, 187, 188, 302, 318, 336, 359, 361
Elbruz Dağı, 277, 395
Elburs Dağı, 395
Elena [Helena, b.bk.] Dragaš [son imparatorun annesi], 52, 327
Elena Paleologo (Kıbrıs'lı kraliçe), 21
Eleutheros limanı, 393
Emanuele Georgilas (müellif), 24
Emanuele Goudeles (Bizans müdafii), 67, 209, 329, 348, 365
Emevî'ler, 278, 394
Emir Süleyman, 393
En Büyük Top [Şâhî], 70, 71,72, 79, 105, 342, 384
Enea Silvio Piccolomini [bk. Papa Pius II, (b. bk.)], 15, 31, 34, 35, 36, 236, 239, 240, 375, 382 (Türk âlemine radikal muhalif, din adamı ve müellif)
Enez, 320
Enrico di Soemmern, 70, 71, 72, 73, 152 bk. - Soemmern'li E.
Eparchos Nikola, 250, 251, 262, 390
Epibation [Bigados] (Fetih evveli cereyan eden büyük çatışmanın mahalli), 5, 58, 299, 366, 380, 395
Erdek [Cizicos], 66
Erdel, 4, 210, 374
Ereğli, 53
Erem, bk. İrem
Erizzo, Antonio b.bk.
Ermeni, 18, 36, 143, 194, 243, 341, 358, 362, 363, 371, 384, 389
Ermenistan, 19, 35, 36, 191, 193
Eski Foça, 156, 338
Eski Kale, (Anadolu Hisarı), 99
etmanno, 381
Etyoplalılar, 263
Eugenio, bk. Papa E. IV
Evliya Çelebi, 391, 392
Evrenos-oğlu Ali Bey, 372

F
Fabruzzi Corner (Venedik'li müdafî), 61, 67, 100, 102, 201, 303
Faiuzo (Fâtih Sultan Mehmed'i ziyaret eden Pera'lı), 75, 107
Fantin [Zen, Venedik'li Soylu], 320
Faro, bk. Phanar
Fars, 10
Fatih Câmii [Havariyun (b. bk.) Kilisesi mahalline yapılan câmi], 350, 362
Federico II [Urbino'lu], 29
Federico III (Habsburg), 31, 32, 65, 190, 327, 336
Fener, 349 [Porta di Pharo]
Fener [İstanbul] Rum Ortodoks Patrikliği, 376
Ferducci, bk. Othman Lillo
Ferrara, 54, 129, 195, 340, 346, 347
Ferrara Konsili, 55, 129, 220, 340, 346
Ferrara'lı Costanzo (ressam), 7
Fethiye Camii, 376
Filelfo [Françesco, bk.], 11
Filelfo, bk. Gian Mario F.
Filibe, 333
Filip, bk. Burgonya'lı Filippo
Filip[po] III, 11, 32, 122, 133, 263
Filippo da Rimini, 294, 297, 346 - bk. Rimini'li F.
Fimiän [Boğazkesen'in inşa edildiği mahal], 217, 373 - bk. Phoenus
Firdevsî, 40, 405
Firengistân, 393
Firenze Konsili, bk. Floransa K.
Firuz Beg (Rumeli Hisarı Dizdarı), 58, 300, 333, 394
Floransa, 4, 7, 20, 26, 27, 32, 55, 56, 86, 122, 132, 134, 177, 180, 188, 195, 307, 331, 339, 340, 347, 359, 363, 366
Floransa Konsili [ittihat için], 4, 11, 12, 23, 54, 55, 56, 60, 129, 220, 339, 340, 350, 364
Floransa'lı Girolamo, 26, 27, 86, 331
Foça, 1, 129, 154, 156, 338, 339
Foligno, 8, 29 - bk. Nicola da F.
Fonte [Peghè], 139, 169, 184
Forum Constantini, 47
Françeskan Tarikatı, 30
Francesko Barbaro, 4, 26, 314
Francesko Cavallo (Cenova elçisi), 57, 121

Francesko Filelfo (hümanist müellif), 4, 6, 9, 220, 327
Francesko Foscari (Venedik Devlet Başkanı), 149, 178, 327
Francesko Griffolini d'Arezzo (Hümanizma devri müellifi), 26, 129, 152, 339
Francesko Lecanella (gemi patronu), 74, 166, 344
Francesko Venier (Venedik elçisi), 54
Franco Giustiniani (Pera idarecisi), 28, 121, 122, 325
Fransa, 6, 7, 9, 19, 20, 32, 33, 61, 133, 180, 314, 354
Frederik III, bk. Federico III
Frengî (Avrupa'lı), 288
Frenk, 101, 241, 243, 246, 255, 257, 384
Frer Alessandro, 30
Frer Bernardino, 30
Frer Giovanni, 30
Frer Roberto, 30
Frikler, 263

G
Gabriele Doria (Cenova'lı mütehassıs), 56
Gabriele Trevisan (gemi sahibi), 25, 59, 60, 61, 66, 68, 70, 74, 76, 78, 79, 80, 84, 90, 91, 100, 102, 119, 170, 201, 300, 301, 307, 344, 349, 356, 365
Gaeta, 9
Galata, 8, 40, 63, 69, 74, 77, 80, 87, 123, 139, 162, 164, 165, 167, 213, 233, 234, 245, 262, 274, 280, 281, 303, 304, 308, 322, 323, 324, 325, 343, 352, 356, 358, 364, 370, 371, 381, 393 - bk. Pera
Galata Dellâliyesi, 324
Galata Fermanı, 381
Garda Gölü, 165, 306, 343
Gattilusi ailesi, 156, 338
Gelibolu (Hellespontos, Tersane limanı), 1, 2, 22 , 30, 59, 99, 133, 139, 277, 299, 320, 361, 379, 398
Gemassar [Yenihisar, Boğazkesen], 58, 233, 379
Gennadios (Georgios) Skolarios, 22, 23, 55, 62, 220, 327, 362, 377, 391
Gentile Bellini, 7 bk. Bellini, ressam
Georgios [Patrik Gennadios] Skolarios, (b.bk.), 55, 145, 161, 334, 340, 363, 378, 386
Georgios Kóurteses (Gennadio Skolarios), 220
Georgios, bk. Trabzon'lu G.
Geremia, 22
Germen İmparatorluğu 361
Gerolamo, bk. Girolamo
Gerolamo Panissari (Kefe piskoposu),190
Ghiaùr ortagì (Halil Paşa'ya isnat), 357
Giacomo Daldi, 186, 187, 189
Giacomo Tedaldi, bk. Tedaldi G.
Gian Mario Filelfo, 9, 30, 294
Gioacchino, 341
Giorgio [Georgios] Sfrantzès [tarihçi],10, 12, 13, 21, 55, 68, 69, 71, 73, 85, 129, 363, 366
Giorgio Acropolite, 204
Giorgio Amiroutzsès, 9
Giorgio Doria (gemi sahibi), 57, 84, 318, 359
Giorgio Sgourus (Venedik'li gemi sahibi), 84, 318, 319
Giosué Diplovatatzes, 10, 31, 215, 219, 236, 293, 329
Giovan Francesco Parmario (Cenova'lı gemici), 63, 64
Giovanni Alemanno, 68, 329, 347 - bk. Johannis Grant
Giovanni Blanchin, 361
Giovanni Canano (Murad II devri müellifi), 3
Giovanni Cantacuzeno, 67
Giovanni Colombi (kâtib), 177, 178, 348, 361
Giovanni da Mare (Cenova'lı misyon başı), 52, 60, 87
Giovanni de Lastic [Rodos, b. bk. Üstad-ı Âzâm'ı], 30
Giovanni del Carretto, 68, 171
Giovanni Disipato, 366
Giovanni Eugenio, 23, 33
Giovanni Fornari, 68, 171
Giovanni Giorgi [Bailo Girolomo Minotto'nun (b. bk.) kâtibi], 201, 304, 348, 365
Giovanni Giustiniani Longo (Cenova'lı. Latin kuvvetleri komutanı), 5, 18, 27, 28, 29, 58, 62, 64, 67, 68, 74, 75, 77, 80, 83, 84, 85, 102, 121, 122, 123, 125, 140, 156, 163, 164, 167, 169, 170, 173, 182, 183, 185, 186, 202, 236, 237, 302, 307, 308, 314, 321, 322, 330, 347, 352, 358, 366, 368, 374, 375, 381, 382, 384, 386, 388, 389, 399, 401 - bk. Zustuneja. Rus kroniğindeki imlâsıdır.
Giovanni (Johannes) Grant [lâğım kazıcısı, bk. G. Alemanno], 80, 347
Giovanni II Lusinyan (Kıbrıs Kralı), 22
Giovanni il Dalmata, 171, 174 ve Giovanni İllirico, 350
Giovanni Jerdono, 187

Giovanni Loredan (Venedik'li müdafi), 67, 76, 304
Giovani Mocenigo, 66
Giovanni Moro (elçi), 336
Giovanni Perera (elçi), 66
Giovanni Torcello (müellif), 11, 12
Giovanni Venier (Venedik'li soylu), 25, 85, 318, 320 - bk. Zuan Venier
Girit [Adası ve Kandiya limanı (b.bk)], 4, 5, 6, 11, 17, 18, 20, 21, 24, 25, 26, 27, 54, 58, 65, 67, 70, 78, 79, 84, 89, 90, 100, 136, 137, 141, 144, 153, 154, 165, 177, 178, 195, 201, 301, 302, 303, 305, 309, 317, 318, 319, 326, 328, 331, 335, 389
Girolamo Bellogio, 344
Girolamo Corner, 303
Girolamo Italiano (Cenova'lı müdafi), 67, 170, 329, 349
Girolamo Minotto (Venedik bailo'su), 61, 67, 70, 85, 88, 89, 119, 126, 169, 201, 300, 304, 312, 319, 320, 348, 354, 365
Girolamo Morosini (gemi kaptanı), 60, 76, 84, 101, 307
Giustiniani, bk. Giovanni G. Longo
Golubac (Güvercinlik), 143, 332
Gran Caramano, 54, 379 - bk. Karaman Begi
Graz, 17, 20, 21, 31, 47, 190, 191
Gregorio Correr, 156
Gregorios Mammis [III] (sürgündeki patrik), 34, 54, 145, 334, 364, 383
Grioni Zaccaria, 25, 59, 61, 65, 97, 100, 119, 308, 317, 320, 329, 344
Guillaume Dufay, 34
Gürcistan, 55, 191, 376 - bk.Tiflis
Güvercinlik Kalesi, 333 - bk. Golubac
Güzelce Hisar, 57, 299, 394 - bk. Anadolu Hisarı

H

Habsburg, 328, 337
Haliç (İstanbul ile Galata arasındaki girinti. Liman ve sığınma mahalli), 60, 68, 69, 74, 75, 76, 77, 81, 82, 121, 165, 167, 170, 273, 301, 304, 306, 307, 310, 311, 323, 330, 334, 335, 345, 348, 355, 364, 368, 370, 374, 376, 386, 396, 397, 398, 403 [s. 283'de "körfez"]
Halil Paşa (Çandarlı, vezir), 6, 39, 55, 56, 57, 64, 69, 77, 126, 163, 171, 172, 175, 184, 220, 265, 342, 351, 353, 356, 357, 363, 373, 376, 379, 392, 394, 399, 405, Columbassa
Hamza Bey (Kaptan-ı Derya, Paşa), 74, 82, 266, 332, 345, 387
Haraç, 125, 324
Harput, 191
Hartman Schedel (Şâir), 32
Hatun (Hüma H.), 53
Havariyun Kilisesi [Oniki Havari], 193, 362, 370, 376, sonradan Fâtih Câmii'nin yapıldığı mahal.
Hazar Denizi, 396
Hebdomon, 364
Hebdomon Sarayı, 66
Helena (ilk ve son Konstantinler'in anneleri), 114, 135, 370
Hellespontos, 139- bk.Gelibolu Boğazı
Hermannstadt [Sibiu], 34, 210, 211, 295, 372
Hıdır Çelebi, 397
Hıdır Paşa, 397
Hierax, 379
Hipodrom, 169, 348, 368
Hoca Sadettin (tarihçi), 10, 12, 14, 37, 39, 265, 316, 350, 395, 405
Homeros, 152, 390
Homeros Destanları, 321
Horaia [Porta di Neorion], 139, 303
Hoten şehri, 287, 288, 402
Hûd peygamber, 396
Hüma Hatun [Mehmed'in annesi], 53
Hüsrev (İran Şahı), 39, 40, 291
Hz. Davud, 142
Hz. Yunus, 143
Hz. İsa, 95, 142, 148, 149, 150, 154, 162, 175, 176, 198, 212, 219, 224, 226, 227, 253, 260, 361, 404 (Yesus, Salvador, Kurtarıcı ad ve sıfatları ile).

I

Ille-et-Vilaine, 354
Imperiale, 122, 125, 127, 322, 326
Isacco Angelo Kulesi, 349
Isparta, 346
Ispigas, 201, 366 - bk. Porta Putea
Istria gemisi, 78
Ivan IV (Rusya Çar'ı), 238
Ivan Semenevič Peresvetov (XVI. asır Rus müellifi), 35, 238

İ
İbn-i Kemal (tarihçi), 10, 37, 73, 238, 405
İbrahim Bey, 54, 58 -bk. Karaman Beyi İ.
İmparator Friederik, 190
İmparator Yustinianos, - bk. Justinianus
İmparatorluk Sarayı, 71, 79, 85, 102, 310, 316, 348, 365 - bk. Blakerne
İmparatorluk Sarayı Kapısı, 67, 76, 77, 79, 82
İmroz adası, 9, 19, 23 (şimdiki adı Gökçeada)
İnebahtı, bk. Lepanto
İngiltere, 33, 314
İran, 140, 191, 265, 395 - bk. Tebriz
İran Şahı, 40
İrem Sarayı, 279, 396
İsa, bk. Hz. İsa
İsfendiyaroğlu İsmail Bey (elçi), 53, 76, 346, 395
İshak Paşa (Anadolu askerleri komutanı), 69, 82, 184, 279, 351, 357, 389, 396
İsidoro di Mileto [Milet'li], 404
İsidoro, bk. Kiev'li İ. ve Kardinal İ.
İskandinavya, 393
İskender (Makedonya'lı Büyük İskender), 7, 10, 162, 188 - bk. Büyük İ.
İskender Bey [bk. Skanderberg], 53
İskender (İskinder), bk. Nestore İskender
İskenderiye, 63, 263
İskoçya, 14
İsmail Beg, 395 - bk. İsfendiyaroğlu İ.
İsmailciler, 263
İsmaili, 193, 194
İspanya, 320
İstanbul Boğazı, 373, 376 - bk. Boğaziçi
İstanbul Ortodoks Patrikliği, 22, 334, 376
İtalik [İtalyan'lar], 15
İtalya, 2, 4, 7, 8, 10, 11, 13, 18, 19, 21, 22, 23, 24, 26, 27, 28, 29, 31, 32, 36, 40, 44, 45, 47, 48, 49, 50, 56, 59, 62, 88, 89, 90, 91, 129, 130, 132, 141, 143, 147, 156, 157, 158, 159, 171, 177, 178, 186, 190, 191, 195, 204, 308, 324, 331, 333, 337, 348, 361, 384
İustinianus, 364 - bk. Justinianus
İzmir, 339
İzmit, 1
İznik, 1, 364

J
Jacopo, 9 - bk. Yakup Paşa, Hekim
Jacopo da Promontorio, 13, 380
Jacopo Languschi, 8, 236, 294, 309
Jacopo Loredan (Deniz Kuvvetleri Komutanı), 5, 25, 26, 66, 76, 78, 79, 86, 88, 90, 177, 187, 302, 309, 336
Jacomo Loredan (Yardım Kuvvetleti Komutanı), 107
Jacopo Coco (Venedik'li gemi sahibi), 62, 75, 76, 88, 90, 91,167, 301, 304, 307, 344, 356
Jacopo Marcello (Kaptan), 65
Jacopo Tedaldi, bk. Tedaldi J.
Jacopo Veniero Recanati, 88, 336
Jaksa , 33, 232
Jan Hünyad, 55, 59, 60, 63, 77, 171, 361, 372 bk. Yohannes H.
Jan Vlacho (müdafi), 201
Jean Blanchin, 177, 180
Jean Molinet, 33
Jeoffroy de Thoisy (Rodos adası müdafii), 133
Jeruolemo Morexini, 101, 119 - bk. Girolomo Morosini
Johannes Hünyadi, 336 - bk. San H.
Johannes Kantakuzeno, 200, 386
Johannes Losel (tarikat reisi), 28
Johannes VIII (Paleologos, Bizans imparatoru), 343, 346, 348
Johannis Grant (Bizans'ın lâğım kazı ustası), 164, 169, 215, 329, 342 - bk. Giovanni Grant ve Giovanni Alemanno
Johannis Sclavus, 174
Jorj Brankoviç (Sırbistan despotu), 33, 126, 127, 229, 232, 324, 333, 338, 378, 380
Jorj Hünyadi, 333 - bk. Jan. H.
Jörg von Nuremberg, 371
Justinianus (Bizans imparatoru), 252, 362

K
Kadı Muhyiddin, 371
Kafkas, 395
Kâğıthane-su, 364
Kahire, 392
Kalkokondyles, bk. Leonikos K.
Kanbalık [Pekin], 191
Kandiya Limanı [Girit Adası], 18, 21, 25, 27, 62, 65, 84, 100, 119, 130, 137, 149, 152, 155, 178, 301, 302, 305, 318, 319, 335, 337, 339, 345, 357, 389
Kanunî Sultan Süleyman, 270

Kapı Halkı, 276, 284
Karabet, 194
Karaca Bey (Tayı, Rumeli Beylerbegisi), 57, 59, 64, 69, 82, 185, 254, 258, 280, 351, 357, 373, 385, 389, 396, 397
Karadeniz, 13, 27, 36, 42, 49, 55, 57, 59, 60, 61, 73, 104, 128, 143, 165, 200, 231, 273, 274, 305, 325, 326, 334 - bk. Mar Mazor
Karaköy meydanı, 323
Karaman (bölge ve ülkesi), 4, 231, 232, 361, 378
Karaman Beyi İbrahim Bey, 54, 65, 361, 378, 394 Gran Caramano, s. 54 Karamanoğlu [Karaman Beyi], 229, 394
Kardinal Bessarione (Türk varlığının mutaassıp muhalifi, müellif), 204, 301, 327, 328, 333, 334, 336 - bk. Bessarione
Kardinal Carvajal, 89
Kardinal Isidoro, 26, 27, 30, 60, 85, 133, 134, 135, 154, 156, 300, 303, 307, 330, 331, 332 - bk. Kiev'li İ.
Kardinal Trevisan, 90
Kardinaller ['in Kutsal] Koleji, 26, 141
Karışdıran Süleyman Bey (İstanbul'un ilk Subaşı'sı), 87, 270, 291, 324, 376 - bk. Süleyman Bey
Kasım Paşa (Kasımpaşa semti), 75, 81, 307, 311, 330 - bk. Santa Galatina
Kastellion de Galata, 356 - bk. Galata
Katalan'lar, 11, 68, 85, 121, 126, 231, 320, 354, 397 - bk. Pere Julià
Katolik Kilisesi, 145, 149, 196 - bk. Roma Kilisesi
Kazasker Hüsrev, 373
Kefolakoptes [Kafa-kesen, Boğaz-Kesen (b. bk.)], 379,
Kefe limanı, 5, 13, 29, 56, 57, 60, 63, 87, 91, 100, 121, 127, 128, 190, 191, 193, 227, 302, 326, 328, 332, 338
Kefe'li Jan, 190
Keorki, 55
Kerç, bk. Cimmerio
Kerkoporta (gizli geçit), 82, 84, 304
Kertezi, 209
Khotan şehri, 402 (Hoten)
Kıbrıs, 19, 20, 21, 23, 29, 54
Kırım Yarımadası, 338
Kırklareli, 1
Kıvâmî (tarihçi), 10, 12, 37, 38, 58, 73, 396, 399
Kiev, 129, 301
Kiev'li İsidoro [bk. Kardinal İsidoro], 5, 7, 12, 13, 14, 18, 26, 32, 57, 58, 60, 62, 68, 70, 71, 72, 73, 81, 122, 152, 156, 161, 187, 221, 301, 310, 311, 313, 314, 324, 335, 339, 340, 342, 345, 347, 348, 350, 353, 355, 357, 358, 363, 365, 371, 374, 380, 381, 390, 395, 397 [Hayatı ve eserleri s. 125-151 ve 326-338 arasındadır]
Kiliseler İttihadı [Katolik ve Ortodoks
Kiliseleri birliği], 4, 6, 22, 26, 52, 55, 57, 62, 66, 162, 220, 334, 340, 348, 350, 363, 364, 377
Konstantin, 135, 327, 376, 381 - bk. Büyük K.
Konstantin Helios, 315
Konstantin Magnus Augustus, 193 - bk. Konstantin I
Konstantin Porfirogenetos Sarayı, 398
Konstantin VIII (Bizans İmparatoru), 362
Konstantin'in Bağışı, 327
Kontoskalion, 348
Korfos, 205 - bk. Korfu adası
Korfu adası, 17, 19, 20, 24, 25, 26, 65, 78, 309
Koron, 20, 337
Korsika, 325
Kotor, 91
Körfez [Adriyatik Denizi], 300, 301 - bk. Korfos
Kral Alfonso, 12 - bk. Aragon Kralı
Kraliyet sarayları, 254
Krenides (Kaynaklar), 75
Kreyburg'lu Bernhard, 31
Kristos [Hz. İsa], 105, 115, 135, 136, 137, 138, 142, 143, 149 - bk. Hz. İsa
Kritovulos (İmroz'lu tarihçi), 9, 12, 14, 22, 70, 71, 72, 73, 75, 85, 86, 236, 307, 308
Kruşevac [Alacahisar], 371
Kserkses, 139
Ktesifon şehri, 403
Kudüs, 17, 19, 28, 147, 217, 226, 252, 263, 335, 339, 351, 377, 387, 391, 392, 403
Kuleler [bk. Porta Aurea], 396, 402
Kutsal Haç Kulesi (Galata'da), 126, 176
Kutsal Havariyun, 68 - bk. Havariyun Kilisesi
Kutsal İttihat, 162 - bk. Kiliseler İttihadı
Kutsal Ruh, bk. Ruhu'l Kudüs
Kutsal Saray (Büyük Saray), 404
Küçük Asya, bk. Anadolu
Kynegon [Mangani (b.bk.) yöresi], 139, 170, 201, 304, 310, 338, 348
Kynegon Kapısı, 344 - bk. Porta del K.
Kynegon Limanı, 349, 364
Kyr Luca, bk. Luca Notaras

L
La Natolia, 381 - bk. Anadolu
Ladislao (Macaristan Kralı), 190, 191, 193
Ladislas II, 378
Laimokopia [Boğazkesen], 58, 379
Lampo Birago (Fâtih Sultan Mehmed'in çağdaşı müellif), 14, 31
Languschi, 8, 18, 25, 83 - bk. Jacopo L.
Lauro Quirini, 7, 12, 14, 26, 27, 47, 69, 72, 156, 297, 330, 380
Lazar, despot, 380
Leodisio Gattilusi, 171
Leon III (Bizans imparatoru), 327
Leonardo Benvoglienti [Papa Pio II'nun habercisi], 15, 36, 139, 338, 358, 375
Leonardo da Langasco (Cenova'lı müdafi), 67, 170, 329, 349
Leonardo, bk. Sakız'lı L.
Leone il Saggio, 235 - bk. Bilge Leon
Leonikas Kalcocondiles, 10, 12, 21, 70, 71, 72, 203, 236, 292, 293, 346, 399
Leontaris Briennio (Batı'lı müdafi), 54, 67, 201, 303 - bk. Andronikos [Briennios] L.
Leonzio Macharias (müellif), 21
Lepanto [İnebahtı] limanı, 24, 88, 89
Lermai, 380
Levante [Şark toprakları], 148, 196, 336 - bk. Romania
Lianoro dei Lianori (Bolonya'lı müellif ve Bessarione'nin yakını), 130, 328, 330
Limni adası, 64, 302, 338
Lodovico Trevistan Scarampo, 13
Logothetes, 367, 368, 369, 386
Lombardia, 52
Lomellino, 121, 133, 236 - bk. Angelo Giovanni L.
Londra, 7, 14, 23, 314
Longo, bk. Giovanni Giustiniani L.
Lorenzo Moro (Venedik elçisi), 54, 300
Louis XI, 133
Luca Notaras [Megadukas, b. bk.], 55, 60, 62, 68, 83, 85, 170, 175, 201, 250, 321, 340, 348, 353, 354, 363, 364, 366, 367, 369, 382, 399
Luchino Gattilusi (Midilli'li), 156
Luciano Spinola (elçi), 326
Ludovico Bembo, 170, 350
Ludovico Diedo, 301, 366
Ludovico Scarampo (Kardinal), 12, 380
Lukas, bk. Luca Notaras
Lüleburgaz savaşı, 1

M
Macar, 55, 60, 65, 162, 168, 229, 256, 288, 342, 372, 388
Macarios Melissinos, 204, 295, 367, 369
Macaristan, 6, 7, 17, 19, 20, 34, 49, 59, 63, 143, 171, 180, 191, 193, 194, 210, 212, 229, 232, 361, 369, 384
Maffeo Leone (gemi sahibi), 79
Maffeo Pisano, 30
Magnifica Comunità [Galata'daki Cenova idaresi], 123, 325 - bk. Pera
Magosa, 325
Makedonya, 1, 4, 384
Malazgirt Savaşı, 1
Maltepe, 396
Malvasia, 101
Mangani [Manganlar], 68, 129, 338, 348
Manisa (sancak merkezi), 6, 53, 373, 396, 397
Manuale İagari, 346, 351
Manuel II (Bizans imparatoru), 2, 3, 5, 52, 204, 366 ve Manuele Paleologo, 68, 201, 207, 208, 349
Maone, 338, 352
Mar Mazor [Büyük Deniz, Karadeniz], 99, 104
Marchisio de Franchi (Galata'lı elçi), 86, 322
Marco Barbaro (soy kütüğü yazarı), 95, 121, 319, 321, 353
Marco Eugenico (din âlimi), 23, 55, 220
Marco Trevisan (Venedik'li soylu), 320
Margara (Venedik yakınında), 360
Margaria, 361
Marghara, 361
Maria [Meryem, Kutsal Bâkire, Hz. İsa'nın annesi], 82, 112, 113, 115, 219, 242, 245, 260, 312, 387
Marmara, 59, 82, 169, 231, 273, 304 ve
Marmara Denizi, 334, 348, 355, 374, 376, 392, 403 (bazan Ak Deniz [b.bk] olarak kullanılmış).
Maros vadisi, 372
Marsia, 341
Mateos Korvinos (Macar kralı), 34, 229
Mathes Hack, 31, 215, 220
Matroneo [kadınlar bölümü], 213
Matteo Camariote, 23
Matteo (metropolit), 24
Matteo Lomellino, 61
Matthias Döring, 375
Maurizio Cattaneo (Cenova'lı komutan), 64, 67, 74, 126, 166, 169, 170, 302, 321, 322, 324, 344, 347, 350, 368
Mâveraünnehr, 265

Mega logothetes, 68, 85
Megaduca, 83, 85, 170
[Megadukas, başvekil] Lukas Notaras, 363, 364, 366, 369, 374, 375, 382, 386, 390 bk Luca N.
Megara, 188, 360
Megas Dukas, 348 - bk. Lukas Notaras
Mehmed Neşrî (tarihçi), 10, 37, 73, 75
Mehmed Paşa, 376
Menodendrio, 391
Meotide, bk. Azak Denizi
Mergera, 361
Hz. Meryem, bk. Maria
Mesembria (Misivri, b. bk.), 59, 64
Mesazon, 348
Methokite Paleologos, 201, 366
Metodios di Patara - bk. Patara'lı M.
Mevlevîhâne Kapısı, 347 - bk. Porta di Myriandriou
Mezid Bey, 372
Mezopotamya, 194
Mısır, 19, 270
Mısır Sultanı, 390
Michael Beheim (Feth'e çağdaş şâir), 32
Michele Anemás kulesi, 349
Michele, bk. Mikalis Apostolis
Michele della Vadova da Pola, 30
Michele III, 341
Michele Trapperio (elçi), 67
Michele Apostolis, bk. Mikalis A.
Midilli adası, 6, 19, 20, 27, 28, 29, 60, 90, 101, 129, 149, 156, 161, 301, 328, 338
Mihail VIII Paleologos, 404
Mihali Paleologos, 208
Mihal-oğlu Ali Bey, 372
Mikalis Apostolis, 60, 129, 339, 364
Milano, 17, 19, 20, 45, 48, 188, 196, 336
Miliandro, 169 - bk. Porta di M.
Minotto Girolamo, b. bk. Son Venedik Balyosu, 351
Mira [günümüzde Demre], 24
Misivri, 374, 396- bk. Mesembria
Mistrà (Mora'nın merkezi), 21, 52, 204, 208
Modena, 365
Modon limanı, 20, 24, 66, 67, 73, 78, 79, 87, 302, 337
Mollas, 258, 389
Moncastro, 332 - bk. Akkerman
Monemvasia [Menekşe], 204
Montaldo, 12, 17, 64, 69, 236
Montaldo'lu Adamo, 17, 64, 302, 347, 352
Mora, 2, 4, 11, 19, 52, 53, 54, 55, 59, 62, 66, 69, 73, 77, 78, 96, 204, 209, 244, 246, 247, 248, 260, 323, 337, 338, 346, 351, 368, 384 - bk. Peloponnesos
Moravia, 34, 229
Moskova, 238
Muaviye (halife), 394
Murad II, Osmanlı sultanı, 3, 4, 6, 10, 11, 30, 37, 52, 53, 54, 74, 99, 114, 127, 241, 279, 299, 318, 343, 350, 363, 372, 373, 378, 393, 394, 396, 397
Murad III, Osmanlı sultanı, 376
Musevî, 116, 143, 226, 351
Muslih ed-Din (Rumeli Hisarı'nın mimarı), 299
Mustafa (saltanat müddeîsi), 3, 249
Müneccim (Türk'ün İran'lı M.i), 140
Münir Ali, 14

N
Nabukodonosor [Buhtunnasr], 146
Nagyzeben, 372 - bk. Sibiu
Nahçıvan, 191, 194
Napoli [Aragon (b. bk.) krallarının başşehri], 4, 17, 19, 20, 42, 54, 61, 65, 66, 70, 87, 328, 336, 361, 365, 369
Natolia, 381 - bk Anadolu
Nemrud, 287
Neofito (Rodos'lu râhib), 62, 161, 346
Neofito di Rodi, 351
Neokastron [Boğazkesen], 379
Neorion (liman), 139, 303
Neron, 8, 188
Nestor, 9
Nestore İskinder, 10, 12, 17, 18, 35, 77, 400 [Hayatı ve eseri s. 235-264 ve 381-391 arasındadır]
Neşri, bk. Mehmed N.
Nicoforos Paleologos (komutan), 351, 382
Nicolò Barbaro, 12, 17, 26, 29, 69, 70, 71, 72, 73, 85, 86, [Hayatı ve eseri s. 96-120, 299-320 arasındadır], 204, 235, 399
Nicola da Canale, 53, 69, 70
Nicola da Foligno (Pesaro'lu haberci) 12, 17, 71, 73, 86, 346
Nicola di Cues, 358 - Cues'li N. b. bk.
Nicola Gattilusi, 158
Nicola Mocenigo, 304
Nicola Pasqualigo, 79
Nicola Sagundino, bk. Sagundino N.
Nicola Soderini, 122, 360
Nicola Tignosi, 29

Nicolas Goudeles (Bizans müdafii), 67, 68, 170, 200, 201, 303, 338, 350, 365, 381, 386, 388
Nicollo Carcavilla, 306
Nicolò Giustiniani (Venedik'li gemi sahibi), 82, 319
Nicolò Mocenigo (Venedik'li müdafi), 65, 67, 102, 304
Nicolò Pagliuzzi (Pera'lı tercüman), 86, 322
Nicolò Sagundino, 91, 314
Nicolò Sorbolo, 306
Nicolò Zustignan, 309
Nicolò, bk. Papa Nicolò V.
Niğbolu, 3
Nikoforas Grigoras, 204
Norsenus, 310, 341
Notaras, bk. Luca N.
Novo [Nvuo] Brdo (Maden şehri), 13, 33, 34, 80, 164, 229, 338, 342, 343
Nuremberg diyeti, 215, 350

O
Officium Romanie (Cenova'daki şark işleri dairesi), 60, 63, 66
Ohri, 210
Orhan [Orhan Çelebi, (saltanat müddeîsi)], 53, 68, 85, 393
Orhan Bey Osmanlı sultanı, 1
Ortodoks Kilisesi, 16 ve Ortodoks Mezhebi, 21, 22, 31, 35, 244, 332, 339
Ortodoks Patriği, 334 - bk. İstanbul Ortodoks Patriği
Osman I (Bey, Osmanlı sultanı), 38, 270
Osmaniğya, 265
Ostravica, 229, 333, 338
Ostravica'lı Konstantin (Yeniçeri), 10, 33, 81, 229, 307, 311, 314, 367
Osvaldo (şehir idarecisi), 34, 210
Othman Lillo Ferducci, 9, 30, 318
Oxford, 14, 190

Ö
Ömer Beg, 385

P
Padova, 17, 19, 24, 159
Palazzo del comune (Pera'daki Cenova idare binası), 325
Pammakaristos [Çok Azize] Manastırı, 224, 376
Pantheon (Bizans anıtmezarı), 193, 362
Pantokrator (görünümü), 404
Pantokrator Manastırı, 334, 364
Paolo Boccardo (Batı'lı müdafilerden, bk.
Bocchiardi kardeşler), 126, 324
Paolo Bocchiardi, bk. Bocchiardi kardeşler 171, 350
Paolo Morosini (elçi), 66
Paolo Silenziario, 404
Papa Eugenio IV, 4
Papa Nicolò V, 4, 5, 7, 28, 29, 30, 31, 32, 36, 52, 54, 55, 59, 60, 61, 62, 63, 64, 65, 76, 80, 87, 90, 92, 101, 130, 144, 149, 152, 156, 176, 177, 191, 201, 312, 327, 330, 331, 334, 336, 338, 341, 343, 363, 364, 371
Paris, 32
Pasio di Bertipaglia (Girit'de noter), 130, 135
Paskesen [Boğazkesen], 58, 379
Patara, 35
Patara'lı Metodios, 248, 263, 390
Patras, 204
Patrik İsidoro II, 340
Patrik Gregorios, 145
Pavia, 17, 20, 157
Peghé Kapısı, 76, 305, 310- bk. Porta di Peghe ve Silivri Kapı
Pekin, bk. Kanbalık
Peloponnesos, [MoraYarımadası], 19, 20, 21, 24, 85, 204, 369, 384
Pera [Galata], 5, 6, 18, 27, 28, 29, 32, 52, 56, 57, 60, 61, 62, 63, 64, 66, 75, 77, 84, 86, 87, 90, 91, 95, 102, 106, 107, 108, 109, 110, 118, 119, 121, 122, 123, 125, 127, 128, 133, 136, 143, 146, 150, 154, 156, 158, 159, 164, 166, 167, 174, 176, 181, 182, 186, 195, 218, 219, 220, 233, 296, 301, 304, 305, 307, 308, 311, 316, 317, 320, 322, 323, 324, 325, 327, 338, 339, 343, 344, 345, 347, 354, 358, 360, 368, 376, 381, 390
Pera (Galata Fermanı b. bk.) Kapitülasyonları, 381
Perama, 66, 67, 70, 304
Pere Julia (Katalan Konsolosu), 68, 85, 126, 169, 175, 320, 348, 354
Perinthos, 59
Perugia, 156
Pesaro, 19, 29

Peter Rot (Alman hacı), 24, 28
Phari Kulesi, 170
Philopation (avlanma mahalli), 373
Phoneus 58, 373, 379 - bk. Fimiän (Rumeli Hisarı'nın inşa edildiği mahal).
Phŗeleon (deniz muharebesi mahalli), 90, 336
Picena'lı Carlo, 29
Piccolomini, E.S., bk. Pius II ve Enea S. Piccolomini
Piero Contarini (Venedik'li soylu), 320
Piero Davanzo (gemi sahibi) , 65, 302, 319, 345
Piero Loredan, 74
Pietro Payne (elçi), 55, 363
Pietro Tomasi, 156
Pietro [di] Campofregoso (Cenova Devlet Başkanı), 28, 56, 121 - Pietro da Campofregoso, 28, 326
Pigi Kapısı, 103, 254 - bk. Peghé
Pio II Papa, Enea Silvio Piccolomini, b. bk., 12, 33, 157, 375, 380
Pizzicolli Ciriaco, 9
Poggio Bracciolini (Cenova'lı müellif), 156
Pol Kinizsi (Tameşvar Ban'ı), 372
Polo Minoto, 319
Polo Trun, 309
Polonya, 18, 19, 34, 195, 229, 361
Pompeus, 10
Pontus, 24, 35, 36
Porta Aurea (Altın Kapı), 67, 69, 70, 71, 80, 139, 170, 200, 237, 254, 260, 262, 303, 304, 305, 310, 316, 324, 329, 347, 348, 365, 389, 402, 403 - bk. Yedikule
Porta Basilica (İmparatorluk Kapısı), 68, 170, 201, 348, 349, 399
Porta Bella, 139
Porta Boccaturea, 343 - bk. Boccaturea
Porta Charsea [Charisios], 201, 254, 343 - bk. Charisios
Porta del Cresu, 103
Porta del Kynegon, 364, 370
Porta del Nerion, 303
Porta della Fonte, 304, 329 - bk. Porta di Peghé
Porta della Platea, 201, 366
Porta della Ventura, 139, 329, 374
Porta di Andrinopoli (Edirne Kapı), 232
Porta di Caligaria, 67, 68, 71, 80, 81, 82, 139, 185, 201, 218, 254, 305, 329, 342, 347, 348 - bk. Caligaria
Porta di Charisios, 70, 343, 385, 389, 401, 402 - Charisios Kapısı, b. bk.
Porta di Eugenio (Yalı köşk kapı), 304
Porta di Kalagros, 329
Porta di Kynegon, 66, 68,77, 80, 170, 304, 364, 370
Porta di Legno [Xyloporta], 254
Porta di Myriandriou (Mevlevîhâne kapı), 67, 69, 324, 347, 389
Porta di Peghe [Pighi], 67, 70, 71, 75, 80, 139, 169, 184 , 200, 254, 303, 304, 324, 329, 347, 401, 402 - bk. Silivri Kapı
Porta di Petrion, 348
Porta di Phanar (Faro), 201, 349
Porta di San Romano (Topkapı), 67, 70, 71, 74, 79, 80, 83, 84, 103, 139, 140, 164, 184, 185, 201, 218, 254, 261, 305, 306, 311, 313, 316, 322, 329, 343, 347, 358, 365, 370, 374, 380, 381, 384, 385, 386, 388, 389, 390, 396, 398, 401, 402 - bk. San Romano kapısı
Porta di Santa Teodosia, 68, 348
Porta di Xylokerkos (Belgrad kapı), 81, 311, 329
Porta Phanari (Faro, Fener), 68
Porta Horaia, 303
Porta Platea, 68, 306
Porta Putea [Ispigas], 366, 386
Porta Regia, 304 - bk. Blacharne sarayı
Porta Ventura, 218, 311
Porta Xylina [bk. Xyloporta], 201
Protegero [kethüda, Galata'daki Cenova'lıların reisi], 86
Prusas (Bursa), 339
Psychrà Hydata [Soğuk sular], 75, 307 - bk. Kasımpaşa
Publio Gregorio Tifernate, 36
Pusculo, 13, 17, 29, 71, 72, 73, 80, 82, 121, 159, 236
Putea [Ispigas], 201

Q

Quirini, bk. Lauro Q.

R

Raffaele da Parnassio (Feth'i konu eden din adamı), 32
Ragusa, 76, 336
Rangava [=Rangabè], Bizans'lı stratego 249, 385
Rascia, 34, 213
Regensburg, 20
Ren, 2

Rimini'li Filippo (idareci ve eser sahibi), 17, 26, 159, 314, 375 - bk. Filippo da Rimini
Roberto Caracciolo (Feth'i konu eden din adamı), 30
Roberto Martelli (Papa'nın hazinedarı), 80
Rodos adası, 6, 7, 17, 18, 19, 20, 24, 28, 29, 31, 32, 66, 90, 133, 195, 346, 371
Rodos Şövalyeleri, 6, 18, 29 - bk. Sen Jan. Ş.
Roma [şehir ve Papa'lık merkezi], 5, 6, 8, 10, 16, 17, 19, 20, 21, 26, 30, 31, 35, 40, 50, 54, 55, 56, 57, 58, 127, 129, 130, 135, 136, 138, 145, 151, 154, 176, 188, 195, 204, 235, 263, 297, 301, 309, 327, 328, 334, 335, 347, 351, 358, 364, 365, 369, 381, 383
Roma İmparatorları, 10
Roma Kilisesi (Teşkilat ve devlet olarak), 15, 21, 24, 135, 142, 149, 161, 162, 327, 339, 340
Romania (Doğu), 24, 25, 73, 78, 95, 177, 187, 300, 360 - bk. Levante
Romania'lı (Doğu'lu), 24
Romanya, 17, 18, 19, 49
Ruhu'l Kudüs [Spirito Santa], 162, 217, 254, 291, 339, 387, 404
Rumeli, 183, 185, 269, 274, 285, 363, 389, 392, 396, 400, 401
Rumeli Hisarı [bk.Boğazkesen], 5, 57, 121, 231, 299, 379
Rumî, 288
Rum-İli, [Rumeli], 393
Rus, Rus'lar , 33, 34, 178, 263, 288, 361, 388, 390, 391
Rusya, 17, 18, 19, 35, 100, 101, 129, 187, 235, 301, 338, 350, 391

S
San Giorgio Bankası, 360
Sabina, 142, 149, 151, 161
Sagamispashas, bk.Zağanos Paşa
Sagundino (Fâtih Sultan Mehmed dönemi müellifi), 8, 12, 13, 91, 236
Saint Jean Şövalyeleri, 28 - bk. Sen Jan Ş.
Sakız adası, 6, 7, 17, 18, 19, 20, 24, 27, 28, 29, 60, 62, 63, 64, 67, 74, 84, 87, 90, 122, 123, 126, 129, 130, 150, 154, 156, 161, 166, 174, 176, 301, 302, 314, 317, 322, 324, 328, 338, 339, 344, 352, 389
Sakız'lı Leonardo, 7, 12, 27, 28, 60, 68, 69, 70, 71, 72, 73, 76, 81, 86, 129, [hayatı ve eseri s.156 - 176 arası] 204, 215, 236, 265, 266, 301, 302, 303, 304, 306, 307, 308, 309, 310, 311, 312, 314, 316, 318, 320, 321, 323, 324, 329, 334, 338, 339, 341, 342, 343, 344, 345, 346, 347, 348, 349, 350, 351, 352, 364, 365, 366, 367, 369, 370, 374, 375, 380, 381, 384, 385, 386, 388, 389, 390, 391, 392, 395, 398, 399, 405
Sakson, 33, 60, 342, 395
Sâlih peygamber, 397
Salvador, bk. Hz. İsa
Salvaria, 213, 370 - bk. Silivri
Salzburg, 31
Samastro (Samsun), 121
Samatya, 348
Samile, (veya Samuele), 10, 13,14, 34, 72, [Hayatı ve eseri s. 210-214 ve 370-372 arası], 295, 307, 316, 362, 372, 381
Samos adası, 338
San Demetrio, 329, 338 - bk. Sarayburnu
San Domenico, 352
San Eugenio kulesi, 69
San Giorgio dei Mangani (manastır) , 310, 341, 370, 378 - bk. Aya Yorgi kolu
San Giovanni Battista manastırı, 222
San Kallinikos köprüsü, 364
San Luca kilisesi, 219
San Marco Kilisesi [İstanbul'da], 95, 301
San Marko , bk.Venedik Cumhuriyeti
San Romano, 110, 112, 115, 116, 118, 169, 185, 202, 218, 315 ve San Romano Kapısı, 103, 105, 107, 108, 117, 385 - bk. Porta di San Romano
San Romano Kilisesi, 385
San Sebold Mezarlığı, 219
San Zaccaria, 373
Sant' Urbano bayramı, 372
Sant' Agostino, 310
Santa Ciriaca kilisesi, 385
Santa Galatina (Kasımpaşa), 81, 139, 311, 330
Santa Maria kilisesi [İstanbul'da], 75, 79, 101, 301, 307
Santa Maria delle Blacherne, 344
Santi Pietro e Paolo kilisesi , 75 veya Santissimi Pietro e Paolo, 307
Santissimi Apostoli, 362 - bk. Havariyun
Santo Trun, 309
Sarayburnu (S. Dimitrio mahalli), 338, 378
Sarielles, bk. Yeniçeri Sarielles
Saruca Paşa (vezir), 82, 220, 376, 379, 394
Satan, 8

Segono, Martino (din adamı ve Fâtih Sultan Mehmed'in çağdaşı), 13
Selânik, 4, 391
Selçuklu Türkleri, 397
Selçuklular, I, 343
Selim I, Osmanlı sultanı, 37, 270
Selim II, Osmanlı sultanı, 37
Selimbria (Silivri), 59, 64
Selun (kehânet mahalli), 263
Semendre, 143, 332, 333
Sen Jan Şövalyeleri, 371, bk. Rodos Şövalyeleri
Sennacherib, 8
Serez, 222
Servia, 343, 380
sevgendnâme, 378
Sevilya, 314
Sezar [Roma'lı, Caesar], 7, 11, 188
Sfrantzés, bk. Giorgio (Georgios) S.
Sguromollos Paleologos, 385
Sırbistan, 4, 6, 13, 17, 18, 19, 29, 31, 33, 34, 127, 204, 213, 229, 234, 269, 324, 333, 338, 342, 369, 371, 380, 381
Sırp, 18, 33, 34, 230, 262, 338, 342, 395
Sibilla Eritrea, 310, 341
Sibiu, 34, 372 - bk. Hermannstadt
Sicilya adası, 4, 11, 63, 74, 166
Siena şehri, 15, 17, 20, 30, 130, 293, 338, 340
Silivri, 204, 299, 318, 370, 374 - bk. Selimbria ve Salvaria.
Silivri Kapı, 401 - bk. Porta di Peghé
Silvestro Trevisan (gemi kaptanı), 31, 76, 307
Simone Atumano, 2
Singurlo Paleologos (strategos), 249
sinod [Ortodoksların kutsal meclisi], 377, 383
Sinop, 104, 305, 395
Sivastopol, 338
Skanderberg (İskender Beg), 53
Skerolath, 263
Skolarios, bk. Gennadios ve Georgios
Slav, 10, 34, 36, 333
Smedereova (Semendre), 332
Soderini, 86 - bk. Nicola Soderini
Soemmern'li Enrico, 7, 12, 18, 31 - bk. Enrico di S.
Sofiano limanı, 348
Sofya, 324, 333
Sosthenion, 58, 379 (Boğazkesen'in inşa edildiği mahal)
sözde [Patara'lı] Metodios, 35, 195, 235
Stambul (İstanbul kelimesinin XV. Asırda kullanılan ender misali), 36, 232, 233
Stefan Batori (Voyvoda), 372
Stefan Lazar (despot), 324
Stefano Magno (Feth'e çağdaş müellif), 319
Struma şehri, 393
Studios [Burgaz Adası], 73
Subaşı, 324
Suriye, 73, 87
Süleyman, Karışdıran Süleyman Bey, 220, 270, 376
Süleyman bin Abdülmelik (halife), 394
Süleyman Çelebi (İbn-i Kemal'in babası), 270
Süleyman, bk. Baltaoğlu S. Bey
sülün ziyafeti, 33, 132
Sütunlar (Diplokionion, b. bk.) 104, 106, 111, 113, 119, 306

Ş
Şâhî [En büyük top, (b. bk.)], 64
Şahruh Mirza, 191, 194
Şam, 265, 400
Şarl VII (Fransa kralı), 6, 133
Şeyh Akşemseddin, 37, 39, 74, 267 - bk. Akşemseddin
Şeyh Maksud, 391
Şibenik (Dalmaçya'da liman), 65, 89
Şihabeddin (vezir), 394

T
Tâci Bey-zade Cafer Çelebi, 37, 39, 75, 270, 400
Takım Adalar (Kiklad), 76, 107, 108, 143
Tameşvar, 372
Tamud, 281, 397
Tana [bk. Azak], 59, 60, 61, 70, 78, 79, 102, 118, 119, 120, 304
Tarabya, 73, 373
Taragonense konsolosu, 120
Taşoz, 338
Tatarlar, 263
Tauro, Bulgar Dağ, 392
Tayı Karaca Beg, 396 - bk. Karaca Beg
Tebriz (İran), 192, 194
Tebük seferi , 392
Tedaldi, Jacopo (Floransa'lı tüccar ve Müdafi), 7, 12, 18, 29, 32, 68, 69, 70, 71, 72, 73, 84, 88, 177, [177 – 189 arası hayatı ve eseri], 236
Tekfur Sarayı, 398 - bk. Blakerne

Teodora (Orhan Bey'in eşi), 1
Teodoro (müdafî), 249
Teodoro Caristeno, 67, 138, 169, 329, 340, 347, 348, 386 veya Teodoros Caristeno
Teodoros Metokite Paleologos, 366, 386
Teodoros Paleologos (Mora despotu), 2,366
Teodoros Sofianos (Gennadios'un yeğeni), 220
Teodosius Surları, 356, 393
Teofilos Paleologos, 161, 169, 174, 329, 339, 347, 385, 388
Tes (Tisza) munsabı, 263, 391
Teselya, 23, 384
Therapia (Tarabya), 373
Tırnova, 364
Tieste, 8
Tiflis (Gürcistan), 191, 194
Timurleng, 192
Tito (Roma imparatoru), 351
Tokat, 270
Tolomeo, 9
Tomas (Mora despotu), 52, 209, 384
Tomaso Morosini (Patrik), 341
Tommaso Eparchos, 10, 31, 215, 236
Tommaso [Tomas, (b. bk.)] Paleologos, 21, 55, 204, 368, 369
Tommaso Salvatico, 171
Top-kapusu, 396, 400 - bk. Porta di San Romano
Torcello, 11, 12
Torino, 354
Toros, 273
Torre della Santa Croce [Kutsal Haç Kulesi], 323 - bk. Galata
Torre di Eugenio, 357
Trabzon [liman ve gemileri], 11, 19, 23, 25, 29, 36, 62, 75, 76, 77, 78, 79, 90, 91, 119, 120, 187, 301, 304, 307, 327, 338, 356, 360
Trabzon'lu Georgios (Fâtih Sultan Mehmed'e eser sunan hümanist), 4, 5, 8, 9
Trakya, 1, 165, 172, 199, 338
Transilvanya, 55, 210, 372
Trento şehri, 7, 195
Trevisan, Gabriele, bk. Gabriele T.
Troia (Truva), 262, 321, 390
Troili, Boccahiardi, b. bk. Batı'lı müdafî, 347
Trovgir limanı, 89
Tukidides (tarihçi), 21
Tuna nehri ve havzası, 7, 27, 143, 171, 333
Tunca nehri, 394
Tunus, 62
Turahan Bey, 59, 77, 172, 351
Turahan-oğlu, 385
Turan, 394, 395, 405
Turan Kağanı (bk. Afrasyab), 40
Turchia [Türkiye], 302
Turkopolis [Türk'ün Şehri], 137
Tursun Bey (Fâtih'in tarihçisi), 10, 12, 37, 38, 39, 237, 314, 316, 324, 345, 350, 353, 357, 367, 371, 376, 381, 385, 389, 390, 391, 392, 393, 399, 400, 405 [hayatı ve eseri s.269-290 arasındadır]
Tusculo, 327 - bk. Kardinal Bessarione
Türkistan, 402
Türkiye [Turchia imlâsı ile], 19, 114, 117, 302

U
Ubertino Pusculo, 29 - bk. Pusculo U.
Urban (top ustası), 14, 60, 63, 342
Urban (Papa I. Urban), 372
Urbano V, Papa, 2
Urbino,19, 29
Urkhan, 393 - bk. Orhan Çelebi
Utrecht'li Mathes, bk. Mathes Hack

Ü
Üçüncü Roma, 35, 235
Ülgün, 13
Ümeyye, 278
Ürdün, 397

V
Varna savaşı, 4, 70, 133, 373
Vatopedi manastırı, 221
Venedik (Şehir ve Cumhuriyet) , 4, 5, 6, 7, 11, 15, 17, 19, 20, 21, 23, 24, 25, 26, 28, 29, 30, 31, 32, 41, 46, 52, 53, 54, 55, 56, 58, 59, 60, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 68, 69, 70, 72, 73, 74, 75, 76, 77, 78, 79, 80, 81, 82, 83, 84, 85, 86, 87, 88, 89, 90, 91, 92, 95, 97, 100, 101, 102, 105, 107, 115, 118, 121, 122, 126, 127, 130, 131, 139, 146, 149, 152, 156, 159, 165, 167, 168, 169, 170, 171, 175, 177, 178, 182, 187, 188, 189, 200, 201, 204, 237, 244, 299, 300, 301, 302, 304, 309, 312, 314, 315, 316, 317, 319, 320, 327, 328, 329, 335, 336, 337, 338, 344, 345, 346, 347, 348, 349, 350, 352, 353, 354, 358, 359, 360, 361,

365, 368, 369, 372, 379, 380, 384, 387, 389, 398, 399, 401
Ventura , 311 - bk. Porta Ventura
Verona, 195, 196, 306
Vicenza, 201, 348, 365
Vidernopel [bk. Edirne], 218
Viterbo, 204
Vize, bk. Byzos
Vladick, 10, 34
Vovus, 263

W
Welisch dili, 215, 220
Wiener neustdat, 20

X
Xylokerkos [Belgrad Kapı], 310
Xyloporta, 66, 69, 70, 170, 201, 254, 312, 329, 349, 389, 398

Y
Yacje kalesi, 371
Yakup Paşa (Hekim Jacobo), 9
Yalıköşkkapı, 303
Yanık Kule (Çemberlitaş), 315
Yâvedûd ve Yâvedûd Sultan, 391
Yedi Kule, 67, 303, 348, 365, 396, 402, 403 - bk. Porta Aurea
Yedi Kuleli Kale, 303
Yeni Kale, 320 - bk. Boğazkesen
Yeni Roma, 381
Yenice Kale, 274, 275, 394 - bk. Anadolu Hisarı
Yeniçeri [ler], 11, 12, 13, 21, 69, 83, 105, 114, 126, 162, 202, 203, 230, 233, 259, 274, 278, 279, 284, 285, 286, 306, 313, 316, 324, 357, 370, 396, 400 (Bizans ve Avrupa kaynaklarının sitayişle konu ettiği askerî sınıf)
Yeniçeri Sarielles (Konstantin 'XII' in kellesini kesen yeniçeri), 233, 316, 381
Yeorgios Sfrantzés, 386 - bk. Giorgio (Georges) S.
Yeraltı Camii (Galata'da), 303
Yesus Kristos [Hz. İsa, Kurtarıcı İsa] 105, 109, 115, 135, 149, 253 - bk. Hz. İsa
Yezid (halife veliahdı), 394
Yıldırım Bayezid, bk. Bayezid I, Yıldırım
Yohannes [Hunyadi], 171 - bk. Jan Hünyad
Yohannes Argiropulos [Kiliseler İttihadı (b. bk.) tarafdarı], 60, 161, 339, 364
Yohannes Cysoloras, 7
Yohannes V (imparator), 1, 2
Yohannes VI Kantakuzenos (imparator), 1, 55, 386
Yohannes VI Paleologos (imparator), 208
Yohannes (veya Johannes, b. bk) VIII Paleologos (Bizans imparatoru), 4, 11, 52, 55, 208, 220, 348, 351
Yugoslavya, 360
Yunan adaları, 7
Yunanistan, 20, 33, 99, 114, 129, 183, 185, 196, 351

Z
Zaccaria Grioni, bk. Grioni Z.
Zadar limanı, 360
Zağanos Paşa (vezir), 55, 57, 69, 77, 82, 86, 171, 172, 181, 183, 184, 220, 254, 265, 323, 351, 355, 356, 357, 376, 379, 394
Zara (Dalmaçya'da liman), 65, 89, 360
Zarcule ve Zerkülâh, 114, 175, 306, 353
Zorzi de Nicolò da Drivasto (topçu), 349
Zorzi Doria (Cenova'lı gemi sahibi), 119, 319
Zorzi Minoto, 319
Zuan Diusnaigi (gemi sahibi), 102
Zuan Venier, 119, 318 - bk. Giovanni Venier
Zuan Zustignan, 102, 116 - bk. Giovanni Giustinian
Zustuneja, 237, 244, 245, 246, 248, 249, 250, 254, 255, 256, 257, 260 [Giovanni Giustiniani Longo (b. bk.) 'nun değişik imlâsı]
Zveyač (Bosna'da şehir), 34, 229